

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**İSPANYOL DİPLOMATİK KAYNAKLARINA GÖRE
I. DÜNYA SAVAŞI VE MİLLİ MÜCADELE'DE
TÜRKİYE**

Yasemin TÜRKKAN TUNALI

Lisans Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

ANKARA 2016

Doktora Tezi olarak sunduğum **İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

.... / /

Yasemin TÜRKKAN TUNALI

H.Ü.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim
Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../.....

Prof. Dr. Fatma ACUN
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM İSPANYA’NIN I. DÜNYA SAVAŞI’NDA TARAFSIZLIĞI	14
1.1. Tarafsızlık: Pragmatik Seçenek ya da Tarihsel Zorunluluk	15
1.1.1. Restorasyon Dönemi	15
1.1.2. İspanya-Amerika Savaşı	17
1.1.3. İç ve Dış Siyasi Dinamikler	19
1.1.4. Askerî Yetersizlik ve Ordu-Toplum İlişkisi	25
1.2. I. Dünya Savaşı’nda İspanya	31
1.2.1. Tarafsızlık İçinde Germanófilo- Aliadófilo Çatışması	33
1.2.2. Avrupa’daki Bloklaşma ve İspanya	38
1.2.3. Savaşın Eşiğinde İspanya	43
1.2.4. İtilaf ve İttifak Bloğu Kıskaçında İspanya	52
2. BÖLÜM OSMANLI TOPRAKLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ GELİŞMELER	62
2.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Son Osmanlı Savaşları	63
2.1.1. 1911-1912 Türk- İtalyan Savaşı	63

2.1.2.	1912-1913 Balkan Savaşları	66
2.2.	İspanya Tanıklığında Savaş Öncesi Osmanlı Siyaset Gündemi	70
2.2.1.	Ege Adaları Meselesi	70
2.2.2.	Rum Göçü Meselesi ve Rum Boykotu	82
2.2.3.	Mali ve Ekonomik Durum	96
2.2.4.	İspanyol Diplomasisinin ‘Jön Türk’ Algısı	107
3.	BÖLÜM I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ GELİŞMELER	115
3.1.	Kapitülasyonların İlgası	115
3.1.1.	Kararla İlgili İlk Haberler	115
3.1.2.	Büyük Güçler ve İspanya’nın Karara Karşı Tepkileri	118
3.1.3.	İspanya’nın Karar Karşısındaki Tavrı	122
3.1.4.	Kararı İzleyen Gelişmeler	125
3.1.5.	Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Meselesi	134
3.1.6.	Dragomanlar Meselesi	143
3.1.7.	İttihat ve Terakki Hükümeti’nin Millileştirme Politikaları	151
3.1.8.	Savaş Sonrasında Kapitülasyonların Yeniden Tesisi	155
3.2.	Ermeni Sorunu	167
3.2.1.	Tehcir Öncesi Gelişmeler	167
3.2.2.	Tehcir Sırasındaki Gelişmeler	174
3.2.3.	I. Dünya Savaşı Sonrasında Ermeniler	189
3.2.4.	Ermeni Göçü İçin İspanya’nın Yardım Girişimi	206
3.3.	İttihat ve Terakki Hükümeti’nin Müttefik İlişkileri	216
3.3.1.	Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na Girerken	216
3.3.2.	Osmanlı-Almanya Müzakereleri	219

3.3.3.	Müttefik İlişkilerine İspanyol Bakış Açısı	223
3.3.4.	Osmanlı-Almanya Müzakerelerinin Son Aşaması	227
3.3.5.	Osmanlı-Almanya Çekişmesi ve Bulgaristan Endişesi	232
3.3.6.	Savaşın ve Müttefikliğin Sonu	242
4.	BÖLÜM MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ	258
4.1.	İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri	258
4.1.1.	İdari Hayatın Ele Geçirilişi ve Azınlıklar	258
4.1.2.	Osmanlı Hükümetlerine Baskılar	262
4.2.	Milli Mücadele'nin Doğuşu	271
4.2.1.	İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve İlk Yankılar	271
4.2.2.	Yunan İşgal Kuvvetlerinin Faaliyetlerine Karşı Tepkiler	285
4.2.3.	Milli Mücadele Hareketi ve İstanbul Hükümetleri	292
4.2.4.	Anzavur Ayaklanması	306
4.2.5.	İspanyol Diplomasinin Milli Mücadele Algısı	314
4.3.	Milli Mücadele'nin Son Dönemi	327
4.3.1.	Türk-Yunan Savaşları	328
4.3.2.	Ankara Hükümeti'nin Askeri-Diplomatik Savaşı	348
4.3.3.	Milli Mücadele'nin Zaferi ve Ankara Hükümeti İdaresi	368
4.3.4.	Lozan Barış Konferansı	383
SONUÇ		404
KAYNAKÇA		410
EKLER		446

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının konusunu; İspanya diplomasisinin; Meşrutiyet rejiminden Cumhuriyet rejimine geçiş yılları olarak tanımlanabilecek I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemini; algılayış, yansıtış ve yorumlayışta gösterdiği çizginin belirlenmesi oluşturmaktadır. İspanyol diplomatların bu dönemde yaşanan siyasi, askeri ve toplumsal olayları nasıl ve ne ölçüde yansıttığı; aynı şekilde Türk siyasetindeki dönüşümü, kendisinin içinden geçtiği siyaset dönüşümüyle ne ölçüde ilişkilendirdiğinin analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın konusunu seçimde, yabancı arşiv kaynaklarına dayalı çalışmalarda bu dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri ile 'düşman', İttifak Devletleri ile 'müttefik' ilişkileri perspektifiyle sınırlı kalmaları etkili olmuştur. Böylelikle bu dönemde, tarafsızlık ilan ederek I. Dünya Savaşı'na katılmayan, bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri uzun zaman öncesine dayanan İspanya Krallığı'na yoğunlaşmıştır. 16. yüzyılda birbirine rakip ve birer dünya gücü olan iki imparatorluğun, gelecek yüzyıllarda bu gücünü kaybettiği göz önüne alındığında; İspanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış evresinde kendisiyle bir özdeşlik kurup kurmadığına dair izler aranmıştır.

Çalışmanın 1914'ten 1923 yılı Şubat ayı arasında sınırlandırılmasında; İspanya Dışişleri Arşivi ve Devlet İdare Genel Arşivi'nden ulaşılan belgelerin, ancak bu yıllar arasında tematik ve kronolojik bütünlük göstermesi ve bu yıldan sonraya ait belgelerin sayıca çok az olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu bu arşivlerde ve İspanya'nın çeşitli kütüphanelerinde çalışma ve kaynaklara erişim, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün karşıladığı araştırma izni ve TÜBİTAK tarafından sağlanan Yurtdışı Araştırma Bursu sayesinde mümkün olmuştur. Her iki kuruma ve çalışanlarına, yalnız bu fırsat için değil, değerli akademisyenlerle tanışmam ve İspanya'da geçen günlerimde, güzel dostluklar kurmama vesile oldukları için teşekkür ederim. Madrid Bilimsel Araştırmalar Yüksek Konseyi'nde beni kabul ederek, buradaki çalışmam süresinde danışmanlığımı

üstlenen Prof. Dr. Miguel Ángel de Bunes Ibarra'ya yardımları, yol göstermesi ve cesaretlendirmesi için ayrıca teşekkür borçluyum. Bütün bu teşekkürlerime vesile olan kişi, aslında yurtdışında bir araştırma yapmam konusunda beni yönlendiren ve teşvik eden sayın hocam Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'dır. Kendisine böyle bir deneyim kazanmamdaki tüm emekleri, tez çalışmamızın yazım aşamasında görüş ve fikirleri için sonsuz teşekkür ederim. Sayın hocam Prof. Dr. Mustafa Turan'a çalışmamı yazım aşamasından sonuna kadar hassasiyetle incelediği ve değerli görüşleriyle yaptığı katkılardan dolayı ötürü çok teşekkür ederim. Doktora jürisinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Mustafa Türkeş ve Prof. Dr. Yonca Anzerlioğlu'na değerlendirme ve yorumlarıyla, çalışmaya sundukları değerli katkılardan ötürü ayrıca teşekkür ederim. Tez çalışması boyunca yanımda olan ve dostluklarını esirgemeyen çalışma arkadaşlarım ve hocalarıma da sonsuz teşekkürler. Çalışmanın son aşamasında hayatıma giren sevgili eşim Engin Tunalı'ya, cesaretlendirmesi, sabrı ve sevgisi için sonsuz teşekkür borçluyum.

Çalışmada en çok teşekkürü hak eden kişiyi sona saklamam, ona hakkıyla teşekkür etmenin imkânsızlığından kaçmak içindir. Tez danışmanım, sevgili hocam Prof. Dr. Yasemin Doğaner'e; çalışmanın, fikir aşamasından yazım sürecine kadar her anına ve her bir satırına gösterdiği özen ve katkıları için sonsuz teşekkür ederim. Çalışmadaki herhangi bir eksiklik veya hata şahsıma; övgü ve takdiri hak eden ne varsa kendisine aittir.

ÖZET

Osmanlı Devleti, Temmuz 1914'te Saraybosna Krizi ile başlayarak kısa bir süre içinde tüm Avrupa kıtasına yayılan savaşta tarafsız kalma kararı vermiştir. Ne var ki bu tarafsızlık uzun sürmemiş; iç ve dış siyasetin doğurduğu yeni etkenler nedeniyle Osmanlı Devleti, 1914 yılının Kasım ayıyla birlikte İttifak Bloğu içinde yer alarak I. Dünya Savaşı'na girmiştir.

İspanya Krallığı, Restorasyon döneminin getirdiği siyasi zorluklar, askeri yetersizlik ve toplumsal olaylar nedeniyle, 1914 yılı Ağustos ayında bu savaşta tarafsızlığını ilan etmiştir. Dört yıl süresince, İspanya diplomatik teşkilatı, savaşan devletlerin topraklarında çıkar ve hak temsili görevini üstlenmiş; böylelikle savaş süresince bu ülkeleri yakından takip etme şansı bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Bloğu ülkelerindeki ve bu devletlerin Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını temsil eden İspanya İstanbul Temsilciliği ve ona bağlı konsolosluk ve ajanslar, İspanya Dışişleri Bakanlığı'na yazdıkları raporlarla, savaş süresinde Türkiye'de yaşanan siyasi, askeri, iktisadi ve toplumsal hayatın nabzını tutmuşlardır.

Balkan Savaşları sonrasında, Lozan Barış Konferansı'nın ilk yarısına kadar olan sürede İspanyol diplomasisi; İttihat ve Terakki Hükümeti'nden TBMM Hükümeti'ne, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı yenilgisinden Milli Mücadele'de Türk zaferine uzanan siyasal, idari ve askeri değişim ve gelişmelerin tanıklığını yapmıştır. Diplomatların gerek ele aldıkları olay ve olgulara, gerekse Türk siyasetinin aktörlerine dair değerlendirmeleri; İspanya'nın Türkiye'ye yönelik dış politika önceliklerini ve 'Türk' algısını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

The Ottoman Empire had declared its neutrality in the war that started with Sarajevo Crisis in July 1914, which spread to the whole European continent. However, because of factors based on domestic and foreign policy, this neutrality did not last long and Ottoman Empire entered into the World War I on the side of Central Powers in November 1914.

The Kingdom of Spain had also declared its neutrality in this war in August 1914 due to political difficulties brought about by the Restoration period, military incompetence and social discontent. Moreover, Spanish diplomatic organization undertook the task of representing rights and interests of both Entente and Central Powers for four years; thus, it had a chance to monitor these countries closely during the war.

The Spanish Legation of İstanbul and its affiliated consulates and agencies representing both the Ottoman Empire's and Entente States' interests, observed political, social, economic and military developments in Turkey during the war by reporting regularly to the Foreign Ministry of Spain.

The Spanish diplomacy, from the end of Balkan Wars until the first half of the Lausanne Peace Conference, witnessed political and administrative changes in Turkey during the transition period from the Government of Union and Progress to the Turkish Grand National Assembly, as well as military changes from the defeat of Ottoman Empire to the victory of Turkish National Movement. Diplomats' assessment of Turkish political actors and of the developments and the events reveal both Spain's foreign policy priorities for Turkey and its perception of 'Turk'.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
AMAE	Archivo de Ministerio de Asuntos Exteriores
ATASE	Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren/Çevirmen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
HR.SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı
İTDB	İstanbul Temsilciliği'nden Dışışleri Bakanlığı'na
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
N.	Number / Numero
s.	sayfa
S.	Sayı
SBF	Siyasal Bilimler Fakültesi
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
V.	Volume / Volumen
vd.	ve devamı
YKY	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erip, yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin askeri ve siyasi yapılanmasının temellerinin atıldığı yıllardır. Türk Tarihi içinde yabancı arşivlere dayanan çalışma ve eserlerde, bu yıllarda yaşanan olay ve gelişmeler; I. Dünya Savaşı'nın iki kutupluluğu içinde; Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri ya da İttifak Devletleri ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Öte yandan İspanya Krallığı, I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmiş; bu tarafsızlığı nedeniyle, İspanya diplomatik ağı, savaşan devletlerin çıkar temsilini üstlenmiştir. Bu bakımdan İspanya, I. Dünya Savaşı'nın dışında kaldığı gibi, İtilaf Devletleri'nin İttifak, İttifak Devletleri'nin İtilaf Devletleri'ndeki çıkarlarını temsil göreviyle, bir o kadar da savaşın içinde bulunmaktadır. Bu tez çalışmasının konusunu, İspanyol diplomatik belgeleri ışığında, bu yıllarda *Turquía*'da yaşanan siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal olay ve gelişmeleri İspanyol diplomasisinin nasıl algıladığı; bu gelişmelerin yaşandığı dönemle, bugünün Türk Tarih yazıcılığının hangi ölçüde paralellik taşıdığı oluşturmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşiv belgeleri ışığında 1914-1923 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla meşrutiyetin son yıllarından, Milli Mücadele'nin doğuşu ve TBMM'nin açılışıyla milli egemenlik kavramının ortaya konduğu dönemdeki olay ve gelişmeleri İspanyol perspektifiyle ortaya koymaktır. Bu perspektifin daha net sağlanması için İspanya'nın I. Dünya Savaşı arifesinde kendi içinde yaşadığı siyasi, askeri ve toplumsal durumunun ortaya konması gerekliliği doğmuştur. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümü, İspanya'nın savaş öncesinde uluslararası politikada düşüşünü getiren olaylara, ülke içinde ve dünya siyasetinde kimlik arayışına yer verilmektedir. Zira ülkenin içinde bulunduğu atmosfer; İspanya Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında tarafsızlık politikasını benimsemesinde temel etken olmuştur. Bununla birlikte, İspanya'nın dış politikası

için önemli konulardan Fas Meselesi'nin çözümü savaş sonuna bırakılmış; bu nedenle konu, İspanya'nın I. Dünya Savaşı süresince İtilaf Bloğu'yla ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmaya devam etmiştir. Aynı şekilde, İspanya siyasi ve entelektüel çevrelerinde yükselen Alman taraftarlığı; İtilaf Bloğu'yla ilişkilerini zedelemiş, Almanya'nın Akdeniz'de giriştiği denizaltı saldırılarıysa İspanya'nın Almanya ile ilişkilerini zora sokmuştur. Bu nedenle yine ilk bölümünde I. Dünya Savaşı'nın İspanya'ya etkilerine yer verilerek, diplomatik belgelerde; Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile savaş öncesi ve sırasında yaşadığı bazı olayların ele alınışı ve yorumlanışına etken olan arka planın sağlanmasına çalışılmıştır

Çalışmanın ikinci bölümünde, İspanyol diplomatik belgelerine yansıyan haliyle, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesi siyasi-askeri ve toplumsal gündemi ele alınmaktadır. Balkan Savaşları'nın doğurduğu siyasi, mali ve ekonomik sorunların, İspanyol diplomasisi tarafından nasıl tahlil edildiği ortaya konmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu sorunlara yaklaşımı çerçevesinde; İspanyol diplomasisinin İttihat ve Terakki yönetimine bakış açısının yansıtılması amaçlanmaktadır.

Üçüncü bölümde, I. Dünya Savaşı içinde diplomatik belgelerde ön plana çıkan olay ve durumlar konu edilmektedir. Kapitülasyonların ilgası, Ermeni Sorunu ve Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu ile ilişkileri bu bağlamda incelenmektedir. Bu konular aynı zamanda; İspanya dış politikasını birinci dereceden ilgilendiren konular olarak ortaya çıkmaktadır. Karar ve eylemleri doğrultusunda, İttihat ve Terakki siyasetinin yoğun olarak irdelendiği bu dönemde, İspanya'nın 'Türk' algısı da ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Dördüncü bölümde, İspanyol diplomasisinin I. Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik işgal politikaları ve Milli Mücadele'nin doğuşu, TBMM tarafından sevk ve idaresinin nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Bu bölümde diplomatik belgelerin, İtilaf Devletleri, İstanbul ve Anadolu üçgeninde yaşanan siyasi-askeri mücadelenin belli başlı olaylarını aktarırken yer verdiği gözlem ve yorumların ön plana çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu şekilde, I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele dönemine doğru, İspanya'nın Türk imgesinin

değişimi ve Milli Mücadele'nin başarı kazanmasıyla Ermeni Sorunu'na yaklaşımındaki farklılığı ortaya sermek amaçlanmaktadır. Bölümde ayrıca, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde İspanya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde önemli yer tutan kapitülasyon politikası değerlendirilmektedir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Tez çalışmamızın gerektirdiği İspanyol arşiv belgelerine ve araştırma eserlere ulaşılması ve bunların temin edilmesi amacıyla TÜBİTAK-BİDEB'in (2010 yılı 2. Dönem) 2214 Yurtdışı Araştırma Bursuna başvuru yapılmış ve TÜBİTAK tarafından maddi destek sağlanmıştır. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından 1 aylık bir araştırma izni temin edilmiştir. Her iki iznin kapsamı süresince (4 Nisan 2011- 16 Şubat 2012) çalışmalar İspanya'da Madrid Bilimsel Araştırmalar Yüksek Konseyi'ne (CSIC) bağlı olarak sürdürülmüştür.

Madrid'deki İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde kataloglama kriterinin, belge değil fakat 'klasör içeriği' olduğu göz önüne alınarak; Yenilenmiş Arşiv ile Tarihi Arşiv adlı iki ana arşivi ve Tarihi Arşiv'in İç Politika Arşivi, Dış Politika Arşivi, Dünya Savaşı Arşivi gibi alt arşivleri ve bu arşivlerin alt kategorileri, serileri vb. de taranmıştır. Aynı çalışma, Alcalá de Henares'te bulunan Devlet İdare Genel Arşivi'nde (Archivo General de la Administración) de sürdürülmüştür. Klasör içerikleri; ait oldukları klasör, yıl aralığı, seri, katalog yeri, veri tabanı, dosya-alt dosya sınıflandırılmalarına göre Excell dosyasına aktarılarak, arşiv dökümü yapılmıştır. Bu çalışma sonunda Dışişleri Bakanlığı arşivinde 40 klasöre, Devlet Arşivi'nden 3 takıma ulaşılmıştır. Ne var ki Devlet Arşivi'nden elde edilen takımlarda, çalışmamızda kullanabileceğimiz herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bu nedenle tez çalışmasında kullanılan birincil kaynakların hemen hepsi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde ulaşılan klasörlerden temin edilmiştir. Beher belge, EndNote programı kullanılarak ilk başta klasör bazında, daha sonra yıl bazında; yazar/gönderen, yıl, konu/başlık, klasör yeri, kurum/yer, belge numarası, tarih, şehir, alıcı, içerik, anahtar kelimeler, (belgenin dili, ekin varlığı vb. fiziki özellikleriyle ilgili) notlar, araştırma notları, URL, PDF başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

Böylelikle, aynı yıla ait aynı konu üzerine yapılan yazışma ve belgeler, farklı klasörlerde olsalar dahi taramada kolaylıkla ulaşılması ya da başlığında belirtilmemesine rağmen içeriğinde farklı konulara yer veren bir yazışma da anahtar kelimelerle diğer belgelerle ilişkilendirilebilmiştir. Yazarı belli olmayan belgelerin imza sahiplerine; Osmanlı Devleti salnamelerine benzer Kraliyet Yıllık Resmi Kılavuz’undan o yıl görevli olan İspanyol ya da yabancı temsilciler listesi aracılığıyla ulaşılmıştır. Tarihi olmayan belgelerde ise tarihi olay ya da konu içeriği göz önüne alınarak –en azından yıl ve ay bazında- tahmini bir tarih belirlenmiştir. Ayrıca belgelerde yer alan, kuruma giriş-çıkış mühürleri ya da verilecek cevapla ilgili notlar da dikkate alınmıştır. Bu sınıflandırma ve döküm sırasında her belgenin Türkçe’ye çevirileri de yapılmıştır. Bu şekilde, İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nin kataloglama karmaşasından, daha kolay ulaşılabilen bir çalışma yöntemi oluşturulmuştur.

Arşiv taraması ve dökümlene sırasında, belgelerin niteliği bakımından genel bir durum tespit edilmiştir. Buna göre herhangi bir klasörde yer alan belgelerde tarihsel ya da tematik bütünlük bulunmamakta; belgeler arasındaysa atlamalar, uzun yıllık boşluklar gözlemlenmektedir. Aynı içeriğe dâhil edilen belgelerdeyse konuları itibariyle düzenlilik bulunmamaktadır. Bununla birlikte elçilik ve konsolosluklardan merkeze, yani Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen her bir belgenin sıra numarasıyla gönderildiğinden yola çıkarak, yazışmalardaki noksanlık göze çarpmaktadır. Ayrıca, belgelerde işaret edilen eklerin ya da referans verilen önceki belgelerin eksikliği; kimi zaman üst yazısı veya belgesi olmayan eklerin varlığı da dikkat çekicidir. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi’ndeki belgelerin tasnif edilmemiş olması; bunun yerine ‘klasör içeriği’ne göre yapılan sınıflandırma eksik ve/veya kayıp belge ve/veya eklerin izinin takibini imkânsız kılmaktadır.

Her iki arşivde de gözlemlenen nitelik ve nicelikçe eksikliğin nedeni, zaman içinde devlet birimleri arşivlerinin bir araya getirilmesi ya da genel arşivin birimler arasında dağıtılması vb. düzenlemelerle belgelerin kaybolması ya da tasnif edilmemeleri nedeniyle varlıklarının (ya da yokluklarının) tespit edilememesi olabilir. Aynı şekilde İspanya idaresinin monarşiden cumhuriyete, cumhuriyetten monarşiye

değişimi; askeri darbeler ve İç Savaş süresince devlet idaresinin ve doğal olarak alt birimlerinin yönetiminin kaosa girmesi; sonrasında yaşanan diktatörlük yönetimi sırasında kimi belgelerin imha edilmesi gibi nedenlerin de belgelerin eksikliğinde etkin olduğu düşünülmektedir.

Bu eksiklik tez çalışmamızda karşılaşılan en büyük güçlüklerden birini oluşturmaktadır. Belgelerdeki eksiklik nedeniyle, bir diplomatik raporda ilk kez ele alınan bir konunun, daha sonra nasıl sonuçlandığı ya da konunun zaman içinde tekrar ele alınıp alınmadığına dair bilgiye ulaşamamaktadır. Aynı şekilde bugün, yaşandığını bildiğimiz birçok olay ve gelişmeye, elde edilen raporlarda rastlanmamaktadır. Fakat bu durumun, İspanyol diplomatların olay ve gelişmeleri raporlamamalarından mı yoksa raporladıkları halde belgelerin kayıp olmasından mı kaynaklandığı net olarak belirlenememektedir.

Çalışmamızda karşılaşılan diğer bir sorunla, İspanyolca yazılmış diplomatik belgelerin, Türkçe ifade edilmesinde karşılaşılmıştır. Belgelerde yer alan, unvan, mevki, yer isimleri, teknik ve kurumsal terimlerin Türkçe karşılıklarının tespiti için İspanya İdari Sözlüğü (*Diccionario de la Administración Española*), Resmi Gazeteler (*Gazeta ve Boletín Oficial de Estado*) ve Yıllık Resmi Kılavuz (*la Guia Oficial*) gibi devlet idaresi tarafından yayınlanan yönetmelik ve yıllıklara başvurulmuştur. Benzer, fakat daha sıkıntılı bir durum, hem edebi üslupla hem de diplomatik bir dilde yazılan belgelerin yorumlanmasında yaşanmıştır. “Bir tercüme daima bir ihanettir.”¹ görüşünden yola çıkarak, İspanyol diplomatların kullandığı ifadelerin, kelimelerin ve bazı metaforların birebir alıntılanması tercih edilmiştir. Böylelikle diplomatların düşüncü ve algılarıyla ilgili bir ipucu verilmesine çalışılmıştır. Aynı şekilde, diplomatların kullandığı kelime ve ifade tercihlerine, sert ya da alaycı üsluba; belgenin ne aktardığı kadar, nasıl aktardığına dikkat çekilerek, diplomatların yorumlarının altında yatan ikincil anlamların okuyucuya yansıtılması hedeflenmiştir.

¹ Okakura Kakuzo, **Çayname**, çev. Ali S. Delilbaşı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 3334.

İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin yanı sıra kütüphanesinden de faydalanılmış; Osmanlı Devleti ve İspanya Krallığı arasındaki ikili anlaşmaların metinleri buradan temin edilmiştir. İspanya Tarihi ile ilgili akademik ve araştırma çalışmalarının büyük bir kısmı Madrid Bilimsel Araştırmalar Yüksek Konseyi'nin Tomás Navarro Tomás Kütüphanesi'nden edinilmiştir. Bunun dışında kalan makale ve tezlere çeşitli veri tabanları aracılığıyla ulaşılmıştır. Resmi Gazeteler, İspanya Başbakanlığı'na ait dijital arşivden; Yıllık Resmi Kılavuzlar da İspanya Milli Kütüphanesi Süreli Yayın dijital arşivinden temin edilmiştir.

Tez çalışmasında, diplomatik belgelerde verilen olay ve bilgilerin doğruluğunun, gerek İspanyol gerekse Türk Tarihi alanında yazılmış, ikincil kaynaklarla teyit edilmesine çalışılmıştır. Söz konusu bilgilerdeki tarih, kişi vb. alanlarında görülen çelişkilere ya da bazı değişikliklere dikkat çekilmiştir. Raporlarda geçen resmi yazışma, nota, bildiri broşür ve kitapçık gibi materyallere, ikincil kaynaklardan ulaşılabilenlere referans verilmiş; ulaşılamayanların içeriği raporlarda aktardıkları şekliyle verilmiştir. Diplomatların raporlarında aktardıkları bilgilerin, sıklıkla görevli bulundukları şehrin diplomasi ve siyasi çevrelerinden duydukları söylentilere dayanıyor olması, diplomatların kaynaklarının güvenilirliğini tartışmalı hale getirmektedir. Bir başka deyişle, diplomatların farklı kişilerin söz ve beyanlarına dayanarak verdikleri bilgilerin tespit ve teyit edilmesi de mümkün olmamaktadır. Buna karşın, bu bilgileri rapora yansıtma sebebiyle, diplomatlar tarafından önemli görüldüğünden yola çıkılarak, bilgilerin diplomatlar tarafından ne anlam ifade ettiği ve nasıl yorumlandığı üzerinde durulmuştur. Bu şekilde hem siyaset ve diplomat çevrelerine hâkim olan atmosferin hem de İspanyol diplomasisinin yorumlarına dair bir perspektif verilmesi hedeflenmiştir.

4. Literatür Özeti

İspanya ve Osmanlı tarihlerinin çakıştığı Endülüs Emevi Devleti, Sefaradlar, Osmanlı Donanması/ Denizciliği ve Deniz Savaşları olarak genellenebilecek konuların Türk Tarih yazıcılığı içinde birçok akademik ve araştırma çalışmasına konu olduğu görülmektedir. Bu eksenlerin dışında; Batı dünyasında Osmanlı İmparatorluğu'nun

imgesi ve Batı dünyasının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki imgesi gibi çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların kapsamı 17. yüzyılın başlarıyla sınırlıdır.

Ne var ki bu çalışmaların öbeklendiği konu ve dönemlerin dışında kalan 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren 19. ve 20. yüzyılların başlarına dair akademik çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Yakın Dönem Türkiye Tarihi çerçevesinde İspanya ile ilintili olarak yazılmış olan tez çalışmalarının künyeleri şöyledir: Melek Öksüz, **Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1998; Bora Salman, **İspanya'da II. Cumhuriyet ve İç Savaş (1936-1939)**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003; Eyüp Uyanık, **Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1939)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006; Hüseyin Serdar Tabakoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2010. Bu çalışmalarının ortak özelliği, yüksek lisans düzeyinde olup, İspanyol birincil kaynaklarına dayanmamalarıdır. Türk- İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788) adlı çalışma Ahmet Vasıf Efendi'nin İspanya Sefaretnâmesi (1787-1788) adlı eserinin incelemesine dayanırken; Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1939) adlı çalışmada, sözü geçen süre zarfında İspanya'daki siyasal gelişmeleri aktarırken ikinci el kaynaklardan faydalanılmış; çalışmanın Türkiye ayağı, gazete yazıları ve Türkiye'nin II. Dünya Savaşı politikasıyla sınırlı kalmıştır. XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri adlı yüksek lisans tezi, yakın dönem Türkiye tarihçiliği çalışmaları arasına girmekle beraber, yalnız Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanmakta, İspanya ile ilgili bilgiler, ikinci ve çeviri araştırma kaynaklarına dayanmaktadır. Tufan Turan, **Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)**, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2013 künyeli çalışmanın doktora düzeyinde olup, hem Osmanlı hem de İspanyol arşiv kaynaklarından faydalandığı, ne var ki 18. ve 19. yüzyılları kapsadığı görülmektedir.

Sözü geçen çalışmalar dışında yakın dönemi kapsayıp İspanya ile ilintili olarak yapılan tez çalışmaları ise, tarih alanı dışında olup filoloji, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, kamu yönetimi, iktisat ve işletme gibi alanlarda yapılmıştır.²

Dolayısıyla, İspanya ile ilintili olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılı ve Milli Mücadele Dönemini ele alan, birinci el kaynaklara dayanan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Her iki ülkenin geçirdiği tarihsel süreci kapsamlı olarak ortaya koyan eserlerin azlığının nedenleri arasında; tarihsel süreç içinde zaman zaman temas halinde olan fakat bu temasın; Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerle olduğu gibi süreklilik içermediği algısı olabilir. Yine aynı şekilde bu eksiklik, bu dönemde her iki ülkenin taraf olduğu savaş, barış anlaşması, pakt vb. belli başlı gelişmelerin yokluğu nedeniyle, ikili ilişkilerin tarihsel süreklilik göstermediği varsayımıyla incelenmemesine de bağlanabilir. Bu görüşümüzün nedeni, 2009 yılında Alcalá de Henares'te bulunan Devlet İdare Genel Arşivi'ne yaptığımız başvuru sırasında, bu arşivden daha önce faydalanan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının olmadığı belirtilmesidir. Bu arşivde yakın dönem belgelerin bulunmasına karşın daha önce Türk araştırmacıların buradan faydalanmaması; Yakın Dönem Türkiye tarihçilerinin ilgisizliği ile açıklanabilir.

Çalışmamızın, Türk Tarih yazıcılığında çokça çalışılan bir dönemi, birinci el ve yabancı arşiv kaynaklara dayanan, fakat ilk defa İtilaf Devletleri ile 'düşman' ya da

²Benzer bir durumun İspanya'da yazılan doktora tez çalışmaları için de geçerli olduğu görülmektedir. İspanya Eğitim Kültür ve Spor Bakanlığı'na bağlı tez merkezinde 'Türkiye' anahtar kelimesiyle yapılan taramada erişilen 15 adet doktora tezinin sosyoloji, filoloji, uluslararası ticaret, uluslararası güvenlik ve arkeoloji-kültür alanlarında yazıldığı tespit edilmiştir. 'Osmanlı' anahtar kelimesiyle yapılan taramada ulaşılan 6 tezin biri filoloji, bir diğeri Arap çalışmaları diğer 4'ü de tarih alanında yazılmıştır. Tarih alanındaki çalışmaların yalnız biri 19. yüzyılı kapsamakta, diğerleri 16. Yüzyıla kadar geri gitmektedir. Daha sonra kitaplaştırılan **İspanyol İç Savaşı'nda Türk-İspanyol İlişkileri** başlıklı tez çalışmasının, İç Savaş'ın Türk basınına yankıları bağlamında hazırlandığı görülmektedir. Carmen Uriarte Martinez, **Las Relaciones Hispanoturcas Durante La Guerra Civil Española: 1936-1939**, AMAE Secretaria General Técnica, Madrid, 1995. 'Türk' kelimesiyle yapılan taramada ulaşılan 8 tezin hepsinin filoloji alanında çalışmalar olduğu görülmektedir. Bkz., https://www.educacion.gob.es/teseo/ir_GestionarConsulta.do, 08.05. 2016.

İttifak Devletleri ile ‘müttefik’ bağlamı dışında bir perspektifle sunan kapsamlı bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. İspanya’nın, imparatorluktan ulus-devlete giden bu süreçte Türkiye algısındaki değişimini yansıtmasıyla; Türk-İspanyol çalışmalarıyla görülen bir boşluğu dolduracağını ummaktayız.

5. Tarihsel Arka Plan

Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya Krallığı’nın tarih yazıcılığı içinde aynı cümle içinde geçmesini sağlayan gelişme, 15. yüzyıl İberya Yarımadası’nda Engizisyon Mahkemeleri’nin doğurduğu sonuçlardır. İspanya, bu dönemde nüfusun zengin kesimini oluşturan Müslüman ve Musevi halklara, Hristiyanlığa geçmeleri için baskı yaparak; din değiştirmeyi kabul etmeyenlerin, ülke çapında kurulan engizisyon mahkemeleri kararları uyarınca mallarına el koyma, işkence ve ölüm cezasına çarptırma politikasını izlemiştir. Tüm Avrupa’da XI. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri ile alevlenen Müslüman ve Musevi halklara karşı oluşan baskılar, İspanyol Musevileri Sefaradların (Sefardís) toplu göçe zorlanmasıyla sonuçlanmıştır. Akdeniz’in diğer ucunda ise aynı tarihlerde Doğu Roma İmparatorluğu’nu fethederek İmparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti bulunmaktadır. Gayrimüslim tebaasına milletler sistemi içinde, ibadet ve eğitim serbestisi tanıyan bu imparatorluğun hükümdarı II. Mehmet ve halefleri, Musevi halklara çağrı yapmışlardır. İşte bu çağrılar ve davetler sonucu 1492 yılından itibaren Sefaradlar, Osmanlı İmparatorluğu’na sığınmaya başlamışlardır.³

İspanya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun birebir ilişkileriye her iki imparatorluğun en parlak devrinde, 16. yüzyılda, dünya ve Akdeniz hâkimiyeti

³ Stanford J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler, Kapı, 2008, s. 40-58; Mehmet Özdemir, “İspanya Krallığı’nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, Ankara Üniversitesi **İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. XXXV, 1996, s. 243-284.

rekabeti içinde başlamıştır.⁴ İspanya Kralı V. Carlos'un Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun başına geçmesiyle Hristiyan dünyasının lideri haline gelen İspanya, İslam dünyasının lideri olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilk kez 1529 I. Viyana Kuşatması sırasında karşı karşıya gelmiştir.⁵ İki imparatorluk arasındaki Akdeniz hâkimiyet mücadelesiyse, Peñón de Argel Adası, Cezayir (1529), Tunus (1534/1569) ve Goletta (Halk el-Vadi) (1574) gibi Akdeniz'in üs niteliğindeki kıyı şeridi üzerinde deniz savaşlarıyla sürmüştür.⁶ Bu mücadele 1538 Preveze Deniz Savaşı ile 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'na taşınmış; 1578 yılında imzalanan ateşkes imzalanmasıyla son bulmuştur.⁷ İspanya-Osmanlı ilişkilerinin dostluk çerçevesinde yeniden tesisi 14 Eylül 1782 tarihinde İstanbul'da imzalanan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasıyla gerçekleşmiş; İspanya'ya Osmanlı topraklarında ticari-iktisadi kapitülasyonlar tanıyan 1862 Ticaret ve Serbest Dolaşım Antlaşması'yla güçlendirilmiştir.

Her iki imparatorluğun en parlak döneminde yaşanan bu rekabet, yine her iki imparatorluğun düşüşe geçtiği ve kendi coğrafyasında farklı sorunlara eğildikleri dönemde son bulmuştur. Bu dönemde İspanya, Kuzey ve Güney Amerika'da İngiltere ve Fransa rekabetiyle karşı karşıya kalmış; İngiltere yönetiminin desteklediği İngiliz

⁴ Miguel Ángel de Bunes Ibarra, "El Imperio Otomano y la Monarquía Hispánica en el siglo XVI: el Conocimiento Español del Otro Extremo del Mediterráneo", **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 5, 1994, s. 167-179.

⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Miguel Ángel de Bunes Ibarra, "Carlos V y el imperio otomano", **Torre de los Lujanes: Boletín de la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País**, N. 41, 2000, s. 63-76.

⁶ Feridun Bilgin "Tunus Üzerinde Osmanlı İspanyol Hâkimiyet Mücadelesi (XVI. Asır)", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış-2013, C.12 , S. 44, s. 181-201. Miguel Ángel de Bunes Ibarra, "La defensa de la cristiandad; las armadas en el mediterráneo en la edad moderna", **Cuadernos de Historia Moderna. Anejos**, 2006, N. 5 , s. 77-99. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Enrique García Hernán, **La Armada española en la monarquía de Felipe II y la defensa del Mediterráneo**, Madrid, 1995.

⁷ J.H. Elliot, **La Europa dividida: 1559-1598**, Siglo, Madrid, 1968, s. 193-197. Ayrıca bkz., Bülent Arı, "Las últimas fases de la lucha por el dominio del Mediterráneo entre dos superpotencias: el imperio Otomano y la monarquía hispana", **Cervantes y el Mediterráneo Hispano-Otomano**, İsis, İstanbul, 2006, s. 111-146; Tufan Turan, **Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2013, s. 20-40.

korsanlarının Batı Hint Adaları'na saldırılarıyla mücadele etmiştir.⁸ Avrupa'nın kendi içinde giriştiği 30 Yıl Savaşları'ndan Fransa en güçlü devlet olarak çıkmış; bu savaş İspanya'nın da büyük devlet statüsünü yitirmesinin ve gerileme döneminin başlangıcı olmuştur. Zira savaş sonunda imzalanan 1648 Vestfalya Antlaşması'yla Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu birçok küçük prensliğe ayrılmıştır.⁹ Dahası bu anlaşmayla bağımsızlığını kazanan Hollanda ve İspanya İmparatorluğu arasındaki 80 Yıl Savaşları, İspanya'nın mali iflasına ve birçok askeri isyana sebep olmuştur.¹⁰ İspanya İmparatorluğu'nu İspanya Krallığı'na doğru gerileten asıl gelişmeler, 1808 yılında Fransa tarafından işgal edilmesi¹¹ ve Amerika kıtasındaki kolonilerinde, bağımsızlık hareketlerinin başlamasıyla yaşanacaktır.¹² 1898 yılında ABD ile yaptığı savaş sonunda, Amerika ve Asya'daki son kolonilerini kaybedecek, Afrika'daki son toprak parçası içinse İngiltere ve Fransa'yla anlaşması gerekecektir.¹³ İspanya, bu dönemde bu askeri yenilgilerin yanı sıra siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarla boğuşurken; Avrupa kıtasında İngiltere, Sanayi Devrimi ile güçlenmiş, birliğini kuran İtalya ve Almanya gibi yeni ve güçlü devletler ortaya çıkmıştır. İspanya'nın, kendi sömürgelerini kaybettiği bu yüzyılda, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya; Afrika ve Orta Doğu'da yeni sömürge rekabetine girmiştir.

⁸ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2013, s. 78. Konu için ayrıca bkz., Timothy Paul Grady, **Anglo-Spanish Rivalry in Colonial South-East America 1650–1725**, Routledge, 2016.

⁹ Kennedy, **a.g.e.**, s. 68-70; Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Dost Kitapevi, Ankara, 2012, s. 126-127.

¹⁰ Kennedy, **a.g.e.**, s. 70; Manuel Fernández Alvarez, “La Cuestión de Flandes (Siglos XVI Y XVII)”, **Studia historica. Historia moderna**, N. 4, 1986, s. 7-16. s.14.

¹¹ Agustín Ramón Rodríguez González “Las guerrillas de la Guerra de la Independencia: de partidas a divisiones (1808-1814)”, **Militaria: revista de cultura militar**, N. 7, 1995, s.345-347. İspanya Bağımsızlık Savaşı konusunda geniş bir literatür bulunmakla birlikte, geniş bilgi için bkz., **Congreso internacional ‘Guerra, sociedad y política’ (1808-1814)**, ed. Francisco Miranda Rubio, Gobierno de Navarra, Institución Príncipe de Viana : Universidad Pública de Navarra, 2008.

¹² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Timaş, İstanbul, 2013, s.677 vd.; Jaime E. Rodríguez, “Sobre la supuesta influencia de la independencia de los Estados Unidos en las independencias hispanoamericanas”, **Revista de Indias**, V. 70, N. 250, 2010, s. 691-714.

¹³ José U. Martínez Carreras, “España en África en Torno al 98: la Aproximación Hispano-Francesa” **Anales de Historia Contemporánea**, 14 (1998), Madrid, 1999, S. 169-176.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, Kutsal İttifak Savaşları (1683-1699) yenilgisinin ardından imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan toprak kayıpları ve buna bağlı idari-siyasi gerileme 18. yüzyılda devam edecektir.¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu, 1718 Pasarofça Anlaşması'yla Avusturya ve Venedik karşısında Banat, Eflak ve Sırbistan'ın yarısını kaybedecek; 1689'da Kırım'a saldıran Çarlık Rusyası donanmalarına 1768-1774 yılları arasında, kendi sularında direnmeye çalışacaktır.¹⁵ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu, Eflak ve Boğdan'ı geri almasına karşın, Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalarak Karadeniz'deki ilk toprak kaybını yaşayacaktır. Aynı anlaşmanın, Rusya'ya Osmanlı topraklarında bir Ortodoks kilisesi inşa etme ve kiliseyi himaye etme hakkı kazandırması, uzun vadede tüm Osmanlı Ortodoks tebaası üzerinde hak iddiasına da sebep olacaktır.¹⁶

19. yüzyılda Balkan milletlerinin, bağımsızlıklarını elde etmek için Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarında, Fransız İhtilali'nin doğurduğu milliyetçilik akımı kadar; Rusya'nın Ortodoksluk ve Panslavizm söylemleri etkili olacaktır.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'yla getirdiği düzenlemelere ve 23 Aralık 1876 tarihinde Meşrutiyet'in ilan edilmesine karşın 1832 İstanbul Antlaşması ile Yunanistan; 1878 Berlin Kongresi sonucunda da, Sırbistan,

¹⁴ Mustafa Turan, "II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasî, İdarî ve Askeri Çözüm", **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 9, 1998, s. 406. Bu süreçle başlayan gerilemenin nedenleri hakkında bir değerlendirme için bkz., Lee, **a.g.e.**, s. 86-92.

¹⁵ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 75-77.

¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 36-37; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.524-527.

¹⁷ Rusya'nın Ortodoksluğu himaye söylem ve talepleri; Osmanlı Devleti'yle 1854 Kırım Savaşı'na sebep olmuştur. Savaş sonunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa Milletler Cemiyeti üyesi haline gelmekle birlikte, toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerin garantisi altına girmiştir. Quataert, **a.g.e.**, s. 98. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nı sona erdiren Ayastefanos Antlaşması'nın 1878 Berlin Kongresi'nde revize edilmesinin amacı da yine Avrupa güç dengesinin, Rusya lehinde bozulmasını engellemek, böylelikle kıta çatışmasının önüne geçmektir. Zira Avrupalı Devletler, kıta barışının sürmesi için Osmanlı'nın bölgedeki statükosunu korumaya, böylelikle, 'Doğu Sorunu'nu kontrollü bir şekilde yürütmeye çalışmaktadırlar. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 521-522. Balkanların Osmanlı Devleti'nin dış siyasetindeki rolü için bkz., Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, YKY, İstanbul, 2001; Mihailo d. Stojanović, **The Great Powers and the Balkans 1875-1878**, Cambridge University Press, New York, 1939.

Karadağ ve Romanya Osmanlı'dan bağımsızlıklarını kazanacaktır. Yine aynı Kongre'de Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olarak tanınan Bulgaristan ise, 1909 yılında tam bağımsız devlet statüsüne kavuşacaktır.¹⁸ Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları Balkanlar'la sınırlı kalmayacak, Kuzey Afrika'daki topraklarını Avrupalı Devletler'in yeni sömürge rekabetine kaybedecektir. 1798-1801 yılları arasında Mısır'ı işgal eden Fransa, 1830'da Cezayir'i, 1881'de Tunus'u işgal edecektir.¹⁹ Mısır ise 1882'de bu defa İngiltere tarafından nihai olarak işgal edilecektir.²⁰ Kuzey Afrika'daki bu rekabete İtalya'nın da dâhil olması ve bağımsızlıklarını yeni kazanan Balkan Devletleri'nin güçlenme arayışları, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesi son toprak kayıplarını doğuran gelişmeleri hazırlayacaktır.

¹⁸ Balkan milletleri isyanları ve Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını kazanmaları için bkz., Serap Toprak, **XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

¹⁹ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s. 141-183.

²⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 535. Konu hakkında ayrıca bkz., Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

1. BÖLÜM

İSPANYA’NIN I. DÜNYA SAVAŞI’NDA TARAFSIZLIĞI

İspanyol Hükümeti, 7 Ağustos 1914 tarihinde resmi gazete *Gaceta de Madrid*’de yayınladığı duyurusu ile – dört yıl boyunca 26 defa daha yineleyeceği üzere- I. Dünya Savaşı’nda tarafsızlığını ilan etti:

*“Bir tarafta Almanya ile Rusya ve Fransa ve Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı arasında savaş ilan edilmesinden ve diğer tarafta Avusturya-Macaristan ve Belçika arasında savaş durumunun devam etmesinden ötürü; Majesteleri Hükümeti, yürürlükte olan kanunlar ve uluslararası hukuk prensipleri doğrultusunda İspanyol vatandaşlarına en katı tarafsızlığı emretme görevine inanmaktadır.”*²¹

Duyurunun devamında İspanya içinde ya da dışında yaşayan vatandaşların, “muazzam tarafsızlığı” ihlal ettiği düşünülen her tür düşmanca hareketinden dolayı devlet korumasını kaybedeceği ve savaşan devletlerin uygun göreceği cezalara çarptırılmayı kabul etmiş olacağı da belirtilmekteydi. Hükümetin, katı bir tarafsızlık politikasına karar vermesi kadar, bunu duyurmada bu kadar aceleci davranmasında da birçok etken bulunmaktadır. Savaş süresince bu etkenler mevcudiyetini devam ettirdikleri gibi, ortaya çıkan yeni gelişmeler, bir yandan İspanya’nın tarafsızlık politikasını tehlikeye sokarken bir o kadar da bu politikaya sıkı sıkı tutunmasına sebep olmuştur.

²¹ **Gaceta de Madrid**, No: 219, 7 Ağustos 1914, s. 308. Aslında İspanyol Hükümeti bundan önce 30 Temmuz 1914’de bir tarafsızlık ilanı daha yayınlamıştı. Fakat bu ilan, özellikle Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında patlak veren savaşa atıfta bulunmaktaydı. Bu sırada savaş İspanya’yı doğrudan etkileyecek bir durum olarak görülmemekteydi. **Gaceta de Madrid**, No: 211, 30 Temmuz 1914, s. 238.

1.1. Tarafsızlık: Pragmatik Seçenek ya da Tarihsel Zorunluluk

İspanya Hükümeti'ni tarafsızlık ilan etmeye iten sebepleri siyasi, askeri vb. olarak sınıflandırmak her ne kadar doğruysa da bu sınıflandırmayı teker teker ortaya koyabilmek de bir o kadar zordur. Hemen her bir sınıflandırma, birbirinden kaynaklanan ve birbirini doğuran etmenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebepler, 'Restorasyon Dönemi'nin getirdiği dönüşüm ve değişimin çeşitli tarihsel olay ve gelişmelerle şekillenmesi' olarak tanımlanabilir.

1.1.1. Restorasyon Dönemi

Yalnızca 11 ay ayakta kalan Birinci Cumhuriyet'in ardından İspanya, siyaset adamı Antonio Cánovas del Castillo'nun²² mimarlığında Bourbon Hanedanlığı altındaki monarşi rejimine tekrar geri dönmüştü. İngiltere'de sürgünde bulunan XII. Alfonso'nun ülkeye dönüşü ve 1876 Anayasası'nın²³ kabul edilmesiyle birlikte Restorasyon Dönemi olarak adlandırılan ve 1923 Primo Rivera'nın diktatörlüğüne kadar sürecek olan yeni bir dönem başlamış oluyordu. Bu dönemin temel karakteristikleri, liberal devlet modelinin oluşturulması, kurumsal istikrar ve sanayi devriminin sonucu olarak toplumsal ve siyasal hareketlerin doğuşu olarak kabul edilir. Dolayısıyla döneme adını veren 'restorasyon' kelimesinin, her iki anlamına; Bourbon Hanedanlığının 'yeniden tesisi'ne ve liberal devlet modelinin 'tamiri'ne atıfta bulunduğu söylenebilir.

²² Antonio Cánovas del Castillo (1828-1897) İspanyol siyasetçi ve tarihçi. Kral XII. Alfonso'nun yurda dönüşüne kadar 1874- 1875 yılları arasında da Kraliyet Naipliği Bakanlığı yapan Cánovas, 1875-1897 yılları arasında 6 defa Başbakanlık, İspanya Denizaşırı Bakanlığı ve İspanya Milletvekilleri Kongresi Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Restorasyon Döneminin iki partili sistem ve barışçıl değişimini ortaya koyarak liberal monarşi ile siyasi modernleşme idealizminin vesayet altında yürütülmesini sağlamıştır. Siyasi sistem, özellikle kendisinin Liberal-Muhafazakâr Parti başkanlığı yaptığı ve karşısında Práxedes Mateo Sagasta'nın liderliğindeki Birleşik Liberal Parti'nin yer aldığı sürece atıfla Canovist Sistem olarak tanımlanmaktadır. Bkz.; Fidel Gómez Ochoa, "Antonio Cánovas del Castillo: Historiografía de un Centenario", *Ayer*, No: 39, 2000, s. 255-266.

²³ İspanya'da 1876 Anayasası'ndan önce; 1812, 1834, 1837, 1845, 1856, 1869 ve 1873 anayasaları kabul etmiştir.

Liberal devlet modeli; monarşik devletin başında kralın bulunduğu ve hükümet iktidarının barışçıl bir değişimle (*el turno pacífico*) liberal ve muhafazakâr iki seçkin-hanedan siyasi partinin elinde bulunduğu; seçilen üyelerden oluşan Kongre ve ülkenin ileri gelenlerinin bulunduğu Senato'dan oluşan iki meclisli parlamento yapısı getirmekteydi. Barışçıl değişim, günümüzde seçimler sonrasında iktidara geliş sürecinin tersten işlenmesini öngörüyordu. Kral, iki hanedan partisinden birine hükümet kurma yetkisi veriyor, hükümetin meşruluğunu sağlamak için seçimlere sonradan gidiliyordu. İçişleri Bakanlığı'nın her bölge için adaylar belirlemesiyle (*el encasillado*) başlayan seçimler, bu adayların seçilebilmesi için her türlü yönlendirme ve baskının hâkim olduğu bir ortamda gerçekleşiyordu. Hanedan partilerde bulunan siyasetçiler, siyasi seçkinler olarak genelleyebileceğimiz unvan, geniş arazi ve ticari-sanayi yatırım sahibi İspanyol asilzadeler ve orta sınıf ailelerden çıkma avukat, subay, akademisyen ve mühendis gibi meslek sahiplerinden oluşuyordu.²⁴ Dolayısıyla, hükümet kurmakla görevli parti üyeleri; kendi partileri, adayları ve hatta adaylıklarının kazanabilmesi için seçim bölgelerindeki il valilerine baskı yaparken, valiler de Bakanlığın isteği doğrultusunda seçim sonuçları elde edebilmek için kırsal kesimlerde tek güç sahibi ağalarla (*los caciques*) pazarlık içinde bulunuyorlardı. Tavandan tabana dayatmayı öngören bu seçim sisteminde baskı faktörü dışında birçok oy sahtekârlığı da yaşanmaktaydı. İktidardaki hükümetin düşmesinin ardından Kral, diğer partiye hükümet kurma görevi veriyor ve aynı seçim süreci bu defa karşıt parti için işliyordu.²⁵

Seçimlerde yaşanan olumsuzluklara ve devlet idaresinin Kral ile seçkin-hanedan partiler oligarşisi dışında paylaşılmamasına rağmen, “demokratik ideallerin

²⁴Mercedes Carbera - Fernando del Rey Reguillo, **El Poder de los Empresarios. Política y Economía en la España Contemporánea, 1875-2000**, Taurus, Madrid, 2002, s. 100, 101.

²⁵Ramón Villares- Javier Moreno Luzón, **Historia de España, Restauración y Dictadura**, C.VII, ed. Josep Fontana- Ramón Villares, Crítica y Marcial Pons, Barcelona, 2009, s. 65-121. Restorasyon'un ilk yıllarında yalnızca toprak sahipleri ile *capacidades* olarak tanımlanan eğitimli kişiler ve meslek sahiplerine oy hakkı tanınırken, 1890 yılında erkeklerin genel oy hakkı kabul edilmiştir. Restorasyon Dönemi kraliyet, seçkin-hanedan partiler, parlamento ilişkileri ve seçimlerle ilgili bkz., Antonio María Calero, “La Prerrogativa Regia en la Restauración: Teoría y Práctica, (1875-1902)”, **Revista De Estudios Políticos**, No:55, Ocak-Mart 1987, s. 273-315.

manipölasyonu ile tesis edilen”²⁶ bu siyasal sistemin, İspanya’da kurumsal istikrarı tesis ettiği görülmektedir. İspanya tarihinin önceki dönemlerinde yaşanan devrimci-darbeci hareketleri bertaraf ederek, ordunun siyasete ve devlet kurumlarına müdahalesinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla sağlanan sivil siyaset ortamında; sanayileşmenin getirdiği toplumsal hareketler ve yine sistemin eleştirisini yapan siyasi hareketler doğmuş, dönemin diğer Avrupa ülkelerinin siyasal modernleşme modeline doğru bir geçiş süreci oluşmuştur.

1.1.2. İspanya-Amerika Savaşı

1898 İspanya-Amerika Savaşı, sonuçları bakımından gerek Restorasyon Döneminin gerekse tüm İspanya tarihinin seyrinde bir dönüm noktasıdır denebilir. Zira İspanya İmparatorluğu’nun 1808’den itibaren Fransa’nın işgali altında bulunmasıyla başlayan koloni kaybının son ve en dramatik sahnesini oluşturmaktadır.

İspanya, Avrupa’da diğer devletlerle girdiği taht savaşları ve yönetim değişiklikleri ile iyice zayıflamasına karşın, 1868-1878, 1883 ve 1885 yıllarında Küba’da yaşanan bağımsızlık hareketlerini bastırmayı başarmıştı. Fakat 1895 yılında patlak veren başkaldırıda, karşısında yalnız yerel bağımsızlık gerillaları değil, aynı zamanda ABD de bulunuyordu.²⁷ ABD, 1819 yılında Florida’yı satın aldığından bu yana en yakın denizaşırı komşusu haline gelen Küba’yı çoktan ticari etki alanına bağlamıştır. Hatta 1848 yılında Küba’yı satın almak istemiş, fakat İspanya bu talebi reddetmiştir.²⁸ Üstelik İspanya’nın başkaldırıları bastırmada gösterdiği şiddet, ABD Hükümeti için hem kendi hem de Küba kamuoyunu lehine çevirmede iyi bir propaganda malzemesi olmuştur.²⁹ İspanya’nın ABD’nin Küba meselesinde artarak devam eden müdahaleleri karşısında verdiği tavizler yeterli olmayınca, 1 Mayıs 1898

²⁶Carolyn S. Lowry, **At What Cost? Spanish Neutrality in the First World War**, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Güney Florida Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tampa, 2009, s. 7.

²⁷Rodríguez, **a.g.m.**, s. 691-714.

²⁸Türkaya Ataöv, “1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 22, S. 2, Ankara, 1967, s. 238-240.

²⁹Villares-Luzón, **a.g.e.**, s. 261.

tarihinde ABD ve İspanya arasında fiili olarak savaş başladı. Karayip Denizi ve Pasifik Okyanusu'nda 3 ay kadar süren savaş sonunda, İspanya kesin ve ağır bir yenilgiye uğrayarak; 10 Aralık 1898'de imzalanan Paris Antlaşması'yla, Amerika ve Asya'daki son kolonileri olan Küba, Filipinler, Porto Riko ve Guam'ı kaybetti.³⁰

Tarihine 'Felaket' (*el desastre*) olarak geçen bu yenilgi, İspanya'yı belki de ilk kez, dünya çapında bir imparatorluktan, orta gücün de altında bir devlet statüsüne düştüğü gerçeğiyle yüz yüze bırakmıştı. Üstelik aynı dönemde, -Afrika'nın kısıtlı bir kısmı dışında- sınırlarının hapsediği Avrupa kıtasında yeni türde bir emperyalist yarış başlamış, devletler *silahlı barış* içinde kamplaşmaya girişmişlerdi. Böyle bir ortamda, krizin göz önüne koyduğu bir başka gerçek de Restorasyon döneminde hem Muhafazakâr hem de Liberal Parti iktidarlarının yürüttüğü inziva (*recogimiento*) dış politikasından İspanya'nın bir an önce çıkması gerekliliği idi. Zaten ülke içinde, İspanya'nın güçlü müttefiklerinin bulunmamasının bu yenilgide önemli bir etken olduğu fikri doğmuştu. 1895-1898 yılları arasında Küba'daki bağımsızlık taraftarlarıyla kolonyal; ABD ile emperyalist olmak üzere ikili bir savaşın yanı sıra, İspanya ülke içinde de birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Zira bu süre zarfında ülkede, iki hükümet devrilmiş, 1897 yılında Başbakan Cánovas del Castillo suikast sonucu öldürülmüş, ayrılıkçı *bölgecilik* hareketleri yükselmeye başlamış, askere alımlardan en çok etkilenen işçi sınıfı ve dolayısıyla üretim araçlarından birinden yoksun kalan sanayi kesimi arasında huzursuzluk baş göstermişti.³¹ Tüm bu gelişmeler, düşünce ve bilim çevrelerinde İspanya'nın uluslararası alanda düşüşünün nedenlerini sorgulayan ve bunlara çözümler sunmaya çalışan, ulusal düzeyde de bir nevi kimlik arayışına yönelen *regeneración* (yenilenme) olarak adlandırılan bir akıma

³⁰ Söz konusu anlaşmaya göre, İspanya, Küba üzerindeki taleplerinden vazgeçmiş, Filipinler, Guam ve Porto Riko 20 milyon dolar karşılığında ABD'ye verilmişti. 1898 İspanya-Amerika Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz.; Philip S. Foner **La Guerra Hispano-Cubano-Americana y el Nacimiento del Imperialismo Norteamericano 1895-1902, 1898-1902**, Akal, Madrid, 1975; Antonio Elorza-Elena Hernández Sandoica, **La guerra de Cuba, 1895-1898: Historia Política de Una Derrota Colonial**, Alianza Editorial, Madrid, 1998.

³¹ Villares-Luzón, **a.g.e.**, s. 243-247.

neden olacaktır.³² Ülke içindeki bu gelişmelere ek olarak 1898 Savaşı'nın askeri sonuçlarıysa, İspanya'nın I. Dünya Savaşı'nda izleyeceği siyasetin de belirleyici unsurları olarak yükselecektir.

1.1.3. İç ve Dış Siyasi Dinamikler

Hemen hemen tüm İspanya tarihçileri, 98 Krizi'nin İspanyol kamuoyunda yarattığı ilk şokun ardından ülkede derin bir karamsarlığın hâkim olduğu konusunda hemfikirdirler. Ülkenin statükosunun tamamen değişmesi; yenilginin askerî ve idari nedenlerinin tartışıldığı, toplumsal özeleştir ve kimlik sorgulamasının yapıldığı, Canovist siyasal sisteme güvensizliğin arttığı, dış siyaset politikalarının sorgulandığı bir ortam yaratmıştır. Gerek savaşın gerekse koloni kaybının yarattığı ekonomik sıkıntılar, dünya ve ülke olaylarına karşı ilgisiz, siyaseten bilinçsiz bir toplumun uyanışına vesile olmuştur. *Regeneración* ile 98 Kuşağı akımları, basın ve yeni siyasi oluşumlar toplumsal değişimin ilk uyanışlarıken, devlet düzeyinde bir çözüm için gözler monarşiye çevrilmiştir.³³

Ne var ki, bu zamandan 1914 yılına kadar İspanya'nın içinde bulunduğu durumdan sıyrılmak için attığı hemen her adımın, I. Dünya Savaşı arifesinde ülkenin iç siyasette istikrarsız, dış siyasette göz ardı edilebilecek kadar zayıf ve askeri olarak yetersiz olduğunu kendisine her defasında hatırlatan bir şekil aldığı söylenebilir. Bir başka deyişle, 1898-1914 arası gelişmeler, tarafsızlık kararı için gereken etmenlerin, çoktan vücut bulduğunun İspanya tarafından kabul edilmesine neden olacaktır.

³²Felaket'in ardından İspanyol İmparatorluğu'nun düşüş nedenleri ve bunlara çözüm arayışları *Regeneración* ve 98 Kuşağı adlı iki ayrı akım doğurur. *Regeneración* daha bilimsel bir yaklaşım izlerken, 98 Kuşağı kendisini resim, edebiyat vb. sanat alanlarında göstermiştir. Bkz., Sebastian Balfour, *El Fin del Imperio Español (1898-1923)*, Critica, Barcelona, 1997, s. 74-100; Juan Pablo Fusi-Jordi Palafox, *España: 1808-1996. El Desafío de la Modernidad*, S.L.U. Espasa Libros, Madrid, 1998, s. 178-183; Gül Işık, *İspanya: Bir Başka Avrupa*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 141-171.

³³ Villares- Luzón, *a.g.e.*, s. 311. 1898-1914 yılları arası İspanyol basını ve kamuoyu için bkz., María Cruz Seoane- María Dolores Saiz, *Historia del Periodismo en España, III: El Siglo XX, 1898-1936*, Alianza Editorial, Madrid, 1998, s. 32-34; 68-208.

1902 yılında artık reşit olan Kral XIII. Alfonso'nun tahta geçişi, ülkenin düşüşüne çözüm beklentisindeki İspanya kamuoyuna büyük umutlar vaat etmiştir. Gerçekten de XIII. Alfonso siyasette aktif bir rol oynamış, I. Dünya Savaşı öncesinde ve süresince İspanyol iç ve dış politikasını, kendi kişiliği etrafında şekillendirmiştir.

Bu dönemde iç politikada anayasal monarşik yapıya rağmen parlamento gücünün devlet başkanı yani Kral lehine zayıf kaldığı ve hükümet başkanlarının otoritelerinin sık sık Kral tarafından sarsıldığı görülmektedir. Öyle ki, Kral XIII. Alfonso'nun yaptığı müdahaleler sonucunda, 1902-1923 yılları arasında 32 Başbakan değişikliği yaşanmış; 16'sı Muhafazakâr, 20'si Liberal Parti iktidarında olmak üzere 36 kabine görev yapmıştır.³⁴

98 kriziyle birlikte mercek altına alınan siyaset sisteminde yaşanan bu istikrarsızlık, seçkin-hanedan parti hükümet politikalarına muhalif ve karar alma mekanizmaları dışında bırakılan hemen her çevrede yeni siyasal oluşumlara neden olmuştur. Adem-i merkezîyetçi Katalan partisi *Lliga Regionalista*, cumhuriyetçi *Radikaller* ile, İspanyol işçi hareketlerini temsil eden *İspanya Sosyalist Partisi* (PSOE) ve *Anarko-Sendikalist* gibi birçok parti bu dönemde ortaya çıkmıştır.³⁵ Bu partilerin, -Restorasyon dönemine başından muhalif olan *Cumhuriyetçiler* ve *Carlistler*'e benzer bir şekilde- parlamenter temsil hakları bulunmamakla birlikte, İspanyol halkın siyasi bilinçlenmesini sağlamada önemli bir rol oynadıkları ve oligarşik rejim tekelinden kitle siyasetine geçişte birer aracı oldukları söylenebilir.

XIII. Alfonso'nun ülke içinde sahip olduğu siyasi otoritesinin, uluslararası çevrede o kadar güçlü olduğu söylenemez. İspanya'nın henüz yeni kurulmuş ABD karşısında verdiği kolonyal kayıplar, uluslararası prestijini zedelemekle kalmamış; -

³⁴ Juan J. Linz, Miguel Jerez, Susana Corzo, "Ministers and Regimes in Spain: From First to Second Restoration, 1874-2001", **Center for European Studies Working Paper No: 101**, 2003, s. 8.

Hükümet kurma iki parti arasında sırayla gerçekleşmesine rağmen, seçimlerde karşılaşılan bir başka sorun da partilerin resmi liderlerinin bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Doğal olarak Kral, hükümet kurma görevi için, parti içi muhalefetin üstesinden gelebilecek en güçlü lideri belirlemek zorunda kalıyordu. Bu nedenle 36 kabinenin 4'ünü koalisyon hükümetleri oluşturmuştur.

³⁵ Lowry, **a.g.e.**, s.10-12.

Kuzey Afrika’da sınırlı bir bölge dışında- ülkeyi, uzun süreden beri siyaseten dışında kaldığı Avrupa kıtasına hapsedmiştir. Gerçekten de Restorasyon Dönemi’nde İspanya’nın müttefiklik gibi herhangi bir taahhüt altına sokan hiçbir antlaşmada yer almaması, dönemin “herkesle dost fakat hiç kimseyle müttefik olmama” dış politika düsturunun bir ürünüydü.³⁶ 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı’nın getirdiği dersler, ittifaklar yoluyla kamplaşmaya başlamış Avrupa’da İspanyol topraklarının güvenliği meselesi ve de İspanya’nın emperyalist nostaljisine takılı kalan Cebelitarık Boğazı ve Kuzey Afrika meseleleri bu düsturun bozulması için yeterli sebepler olarak belirmiştir.³⁷

Bu dönemde İspanya’nın aradığı müttefiklik için iki seçeneği bulunmaktadır: yeni oluşmaya başlamış Fransız-İngiliz bloğu ya da yeni kurulan Alman İmparatorluğu. Kuzeyinde Fransa’yla ve Cebelitarık’ta İngiltere’yle sınırdaş olması ve her iki ülke ile Atlantik ve Akdeniz’de deniz komşuluğu kadar; güçlü diplomatik, askeri bağları ve ekonomik bağımlılığı, İspanya’nın tercihini bu iki devletten yana kullanmasında etkili olmuştur.

Bu yönde atılan ilk adım, 1900 yılında Fransa ile imzaladığı -daha önce 1884 Berlin Antlaşması ile himayesini elde ettiği- Batı Sahra ve Gine Körfezi’nde İspanyol mülkiyetinin tanındığı antlaşma olmuştur. Bu antlaşmayla birlikte İspanya, hem Kanarya Adaları’nın hem de açık deniz balıkçılık endüstrisinin stratejik güvenliğini garanti altına almıştır.¹⁶ Bunun yanı sıra, Kuzey Afrika’daki anlaşmazlıklarını

³⁶Fernando García Sanz, **España en la Gran Guerra, Espías, diplomáticos y traficantes**, Galaxia Gutenberg, 2014, s. 28.

³⁷İspanya’nın Fas’la ilgili tarihi için bkz., Francisco Manuel Pastor Garrigues, **España y la Apertura de la Cuestión Marroquí (1897-1904)**, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Valencia Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Valencia, 2006. İspanya’nın Fas üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya ilişkileri için bkz., Fernando García Sanz, “Between Europe and the Mediterranean: Spanish-Italian Relations, 1898–1922”, **Mediterranean Historical Review, Special Issue: Spain and the Mediterranean Since 1898**, V. 13, Issue 1-2, 1998, s. 28-47.

¹⁶Sebastian Balfour, “Spain and the Great Powers in the aftermath of the Disaster of 1898”, **Spain and the Great Powers in the Twentieth Century**, ed. Sebastian Balfour, Paul Preston, Routledge, New York, 1999, s. 16. Anlaşma metni için bkz., “Convenio celebrado entre España y Francia para la delimitación de las posesiones de ambos países en el África Occidental en la costa del Sahara y Golfo de Guinea” **Gaceta de Madrid**, No: 89, 30 Mart 1901, s. 1345, 1346.

gidermek üzere Nisan 1904'te İngiltere ve Fransa arasında imzalanan *Entente Cordiale*, İspanyol dış politikası için ikinci bir gelişmeye zemin hazırlamıştır. Bu antlaşmada İngiltere'nin "İspanya'nın siyasi ve toprak çıkarlarının gözetilmesini" şart koşması³⁸ üzerine, aynı yılın Ekim ayında Fransa ile İspanya arasında bir uzlaşmaya varılmıştır.³⁹ Buna göre Fas Sultanlığı iki etki alanına bölünecek; böylelikle koloni üzerindeki nüfuz ve himaye Fransa ve İspanya arasında paylaşılacaktır.⁴⁰

İspanya'nın İngiltere ve Fransa'ya yakın bir dış politika kurma çabaları, kendisini 1905 Fas Krizi'nde bir kez daha gösterecektir. Krizin temelinde, Alman İmparatorluğu'nun Fas toprakları üzerinde yapılan söz konusu ikili antlaşmalara karşı çıkması yatmaktadır. Zira Almanya, Tanca liman kentinin uluslararası bir statüye kavuşturulmasını talep etmektedir. Hatta Almanya'nın zorlamasıyla bu konuyu görüşmek üzere 1906 Algeciras Konferansı toplanmıştır. Ne var ki konferans sonunda katılımcı 13 devlet, aynı ticari statüden faydalanılmasına ve bölgedeki adlî ve kamu düzeni sorumluluğunun İspanya ve Fransa'ya verilmesine karar vermiştir.⁴¹ Bu karar için İspanya'nın, Almanya karşısında Fransa ve İngiltere'yi desteklemesinden ötürü ödüllendirilmiş olduğu söylenebilir. Zira İngiltere, Fransa ve İspanya arasında nota takasıyla gerçekleşen 1907 Cartagena Bildirileri ile bu üç devlet, Atlantik ve Akdeniz

³⁸ María del Carmen González Velilla, **Orientación General de la Política Exterior Española Entre 1898 y 1907: Los Compromisos Internacionales**, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Coğrafya ve Tarih Fakültesi, Madrid Complutense Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madrid, 1998, s. 305.

19. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin dahil olduğu anlaşmalarda yine Büyük Güçlerin benzer ifadeli şerhler koydukları görülür. Büyük Güçlerin bundaki amacının, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının korunması, böylelikle topraklarının paylaşımıyla Avrupa Devletleri arasındaki güç dengesinin bozulmasını engellemek olduğu söylenebilir. İngiltere'nin İspanya için koyduğu bu şerh de Fransa'nın Kuzey Afrika sömürgeleriyle güçlenerek kendisine rakip olmasının önüne geçmek amacını taşımaktadır.

³⁹ Enrique Rosas Ledezma, "Las «Declaraciones de Cartagena» (1907): Significación en la política exterior de España y repercusiones internacionales", **Cuadernos de Historia Contemporánea**, No: 2, Madrid, 1981, s. 215. 1904 Anlaşması biri bildiri biri anlaşma olmak üzere iki metin grubundan oluşur. Metinler için bkz., Velilla, **a.g.e.**, s. 510-518.

⁴⁰ Enrique Moradiellos, "La política europea 1898-1939", **Ayer**, No. 49, 2003, s. 56.

⁴¹ Balfour, "Spain and the Great...", s. 17.

topraklarının statükosuna yabancı bir tehdit karşısında tarafların birbirine danışmasını kabul etmiştir.⁴²

Fakat 1911 yılında yaşanan İkinci Fas Krizi, Cartagena Bildirileri'nin -en azından İngiltere ve Fransa için- çok da bağlayıcı olmadığını göstermiştir. I. Dünya Savaşı öncesi, manda ve himaye altındaki Fas Sultanlığı toprakları, kolonyal mücadele kadar, sultanın hâkimiyetini tanımayan Berberi kabilelerin kesintisiz isyanlarının da odak noktası haline gelmiştir. İspanya ordusu, bu kabilelerin özellikle Rif demir madenlerine bağlantı kuracak demiryolu inşasına 1909 yılında başlattıkları saldırılarla başa çıkmakta güçlük çekmektedir. Bunun yanı sıra saldırılar, Fransa'ya, İngiltere'nin zoruyla Fas topraklarını paylaşmak zorunda kaldığı İspanya aleyhine gerekli bahaneyi oluşturmaktadır. Fransa, düzeni koruma gerekçesiyle fakat aslında mevcut antlaşma maddelerine aykırı olarak, İspanyol sahasında ilerlemiş, hatta Fas şehrini işgal etmiştir. İspanya Hükümeti'nin buna karşılık olarak Larache (Al-Arais) ve Kasr-el Kebir'i almasından daha önemli bir gelişme, Almanya'nın 1911 yılında Agadir limanına bir savaş gemisini göndermesi olacaktır. Doğan kriz, 1912 yılında Orta Afrika'da küçük bir toprak karşılığında Fransız Kongo'nun büyük bir bölümünün Almanya'ya verilmesi ve Fas'ın büyük bir kısmında Fransız hâkimiyetinin tanınmasıyla atlatılmıştır.⁴³ İspanya'nın durumu ise, aynı yıl Fransa ile imzaladığı Fas Antlaşması sonunda düzenlenecek ve buna göre kuzey sahildeki Ceuta ve Melilla şehirlerinin devamında yer alan dar bir alanla, güney batı Fas toprakları İspanyol mandaterliğine bırakılacaktır.⁴⁴ Bu antlaşma ile Almanya'nın, -Algeciras Konferansı'nda da olduğu gibi- Fransa-İngiltere-İspanya yaklaşmasını Fas mücadelesi üzerinden sınama girişiminin başarısız olduğu ve İspanya'nın kurulan yeni diplomasi sisteminde artık iyice İtilaf Devletleri yanına yerleştiği söylenebilir.

⁴²Francisco Romero Salvadó, “‘Fatal Neutrality’: Pragmatism or Capitulation? Spain's Foreign Policy during the Great War”, *European History Quarterly*, V. 33, No. 3, s. 292, 293.

⁴³ Carlos Seco Serrano, “África y el problema Marroquí”, *Historia de España*, 11, Alfonso XIII y la Segunda República 1902-1939, Planeta, Barcelona, 1991, s. 154.

⁴⁴ Balfour, “Spain and the Great...”, s. 18; Velilla, *a.g.e.*, s. 317-319.

Genel olarak bakıldığında 1904, 1906, 1907 ve 1912 antlaşmalarıyla; İspanya'nın Akdeniz etki alanı ve Kuzey Fas'taki toprak mülkiyeti ve himayesi İngiltere ve Fransa tarafından tanınmış ve sağlamlaştırılmıştır. Ne var ki bu antlaşmaların, İspanya'yı I. Dünya Savaşı öncesi yeni şekillenmekte olan İtilaf Bloğuna dâhil eden ya da taraflar arasında müttefiklik bağı yaratan ittifak antlaşmalarından oldukça uzak olduğu söylenebilir. Nitekim bölgesel nitelikteki bu antlaşmalar, İspanya'nın ada ve kıyı topraklarının koruması dışında pek de bir şey vadetmemektedir. Bir başka açıdan İspanya, uluslararası arenada daha aktif bir siyaset izlemek isterken, bu antlaşmalar dolayısıyla toprak bütünlüğünü Fransa ve İngiltere'nin garantisi altına sokmuştur. Zira antlaşmaların temelinde; İngiltere'nin, bölgenin yalnızca Fransa etkisinde kalmasındansa -daha küçük ve zayıf olmasına rağmen- İspanya gibi bir tampon devletin varlığını yeğlemesi bulunmaktadır. Hem Fransa hem de İngiltere'nin, İspanya'yı Avrupa sistemine dâhil edişlerinin diğer bir sebebi, ortak rakipleri Almanya karşısında Cebelitarık bölgesinde konumlarını güçlendirmektir. Böylelikle İngiltere ve Fransa, Fas kolonisi üzerindeki emellerini, İspanya'nın varlığı ile maskeleyemeye çalışmaktadır.⁴⁵ Antlaşmanın yapılaş tarzı da İspanya'nın Kuzey Afrika'daki 'yan rolünü' vurgular niteliktedir. Zira Fas Sultanı, toprakları üzerinde kurulacak manda ve himaye koşulları için Fransa ile masaya

⁴⁵ Gerçekten de 1904 yılında İspanya'ya tanınan etki alanı, 1902'de kendisine teklif edilen 42.000 mil kareden (yaklaşık 108.780 km²) 22.000 km²'ye düşmüştü ve bu alan tüm Fas'ın %20'si kadar ediyordu. 1912 Fas Antlaşması sonucu elde ettiği 23.000 km²'lik alanınsa 20.000 km²'lik kısmı dağlık, 3.000km²'si düz araziden oluşuyordu. Üstelik, üzerinde yalnızca 1 milyon nüfusun yaşadığı bu sahaya Fransa ve İngiltere'nin denetiminde uluslararası idare altına sokulmuş olan Tanca liman kenti dâhil edilmemişti. Öte yandan Fransa, 5 milyon nüfusla yaklaşık 420.000km²'lik bir sahanın kontrolüne sahip olmuştu. Balfour, "Spain and the Great...", s. 16; Moradiellos, **a.g.m.**, s. 59; María Rosa de Madariaga, *España y el Rif. Crónica de una Historia Casi Olvidada*, La Biblioteca de Melilla, Málaga, 1999, s. 201. İspanya'nın Fas mandasındaki toprakların genişliği kimi kaynaklarda 20.000-26.000 km² olarak geçer. Bkz., Daniel Macías Fernández, "Las Campañas De Marruecos (1909-1927)", **Revista Universitaria de Historia Militar** 3, V. 2, 2013, s. 66. Kimi kaynaklarda Fransız mandaterliğindeki toprakların 415.000 km² ve 1917 yılı verilerine göre 5.400.000 nüfuslu, İspanyol topraklarınsa 20.000 km² ve 1940 yılı verilerine göre 991.000 nüfuslu olduğunu belirtmektedir. Bkz., Victor Morales Lezcano, "Marruecos En la Historia de España del Siglo XX", **Jornadas El pensamiento de Joaquín Costa, Monzón**, Huesca, 1997, s. 99. Lowry, Fas'taki manda dağılımı ise 18.300 mil kare İspanyol, 460.000 mil kare Fransız olarak vermektedir. Bkz., Lowry, **a.g.e.**, s. 23.

oturmuş, İspanya'ya ise dağlık, kırsal ve üzerinde silahlı mücadelenin eksik olmadığı küçük bir arazi için Fransa ile pazarlık yapmaktan başka bir seçenek kalmamıştır.⁴⁶

1907 Cartagena Bildirileri'yle Fas manda ve himayesini alan İspanya'nın, "Batı medeniyetini Fas halkına getirmek ve kamu düzenini sağlamak görevlerini üstlenerek uluslararası alandaki prestijini yükselttiği"⁴⁷ görüşlerinin oldukça tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Zira Cartagena Bildirileri, Atlantik-Akdeniz statükosunun bir dış tehdide karşı korunmasını, üç devletin işbirliği prensibine bağlamaktadır. Oysa İkinci Fas Krizi'nde Fas şehrinin işgali; bu prensibin Fransa'nın emperyalist emellerine feda edilebileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bir başka deyişle, İspanya'nın Avrupa kıtası dışındaki mülkiyet hakları; tamamen onu çevreleyen denizlerin denetçileri konumundaki İngiltere ve Fransa'nın iradesindedir. Bu haliyle, sözü geçen antlaşmaların İspanya'yı İtilaf Bloğu'na -koparılması tamamen İngiltere ve Fransa inisiyatifinde olan- zayıf bağlarla eklemlediği söylenebilir. Bu görüşten hareketle; 1898 Felaketi sonrası İspanya'nın, inziva dış politikasını terkederek prestijini iyileştirmek bir yana; uluslararası olarak *quantité négligeable*⁴⁸ (göz ardı edilebilir taraf) kabul edildiği, bir başka deyişle, dâhil edildiği sistem içinde dahi diplomatik olarak soyutlandığı görülmektedir.

1.1.4. Askerî Yetersizlik ve Ordu-Toplum İlişkisi

Restorasyon Dönemi'nin ilk önceliği; ordunun siyasete müdahalesini, devrim ve darbelerini engelleyerek, İspanya tarihinin daha önceki dönemlerinde sıkça yaşanan rejim değişikliklerinin önüne geçmek ve böylelikle siyasal-kurumsal istikrarı tesis etmek olmuştur. Sistemin aksaklıklarına rağmen, 1876-1898 yılları arasında bu hedefe ulaşıldığı görülmektedir. Fakat yine aynı dönemde yaşanan Küba'daki bağımsızlık hareketleri ve en nihayetinde 1898 İspanya-Amerika Savaşı, İspanya'nın iç ve dış

⁴⁶García Sanz, **España en la Gran Guerra..**, aynı yer.

⁴⁷Ledezma, **a.g.m.**, s. 229.

⁴⁸Javier Ponce Marrero, "La Neutralidad Española Durante La Primera Guerra Mundial: Nuevas Perspectivas", **Ayeres en discusión [Recurso electrónico]: temas clave de Historia Contemporánea hoy**, ed. María Encarna Nicolás Marín- Carmen González Martínez, 2008, s. 161.

siyaseti gibi, ordu ve donanmanın da mercek altına alınmasına; ülke güvenliğini sağlamadaki yetisinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Ordunun fiziki gücü ve teşkilatlanması gibi etmenlerin yanı sıra, ordunun toplumun çeşitli kesimleriyle olan ilişkilerinin ve özellikle Fas meselesi gibi gelişmelerin çizdiği genel tablo; I. Dünya Savaşı öncesinde, İspanyol ordu ve donanmasının hemen her bakımdan yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Henüz 1898 Savaşı öncesinde dahi İspanyol donanmasının durumunun asgarinin de altında olduğu bilinmektedir. Gerekli reformların yapılamadığı, denizcilik teknolojisinin, yelkenli ahşap gemi yapımından kömürle çalışan motor itmeli savaş gemilerine doğru gelişim gösterdiği bu dönemde; İspanyol donanmasının tümü 2 zırhlı fırkateyn, 5 zırhlı kruvazör, 1 savaş gemisi, 2 kruvaziyer, 16 topçu gemi ve 16 torpidodan oluşmaktadır.⁴⁹ Küba ve Filipinler deniz savaşları bitimindeyse donanma, onda birini ve 200.000 kadar askerini kaybetmiştir.⁵⁰

I. Dünya Savaşı öncesinde, İspanyol ordu ve donanmasının fiziki geri kalmışlığı kadar kurumsal yapısı da büyük bir sorun olarak belirlemektedir. Dönemin güçlü ordularına sahip Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde; askerî sanayi ekonomileri tetiklerken; İspanya’da ne ordu ne de donanma askerî sanayileşme için birer pazar talebi oluşturmaktadır. Hatta savunma harcamaları devlet bütçesinin %40’ına varmakta; bunun da %70’ini subay maaşları oluşturmaktadır.⁵¹ 1901 yılı sonunda İspanyol ordusunun 15.919’u aktif, 6.916’sı ücretli yedek hizmette görevli 22.835 subayı ve 112.725 kayıtlı askeri bulunmaktaydı. Buna karşılık sağlık hizmetleri için

⁴⁹Francisco Javier Oubiña, “1898: El Ocaso de un Imperio”, <http://es.kbismarck.org/1898.html>, 12.03.2015.

⁵⁰ Lowry, **a.g.e.**, s. 18. Savaş öncesi bağımsızlık hareketlerini bastırmak için Küba’ya gönderilen asker sayısı 300.000’den fazlaydı. Deniz savaşlarındaki kayıplar ise 80.000-100.000 kadardı. Fusi-Palafox, **a.g.e.**, s. 176.

⁵¹Savunma harcamalarının ayrıntılı dökümü için bkz., Jorge Cachinero, “Intervencionismo y reformas militares en España a comienzos del siglo XX”, **Cuadernos de Historia Contemporánea**, V. 10, 1988, s. 182. Ordu bütçesinde, maaşların bu kadar yüksek paya karşılık gelmesi, ordu teşkilatının orantısızlığından kaynaklanıyordu. Zira 1898 sonrasında İspanyol ordusunda 499 general, 578 albay ve 24.000’den fazla düşük rütbeli subay bulunurken, rütbesiz asker sayısı 80.000’e; donanmanın kalan 2 savaş gemisi için toplam amiral sayısı ise 142’ye varıyordu. Julio de Busquets, **El militar de carrera en España. Estudios de sociología militar**, Ediciones Ariel, Barcelona, 1971, s. 25.

ayrılan bütçe yalnız -ordunun yarısından da azı- 50.000 kişiye yeterliyken, kullanılabılır durumdaki tüfek sayısıysa 34.609- 214.902 arasındaydı. Dahası, ordunun ekipman olarak topçu eri ve cephane yetersizliği gibi kumaş, deri gibi en temel üniforma malzemeleri için bile herhangi bir mali kaynağı bulunmamaktaydı.⁵²

Felaket sonrası kamuoyuna da aşikâr olan bu problemler; asker kesiminde hükümetlerin geniş çaplı reform yapacağı yönündeki beklentileri yükseltmiştir. Ne var ki askerin talep ettiği reformlar yönünde iyileştirme projeleri, 1897-1909 yılları arasındaki 15 hükümet ve 20 Savaş Bakanı değişikliği⁵³ nedeniyle uygulanamamıştır. Hatta ister Liberal ister Muhafazakâr olsun tüm hükümetlerin öncelikli hedefi olan ordu harcamalarının azaltılmasında hız kesilmemiştir.⁵⁴ Yine de emekliye teşvik için ödenmesi planlanan ikramiye ve tazminatlara ayrılan bütçe, savunma bütçesinin yarısına yaklaştığından bu kesintilerin uygulanabilirliği hala zorlu bir mesele olarak devam etmektedir.⁵⁵

Özetle, askerin güçlü birer ordu ve donanma için vazgeçilmez olarak gördüğü savunma bütçesinin arttırılması, cephane ve teçhizatın yenilenmesi, askeri eğitim, denizasıırı ve kıta karasında hizmet verenler arasındaki maaş, kıdem ve özlük hakları uçurumunun düzenlenmesi gibi talepler yönünde hiçbir adım atılamazken; tam tersine bütçe ve ordu küçültülmüş, her kesimden destek görmesine rağmen zorunlu askerlik hizmeti getiren kanun bile ancak, 1911 yılında çıkartılabılmıştır. Hükümet politikalarının ordu taleplerinin tam tersi yönünde işleyişi, ordu-hükümet ilişkilerinde açık bir gerginliğe neden olmuştur.

⁵² “Debate Militar. El Discurso del Ministro de la Guerra”, **La Correspondencia Militar**, No: 7274, 5 Aralık 1901, s. 2.

⁵³ Balfour, **El Fin de...**, s. 175.

⁵⁴ Cachinero, **a.g.m.**, s. 167. Bu yıllarda çıkarılan sayısız kanun, kraliyet kararnamesi ve kraliyet emiri sonucunda aktif hizmette bulunan subay sayısı %15.07; geri hizmette bulunan yedek subaylarsa %70.54 oranında azalmıştı. 1909 yılı sonunda hizmette bulunan subay sayısı kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Balfour, teşvikler sonucu emekliye ayrılan subay sayısını 10.000, görevde kalanları 14.000 olarak verirken; Lowry, 1910 yılında 25.000 subayın görevli olduğunu belirtmektedir. Yine de bu karışıklıkta, orduda aktif ve ücretli yedek hizmet ayrımının etkisi olduğu düşünülebilir. Balfour, **El Fin de...**, s. 174; Lowry, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁵ Buna göre 1899 savunma bütçesi olan 28 milyon pesetanın 12 milyonu emekliliğe teşvik ikramiye ve tazminatlarına ayrılmıştı. Balfour, **El Fin de...**, aynı yer.

Fiziki gücü, devlet içindeki konumu ve teşkilatlanması gibi sorunlar yaşayan ordunun; 98 Felaketi sonrasında toplumun birçok kesimiyle çatışma içine girdiği söylenebilir. Bu süreçte özellikle basın; orduyu, kolonyal kayıplardan ve imparatorluktan devlet statüsüne düşüşte birinci derecede sorumlu tutmakta; hemen hemen tüm yayın ve karikatürlerinde ordu ve mensuplarını hedef almaktadır. Katalan ve Bask bölgelerinin özerkliğini destekleyen yayın organlarının, ordu karşıtı yayınları ve ordu içinde üniter milliyetçilik görüşünün yükselmesi, taraflar arasındaki çatışmayı daha da şiddetlendirmiştir.⁵⁶ İşçi sınıfı, bu dönemde askerin karşı karşıya geldiği, daha doğru bir deyişle, karşı karşıya bırakıldığı diğer bir kesimi oluşturmaktadır. Zira İspanyol hükümeti; 1900 yılı sonrasında yoğunlaşan işçi protesto ve grevlerini bastırmada -polis teşkilatı gibi herhangi bir kolluk kuvveti bulunmadığından- ordu kuvvetlerini kullanmaya başlamıştır. Oysa işçi-köylü kesimi; mevcut askere alım kanunlarına bağlı olarak, İspanya'nın asker ihtiyacını karşılamakta ve bu nedenle ordu tarafından vatanperverlikle özdeşleştirilmektedir.⁵⁷

Fas'ta Berberi kabilelerin 1909 yılında Rif madenlerine saldırıları, *Trajik Hafta* olarak adlandırılan olaylar dizisine sebebiyet vererek, ordunun köylü-işçi kesimiyle ilişkisini daha da kötüleştirmiştir. Söz konusu olaylar, Temmuz 1909'da hükümetin Rif cephesine gönderilmek üzere Katalan bölgesinden yeni asker alım

⁵⁶ Özerklik taraftarı basının orduya hakarete varan yayınları; zaman zaman, aşağılanma karşısında öfkelenen subay gruplarının bu gazetelerin matbaa ve bürolarını tahrip etmesine, yaralanma ve ölümlerle sonuçlanan olaylara neden olmuştur. Bu olaylardan en büyüğü, Barcelona'da 25 Kasım 1905'te 200-300 kadar ordu mensubunun, *¡Cu-Cut!* gazetesinin matbaasını yakması, *La Veu de Catalunya* dergisine saldırısıyla gerçekleşmiş ve 47 kişinin ağır yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. İspanyol ordusu ve basın arasındaki çatışma hakkında geniş bilgi için bkz., Seoane-Saiz, **a.g.e.** ; Ingrid Schulze Schneider, **La Prensa Político-Militar en el Reinado de Alfonso XIII**, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2003; Carlos Seco Serrano, **Militarismo y Civilismo en la España Contemporánea**, Instituto de Estudios Económicos, Madrid, 1984.

⁵⁷ Daha önceki dönemlerde; ordu ve işçi-köylü sınıfı arasında herhangi bir fikir ayrılığı olmadığı gibi, asker; bu sınıfa sempatiyle yaklaşıyor, İspanya'nın yenilenmesinin onların eğitim, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine bağlı olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla hükümetin kapitalist üreticiler karşısında işçi sınıfını koruyamaması ve gösterilere ordunun müdahalesine karar vermesi yüzünden asker; destekçisi olduğu işçi ve köylü kesimiyle karşı karşıya bırakılıyordu. Balfour, **El Fin de...**, s. 180-182.

kararıyla başlamıştır.⁵⁸ Kararın, daha önce askerlik hizmetini yapmış işçileri de kapsaması, Barcelona genelinde protestoya neden olmuş; protesto, daha ikinci gününde anarşist, anti-militarist ve anti-sömürgeci bir boyut kazanmıştır. Şehir, işçiler tarafından ele geçirilmiş; olaya ordunun müdahale etmesiyle ayaklanma, sokak savaşına dönüşmüştür.⁵⁹ Trajik Hafta olayının temelinde, daha önce 1868-1895 yılları arasındaki Küba ayaklanmaları sırasında kendisini gösteren sınıflar arası adaletsizliğin etken olduğu söylenebilir. Zira İspanya Hükümeti'nin, bu dönemde bağımsızlık hareketlerini bastırmak üzere Küba'ya gönderdiği 30.000 kadar asker, toplumun fakir ve alt tabakalarından gelmekteydi. Bunun başlıca sebebi, İspanya ordusuna askere alımların, zorunlu hizmetle değil; 1870 ve 1880 yılları yasalarına göre yapılmasıydı.⁶⁰ Yasalarda öne çıkan bir nokta; askere alımlarda ilk sırayı devlete vergi borcunu ödemeyenlerin oluşturması, diğeri ise askerlik görevinin 6000 real karşılığında bir başka kişiye devredilebilmesiydi. Dolayısıyla çoğunlukla vergisini ödeyemeyecek kadar fakir köylü kesim ve günlük yevmiyesi 20 realden az olan işçiler cepheye giderken; kendileri adına vekil tayin edebilen burjuva ve aristokrasi, kanun tarafından kayırılmış oluyordu.

Toplumsal adaletsizliğe karşı patlak veren Trajik Hafta olayında; Küba'nın, yalnız askerlik boyutuyla değil, sonuçlarıyla da etkili olduğu söylenebilir. Zira Kuzey Afrika'da peş peşe doğan sorunlar, İspanyol kamuoyunda; Fas'ın ikinci bir Küba olacağı şüphesi doğurmuştur. Bunun yanı sıra toplumda; -Fas Krizlerinin tehlike sinyallerini verdiği üzere- İspanya'nın; bir tarafta Almanya, diğer tarafta Fransa ve İngiltere arasında yıkıma uğrayacağı görüşü hâkimdir. Hatta burjuva sınıfı da Fas macerasına karşıt bir tutum gösterdiği söylenebilir.⁶¹ Öncelikle, sanayileşmeye paralel

⁵⁸ Serrano, **a.g.m.**, s. 158, 159; Xavier Tusell Gómez, **La España del Siglo XX. Desde Alfonso XIII a la Muerte de Carrero Blanco**, Dopesa, Barcelona, 1975, s. 64-65.

⁵⁹ Joan Connally Ullman, **The Tragic Week, A Study of Anticlericalism in Spain 1875-1912**, Harvard University Press, Massachusetts, 1968, s. 167-282.

⁶⁰ Marrero, **a.g.e.**, aynı yer.

⁶¹ İspanyol ordusunun burjuva sınıfıyla dolaylı bir çatışma içinde olduğu da söylenebilir. Bu dönem burjuva sınıfının büyük bir kısmı, sanayileşmenin görece daha gelişmiş olduğu Bask ve Katalan bölgelerinden çıkmaktaydı. Burjuva sınıfının, hükümete savunma harcamalarında kesinti yapması yönündeki baskıları zaten orduyu karşısına alması için yeterli bir sebepti. Oysa ordu, Fas

olarak yükselen bu sınıf; işçilerin askere alımı dolayısıyla üretim araçlarının birinden yoksun kalmayı arzulamamaktadır. Hatta bu sınıf; İspanya'nın Fas'taki mevcudiyetini, ancak sanayileşme için hammadde ve pazar anlamına gelecekse desteklemektedir. Oysaki Rif cephesi daha şimdiden yeni bir kolonyal kaosa işaret etmekteydi.⁶² Bu nedenle burjuvazi, can ve para tüketen bir macera yerine, savunma harcamalarının kısılarak, bu miktarın sanayi yatırımlarına ayrılmasını talep etmekteydi.⁶³ Gerçekten de, Ağustos 1914'te 130.000 kişilik ordunun % 60-70 kadarlık bir kısmının Fas'ta görevli bulunması⁶⁴, mandaterliğin İspanya'ya getiriden çok zarara sebep olduğunu göstermektedir. Hatta Kasım 1914'e geldiğinde kalıcı asker sayısını 140.000'e çıkarmak için yapılan parlamento görüşmelerinde, aslında bu sayının hâlihazırda 158.000-170.000 arasına ulaştığı anlaşılmıştır.⁶⁵

Genel olarak bakıldığında İspanyol ordu ve donanmasının kendi içinde olduğu kadar devlet ve toplum içinde de birçok sorunla baş etmeye çalıştığı görülmektedir. Donanmasının ve askerinin önemli bir kısmını kaybetmiş olan ordunun, modern silah ve teçhizat bakımından geri kalmışlığı; İspanya'nın da kabul ettiği bir durumdur. Bu durum kendisini, uluslararası arenada 1898 Amerika-İspanya Savaşı ile göstermiştir. İspanyol ordusunun hem Rif Cephesi'ndeki başarısızlığı hem de Fransa'nın Fas'ta yayılcı harekâtlarına karşı çıkamaması; 20. yüzyılın herhangi bir çatışması için yetersiz olmaya devam ettiğini bir kez daha dünyaya göstermektedir.

mandaterliğinin Felaket'in lekesini silebilmek için yeni bir fırsat olduğuna ve gerekli reformların hızlandırılacağına inanıyordu. Benzer bir şekilde burjuvazinin, siyaset ve devlet idaresinde daha fazla pay talebi ile Bask ve Katalan bölgeleri için özerklik istekleri de ordunun milliyetçilik görüşüne karşıt bir duruş sergiliyordu. Balfour, *El Fin de...*, s. 176-181; Cachinero, *a.g.m.*, s. 173-174.

⁶² 1909 Melilla (Fas) seferinde 700 askerin öldüğü, 2517 kadarının da ağır yaralandığı resmi kaynaklarca kabul edilmiştir. Moradiellos, *a.g.m.*, s. 60.

⁶³ 1912 yılında orduda, asker sayısı 135.000'e ulaşmış, Savaş Bakanlığı 37 milyon pesetayı mal ve hizmetlere; 132 milyonu da maaşlara ödemişti. Gabriel Cardona Escanero, "España y la Primera Guerra Mundial: la reforma militar que nunca existió", *Historia* 16, No: 63, 1981, s. 31.

⁶⁴ Kimi kaynaklar Fas'ta görevli asker sayısını 76.000 olarak verir. Bkz., Pardo Sanz, "España ante el conflicto bélico de 1914-1918: ¿una espléndida neutralidad?", *Coyuntura Internacional y Política Española*, ed. Salvador Forner Alicante, 2010, s. 47.

⁶⁵ García Sanz, *España en la Gran Guerra...*, s. 30, 31.

1.2. I. Dünya Savaşı'nda İspanya

İspanyol Hükümeti'nin, 7 Ağustos 1914 tarihinde tarafsızlığını duyurması hiç kimse için sürpriz olmamıştı.⁶⁶ Zira İspanya'nın, uzun süreden beri boğuştuğu ulusal sorunlar; liberal monarşi sisteminin getirdiği aksaklıklarla ve dış etkenlerle daha da şiddetlenebilirdi. Dolayısıyla İspanya için, bu savaşa katılmak, rejimini tehlikeye düşürebilecek bir çatışma anlamına gelmekteydi. İspanya'nın, savaşta herhangi bir çıkarı bulunmadığı gibi; ilk aşamadaki çatışmalar, İspanya'nın Batı Akdeniz, Atlantik ve Kuzey Afrika uzantılarını ya da toprak güvenliğini tehlikeye atan bir durum da yaratmıyordu. Dolayısıyla savaşa dahil olmak için hiçbir geçerli nedeni bulunmayan İspanya, dahil olmamak için her türlü sebebe sahipti.

Savaşın tarafları için, İspanya'nın askeri gücü; siyasi istikrarsızlık ve toplumsal-siyasal hareketlerden daha önemli olarak belirlemekteydi. Fakat İspanya, Fas'ta girdiği taahhüdü ancak karşılayabiliyordu. Dolayısıyla İspanya; zayıf ordusu nedeniyle, uluslararası bir savaşta etkili şekilde varlık gösteremeyeceğinden savaşın tarafları için cazip bir müttefik konumunda bulunmuyordu. Kaldı ki İspanya'nın 1898 sonrası dahil olduğu uluslararası antlaşmalar, statükonun korunması temelinde yükseliyordu. Antlaşmaların, -statükonun değişimi anlamına gelen- herhangi bir savaş durumunda, imzacı devletlerin silahlı yardımına dair herhangi bir bağlayıcılığı da bulunmuyordu. Hatta İtilaf ve İttifak Devletleri, -zaten kısa süreceğine inandıkları bu savaşta- kendilerine askeri olarak 'oyun değiştirici' bir potansiyel vadedemeyen İspanya'nın ticaret yoluyla daha faydalı olabileceğini düşünmekteydi.

Öte yandan İspanya, uluslararası antlaşmalarla başaramadığı ve savaş yoluyla da başaramayacağı hedefine; uluslararası prestijini yeniden tesis ederek, tarafsızlık yoluyla ulaşabilmeyi ummaktaydı. Bu doğrultuda İspanya; savaş süresince diğer tarafsız devletleri kendi liderliğinde birleştirmeyi; savaş bitiminde de ateşkes

⁶⁶ María Fuencisla Marin Castan, "La Política Exterior Española Entre La Crisis de 1898 y la Dictadura de Primo de Rivera", *La Política Exterior Española en el Siglo XX*, Ediciones Ciencias Sociales, Madrid, 1994, s. 34.

antlaşmaları ve barış konferanslarında, savaşı devletler arasında arabulucu rol üstlenmeyi, böylelikle uluslararası diplomasi sahasında saygın bir yer edinmeyi arzulamaktaydı. Kral XIII. Alfonso'nun kişisel olarak giriştiği ve kendi hükümetlerinden bağımsız olarak -perde arkası- pazarlık diplomasisi yoluyla yürüttüğü bir diğer hedef ise İspanya için Tanca ve Cebelitarık'ta hâkimiyet ve Portekiz'de hareket serbestisi kazanabilmektir. Son olarak yine bizzat Kral tarafından yürütülen ve belki de başarıya ulaşan tek hedef; savaşın insani yardım boyutunda faaliyet göstererek İspanyol Kraliyeti'ni uluslararası alanda ön plana çıkarabilmeyi amaçlıyordu.⁶⁷

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında İspanya'nın yanı sıra İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, İsviçre, Belçika, Lüksemburg, İtalya, Portekiz, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi Avrupa ülkeleri ile ABD ve Latin Amerika cumhuriyetleri de tarafsızlık kararı almıştır. Ne var ki tarafsızlık ilan etmelerine karşın Belçika ve Lüksemburg'un kısa sürede Alman işgaline uğraması ve yine tarafsızlığını ilan etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914, Bulgaristan'ın 1915'te İttifak Devletleri; İtalya'nın 1915, Portekiz ve Romanya'nın 1916 ve son olarak Yunanistan'ın 1917 yılında İtilaf Devletleri yanında yer almasıyla savaş kısa sürede büyümüştür.⁶⁸ Özellikle Portekiz ve İtalya'nın savaşa katılmasıyla İspanya, Kuzey Akdeniz'de tek tarafsız devlet haline gelmiş; İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında yer alması, İngiltere ve Fransa nezdinde olası bir İspanyol müttefikliğini daha da önemsiz hale getirmiştir. İçinde bulunduğu koşullar İspanya'nın savaşa katılmasını engellemeye devam ederken; savaşın etkileri İspanya'ya sızmış ve hatta savaş süresince değişen dengeler, İspanyol 'resmi' ve 'katı' tarafsızlığını ciddi sınavlardan geçirmiştir.

⁶⁷ Kral XIII. Alfonso, I. Dünya Savaşı süresince bu yönde birçok çalışmaya imza atmıştır. Bunlar arasında esir kampları koşullarının iyileştirilmesi, kamplara sağlık ve gıda malzemelerinin gönderilmesi, savaş esirleri ve aileleri arasında haberleşmenin sağlanması, esir değişimi vb. sayılabilir. Bkz., Victor Espinós Moltó, **Alfonso XIII y la Guerra. Espejo de Neutrales**, Vasallo de Mumbert, Madrid, 1977; Nuño Aguirre de Cárcer, "Ochenta años después: 1914-1994. El Impulso de Alfonso XIII a la España neutral en la I Guerra Mundial", **Cuenta y Razón**, No: 87, 1994, s. 35-41; **Alfonso XIII Un Político en el Trono**, ed. Javier Moreno Luzón, Marcial Pons, Madrid, 2003, s. 264, 265.

⁶⁸ Pardo Sanz, **a.g.e.**, aynı yer.

1.2.1. Tarafsızlık İçinde *Germanófilo- Aliadófilo* Çatışması

30 Ekim 1914 tarihinde, parlamentonun açılış toplantısında Muhafazakâr Parti lideri Başbakan Eduardo Dato'nun, İspanyol Hükümeti adına tarafsızlık kararı Liberal Parti gibi, PSOE ve Katalan Lliga liderlerinden de destek görmüştür.⁶⁹

Bu kararda; İspanya'nın içinde bulunduğu koşulların belirleyici etmenler olduğu; bir başka deyişle, kararın bir tercih değil, fakat zorunluluktan kaynaklandığı bizzat Başbakan tarafından tanınmıştır. Dato'ya göre; İspanya'yı tarafsızlıktan ancak yabancı bir saldırı ya da ültimatoma neden olacak bir girişim çıkarabilecektir. Fransa ve İngiltere'nin, aralarındaki paktlarının Fas'la sınırlı olmasından dolayı, İspanya'nın tarafsızlığını eleştireceğini düşünmemektedir. Öte yandan Almanya ve Avusturya, - İspanya'nın İtilaflarla müttefik olduğunu sandıklarından- tarafsızlık kararından çok memnundur. Başbakan'ın tek korkusu; tarafların ileride birbirleri aleyhine İspanya'ya baskı yapmalarıdır ki; İspanya'nın modern savaşın gereği teçhizat ve kaynaklardan yoksun olduğunu bildiklerinden, bunu da pek olası görmemektedir. Başbakan Dato, ısrarla tarafsızlığını koruyan bir İspanya'nın, her iki tarafa da hizmet edeceğine; böylelikle çatışma sona ereceği vakit barış konferansını İspanya'da toplamak üzere her türlü ahlaki yetkiye sahip olacağına inanmaktadır.⁷⁰

Tarafsızlık kararının İspanya genelinde de bir destek ve memnuniyetle karşılanmasına rağmen; siyasi ve aydın çevre kısa bir süre içinde, 'sözler savaşı'

⁶⁹ Francisco Romero Salvadó, **Spain 1914-1918. Between War and Revolution**, Routledge, London, 2002, s. 6. İspanya'nın tarafsızlığı, Muhafazakâr Parti'den Antonio Maura; I. Dünya Savaşı sırasında 3 kere başbakanlık yapacak olan Liberal Parti'den Alhucemas Markisi Manuel García Prieto ve Miguel Villanueva tarafından desteklenmişti. Tarihçi Pardo Sanz'ın; ileride Dışişleri Bakanı yapacak olan Kont Romanones'in de buna destek olduğunu belirtmesine rağmen, Kont'un duruşundaki farklılığa dikkat çekmek gereklidir. Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 48. İspanya'nın savaşa katılmasını talep edenler yalnızca - Restorasyon dönemi siyasetinin daimi muhalifleri- aşırı sağcı Carlistler ve Cumhuriyetçi Radikaller olmuşlardı. Carlistler Alman hayranlıkları dolayısıyla İttifak Devletleri; Radikaller ise İngiltere'ye destekleriyle İtilaf Devletleri tarafında yer alınmasını savunuyordu. Romero Salvadó, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁰ Başbakan Dato 25 Ağustos'ta Muhafazakâr Parti eski lideri Antonio Maura'ya yazdığı mektupta tarafsızlık kararının nedenleri ve savaş sonu hedefleri hakkında net bilgi vermektedir. Bkz.; Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 293; Carlos Seco Serrano, **La España de Alfonso XIII. El Estado. La Política. Los Movimientos Sociales**, Espasa, Madrid, 2002, s. 344.

olarak tanımlanan ve I. Dünya Savaşı süresince devam edecek bir tartışma içine girmiştir. Savaşın ilk aylarında kazananın hangi taraf olacağıyla ilgili iddialarla başlayan bu tartışma, savaşın -umulanın aksine- uzun süreceğinin anlaşılmasıyla, İspanyol tarafsızlığının niteliği çerçevesinde gelmiştir. *Germanófilo* (Alman yanlısı) ve *aliadófilo/francófilo* (İtilaf/Fransız yanlısı) olarak kutuplaşan tarafların, İspanya'nın savaşa katılmasını desteklememesi dikkat çekicidir. Fakat hemen hepsi, içinden geldikleri coğrafi çevre, sosyal sınıf ve idealleri doğrultusunda, İspanya'nın tarafsızlık içinde hangi tarafa daha meyilli olması gerektiği konusunda ayrılmıştır. Bir başka deyişle İspanya Devleti resmi olarak “muazzam tarafsızlığını” ilan etmişken, İspanya ülkesi ‘tarafalı bir tarafsızlık’ta hemfikir olarak, tarafını seçme ve savunma yoluna girmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu kutuplaşma ve polemğin yalnızca siyaset ve aydın çevreleri olarak genelleyebileceğimiz, “çok sınırlı bir azınlık içinde, büyük şehirler gibi belirli yerlerde ve sorunun bilincinde olan belirli sektörlerde”⁷¹ görülmesidir.

Tartışmaların başlangıcını 19 Ağustos 1914'te Liberal Parti lideri Kont Romanones'in kendisine ait *El Diario Universal* adlı gazetesinde yayınladığı “Öldüren Tarafsızlıklar” (‘Neutralidades que Matan’) adlı yazısı oluşturur. Kont yazısında İspanya'nın savaşa katılmasını talep etmemesine rağmen Hükümet'in sıkı sıkıya uygulamak istediği tarafsızlığı eleştiriyor, bunun ülke için zarar getireceğine inanıyordu. Zira ona göre; Almanya'nın kazanması durumunda İspanya hiçbir şey elde edemeyecek, tam tersine Fas'ta yayılma umudu da kalmayacaktı. Öte yandan İtilafların kazanması halinde, bu devletlerin İspanya'ya hiçbir minnet borcu olmayacak ve Avrupa haritasını istedikleri gibi yeniden çizeceklerdi. Dolayısıyla ülkenin coğrafi ve ekonomik bağları ve dış politikada hareket serbestisinin kısıtlılığı nedeniyle İspanya, katı bir tarafsızlık değil; İtilaf Devletleri'ne meyilli bir tarafsızlık uygulamalıydı. Ona göre: “... Tarafsızın kendi kuvvetiyle destekleyemediği tarafsızlık, ihlalinin gerekli bulan ilk güçlü devletin insafına kalmıştır..... Tarafsızlık

⁷¹ Manuel Espadas Burgos, “España y la Primera Guerra Mundial”, **La Política Exterior de España en el Siglo XX**, ed. Javier Tusell-Juan Avilés, Rosa Pardo, UNED-Biblioteca Nueva, 2000, s. 107.

bir çare değil, tam tersine öldüren tarafsızlıklar vardır.”⁷² İspanyol siyasetçinin yazısı kamuoyunda çok tepki çekmiş, Kont daha sonra tam ve katı tarafsızlığı desteklediğini açıklamıştır. Ne var ki I. Dünya Savaşı yılları içinde kuracağı hükümetler süresince Almanya tarafından Fransız ve İngiliz dostu olmakla itham edilecek, savaşın tarafsızlığı tehlikeye düşüren gelişmeleri karşısında aldığı tutumda yine yazısında belirttiği çizgiyi izleyecektir.

Hükümetlerin tutunduğu tarafsızlık politikasına rağmen I. Dünya Savaşı’nın gelişmeleri doğrultusunda; siyaset aktörleri arasında Alman yanlısı- İtilaf yanlısı ayrımının derinleştiği görülmektedir. Örneğin, Kont Romanones kadar açıkça ortaya koymamakla birlikte, Kont’un Liberal Parti içindeki rakibi Marki Alhucemas, Muhafazakâr Parti’den İçişleri Bakanı (ve Başbakan Dato’nun sağ kolu) José Sanchez Guerra ve Savaş Bakanı Ramón Echagüe Alman yanlısı; Başbakan Dato ve Dışişleri Bakanı Marki Lema İtilaf yanlısı olarak tanınmaktadırlar.⁷³ Benzer bir şekilde, İspanya siyasetinin önde gelen isimlerinden Paris Büyükelçisi León y Castillo da İspanya’nın *Gaceta de Madrid* üzerinde tarafsız olduğu, fakat en hayati çıkarlarının bağlı olduğu savaş sonucu hakkında kayıtsız ve duygusuz kalınamayacağı görüşüyle İtilaf ve özellikle Fransa yanlısıdır.⁷⁴

İspanya’nın tümü için bir genelleme yapıldığında, İtilaf Bloğunun demokrasi ve özgürlükle; İttifak Bloğununsa otorite ve düzenle özdeşleştirildiği söylenebilir. Alman yanlıları daha çok sağ kesimden; ruhban sınıfı, ordu, aristokrasi, toprak

⁷² Yazının alıntılanmış metni içi bkz., Fernando Soldevilla, *El Año Político, 1914, Año XX*, Madrid, 1916, s. 376, 377; Romero Salvadó, *a.g.e.*, s. 7, 8.

⁷³ Romero Salvadó, *a.g.e.*, s. 10. Dışişleri Bakanı’nın tam adı Salvador Bermúdez de Castro O’Lawlor’dur. Lema Markisi (*Marques de Lema*) en bilindik unvanıdır. Gerak İspanyol tarih yazıcılığında gerekse İspanyol temsilcilik raporlarında bu unvanın geçmesi nedeniyle, ‘Marki Lema’nın kullanılması tercih edilmiştir.

⁷⁴ Marrero, *a.g.e.*, s. 163. Aydın ve siyaset çevrelerinin yaşadıkları coğrafi bölge, mensubu bulundukları sosyal sınıf ve fikirlerinin, taraflı tarafsızlıkta nerede durduklarını belirlediği bir gerçektir. Örneğin, Kont Romanones’in İtilaf yanlılığında liberal siyasi düşüncesinden ziyade, kişisel ekonomik çıkarlarının rol oynadığı görüşü öne sürülmektedir. Salvador Forner Muñoz, *Canalejas y el Partido liberal democrático*, Catedra, Madrid, 1993, s. 38. Zira kendisi Fas’taki maden şirketleri ve İspanya’nın Asturias bölgesi kömür ve pirit madenlerinin büyük hissedarlarından biridir. Bu madenlerin üretimlerinin büyük bir kısmının Fransa’ya ithal edildiği düşünülürse, “Öldüren Tarafsızlık” yazısında İspanya’nın ticari, dolayısıyla ekonomik bağlarına dikkat çekmesi de anlam kazanmaktadır.

sahipleri, üst burjuvazi, Carlistler ve Muhafazakârlar içinde bir grup olan Mauristlerden oluşmaktadır. Var olan düzenin korunmasından yana olan bu geniş kesim; Katoliklik, monarşi, hiyerarşi gibi geleneksel değerlerin toplum üzerindeki egemenliğinin sürmesini arzulamaktadır. Öte yandan Fransa ya da İtilaf yanlıları; ülke içinde reform talep eden özerklik-bölgecilik savunucuları, Cumhuriyetçiler, Sosyalistler, çalışan orta sınıf ve aydınlarından oluşmaktadır. İtilaf Devletleri, özellikle cumhuriyetle yönetilen Fransa, Restorasyon dönemi monarşik liberalizmden memnun olmayan bu kesim tarafından demokratik değerlerin temsilcisi olarak görülmektedir.⁷⁵ İspanya’da Alman yanlılarının bir kısmının; tamamen Fransa ve İngiliz karşıtlığından beslendiği de görülmektedir. Bu karşıtlığın temelinde; İspanyol tarihi bilincinin ve yakın dönemde edinilen deneyimlerin etkili olduğu söylenebilir. Zira İngiltere’nin, 1898 Amerika-İspanya Savaşı’nda tarafsızlığını ilan ederek, İspanya’ya yardım etmemesi; Cebelitarık Boğazı’nın uluslararası statüye kavuşturularak İngiliz ve Fransız denetimine girmesinde İspanya’nın göz ardı edilmesi ve Fransa’nın Fas’taki yayılmacı politikası gibi sıcak hatıralar, bu kesimde, İspanya’ya hiçbir zarar vermemiş Almanya’ya yönelik bir sempati uyandırmaktadır.⁷⁶ Bu kişiler, İspanya’nın “... tarihi düşmanları İngiltere ve Fransa karşısında, Almanya dışında hiçbir destek bulamayacağını”⁷⁷ savunmaktadırlar. İlginç bir şekilde, Alman yanlısı kesim; İspanya’nın ‘tarafli bir tarafsızlık’ yerine, ‘katı bir tarafsızlık’ izlemesi gerektiğini düşünmektedir. Böylelikle, İspanya; askeri olarak güçsüz ve çevresi Fransa ve İngiltere ile sarılmış haldeyken, Almanya ile müttefiklik tehlikesine giremeyeceğine göre, bu devlete en iyi hizmet ve yardımı; İtilaf Devletleri’nden uzak durarak sağlayabilecektir.

⁷⁵Gerald H. Meaker, “A Civil War of Words: The Ideological Impact of the First World War on Spain, 1914-1918”, **Neutral Europe Between War and Revolution, 1917-23**, ed. Hans A. Schmitt, The University Press of Virginia, 1988, s. 10; Lowry, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁷⁶ Burgos, **a.g.e.**, aynı yer. Benzer bir Almanya yanlılığın, I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı aydın ve siyasetçilerinde de görülmektedir. Özellikle Mısır’ın 1882’de İngiltere; Cezayir’in 1830’da ve Tunus’un 1881’de Fransa tarafından işgal edilmelerinin bu görüşün oluşmasında etkili olduğu söylenebilir.

⁷⁷ **El Correo Español**, 13 Eylül 1914’ten aktaran Moradiellos, **a.g.m.**, s. 63.

Bu çatışma içinde İspanya Kraliyet tahtının -ya da monarşisinin- pozisyonunun tam bir denge içinde olduğu görülmektedir.⁷⁸ Bununla birlikte Kral Alfonso'nun, birlikte, tahta geçişinin ardından izlediği aktif dış siyaset dolayısıyla, İtilaf Devletleri'ne meyleden bir duruş sergilediği yorumu yapılabilir. Ne var ki Alman İmparatoru ve Prusya Kralı II. Wilhelm'le olan kişisel dostluğu ve I. Dünya Savaşı süresince iki kralın yazıştıkları da bilinmektedir. Kraliyet tahtının bu homojen durumunun, Kral'ın hükümetlerden bağımsız olarak yürüttüğü Tanca ve Cebelitarık'ta hâkimiyet ve Portekiz'de hareket serbestisi peşindeki oportunist diplomasi için oldukça avantajlı bir zemin hazırladığı şeklinde değerlendirilebilir.

Germanófilo- aliadófilo kutuplaşması her ne kadar I. Dünya Savaşı'yla doğmuşsa da temelleri; savaş öncesinde İspanya'nın içinden geçtiği sosyal, ekonomik ve özerklik yanlısı hareketlerle ağırlaşan siyasi çatışmada yatmaktadır. Restorasyon rejimi savunucuları ve *Regeneración*'la doğan reform taraftarları arasındaki bu çatışma; savaş henüz başlamadığı sırada ekonomik dengesizlik, özerklik meselesi ve sosyal adaletsizlik eksenlerinde derinleşmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nın, bu çatışmaya; grupların kendilerini özdeşleştirdiği idealler doğrultusunda farklı -ama yeni olmayan- bir boyut kazandırdığı söylenebilir. Hatta bu kutuplaşma içinde görülen bölünmeler; meselenin aslında İtilaf- İttifak ayrımından ibaret olmayıp, tam tersine meselenin 'İspanyolluğuna' işaret etmektedir.⁷⁹

⁷⁸ Kral XIII. Alfonso'nun annesi Kraliçe Konsort María Cristina'nın, Habsburg soyundan ve doğuştan Avusturya Arşidüşesi ve Macaristan Prensesi kimliğiyle, Saray'ın İttifak yanlılığında bir ağırlığı bulunmaktadır. Öte yandan İngiltere Kraliçesi I. Victoria'nın torunu olan Kral'ın eşi Konsort Kraliçe Victoria Eugenia, Battenberg Saray'ın İtilaf taraftarı ayağını oluşturmaktadır. Lowry, **a.g.e.**, s. 28, 29.

⁷⁹ Marrero'nun eserinde verdiği örnekler, bu kanaati destekler niteliktedir. Örneğin İspanya'nın mevcut siyasi rejimini ve Katolikliği destekleyen bir kişinin Alman yanlısı olması beklenirken, Almanya'nın federasyona benzer idari yapısı ve Protestan İmparatoru'yla pek özdeşleşemeyeceği gibi, cumhuriyet idaresini destekleyen bir kişinin Fransa'yı desteklemesi beklenirken, müttefikleri Britanya Krallığı ya da Çarlık Rusya'nın monarşi rejimleri çelişki yaratmaktadır. Javier Ponce Marrero, "Under Propaganda Fire: Spain and the Great War", **War and Propaganda in the XXth Century Conference** [Electronic Document], ed. Maria Fernanda Rollo-Ana Paula Pires-Noémia Malva Novais, IHC, CEIS20, Lizbon, 2013, s. 15.

1.2.2. Avrupa'daki Bloklaşma ve İspanya

Dış siyasette daha aktif bir rol arayışı İspanya'yı, 1900-1912 yılları arasında Fransa ve İngiltere ile birçok uluslararası antlaşmaya imza atmaya götürmüş; I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın *silahlı barış* içinde kamplaşma sürecinde; bu iki devletin eksenine eklemlemiştir. Antlaşmaların, İspanya'yı İtilaf Bloğuna dahil eden ya da müttefik olarak tanıyan herhangi bir vaadi olmamasına (ve de İspanya'ya sağladığı güvencelerin, yine İngiltere ve Fransa'nın inisiyatifine bağlı olmasına) rağmen; İspanya, Avrupa ve Afrika'da bulunan topraklarının güvenliğini yine bu devletlerin güvencesi altına sokarak dolaylı olarak da olsa İtilaf Bloğu güvenlik sistemine ve -dolayısıyla- yörüngesine girmiştir.

İspanya'nın ekonomik ilişkileri de İtilaf Bloğu açısından I. Dünya Savaşı'nın gidişatını ve sonuçlarını görmezden gelmesini engellemektedir. Daha 1913 yılında İspanya'nın her iki blokla olan ticaret dengesi, İtilaflardan yana ağır basmaktadır. Yalnızca Fransa ya da İngiltere ile olan dış ticaret hacmi (Fransa ile 533.382.634 ve İngiltere ile 558.853.395 milyon peseta) İttifak Bloğunu oluşturan Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan'la olan toplam dış ticaretini (284.776.634 milyon peseta) ikiye katlamaktadır. İtilaf Bloğuyla olan toplam dış ticaret hacmi 1.391.728.511 milyon peseta ise bunun 6 katından fazladır.⁸⁰ Bu nedenle henüz savaş öncesinde İngiliz kömürü ve ABD tahılına bağımlı halde olan İspanya; I. Savaş süresince üretimini İtilaf Devletleri'nin talep ve ihtiyaçlarına göre uyarlamıştır.⁸¹ İşte tam da bu faktör, I. Dünya Savaşı süresince hem İtilaf hem de İttifak Bloğu tarafından İspanya'ya baskı unsuru olarak kullanılacaktır.

Daha savaşın başında, resmi ve katı tarafsızlık ilanına karşın; İspanya gerek dış siyasette gerekse ekonomik ilişkisinde üstün gelen bu durumu göz önünde bulundurarak İtilaf Devletleri'ne meyleden bir tavır sergilemiştir. İngiltere'ye,

⁸⁰ H. Cenamor Val, **Los Españoles y la guerra: neutralidad o intervención**, Madrid, 1916, s. 206, 207'den aktaran Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 295.

⁸¹ Meaker, **a.g.e.**, s. 11.

Portekiz'e müdahale etme niyetinde olmadığı garantisini verirken; Fransa'ya -iyi niyet göstergesi olarak- Pirene bölgesinde paylaştıkları sınırı koruyan 150.000 askerlik 6 bölük askerini geri çekebileceğini belirtmiştir. Dahası Kral Alfonso; Fas'ta bulunan 55.000 askerlik İspanyol kuvvetini, Fransız kolonyal kuvvetlerin emrine vermeyi önermiş, fakat bu teklif reddedilmiştir. Kral'ın İtilaf bloğu lehine bir diğer girişi; İngiliz ve Fransız askerleri arasında hızlı haberleşmenin sağlanabilmesi için, Fransa ve İspanya arasında bulunan Canfrac'ta bir tünelin açılmasını -gizlice- emretmesi olmuştur.⁸² Bu gelişmeler ışığında; İngiltere ve Fransa'nın, İspanya'nın içinde bulunduğu uluslararası koşullar nedeniyle ve resmi tarafsızlık politikasının başında dahi İttifak Devletleri'ne göre daha avantajlı durumda olduğu söylenebilir.

Savaşın 1915 Noel'ine kadar sona ereceği beklentilerinin boşa çıkmasının ardından; 1915 sonbaharında Almanya'nın Akdeniz'in kuzeyinde yeni bir strateji planlayarak denizaltı savaşlarına başlamasıyla, barış için daha uzun bir süre beklemek gerekeceği anlaşılmıştır. Durum böyleyken, "1915'in başından itibaren İtilaf Bloğu tarafından gözetilen temel prensip, İttifak Devletleri'nin İspanya'da işbirliği bulmasını engellemektir."⁸³ Aynı dönemde Almanya ise, -tıpkı Fas meselesinde olduğu gibi- İspanya'yı İtilaf ekseninden uzaklaştırarak İngiltere ve Fransa'ya karşı baskı unsuru olarak kullanabilmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Almanya'nın İspanya'ya sunduğu vaatlerde, aslında bu ülkenin kendi yanında savaşa katılması hedefi bulunmamaktadır. Tam tersine, tarafsız bir İspanya; iki kıta ve deniz arasındaki tarafsız karasuları ile Almanya'ya stratejik bir sığınak imkânı sağlamaktadır. Almanya'nın gayesi yalnızca bu vaatlerle bir ikilem yaratarak, İtilaf Bloğu üzerinde baskı oluşturabilmektir. Benzer bir şekilde İspanya Kralı XIII. Alfonso, Almanya'nın

⁸² Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 50; Javier Tusell, Genoveva G. Queipo de Llano, **Alfonso XIII, El Rey Polemico**, Taurus, Madrid, 2002, s. 283. Sözü geçen teklif, Fas'ta bulunan Larache Valisi General Silvestre'ye bağlı İspanyol kuvvetlerin, Fransız kolonileşmesine başkaldıran Fas milliyetçi lider Raisuni'ye karşı kullanılmasını içeriyordu. Fransa'nın teklifi reddetmesinde I. Dünya Savaşı karmaşasında İspanya'nın Fas'taki himaye alanını genişletebileceğinden şüphelenmiş olması etkili olmuş olabilir. Zira İspanya zaman zaman Raisuni'yle işbirliği yaparken zaman zamansa onun karşısında yer almıştı. Bkz., Carlos Federico Tessainer y Tomasich, **El Raisuni, aliado y enemigo de España**, Editorial de la Universidad Complutense, Madrid, 1992.

⁸³ Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 51.

tekliflerine, İngiltere ve Fransa'nın karşı-tekliflerini arttırmak amacıyla açık kapı bırakmaktadır. Diplomatlar ve Saray hanedanları aracılığıyla girişilen bu gizli diplomaside Almanya; İspanya'ya çok da arzuladığı Tanca, Cebelitarık ve Portekiz'de hareket serbestliği ve savaş sonrasında komşularına karşı destek vadetmiştir. Buna göre, Alman kanyonlarının top ateşleriyle işgal edilecek Cebelitarık, savaş sonunda, Menorca'da bir üs karşılığında İspanya'ya bırakılacaktır.⁸⁴

Görüldüğü üzere Almanya'nın teklifi, İtilaf Bloğu'nu bir çıkmazla karşı karşıya bırakmaya yöneliktir. Buna göre İtilaf Devletleri, Kuzey Afrika'da herhangi bir toprak düzenlemesini reddederse, İspanya'da Alman yanlılığını artırma riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Ya da burada İtilaf taraftarlarını arttırmak uğruna, bu talepleri kabul edecek ve kendileri için değerli toprakları kaybedecektir. Bir başka deyişle, İttifak Devletleri de İspanya'nın tarafsızlığını devam ettirmesi için uğraşırken, İberya ve Kuzey Afrika üzerindeki İtilaf çıkarlarını zedelemeyi amaçlamaktadır. Zaten İspanya'nın Alman tekliflerini kabul ederek, İngiltere ve Fransa'ya savaş açması, anında askeri misillemeyle karşılaşacağı açık olduğundan pek de olası değildir.

İspanyol Hükümeti tarafından reddedilmekle birlikte; Kral Alfonso, Paris ve Londra'daki büyükelçileri aracılığıyla Almanya'nın bu teklifini Fransız ve İngiliz hükümetlerine iletmiştir. İtilaf Devletleri Aralık 1915'e kadar İspanya'ya Tanca'yı ve Ceuta liman şehrine karşılık Cebelitarık'ı vermeyi tartışmışsa da, Mayıs 1915'te İtalya'nın kendilerine katılmasıyla bu yönde bir adım atmamıştır. Zira İtalya'nın sağladığı ordu ve donanma gücünü göz önüne alan İtilaf Bloğu; İspanyol liman ve gemilerini kullanmanın ve ihracatla hammadde ihtiyaçlarını sağlamanın, yani İspanyol tarafsızlığının, kendileri için daha önemli olduğuna karar vermiştir.⁸⁵ Bununla birlikte İngiltere ve Fransa'da, İspanya'nın bu vaatleri -şantaj değilse de- kendi çıkarına manivela olarak kullanması nedeniyle, ülkede Alman yanlılığının ağır bastığı fikri

⁸⁴ Tusell-Llano, **a.g.e.**, s. 286-288. Kral Alfonso, 'nın Almanya ile iletişimi Madrid Büyükelçisi Max von Ratibor, Alman Ataşemiliter Arnold von Kalle ve Kral'ın kuzeni Don Alfonso Maria de Bourbon aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Marrero, "La Neutralidad...", s. 168.

⁸⁵ Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 20-22. İspanya'nın Fas'taki düzen ve güvenliği sağlamada kontrol gücüne güvensizlik de bu kararın alınmasında etkili olmuştur.

oluşturmuştur. Bunda İspanya'nın elindeki zayıf kartlara rağmen büyük oynamaya yeltenmesi kadar, Almanya'nın İberya topraklarındaki faaliyetlerinin de etkin olduğu gerçektir.

İtilaf Devletleri'nin İspanya ile olan ilişkilerinde, İttifak Bloğuna göre daha avantajlı konumunun, Almanya'yı, ülkeyi içten fethetmeye yönlendirdiği söylenebilir. Özellikle Kont Romanones'in yolunu açtığı *germanófilo- aliadófilo* kutuplaşması bu amacı için elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Siyaset ve aydın çevrenin dahil olduğu bu kutuplaşmada Almanya, 1915 yılıyla birlikte, elinde bulundurduğu her türlü propaganda aracını kullanmış, en etkili silahı ise basın olmuştur. Savaşın matbaa, kâğıt, mürekkep vb. malzemelerin fiyatlarında yarattığı enflasyon sayesinde, Almanya, -kendisini ve ideallerini savunması için- birçok yerel ve ulusal gazeteyi sübvansetmiş, birçoklarını da kendi kurmuştur. Hibeler, Alman Büyükelçiliği, konsolosluklar ve Alman Transatlantik Bankası aracılığıyla yapılmıştır.⁸⁶ Alman propagandasının ulaştığı boyutlar, savaşın sonuna gelindiğinde İttifak Devletleri kontrolü altında 500 İspanyol gazetesi bulunmasından da anlaşılabilir.⁸⁷ Alman propagandasının diğer silahıysa, yeni yeni popülerleşen sinema olmuştur. Almanya Dışişleri Bakanlığı tarafından temin edilen filmler; Alman sanayi ve askeri teknolojisindeki ilerleyişi konu etmekte⁸⁸, Almanya'nın savaştaki askeri üstünlüğü imajını kurmaktadır.⁸⁹ I. Dünya Savaşı süresince, propagandanın Alman dış

⁸⁶ Seoane-Saiz, **a.g.e.**, s. 214, 215. Almanya'dan para yardımı aldığı bilinen yüksek tirajlı gazeteler arasında *El Debate*, *El Correo Español*, *La Correspondencia Militar*, *La Acción*, *La Tribuna*, *España Nueva*, *Solidaridad Obrera* ; Alman hibesiyle kurulanlar arasında da *La Nación* ve *El Día*, sayılabilir.. İtilaf Devletleri'nin propaganda amacıyla basını kullanmada Almanya'nın gerisinde kaldığı gerçektir. Yine de sübvanset ettikleri gazeteler arasında *El Liberal*, *El Parlamentario*, *La Correspondencia de España*, *El Sol*, *El Imparcial* bulunuyordu. Her iki blok, gazetelerin dışında yazar ve editörlere de rüşvet veriyordu. Seoane-Saiz, **a.g.e.**, s. 216-223. Savaşan devletlerin hibe ve rüşvetleriyle ayakta kalabilen İspanyol basını içindeki yanlışlık çatışması için bkz., Fernando Diaz –Plaja, **Francófilos y Germanófilos Los Españoles en la guerra Europa**, Dopesa, Barcelona, 1973.

⁸⁷ Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 300.

⁸⁸ Marrero, "Under Propaganda...", s. 16.

⁸⁹ Basın ve sinema yoluyla yürütülen kampanyada Madrid Büyükelçisi Max von Ratibor'a en büyük desteği şüphesiz İspanya'da yaşayan Alman kolonisi veriyordu. Daha savaş başlamadan önce İspanya'da bulunan 7.000-8.000 kadar Alman'a, savaşla beraber, Kamerun'dan göçenler, İspanyol limanlarına sığınan 80'den fazla gemideki subay ve kişiler eklenmiş, bu sayı 30.000'e ulaşmıştı. Bu koloni içindeki Alman işadamları, asker ve diplomatların hemen her biri ajan gibi çalışmış ve

politikasının temel unsurlarından biri haline geldiği⁹⁰ ve bunun için İtilaf Devletleri'nden çok daha fazla harcama yaptığı bir gerçektir. Öyle ki, İngiltere'nin 1917 yılına geldiğinde İspanya'da propagandaya harcadığı miktar toplamda 24.000 peseta iken; Alman Büyükelçiliği'nin 1916 yılında yalnızca *El Dia* gazetesine aylık ödemesi 35.000 peseta kadardır.⁹¹

Alman propaganda faaliyetlerinin belki de en çok ses getireni ve İtilaf Bloğunun İspanya'ya yönelik baskılarının fitilini ateşleyen olay, *U-35* Alman denizaltısının Haziran 1916'daki Cartagena'ya ziyareti olmuştur. Almanya'nın Kamerun'u kaybetmesinin ardından buradaki Alman subaylar, Gine'deki İspanyol yetkililerine teslim olmuş; Alman tebaası birlikte, İspanya'daki göçmen kamplarında ağırlanmaya başlamışlardır. *U-35* denizaltısının İspanya kıyısına gelişinin 'resmi' amacı da bu ağırlanış nedeniyle, Kayser II. Wilhelm'in Kral Alfonso'ya yazdığı teşekkür mektubunu iletmeğidir. Oysa İtilaf Devletleri, bu ziyaretin Bilbao kıyısı yakınlarındaki diğer Alman denizaltılarıyla koordinasyon sağlama amacıyla olduğunu savunmuştur.⁹² Bu ziyaretin, Alman propagandasını güçlendiren bir başka boyut taşıdığı da söylenebilir. Zira Alman denizaltısının, İspanya kıyılarına kadar gelişi,

oluşturdukları ağ gizli haber alma teşkilatına benzer şekilde faaliyet göstermişti. Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 301; Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 53. Kimi kaynaklara bu sayının dönemin İngiliz yazışmalarında da abartıldığını, Alman kaynaklarına göre 10.000-30.000 kadar olduğunu belirtir. Anne Rosenbuch, "Por la Patria y por la verdad- Germany's Effort to Maintain Spanish Neutrality During the First World War", War and Propaganda in the XXth Century Conference [Electronic Document], ed. Maria Fernanda Rollo, Ana Paula Pires, Noémia Malva Novais, IHC, CEIS20, Lizbon, 2013, s. 22.

⁹⁰ Bu faaliyetler; parlamentodaki germanófilo- aliadófilo dengesini değiştirebilmek için -zaten çok da ilkeli işlemeyen-İspanyol seçimlerine müdahale etmek; vali, belediye başkanları, polis vb. memurlara rüşvet vermek, İspanyol limanlarındaki giriş-çıkışları takip etmek, İtilaf Devletleri'ne ihraç malları üreten sanayi kollarında işçileri grev ve protestoya teşvik ve hatta Fas'ta yerel kabileleri Fransız kolonyal kuvvetlere karşı kışkırtmak gibi çok geniş bir yelpazede yürütülüyordu. García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s. 114, 115. Limanlardaki trafikle birlikte, ticari gemilerin ad, bandıra, kaptan, yük vb. bilgileri ve hatta İspanyol Donanması'na ait gemilerin varış noktaları ve rotaları da takip ediliyordu. Bu bilgiler yalnızca ajanlık yöntemiyle değil, liman yetkililerinin suç ortaklığıyla da ediniliyordu. Bu şekilde toplanılan bilgilerin, Alman denizaltı saldırılarının belkemiğini oluşturduğu açıktır. İspanya'daki propaganda, ajanlık ve karşı-ajanlık faaliyetleri için bkz., García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s. 85-113, 185-276; Burgos, **a.g.e.**, s. 111-115.

⁹¹ Rosenbuch, **a.g.m.**, s. 25; Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 68, 69.

⁹² Gerçekten de söz konusu denizaltı, o yaz, İspanyol kıyılarından serbestçe Akdeniz'e açılacak; batırdığı İngiliz ve Fransız filolarıyla İtilaf Devletleri'ne savaşın başlangıcından bu yana en büyük kayıpları verecektir. García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s.124, 125.

Akdeniz'deki İtilaf devriye kuvvetleri tarafından tespit edilememiştir. Bununla birlikte, İspanyol yetkililerinin, *U-35*'in herhangi bir arıza durumu olmamasına rağmen; limanda kıyıya çekilmesine, yakıt ve malzeme ihtiyacını karşılamasına ve Alman göçmenler için getirdiği sağlık malzemelerini teslim etmesine izin vermesi Lahey Sözleşmesi'ne aykırıdır.⁹³ Başbakan Kont Romanones'in uyarısıyla 24 saat dolmadan İspanya'dan ayrılmasına karşın *U-35*'in bu ziyareti; Londra ve Paris'ten gelen ve her biri ultimatolar tınısındaki sayısız protestoya ve hatta İspanyol limanlarını işgal tehditlerine sebep olmuş⁹⁴, İspanya; İtilaf Devletleri'nce tarafsızlığının gerektirdiği şekilde hareket etmemekle suçlanmıştır. Böylelikle Almanya, bir yandan denizlerdeki üstünlüğün artık İngiltere'ye ait olmadığı mesajını verirken, diğer yandan bu güç gösterisiyle İspanya'nın İtilaf Devletleri'yle ilişkisinin bozulmasına sebep olmuştur.

1.2.3. Savaşın Eşiğinde İspanya

Gerek İtilaf gerekse İttifak Devletleri'nin propaganda ve siyasi baskı ile İspanya üzerinde etkili olma çabaları, I. Dünya Savaşı'nın aldığı yeni durumla birebir yakından ilgilidir. Savaşın başlangıcından bir yıl sonra dahi, savaşa yeni dahil olan devletlerin güç dengesini kesin bir şekilde değiştireceği beklentisi bulunmaktadır. Oysa 1915 yılı sonunda savaş halen devam etmekte ve her iki tarafta, gerek üretim gerekse hammadde sıkıntısı baş göstermektedir. Tarafsız devletler, bulundukları coğrafyaya göre savaşan devletlerin hammadde ve ürün tedarikçisi haline gelmekte; bu koşullarda İspanya'nın ve elbette 'katı' tarafsızlığının değeri artmaktadır.

⁹³ İspanya 1914 Kasım'ında İngiltere'nin baskısıyla 1907 Lahey Barış Konferansı'nın deniz savaşı halinde tarafsızların sorumluluklarıyla ilgili XIII. Sözleşmesi'ni kabul etmişti. Buna göre savaşan tarafların gemileri tarafsızların limanlarına sadece arızalarını gidermek için yanaşabilirken, tamiratın bitimiyle ve en yakın limanına ulaşmasına yetecek kadar yakıtle 24 saat içinde terk etmek zorundalardı. Sözleşme ayrıca tarafsız devletlerin savaş malzemesi taşıyan gemilerinin kaçmaya çalışmadıkça imha edilemeyeceği, batırılmaları halinde tazminat talep edilebileceğini karara bağlamıştı. Savaşan devlet gemileri, tarafsızların karasularında bu devletin egemenlik haklarına saygı gösterilmesini ve tarafsızlığını tehlikeye atabilecek her hareketten kaçınmak zorundalardı. **The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907, Accompanied by Tables of Signatures, Ratifications and Adhesions of the Various Powers, and Texts of Reservations**, ed. James Brown Scott, New York Oxford University Press American Branch, 1915, s. 182-187.

⁹⁴ Marrero, "La Neutralidad...", s.170.

Gerçekten de I. Dünya Savaşı, tarafsızlık politikası ve Akdeniz -Atlantik bağlantılı konumuyla İspanya'ya ekonomik bir fırsat sunmuştur. Zira Kuzey Avrupa ülkelerinin -coğrafi yakınlıkları sebebiyle- İttifak Devletleri'nin tedarikçisi olmaları, hem de savaş öncesinden gelen ekonomik bağları; İspanya'yı savaşın başından itibaren üretimini İtilaf Devletleri'nin talep ve ihtiyaçlarına göre uyarlamaya götürmüştür. Savaşın ilk yıllarında İspanyol ekonomisinde belirgin bir büyüme yaratan ihracat⁹⁵; İtilaf Devletleri'nin hammadde ve ürün talebinin sürekli hale gelmesiyle; kısa bir süre içinde enflasyona⁹⁶, ilerleyen zamanlarda da ülke içi tüketim için gıda maddelerinin yetersizliğine hatta kıtlığa neden olmuştur. Tüm bu olumsuz gelişmelerden en çok, ülkenin iç kesimlerinde yaşayan köylü ve sanayileşmiş bölgelerdeki işçi kesimi etkilenmiştir. Savaşla birlikte Kuzey Amerika'ya göçün %75 oranında düşmesi, buna bağlı olarak kırsalda nüfus ve işsizliğin artması, iş arayışında kırsaldan kente göçlere neden olacak, ülkenin demografik yapısı da değişmiştir.⁹⁷ Savaş öncesi Restorasyon döneminden miras kalan toplu grev ve protesto gösterileri bu kez; savaş ekonomisiyle çalışma koşullarının ağırlaşması, enflasyon ve fiyat artışları karşısında ücretlerin yetersizliği gibi nedenlerle görülmüştür.⁹⁸ Ekonomik büyümeden istifade eden aristokrasi-burjuvazi kesiminden gelen yönetici elitse; gıda krizinin halk için yarattığı sorunları tespit ve yönetmekten uzaktır. Daha 1914 yılında

⁹⁵ İthalatının azalması, sanayi ve ticaretindeki canlanma ile artan ihracatı sayesinde dış ticaret dengesi 1914 yılındaki eksi 154 milyondan 1915 yılına artı 275 milyon peseta olarak değişecekti. Benzer bir şekilde altın rezervi 1914'ten 1916'ya 543 milyondan 1.032 milyona, 1917'de 2.500 milyon pesetaya ulaşmıştı. Sanayisi gelişmiş ve liman kentlerine sahip Bask ve Katalan bölgelerinde yeni şirketlere yatırım 40 katına çıkarken; elektrik üretimi, sanayi teknolojisi ve genel olarak refah seviyesinde gözle görülür iyileşme yaşıyordu. Ekonomideki bu çarpıcı büyümeyle birlikte savaşın başında 50 olan banka sayısı 80'e ulaşmış; mevduat hesaplarıysa dört katına çıkmıştı. Lowry, **a.g.e.**, s. 33, 34; Balfour, **El Fin de...**, s. 215, 216; Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 23.

⁹⁶ Ekonomideki büyüme tekstil, deri, maden, çelik, kimya sanayileri, deniz ulaşımı ve bankacılık sektörleriyle ve gelişmiş bölgelerle sınırlı kalırken; ülkenin iç kesimlerinde tam tersi bir durum yaşıyordu. Zira para fazlalığının yarattığı enflasyon giderek artacak, Eylül 1914'te %106,9 iken Mart 1917'de %123,6 ve 1918 yılı Mart'ında %145,4 e çıkacaktı. Buna bağlı olarak, hammadde fiyatları 1914'ten 1920'ye %120 artarken; 1914-1918 arasında temel gıda maddelerinin fiyatları şehirlerde %67,7; kırsal kesimlerdeyse %78,5 oranında yükselecekti. Villares-Luzón, **a.g.e.**, s. 442.

⁹⁷ Lowry, **a.g.e.**, aynı yer; Villares-Luzón, **a.g.e.**, s. 437.

⁹⁸ İşçi grev ve protestolarında, Alman propaganda ve provokasyonları oldukça etkili olmuştur. İstikrarı bozma, içeri sızma ve sabotaj gibi diplomatik faaliyetlerin ötesine geçen Alman propagandası; İspanyol kamuoyunu manipüle etme, İtilaf Devletleri'nin ekonomik- siyasi çıkarlarını zedeleme ve kendisine düşman İspanyol hükümetlerinin düşmesini amaçlamıştır. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 67.

halkın, karaborsacı olmakla suçladığı kişilere saldırılarıyla başlayan toplumsal tepki giderek alevlenmiş; 1915 yılı boyunca toplu yiyecek isyanları, dükkânların yağmalanması vb. olaylara neden olmuştur. Nihayetinde açlık ve kıtlık problemleriyle başa çıkamayan hükümet Aralık 1915'te istifa etmiş; Muhafazakâr Parti'den Eduardo Dato'nun yerine Liberal Parti'den Kont Romanones Başbakan olmuştur.⁹⁹

Bu istifanın, İspanya'nın var olan sorunlarının savaş koşullarıyla daha da ağırlaşmasının ve bunlara çözüm üretemeyen Restorasyon rejiminin artık düşüşe geçtiğinin belirgin bir işareti olduğu söylenebilir. Zira sanayileşme ve ticarete paralel olarak burjuva-aristokrasi daha da zenginleşirken, alım gücü iyice düşen köylü-işçi kesimiyle arasında zaten uzun süredir var olan siyasi-sosyal uçurum, bu koşullarda onarılmaz hale gelmiştir. İttifak- İtilaf yanlılığı tartışmaları ve propagandalar içinde İspanya toplumu her alanda bölünmüştür. I. Dünya Savaşı'nın yeni dinamikleri İspanyol toplumunun bölünme sürecini hızlandıran birer katalizör etkisi yapmıştır.

Sözü geçen yeni dinamikler, Alman denizaltı saldırılarının niteliğinin değişmesiyle ortaya çıkacaktır. Almanya'nın 1915 yılında başlattığı denizaltı saldırıları, ilk etapta İngiliz blokajı altındaki Kuzey Denizi, La Mancha Kanalı ve Birleşik Krallık kıyılarından çıkmayı amaçlamaktadır. İlki *U9* adlı Alman denizaltısının, 22 Eylül 1914'te Kuzey Deniz'de üç İngiliz zırhlı kruvazörünü batırmasıyla uygulanan ve kısa sürede başarılı olan bu yeni strateji¹⁰⁰, daha sonra Akdeniz'deki İtilaf filolarını da hedef almıştır. Savaşın beklenenden daha uzun süreceğinin anlaşılması üzerine, denizaltı saldırıları; özellikle 1916 yılı itibarıyla Almanya'nın izleyeceği yıpratma savaşının en önemli unsuru haline gelmiştir. Fakat bu yeni stratejide Almanya; yalnız İtilaf donanmasını değil, savaşan ya da tarafsız Akdeniz'deki hemen her ticari gemiyi de hedef alacaktır. Bu şekilde, ithalat ve ihracat ulaşımının önünü keserek, İtilaf Devletleri'nde erzak ve hammadde sıkıntısı yaratarak, savaşın kendi lehine sonuçlanmasını hedeflemiştir. Almanya'nın bu stratejisi

⁹⁹ Lowry, *a.g.e.*, s. 35, 36; Balfour, *El Fin de...*, s. 215, 216.

¹⁰⁰ García Sanz, *España en la Gran Guerra....*, s. 124, 125.

İspanya'yı; bu saldırılarla batırılan gemiler içinde kendi ticaret gemilerinin olması ve İtilaf Devletleri'yle olan ticaretinin sekteye uğraması dolayısıyla, çift yönden etkileyecektir. Ülke içinde hammadde ve gıda kıtlığı nedeniyle sosyo-ekonomik ve siyasi rejim krizleri yaşayan İspanya için bu, yeni ve uluslararası bir cendere yaratmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında İspanya'nın denizlerde yaşadığı ilk kayıp, 1915 Ağustos'unda *Peña Castillo* adlı geminin kazara deniz mayınına çarpmasıyla gerçekleşmiştir. Doğrudan Alman denizaltısı saldırısıyla batırılan ilk İspanyol gemisi *Isidoro* adlı gemi yine aynı ay kaybedilmiştir. Bu tarihten itibaren Almanya'nın İspanyol ticaret filosuna karşı temkinli bir yaklaşım sergilediği görülse de, 1916 baharında saldırıları iki yönde yoğunlaşmıştır: İspanya limanlarından İtilaf Devletleri limanlarına ticaret yapan gemiler ve iki İtilaf Devleti limanı arasında ticaret yapan İspanyol bandıralı gemiler.¹⁰¹ Mart 1916'da *Vigo*, Nisan 1916'da *Santanderino* adlı gemilerin hiçbir uyarı yapılmaksızın batırılması, İspanyol basınında büyük yankılar uyandırmış¹⁰²; İttifak Bloğunun 14 Mayıs 1916 tarihinde resmi bir özür notası yayınlamasıyla Alman-İspanyol gerginliği hafiflemiştir. Fakat Haziran ayında *U-35* adlı Alman denizaltısının Cartagena ziyareti, İspanyol Hükümeti'ni bu defa İtilaf Devletleri nezdinde zora sokmuştur. Özellikle Almanya'nın resmi özür dilemesi ve hemen ardından *U-35* ziyaretini, İngiltere ve Fransa'nın; İspanya-Almanya arasında bir yaklaşma işareti olarak algıladıkları ve tarafsızlığın ihlali kozunu öne sürdükleri söylenebilir. Bu sebeplerden ötürü Kont Romanones Hükümeti, İngiliz-Fransız baskı ve tehditlerini dindirmek ümidiyle, limanlarına yaklaşan 10 Alman gemisini Lahey Sözleşmesi'ne aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle -ve Alman denizaltılarıyla batırılan kendi gemilerine karşılık- alıkoymuştur. Bununla birlikte Hükümet, Berlin'den hiçbir Alman denizaltısının İspanyol karasularına girmemesini talep etmiştir.¹⁰³ Ne var ki İspanya'nın bu hareketi İtilaf Devletleri'ni sakinleştirmeye yetmemiş; üstelik

¹⁰¹ Burgos, a.g.e., s. 106.

¹⁰² García Sanz, *España en la Gran Guerra...*, s. 116.

¹⁰³ Pardo Sanz, a.g.e., s. 54; Romero Salvadó, *Spain 1914-1918...*, s. 70, 71.

kendisine karşılık veremeyeceğini bilen Almanya, İspanyol ticaret filosuna saldırılarına devam etmiştir. Özellikle 1916 Eylül’ünde yalnız bir hafta içinde *Olazábal*, *Mayo* ve *Luis Vives* adlı üç İspanyol ticaret gemisi daha Alman denizaltıları tarafından batırılmıştır.¹⁰⁴ Saldırıların sonucu İspanya’nın 1916 yılında sekiz, bu tarihten 1917 Nisan ayına kadar 31 gemisi aynı akıbete uğrayacak; batırılan gemilerin tonajı, toplam ticaret filosunun %7’si kadar olan 80.000’e varacaktır¹⁰⁵

Durum buyken, İspanya Hükümeti; armatörlerin, Alman saldırılarına karşı İspanyol bandıralı gemilerine devlet koruması talepleri ve gereken garantilerin verilmemesi halinde filolarını demirlemek tehditleriyle sıkışmıştır. Dahası saldırılar, İspanya’nın İngiliz kömürüne bağımlılığı nedeniyle bir başka yokluk sorunu doğurmuştur. İtilaf Devletleri ile ithalat-ihracat yollarının devamlı sabotaja uğraması; ülkede kömür sıkıntısı yaşanmasına neden olmuş, sanayi üretiminde yaşanan zorlukların yanı sıra; yine aynı sebeple balıkçılık yapan gemiler, kıyıya demirlemek zorunda kalmıştır.¹⁰⁶ Kömür gibi ABD’nin tahıl ithalatına olan bağımlılığı da İspanya için tam da bu dönemde baş gösteren gıda krizini tetikleyici bir unsur haline gelmiştir. İspanyol denizcilerinin can kaybı, Amerika kıtasıyla iletişimin, İspanyol Gine’si ile deniz ulaşımının kesilmesiyle ülke içinde bunalım yaratan diğer konulardır. Saldırıların neden olduğu doğrudan ve dolaylı maddi kayıplardan doğan bu sorunlar, siyasi rejimi tehdit ederken; uluslararası antlaşmalara aykırı hareket etmesine rağmen Almanya karşısında silahlı bir yaptırım uygulayabilecek askeri güçten yoksun olması ise; İspanya’nın uluslararası siyasetinde ‘savaşa dâhil olmak’-‘tarafsızlığı koruyabilmek’ meselesini ortaya çıkarmıştır. Tüm bu olumsuzlukların beklenen ve en doğal sonucu ise ülke basınında süregelen İttifak ve İtilaf yanlıları arasındaki sözler savaşını alevlendirmesi olmuştur.

¹⁰⁴ Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 72.

¹⁰⁵ Burgos, **a.g.e.**, s. 106, 107; Pardo Sanz; aynı yer. 1 gemi tonu, 2,83 m³’e eşittir. I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar bu değer, 139.000-250.000 tona ulaşırken, 100’den fazla mürettebat ölmüştü.

¹⁰⁶ García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s. 117.

Tüm bu gelişmeler, savaşın başlangıcından beri İtilaf yanlılığı bilinen Kont Romanones'i İtilaf Devletleri'ne daha da yakınlaştıırken Almanya'ya karşı daha mesafeli ve -olabildiğince sert- bir siyaset yürütmeye götürmüştür.¹⁰⁷ Bu yöndeki ilk örnek, 12 Aralık 1916 tarihinde Almanya'nın, savaşın tarafları arasında barış yolunu açacak müzakere görüşmeleri teklif eden bir nota yayınlamasının ardından yaşanacaktır. Diğer Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan'ın da adına yayınladığı bu notada Almanya; teklifinin kabul edilmemesi halinde, topyekûn savaş başlatma tehdidinden de geri durmamıştır. Almanya'nın bu barışa zorlama girişiminden hemen sonra 22 Aralık tarihinde, ABD Başkanı Woodrow Wilson; taraflara barış çağrısında bulunan nota yayınlamış; İspanya'ya özel olarak da Kral Alfonso'nun çok da arzuladığı arabuluculuk rolü için ortak hareket çağrısında bulunmuştur.¹⁰⁸ Ne var ki 26 Aralık günü Fransa Başbakanı Aristide Briand, İtilaf Devletleri adına yayınladığı cevapta, Başkan Wilson'un iyi niyetli girişimini takdir ettiğini, bununla birlikte, müzakere teklifini reddettiğini bildirmiştir. İtilaf Devletleri'nin bu adımı üzerine İspanyol Başbakan Kont Romanones, 28 Aralık tarihli notasıyla Başkan Wilson'un teklifini geri çevirdiği gibi, Kral Alfonso'nun ABD ile bu yönde herhangi bir adım atmasını da engellemiştir.¹⁰⁹ Başbakan'ın bu hareketinin sebeplerinden birinin; İtilaf Devletleri'nin her türlü diyalog yolunu kapamışken; İspanya'nın bu yönde atacağı bir adımın, Alman yanlılığı olarak algılanmasını engellemek olduğu söylenebilir. Diğer bir sebepse, İspanya Hükümeti ve Kraliyeti'nin henüz savaşın ilk anlarından itibaren -tüm dünyanın bildiği üzere- hedefini, savaş yoluyla elde edemeyeceği diplomatik saygınlığı, taraflar arasında arabuluculuk

¹⁰⁷ Başbakan Romanones, Mart 1916'da yaptığı bir konuşmada, kurduğu hükümetin aynen Dato Hükümeti gibi katı bir tarafsızlık izleyeceğini belirtmişti. Buna rağmen, 1916 yılının ilk aylarından itibaren İtilaf yanlısı bir siyaset izlemeye başlamış hatta Paris Büyükelçisi Fernando León y Castillo ve Londra Büyükelçisi Alfonso Merry del Val aracılığıyla Tanca ve Cebelitarık'ın İspanya'ya verilmesi konusunda gizli diplomatik girişimlerde bulunmuştu. Görüşmeler sonunda Tanca'nın İspanya'ya verilmesi konusunun savaş sonrasına bırakılması kararlaştırılmıştı. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 62-65.

¹⁰⁸ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Madrid ABD Maslahatgüzarı'ndan İspanya Dışişleri Bakanlığı'na, Nota, Madrid, 22 Aralık 1916.

¹⁰⁹ García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s. 198, 199. Söz konusu nota İspanya Dışişleri Bakanı Arnalio Gimeno y Cabañas tarafından imzalanmış ve gönderilmiştir. AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, İspanya Dışişleri Bakanı'ndan Madrid ABD Maslahatgüzarı'na, Nota, Madrid, 28 Aralık 1916.

yaparak kazanmaya odaklanması ve böyle bir misyonda başrolü ABD'ye bırakmak istememesidir. Gerçekten de İspanya, bu rol için savaşın başından beri çok uğraş vermiştir. Başta Kral Alfonso'nun Madrid'te kurduğu diplomasi merkezi; savaşta kaybolanlar, esirler, hasta ya da yaralı askerlerin iadesi, işgal altındaki Belçika halkının sorunları vb. konularda sayısız girişimi başarıyla sürdürmektedir. Ayrıca tarafsızlık siyaseti sayesinde İspanya, savaşan devletlerin çıkarlarını temsil görevini üstlenmiştir. Böylelikle Alman çıkarlarının Portekiz ve Romanya'da, Fransız çıkarlarının Almanya, Osmanlı, İran ve Belçika'da; Rus çıkarlarının Almanya, Avusturya-Macaristan ve Belçika'da, Avusturya-Macar çıkarlarının İtalya ve Portekiz'de; İngiltere'nin İttifak Devletleri'nde... vb. temsilciliği ile diplomatik ağın ortasına konuşlanmıştır. Oysa ABD, müzakerecilik çağrısını İspanya'ya danışmadan, doğrudan teklif ederek, böyle bir konuda inisiyatifi kendi tekeline almaktadır.¹¹⁰ Oysa 10 gemisine el koymasının anısının taze olduğu bir zamanda İspanya Başbakanı'nın bu müdahalesi, Almanya tarafından kötü karşılanacaktır. Almanya, İspanyol basınında kendisinin beslediği gazeteler aracılığıyla Kont'a -Nisan 1917'deki istifasına kadar şiddetlenerek devam edecek- karşıt kampanya başlatacaktır. Kont'u onu sosyal statüsü ve ticari yatırımları sayesinde savaşın devam etmesinden çıkar sağladığı, bu nedenle müzakerecilik teklifini reddettiği; halkın yaşam koşullarının kötü gidişatından birinci derecede sorumlu olduğu gibi ithamlarla karalamaya çalışacaktır.¹¹¹

Başbakan Romanones'i Almanya'ya karşı sert bir tavır almaya iten diğer bir gelişme 31 Ocak 1917 tarihinde, İtilaf kıyılarından yasak sulara doğru yol alan tüm gemilerin, bandıra ve devlet farkı gözetmeksizin batırılacağını duyurmasıyla

¹¹⁰ABD'nin bu teklifle kendisini tarafsız devletlerin lideri pozisyonuna sokmasına rağmen, Romanones'in red cevabıyla İspanya için arabuluculuk fırsatının kaçmasından, Kral Alfonso'nun memnun olmamıştır. Zira Başbakan Romanones, Kral Alfonso'nun hem aynı günlerde ölen Avusturya İmparatoru Franz Josef'in Viyana'daki cenazeye katılma çağrısını hem de Madrid'te düzenlenen seremonide Avusturya üniforması giymesi isteğini reddetmiştir. Her iki olay Başbakan Romanones ve Kral Alfonso arasında arabuluculuk konusundan kaynaklanan bir gerginliğe işaret etmektedir. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 75, 76.

¹¹¹ Baskılar sonucu Kont'un Nisan 1917'den önceki istifası Kral Alfonso tarafından kabul edilmemişti. Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 55.

başlayacaktır.¹¹² Bu karar Almanya'nın; Fransa, İngiltere ve İtalya kıyıları başta olmak üzere, Akdeniz'in tüm deniz trafiğini engellemesi anlamına gelmektedir. Buna tepki olarak İspanyol Başbakan, Almanya'ya, İspanya'nın ekonomik hayatını ve vatandaşlarının yaşamlarını tehlikeye atan bu savaş yönteminin meşruluğunu reddettiğini bildiren bir protesto notası göndermiştir. Ne var ki bu sert notayla karşılaştırıldığında diğer bir tarafsız devlet ABD'nin tepkisi daha güçlü bir duruş sergilemektedir: Şubat ayında Almanya ile diplomatik ilişkisini kestiğini duyurmuştur. Bu gelişme Başbakan Romanones'e, ABD örneğini izlemesi halinde, o zamana kadar İspanya'nın, ne uluslararası antlaşmalarla ne de tarafsızlık siyasetiyle ulaşabildiği hedeflerine doğru yeni bir fırsat olarak gözüktüğü söylenebilir. Zira Romanones, iktidarının daha ilk aylarından itibaren devam eden Paris ve Londra'yla gizli diplomasiyi Mart-Nisan aylarında yoğunlaştırmış; İspanya'nın emperyalist saplantıları Tanca, Cebelitarık şehirleriyle ve Portekiz'de hareket serbestliği isteklerini bu defa; tarafsızlık politikasını terk etmek için ortaya sürmüştür. Paris Büyükelçisi León y Castillo aracılığıyla yinelediği talepleri karşılığında Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmeyi, limanlarını İtilaf Devletleri'ne açmayı, Alman ajanlarını ülkeden çıkarmayı, hammadde ve üretimini İtilaf Bloğuna kanallandırmayı vaadetmiştir.¹¹³ Bu teklifin kabulü halinde İspanya; hiçbir askeri müdahalesine gerek kalmadan, sadece uluslararası pozisyonunu İtilaf Devletleri'ne hizalayarak, hem Alman denizaltı saldırılarına karşı çaresizliğini terk etmiş, hem de Kuzey Afrika toprakları kazanmış olacaktır. Ne var ki henüz İtilaf Devletleri'nin bu taleplere bir cevap vermesine fırsat kalmadan I. Dünya Savaşı'nın iki yeni dinamiği gündeme gelmiştir: Şubat 1917'de Rusya'da Çar'ın düşüşü ve Nisan ayında ABD'nin İtilaf Devletleri tarafında savaşa girdiğini ilan etmesi.

¹¹² Seco Serrano, *La España de Alfonso XIII...*, s. 381.

¹¹³ Romero Salvadó, *Spain 1914-1918...*, s. 78; Pardo Sanz, *a.g.e.*, s. aynı yer. Romanones, Paris'e sunduğu taleplerinde Portekiz'de hareket serbestliğinin İspanyol işgali anlamına gelmediğini; ikili anlaşmalar ve işbirliği siyasetiyle İberya yarımadasının bu iki ülkesini birleştirmek istediğini belirtmişti.

Bu yeni dinamikler karşısında İspanya'nın pozisyonunun; Mayıs 1915'te İtalya'nın savaşa girdiği dönemdeki noktayla aynı olduğu söylenebilir. Zira o zaman aynı talepleri İtilaf Bloğuna; kendilerine meyilli bir tarafsızlık vaadiyle önüne sürmüşken, bu defa Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmeyi önermekteydi. Oysa hem o zaman hem de bu halde, Tanca ve özellikle Cebelitarık, İtilaf Devletleri için bu sınırlı vaatlerinin karşılığı olarak oldukça pahalı ve değerlidir. Ayrıca tıpkı Mayıs 1915'te olduğu gibi, İspanya'nın göze alabildiği en büyük risk; Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmekle sınırlı kalmaktadır. Ve bu risk, ABD gibi bir devletin müttefik olarak bilfiil savaşa girmesiyle karşılaştırıldığında; oldukça zayıf bir tablo çizmektedir. Şu halde İngiltere ve Fransa'nın, İspanyol isteklerini karşılamak için hiçbir mecburiyet hissetmemelerinin yanı sıra; bu hamlesine karşılık olarak İspanya üzerinde daha fazla baskı kurmalarınınsa -I. Dünya Savaşı'nın doğası içinde- öngörülebilir olduğu söylenebilir.

Yine de Başbakan Romanones, İspanya'nın Almanya ile diplomatik ilişkileri koparması ve -belki de çok geç olmadan- İtilaf yanında savaşa girmesi gerektiği, böylelikle savaş sonrası bazı avantajlar elde edebileceği düşüncesindedir.¹¹⁴ Yeni bir Alman denizaltı saldırısının 6 Nisan 1917 tarihinde *San Fulgencio* adlı buharlı gemiyi batırması, Başbakan'ın bu politikasına hizmet eden bir gelişmedir. Saldırının İspanya için bir diğer önemi; batırılan geminin, İngiltere'den ülke içi tüketim için çok da ihtiyaç duyulan Welsh kömürü taşıyor olmasıdır.¹¹⁵ Dahası Almanya'dan dolaşım serbestliği izni almış gemi, torpillendiği sırada yasak sularda bulunmamaktadır. Ne var ki Başbakan'ın, bu ağır gelişmeyi, Almanya'yla diplomasi yollarını kapayarak muhtemelen savaşa girmek için kullanma niyeti¹¹⁶; Muhafazakâr Parti gibi, Kont'un

¹¹⁴ Almanya'nın Şubat 1917'den itibaren topyekûn deniz savaşı başlatacağını duyurması üzerine Başbakan Romanones'in, Paris Büyükelçisi León y Castillo'ya yazdığı bir mektubunda, Almanya ile diplomatik ilişkileri sonlandırmak için İspanyol kamuoyunun doğru bir psikolojik anını beklediğini belirtmiştir. Romero Salvadó, *Spain 1914-1918...*, s. 77.

¹¹⁵ Romero Salvadó, *a.g.m.*, s. 303.

¹¹⁶ Kont Romanones, 1 Şubat 1917 tarihinde parlamentoya hitaben konuşmasında, Hükümetin Alman saldırılarının yarattığı koşullar karşısında gerekli her adımı atacağını belirtmişti. Lowry, *a.g.e.*, s. 45. Ayrıca 14 Nisan 1917 tarihinde León y Castillo'ya yazdığı mektupta, beklediği önemli anın geldiğini, Almanya'ya verilecek bir notanın (Almanya'ya savaş ilanı için) atılacak ilk ve en temel adım olacağını

mensubu olduğu Liberal Parti'den de destek bulmamıştır.¹¹⁷ Elbette bunda; Çarlık Rusyası'nın yıkılışının, İspanya aristokrasisi ve Saray'da yarattığı etki büyük rol oynamıştır. Genel görüşe göre; daha savaş öncesinde ülke içinde başlayan sosyo-ekonomik çalkantılar, dahil olmadığı bir savaşın koşullarıyla ağırlaşmış; artık yalnızca siyaset ve aydın çevrelerini değil, hemen her kesimi etkileyen bir hal almıştır. Almanya ile ilişkilerin koparılması ya da savaşa katılma halinde; Restorasyon rejiminin ve İspanyol Monarşisi'nin Çarlık Rusyası'na benzer bir akıbete uğraması işten bile değildir. Bu nedenle Kral Alfonso'nun, 19 Nisan 1917 tarihinde Kont Romanones'i azletmesinin İspanya'yı bu akıbetten ve I. Dünya Savaşı'nın eşiğinden döndürdüğü söylenebilir.¹¹⁸ Zira aynı gün *Tom* adlı gemi, yeni bir Alman saldırısı sonucu batırılmış,¹¹⁹ İspanya'nın bu tarihe kadar Alman saldırılarında kaybettiği 33. gemi olmuştur.¹²⁰

1.2.4. İtilaf ve İttifak Bloğu Kısacasında İspanya

1917 yılından itibaren, göreve gelen hükümetler, her iki bloğa eşit mesafede durmaya çalışmıştır. Zira bu yılla birlikte İspanyol iç siyaseti; asker¹²¹, işçi¹²² ve

belirtmekteydi. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 79-80. Ayrıca Almanya'ya verilmek üzere hazırladığı taslak notada, İspanyol filosuna yapılacak yeni bir Alman saldırısının diplomatik ilişkileri kesmek ve hatta *casus belli* olacağı açık bir şekilde ifade ediliyordu. Ne var ki bu notayı Almanya'ya iletme fırsatı olamayacaktı. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 84.

¹¹⁷ Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 83.

¹¹⁸ Romanones, 19 Nisan 1917 tarihinde istifasını sunarken; her bilinç sahibi kişinin Avrupa çatışması içinde yer alması gerektiğini ve oyunu Fransa lehinde kullandığını açıklamıştır. Bu ifadelerle; başbakanlıktan ayrılış nedeninin, savaş taraftarı politikasının kabul görmemesi olduğunu belirtmiştir. Lowry, **a.g.e.**, s. 47. Romero Salvadó eserinde; istifanın söz konusu olmadığını, Kral Alfonso'nun, anayasal hakkını kullanarak kendisini azlettiğini belirtmektedir. Romero Salvadó, **Spain and the First...**, s. 42.

¹¹⁹ Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 304.

¹²⁰ Lowry, **a.g.e.**, s. 44.

¹²¹ İspanya ordu mensuplarının; Fas mandaterliği ve I. Dünya Savaşı'yla beraber, yönetim ve toplum nezdinde askeri gücün önem kazanacağı beklentisi karşılıksız kalmıştır. Dahası savaş ekonomisinin yarattığı gıda krizinden, ordu mensupları da olumsuz etkilenmiş; düşük rütbeli askerler, 1916 yılı ortalarında sendika örgütü niteliğinde, Juntas de Defensa (Savunma Cuntaları)'yı kurmuşlardır. Cuntalar; yükselen enflasyonla birlikte ordu mensuplarının yaşam koşullarının güçleşmesi, ardarda gelen bütçe kesintileri ve özlük haklarındaki adaletsizliğe karşı ortak bir hareket olarak doğmuştur. Seco Serrano, **La España de Alfonso XIII...** s.384-388; Rosa Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 47; Villares-Luzón, **a.g.e.**, s. 444. Cuntaların; mevcut siyasi rejimin, kendileri gibi aynı olumsuz koşullardan etkilenen kesimlerin de sorunlarına çözüm getirmesi talepleri, kısa sürede toplumun da kendilerini desteklemesini

parlamento dışı siyasi partilerin¹²³ üçlü baskısı altına girmiştir. İşçi-asker-reformcu muhalefeti, özellikle Temmuz ayında Valencia'daki bir işçi grevinde birleşme göstermiştir.¹²⁴ Buna karşılık Eduardo Dato başkanlığındaki hükümet, orduya; protesto gösterileriyle başlayıp devrim teşebbüsüne dönüşen olaylara müdahale emri vermiştir. 19 Ağustos günü sona eren devrimci kriz sonrasında; işçi-köylü kesimi, orduya, özellikle Cuntalara verdiği desteği geri çekmiştir. Bununla birlikte hem işçiler hem de ordu; grevin devrim teşebbüsüne dönüşmesinden reformcuları sorumlu tutmuştur.

sağlamıştır. Buna karşılık Kral Alfonso; Savunma Cuntaları'nın Rusya'daki Bolşevik Devrimi'ne benzer bir hareketi tetiklemesinden çekinerek, bu oluşumu yasaklama emri vermiştir. 9 Mayıs 1917 tarihinden itibaren Cuntaların faaliyetleri tümünden yasaklanmış, Yüksek Cunta grubunun mensupları 29 Mayıs günü tutuklanmıştır. Seco Serrano, **La España de Alfonso XIII...**, s. 388. Buna karşılık Savunma Cuntaları, 1 Haziran 1917'de yayınladığı deklarasyonda bu yasaklamayı tanımadığını bildirerek; ordu mensuplarının mesleki, teknik ve ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi taleplerini yinelemiştir. Saray, başkaldırı niteliğindeki bu deklarasyon karşısında geri adım atmış; 2 Haziran 1917'de Cuntaları yasallaştırmasıyla, tutuklanan Yüksek Cunta mensupları serbest bırakılmıştır. Morgan C. Hall, **Alfonso XIII y el ocaso de la monarquía liberal, 1902-1923**, Alianza Editorial, Madrid, 2005, s. 204.

¹²² İspanya'nın İtilaf Devletleri'ne yaptığı ihracat nedeniyle, enflasyonun ve fiyatların artması; işçi ücretlerin değer kaybetmesine neden olmuştur. İşçiler, bu duruma ve işten çıkarmalara karşı grev ve protestolarla tepki gösterirken; İspanya sanayisinin 1916 yılında kaybettiği çalışma saati, 2,5 milyona ulaşmıştır. Yine aynı sebepler, işçileri hızlı bir şekilde sendikalaşmaya götürmüştür; 1911'de kurulan *Anarko-Sendikalist*'e üye işçi sayısı 1919'da 800.000'e ulaşmıştır. Balfour, **El Fin de...**, s. 216, 217. 27 Mart 1917'de *Anarko-Sendikalist* ve *Genel İşçi Birliği (UGT)* sendikalarının temsilcileri toplanarak, İspanya'nın ve işçi sınıfının içinde bulunduğu durumdan dolayı hükümeti suçlayan, enflasyon ve işsizliğe çözüm talep eden ortak bir manifesto yayınlamışlardır. Seco Serrano, **Alfonso XIII y la crisis de la Restauración**, Ediciones Rialp, Madrid, 1979, s. 119, 120; Villares-Luzón, **a.g.e.**, s. 449; Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 41-43.

¹²³ 1917 yılında, asker ve işçi muhalefeti, doğrudan hükümete yönelmişken; parlamento dışı siyasi partiler, sorunun kaynağı olarak, Restorasyon rejimini görmektedir. Rejime karşı ilk girişim; Katalan bölgesinin özerkliği ve devlet idaresinde daha fazla pay talepleriyle bilinen *Lliga Regionalista* tarafından gerçekleştirilmiştir. Lliga Başkanı Francisco Cambo'nun; barışçıl bir "Parlamententerler Meclisi"nin toplanması çağrısı; Cumhuriyetçiler ve Sosyalistler tarafından desteklenmiştir. Buna karşılık Hükümet; 'reformcular' olarak anılacak 68 katılımcıyı tutuklatmıştır. Seco Serrano, **La España de Alfonso XIII...** s. 397. Hall, Parlamententerler Meclisi'ne katılımcı sayısını 71 olarak vermektedir. Bkz., Hall, **a.g.e.**, s. 213. Cambo, çalışmalarına Cuntaların önde gelen liderleriyle devam etmiş ve Parlamententerler Meclisi adına ve doğrudan Kral'a hitap eden bir manifesto yayınlanmıştır. Manifesto; yasama organı Kongre'nin (*las Cortes*) toplanmasını, "barışçıl değişimin" kaldırılmasını ve halkın iradesini yansıtan bir hükümet kurulmasını talep etmektedir. Lowry, **a.g.e.**, s. 50. Cuntaların reformculara destek vermesi, ordunun artık yalnız hükümeti değil, siyasi rejimi de hedef aldığını; dahası muhalefetin kendi içinde birleşmeye başladığını göstermektedir.

¹²⁴ 19 Temmuz'da Valencia'daki demiryolu şirketinde işçilerin başlattığı toplu grev; İspanya Sosyalist Partisi ve Genel İşçi Birliği'nin destek vermesiyle büyüyerek, Ağustos ayında bir devrim niteliği göstermeye başlamıştır. Sendikaların iş durdurma çağrısı, özellikle sanayi merkezleri Madrid, Barcelona, Valencia, Vizcaya, Guipuzcoa, Asturias şehirlerinde başarılı olmuştur. Ülkenin diğer yerlerinde görülen grevler merkez organizasyondan uzak olmaları nedeniyle yerel yetkililerce kolaylıkla sonlandırılabilmiştir. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 121. Olayların ayrıntılı gelişimi için bkz., Morgan C. Hall, **a.g.e.**, s. 207-215.

Böylelikle, hükümete ve siyasi sisteme karşı yeni bir güç dengesi oluşturabilecek işçi-asker-reformcu muhalefeti, hükümet eliyle karşı karşıya getirilmiştir. Bir başka deyişle, muhalefetin kendi kendini etkisizleştirmesi sağlanmıştır. Fakat 1917 devrimci krizinin, hükümet tarafından manipüle edildiği anlaşılması ve Cuntalar ve reformcuların artan baskıları sonucu, Başbakan Dato, 3 Kasım'da Kral tarafından görevinden alınmıştır.¹²⁵

1917 devrimci krizi, ülke içi dinamiklerden beslenmesine karşın; ülkenin tarafsızlık siyasetini zorlayan ve hatta tehlikeye atan uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Zira Almanya bu krizi kullanarak; İspanya'yı, (Romanones Hükümeti'nden bu yana içine girdiği) İtilaf Bloğu yörüngesinden çıkarmaya çalışmıştır. Alman propaganda araçları; İspanyol devrimci hareketlerin, İtilaf Devletleri tarafından desteklendiği savunmuştur. Büyük çoğunluğu İtilaf yanlısı olan Cumhuriyetçiler ve Sosyalistlerin, bu mali yardımlarla İspanya'da demokratik bir cumhuriyet rejimi kurmayı amaçladıkları kanısı yaratmıştır.¹²⁶ Asker, işçi ve reformcuların ortak muhalafeti nedeniyle zaten alarma geçmiş durumda olan İspanyol aristokrasisi ve Saray'ın; Alman propagandasının, Çarlık Rusyası'na yaptığı atıflardan da etkilendiği bir gerçektir. Zira bu sırada İtilaf Devletleri, Rusya'da kurulan geçici hükümeti tanımıştır. Almanya'nın bu strateji ile İspanya yöneticileri üzerinde başarı sağladığı; hatta ülkenin İtilaf Devletleri ile olan diplomatik ilişkilerinin kötüleşmesine neden olduğu söylenebilir. Öyle ki Kral Alfonso, Fransa'yı; İspanyol devrim hareketlerini sübvans etmekle suçlamış, öte yandan İngiltere Büyükelçisi Arthur Henry Hardinge,

¹²⁵ 26 Ekim 1917 tarihinde ordunun tüm kolorduları tarafından imzalanan ve Kral'a sunulan mesajda "Halkın isteklerine uygun bir hükümet kurulması" için 72 saat veriliyordu. Romero Salvadó, **Spain and the First...**, s. 45. Ordu ve reformcuların Dato Hükümeti'ne yönelik baskıları için bkz., Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 138-143. Ordunun doğrudan Kral'a hitap eden bu mesajında, açıkça tehdidi; askerin bir kez daha İspanyol siyasetinde aktör olarak yükselmesinin ilk işaretini vermektedir. Dahası, Dato'nun görevden alınışından sonra 8 gün hükümet kurulamaması, partiler arası barışçıl değişimin artık işlevsizleştiğini göstermektedir. Zira bir sonraki hükümet, yalnız iki partinin değil, siyasetin önde gelen isimlerinden oluşan bir koalisyon hükümeti olacak; bu da Restorasyon rejimi için sonun başlangıcını oluşturacaktır. Bu nedenle, 1917 devrimci krizinin; Katalunya Başkomutanı Miguel Primo de Rivera'nın 13 Eylül 1923 tarihinde gerçekleştirdiği hükümet darbesinin temellerini attığı söylenebilir.

¹²⁶ Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 131.

İtilaf Bloğu'na yönlendirilen iddiaları çürütebilmek amacıyla yapılacak araştırmalar için kişisel yardım teklif etmiştir.¹²⁷

İtilaf Devletleri ve İspanya arasındaki ilişkileri kötüleştiren ve İtilaf Devletleri'nin ekonomik yaptırım tehditlerine neden olan bir diğer olay; Alman denizaltılarının, İspanyol limanlarındaki ajanlık faaliyetleriyle ilintilidir. 29 Haziran 1917 tarihinde UC-52 adlı Alman denizaltısı, tamir için yanaştığı Cadiz limanından; Lahey Sözleşmesi'ne uygun olarak 24 saat içinde ayrılmıştır. Fakat denizaltının ayrılışının hemen ardından, şehirde, tanınan birçok Alman ajanın, Fransız ataşemiliteri tarafından tespit edilmiştir. Bu durum İtilaf Devletleri'nde; Alman denizaltılarının, ajanların İspanya'ya ulaşımı için kullanıldığı şüphesi yaratmıştır. İspanya'nın, denizaltının yalnızca tamir için Cadiz'de bulunduğu ve bu sırada silahsızlandırıldığı, doğrudan üssüne gitmek üzere limandan ayrıldığı vb. yönde verdiği garantilerse yetersiz kalmıştır. Bu nedenle ve *San Fulgencio* ile Cartagena ziyareti olaylarından alınan dersle, İspanya Hükümeti; 29 Temmuz 1917'de bir kararname yayınlayarak, savaşı taraflara ait denizaltıların İspanyol limanlarına olan tüm girişleri yasaklanmıştır.¹²⁸ 9 Eylül 1917'de, bakım ve onarım için Cadiz limanına yaklaşan UB49 adlı Alman denizaltısı; bu kararname uyarınca alıkonarak, la Carraca

¹²⁷ Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 306. Alman yanlısı basın ve ajanlar, grev komitesi üyelerinin milyonlar ederinde yabancı dövizle yakalandıkları söylentileri ve haberlerini yaymış, grevlerin yaşandığı şehir valilerinin de olayların yabancı altınla sübvansede edildiği görüşlerini açıklamaları, söylentilerin, kendi kendisini ispat etmesine neden olmuştur. Bkz., Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 133. Oysa Alman propagandasının bu iddiaları, İtilaf Devletleri nezdinde kurguladığı bir komplodur. 1918 yılında *El Sol* adlı gazete; Almanya Büyükelçiliği'nin Madrid'in önde gelen anarşist gruplarını desteklediğini, İspanya'nın İtilaf Devletleri'ne ihracatını sabote etmek amacıyla grev ve ayaklanmaları finanse ettiğini ortaya çıkarmıştır. Yine aynı yıl *Solidaridad Obrera* gazetesi, Barcelona yerel idarecileri ve polislerinin Alman ajanlarından rüşvet aldıklarını ispat eden haberler yayınlamıştır. Romero Salvadó, **a.g.m.**, s. 307. 1918 yılı boyunca yayınlanan benzer haberler; İspanya'nın İtilaf Devletlerince Alman ajanlık faaliyetlerine karşı gereken tedbiri almamak ve bu şekilde tarafsızlığını ihlal etmekle suçlanmasına neden olmuştur. Buna karşılık İspanya Hükümeti, 29 Temmuz 1918'de çıkardığı bir yasayla "İspanya'nın tarafsızlığını ya da güvenliğini tehlikeye düşürecek şekilde yabancı bir devlet ajanına malzeme ve donanım sağlamayı" yasaklıyor, bu suç için 500 ile 20.000 peseta arasında ceza öngörmüştür. Öte yandan, bu faaliyetlerle ilgili haber ve yayın yapmanın cezası 500-100.000 peseta arasında değişmektedir. Bu haliyle hükümet; ajanlar ve işbirlikçilerinden ziyade, bunu ortaya çıkaran ve İtilaf Devletleri'nin tehditlerini İspanya üzerine çekebilecek her türlü gazetecilik faaliyetini cezalandırmayı tercih etmiştir. Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s. 170.

¹²⁸ García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s. 260, 261.

tersanesine bağlanacaktır. Ne var ki denizaltı, 6 Ekim tarihinde, gözetim altında olduğu tersaneden çıkarak, alınan tüm önlemlere rağmen, açık denizlere kaçacaktır.¹²⁹ Bu olayla birlikte İspanya; İtilaf Devletleri'nin özel-resmi protesto ve tehdit yağmuruna tutulmuş; yalnız acizlik ya da etkisizlikle değil, doğrudan Almanya ile gizli anlaşma ve işbirliği içinde olmakla suçlanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiğinde İspanyol hükümetlerin ister 'katı' isterse 'tarafı' nitelikte olsun; 'resmi' tarafsızlık politikasına tutunmaya devam ettiği, yine aynı siyaset nedeniyle, her iki bloğun çapraz baskısı altında gittikçe ezildiği görülmektedir. Bu dönemde Alman denizaltıları İspanyol ticaret filolarına saldırılarına devam ederken; İspanya hükümetleri -askeri bir yaptırımdan yoksun bulunmaları nedeniyle- ancak, saldırıların şiddetlenmesine sebebiyet vermeyecek ölçüde protesto etmiştir. Oysa 1917 yılında denizaltı saldırılarını arttıran Almanya; savaşan ve tarafsız devletlerin toplamda 37.000 tonajlık bir kayıp vermelerine neden olmuştur. Bu sayı, I. Dünya Savaşı boyunca batıracağı tüm gemilerin tonajının yarısına eşittir.¹³⁰

Yine aynı dönemde İtilaf Devletleri, ticari anlaşmalarını İspanya'nın hammadde ve gıda krizini tetiklemeyecek, fakat kesinlikle bir baskı-kontrol unsuru olacak şekilde kullanmaktadır. Örneğin İngiltere; İspanya'ya, aylık 150.000 ton İngiliz kömürü ihracını garanti eden Cortinas Ticari Sözleşmesi'nin imzasına, kendi ticari dağıtımı için İspanyol ticari gemilerini mürettebatlarıyla birlikte kiralayabilme şartı koşturmuştur. Elbette bu, daha fazla sayıda İspanyol gemisinin ve mürettebatının Alman saldırılarında kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Fransa; ikili ticari anlaşmalarda, İspanya'dan ürün alımına izin vermesi koşulunu getirmiş; reddedilmesi halinde Fransız sınırını her tür İspanyol ticaretine kapatmakla tehdit etmiştir.¹³¹ Benzer bir şekilde, İspanya ile kendileri için avantajlı ticari anlaşmalara öncelik veren İtilaf Devletleri; ithal ettikleri ürünlerin ödemeleri için, yine İspanyol bankalarından kredi kullanımını talep etmiştir. Dahası ABD; Nisan-Ağustos 1917 tarihleri arasında kömür,

¹²⁹ García Sanz, *España en la Gran Guerra...*, s. 272, 273.

¹³⁰ García Sanz, *España en la Gran Guerra...*, s. 283.

¹³¹ García Sanz, *España en la Gran Guerra...*, s. 257-259.

tahıl, pamuk ve petrol ürünlerinin ihracatını durdurmuş; ABD'den kömür ve tahıl ithal eden birçok İspanyol ticari gemisi Amerikan limanlarında bekletilmiştir.¹³²

1918 yılında İspanya'nın ekonomik ve ticari varlığı, Almanya'nın deniz blokajını genişletmesiyle büyük bir darbe almıştır. Nisan 1917-Temmuz 1918 arasında kaybedilen 37 ticaret gemisinin ardından; 13 Temmuz 1918'de New York'tan Santander'e 3 milyon litre petrol getiren *Ramón de Larriñaga* adlı İspanyol gemisinin; İspanyol karasularına girmek üzereyken batırılması ve suya çıkan 8 mürettebatının mitralyözle öldürülmeleri, İspanya için bardağı taşıran son damla olmuştur.¹³³ 8 Ağustos'ta Antonio Maura'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu¹³⁴ 10 Ağustos tarihinde Almanya'ya ültimatom verilmesi kararı almıştır. Hazırlanan ültimatomda; savaşın başlangıcından bu yana İspanya'nın verdiği kayıpların bir dökümü yapılmakta; İspanyol ticari filosuna yeni bir Alman saldırısı halinde, -savaş sonuna kadar ve geçici olarak- İspanyol tersanelerine sığınmış bulunan Alman ve Avusturya gemilerine, savaş süresince kaybedilen tonaj oranında el koyulacağı duyurulmaktadır.¹³⁵ Daha önceki protestolarına kıyasla, güçlü bir dille kaleme alınan ültimatomun, savaş süresince İspanya'nın Almanya'ya karşı en sert çıkışı olduğu söylenebilir. Şu halde İspanya Hükümeti, tarafsızlığını ilan ettiği tarihten tam dört yıl sonra; siyasi-ekonomik baskı ve tehditler, 139.000-240.000 tonluk filo ve 60'tan fazla mürettebat kaybının ardından ilk kez, Almanya karşısında durmak için hazır olduğunu duyurmaktadır. Buna karşılık Almanya, Ataşemiliter Arnold von Kalle aracılığıyla

¹³² Pardo Sanz, **a.g.m.**, s. 56.

¹³³ Romero Salvadó, **Spain 1914-1918...**, s.171. Bu dönemde iki ülke arasında artan gerginlik; Kral XIII. Alfonso ve İmparator II. Wilhelm'in kişisel ilişkilerine de yansımıştır. Kral Alfonso'nun İmparator'a yazdığı 19 Nisan 1918 tarihli mektubunda yer alan zarif uyarıdan; denizaltı saldırılarının, ülke içinde psikolojik ve ekonomik olarak tahammül edilemez boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Kral mektubunda; İspanya'nın katı tarafsızlık politikasından çıkmaması için pek çok zorluğu yenmek zorunda kaldığını, İspanya'yı bu politikadan yalnızca toprak bütünlüğüne ya da bayrağının onuruna bir saldırı çıkarabileceğini belirtmiştir. Marrero, "La Neutralidad...", s. 165.

¹³⁴ Şubat 1918 seçimlerinde, hemen hiçbir partinin çoğunluk kazanamaması üzerine Kral Alfonso, İspanyol siyasetinin önde gelen isimleri Antonio Maura, Eduardo Dato, Kont Romanones, Marki Alhucemas, Santiago Alba Bonifaz ve Francisco Cambo'dan bir koalisyon hükümeti kurmalarını istemişti. 22 Mart 1918 tarihinde göreve başlayan hükümet, bu isimlerin Bakanlar Kurulu üyeleri olmaları nedeniyle bu nedenle 'Konsantrasyon Hükümeti', 'Milli Birlik' ve 'Devlerin Hükümeti' gibi adlarla anılacaktır. Balfour, **El Fin de...**, s. 224; García Sanz, **España en la Gran Guerra.**, s. 305.

¹³⁵ Soldevilla, **a.g.e.**, s. 226-228.

gemilerine el konmasını *casus belli* kabul edeceğini duyurmakla birlikte; Madrid Büyükelçisi Ratibor'a İspanya-Almanya ilişkilerinin kopmasını önleyici tedbirler almasını emretmiştir.¹³⁶

İspanyol Hükümeti'nin bu çıkışından kısa bir süre sonra, Alman denizaltıları *Carasa, Atxeri Mendi, Francoli, Mercedes* ve *María* adlı, toplamda 11.804 tonluk 5 İspanyol gemisini daha batırmıştır.¹³⁷ Hükümet, iki seçenek arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır: ultimatoma belirttiği üzere İttifak Devletleri'ne ait gemilere el koymak -ve savaşa davetiye sunmak- ya da tarafsızlığını korumak adına geri adım atarak zaten yeterince hırpalanmış ülke saygınlığının yok sayılmasına izin vermek. Ne var ki Almanya; 15 Eylül 1918 tarihinde ultimatoma resmi bir cevap vererek, hükümeti böyle bir zorunluluktan kurtaran bir orta formül sunmuştur. Buna göre Almanya, İspanyol ticari filosunun yasak sularda seyretmesine izin veremeyeceğini; fakat 14 Ağustos tarihinden sonra batırdığı her bir İspanyol gemisi için, İspanya tersanelerinde bulunan bir Alman gemisinin İspanya kullanımına atanacağını bildirmektedir.¹³⁸ Resmi cevapta, İspanyol ultimatomunun verildiği 14 Ağustos tarihinin belirlenmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü İspanya'nın kaybettiği bu son 5 ticari gemi, 14 Ağustos tarihinden sonra batırılmıştır. Alman yetkililerince bu duruma yapılan açıklamaysa; ultimatomdan sonra yeni talimatların denizaltılarına yakın zamana kadar ulaştırılamamış olmasıdır. Bir başka dikkat çekici nokta, Almanya'nın bu formülle; kendi gemilerine 'el konmasına' izin vermeyip, İspanya'nın 'kullanımına atanmalarını' kabul ediyor olmasıdır. İlerleyen haftalarda İspanyol Hükümeti ve Alman Büyükelçiliği arasında yapılan müzakerelerde, 1915'ten bu yana batırılan 15.500 tonluk İspanyol filosu karşılığında 7 Alman gemisi belirlenmiş; Ekim ayındaysa gemilerin nihai durumlarının daha sonra hakemlik altında kesinleştirilmesine karar verilmiştir. İşte tam da bu nokta İspanya'nın ultimatomunun

¹³⁶ García Sanz, **España en la Gran Guerra.**, s. 333.

¹³⁷ García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, s. 334. Bunlar, İspanya'nın I. Dünya Savaşı'nda Alman saldırılarında batırılan gemilerinin sonuncuları olacak; toplamda 39 mürettebat kaybedilecektir. İspanya, savaş süresince, tarafsızlığını koruma adına 128 denizaltı saldırısına boyun eğmiş ve ticari filosunun %20lik bir kısmını kaybetmiştir.

¹³⁸ García Sanz, **España en la Gran Guerra...**, aynı yer.

arkasında durmakta aslında ne kadar dirayetsiz olduğunu göstermektedir. Zira bu tarihten 1 ay kadar önce İttifak Devletleri'nin hemen hepsi barış görüşmeleri çağrısında bulunmuştur.¹³⁹ Bir başka deyişle İspanya, I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini çoktan kabul etmiş bulunan Almanya karşısında yenik düşmüştür.

İspanya'nın Almanya ile ilişkilerinin kesilmesi ve hatta savaşa girmesi anlamına gelebilecek son dakikada gösterdiği bu cesur tavrın, İtilaf Devletleri'ni pek de etkilemediği söylenebilir. Çünkü İtilaf Devletleri, 11 Kasım 1918 tarihinde Almanya ile imzaladıkları ateşkes antlaşması sonunda; İspanyol liman ve tersanelerinde bulunan Avusturya ve Almanya'ya ait gemilere savaş tazminatı olarak el koyacaktır. Hatta İtilaf Devletleri, İspanya'nın savaş süresince 128 denizaltı saldırısında ticari filosunun %20lik bir kısmını kaybetme karşılığında el koyduğu ve *España I, España II.* vb. olarak adlandırdığı 7 geminin el değiştirmişini, 1920 Ocak'ına kadar tanımayacaklardır.¹⁴⁰

Yine de İspanya'nın, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletleri'ne yakınlaşmak için geç kalmadığını düşünerek, barış müzakerelerinde arabulucu olarak yer alabilmek için yeni girişimlerde bulunduğu söylenebilir.¹⁴¹ Aralık 1918'de kurulan yeni hükümette Kont Romanones'in Başbakanlık görevinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığını da üstlenmesinin bu yönde atılan bir adım olduğu anlaşılmaktadır. İtilaf yanlılığı gayet iyi bilinen, Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine ve hatta İspanya'nın savaşta İtilaf Devletleri yanında yer almasına varan politikalarının,

¹³⁹ Romero Salvadó, “‘Fatal Neutrality’...”, s. 309.

¹⁴⁰ Pardo Sanz, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁴¹ Daha 1918 yılı Ağustos ayı sonunda İngiltere basınında yer alan ve Londra Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanlığı'na aktarılan yazı aslında oldukça dikkat çekicidir. *Birmingham Post*'ta yayınlanan yazıda Kral Alfonso'nun İspanyol Hükümeti'nin İtilaf Devletleri ile “ katı bir uyum” içinde olduğunu garanti ettiği, Almanya'ya karşı sert bir tavır alan hükümetini desteklediğini belirttiği aktarılır. Yazıda ayrıca, İngiliz Hükümet Kabinesi'nin açık bir imasının, barış konferansında arabulucu ya da müzakereci rolü üstlenmeye hazır olan Kral'ın yakın gelecekteki hayal kırıklığını engelleyebileceği belirtilir. Bu şekilde İngiltere'nin ateşkes antlaşması imzalanmasından çok daha önce bile İspanyol Kral'ın bu arzusunu gerçekleştirmek niyetinde olmadığı anlaşılabılır. AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 1429, Londra Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “İspanya Kralı'nın Barış Konferansı'nda Yer Alma Arzusuyla İlgili Gazete Küpürünü İletiyor”, Londra, 27 Ağustos 1918.

Kont'un savaşın galipleri tarafından iyi karşılanması hesaplanmaktadır. Hatta Kont'un; Alman Büyükelçisi Ratibor ve elçilik personelini 9 Ocak 1918 tarihinde ülke dışına çıkarması da bu yönde atılan bir adımdır.¹⁴²

 tilaf yanlısı hükümetin diplomatlar aracılığıyla yaptığı girişimlerinin yanı sıra, Kral Alfonso da devlet başkanı sıfatıyla monarşi diplomasisini devreye sokmuştur.. 1918 Kasım ayında Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincar , İngiltere Kralı V. George, ABD Başkanı Woodrow Wilson, İtalya Kralı III. Victor Manuel ve Portekiz Cumhurbaşkanı Manuel de Arriaga'ya gönderdiği telgraflarda, bu devletlerin savaştaki galibiyetlerini ve ateşkesin imzasını tebrik etmiştir.¹⁴³ Kral Alfonso ayrıca, daha ateşkes imzasından önce 5 Kasım 1918'de, Fransız Ataşemiliteri aracılığıyla Fransa Başbakanı Clemenceau'ya, Almanya ve Fransa arasında arabuluculuk yapmak isteğini bildirmiştir.¹⁴⁴ Benzer bir şekilde Kont Romanones; ABD Başkanı Wilson'la Paris'te 20 Aralık 1918'de yaptığı görüşmede, tarafsız devletlerin toplanacak barış konferansına katılımlarını özel olarak talep etmiş; imzalanacak barış antlaşmasının, Atlantik ve Akdeniz kıyı bağlantıları nedeniyle bilhassa İspanya'yı yakından ilgilendirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁵ Başkan Wilson'un İspanyol Başbakanı'nın talebine sıcak baktığını belirtmesine rağmen, barış müzakerelerine tarafsız devletlerin dâhil edilmemesi kararı alınmıştır. Böylelikle 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda 32 ülke temsil edilirken, İspanyol diplomatlar bunun dışında kalmışlardır. İspanya'nın bu ve ileri dönemlerdeki girişimleriye, yalnızca Lozan Barış Konferansı'nda 7 Aralık 1922 tarihinde toplanan Mali ve Yasal Rejim alt komisyonlarına Bern Temsilcisi'nin dinleyici olarak kabul edilmesi sonucunu vermiştir.¹⁴⁶ Kral Alfonso'nun, arabuluculuk rolünü üstlenme arzusu ise - tilaf Devletlerince asla düşünülmediği üzere- gerçekleşmemiştir. Kral'ın savaş boyunca

¹⁴² Garc a Sanz, **Espan a en la Gran Guerra...**, s. 346.

¹⁴³ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Telgraf. Kral'ın monarşi liderlerine yazdığı telgraflarda kullandığı üslubun samimiyeti özellikle dikkat çekicidir.

¹⁴⁴ Garc a Sanz, **Espan a en la Gran Guerra...**, s. 336.

¹⁴⁵ Garc a Sanz, **Espan a en la Gran Guerra...**, s. 342, 344.

¹⁴⁶ AMAE, Pol tica, Legajo: 2702, Telgraf No: 13, Bern Temsilcisi Reynoso'dan Dışışleri Bakanlığına, Telgraf, Lozan, 7-8 Aralık 1922.

sürdürdüğü insani yardım çalışmaları ve İspanyol diplomasisinin, savaşan devletlerin çıkarlarının temsiline belki de tek meyvesi; işgalden kurtulan Belçika Kraliyeti ve Parlamentosu'nun İspanya'ya gönderdiği şükran mesajları olacaktır.¹⁴⁷

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde İspanya'nın tarafsızlık ilanının, bir dış politika tercihten öte, iç politika zorunluluğu olduğu söylenebilir. Ne var ki rejim istikrarsızlığı, siyasi-mesleki hareketler, askeri ve ekonomik yetersizlikler olarak genelleyebileceğimiz bu sebeplerin, I. Dünya Savaşı boyunca daha da yoğunlaştığı görülmektedir. *Aliadófilo-germanófilo* cepheleşmesi, hammadde ve gıda krizi, 1917 krizi gibi, İspanya'yı savaş süresince zora sokan hemen her bir gelişme; I. Dünya Savaşı'nın yeni dinamikleriyle alevlenmiştir. Hatta İspanya'nın tamamen iç meselesinden doğan bu meseleler; İtilaf ve İttifak Devletleri tarafından İspanya'ya karşı baskı unsuru olarak kullanılmıştır. İspanya'nın; tarafsızlık politikasının 'tarafıllığı' ya da 'terki' pazarlıklarıyla, Kuzey Afrika ve Portekiz üzerinde toprak kazancı elde etme çabaları hayli dikkat çekicidir. Zira herhangi bir bloğa meyilli bir tarafsızlık halinde dahi; karşı bloğun baskı, tehdit ve hatta saldırılarına maruz kalacağı; buna karşın hiçbir askeri, siyasi, ekonomik yaptırım gücü bulunmadığı da açıktır. Gerek denizaltı saldırıları, gerekse ekonomik-ticari baskılar; İspanya'yı iç politikada yıpratmıştır. Bu şekilde savaş öncesi diplomatik olarak soyutlanmış olan İspanya, savaş süresince dış politika alanında hedef tahtasına dönmüştür. Dahası, İspanya'nın savaşın daha başında belirlediği üzere, barış müzakerelerinde aktif rol alarak uluslararası prestijini iyileştirilmesi arzusuna; bizzat savaşın galipleri tarafından izin verilmemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın tüm bu olay ve olguları göz önünde bulundurulduğunda, savaş öncesinde askeri ve ekonomik olarak 'yetersiz', diplomatik olaraksa 'etkisiz' olan İspanya'nın; savaşın sonlarına doğru, İttifak ve İtilaf Devletleri'nin baskıları nedeniyle, iç ve dış siyasi kontrol mekanizmalarını da kaybettiği söylenebilir.

¹⁴⁷ Bkz., dipnot 70.

2. BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ GELİŞMELER

Osmanlı İmparatorluğu, Temmuz 1914'teki Saraybosna Krizi¹⁴⁸ ile başlayıp bir hafta içinde tüm Avrupa kıtasına yayılan bu savaşta tarafsız kalma kararı verecektir. Sadrazam Said Halim Paşa'nın 2 Ağustos 1914 tarihinde, Fransa Büyükelçisi'ne "Osmanlı Devleti'nin Avrupa Savaşı'nda tarafsız olduğunu" söylediği bilinmektedir.¹⁴⁹ Osmanlı Madrid Temsilciliği'nden İspanyol Dışişleri Bakanlığı'na iletilen ve "Osmanlı Hükümeti'nin son zamanlardaki çatışmalar karşısında tam tarafsızlık kararı aldığını" bildiren resmi nota da 13 Ağustos tarihli'dir.¹⁵⁰

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nın henüz başında tarafsızlık kararını duyurmasındaki etkenler arasında, 1911 Türk-İtalyan Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları'yla birlikte büyük toprak kayıplarına uğraması ve sonrasında içinde bulunduğu ekonomik ve askeri durum gösterilebilir. Bununla birlikte söz konusu savaşların, iç ve dış siyasette doğurduğu yeni etkenler; Osmanlı Devleti'nin, 11 Kasım 1914'te kendisini savaşın içinde bulmasına yol açacaktır.

¹⁴⁸ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük Franz Ferdinand ve eşi 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'da Sırp milliyetçiler tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü. 23 Temmuz tarihinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a bir dizi talebin yer aldığı bir ultimatom verdi. Taleplerinin reddedilmesi üzerineyse 28 Temmuz tarihinde Sırbistan'a savaş ilan etti. 30 Temmuz tarihinde Çarlık Rusyası'nın Sırbistan'a destek vermek üzere ordusunu harekete geçirince, Almanya İmparatorluğu 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti. Anderson, **a.g.e.**, s. 317-320.

¹⁴⁹ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3027, Despacho No: 190, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 3 Ağustos 1914.

¹⁵⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1786, Despacho No: 65, Madrid Osmanlı Temsilcisi Maslahatgüzar Vazik El Muayad'den İspanya Dışişleri Bakanlığı'na, Nota, Madrid, 13 Ağustos 1914. Mikietyński makalesinde Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını 5 Ağustos 1914 tarihinde duyurduğunu belirtmektedir. Bkz., Piotr Mikietyński, "World War I in the Balkans, 1914-1918 - Third Balkan War?", **SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences Special Issue on Balkans**, Isparta, Aralık 2012, s. 124.

2.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Son Osmanlı Savaşları

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı öncesi son toprak kayıplarını 1911 Türk-İtalyan Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları'nda vermiştir. Bu savaşların Osmanlı siyasi hayatına en büyük etkisi; 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanında başrolü üstlenen İttihat ve Terakki Partisi'nin; 1913 Babıâli Baskını ile iktidarı ele geçişi olmuştur.

2.1.1. 1911-1912 Türk- İtalyan Savaşı

19. yüzyılın ikinci yarısında siyasi birliğini tamamlayan İtalya, diğer Avrupa devletlerine göre oldukça geç olarak başladığı sömürgecilik yarışına hızlı bir giriş yapacaktır. Fransa'nın 1830'da Cezayir'i, 1881'de Tunus'u; İngiltere'nin de 1882'de Mısır'ı işgal etmesinin ardından; İtalya da gözlerini, Afrika'nın kuzey şeridinde çevirmiştir. Bu amaç doğrultusunda İtalya; bölgede coğrafi konumu kendisine en elverişli ve sömürge potansiyeline sahip Trablusgarp ve Bingazi'de hem ticari ve kültürel yatırımlarda bulunmuş, hem de diğer Avrupa Büyük Güçleri'nin¹⁵¹ desteğini almak üzere bir dizi antlaşma yapmıştır.¹⁵² İtalya'nın bu antlaşmalarla; sömürgecilik

¹⁵¹ Büyük Güçler ya da Büyük Devletler terimi, farklı dönemlerde; askeri, siyasi veya ekonomik olarak etkili olan farklı devletler için kullanılabilir. Çalışmamızda bu terim, I. Dünya Savaşı'nın arefesinde Büyük Güçler olan, Osmanlı Devleti'nce de "Düvel-i Muazzama" olarak adlandırılan, İngiltere, Fransa, Çarlık Rusyası, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya için kullanılmaktadır. Tarih boyunca değişen güç merkezleri ve devletler için bkz., Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2013.

¹⁵² İtalya, 1887 yılında İngiltere ile imzaladığı bir antlaşmayla, Mısır'daki İngiliz sömürge ve etki alanı faaliyetlerine destek vermiş, karşılığında Trablusgarp ve Bingazi'deki çıkarlarına İngiltere'nin desteğini teminat altına almıştır. Daha sonra Avusturya-Macaristan'ın da dâhil olacağı bu antlaşma, 1892'ye kadar uzatılmıştır. A. L. Macfie, **The Eastern Question 1774-1923**, Longman, London, 1996, s. 46. Benzer bir şekilde, 1900 ve 1902 yıllarındaki gizli antlaşmalarla Fransa, Fas'taki sömürge haklarının İtalya tarafından tanınmasını sağlamış, Fas'ta yeni haklar edinmesi halinde, İtalya'nın Trablusgarp'ta benzer bir girişimine rıza göstereceğini taahhüt etmiştir. Bu antlaşmalara ek olarak İtalya, 1882'de Almanya ve Avusturya-Macaristan ile imzaladığı ve 1891'de yenilenen Üçlü Anlaşma'yla; Fransa'nın Trablusgarp veya Fas'ta yeni bir sömürgecilik atağına İtalya'nın savaşla yanıt vermesi halinde Almanya'nın askeri desteğini garanti altına almıştır. Armaoğlu, İtalya'nın; Fransa'nın Tunus'a yerleşmesinin ardından dahil olduğu Üçlü İttifak'tan gereken desteği bulamadığını, "sömürgecilik konusunda Üçlü İttifak dışındaki devletlere dayanma gereği" nedeniyle, Fransa ile 1900 ve 1902 anlaşmalarını imzaladığını belirtmektedir. Ona göre bu anlaşmalar, İtalya'yı Üçlü İttifak'tan uzaklaştıran ilk adımlardır. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 444-445.

siyasetinde ihtiyatlı ve hesaplı tutumu sergilediği söylenebilir. Zira gizli anlaşma hükümlerinin, kimi noktalarda birbirine tezat oluşturmalarına rağmen¹⁵³ tek bir hükmü; Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika toprakları Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki İtalya'nın sömürge hakları, değişmemektedir. İtalya'nın diplomasi yoluyla oluşturduğu bu güvenlik ağının ilk halkasını ise 1884 Berlin Konferansı'nın Afrika'da sömürge toprakları üzerinde egemenlik hakkını 'işgal ilkesine' bağlayan kararı oluşturmaktadır. Bu karara göre, İtalya'nın emperyalist siyasetini hayata geçirebilmesi için Kuzey Afrika'da bu toprakları işgal etmesi yeterlidir.

Nisan 1911'de çıkan İkinci Fas Krizi; İtalya'ya işgal için gereken tüm koşulları yaratmıştır.¹⁵⁴ İtalya, Osmanlı Devleti'ne 28 Eylül 1911 tarihinde verdiği ültimatonda; Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal edeceğini bildirmiş ve Osmanlı askerlerinin bölgeyi 24 saat içinde boşaltmasını istemiştir.¹⁵⁵ 29 Eylül tarihinde İtalya'nın savaş ilanını bildiren notası henüz Babiâli'ye ulaşmışken; Trablusgarp ve Bingazi, İtalyan donanması tarafından bombalanmaya başlamıştır.¹⁵⁶ Bölge 1 ay gibi kısa bir süre içinde işgal edilirken; İtalya'nın Akdeniz'deki donanma varlığı, Osmanlı Devleti'nin

¹⁵³ İtalya'nın 1909 yılında Rusya ile imzaladığı Racconigi Antlaşması'ndaysa, Rusya'nın Boğazlar ve Balkanlar siyasetini, Rusya da İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki sömürge planlarını tanımıştır. Fakat Racconigi Antlaşması, Üçlü Anlaşma'nın 1902 yılında yenilenen haline tezat oluşturmaktadır. Zira Üçlü Anlaşma'da, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Ege ve Adriyatik'teki statükosunu değiştirecek herhangi bir adım atılmaması, fakat İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi işgaline Avusturya'nın itiraz etmeyeceği kararlaştırılmıştır. Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 4-6; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 614-615; Filiz Çolak, "Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri", **Turkish Studies**, V. 8/5, Bahar 2013, s. 153.

¹⁵⁴ İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki Üçlü Anlaşma; Fransa'nın Fas'ta yayılcı bir politika izlemesi halinde, Almanya'nın İtalya'ya desteğini öngörmektedir. Hatta Fas Krizi'ni sona erdiren Fransız-Alman uzlaşması sonunda, Fas'ın büyük bir kısmında Fransız hâkimiyeti tanınmıştır. Bu da 1902 Fransız-İtalyan gizli anlaşmasının bir koşulunun gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Almanya'nın, Agadir limanındaki savaş gemisini geri çektiği 23 Eylül 1911 tarihinde İtalya; Osmanlı Hükümeti'ne "Osmanlı idarecilerinin Trablusgarp ve Bingazi'de, yerel halkı İtalyan tebaaya karşı kışkırtmalarını ve Trablusgarp'a asker ve silah sevkiyatını" kınayan, böylelikle gerilimi arttırmayı ve bölgeye askeri müdahalesini kolaylaştırmayı amaçlayan bir nota verecektir.

¹⁵⁵ Şıvgın, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁶ İsrail Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 5, 1994, s. 236.

asker naklini engellemiştir.¹⁵⁷ Osmanlı subaylarının Trablusgarp halkından gönüllüler ve Sünusi tarikatı desteğiyle organize ettiği direnişe ancak 6 ay kadar dayanmıştır.¹⁵⁸ Bu süre zarfında Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamayı planlayan İtalya, savaşı Ege Denizi'ne yaymak amacıyla; donanmasıyla 1912 yılı Nisan ve Temmuz aylarında Çanakkale Boğazı'na bir dizi saldırıda bulunmuştur. Babıâli'nin, Boğazlardan ticaret gemileri dâhil her türlü giriş ve çıkışı yasakladığını duyurması üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya; İtalya'nın bu saldırılarına tepki göstermiştir.¹⁵⁹ Bunun üzerine Ege Denizi Adaları'na yönelen İtalya, Mayıs ayı içinde Rodos, 12 Ada ve bunların çevresindeki küçük adaları işgal etmiştir.¹⁶⁰

İtalya; Trablusgarp ve Bingazi'de kıyı şeridinin ötesine ilerleyememesi ve Boğazlara yönelik hamlesi nedeniyle Avrupa devletlerinden tepki görmesi nedeniyle barış görüşmeleri arayışına girecektir.¹⁶¹ Aynı dönemde Osmanlı Devleti de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın genel seferberlik ilan etmesi dolayısıyla barış görüşmelerine hazır bulunmaktadır. Zira Çanakkale Boğazı'nın hemen dışında konuşlanan İtalya'nın donanması, Balkanlarda çıkacak bir savaş halinde, Babıâli'nin Makedonya'ya ordu sevkiyatına engel teşkil etmektedir. Dahası

¹⁵⁷ Bölgedeki Osmanlı askerî durumu ise tam da bu süreçte oldukça zayıf halde bulunmaktadır. Aynı yıl Harbiye Nezareti, Trablusgarp'taki süvari alay sayısını 2'den 1'e indirmiş; normalde tabur mevcudu 750 iken Trablusgarp Fırkası'nın tabur mevcudunu 300'e düşürmüştür. İşgalinden birkaç ay önceysa, bölgedeki 15.000-20.000'lik daimi asker kuvvetinin büyük bir kısmı olan 4 tabur, Yemen'e gönderilmiş, ancak yerel asayiş sağlayacak kadar bir jandarma birliği bırakılmıştır. Kurtcephe, İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri 1911-1916**, TTK, Ankara, 1995, s. 25; Şıvgın, **a.g.e.**, s. 9. Bu yetersizliklerden ötürü nedenle bölgenin savunması, sahte kimlikle Mısır ve Tunus üzerinden bölgeye geçen gönüllü Osmanlı subayları tarafından gerçekleştirilmiştir. Trablusgarp'a giden yüzlerce gönüllü subay arasında Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Fuat (Bulca), Nuri (Conker), Eşref (Kuşçubaşı), Ali Fethi (Okyar), Halil beyler de bulunmaktadır. Şıvgın, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁵⁸ Sünusi Şeyhi Seyit Ahmet Şerif, İslam âlemi için cihat ilan etmiş, Sünusilerin direnişi savaşın bitmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi terk etmesinin ardından da devam etmiştir. Şıvgın, **a.g.e.**, s. 87-90.

¹⁵⁹ Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 113-120; Şıvgın **a.g.e.**, s. 107,108.

¹⁶⁰ Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 124. İtalya;Bingazi'deki direnişe silah ve cephane yardımının önüne geçmek için Kızıldeniz'i ablukaya alarak, buradaki Osmanlı gemi ve istihkâmlarını bombalamıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, 11(21), 2013, s. 17- 43.

¹⁶¹ İtalya, bu amaçla İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuğuna başvurmuş, ne var ki bu iki devletin isteksizlik göstermesi üzerine ilk olarak Rusya girişimde bulunmuştu. Şıvgın, **a.g.e.**, s. 123-126; Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 171-179.

İtalyan donanması; savunmasız kalan diğer adalarının, o dönemde Osmanlı'ya üstün donanma gücüyle Yunanistan tarafından işgal edilmesi tehlikesini de doğurmaktadır. İtalya ve Osmanlı Devleti arasında 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi Barış Antlaşması'nın¹⁶² en önemli sonucu; Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprakları olan Trablusgarp vilayeti ve Bingazi sancağını İtalya'ya bırakılması olmuştur. Osmanlı Devleti, böylelikle 1551 yılından beri hâkimiyetinde olan 1.033.400 km²'lik bir alan ve yaklaşık 1.000.000'luk bir nüfusu kaybetmiştir.¹⁶³ 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nın, Osmanlı Devleti için bir diğer sonucuysa, Balkan Devletleri'ni yayılmacı siyasetleri için cesaretlendirmesi ve Yunanistan'ın *Megali İdea* siyaseti doğrultusunda Ege Adaları'nı işgal etmesi olacaktır. Böylelikle, Uşi Antlaşması'nın, 12 Ada'nın Osmanlı Devleti'ne iadesini öngören hükümleri daha hayata geçirilememişken, I. Dünya Savaşı sonrasında bile çözüme kavuşturulamayacak Ege Adaları meselesi doğacaktır.

2.1.2. 1912-1913 Balkan Savaşları

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımından etkilenen Balkan ulusları, birer birer Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını ilan etmişti. 20. yüzyıla girildiğinde bu devletler, siyasi birliğini tamamlayarak Büyük Güçler içinde yer alan Almanya ve İtalya örneklerini izlemek istemekte; Osmanlı Devleti'nin Makedonya topraklarını paylaşma gayesinde birleşmektedir.¹⁶⁴ Bu gayenin Rusya tarafından da desteklenmesi üzerine; 1912 yazında Balkan Birliği'ni kurulmuş; birliğin üyeleri Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan devletleri genel seferberlik ilan

¹⁶²Anlaşma metni için bkz., Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1953, s.451-455; Kurtcephe, **a.g.e.**, s. 218-220.

¹⁶³ Bülent Durgun, "Italian Spark On Balkan Arsenal: Italian- Turkish War (1911-1912), **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIV/28, 2014 Bahar, s. 132.

¹⁶⁴ Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası'nın; Balkanlarda hakimiyet kurma rekabeti; Balkan Devletleri'nin Makedonya üzerindeki çıkar çatışmasını da alevlendirmektedir. Rusya; Ortodoks ve Slav ırkları kendi hâkimiyetine almak için Sırbistan himayesinde Hırvatistan ve Slovenya'dan oluşacak bir Güney Slav devletini desteklemektedir. Fakat böyle bir gelişme, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne tehdit oluşturmaktadır. Konu hakkında ayrıca bkz., Sacit Kutlu, "Balkan Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin ve Bölge Devletlerinin İttifak Hesapları", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C. 1, TTK, Ankara, 2014, s. 185-202.

etmiştir.¹⁶⁵ Kosova ve Makedonya'daki zayıflayan idaresi¹⁶⁶ ve Türk-İtalyan Savaşı'nda gösterdiği zayıflıktan cesaret alan Balkan Devletleri; 1912 yılı Ekim ayında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmişlerdir. Böylelikle Osmanlı; kendisinden çeyrek yüzyıl önce koparak bağımsızlıklarını kazanan Balkan Devletleri'yle savaşa girmiştir.

I. Balkan Savaşı olarak adlandırılan bu çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin açık yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Hatta Çatalca Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 3 Aralık 1912 tarihinde bile, Yanya'da Yunan, Edirne'de Bulgar ve İşkodra'da Karadağ kuşatması devam etmektedir. Eski başkent Edirne'nin kuşatma altında olması ve Bulgar ordusunun başkent İstanbul'a çok yakın bir mevzide durdurulabilmesi, Osmanlı kamuoyunda büyük kızgınlık uyandırmıştır. Yenilginin yarattığı siyasi çalkantı; İttihat ve Terakki Partisi'nin 23 Ocak 1913 tarihinde Babıâli Baskını ile iktidarı ele geçirmesine neden olmuştur. Parti'nin, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın kurduğu yeni hükümete ve ordu komutanlarına baskıları sonucunda, Osmanlı 30 Ocak 1913 tarihinde ateşkesi feshederek¹⁶⁷ Bulgarlara karşı saldırıya geçmiştir. Ne var ki bu saldırı sonucunda kuşatma altındaki üç kale de kaybedilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912 -1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 12-18. Rusya'nın birliğin kurulmasına destek vermesindeki amaç, Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden ziyade, Avusturya-Macaristan aleyhine hareket etmelerini sağlamaktır. Berlin Kongresi sonunda Ayastefanos'taki kazanımlarını yitiren Rusya; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali üzerine bu devlete karşı Balkan Birliği'ne destek verecekti. Birliğin, özellikle de Berlin Kongresi'nde zarara uğrayan Bulgaristan'ın öncelikli hedefi ise Osmanlı toprakları Makedonya ve Trakya olacaktır.

¹⁶⁶ Arnavutluk'ta, Avusturya, Karadağ ve İtalya'nın baskı ve propagandasıyla birlikte 1910 yılında bir isyan başlamış; Arnavut milliyetçileri Balkan Savaşları'na kadar dört defa ayaklanmıştır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Suat Zeyrek "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2012/2, 2013, s. 299-336; Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", **Balkanlar El Kitabı**, 1. Cilt: Tarih, ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ, Ankara 2013, s. 555-574.

¹⁶⁷ Richard C. Hall, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁶⁸ Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", **Balkanlar El Kitabı**, 1. Cilt: Tarih, ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ, Ankara, 2013, s. 598.

Londra’da eş zamanlı olarak toplanan Barış Konferansı ve Büyükelçiler Konferansı¹⁶⁹ sonunda, 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması; Osmanlı kayıplarını en basit ve genel hatlarıyla ortaya koymaktadır. Buna göre Arnavutluk bağımsızlığını kazanmış; Sırbistan Orta ve Kuzey Makedonya’yı; Bulgaristan Kavala, Dedeağaç ve Edirne’yi almıştır. Yunanistan; Selanik, Güney Makedonya ve Girit’i elde etmiştir. Bununla birlikte, Gökçeada ve Bozcaada dışında işgal ettiği Ege Adaları’nın geleceğinin; Büyük Güçler tarafından tayin edilmesi kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarının %83’lük bir kısmına eşit olan 130.000 km²’lik bir alanı ve 5 milyona yakın bir nüfusu kaybetmiştir.¹⁷⁰

Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti’ni mağlup etmelerine rağmen savaş kazanımlarından tatmin olmamıştır. Yunanistan ve Bulgaristan, Selanik üzerinde anlaşmaya varamadığı gibi; Sırbistan da Makedonya’nın büyük bir kısmının Bulgaristan’a bırakılmasını kabullenmemektedir. Zira Avusturya-Macaristan ve İtalya; Sırbistan’ın Adriyatik’teki varlığını kendileri için tehlikeli gördüklerinden, Draç şehrinin, 28 Kasım 1912’de geçici bir hükümet kurarak bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk’a teslim edilmesini sağlamıştır. Büyük Güçler’in, Karadağ kuşatması altındaki İşkodra’nın, benzer bir şekilde Arnavutluk’a verilmesini kararlaştırması üzerine; Karadağ ve Sırbistan bu kayıplarını; Bulgaristan’ın Makedonya kazancından telafi etmeye meyledecektir. Hatta Bulgaristan’ın Balkanlarda en güçlü devlet olarak yükselmesi Romanya’da memnuniyetsizlik yaratacak; Bulgaristan’ın kuzeybatısında yer alan Dobruca’yı tazminat olarak talep edecektir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Londra Barış Konferansı, Balkan Birliği ve Osmanlı Devleti arasındaki savaşı sona erdirmek amacıyla toplanmıştır. Öte yandan Londra Büyükelçiler Konferansı, Büyük Güçlerin Balkanlar üzerindeki çıkar farklılıklarını gidermeyi; bir başka deyişle Berlin Anlaşması’nı revize etmeyi amaçlamaktadır. Bkz., Richard C. Hall, *a.g.e.*, 94-95. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Necdet Hayta, **Balkan Savaşları’nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 - 11 Ağustos 1913)**, ATAM, Ankara, 2008.

¹⁷⁰ **Balkan Savaşları’nın 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri**, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Rapor No. 1, Ekim 2012, s. 14.

¹⁷¹ Berlin Antlaşması’yla Romanya ve Bulgaristan arasında bölünen bu bölgede; her iki devletin karşılıklı talepleri bulunmaktadır. Richard C.Hall, *a.g.e.*, s. 102.

Tüm bu nedenlerle, Bulgaristan 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a, I. Balkan Savaşı'na dâhil olmayan Romanya da 10 Temmuz 1913'te Bulgaristan'a saldırmıştır. Balkan Devletleri'nin kendi aralarında savaşa tutuşmaları, Osmanlı Devleti için yeni bir fırsat sunmuştur. Babıâli, Londra Antlaşması'nı tanımadığını duyurarak, 18 Temmuz 1913'te Bulgaristan'a savaş ilan etmiş; Osmanlı ordusu 21 Temmuz günü Edirne, Kırklareli ve Dimetoka'yı geri almayı başarmıştır.¹⁷² Bulgaristan, yalnız Osmanlı'ya karşı değil; Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya karşı savaşında da hızlı bir yenilgiye uğrayarak, 10 Ağustos 1913 tarihinde bu devletlerle, II. Balkan Savaşı'nı bitiren Bükreş Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁷³ Babıâli ile 30 Eylül 1913 tarihinde imzaladığı İstanbul Barış Antlaşması sonundaysa, Edirne tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Balkan Savaşları; Osmanlı Devleti'ne, Doğu Trakya dışındaki Avrupa topraklarına ve büyük bir nüfusa mâl olmuştur. Bununla birlikte Ege Adaları; Yunan işgali altına girmiştir. Savaşlar, ülke demografisinde de bir çalkantıya neden olmuş; çatışmalar sırasında Makedonya'dan Anadolu'ya yaşanan yoğun göç kadar, bölgede kalan Müslüman nüfus da savaş sonrasında bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Son olarak, İttihat ve Terakki Partisi'nin, I. Balkan Savaşı yenilgisini takiben, bir darbe ile iktidarı ele geçirmesi; Osmanlı Devleti'nde toplumsal-siyasal bir değişimin başlangıcını oluşturmuştur. Bu değişiklikte en büyük etken, Balkan Savaşları'nın; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile zayıflayan, İmparatorluk içindeki bütün ulusları ve unsurları 'Osmanlı' kimliği içinde birleştirmeyi hedefleyen 'Osmanlıcılık' fikrinin çöktüğünü ispat etmesidir. Bu zamandan itibaren, İttihat ve Terakki yöneticileri, gözlerini Anadolu'ya çevirecek; Türk unsuru, özellikle iktisadi-sosyal politikalarının

¹⁷² Okur, **a.g.m.**, s. 600.

¹⁷³ Bükreş Anlaşması ile Bulgaristan Dedeâğaç bölgesi ile Makedonya'nın küçük bir kısmını elinde tutabilirken; Silistre, Tutrakan ve Güney Dobruca'yı Romanya'ya bırakmıştı. Yunanistan Epir'i, Selanik, Drama, Kavala ve Güney Makedonya'yı; Sırbistan, Manastır, İstip, Üsküp ve Priştine'yi; Karadağ ise Plevne ve Cakova'yı almıştı. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 667,668; Okur, **a.g.m.**, s. 602.

odak noktası haline gelecektir.¹⁷⁴ İttihat ve Terakki idaresi; Avrupa Devletleri'nin Balkan ulusları için reform taleplerinden, bu ulusların bağımsızlıklarını ilan etmelerine uzanan bu sürecin tekrar yaşanmaması için, özellikle Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Doğu Vilayetlerinde reform çalışmalarına ağırlık verecektir. Balkan Savaşları'ndan miras kalan ve 1914 yılı başlarından itibaren Osmanlı siyasi olay ve gelişmelerinin merkezine oturan bu konular; I. Dünya Savaşı öncesine ait İspanyol diplomatik raporlarında geniş yer bulacaktır.

2.2. İspanya Tanıklığında Savaş Öncesi Osmanlı Siyaset Gündemi

Türk-İtalyan Savaşı ve özellikle Balkan Savaşları; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı arifesinde hem iç hem de dış siyaseti için oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. İspanyol diplomatların da dikkatini çeken ve raporlarında ayrıntılı olarak yer bulan bu konular; Ege Adaları meselesi, Rum göçü ve Rum boykotu ile Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi mali-askeri durumu olarak tanımlanabilir.

2.2.1. Ege Adaları Meselesi

14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması; Yunan Krallığı ve Osmanlı Devleti arasındaki çatışmaları sona erdirmekle birlikte, Yunanistan'ın işgal ettiği Ege Adaları sorununu çözüme kavuşturamamıştır. Dolayısıyla I. Balkan Savaşı'na son veren 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Konferansı Antlaşması'nın¹⁷⁵, “adaların durumunun Büyük Güçler'in temsilcilerinden oluşan bir konferansta belirlenmesi” kararı; savaş sonrasında hala geçerliliğini korumaktadır.

¹⁷⁴ Konu hakkında ayrıca bkz., Funda Selçik Şirin, “Türk Aydınının Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşları'nın Rolü”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C. 1, TTK, Ankara, 2014, s. 557-575.

¹⁷⁵ Londra Barış Konferansı, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan'ın oluşturduğu Balkan Birliği ve Osmanlı Devleti arasındaki savaş sona erdirmek amacıyla toplanmıştır. Öte yandan Londra Büyükelçiler Konferansı, Büyük Güçlerin Balkanlar üzerindeki çıkar farklılıklarını gidermeyi; bir başka deyişle, Berlin Anlaşması'nı revize etmeyi amaçlamıştır. Bkz., Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912 -1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 94-95. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 - 11 Ağustos 1913)**, ATAM, Ankara, 2008.

13 Ocak 1914 tarihli İspanya İstanbul Temsilciliği raporundan, henüz konferans hazırlıkları sürerken, Büyük Güçler'in meselenin çözümü için kendi aralarında ve taraflara çeşitli teklifler sunduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Buna göre, Üçlü İttifak, daha Ocak 1914'te, Sakız ve Midilli adalarının Yunanistan'a bağlanmasını teklif etmiş; İngiltere de bu çözüme olumlu bakmıştır. İspanyol elçi Germán María de Ory y Morey'in¹⁷⁷ İtalya'nın, Almanya ve İngiltere tavsiyesine uyacağı beklentisi dikkat çekmektedir. Elçiye göre İtalya, adaları boşaltmaya zorlamaktansa, adaların mülkiyetini Yunanistan'a bırakmayı tercih edecektir. Fakat Osmanlı Hükümeti; Avrupa'daki temsilcileri aracılığıyla ilettiği notayla Üçlü İttifak'ın bu teklifine itiraz etmiştir. Notaya göre; adaların Yunanistan'a verilmesi halinde, başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'nun yakın geleceğinde, ekonomik ve siyasi türbülanslar yaşanacağı kesindir. Notada ayrıca; İzmir'in ticari öneminin azalacağı; Anadolu'da yaşayan Rum tebaanın, adalardaki devrim hareketlerinden etkileneceği ve dahası Osmanlı'nın bölgede reform uygulamaya fırsatı olmadan, bu ayrılıkçı devrim hareketlerini bastırmak zorunda kalacağı belirtilmektedir. Bu nedenle Hükümet, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı olarak varılan bu tür kararların bütün tatsız sonuçlarından Büyük Güçler'in sorumlu olacağını savunmaktadır. 19 Ocak 1914 tarihli İspanyol temsilcilik raporu, Üçlü İttifak ve İngiltere'nin, konferans öncesinde görüşmelerinde, tekliflerinde bir değişiklik yaptıklarını belirtmektedir. Buna göre,

¹⁷⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 15, İTDB, Rapor, "Ege Denizi Sorununun Aldığı Yeni Halde Türkiye Kriterleri", İstanbul, 13 Ocak 1914. İspanya İstanbul Temsilcisi German María de Ory'ye göre Büyük Güçler tekliflerini, Osmanlı Devleti'nin kendi güvenliği için Edirne'yi geri alması örneğine dayandırmaktadır. Buna göre, Yunanistan, aynı Osmanlı gibi kendi güvenliğini sağlamak amacıyla adalara el koymuştur.

¹⁷⁷ Germán María de Ory y Morey (1853-1932), 1907-1912 yılları arasında İspanya Montevideo Temsilciliği'nde çalışmıştır. 1912-1913 yılları arasında İspanya Dışişleri Bakanlığı'nda bölüm şefi olarak görev yapmıştır. Şubat 1914-Haziran 1914 tarihleri arasında İspanya İstanbul Temsilciliği'nde Tam Yetkili Fevkalade Elçi görevinde bulunmuştur. 1919 yılında emekliye ayrılmıştır. Diplomat, ayrıca 1920 ve 1924 yıllarında Monte-Corto Markisi olarak ilan edilmiştir. **Gaceta de Madrid**, No: 12, 12 Ocak 1907, s. 133; **Gaceta de Madrid**, No: 52, 21 Şubat 1913, s. 458; **Gaceta de Madrid**, No: 4, 4 Ocak 1919, s. 34; **La Epoca**, 16 Temmuz 1920, s. 1; **ABC**, 6 Mayıs 1924, s. 19; Suna Suner, "The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire", <http://archive.donjuanarchiv.at/go/bot/>, 12.06.2015; <http://compactgen.com/es/m/mon.htm>, 12.06.2015; Óscar Javier Sánchez Sanz, **Diplomacia y Política Exterior España, 1890-1914**, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Coğrafya ve Tarih Fakültesi, Madrid Complutense Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madrid, 2004, s. 149.

Anadolu kıyısının güneydoğusunda yer alan Meis Adası'nın -takımadaya ait olmaması nedeniyle- Türkiye'ye iadesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁸ Bu haliyle Büyük Güçler'in Osmanlı karşısında Yunanistan'ı desteklediği ve bu destekle birlikte Yunanistan'ın 12 Ada'nın işgaliyle giriştiği *Megali İdea*¹⁷⁹ amacıyla büyük bir ilerleme kaydettiği yorumu yapılabilir.

Ocak ayı sonuna ait İspanya İstanbul Temsilciliği raporları, Osmanlı ve Yunan diplomatik temsilcilerinin göreve başlamasını; Osmanlı-Yunanistan ilişkilerinde Ege Adaları meselesinin yarattığı gerginliği yumuşatan, olumlu bir gelişme olarak yorumlamaktadır. Buna göre, Türk-Yunan diplomatik ilişkilerinin yeniden tesisinde, büyük ölçüde Büyük Güçler'in adalar meselesinde bir karara varmış olmaları etkili olmuştur.¹⁸⁰ Yunanistan Büyükelçisi Panas, nihayet 21 Ocak günü İstanbul'a gelmiş; bu gelişin birçok defa ertelenmesi sebebiyle, Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Bey'in¹⁸¹ de Atina'da göreve başlaması geciktirilmiştir.¹⁸² Diplomatların göreve

¹⁷⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 23, İTDB, Rapor, "Venizelos'un İstanbul'u Ziyareti Söylentileri", İstanbul, 19 Ocak 1914.

¹⁷⁹ Yunancada "Büyük Fikir", "Büyük Ülkü" anlamına gelen *Megali İdea*, eski Doğu Roma İmparatorluğu topraklarının Yunan Krallığı'na katılması ve biri Atina diğeri de İstanbul olmak üzere iki merkeze sahip Büyük Bizans-Yunan İmparatorluğu'nun canlandırılması düşüncesidir. Oğuz Kalelioğlu, "Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 11, S. 41, 2008, s. 105-123; Zafer Çakmak, "Megali İdea'nın Ortaya Çıkışı ve Yunanistan'ın Genişleme Siyasetine Etkisi", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)*, (Elazığ, 16-17 Ekim 2003), Bildiriler, Elazığ, 2004, s. 211-232. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002; Oğuz Kalelioğlu, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

¹⁸⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 25, İTDB, Rapor, "Türkiye'ye Yeni Yunanistan Büyükelçisinin Gelişini Bildiriyor", İstanbul, 21 Ocak 1914. İspanya Elçisi Ory 3 Şubat 1914 tarihli raporunda Osmanlı ve Yunan büyükelçilerinin güven mektuplarını devlet başkanlarına sunarak göreve başladıklarını bildirmektedir. Elçiye göre her iki diplomatın 14 Kasım 1913 tarihli Atina Anlaşması müzakerelerinde delege olarak yer almaları, meselenin Osmanlı ve Yunanistan arasında çözümü için ümit vadetmektedir. Ne var ki Elçi, Galip Kemali Bey'in basında çıkan açıklamalarında meselenin çözümünde eşitlik ilkesini gözeteceğini ifade ettiğini, bu nedenle Yunanistan'ın Atina Anlaşması'nda verdiği ödümleri göz ardı edebileceği yorumuyla Yunan yanlısı bir çizgi çizmektedir. AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 39, İTDB, Rapor, "Osmanlı ve Yunan Büyükelçilerinin Güven Mektubu Sunmalarıyla Beraber İki Ülke Arası ilişkiler Tamamen Kuruldu", İstanbul, 3 Şubat 1914.

¹⁸¹ Galip Kemali (Söylemezoğlu) (1873-1960), Galatasaray Lisesi'nin ardından 1896 yılında Hariciye Nezareti'ne girmiştir. Bükreş, Atina ve Berlin elçiliklerindeki görevlerinden sonra Tahran Büyükelçiliği yapan Türk diplomat, 1917 yılında Petersburg'a giden Osmanlı heyetine başkanlık yapmıştır. 1918 yılında Moskova elçisi olmuş ve Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra oluşturulan Muhtelit

başlamalarıyla birlikte; Ege Adaları hakkında nihai kararın, birkaç gün içinde Osmanlı ve Yunan hükümetlerine eşzamanlı olarak verilecek birer notayla iletileceği söylentileri çıkmıştır. Söylentilere göre, bu notada ‘Sakız ve Midilli adalarının, özerkleştirilerek Osmanlı’ya iadeleri kararlaştırılmıştır. Elçi Ory’e göre, böyle bir karar; Fransa ve İngiltere’nin Osmanlı Hükümeti’ni tatmin edecek bir yol arayışında olduğunu göstermektedir. Hatta Büyük Güçler en sonunda aradan çekilerek, Yunanistan ve Osmanlı’nın sorunu kendi aralarında halletmelerine izin vereceklerdir.

Elçi Ory’nin bu iyimser görüşüne rağmen, dış basında, Ege Adaları meselesinin bir Türk-Yunan savaşına neden olabileceği yönünde yorumların yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁸³ Yabancı basın, Osmanlı Hükümeti’nin donanmayı güçlendirme çalışmalarının asıl sebebinin bu savaşa hazırlık olduğunu savunmaktadır. Bu haberlere karşılık olarak Babıâli, *Osmanlı Ajansı*’nda¹⁸⁴ yayınladığı duyuruyla; savaş hazırlıklarını yalanlamış; Fransa’dan alınması planlanan krediyle hiçbir askeri harcama yapılmayacağı, kredinin Anadolu’da yapılacak yeni reformlar için kullanılacağını bildirmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey’in *Le Temps* gazetesine yaptığı açıklama da, yine dış basındaki bu söylentilere karşı bir cevap niteliğindedir.¹⁸⁵ Nazıra göre, Sofya Osmanlı Büyükelçisi Ali Fethi Bey’in¹⁸⁶ İstanbul’a, Bulgaristan İstanbul

Mütareke Komisyonu başkanlığında bulunmuştur. Sevr Anlaşması’nın imzası üzerine yazdığı *Martyre d’un Peuple* (Bir Millete Karşı İşlenen Cinayet) adlı kitap nedeniyle Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından Hariciye Nezareti memurluğundan çıkarılmıştır. Yine de Tevfik Paşa tarafından 1921-1923 yılları arasında Stockholm ve Kopenhag elçiliklerine gönderilmiştir. Kurtuluş Savaşı ardından görev almamış ve 1930 yılında emekliye ayrılmıştır. “Söylemezoğlu, Galip Kemal”, **Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, C. 11, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 509-510.

¹⁸² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 31, İTDB, Rapor, “Ege Denizi Sorununa Yeni Çözümün Fransa ve İngiltere’ye Atfedilmesi Hakkında”, İstanbul, 26 Ocak 1914.

¹⁸³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 30, İTDB, Rapor, “Osmanlı Hükümeti’nin Savaşa Dair Söylentileri Bastırmak Amacıyla Gönderdiği Bir Yazıyı İletiyor”, İstanbul, 25 Ocak 1914.

¹⁸⁴ İspanyol temsilcilik raporlarında bu isimle geçen bu gazetenin *Takvim-i Vekayi* olduğu görüşündeyiz. Yine de metnin orijinalliğini korumak adına raporlardaki şekliyle kullanmayı tercih ediyoruz.

¹⁸⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 34, İTDB, Rapor, “Türkiye ve Yunanistan Arasında Bir Savaş Çıkması Korkularının Yenildiğini İfade Ediyor”, İstanbul, 29 Ocak 1914.

¹⁸⁶ Ali Fethi (Okyar) (1880-1943), 1903 yılında Erkan-ı Harbiye’den mezuniyetinin ardından, 1908’de Selanik Jandarma Subay Okulu Komutanlığına getirildi. 1910 yılında Paris Askeri Ataşesi olarak görev alan Okyar, 1912 yılında Manastır mebusu seçildi. 1913 yılında üyesi bulunduğu İttihat ve Terakki Partisi’nin Genel Sekreterliğini yürüttü. Yine aynı yıl Sofya Büyükelçiliği’ne atandı. 1917 yılında İstanbul mebusu seçilen Okyar, 1918 yılında kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı

Büyükelçisi Toshev'inse¹⁸⁷ ülkesine dönmesi; -yanlış bir şekilde- Bulgaristan ve Türkiye arasında Yunanistan'a karşı ortak bir harekât anlaşması yapıldığı yorumlarına neden olmuştur. Nazır, Ege Adaları meselesinde Osmanlı Devleti'nin kendi görüşünü savunmayı bırakmayacağını; buna karşın Hükümet'in, Yunanistan ile birebir görüşmelere hazır olduğunu belirtmektedir.

İspanyol diplomatik raporları; bütün bu süreç içinde Osmanlı Hükümeti'nin diyaloga açık bir tavır gösterirken, Yunan Hükümeti'nin sorunun kendi lehine çözümlenmesi için Avrupa Devletleri nezdinde girişimlerde bulunduğunu yansıtmaktadır. Buna göre Yunanistan Başbakanı Venizelos; Yukarı Epir (Güney Arnavutluk) ile Ege Adaları meselelerinin çözümü ve Fransa'yla dış borç müzakeresi için Avrupa gezisine çıkmıştır.¹⁸⁸ Elçi Ory; Viyana, Roma, Paris, St. Petersburg ve Bükreş'te resmi ziyaretlerde bulunan Yunan Başbakan'ın; Osmanlı Hükümeti'nin ikili görüşmeye açık olduğunu bildirmesine rağmen İstanbul'a uğramamasına dikkat çekmektedir. Dahası Venizelos'un Bükreş ziyareti sonrasında, Romanya Kralı I. Carlos'un "12 Ada'nın Büyük Güçler'in ortak koruması altında olmak kaydıyla otonomiye sahip olması gerektiği" yönünde açıklama yaptığını belirtmektedir. Bununla birlikte 9 Şubat 1914 tarihli raporunda, Venizelos'un önce St. Petersburg'da, daha sonra Bükreş'te olmak üzere Sırp Başbakanı Mr. Passitch ile temaslarda bulunduğu; Sırp-Romen-Yunan yakınlaşmasından, Üçlü İtilaf gibi Almanya'nın da

oldu. 10 Mart 1919'da işgal kuvvetleri tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. 1921'de serbest bırakılmasının ardından TBMM'e İstanbul milletvekili olarak katıldı. Milli Mücadele döneminde İcra Vekilleri Heyeti Reisliği ve Dâhiliye Vekilliği yaptı. Cumhuriyet döneminde TBMM Başkanı, Başbakan ve Paris Büyükelçisi görevlerinde bulunan Okyar, 9 Ağustos 1930'da Atatürk'ün emriyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. 1934 yılında Londra Büyükelçiliğine atanan Okyar, 1939 yılında Bolu milletvekili seçildi ve 1939-1942 yılları arasında Adalet Bakanı olarak görev yaptı.

İhsan Sabri Balkaya, "Ali Fethi Okyar'ın Bekirağa'dan Maltaya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 3, 2005, s.41-57; Yalçın Toker, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul, 2006, s.138-141. Ayrıca bkz., İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi OKYAR (29 Nisan 1880 - 7 Mayıs 1943)*, TTK, Ankara, 2005.

¹⁸⁷ Andrey Slavov Toshev (1867-1944), Bulgaristan'ın Karadağ (1905-1906), Yunanistan (1906-1908), Sırbistan (1908-1913), Osmanlı Devleti (1913-1914), İsviçre (1915-1916), Avusturya-Macaristan (1917-1919) Büyükelçiliğini sürdürmüştür. Nisan-Kasım 1935 tarihleri arasında Bulgaristan Başbakanı olarak görev yapmıştır. http://www.wikiwand.com/fr/Andrey_Toshev, 05.06.2015.

¹⁸⁸ Bkz., dipnot 178.

rahatsız olmadığını vurgulamaktadır. Hatta resmi kanallarla duyurdukları üzere; bu yakınlaşmanın 10 Ağustos 1913 Bükreş Antlaşması'nın sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli bir adım olduğu görüşündedirler.¹⁸⁹ Venizelos'un Babiâli ile doğrudan temasa geçmekten kaçınmasının nedeni; Büyük Güçler tarafından verilecek kararın, Yunanistan lehine olacağı beklentisinde olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu doğrultuda Yunanistan Başbakanı'nın açıklaması da, Yunanistan ve Romanya arasında bir uzlaşma sağlandığını göstermektedir.

Yunan Başbakanı'na Büyük Güçler'den Ege Adaları meselesinde, Yunanistan lehine bir karar çıkacağı izlenimi veren gelişmenin; Yukarı Epir konusunda İtalya'dan aldığı açık desteğin etken olduğu söylenebilir. Yunanistan ile Arnavutluk arasında yer alan ve Adriyatik Denizi'nden Akdeniz'e açılan bölgede yer alan Korfu Kanalı, Yunanistan'ın İtalya'ya karşı -ve İtalya'nın desteğini sağlamakta- en büyük kozu olacaktır. İtalya, Yunan unsurun çoğunlukta olduğu Yukarı Epir'de özerk bir idare kurulmasını desteklemektedir. Böylelikle Korfu Kanalı'nın güvenliğini; birbiriyle çatışma içinde olan iki devlet yerine, yalnızca Yunanistan'ın güvencesine bağlamayı amaçlamaktadır.¹⁹⁰ Fakat 11 Şubat 1914 tarihli İspanyol temsilcilik raporu, İtalya'nın; Ege Adaları meselesinde aynı tutumda olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Rapora göre, Yunan taleplerinin 1912 Uşi Antlaşması'nın maddeleriyle uyumsuzluk gösterdiğini belirten Roma, yine de adalar konusunda diğer Büyük Güçler'in vereceği karara uyum göstereceğini açıklamıştır. Raporda ayrıca, Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin İtalya ile işbirliği içinde tavır gösterdiği, fakat Yukarı Epir'in özerkliği konusuna bazı

¹⁸⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 45, İTDB, Rapor, "Venizelos'un Avrupa Başkentlerine Yaptığı Ziyaret Üzerine Yeni Bilgiler", İstanbul, 9 Şubat 1914.

¹⁹⁰ Balkan Savaşları sırasında Sırlar, Arnavutluk'un kuzeyinde bulunan ve Adriyatik'e kıyısı bulunan Draç limanını ele geçirmişlerdir. Kuzey Arnavutluk'un Adriyatik bölgesinde bir Sırp varlığı; Arnavutluk kadar Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın da itirazlarına sebep olmakta; fakat Güney Arnavutluk bölgesi için bu devletlerin herhangi bir hassasiyeti bulunmamaktadır. Richard C. Hall, *a.g.e.* s. 96-97; Macfie, *a.g.e.*, s. 52.

şerhler koyduğu; Fransa'nın ise Yunanistan'ı dış borçlar meselesinde zorladığı belirtilmektedir.¹⁹¹

Yunanistan'ın bu hamleleri karşısında, Osmanlı Devleti'nin de benzer bir çaba içine girdiği, Balkan Savaşları sonrasına kalan sorunların olumlu sonuçlanabilmesi adına, ilk önce Avrupa devletleriyle olan meselelerinin çözümüne öncelik verdiği görülmektedir. Elçi Ory'nin 10 Şubat tarihli raporunda aktardığı üzere Osmanlı Hükümeti, Osmanlı kredisini yöneten Fransa ile dış borçlanma ve Anadolu demiryolları imtiyazları müzakerelerine hız vermiş; İngiltere ile Kuveyt, Basra ve Şat-ül-Arap körfezlerinin statüsü ve Bağdat demiryolu hattı imtiyazları konularında anlaşmaya varmıştır.¹⁹² Avrupa'nın iki bloğunu temsil eden Rusya ve Almanya büyükelçileri ile Babıâli arasında süregelen diplomatik girişimlerse; Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu bölgesindeki azınlıklara yönelik reformları yürürlüğe sokmasıyla sonuçlanmıştır. Raporda anılan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde iç ve dış siyasetinin gündeminde olacaktır.

İspanyol diplomatik raporları, Osmanlı Devleti'nin; Avrupa devletleriyle ikili ilişkilerini iyileştirerek çabalarının yanı sıra, Şubat ortalarında Yunanistan'dan farklı bir tablo çizdiğini öne sürmektedir. Buna göre, Başbakan Venizelos, Avrupa gezisi aracılığıyla diplomatik bir yol izlerken;¹⁹³ Osmanlı diplomasisi, kendisiyle doğrudan bir diyalogdan kaçınan Yunanistan'ı açık tehdide başvurmaktadır. 12 Şubat tarihli rapora göre, Galip Kemali Bey'in Atina basınında “Osmanlı'nın Sakız ve Midilli Adalarını tekrar elde etmek için her yolu deneyeceğini ve bunu başaramazsa Anadolu'nun Ege kıyılarındaki 400.000 Rum yerleşigi rahatsız etmek için her şeyi

¹⁹¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 47, İTDB, Rapor, “Yunanistan Elçisi'nin Venizelos'un Gezisi Hakkında Yaptığı Açıklamalar”, İstanbul, 11 Şubat 1914.

¹⁹² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 46, İTDB, Rapor, “Babıâli 'nin Büyük Devletlerle Olan Tüm Meselelerin Hal'i İçin Giriştiği Yoğun Faaliyet Hakkında”, İstanbul, 10 Şubat 1914.

¹⁹³ Bu döneme ait İspanyol temsilcilik raporlarında kullanılan dil ve ifadelerden, Başbakan Venizelos'un ülke içinde ve dışında yürüttüğü siyasetle İspanyol diplomatlar üzerinde olumlu bir izlenim ve hatta takdir duygusu yarattığı görülmektedir.

yapacağı” yönünde bir açıklaması yayınlanmıştır.¹⁹⁴ Yunan basını ve kamuoyu; Türk diplomatın açıklamalarını savaş yanlısı ve düşmanca bulmakta; Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa’nın¹⁹⁵ Fransa’nın kredi konusunda ve Büyük Güçler’in adalar meselesinde verecekleri kararı yumuşatmak amacıyla olan beyanatlarından farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Yunan siyasi çevreleri ise, Londra Konferansı Antlaşması’nda her iki devletin kabul ettiği üzere nihai kararın Büyük Güçler’e ait olduğunu tekrarlamıştır. Elçi Ory, Atina Büyükelçisi’nin sözlerinin Osmanlı basını ve kamuoyundaysa destek bulduğunu belirtmektedir. Osmanlı basını, Edirne’nin Bulgaristan’dan geri alınışına atıfla- “Osmanlı Hükümeti’nin, Avrupa’nın Midye-Enez hattını geçmeme tavsiyesine uymaya hazırken, Osmanlı halkının Babiâli’yi daha aktif olmaya mecbur ettiğini” yazmakta; “benzer bir gelişmenin Ege Adaları meselesinde de yaşanabileceği” yönünde yorumlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte basın, “Osmanlı Hükümeti’nin Büyük Güçler’in tavsiyelerine uyacağını fakat Hükümet’le aynı fikirde olmayan halkın onu - Avrupa ne derse desin- vatanperverliğinin emrettiği ödevi yerine getirmeye zorlayabileceğini” yazmaktadır.¹⁹⁶ Osmanlı devlet mekanizmasının basın üzerinde geniş yetkileri olduğu bir dönemde bu tür yorumların gerçekliği büyük önem kazanmaktadır. Zira temsilcilik raporuna yansıyan bu bilgilerin doğru olması halinde, Babiâli’nin Avrupalı siyasetçilerin dikkatini, Osmanlı kamuoyunun Ege Adaları meselesindeki hassasiyetine çekmek amacıyla olduğu söylenebilir. İspanyol diplomatın Osmanlı’nın Büyük Güçler’e karşı ‘uysal’, Yunanistan’a yönelikse

¹⁹⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 48, İTDB, Rapor, “Osmanlı Atina Elçisinin Açıklamaları ve Yorumlar”, İstanbul, 12 Şubat 1914.

¹⁹⁵ Mehmed Rıfat Paşa (1862-1925), 1882’de Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane’den mezuniyetinin ardından Babiâli Tercüme Odası kâtibi olarak görev almıştır. 1885-1892 yılları arasında Tiflis, Poti, Tırhala, Petersburg ve Atina konsolosluklarında çalışmıştır. 1892-1895 yılları arasında Atina Başkonsolosu, Berlin ve Londra Büyükelçilik Müsteşarı görevlerinin ardından 1897-1905 yılları arasında Atina Elçisi ve Londra Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir. Şubat 1909-Ağustos 1911 tarihleri arasında Hariciye Nazırlığı yapmıştır. 1911-1914 arasında Paris; 1918-1919 yılları arasında Berlin Büyükelçiliği yapmıştır. Mütareke döneminde emekliye ayrılmıştır. “Rif’at Paşa, Mehmed”, **Türk Ansiklopedisi**, C. 27, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.325; “Mehmet Rıfat Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.2, YKY, İstanbul, 2008, s. 178.

¹⁹⁶ 12 Şubat 1914 tarihli temsilcilik raporunda bu yorum ve haberlerin yer aldığı gazeteler hakkında bilgi paylaşılmamış, ne var ki yorumlar birebir alıntılanarak verilmiştir. Bununla birlikte, İspanyol temsilciliğinin; İstanbul’da Fransızca ve İngilizce basılan *La Turquie*, *Le Journal d’Orient*, *The Levant Herald* adlı gazeteleri takip ettiği ve bu gazetelerde Osmanlıca basılan diğer gazetelerden alıntı haber ve köşe yazılarının yer aldığı gözlemlenmektedir.

‘tehditkâr’ bir diplomasi izlediği şeklinde özetlenebilecek bakış açısı da aynı şekilde Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey’in açıklamalarıyla ilgili olarak Yunan basınında yer alan bilgilerin doğruluk payıyla anlam kazanmaktadır.

Ege Denizi Adaları meselesinde alınan karar; Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa’ya, 14 Şubat tarihinde; İtalya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya adına Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marki Pallavicini¹⁹⁷ tarafından iletilmiştir.¹⁹⁸ Karara göre Bozcaada, Gökçeada ve Meis adaları Türkiye’ye iade edilmekte; onlar dışında kalan adalar Yunanistan’ın mülkiyetine verilmektedir.¹⁹⁹ Aynı kararın bir gün önce Yunanistan Dışişleri Bakanı Streit’a; Atina İngiltere Elçisi Francis E.H. Elliot²⁰⁰ tarafından iletildiği anlaşılmaktadır. İngiliz diplomat ayrıca “Yunan askerinin 30 Mart 1914 tarihine kadar Arnavutluk’u boşaltması gerektiği, aksi halde adaların Yunanistan’a verilisinin geçerli olmayacağı” konusunda uyarıda bulunmuştur. Elçi Ory, her ne kadar mesele büyük ölçüde Yunanistan lehine çözümlenmiş olsa da her iki tarafın da karardan memnun olmadığını belirtmektedir. Türk basını “Arnavutluk’un toprak bütünlüğü için adaların Anadolu’yla olan bağlarının feda edildiği” yorumlarında bulunurken, Yunan basını ve siyasi çevreleri notanın koşulu ve

¹⁹⁷ Marki Johann Markgarf von Pallavicini(1848-1941); 1906-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İstanbul Sefirliği yapmış, 1927 yılında Macar Parlamentosu üst kanadına girmiştir. **Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990**, <http://mek.nif.hu/00300/00355/html/index.html>, 19.06.2015.

¹⁹⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 50, İTDB, Rapor, “Osmanlı ve Yunan Hükümetlerine Büyük Devletlerin Ege Adaları Hakkında Verdiği Toplu Nota”, İstanbul, 14 Şubat 1914.

¹⁹⁹ Notada, “Türkiye ve Balkan devletlerinden aldıkları (yetki) ve de 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması’nın 5. maddesi ve Türkiye- Yunanistan arasında imzalanarak teyit edilen 14 Kasım 1913 tarihli Atina Barış Anlaşması’nın 15. maddesiyle Ege Denizi Adaları meselesinin çözümünün (Büyük) devletlere bırakıldığı” ifadesi yer almaktadır. Notada ayrıca “Büyük Güçler’in Yunanistan’dan, elde ettiği adalardaki Müslüman azınlığın korunması için garantiler talep ettikleri” belirtilmektedir. AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, 14 Şubat 1914 tarih ve 50 numaralı raporun eki.

²⁰⁰ Sir Francis E.H. Elliot (1851-1940), Büyük Britanya’nın İngiliz diplomatı. 1890-1895 yılları arasında Yunanistan Temsilciliği; 1895-1903 yılları arasında Bulgaristan Başkonsolosluğu, 1903-1917 Yunanistan Elçiliği görevlerinde bulunmuştur. St Michael ve St George Nişanı ile Victoria Kraliyet Nişanına sahip İngiliz diplomat, 1917-1919 Dışişleri Bakanlığı Dış Ticaret Departman Müfettiş Yardımcısı olarak görev yapmıştır. Colin Mackie, **A Directory Of British Diplomats**, <http://www.gulabin.com/britishdiplomatsdirectory/pdf/britishdiplomatsdirectory.pdf>, s.158, 19.06.2015.

Başbakan Venizelos'un Avrupa gezisinden dönmesini beklemeden ve Osmanlı'dan önce Yunanistan'a tebliğ edilmesinden rahatsızdır.²⁰¹

Babıâli; Büyük Güçler'e cevaben verdiği 15 Şubat tarihli notada kararı; "...ne İmparatorluğun temel taleplerinin yeterince göz önüne alındığı ne de çözümün tüm ciddi anlaşmazlıkları engelleyecek şekilde olduğu" şeklinde eleştirmektedir.²⁰² Notanın "Osmanlı Hükümeti, ödevlerinin bilincinde olarak ve barışın yararlarını takdir ederek, adil ve meşru taleplerini savunmak için çaba gösterecektir" ifadeleri ise oldukça dikkat çekicidir. İspanya Elçisi Ory bu ifadeleri; Hükümet'in hem Türkiye'nin tüm haklarını koruyarak hareket ettiği, hem de ileride Yunanistan'la işbirliği içinde ve her iki taraf için daha tatminkâr bir çözüm kapısını açık tuttuğu şeklinde yorumlamaktadır.²⁰³

Bu sırada İtalya'nın, 12 Ada'yı boşaltmak için Osmanlı Devleti'nden tazminat talep etmesi; Hükümet'in Ege Adaları meselesine alternatif bir çözüm yolu açan bir gelişme olarak yansımaktadır. Zira 1912 yılında imzalanan Uşi Barış Antlaşması'nda, Osmanlı Hükümeti Trablusgarp ve Bingazi'deki askerlerini geri çekmedikçe; İtalya'nın da 12 Ada'yı boşaltmayacağı kabul edilmiştir.²⁰⁴ 1 Mart tarihli İspanya İstanbul Temsilcilik raporunun da belirttiği üzere Osmanlı Hükümeti; adalardaki İtalyan askerî varlığının, bir Yunan işgalini engellemesi amacıyla bu maddeyi kullanmakta; Bingazi'de bulunan subay ve askerlerini, kasıtlı olarak geri

²⁰¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 52, İTDB, Rapor, "Ege Denizi Adaları Hakkında Devletlerin Verdiği Kararın Yunanistan ve Türkiye'de Yarattığı Etki", İstanbul, 16 Şubat 1914.

²⁰² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, 15 Şubat 1914 tarih ve 51 numaralı raporun eki. Ekte yer alan Babıâli notasının, Fransızca kopyasının tarihi 14 Şubat 1914 olmakla birlikte, 15 Şubat tarihli bu raporda "Babıâli 'nin şimdi yazdırdığı cevap notası..." ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla cevap notasının asıl tarihinin 15 Şubat olduğu düşünülmektedir. Armaoğlu ise eserinde Babıâli'nin cevap notasını 16 Şubat 1914 tarihinde sunduğunu aktarmaktadır. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 669. Bütünlüğü bozmamakla birlikte, raporların verdiği tarihlerin çelişmesi kronolojik karışıklığa neden olabileceğinden bu tür tarihsel farklılıklara dikkat çekmekte fayda görülmektedir.

²⁰³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 51, İTDB, Rapor, "Babıâli 'nin Büyük Devletlerin Ege Denizi Adaları Hakkında Verdiği Toplu Notaya Cevabı", İstanbul, 15 Şubat 1914.

²⁰⁴ Balkan Savaşları sırasında Ege adaları meselesi için ayrıca bkz., Ahsen Gül Tokay, "The Balkan Wars, Ottoman Diplomacy and the Question of the Aegean Islands", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C. 1, TTK, Ankara, 2014, s. 217-230.

çekmemektedir. Oysa mevcut durumda, yani Yunanistan’la barış antlaşmasının imzasından ve Ege Adaları hakkında Büyük Güçler’in kararı açıklandıktan sonra Osmanlı, İtalya’dan adaları boşaltmasını talep etmiştir.²⁰⁵ Buna karşılık İtalya, Osmanlı’nın bu talebini gerçekleştirmek için kendisine 100 milyon franktan az olmayan bir tazminat ödemek zorunda olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı basını, İtalya’nın bu iddiasını “Antalya’dan Burdur’a uzanacak bir demiryolu hattına ait imtiyazları elde edebilme amacına” bağlamaktadır. İspanyol elçi Ory, Babıâli’nin İtalya Büyükelçisi Senatör Marki Garroni²⁰⁶ ile müzakere halinde olması nedeniyle genel görüşün; İtalya’nın en nihayetinde söz konusu hattı elde edeceği şeklinde biçimlendiğini yazmaktadır.²⁰⁷ Elçi Ory, böylelikle Babıâli’nin; Büyük Güçler’in kararından zaten memnun olmayan Yunanistan’a, Sakız ve Midilli adaları karşılığında 12 adanın tamamı ya da bir kısmını teklif etmeyi planladığını düşünmektedir. Elçinin bu görüşünden yola çıkarak; Osmanlı Hükümeti’nin, Avrupa devletlerinin kararına alternatif bir çözüm olarak Güney Anadolu demiryolu imtiyazları ve 12 Ada’yı gözden çıkararak, Sakız ve Midilli adaları için büyük bir bedel ödemeye hazır olduğu yorumu yapılabilir.

Osmanlı Hükümeti’nin Mart ayı itibariyle bir yandan Yunanistan’la çeşitli görüşmeler sürdürürken; diğer yandan Yunanistan ile iyi ilişkiler içinde bulunan Romanya’nın arabuluculuğuna başvurduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Buna göre, İstanbul’da

²⁰⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 68, İTDB, Rapor, “İtalya’nın Akdeniz’deki 12 Adayı Osmanlı İmparatorluğu’na Geri Verme Emeli”, İstanbul, 1 Mart 1914.

²⁰⁶ Marki Eugenio Camillo Garroni (1852–1935), 1852 yılında Turin Hukuk Fakültesi’nden mezun oluşunun ardından İçişleri Bakanlığı bünyesinde çalışmaya başlamıştır. 1911-1914 yılları arasında İstanbul Temsilciliği’ne atandı. Ağustos 1920 yılında İstanbul’a İtalyan Yüksek Komiseri unvanı ile geri döndü. 1922 yılında Lozan Barış Konferansı’na İtalya Delegesi olarak katılan Garroni, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması’nın İtalyan Kralı adına imzalayan yetkili temsilcisidir. Saints Maurice et Lazare Nişanı ve İtalya Kraliyet Nişanı’nın Büyük Haç rütbesine sahiptir. Giovanni Assereto, “Eugenio Camillo Garroni”, **Dizionario Biografico degli Italiani** (Gambacorta–Gelasio II), Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1999, http://www.treccani.it/enciclopedia/camillo-eugenio-garroni_%28Dizionario%29/ 19.06.2015.

²⁰⁷ Müzakerelerin hızla tamamlanması amacıyla Babıâli, Roma Büyükelçisi Nabi Bey’i İstanbul’a çağırıştır. Bkz., dipnot 205.

²⁰⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 101, İTDB, Rapor, “Ege Adaları Nedeniyle Yunanistan ve Osmanlı Arasındaki Uyuşmazlıklara Romanya’nın Arabuluculuğu Hakkında”, İstanbul, 31 Mart 1914.

Yunanistan Büyükelçisi Demetrius Panas, Hariciye Nazırı Sadrazam Said Halim Paşa ile İttihat ve Terakki liderlerinden Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile görüşmelerde bulunmaktadır. Öte yandan Osmanlı'nın arabuluculuk teklifini kabul eden Romanya'nın Atina Büyükelçisi Mr. Filodor, bir süredir Yunanistan Dışişleri Bakanı Streit ile temas halindedir. Romanya ayrıca, diplomat ve asker olan Constantin Coandă'yı²⁰⁹ arabuluculuk için görevlendirmiştir. General Coandă; Türk-Yunan anlaşmazlıklarının çözümü için Yunanistan Hükümeti'ne başvuruda bulunmuş ve teklif Yunanistan Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüştür. Buna karşın Bakanlar Kurulu cevabında, "Ege Denizi Adaları meselesini oluşturan müzakerelerde, Yunanistan'ın adalar üzerindeki -Büyük Güçler'in kararıyla tanınan- haklarını etkileyecek hiç bir tartışmaya, prensipte dahi, girmeyeceğini" belirtmiştir. İspanyol elçi, gözlemlerine göre; Romanya Hükümeti, General Coandă'dan ümitli olmasına rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin bu cevap üzerine olumlu ve net bir sonuç alma beklentisinde olmadığını yazmaktadır. Şu halde, Yunanistan'ın, Romanya'nın arabuluculuğunu kabul ettiği; fakat arabuluculuğun konusu olan, Ege Adalarıyla ilgili herhangi bir görüşme ya da tartışmayı baştan reddederek, arabuluculuğu işlevsiz kıldığı söylenebilir.

Nisan ayına gelindiğinde Ege Adaları meselesinde Büyük Güçler'in verdiği kararla ilgili son durumun devam eden bir belirsizlik ve sürünceme olduğu söylenebilir. Durumu kararın tebliğ edilişinden itibaren genel olarak özetleyen İstanbul Temsilcilik raporunda Yunanistan'ın cevap notasını 21 Şubat 1914 tarihinde verdiği belirtilmektedir.²¹⁰ Buna göre, kendisine verilen "adaların hiçbir askeri saldırı ya da müdahaleye uğramayacağı; adaların yakınındaki Anadolu kıyılarında da benzer saldırgan tedbirler alınmayacağının garantisini" istemektedir. Yunanistan, bu

²⁰⁹ Constantin Coandă (1857-1932) Romen general ve siyasetçisidir. 1. Dünya Savaşı'nın 1916-1918 yılları arasında Rus Genel Karargâhı'na Romanya Temsilcisi olarak gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ardından Romanya Kralı tarafından hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve 1918-1919 yılları arasında Romanya Başbakanlığını yürütmüştür. https://es.wikipedia.org/wiki/Constantin_Coand%C4%83 , 19.06.2015.

²¹⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 106, İTDB, Rapor, "Ege Adaları Meselesinin Mevcut Durumu Hakkında", İstanbul, 4 Nisan 1914.

garantilerin Osmanlı Hükümeti tarafından da tanınması talep etmiş; fakat Büyük Güçler şu zamana kadar hiçbir cevap vermemiştir. Benzer bir şekilde, Osmanlı Hükümeti de bu garantileri taahhüt ettiğini bildirmemiştir. Raporda, Yunanistan'ın yeni taleplerde bulunurken, kendi üzerine düşen şartları henüz yerine getirmediğine dikkat çekilmektedir. Bu şartlardan biri olarak Yukarı Epir'i boşaltması, bölgede görülen özerklik hareketleri nedeniyle zaman alacaksa da; Babıâli'nin 14 Şubat tarihli notasında talep ettiği üzere İmroz, Bozcaada ve Meis adalarını da henüz iade etmemiştir.

Bu rapor ışığında Nisan ayına gelindiğinde, hem Yunanistan hem de Osmanlı Devleti'nin Ege meselesindeki taleplerini Büyük Güçler'e bildirdikleri; fakat karar doğrultusunda hiçbir harekette bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mesele; diyalog kurma ve arabuluculuk girişimlerinin başından itibaren çıkmaza girmesi yüzünden Osmanlı ve Yunanistan Hükümetleri arasında da bir sonuca vardırılamamıştır. Bu süre zarfında hükümetlerin çözüm için yöneldikleri Büyük Güçler ise, verdikleri kararın hayata geçirilmesi ya da tarafların yeni talepleriyle ilgili olarak herhangi bir eylemde bulunmamıştır. Tüm bu nedenlerle herhangi bir ilerleme göstermeyen Ege Adaları meselesi; Balkan Savaşları'nın doğurduğu diğer sorunlarla birleşerek; ikili ilişkilerde yeni çıkmazlar yaratacaktır. Hem Osmanlı Devleti hem Yunanistan, I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği Temmuz 1914'e bu sorunlarla girecektir. Ege Adaları meselesinin çözümsüz kalması, Yunanistan toprakları içinde kalan Makedonya Müslümanları ile Trakya Rumlarının statüleri meselesiyle birleşmesine; her iki devletin bu sorunları birbirlerine karşı baskı unsuru olarak kullanmalarına yol açacaktır.

2.2.2. Rum Göçü Meselesi ve Rum Boykotu

I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin gündeminin bir diğer konusunu, Balkan Savaşları'nda kaybettiği topraklarda kalan Müslüman nüfus oluşturmıştır. Osmanlı ve Bulgaristan arasında imzalanan 1913 İstanbul Barış Antlaşması'nda, Osmanlı Devleti sınırı içinde kalan Bulgarların, Hristiyan unsurlarla aynı ayrıcalıklara sahip olması, Bulgaristan sınırı içinde kalan Müslümanların da din ve mezhep hürriyetinden faydalanacağı kararlaştırılmıştır. Antlaşma ayrıca, Bulgaristan'da kalan

Müslümanların istekleri dâhilinde Osmanlı Devleti'ne göç etme hakkını, 4 yıl için saklı tutmaktadır. Aynı hüküm ve haklar, Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Atina Antlaşması'nda da yer almaktadır.²¹¹ Zaten Balkan Savaşları süresince, bölgede yaşayan Müslüman halkın büyük bir kısmı, savaşın yarattığı güvenlik sorunu nedeniyle Osmanlı topraklarına göç etmiş bulunmaktadır.²¹² Ne var ki homojen bir ulus tesis etmek isteyen Balkan Devletleri, bu antlaşmalarının 'Müslümanların Osmanlı topraklarına göçünü' öngören maddesini kullanacak; sistematik olarak uyguladıkları baskılarla savaş sonrasında bu topraklarda kalan Müslümanları da Anadolu'ya göçe zorlayacaklardır.²¹³ Bazı İspanya İstanbul Temsilcilik raporları da, Osmanlı'nın Balkan Savaşları'yla kaybettiği topraklarda oluşan yeni azınlık sorununa değinerek; "Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'daki Müslüman tebaanın Osmanlı'daki gayrimüslim tebaa gibi bazı ayrıcalıklardan faydalanmadıklarını" belirtmektedir.²¹⁴ Bu raporlardan, Osmanlı Hükümeti'nin Batı Rumeli'de kalan Osmanlı tebaası için milli ve dini nitelikli önemli garantileri, anlaşmalar yoluyla elde etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

²¹¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 669-670; Fahriye Emgili, "Yunanistan Müslümanları: Balkan Savaşları'ndan 1923'e", **Balkanlar ve Göç**, ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 315.

²¹² Tefrik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, TTK, Ankara, 1955, s. 92; Yusuf Sarıay, "Balkan Savaşları ve Sonuçları", **Türk Yurdu**, S. 303, Kasım 2012, s. 8-15. Mehmet Kaya çalışmasında 1912-1914 yılları arası Makedonya'dan göç edenlerin sayısını 242.807 -300.000 olarak vermektedir. Mehmet Kaya, "Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar", **History Studies: International Journal of History**, V. 5, Issue 6, November 2013, s.13. Balkan Savaşları sırasında yaşanan göçü çeşitli yönleriyle ele alan çalışmalar için ayrıca bkz., **100. Yılında Balkan Savaşları...**, C. 1, s. 267 vd.

²¹³ J. Mc. Carthy, **Ölüm ve Sürgün : Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 163; Emgili,a.g.e., s. 320-328. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK, Ankara, 1994; Nedim İpek, "Balkanlar, Savaş ve Göç", **Balkanlar ve Göç**, ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 191-202.

²¹⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 67, İTDB, Rapor, "Sırp Delege Stefanovitch'in Barışı Tamamlamak İçin Türkiye'ye Gelişi", İstanbul, 28 Şubat 1914; AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 84, İTDB, Rapor, "Osmanlı ve Sırbistan Arasında Barışın İmzalandığını ve Anlaşmanın Metnini Bildiriyor", İstanbul, 15 Mart 1914. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin statüleri hakkında geniş bilgi için bkz., Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1996.

27 Nisan 1914 tarihli raporunda İspanyol elçi Ory, Yunanistan Hükümeti'nin Balkan Savaşları sonrasında da kendisine geçen topraklarda yerleşik (*établi*) bulunan Müslümanları göçe zorlayan uygulamalara devam ettiğini yazmaktadır.²¹⁵ Buna karşılık Osmanlı Hükümeti de benzer bir baskıyı Trakya'daki yerleşik Rum halkına uygulamaktadır. Rapora göre, Osmanlı Hükümeti bu doğrultuda, Tekirdağ'da bulunan Rumları, ev ve mallarına el koyarak Tekirdağ ve Marmara Ereğli limanlarından zorla göç ettirmekte; benzer bir şekilde Kırklareli, Vize ve Çorlu'daki Rumları da zorla sınır dışı etmektedir. Rapor, Hükümet'in bu uygulamasındaki amacının Makedonya'dan gelen Müslüman tebaayı bu şehirlerde Rumlardan boşalan yerlere yerleştirmek olduğunu ve şimdiden 10.000 kişinin sınır dışı edildiğini ve binlercesinin de sınır dışı edilmek üzere limanlarda bulunduğunu aktarmaktadır.

İspanyol elçi²¹⁶, konuyla ilgili olarak Osmanlı ve Yunanistan arasındaki yeni azınlıklara yönelik baskı misillemesinin temelinde, her iki devletin Büyük Güçler'in Ege Adaları kararından doğan memnuniyetsizliklerinin olduğu yorumunu yapmaktadır.²¹⁷ “Osmanlı'dan çıkan ve Yunanistan'a eklenen topraklardaki Türkler, anavatana dâhil olmak, böylelikle Yunan kanun ve vergilerine tabi olmamak için toplu göçe girişmişlerdir”. “(Osmanlı Hükümeti ise bu toplu göçü) yanlış ve haksız yere yıldırma (politikası) olarak değerlendirmiş” ve bu nedenle Doğu Trakya'daki yerleşik Rumlara aynı karşılığı vermeye başlamıştır.²¹⁸

Osmanlı Hükümeti'nin Doğu Trakya'daki Rum tebaasını zorunlu göçe tabi tutmasının -Yunanistan'a misilleme dışında- bir başka nedeni Balkan Savaşları

²¹⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No. 118, İTDB, Rapor, “Osmanlı Hükümeti'nin Trakya'da Yaşayan Rumlara Uyguladığı Sıkıntı Üzerine”, İstanbul, 27 Nisan 1914.

²¹⁶ 5 Mayıs 1914-7 Haziran 1914 tarihli İspanya İstanbul Temsilciliği raporları Manuel de Cabeyro y Lago imzalıdır. Lago hakkında biyografik bir bilgi elde edememekle birlikte, 1914 yılına ait bir çeşit salname olarak nitelendirebileceğimiz *Guía Oficial de España*'da İspanya İstanbul Konsolosu olduğu görülmektedir. **Guía Oficial de España 1914**, Madrid, 1914, s. 167. Kendisinin raporu imzalarken “İstanbul Temsilciliği Sorumlusu” olarak imza atması da, görev değişimi nedeniyle Lago'nun İstanbul Temsilciliği'ni vekâleten devraldığını göstermektedir.

²¹⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 128, İTDB, Rapor, “Osmanlı Dış Politikası Üzerine”, İstanbul, 11 Mayıs 1914.

²¹⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 149, İTDB, Rapor, “Osmanlı-Yunanistan İlişkileri Üzerine”, İstanbul, 9 Haziran 1914.

sırasındaki faaliyetleridir. Zira savaş süresince bölgedeki Rumlar; Bulgar ordusu ve Osmanlı tebaasından Bulgarlarla işbirliği içinde hareket etmişler; Edirne ve Tekirdağ çevresindeki Müslüman köylere saldırmış; ahaliyi göçe zorlayarak, katliamlarda bulunmuşlardır. Hatta kendileri de Osmanlı tebaası olmalarına rağmen Osmanlı askerine karşı savaşmışlardır.²¹⁹ Osmanlı Rum tebaasından kişilerin, düşmanla işbirliği yalnızca Bulgar ordusuyla ya da Doğu Trakya ile sınırlı kalmamış; Batı Anadolu’da da Yunan ordusuyla birlikte hareket etmişlerdir. İzmir ve çevresinden Yunanistan’ın işgal ettiği Midilli, Sakız ve Sisam adalarına geçerek Yunan ordusuna katılanlar olduğu gibi,²²⁰ Aydın Vilayeti’nde Osmanlı birliklerinden silahlarıyla birlikte firar edenler kurdukları çetelerle Batı Anadolu’daki Müslüman halkı katletmişlerdir.²²¹ Osmanlı’nın Trakya’yı geri almasıyla, işbirlikçi Rumlar Yunanistan’a kaçmış; geride kalanlar ise İzmir ve Trakya Divan-ı Harp Mahkemelerinde yargılanmışlardır. Savaşın ardından 16 Nisan 1914’te Osmanlı Hükümeti, imzalanan barış antlaşmaları gereğince Af Kanunu’nu çıkarmıştır. Kanunun taslak metninde bulunan, fakat daha sonra çıkarılan bir konu, afla tahliye olacak kişilerin memleketleri dışında bir yere yerleştirilmeleri, böylelikle bu kişilerin bu yerlere geri dönmeleri halinde çıkması muhtemel olayların önüne geçilmesi olmuştur.²²² Oysa bu taslak, kanunda yer almamış; -Ege Adaları meselesinin de yarattığı gergin ortam içinde- Osmanlı Hükümeti tarafından bu kişiler zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır.²²³

²¹⁹ Ahmet Efilöğlu, “Balkan Savaşı’nda Bulgar ve Yunan Ordularıyla İşbirliği Yapan Rum, Bulgar ve Ermenilere Genel Af İlanı ve Affın Uygulanışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2011, S. 20, İstanbul, 2012, s. 43- 46.

²²⁰ Efilöğlu, **a.g.m.**, s. 49.

²²¹ Hasan Taner Kerimoğlu, “1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey’in Bir Risalesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V.13, 2006-Güz, s. 94.

²²² Efilöğlu, **a.g.m.**, s. 61-64. Bu kanunla birlikte, ırza saldırı suçu dışında mahkûm edilenler tahliye edilmişlerdir.

²²³ Efilöğlu, “Balkan Savaşı Sonrası Trakya Rumlarının Yunanistan’a Göç Etmesi”, **Balkanlar ve Göç**, ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 256-261. Efilöğlu eserinde, Balkan Savaşları sırasında Rumlardan zarar gören Müslüman ahalinin ve nüfusu artan Müslüman muhacirlerin, savaş sonrasında bölgeye geri dönen bu işbirlikçi kişilere yönelik intikam amaçlı saldırılarda bulunduklarını belirtmektedir. Yine yazarın belirttiğine göre, Osmanlı Hükümeti, Rum tebaanın korunması ve asayişin sağlanması amacıyla, başta Tekirdağ olmak üzere bazı şehirlerde İdare-i Örfi ilan etmiş ve bununla birlikte İzmir ve Trakya Divan-ı Harbi Örfileri kurmuştur. Ne var ki bu tür

İspanyol diplomatik raporları, zorunlu göçe gelen ilk tepkinin; Osmanlı Devleti sınırları içinden, Rum Ortodoks Kilisesi Patriği V. Germanos tarafından verildiğini belirtmektedir.²²⁴ Patrik, Osmanlı Hükümeti'nin bu uygulamasını protesto amacıyla, Patrikhane'ye bağlı kiliselere, yaklaşan Paskalya Bayramı törenlerinin iptalini emretmiştir. Patrik ayrıca Padişah'la da görüşmüş; kendisinden “atalarının fermanlarını göz ardı etmemesini” istemiştir. Bu girişimden bir sonuç elde edemeyen Patrik, 7 Haziran günü Kutsal Ruhani Meclis Olağanüstü Cuntası ve Laik Meclis'i toplantıya çağırmıştır.²²⁵ Toplantı sonunda, zorunlu göçü protesto amacıyla, Hamsin Yortusu Pazarı'nın kutlanmaması ve Rum çocukların okula gönderilmemesi kararı alınmıştır. Öte yandan Hükümet, basına, protesto hakkındaki haberleri, yorumsuz olmak şartıyla yayınlamasına izin vermiştir. Bu nedenle konu hakkında basının protestoyla ilgili görüşüne, yalnızca *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin “Patriklik'in tavrına karşı omuz silmek gerekir” yorumunda rastlanmaktadır.

İspanyol temsilcilik raporları, Rum göçü meselesiyle eşzamanlı olarak yaşanan bir diğer gelişmenin, Rum tüccar ve mallarının boykotu olduğunu göstermektedir. Adı geçen boykot, Osmanlı tarihinde bir ilk olmamakla birlikte²²⁶, Balkan Savaşları sonrası oluşan konjonktürle doğrudan ilintili olduğu söylenebilir. Zira Balkan Savaşları'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan devletlerle yapılmış olması ve verilen ağır kayıplar, bununla birlikte Rum tebaasından kişilerin savaşlar sırasındaki ihanetleri; Osmanlı kamuoyunda derin bir etki yaratacaktır. Türk milliyetçiliğinin uyanması ve Müslüman-Türk unsurunun önem kazanması da yine bu dönemde görülmektedir.²²⁷

olayların önünün alınamaması nedeniyle bölgedeki Rumlar zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Efilöglü, “Balkan Savaşı Sonrası ...”, s. 262.

²²⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 118, İTDB, Rapor, “Osmanlı Hükümeti'nin Trakya'da Yaşayan Rumlara Uyguladığı Sıkıntı Üzerine”, İstanbul, 27 Nisan 1914.

²²⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 149, İTDB, Rapor, “Osmanlı-Yunanistan İlişkileri Üzerine”, İstanbul, 9 Haziran 1914.

²²⁶ Osmanlı toprakları içinde farklı siyasal olaylar sonucu 1908 yılında Avusturya-Macaristan'a, 1909-1911 yıllarında Yunanistan'a, Trablusgarp Savaşı süresince de İtalya'ya karşı iktisadi boykot hareketleri görülmüştür. Kerimoğlu, **a.g.m.**, s. 91-93.

²²⁷ Osmanlı toplumunda Türk unsurunun önem kazanması hakkında geniş bilgi için bkz., Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993; David Kushner,

Türk milliyetçiliği; İttihat ve Terakki'nin iktisat politikalarında da kendisini gösterecek; Müslüman-Türk unsurunun Osmanlı iktisat hayatına girişi ve hatta gayrimüslim unsurların yerini alışı teşvik edilecektir.²²⁸ Bu politikaların üzerinde durduğu Müslüman-Türk unsurun; Rum ve Ermeni tebaaya göre ticari ve ekonomik hayatta geri kalmışlığı da, kamuoyunda, savaşlardaki başarısızlığın sebeplerinden biri olarak görülecektir. Böyle bir konjonktürde; Balkan Savaşları'nda Osmanlı donanmasına karşı birçok başarı elde eden *Averof* adlı Yunan zırhlısının alınışındaki ayrıntılar da ön plana çıkmaktadır. Buna göre Yunanistan Hükümeti bu zırhlıyı; 1909 yılında, Osmanlı vatandaşı olan George Averof adlı bir Rum işadaminin yaptığı bağışlar sayesinde satın almış ve bağışçısının adını vermiştir.²²⁹ *Averof* zırhlısı, Yunanistan'a Ege'de donanma üstünlüğü kazandırırken; Balkan Savaşları sırasında kullanılmasıyla, Osmanlı donanmasının İmroz ve Mondros Deniz Muhaberelelerindeki yenilgisinde ve Ege Adaları'nın ele geçirilmesinde etkili olmuştur. Özellikle *Averof*'un, Osmanlı iktisadi-ticari hayatında faaliyet gösteren bir kişi tarafından finanse edilmiş olması; Osmanlı halkı arasında, Müslüman-Türk unsurunun iktisadi hayata girişinin ve gelişmesinin gerekliliği fikrini güçlendirmiştir. *Averof*'un bu konuda bir simge haline gelişi ve Osmanlı halkı arasında beslediği siyasi-ekonomik düşünceler, Rum mallarına yönelik bir boykotun başlamasına neden olacaktır.²³⁰ İspanyol diplomatik raporlarına yansıyan haliyle; 1913 yılında başlayan boykotun, Mart 1914'e gelindiğinde Ege Adaları ve Makedonya Müslümanları-Trakya Rumlarının göçü meseleleriyle alevlendiği anlaşılmaktadır.

Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908), Fener Yayınları, İstanbul, 1998; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 2005; Bünyamin Kocaoğlu, "Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikalarına Etkisi", **History Studies: International Journal of History**, V. 5, Issue 1, Ocak/January 2013, s. 251-266.

²²⁸ İttihat ve Terakki Partisi'nin milli iktisat politikası hakkında geniş bilgi için bkz., Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012; Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli Burjuvazi, Milli İktisat - Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995; Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, s. 618-634.

²²⁹ Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat...**, s. 166. Ayrıca bkz., Zafer Toprak, "Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik", **Toplumsal Tarih**, S. 113, Mayıs 2003, s. 10-19.

²³⁰ Boykot hakkında geniş bilgi için bkz., Zafer Toprak, "İslam ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", **Toplum ve Bilim**, S. 29/30 Bahar-Yaz, 1985, s. 179-199.

Elçi Ory, 16 Mart 1914 tarihli raporunda, İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup bazı kişilerin, Ocak ayında, Yunan ticari kuruluşlarına yönelik boykot başlatmak için büyük çaba sarf ettiğini aktarmaktadır.²³¹ Boykot, önce Yunan mallarına yönelik başlatılmış; fakat zamanla Hristiyan unsurlara ve gerilen Türk-Yunan ilişkileri nedeniyle Rum tebaaya yönelmiştir. Bu nedenle Ory, “Osmanlı ticaretinin büyük bir kesiminin Rumların elinde bulunduğu düşünülürse, boykotun doğrudan dış ticareti etkileyeceği” yorumunda bulunmaktadır. Elçinin ek olarak sunduğu, Dış Ticaret Delegeleri Daimi Birliği²³² tarafından hazırlanan rapor; boykotla ilgili ayrıntılara barındırmaktadır. Birlik; boykot çağrısı için halka dağıtılan iki el ilanından birini ele geçirmiş ve bu el ilanının Fransızca tıpkıbasımını yaptırarak, yabancı temsilciliklere raporlarıyla birlikte iletmiştir.²³³ Birliğe göre kırmızı kapaklı el ilanı; 45 sayfalık metin ve Müslüman tüccarların meslek gruplarına göre düzenlenen 46 sayfalık bir listeden oluşmaktadır. Hatta Osmanlıca orijinalinin ilk 36 sayfası ve listesi, hemen hemen aynı zamanda dağıtılan sarı kapaklı “Kurtuluş Yolu” başlıklı el ilanınıninkiyle birebir aynıdır.²³⁴ Her iki broşürün de içeriğinde, boykotun gerekçesi olarak, *Averof* ön plana çıkmaktadır. Broşürlere göre, Osmanlı donanmasını mağlup eden bu zırhlı, Yunan Hükümeti tarafından, “Osmanlı İmparatorluğu’na sadakati azalan Osmanlı Rumlarının bağışlarıyla” alınmıştır. Dolayısıyla Yunanistan’ın gemi ve silahları aslında Osmanlı halkının Rumlarla yaptığı alışveriş ve ticaret sayesinde finanse edilmiştir. Osmanlı

²³¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 85, İTDB, Rapor, “Yabancı Tüccarlara Karşı Türklerin Başlattığı Boykot ve Uyandırdığı Hristiyan Karşısı Fanatiklik”, İstanbul, 16 Mart 1914. Toprak ve Kerimoğlu, makalelerinde boykotun 1913 yılında başladığını ve 1914 yılında da devam ettiğini ifade etmektedirler. Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat ...**, s. 164; Kerimoğlu, **a.g.m.**, s. 95.

²³² 16 Mart 1914 tarihli İspanyol temsilcilik raporunda adı geçen bu Birlik hakkındaki bilgiye, Anadolu ve Mısır’daki Fransız ticari faaliyetleri hakkında hazırlanmış ve 1914 yılında basılmış bir kitapçıktan ulaşmaktayız. Kitapçıkta Birlik’in asıl adının *Union Permanente des Délégués du Commerce Etranger* olduğu ve Dersaadet Fransız Ticaret Odası’nın inisiyatifiyle kurulduğu belirtilmektedir. Maurice Pernot, **Rapport Sur un Voyage d’Étude a Constantinople, en Egypte et en Turquie d’Asie (Janvier-Aout 1912)**, Comité de défense des intérêts français en Orient, Typographie Firmin-Didot et Cie., Paris, 1914, s. 22. Sözü geçen İspanyol temsilcilik raporunda da 10 yıl önce yani 1904 yılında kurulduğu belirtilen Birlik’te, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer yabancı ticaret odalarının temsilcilerinin de yer aldığı anlaşılmaktadır.

²³³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, 16 Mart 1914 tarih ve 85 numaralı raporun eki, “Annexe au rapport N° 108 de Février 1914 relatif au BOYCOTTAGE”.

²³⁴ Birlik’in içeriğiyle ilgili analizlerinden, sözü edilen sarı kapaklı el ilanın, “Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu” başlıklı halka ücretsiz olarak dağıtılan ve boykota davet eden broşür olduğu anlaşılmaktadır. Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat...**, s. 169-171.

Müslümanı, bir an önce ticareti ele geçirmeli; halk alışverişini yabancı isimlere sahip mağazalardan değil; çalışanları ve sahipleri Türklerden oluşan kuruluşlardan yapmalıdır. Broşürler sonunda yer alan Müslüman tüccar ve zanaatkârların listesi de referans olarak verilmektedir.

Birliğin hazırladığı rapora göre, “Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu” ile aynı içerikte olan kırmızı kapaklı el ilanında, ilkinden farklı olarak 6 adet gravür yer almaktadır. Bu gravürlerin biri, Yunan Kralı Konstantin’in atıyla birlikte bir Müslüman’ı öldürdüğünü; bir diğeri İşkodra ve hilal ambleminin Karadağ Kralı Nikolas’ın atının ayakları altında olduğunu²³⁵ göstermektedir. Başka bir gravürde; Yunanistan, genç bir kadın olarak tasvir edilmekte, Yunan bayrağını elinde tutarken, Türk bayrağı, ayakları altında gösterilmektedir. Birlik, el ilanlarının bu gravürlere yer vererek, Balkan Devletleri’ne karşı düşmanlığı alevlendirmeyi amaçladığı yorumunu yapmaktadır. Kırmızı kapaklı broşürde ayrıca, yüksek sosyetedeki Müslüman kadınlara hitap edilmektedir. Müslüman kadınlarının; basit ve felaket haldeki Türk ürünlerine zarafet verebilecekleri yazılmakta; Rus-Japon Savaşı sırasında mücevherlerini orduya bağışlayan Japon kadınının fedakârlığı örnek gösterilerek, kadınların boykot çağrısına kulak vermesi istenmektedir.

İspanyol elçi Ory, broşürlerde yer alan cesaretlendirmelerin tehlikeli olduğunu; Türk yetkililerin şu ana kadar Hristiyan karşıtı bu harekete izin verip desteklerken, yabancı temsilciliklerin şikâyetleri üzerine boykotla mücadeleye giriştiklerini yazmaktadır. Elçinin, boykotun biraz gevşemesinin nedeni olarak, Hükümet’in aldığı önlemlerden ziyade “Türklerin bir duyguda uzun bir süre tutunamayan dengesiz karakterlerinden kaynaklandığı” yorumu dikkat çekicidir.

1914 yılı Haziran ayında Osmanlı ve Yunanistan arasındaki gerginliğin Ege Adaları meselesi, Trakya Rumları ve Rum Boykotu nedenleriyle doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. İstanbul Temsilciliği raporuna göre, 14 Haziran günü Yunanistan

²³⁵ Bu gravürde, 28 Ekim 1912 - 23 Nisan 1913 İşkodra Savunması’na bir gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.

Büyükelçisi Panas, “Osmanlı Hükümeti’ne Trakya’daki Rum tebaaya çıkarılan sıkıntıların Anadolu Rumlarına kadar yayılmasından şikâyet eden ve Anadolu’daki Rumlar hakkında ültimatom sayılabilecek tehditkâr bir nota” vermiştir.²³⁶ Yine aynı gün Başbakan Venizelos, Yunanistan Kamarası’nda “Yunanistan’ın sahip olduğu ve yarın sahip olacağı gücü vurgulayan provokatif bir konuşma” yapmıştır. Rapora göre aynı gün Kamaralar, “zaten Büyük Güçler’in kararı ile Yunanistan’a bağlanmış olan Sakız ve Midilli adalarını ilhak kararı” almıştır. Dönemin İstanbul Temsilcisi Elçi Julián María del Arroyo y Moret²³⁷ Babiâli’nin henüz bu notaya cevap vermediğini; fakat Türklerin, Venizelos’un nutkundaki dilden şikâyetçi olduklarını ve Makedonya’daki Müslüman unsurun, silinmek istercesine zulme uğratılmasından doğacak sonuçların sorumluluğunu reddettiklerini belirtmektedir. Elçi Arroyo’nun bu sırada Yunanistan’ın birkaç konteynır dolusu küçükbaş hayvanı, donanmasına ait bir gambotla²³⁸ Anadolu kıyısından Sakız adasına kadar çektirmesini “küstahlık” olarak nitelendirmektedir. Yunanistan’ın, Türk zabıtasından kaçan Rum kaçakçılara donanmasıyla yardım etmesindeki amacı; Osmanlı Hükümeti’nin canlı hayvan ihraç yasağıyla alay etmektir. Elçinin, Yunanistan’ı bu şekilde eleştirmekle birlikte, Osmanlı Hükümeti’nin Anadolu’daki Rumlara yönelik olaylar için tedbirler alındığı açıklamalarına da inanmadığı görülmektedir. Ona göre Hükümet; Anadolu’da bulunan Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Rumların korunması için sert ve hızlı önlemler almışcasına numara yapmaktadır. Elçi, bütün bu gelişmelerin bir Türk-Yunan savaşına sebebiyet

²³⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 153, İTDB, Rapor, “Osmanlı-Yunanistan İlişkileri Üzerine Telgrafını Açıklıyor”, İstanbul, 15 Haziran 1914. Nurten Çetin eserinde, bu notanın 12 Haziran 1914 tarihinde verildiğini ve içeriğinde Ayvalık Kasabası’ndaki Rum ahaliyi tehdit eden çetelerle ilgili gereken önlemlerin alınmaması halinde ikili ilişkilerin tehlikeye gireceğinin belirtildiğini aktarmaktadır. Nurten Çetin, “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2010, s. 153.

²³⁷ İspanyol diplomat Julián María del Arroyo y Moret, 1908-1912 yılları arasında Peru, Ekvator ve Bolivya’nın Lima şehrinde akredite olan İspanya Temsilciliği’nde, 1912-1913 yılları arasında İspanya Havana Temsilciliği’nde görev yapmıştır. 1914 yılında İspanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bölüm şefi olarak çalışan Arroyo, Haziran 1914-Haziran 1918 tarihleri arası İspanya İstanbul Temsilciliği’nde Tam Yetkili Fevkalade Elçi olarak görev almıştır. **Gaceta de Madrid**, No: 107, 16 Nisan 1912, s. 113; **Gaceta de Madrid**, No: 153, 2 Haziran 1914, s. 591; **Guía Oficial de España 1914**, s.126; **Guía Oficial de España 1915**, Madrid, 1915, s. 140; [https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Embajadores de Espa%C3%B1a en Ecuador](https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Embajadores_de_Espa%C3%B1a_en_Ecuador) , 23.06.2015.

²³⁸Gambot: kıyı korunmasında ve karakol görevinde kullanılan küçük savaş gemisi. <http://www.dearsan.com/gemici-sozlugu/> , 22.06.2015.

vermesinin mümkün olduğunu sezdirmektedir. Zira Yunanistan, 2 Amerikan kruvazörü²³⁹ satın almış, öte yandan Osmanlı Hükümeti de İngiltere tersanelerine savaş gemileri sipariş etmiştir. Elçiye göre Amerikan kruvazörleri, Osmanlı'ya karşı donanma üstünlüğü kurmasına yetmeyeceğinden, Yunanistan küstah tavırlarına devam edemeyecektir. Ve savaşın kaçınılmaz olduğu düşünülürse, Yunanistan'ın, Osmanlı'ya ait savaş gemilerinin gelmesini beklemeden hareket etmesi gerekecektir. Elçinin savaş beklentisinin diğer devletler tarafından da paylaşıldığı, “Ege Denizi’nde çıkabilecek olaylara önlem olarak, Rus kanyonu *Donetz*’in bir gece önce Boğazlardan İzmir’e doğru yelken açtığı haberinin doğrulanmasından” da anlaşılmaktadır.²⁴⁰

İspanya İzmir Konsolosu, İstanbul Temsilcisi’ne ilettiği 19 Haziran 1914 tarihli raporunda, genel hatlarıyla, Rum boykotuyla birlikte Osmanlı Müslüman halkın Rumlara yönelik baskı ve saldırılarda da bulunduğunu iddia etmektedir.²⁴¹ “Hristiyanların, özellikle de Ortodoks Rumların zulüm gördükleri; Osmanlı yetkilileriye bu olaylara göz yumdukları ve hatta sempati ile karşıladıkları” belirtilmektedir. Yine raporda, İzmir’de yüzlerce ailenin evlerinden eşyalarıyla ya da eşyasız olarak çıkarıldıkları, büyük ölçekli hayvan hırsızlığı yapıldığı; paniği arttırmak ve Rumların kaçmalarını sağlamak amacıyla münferit suçların işlendiği; Karşıyaka’da bazı evlerin tahliye edildiği, bazı dükkânların da soyulduğu aktarılmaktadır. İzmir konsolosunun raporunda verdiği en dikkat çekici bilgi; “Foça’da pederlerin kiliselerde çarmıha gerildiği, kadın ve çocuklara ateş açılması üzerine olaylara Osmanlı Jandarması’nın da dâhil olduğu” şeklindedir. Konsolos, “güvenilir kaynaklardan öğrendiğine göre; bu olay sonunda 50 ölü, 280 yaralının olduğunu, bu nedenle 6,000

²³⁹ Kruvazör: büyük savaş gemisi sınıfına giren ve dışardan destek ihtiyacı olan zırhlı savaş gemileridir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kruvaz%C3%B6r> , 22.06.2015.

²⁴⁰ Raporda, eski bir İtalyan kruzeri Dandolo’nun İzmir limanında demirlemiş halde olduğu; İngiltere’den de bir squadın 3 hafta içinde geleceğinin haber alındığı ve Rus kanyonu *Donetz*’in gelişinin beklendiği belirtilmektedir. Her ne kadar rapor; *Donetz*’in geliş sebebini, Ege Denizi’ndeki muhtemel olaylara bir önlem olarak gösterse de, bir Türk-Yunan savaşına müdahaleden ziyade, İzmir ve civarındaki Rus tebaanın tahliye edilmesi için kanyonun İzmir’e gönderildiği düşünülebilir. Çünkü Büyük Güçler’in Ege Denizi Adaları ile ilgili kararı, taraflar arasında bir çatışma halinde Büyük Devletlerin silahlı müdahale edeceğine dair bir madde içermemektedir. Bkz., dipnot 199.

²⁴¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 158, İTDB, Rapor, “İzmir Konsolosu’nun Raporu ve Önemli İçeriği”, İstanbul, 19 Haziran 1914.

Hristiyan'ın evlerini terk ettiğini" yazmaktadır.²⁴² Konsolos; ülkedeki Ortodoks tebaanın varlığının, Müslüman yıldırması karşısında imkânsızlaştığını; "Osmanlı yetkililerin amaçlarının bu unsurları Türkiye topraklarından çıkarmak ve de yeni bir savaş çıkararak kayıp toprakları geri kazanmak olduğunu" savunmaktadır. Rapordaki "gerek Dâhiliye Nazırı Talat Bey, gerekse Vilayet Valisi Rahmi Bey'in siyasetinin; 'bazı (sorumlu yetkilileri) görevden alma ve ardından çok daha avantajlı mevkilere getirerek' eski Türk oyununu sergilediği" yorumu oldukça dikkat çekicidir.

İspanyol konsolos, aynı raporunda İzmir'de görev yapan konsoloslarla bir araya gelerek toplantı yaptıklarını belirtmektedir. İspanyol konsolosunun, Osmanlı Hükümeti'nin gayrimüslim tebaaya karşı bu olayları kasıtlı olarak ve el altından desteklediği yönündeki güvensizliğinin, diğer konsoloslarda da hâkim olduğu anlaşılmaktadır.²⁴³ Toplantıda, Müslüman muhtarlara mühürlü zarflar dağıtıldığı söylentisi gündeme gelmiştir. Yunanistan Konsolosu bu zarflarda Hristiyanlara karşı yapılacak eylem emirlerinin bulunduğundan; Almanya Konsolosu ise yeni bir savaş hazırlığı için emirlerin yer aldığından şüphelenmektedir. Toplantıda ayrıca, Osmanlı yetkililerinin İzmir'de bir nümayiş hazırlığı içinde olduğu şüphelerini besleyen diğer gelişmeler de görüşülmüştür. İzmir Valisi'nin, "Müslüman Türk öğrencilerine silah dağıtımının okuldaki başarılarını ödüllendirmek amacıyla gerçekleştirildiği"

²⁴² Konsolosun bahsettiği olayları doğrulayan herhangi bir bilgiye rastlanmadığı gibi, hangi güvenilir kaynaklara dayandığı tespit edilememiştir. İzmir gibi kozmopolit bir yerde, Din görevlilerinin çarpmıha gerilmesi ya da kadın ve çocukların öldürülmesi gibi olayların, yabancı kamuoyunda da büyük yankılar uyandırması ve ikincil kaynaklara da yansması kuvvetle muhtemel olduğundan; konsolosun aktarımlarının, şehirde dolaşan söylentilerden beslendiği görüşünü güçlendirmektedir.

²⁴³ Benzer görüşlerin bugün bazı tarihçiler tarafından da paylaşıldığı görülmektedir. Örneğin Fuat Dündar, 'Rum göçlerinin İttihat ve Terakki idaresinin muhacir iskânı, şiddet ile korku salmak ve ekonomik boykot ile yaşam koşullarını zorlaştırmak metodunun bir sonucu olduğu' görüşünü savunmaktadır. Bkz., Fuat Dündar, "1914'te Rumların Sürülmesi Yabancı Heyetin Gözlemleri ve Seyrek Köyünün Foto Hikâyesi", **Toplumsal Tarih**, S. 199, Temmuz 2010, s. 82-86; Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İletişim Yayıncılık, 2008. Oysa bu görüş, Hükümet'in Rum tebaanın korunması ve asayişin sağlanması amacıyla, başta Tekirdağ olmak üzere, bazı şehirlerde İrade-i Örfi ilan etmesi ve İzmir ve Trakya'da Divan-ı Harbi Örfileri kurmasıyla tezat oluşturmaktadır. Dündar'ın Modern Türkiye'nin Şifresi adlı eserinin eleştirisi için bkz., Ahmet Efiloğlu, "Fuat Dündar'ın Osmanlı Belgelerinde Kaybolan Modern Türkiye'nin Şifresi", **Bellefen**, C. LXXIV, S. 270, Ağustos 2010, s. 531-570; "Fuat Dündar'ın Tehcire Gereken ve Hak Ettiği Anlamı Veren Kitabı (!) "Modern Türkiye'nin Şifresi" ", **Yücel Dağlı Anısına**, Turkuaz, İstanbul, 2011, s. 177-199.

yönündeki açıklaması konsolosları endişelendirmektedir. Konsoloslar; İzmir Gümrüğü'nün, İstanbul'dan gelen emirler gereğince “yangın, sel ve diğer durumlar karşısında depolardaki malların sorumluluğunu kabul etmediği” duyurusunu, kendi elçiliklerine bildirme kararı almışlardır.

Babiâli, gerek Yunanistan'ın notasına cevaben, gerekse yabancı kamuoyundaki bu güvensizliği kırmak amacıyla eyleme geçmiş; İstanbul'daki yabancı temsilciliklere bir nota göndermiştir.²⁴⁴ Dâhiliye Nazırı Talat Bey imzalı notada, yabancı temsilciliklerin Anadolu'daki teftişine birer memur tayin edebilecekleri; böylelikle Rumlara karşı çıkarıldığı rapor edilen olayların abartıldığını ve alınan önlemleri yakından görebilecekleri bildirilmektedir. Aynı sıralarda İzmir Konsolosu; Osmanlı yetkililerinin resmi bir bildiri yayınlamasının ardından vilayette sükûnetin hâkim olduğunu belirtmektedir.²⁴⁵ Buna göre, Nazır Talat Bey; asayişin temini için kaymakamları görevlendirdiği bildiride, “Osmanlı Hükümeti üzerine düşen görevi yaptığı için sebepsiz yere korku yaratacak hareketlerden kaçınılmasını” istemektedir. İstanbul Temsilcisi Arroyo da “Osmanlı-Yunanistan arasındaki gerginliğin ve savaş tehlikesinin an itibariyle ortadan kalktığı” görüşündedir.²⁴⁶ Bunun bir nedeni, Büyük Güçler'in, Babiâli'nin Anadolu'daki durumu birlikte teftiş için her elçilikten bir çevirmen/hukuk müşaviri (*dragoman*) atanması teklifini kabul etmesidir. Büyük Güçler'in bu teklifi kabul ederken ayrıca, Yunanistan'a da barışın korunmasını tavsiye etmiştir. Elçi Arroyo, ikinci bir neden olarak ilginç bir bilgiyi paylaşmaktadır. Buna göre, İstanbul'daki tüm meslektaşlarının da barıştan yana olduğunu gören ABD Büyükelçisi, Başkan Wilson'dan Yunanistan'ın ABD'den satın aldığı 2 kruvazörün ülkeden çıkışını engellemesini istemiş; Washington da bu talebi kabul etmiştir. Bu bilgi ışığı altında Elçi Arroyo'nun, Yunanistan'ın savaşçı tavrını geride bırakmasını, Büyük Güçler'den destek görememesi ve Ege Denizi'nde Osmanlı donanmasına karşı

²⁴⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 159, İTDB, Rapor, “Osmanlı-Yunanistan İlişkileri Üzerine”, İstanbul, 19 Haziran 1914.

²⁴⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 161, İTDB, Rapor, “İzmir Limanı Girişindeki Mayınlar ve İzmir Konsolosunun Raporu”, İstanbul, 22 Haziran 1914.

²⁴⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 160, İTDB, Rapor, “Osmanlı-Yunanistan İlişkilerinde Gerginliğin Kaybolması”, İstanbul, 22 Haziran 1914.

üstünlük kurmasını sağlayacak kruvazörlerin -olası bir savaşı önlemek amacıyla- teslim edilmemesine bağladığı söylenebilir.

Gerçekten de bu gelişmeyi izleyen İspanyol temsilcilik raporu, Yunanistan'ın, Büyük Güçler'in baskısı ile daha barışçıl bir hava içine girdiğini teyit etmektedir. Buna göre Yunanistan, Babıâli'ye gönderdiği nota ile Anadolu Rumları ve Makedonya Müslümanlarının kayıplarını belirlemek için bir karma komisyon oluşturulması teklifini kabul etmiştir.²⁴⁷ İspanya Elçisi Arroyo, Yunanistan Elçisi Panas'ın kendisine; "Türklerin, Yunan Hükümeti'nin bu iyi niyet gösterisine rağmen Anadolu'daki Rumlara karşı yıldırma eylemlerine devam edeceklerini" söylediğini aktarmaktadır. Yunan elçinin bu sözleri için Arroyo, "iki ülke arasında savaş tehlikesinin şimdilik söz konusu olmadığını ama istenirse savaşmak için sebep bulmanın kolay olacağı" yorumunu yapmaktadır. Ona göre, iki ülke arasında bu gerilimin sebebi, Londra'da toplanan büyükelçilerin bu toprakları, "Yunanistan ve Osmanlı'nın gereksinimleri ve genel koşullara uygun olarak değil, fakat kendi fantezilerine göre dağıtmalarına" dayanmaktadır. Bu haliyle elçinin, ne Yunanistan ne de Osmanlı'yı fakat Balkan Savaşları sonrası toprak dağılımını bu devletlerin koşul ve taleplerini göz ardı ederek gerçekleştiren Büyük Güçler'i suçlu ve sorumlu bulduğu söylenebilir. Elçi Arroyo'nun bu görüşünün, selefi Elçi Ory'nin Rum göçü sırasında doğan gerginliğin sebebini Osmanlı'nın yanlış anlamasına bağlayan görüşünden oldukça farklı olması dikkat çekicidir.

1914 yılı Temmuz ayına gelindiğinde, Osmanlı ve Yunanistan temsilcilerinden oluşan karma komisyonun çalışmalarına başlamasına rağmen, Elçi Arroyo'nun yorumunu haklı çıkaran bir şekilde, savaş ihtimalinin yine gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Elçiye göre, "Osmanlı Hükümeti; tüm iyi niyetine rağmen Anadolu'daki Rumlara yönelik yıldırma olaylarının önüne geçememektedir."²⁴⁸ Hatta

²⁴⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 164, İTDB, Rapor, "Osmanlı-Yunanistan İlişkilerinde Gelişmeler Üzerine", İstanbul, 28 Haziran 1914.

²⁴⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 171, İTDB, Rapor, "Rum Vekillerin Meclisi-i Mebusan'daki Hareketleri", İstanbul, 7 Temmuz 1914.

konu Meclis-i Mebusan’da Rum mebuslar tarafından gündeme getirilmiş, diğer mebuslar onları protestolarla susturmuşlardır. Talat Bey’in aynı oturumda söz alarak; “Balkan müttefiklerin Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri benzeri görülmemiş vahşetle ilgili olarak”, bir göç dalgasının oluştuğu; göçmenlerin Rum bölgelerine yerleştirilmesi sonucu intikam duygusuyla yapılan yıldırımlara karşı Osmanlı Hükümeti’nin gereken tüm tedbirleri aldığı; Osmanlı ve Yunan hükümetlerinin bu önemli konunun çözümü için karma komisyonda çalıştıkları...” yönünde bir açıklama yapmıştır.

Balkan Savaşları’yla doğan Rum Boykotu ve savaşın hemen ardından ortaya çıkan yeni azınlıkların statüleri meselesi, birbirlerini tetikleyen gelişmelerdir. İncelenen belgelerin ışığı altında, Osmanlı ve Yunanistan arasında savaş rüzgârları estiren her iki meselenin çözümü için Osmanlı Hükümeti’nin Yunanistan’a göre daha uzlaşmacı bir tutum sergilediği görülmektedir. Rum tüccar ve mallarının boykotuyla²⁴⁹, Müslüman halkın Rumlara yönelik şiddet olaylarının yalnızca Osmanlı-Yunan ilişkilerinde değil, Osmanlı Meclis-i Mebusanı içinde de gerginliğe neden olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki Osmanlı iç ve dış siyasetini meşgul eden bu konuların aynı Ege Adaları’nda olduğu gibi I. Dünya Savaşı öncesi çözüme kavuşturulamadığı, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na bu meselelerin yüküyle girdiği de açıktır.²⁵⁰

²⁴⁹ Kısa süre içinde yalnızca İstanbul’da 500’e yakın Müslüman dükkânın açıldığı ve 1914 yılında Müslüman Tüccar Cemiyeti’nin kurulduğu göz önüne alındığında, 1913-1914 Boykotu’nun ‘milli iktisat’ fikrinin ilk uygulaması olarak başarıya ulaştığı söylenebilir. Bkz., Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat ...**, s. 171, 172.

²⁵⁰ 1914 Temmuz ayında, Osmanlı ve Yunanistan Hükümetleri arasında Aydın Vilayeti’ndeki Rum ve Makedonya’daki Müslüman nüfusun mübadelesi görüşmeleri başlamış; görüşmelerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için Babıâli, vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği emirle boykotajın sonlandırılmasını istemiştir. İki devlet arasında İzmir Rumlarıyla Makedonya Müslümanlarının mübadele sözleşmesi yapılmış; fakat I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi, mübadelenin gerçekleşmesini engellemiştir. Kerimoğlu, **a.g.m.**, s. 99; Cengiz Mutlu, “Balkan Savaşları’ndan Lozan Konferansı’na Osmanlı Devleti’nde Rumların İç ve Dış Göçleri”, **History Studies: International Journal of History**, V. 4, Issue 2, July 2012, s. 262, 263. Osmanlı ve Yunanistan arasında müzakere edilen bu mübadele hakkında geniş bilgi için bkz., Çetin, **a.g.m.**, s. 149-172.

2.2.3. Mali ve Ekonomik Durum

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı maliye politikasının, 1854 Kırım Savaşı'ndan itibaren devam eden geleneği bozmayarak, dış borçlanma üzerine kurulduğu söylenebilir. 1908-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti; 8 kere dış borçlanmaya gitmiş; toplamda alınan 45.767.398 altın liralık dış borcun ihraç bedeli dışında kalarak devletin eline geçen net kısmı, 39.624.970 altın lira olmuştur.²⁵¹ Dış borçlanmaya rağmen Osmanlı maliyesinin sürekli bütçe açığı vermesi nedeniyle; askeri harcamalarda kesintilere gidilmiş, ordu ve donanma küçültülmüştür. Ne var ki bu kesintiler nedeniyle ordu ve donanmada yaşanan silah, teçhizat ve donanım eksiklikleri; Türk- talyan Savaşı ve Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinde etkili olmuştur. Dahası, bu savaşların yarattığı yüksek maliyetlere; Kuzey Afrika ve Balkan topraklarının ve dolayısıyla bu bölgelerin gelirlerin kaybı da eklenmiştir. Öyle ki I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin birikmiş toplam iç borcu 44,3 milyonken; toplam dış borç miktarı 153,7 milyon Osmanlı lirasıya ulaşmıştır.²⁵²

1914 yılına ait İspanya temsilcilik raporlarına, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bu konuyu ele aldığı, maliyeyi iyileştirmek ve kaynak yaratmak amacıyla bazı girişimlerde bulunduğu yansımaktadır. Bu girişimlerden ilkinin, hâlihazırda Osmanlı dış borçlarının %49'unu sağlayan Fransa'dan, yeni bir kredi alımı olduğu; Osmanlı Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa'nın Fransa ile 1913 yılının son aylarından itibaren bu yönde müzakerelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁵³ Yine aynı kredi alımını ele alan İstanbul temsilcilik raporu; Maliye Nazırı Cavid Bey'in, Fransa Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon ile 4 ay önce parafladıkları anlaşmayı sonuca bağlamak için Fransa'ya hareket edeceğini bildirmektedir.²⁵⁴ Nazır, Fransa'ya gitmeden önce *Le Temps*

²⁵¹Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009, s. 95.

²⁵² 1909-1910 mali yılı Osmanlı bütçe açığı 5,5; 1910-1911'de 6,8; 1911-1912'de 9,5; 1912-1913'te 3,2 milyon liradır. Özdemir, **a.g.e.**, s. 105, 106.

²⁵³ Bkz., dipnot 182; dipnot 192; dipnot 194.

²⁵⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 24, İTDB, Rapor, "Türkiye Ekonomisi Hakkında Projeler", İstanbul, 20 Ocak 1914. Raporda, Maliye Nazırı'nın ismi "Cevad Bey" olarak geçmektedir.

gazetesinin bir eleştirisine verdiği cevabında; bu borçlanma ve 1914 yılı Osmanlı maliye politikası hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Türk-Yunan gerilimine atıfla, gazetenin savaş yanlısı olarak eleştirdiği Enver Paşa; “1913 yılında 10 milyon lira olan savaş bütçesine rağmen, 1914 yılı için 6 milyon lira” talep etmiştir. Diğer nezaretlerde de tasarruf yoluna gidilmekte, bu yöntemle bütçe açığının 30 ya da 40 milyon frank olması hedeflenmektedir. Maliye Nazırı ayrıca, kredinin 50 milyon franklık kısmıyla memurlara olan borcun ödeneceğini ve 50 milyon franklık kısmıyla da tedarikçi taleplerinin karşılanacağını belirtmiştir. Raporda, Fransa’dan borç olarak alınması planlanan kredi miktarı, net 700 milyon frank olarak geçmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti, kredinin nakit olarak ve tamamının ödenmesini talep etmekte; 260 milyon franklık kısmıyla Hazine’nin piyasadaki yükümlülüklerini karşılamayı planlamaktadır. Raporda “herkesin de bildiği üzere Osmanlı bütçe açığının son yıllarda 800 milyon frangı aştığı” ve alınacak kredinin bu dış borcu kapatmaya yetmeyeceği yönündeki eleştiri dikkat çekicidir.²⁵⁵ İspanyol diplomatik raporları Şubat ayında, Paris’te bulunan Cavid Bey’in yürüttüğü müzakerelerin olumlu sonuçlandığını göstermektedir. Buna göre, Nafia Nezareti Demiryolları Umumi Müdürü Muhtar Bey, hem Cavid Bey’e anlaşmayı imza için yetki belgesini iletmek hem de Fransa’ya verilen Anadolu demiryolları işlerinin teknik detaylarını halletmek üzere Paris’e gidecektir.²⁵⁶

İstanbul Temsilcisi 28 Mart tarihli raporunda, Fransa’dan dış borç alımı ve Osmanlı mali durumu hakkında birinci dereceden bilgi sahibi Mr. de la Bouliniere’in, Düyun-u Umumi İdari Heyet Reisliğine gelişi nedeniyle yaptığı açıklamalara yer

²⁵⁵ Özdemir eserinde, 1912-1913 ve 1913-1914 yılları bütçe açıklarını 3,2 milyon Osmanlı lirası olarak belirtmektedir. Ayrıca 1 Fransız frangı kurunun da 22,72 Osmanlı lirası olduğuna işaret etmektedir. Özdemir, *a.g.e.*, s. 67, 95. Şu halde, sözü edilen yıllara ait bütçe açığı 72.704.000 Fransız frangına eşit olması nedeniyle, elçinin aktardığı veri doğrulanamamaktadır. Fakat bütçe açıklarının üst üste binmesi, faiz farkı ve dalgalı kur farkları, olağanüstü ve ek bütçe ödenek harcamaları gibi diğer etkenlere ulaşılmadığından, bilginin yanlış olduğu da tespit edilememiştir. Yine de elçinin belirttiği bu miktarın bütçe açığı değil, dalgalı dış borç miktarı olduğu düşünülmektedir. Zira daha sonra bir başka temsilcilik raporunda bütçe açığı, Özdemir’i doğrular bir şekilde 3 milyon Osmanlı lirası olarak aktarılmıştır. Bkz., AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 66, İTDB, Rapor, “Türk Hükümetinin Getirdiği Yeni Vergiler”, İstanbul, 28 Şubat 1914.

²⁵⁶ Bkz., dipnot 192.

vermektedir.²⁵⁷ Elçi; hem Paris Uluslararası Finans Konferansı'nda²⁵⁸ yer almış olan, hem de Osmanlı'nın Fransa'dan kredi talebi için birçok girişimde bulunan Bouliniere'in görüşleri oldukça önemli olduğu görüşündedir. Hatta "Osmanlı dış borçları ve Fransa ticaret çevrelerinin emellerini en iyi bilen Bouliniere, gerçekten de Osmanlı'nın geleceği için görüş beyan edebilecek tek yetkili kişidir". Elçi, Bouliniere'in "Osmanlı'nın olağanüstü zor koşullarda dahi bütün sorumlulukları yerine getirdiği ve geçmiş borçlarını ödedikçe geleceğini garanti altına alacağı" sözlerini, Fransız kredisi için Osmanlı'ya verdiği açık desteğin ifadesi olarak yorumlamaktadır. Öte yandan elçinin "Düyun-u Umumi İdaresi, Türkiye'ye önündeki zor koşullar süresince yardım ederken, temsil ettiği alacaklıların çıkarlarını savunuyor; böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu borçları bozulmamış şekilde devam ederken, alacaklıların hakları tamamen garanti altına alınmış oluyor" sözleri oldukça dikkat çekicidir. Zira yeni Düyun-u Umumi Reisi, Osmanlı'nın geleceğinin parlak olduğunu ifade ederek Fransız finans çevrelerini kredi vermeye teşvik etmektedir. Bu haliyle İspanyol diplomatın; Osmanlı'ya verilen bu desteğin karşılık bulması halinde, bir yerde, Osmanlı'nın 'borçlu' durumunun devam edeceği görüşünde olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti, dış borçlanmanın yanı sıra; yeni kaynaklar yaratmak amacıyla vergi politikasında da yeni düzenlemelere gitmektedir. Bütçedeki 3 milyon lira açığın kapatılması amacıyla, 1330 (14 Mart 1914-13 Mart 1915) mali yılı için Ağnam vergisinde %25 artış, Adli işlemlerde ve evlilik, pasaport, vize vb. işlemlerde alınan harçlara %100 zam yapılmış; her tür örnek çıkarma, harcama hesapları vb. işlemlerde orantılı damga vergisi alınmasının yanı sıra, Hicaz demiryolları inşasına katkı için tek kuruşluk yerine 2 kuruşluk pul uygulaması getirmiştir.²⁵⁹ İspanyol

²⁵⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 97, İTDB, Rapor, "Mr. La Bouliniere'in Düyun-u Umumiye Başkanlığına Gelişi Sırasındaki Konuşması ve Yorumları", İstanbul, 28 Mart 1914.

²⁵⁸ Konferans, 1913 yılında Paris'te Balkan Savaşları'nın yarattığı ekonomik ve mali sorunların çözümü için toplanmıştır. "Türk Devlet Ekonomisi ve Paris Finansı", çev. Mehmet Beşirli, Onur Zengin, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)**, S. 1, 2013, s. 201-218.

²⁵⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 66, İTDB, Rapor, "Türk Hükümetinin Getirdiği Yeni Vergiler", İstanbul, 28 Şubat 1914.

diplomasisi bu gelişmeyle ilgili olarak; zamanla bu vergilerin kalıcı hale geleceğini; geçici nitelikte olduğu söylenen vergi ve zamlar nedeniyle son 4 yılda, başkent İstanbul da dâhil tüm İmparatorlukta fiyatların 2-3 katına çıktığını savunmaktadır.

Nisan ayında Maliye Nezareti, Osmanlı borç miktarlarını inceleyen bir dizi rapor yayınlamıştır. İstanbul temsilcisine göre, aynı verilerle aynı sonuca ulaşmalarına rağmen, bu raporlarda kimi zaman olumsuz kimi zamansa olumlu bir tablo çizilmektedir.²⁶⁰ Alınan bazı avanslar ve kısa vadeli borçlar ise Maliye raporlarında yazıldığına göre, acil bayındırlık hizmetleri için kullanılmıştır. Maliye Nezareti son olarak, Düyun-u Umumi ve Deutsche Bank’a olan borçların daha sonra ödeneceği, bu miktarı yatırım ve devlet memuru ile tedarikçilerine olan borçlar için kullanılacağını duyurmaktadır. Elçi yayınlanan bu raporlar vesilesiyle Osmanlı maliyesi hakkında ayrıntılı analizlerde bulunmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti; 1911 yılında %4 faiz ile gümrük gelirleri teminat gösterilerek aldığı dış borçtan sonra; hiç borç almamış ve üzerine yaklaşık 3 yıl süren bir savaş geçirmiştir. Öte yandan Hükümet, Paris’te henüz sonuçlandırdığı kredi borçlanması sayesinde, bazı borçlarını geri ödenen kalemlerin içinde saymaktadır. Oysa kamu harcamaları için alınan avans ve kısa vadeli borçlanmalar, listelerde geri ödenmiş olarak gösterilen borçlar içinde yer almamalıdır. Elçiye göre; geri ödenebilir kalemler; “Osmanlı Bankası Hazine Bonosu 1.650.000 ve Osmanlı Bankası Hazine Bonosu Emisyonları ve Avansları 3.500.000, Tütün Rejisi Avansı 500.000, 1911 borçlanmasının ikinci taksiti olan Deutsche Bank Avansı 2.750.000 ve Düyun-u Umumi Avansları 1.600.000” olmak üzere toplamda, 10 milyon Osmanlı lirası (230 milyon frank) etmektedir. Öte yandan savaşlar ve bütçe açıkları nedeniyle, devletin dalgalı borç miktarı; 1908’den bu yana, 25 milyon Osmanlı lirasına (575 milyon frank) ulaşmaktadır. Hatta “İttihat ve Terakki’nin iktidara gelişine kadar dalgalı borç miktarı 400 milyon Osmanlı lirasını bulmak, bu nedenle, devletin Düyun-u Umumi borç yükü 4 milyar franka yaklaşmıştır. Elçi, bu

²⁶⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 116, İTDB, Rapor, “Osmanlı Mali Durumu Hakkında”, İstanbul, 23 Nisan 1914.

yükün faiz ve amortisman ödemelerinin, Anadolu gelirleriyle karşılanması gerekeceği görüşündedir.

Maliye Nazırı Cavid Bey, 4-6 Haziran günü Meclis'te 22 Haziran 1912 tarihinden o zamana kadar olan mali durumu özetleyen bir konuşma yapmıştır.²⁶¹ Nazır konuşmasında ayrıca gelecek mali planlarını sunmuş; program büyük bir başarıyla Meclis tarafından kabul edilmiştir. Buna göre, Fransa Hükümeti'nden imtiyazlar karşılığında alınan dış borç ile Osmanlı dalgalı dış borçlarının geri ödemesinin yapılması planlanmaktadır. Nazır, Fransa'ya verilen avantajlı imtiyazların etkisinin, kazanılacak imtiyazlar sayesinde hafifletileceği görüşünde olup mali durumla ilgili olarak olumlu bir tablo çizmektedir. Temsilcilik raporunda verilen bu bilgiler ışığında, Fransa'dan talep edilen net 700 milyon franklık borç kredisi karşılığında,²⁶² Fransa Hükümeti'ne bazı önemli imtiyazlar tanındığı; bununla birlikte ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin getireceği kimi yeni vergiler için Fransa'nın onayı aldığı anlaşılmaktadır. Raporda Fransa'ya verilen "avantajlı" imtiyazların ne olduğu belirtilmemekle birlikte, Demiryolları Umumi Müdürü Muhtar Bey'in Şubat ayında Paris'e gidiş sebebiyle, bunların Anadolu demiryollarıyla ilgili oldukları söylenebilir.²⁶³ Öte yandan "Fransa'nın kabul ettiği imtiyazlar" raporda; gümrük vergilerinin %3 oranında artışına kesin olarak izin verilmesi ve %4'lük yeni bir zamma onay; Fransa ile uzlaşma yoluyla belirlenecek özel tarife ve gümrük vergilerinin uygulanması; petrol, alkol, kibrit, şeker, oyun kâğıdı, sigara kâğıdı gibi

²⁶¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 172, İTDB, Rapor, "Maliye Nazırının Meclisteki Nutku", İstanbul, 8 Temmuz 1914.

²⁶² Şeker eserinde, İtalyan ve Balkan savaşlarının masraflarını karşılamak amacıyla alınan dalgalı borçların, düzenli borçlara çevirmek için 1914 yılında alınan dış borcu 500.000 Osmanlı lirası olarak belirtmektedir. Bkz., Murat Şeker, "Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, 2007, s. 131, Tablo 5. Oysa Özdemir, 1914 yılında yine aynı sebeple alındığını belirttiği dış borç miktarını net 19.520.000 Osmanlı lirası (brüt 22.000.000 lira) olarak vermektedir. Özdemir, *a.g.m.*, s. 94. Özdemir'in sözünü ettiği bu miktarın Şeker'in verdiği miktardan daha makul olduğu görüşündeyiz. Akşin ise eserinde Fransa'dan alınan borç miktarını 500 milyon frank olarak belirtmekte, mukavelelerin 26 Nisan 1914 tarihinde imzalandığını aktarmaktadır. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 410.

²⁶³ Bkz., dipnot 192.

kolonyal mallar üzerinde tekel oluşturacak biçimde tüketim vergisi konması ve yabancılardan patent vergisi alınması şeklinde açıklanmaktadır.

İspanyol elçi raporunda, Maliye Nazırı Cavid Bey'in bu imtiyazların Osmanlı'nın mevcut borç yükümlülüklerini ve gelecek ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir gelir sağlayacağına inandığını belirtmektedir. Hatta Nazır, "gelecek 10 yılda kullanılmak üzere 2.300 milyon olarak hesaplanan bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için, mali bütçenin yılda 115 milyon lira arttırılmasının gerektiğini" açıklamakta, fakat "ihtiyaç duyulan yeni gelirlerin bu imtiyazlarla elde edileceğinden" endişelenmemektedir. Zira yeni vergilendirmeler sayesinde elde edilmesi planlanan gelirler; gümrük zamlarından 1.400.000, petrol tekelinden 800.000, diğer tekel ve tüketim vergilerinden 1.800.000, yabancı patent vergilerinden 5.600.000 Osmanlı lirasıdır. Bu açıklamalarına karşı elçi, Cavid Bey'in iyimserliğinin sağlam temellere dayanmadığını savunmaktadır. Çünkü 2 milyon lira olan bütçe açığı, 4-5 milyondan daha az olmayacak ekstra kredi alımlarıyla daha da büyüyecektir. Dahası, Fransa kabul etmiş olsa dahi, Osmanlı'nın Büyük Güçler'in diğer ülkeleriyle olan birçok meselesi çözülmediğinden, bu imtiyazların hemen hayata geçirilmesi zaman alacaktır. Zira Bosna-Hersek'in devri sırasında Avusturya-Macaristan'ın ve Uşi Antlaşması'yla İtalya'nın kabul ettiği imtiyazlara; Rusya, Almanya ve İngiltere önceden onay vermemiştir. Dolayısıyla, bu düzenlemelerle birlikte Fransa'nın kabul ettiği bu yeni vergi gelirlerinin Osmanlı Hazinesi'ne akışı uzun sürecektir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti, Tranblusgarp ve Balkan Savaşları'yla daha da büyüyen bütçe açığını düzenleyebilmek için Fransa'dan kredi temin etmiş; bu kredi alımıyla daha da ağırlaşan dış borçlanmayı karşılayabilmek içinse yeni kaynak arayışına girmiştir. Aldığı kredi karşılığında, Fransa'ya önemli imtiyazlar tanıdığı gibi; kaynak yaratmak üzere yeni vergilendirmeler koyabilmek için yine Fransa'nın onayına ihtiyaç duymuştur. Bu haliyle, Nazır'ın sözünü ettiği "kazanılacak imtiyazlar"; Osmanlı Hükümeti'nin, üzerinde yürütme yetkisi olduğu Osmanlı topraklarında koyacağı ve fakat Fransa'nın izniyle elde edeceği için "imtiyaz" olarak nitelenen vergi gelirleri olarak belirlemektedir. Yeni vergilerle kazanılması planlanan gelirlerinse; mali bütçe artışı için hedeflenen yıllık 115 milyon liranın 1/10'undan

daha azına denk gelmesi dikkat çekmektedir. Bu haliyle; Hükümet'in gerek son dış borçlanmasını gerekse Fransa'ya verdiği imtiyazları mazur göstermek üzere hazırlanan bu mali planın gerçekçi olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde finansal olarak dışa bağımlılığını ortaya koyduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali yetersizliği ile yerli sermaye birikiminin olmayışı; dış borçlara olduğu kadar, yabancı sermaye ve yatırımlara da bağımlılığını doğurmuştur. Özellikle Osmanlı'nın hemen hemen tüm dünya ile aynı anda başlattığı demiryolu politikası, bu eksiklikler nedeniyle yabancı sermayeli projeler aracılığıyla yürütülecektir. Osmanlı Devleti'nin demiryolu inşa ve işletmelerini yabancı şirketlere imtiyaz olarak vermesi ise, bu şirketlerin bağlı olduğu devletlerin Osmanlı'dan imtiyaz elde etme mücadelesine sebep olacaktır. Bir başka deyişle, Osmanlı demiryolu ulaşımı, bu teknolojiye ileri olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya'nın ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlarına hizmet eden bir hal alacaktır.²⁶⁴ I. Dünya Savaşı öncesinde bu mücadele, özellikle Anadolu-Bağdat demiryolu hattı için alevlenmiş; Büyük Güçler, bazen kendi aralarında işbirliği yaparak bir diğerini saf dışı bırakmaya çalışmış, ama her halükarda, kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne baskı kurmuştur.²⁶⁵ Buna karşılık Osmanlı Devleti, demiryolu imtiyazlarını; hem Büyük Güçler arasında denge politikasını sürdürmek, hem de Balkan Savaşları'ndan sürüncemede kalan sorunlarda olumlu sonuçlar elde etme ve yeni dış

²⁶⁴ Konu hakkında bkz., Musa Gümüş, "1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler", **Tarih Okulu**, Mayıs-Ağustos 2011, S. X, s. 151-194; İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S. 1, s. 311-324.

²⁶⁵ 1888 yılında İzmit'in doğusundan Ankara'ya kadar ulaşacak Anadolu demiryolu hattı imtiyazı, bir Alman yatırımcıya verilmiş; inşaatın yönetimi için Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi (*Societe du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie*) kurulmuştu. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 138-140. 1898 yılında Alman sermayeli bu şirket, hattın Basra'ya kadar uzatılması teklifiyle Anadolu-Bağdat demiryolu hattı imtiyazı için başvuracaktı. Bu teklif, sömürge ve nüfuz bölgelerine uzanan bir coğrafyada Alman tehdidiyle karşı karşıya kalmaları nedeniyle Rusya, İngiltere ve Fransa'nın tepkisini çekecekti. Bu yılından itibaren rekabetin odak noktası haline gelen bu hattın Büyük Güçler için sunduğu askeri-stratejik önem, I. Dünya Savaşı öncesi kutuplaşması içinde daha da artacaktır. İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 156-167; Yıldırım, **a.g.m.**, s. 315. Konu hakkında ayrıca bkz., Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988; H. Bayram Soy, "Anadolu ve Bağdat Demiryolu Çerçevesinde Osmanlı-Alman Yakınlaşması", **Yeni Türkiye**, Yıl 6, S. 31, Ocak-Şubat 2000, s. 309- 316.

borçlanmalar amacıyla kullanmıştır. Bu girişimlerden bir tanesi; İngiliz Hükümeti ile Bağdat ve Musul Vilayetleri'ndeki petrol kaynakları ve demiryolu imtiyazıyla ilgili yürüttüğü müzakerelerdir.²⁶⁶ Londra'da bulunan Hakkı Paşa, son halini alan İngiliz-Türk Anlaşması'na ait 4 protokolü²⁶⁷ Babıâli'ye göndermiştir. Bu protokollerden ilki; Kuveyt sorunu, ikincisinin Basra ve Şat-ül-Arap körfezleri, üçüncüsünün Bağdat demiryolu hattı ve sonuncusunun ikinci derecede önem arz eden birkaç konu hakkındadır.²⁶⁸ Bağdat demiryolu hattıyla ilgili olan protokolde İngiltere; Bağdat demiryolunun Basra'ya kadar uzanmasına onay vermekte, Basra'nın ötesine uzanmasını da kendi iznine bağlamaktadır.²⁶⁹ Dahası, İngiliz çıkarlarına aykırı olarak bir gümrük farkı uygulamasına karşı, iki temsilcisinin demiryolu şirketinin yönetim kurulunda yer almasını şart koşturmaktadır. Konuyu ele alan temsilcilik raporunda, İngiltere'nin Bağdat-Basra hattının inşasında yer alma teklifinde ısrar etmediğinin belirtilmesi oldukça ilginçtir. Çünkü böylelikle İngiltere, bu şirkette hissedar olmamaya karar vermesi halinde dahi; 2 denetçiyle demiryolu hattının karar

²⁶⁶ Bkz., dipnot 192.

²⁶⁷ Raporda sözü geçen bu protokoller; Basra Körfezi ve Civar Araziye Dair Sözleşme, Şat-ül-Arap'ın Islah ve Tanzimi İçin Görevlendirilecek Komisyona Dair Sözleşme, Fırat ve Dicle Nehirlerinde Gemiciliğe Dair Beyanname, Muhammara Hududuna Dair Beyanname'dir. Anlaşmanın, imzalanan ve onayları karşılıklı olarak verilen tek protokolü; Osmanlı Devleti ve İran arasındaki güney sınırını belirleyen topraklarının Muhammara Beyannamesi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle, İngiltere ile tasdikname değişimi gerçekleşemeyecek, anlaşma ve beyannameye ait evraklar Hariciye Nezareti'ne iade edilecektir. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 549.

²⁶⁸ Söz konusu anlaşma ve beyannameler 29 Temmuz, 21 Ekim ve 10 Aralık 1913 tarihlerinde Sir Edward Grey ve Hakkı Paşa tarafından imzalanmıştır. Fakat bazı konularda müzakerelerin devam etmesi ve her konuda anlaşmaya varmadan, görüşmeleri tamamen sonuçlandırmadan imzalanmış olmaları nedeniyle; anlaşmaların onay belgelerinin (tasdiknamelerinin) karşılıklı olarak alınıp verilmesi, Osmanlı Hükümeti tarafından bilinçli bir şekilde geciktirilecekti. Önder Kocatürk, **Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 554. Konu hakkında ayrıca bkz., Önder Kocatürk, "İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)", **Turkish Studies**, V. 6/3, Yaz 2011, s. 1449-1462.

²⁶⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 61, İTDB, Rapor, "İran Körfezi Hakkında Türk-İngiliz Anlaşması", İstanbul, 23 Şubat 1914. Temsilcilik raporu diğer üç protokoller hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Kuveyt üzerindeki egemenliğini kabul etmekte buna karşılık olarak Osmanlı'nın Kuveyt Şeyhi'nin özerkliğini tanıması kararlaştırılmıştır. Dahası, Osmanlı Devleti, Şeyh'in İngiltere ile yaptığı anlaşmaları tanıyacaktı. Protokollerde ayrıca Osmanlı'nın, Dicle Nehri'nde denizyolu ulaşımı hizmeti veren İngiliz şirketlerinin çıkarlarına saygılı olacağı da karara bağlanmıştır. Son olarak İngiltere'nin Mezopotamya ve Arabistan'daki petrol kaynakları ve kömür madenleri üzerindeki özel yetkisinin garanti altına alınacaktır. Temsilcilik raporunda belirtilen bu noktaların oldukça özet olmalarına rağmen, bugünkü bilgiler ışığında raporun güvenilirlik gösterdiği görülmektedir. Bkz., Gümüş, **a.g.m.**, s. 182.

mekanizmasında söz sahibi olmaktadır. Ne var ki, I. Dünya Savaşı'na kadar Türk-İngiliz Anlaşması yürürlüğe giremeyecek, savaş sırasında da İngiltere'nin bu demiryolu imtiyazlarını kullanması mümkün olmayacaktır.

22 Şubat tarihli İspanya Temsilcilik raporu, I. Dünya Savaşı öncesinde Büyük Güçler'in Anadolu-Bağdat demiryolları ile ilgili son düzenlemeleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Paris'te Cavid Bey, Fransa ile imzalanacak ekonomik bir anlaşma yoluyla, Kuzey Anadolu demiryolu yapımına kaynak sağlamaya çalışırken; konuyla ilgili başka bir gelişme, Berlin'de yaşanmaktadır.²⁷⁰ Almanya ve Fransa; Bağdat-Bahn hattı²⁷¹, Suriye demiryolu ağı ve Fransız kuzey hattının Suriye hattıyla birleşmesi noktalarında ön anlaşmaya varmıştır. Raporunda ayrıca, bu anlaşmanın arka planı hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Buna göre; Fransa, Bağdat-Bahn hattının inşası için gereken kredilerin 1/3'ünün Fransız sermayesinden karşılanırken, hattın Fransa sanayi ve sermayesine hiçbir katkısı bulunmamasından şikâyetçidir.²⁷² Hatta bu nedenle daha önce, Bağdat demiryollarının Fransa, İngiltere ve Almanya arasında üç bölüme ayrılmasını ve her bölümde ülkelerin kendi sermaye ve sanayisinin hâkim olmasını teklif etmiştir. Ne var ki, 1911 yılında Hakkı Paşa Hükümeti'nin Bağdat Demiryolu Şirketi'yle yaptığı imtiyaz anlaşması, Fransa'nın bu projeden vazgeçmesini sağlamıştır.²⁷³ Bu anlaşmada Şirket, Akdeniz'e açılan bir limanla birlikte İskenderun kolu karşılığında hattın son parçasından feragat etmiştir. Böylelikle Bağdat hattına bağlı yeni kolların inşasına izin veren bir kapı açılmıştır. İspanyol temsilcilik raporuna göre Fransa ve Almanya; tam da bu noktadan harekete

²⁷⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 60, İTDB, Rapor, "Anadolu Demiryollarıyla İlgili Geçici Fransız-Alman Anlaşmaları Hakkında Bilgi Veriyor", İstanbul, 22 Şubat 1914.

²⁷¹ Bağdat-Bahn, Bundaki amacın, 1902 yılında Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Konya-Basra demiryolu hattı imtiyazını almasıyla, hattın yönetimi için 1903 yılında kurduğu şirketin, yani Bağdat Demiryolu Kumpanyası'nın Almanca adıdır. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 146. İspanyol temsilcilik raporlarında "Bağdat-Bahn" şeklinde Almanca olarak kullanımı hem şirket hem de Konya-Basra demiryolu hattı için geçerli olmakla birlikte, biz çalışmamızda bu kelimeyi hat için kullanmayı tercih ettik.

²⁷² Bağdat hattının inşası için Fransız kredisinin kullanımını, piyasaya sürülen tahvillerin büyük bir kısmının Fransız mali kuruluşları tarafından alınmasıyla açıklayabiliriz. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 151-153.

²⁷³ Elçi ayrıca 1911 yılındaki bu anlaşmanın, Londra'da tamamlanmak üzere olan Türk-İngiliz Anlaşması'nın ve İstanbul'da Cavid Bey ve Fransız Büyükelçisi Mr. Bompard arasında başlayıp Paris'te tamamlanacak olan anlaşmaların da dayanağı olduğunu belirtmektedir.

geçmiş ve imzaladıkları ön anlaşmayla, kuzeydeki demiryollarının 2-3 noktada Anadolu ve Bağdat hatlarıyla birleşmesini karara bağlamıştır. Böylelikle Anadolu’da inşa edilecek yeni demiryolu hatlarından Fransız ve Alman yatırımcıların karşılıklı olarak faydalanmaları kabul edilmiştir. Rapor ayrıca, ön anlaşmayla birlikte Almanya’nın Fransız Suriye demiryolları şirketlerinin bölgedeki tekeli tanıdığı aktarmaktadır.

Raporda söz edilen bu ön anlaşma; gerçekten de 15 Nisan 1914 tarihinde iki devlet arasında nihai anlaşmayla sonuçlanacaktır.²⁷⁴ İki devlet, birbirlerinin Osmanlı topraklarındaki nüfuz bölgelerini tanıyarak, demiryolu inşasının finansmanı için gümrük vergisinin % 15’e çıkarılmasını karara bağlayacaktır. Yine aynı tarihte İngiltere ve Almanya arasında bir anlaşma imzalanacak; 29 Temmuz 1913 tarihli Türk-İngiliz Anlaşması’nda Osmanlı’dan aldığı imtiyazların Almanya tarafından tanınması karşılığında İngiltere; Fransız-Almanya arasındaki anlaşmada kabul edilen gümrük vergi artışını kabul edecektir. Fakat bu ikili anlaşmalar, Türk-İngiliz Anlaşması gibi, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla hayata geçirilemeyecektir.

İspanyol diplomatik raporları; diğer Büyük Güçler gibi, İtalya’nın da Osmanlı demiryolu imtiyazı elde etmek ve böylelikle hatların uzanacağı bölgelerde etki alanına sahip olmayı amaçladığını göstermektedir. İtalya bu yöndeki ilk girişimini; Osmanlı Devleti’nin kendisinden 12 Ada’yı boşaltarak iadesini istediğinde atmıştır.²⁷⁵ Adalarda bulunduğu sürede yaptığı harcamalara karşılık olarak, Osmanlı Hükümeti’nin kendisine en az 100 milyon franklık bir tazminat ödemesini talep etmiştir. Babıâli’nin İtalya Büyükelçisi Senatör Marki Garroni ile yaptığı müzakereler; aynı zamanda, İtalya’nın, Antalya’dan Burdur’a uzanacak bir Güney Anadolu demiryolu hattına ait imtiyazların peşinde olduğu yorumlarına neden olmuştur. 15 Mart tarihli İspanyol temsilcilik raporu, söz konusu demiryolu hattıyla ilgili gelişmeler ve hattın hukuki

²⁷⁴ Gümüş, **a.g.m.**, aynı yer; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 554-555.

²⁷⁵ Bkz., dipnot 205.

durumu hakkında bilgi vermektedir.²⁷⁶ Buna göre “İtalya Hükümeti’nin desteği ve İtalyan sermayesi ile kurulan bir Osmanlı ortaklığı, Osmanlı Hükümeti’nden, Antalya’dan başlayarak (İzmir-Aydın ve Bağdat demiryolu hatlarına kadar) Burdur’a uzanacak bir demiryolu inşaat projesi hazırlamak için izin almıştır.” İzmir-Aydın hattının 50 yıl önce İngiltere’ye imtiyaz olarak verilmiş, dahası 1906 yılında iki devlet arasında imzalanan anlaşmayla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlaşmayla, İngiltere Hükümeti’nin gümrük vergisinin %3 artışını kabul etmesi karşılığında; İngiliz şirketi, İzmir-Aydın demiryolu hattını Burdur gölleri ve Eğirdir’e kadar uzatabilme imtiyazını elde etmiştir. Anlaşmada ayrıca, Osmanlı Devleti’nin, Antalya’dan başlayarak, İzmir-Aydın ve Bağdat hatlarının 40 km. güneyinin ötesine geçecek bir demiryolu inşaatı için -bu İngiliz şirketi dışında- hiçbir şirkete izin veremeyeceği de karara bağlanmıştır. İspanyol elçi raporunda, Aydın’ın 40 km. güneyine kadar uzanan bir demiryolu inşaatı imtiyazını alan İtalyan sermayeli Osmanlı ortaklığının, hattı daha ileriye uzatmak istemesi halinde, tek çözümün İngiliz şirketi ile anlaşmaya varmak olduğunu belirtmektedir. Raporda ayrıca, İtalyan sermayeli ortaklığının da bu arzuda olduğunu anlaşıldığı; bu şirketten bir kişinin, Londra’da İngiliz şirketiyle temaslar kurduğunu ve görüşmelere Demiryolları Umum Müdürü Muhtar Bey’in de katıldığı aktarılmaktadır.

İspanyol diplomatik raporlarına yansıyan haliyle, Anadolu-Bağdat demiryolu hatlarının inşa ve işletmelerini üstlenen Büyük Güçler’in her birinin, Osmanlı Devleti ile imzaladıkları imtiyaz anlaşmalarını, kendi şirketlerini diğer devlet menşeli şirketlerin rekabetine karşı koruyacak şekilde düzenledikleri görülmektedir. Çünkü şirketler arasındaki herhangi bir rekabet; ilgili devletlerin, Osmanlı toprakları üzerinde etki alanı çatışması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, Büyük Güçler’in, bölge üzerinde tekelleşmelerini sağlayan rakipsizlik koşulunu; I. Dünya Savaşı öncesi ekonomik kazanç ve askeri-lojistik uygunluğuna göre değiştirebildikleri de anlaşılmaktadır. Raporlarda dikkat çekici bir başka nokta; Anadolu- Bağdat demiryolu

²⁷⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 83, İTDB, Rapor, “İtalya Hükümeti’nin Anadolu’da Demiryolu Hakkı İçin İtalyan Yatırımcılara Verdiği Destek”, İstanbul, 15 Mart 1914.

hattı üzerinde alevlenen Büyük Güçler mücadelesinin; 1911 Anlaşması ile Almanya'nın bu projedeki hat ve haklarından feragat ederek Fransa ve İngiltere'ye pay vermesiyle yatışmış olmasıdır. Büyük Güçler'in; anlaşmayı izleyen uzlaşmalar sayesinde, imtiyaz haklarını birbirlerine kabul ettirirken; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarını paylaşım planlarının temelini oluşturan, etki alanlarını da çizdikleri söylenebilir.

2.2.4. İspanyol Diplomasinin 'Jön Türk' Algısı

İspanyol temsilcilik raporları; I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin ordu ve donanma teşkilatında yaşanan değişiklik ve düzenlemelerle ilgili epeyce bilgi sunmaktadır. Bu raporlar aynı zamanda; İspanyol diplomasinin İttihat ve Terakki Partisi'nin tam iktidar dönemiyle ilgili ilk izlenimlerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Bu doğrultuda raporlara yansıyan ilk gelişme, Ahmet İzzet Paşa'nın istifasının ardından Enver Bey'in, Harbiye Nazırı olarak atanmasıdır. 3 Ocak 1914 tarihli temsilcilik raporu, Enver Bey'in bu mevkie yükselişinin Osmanlı kamuoyundaki yankıları ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetine olası etkileri üzerine ilginç yorum ve analizlere yer vermektedir.²⁷⁷ İstanbul İspanya Temsilcisi Ory raporunda, Enver Bey'in atamasının, başkentte ve Jön Türkler içinde büyük bir şaşkınlığa neden olduğunu; "Ahmet İzzet Paşa'nın İttihat ve Terakki Komitesi'nden olmadığı için istifaya zorlandığı" dedikodusunun yayıldığını aktarmaktadır. Elçi Ory'e göre, bu yüksek makama, "geceden gündüze albaylıktan tuğgeneralliğe terfi ettirilerek" gelen Enver Bey, "makamın gerektirdiği deneyim ve uzmanlıktan yoksun"dur. Hatta "bu haksız ve hızlı terfiinin" orduda yarattığı hoşnutsuzluğun, önüne geçilmesi zor çatışmalar doğuracağını düşünmektedir. Elçinin, atamanın, Osmanlı dış siyaseti için de olumsuz sonuçlara sebep olacağı görüşü dikkat çekicidir. Enver Bey, askeri ateşe olarak görev yaptığı zamandan beri, Almanya tarafından sevilmektedir. Buna rağmen Alman Hükümeti, kendi komutan ve askerlerinin,

²⁷⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 3, İTDB, Rapor, "Enver Bey'in Harbiye Nazırı Atanması ve Sonuçları", İstanbul, 3 Ocak 1914.

“yalnızca partisi iktidarda bulunduğu için bu kadar genç yaşta nazır olan Enver Bey’in” emrinde olmasından memnun olmayacaktır. Dahası; “savaşçı ve cüretkâr mizaçlı” Enver Bey’in Bakanlar Kurulu kararlarını etkileyerek, Türkiye’yi yeni savaşlara sürüklemesinden korkulmaktadır. Elçiye göre, böyle bir durum karşısında “kendi çıkarlarını garanti altına almak isteyecek Büyük Güçler, Osmanlı İmparatorluğu’nu uzun bir süredir tehdit ettikleri mandayı, mali ve idari kontrol şeklinde dayatmaya” gideceklerdir.

Enver Paşa, atanmasından yalnızca birkaç gün sonra mali tasarruf politikası altında, ordu ve donanma teşkilatında bazı kadro düzenlemeleriyle ‘reforma’ gitmiştir.²⁷⁸ Paşa, hayata geçirdiği bu reformla, ordu içinde emekliye ayırma ve el çektirmeler sayesinde, ordu harcamalarında 300 milyon liralık (69 milyon frank) bir tasarruf hedeflemektedir. Bu amaçla yayınlanan ilk listede, 91 general, 65 komutan ve subayın ordu ile ilişiği kesilirken; izleyen listelerle toplam 300 askerin emekliye ayrılması ve ordudan el çektirilmesi hedeflenmektedir. “Hızlı yükselişinin neden olduğu memnuniyetsizliğin henüz devam ettiği bir zamanda”; Enver Paşa’nın bu beklenmedik girişimi, orduda ve imparatorluğun tüm çevrelerinde büyük bir etkiye neden olmuştur. Kamuoyu, Jön Türklerin iç politika için ağır bir durum yarattığına inanmaktadır. Elçi Ory’e göre de, uzun savaş yıllarının ardından, ordu içinden bu tasfiyeler, “gücünü Babıâli Baskını’ndan alan İttihat ve Terakki’ye” yönelik muhalefeti arttırarak, ağır sonuçlar doğuracaktır”.

Enver Paşa’nın, “Jön Türk gazetesi *Tanin*’e” ordu ve donanmada yürüttüğu kadro değişiklikleriyle ilgili verdiği demeç²⁷⁹, Elçi Ory’nin bu görüşünde haklı olduğu, Enver Paşa’nın kamuoyunu sakinleştirmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanabilir. Rapora göre Enver Paşa, demecinde, “barış zamanı yüksek memuriyet derecelerinden ötürü bazı mevkilere atanmış kimi kişilere el çektirilmesinin ve yeni atamaların,

²⁷⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 12, İTDB, Rapor, “Yeni Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın Uyguladığı Radikal Kararlar Hakkında”, İstanbul, 10 Ocak 1914.

²⁷⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 16, İTDB, Rapor, “Yakında Gerçekleştirilen Geri Çekilmeler ve Ordudaki Yapılanmalar Hakkında Yeni Harbiye Nazırı’nın Önemli Açıklamalarını İletiyor”, İstanbul, 14 Ocak 1914.

rütbeden ziyade kişisel meziyetlere önem verme ihtiyacından” kaynaklandığını belirtmektedir. Ordunun kurtuluşu için bu ikiliğin sona ermesi gerektiğini vurgulayan Paşa; uygulamadaki hedefini, ordunun gençleştirilmesi ve modernleştirilmesi olarak sunmaktadır. Paşa demecinin devamında şu ifadede bulunmaktadır:

“Benim davranışımın iki amacı vardır: gençlik ve meziyet. Ordunun kurtuluşu için; yalnız askeriyeden mezun olalı 30-40 yıl olan, yönettikleri birlikten uzak bir yaşam kuran ya da askeri hayatla çok az tanışıklığı olan, modern gelişmeleri takip etmeyen ya da bu gelişmeleri eylemlerinde kullanmayan kişilerin değil; fakat bunları teorik bilgi olarak tanıyan, girişimleri, enerji ve eylemleri yıllar içinde azalan, ümit ve moral güçleri geçirdiğimiz talihsiz olaylar sonucunda kırılmış olanların da dinlenmeye ayrılması gerekliliğine inanıyorum. Yeni ordu; bilim, güç ve azimden öğrenmelidir; çalışmak ve öğrenmek için uygun bir yaş olan gençlerden oluşmalıdır. Yeni atananlar arasında bu işe uygun olmayanlar, manevra ve teftişler sırasında eleneceklerdir.”

Demeçte ayrıca, yeni ordu için 200.000 askerlik bir kadro öngörülmekte; bir askerin yıllık maliyeti 30 lira olduğundan, gerekli bütçe 6 milyon lira olarak hesaplanmaktadır. Geçen sene yıllık gelirden, varsayılanın aksine 3 milyon yerine 4,5 milyon lira alan ordu bütçesinin; 10,5 milyon liraya yükseldiğini belirten Enver Paşa; askeri harcamaların başka şekillerde azaltılmaya çalışılacağını ummaktadır.

Enver Paşa’nın bu açıklamasından önce kaleme alınan 9 Ocak tarihli İspanya İstanbul Temsilciliği raporundan, benzer tasfiye uygulamasının diğer nazırlıklarda da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.²⁸⁰ *Tanin* gazetesinde yayınlanan bir habere göre, “Jön Türkler, devlet idaresinde 20 yılı aşkın hizmet eden ve yetersiz görülen memurların” emekli edilmesine dair bir kanun hazırlığındadır. Nafia Nazırı Cemal Paşa, bu kanun projesine bağlı olarak birçok memuru emekliye ayırmış; Bahriye Nazırı aynı Harbiye

²⁸⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 11, İTDB, Rapor, “Türkiye İdaresindeki Yeni Emekliye Ayrılmalar ve Yeni Emeklilik Hazırlıkları Hakkında”, İstanbul, 9 Ocak 1914.

Nazırı Enver Paşa gibi, 1500 şef ve 3000 memuru emekli etmiş ya da işten çıkarmıştır. Henüz kanunlaşmamasına rağmen, hızla sürdürülen bu tasfiyelerle ilgili olarak, Elçi Ory, “İttihat ve Terakki’nin hedefinin, Parti’ye dâhil olmayan tüm memurların ya da en azından büyük bir kısmının devlet idaresinden silmek amacını gösterdiği” yorumunu yapmaktadır. Elçi ayrıca, bu tasfiyelerin kamuoyunda yarattığı etkinin “II. Meşrutiyet’in ilanından beri yaşanan sayısız tatsızlıktan ve kaybedilen topraklardan sorumlu tutulan İttihat ve Terakki’nin despotça uyguladığı tiranlığa karşı bir devrim hareketini kışkırtabilecek ağır olayların öncüsü olabileceği” görüşündedir.

İttihat ve Terakki Hükümeti’nin devlet kadrolarında ve özellikle ordu ve donanma için başlattığı bu reformun mali kaygılar ya da ordunun gençleştirilmesinden ziyade, idari ve askeri yönetimde Parti iktidarını sağlamlaştırmayı amaçladığı söylenebilir. Enver Paşa’nın yaşlı ve kıdemli komutanları tasfiye ederek yerine genç subayları getirmesi bir bakıma, kendisinden üst konumda bulunduğunu iddia edebilecek deneyimli paşaların uzaklaştırılarak, ordu üzerindeki egemenliğini sağlamasını da kolaylaştırmıştır.²⁸¹ Aynı şekilde tasfiyenin; Balkan Savaşları yenilgisinde payı olduğu düşünülen eski kadrolara, Hürriyet ve İtilaf taraftarlarına ve 1912 yılı Nisan-Mayıs aylarında ordu içinde yükselen Halaskâr Zabitan Grubu’nun muhalefetine yönelik olduğu da tartışılabilir.²⁸² Zira bu grubun doğuşuyla birlikte, ordunun tüm komuta kademelerinde İttihatçı-Halaskâran bölünmesi yaşanmış, silah ve donanım eksiklikleriyle birlikte bu hizip; Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları’nda

²⁸¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 400,401.

²⁸² II. Meşrutiyet’in ilanının ardından İttihat ve Terakki Partisi’nin müdahaleler yoluyla kurduğu denetleme iktidarına karşı muhalefet 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında birleşmiştir. Akşin, **a.g.e.**, s. 299-301. Bu süre içerisinde muhalefet, siyasi çevreyle sınırlı kalmamış, orduya da sıçramıştır. Halaskâr Zabitan adı altında bir grup subay, İttihat ve Terakki’nin 1912 seçimlerinde uyguladığı baskıya ve özellikle ordu mensuplarının siyasete karışmasına bir tepki olarak doğmuştur. Öyle ki bu grubun baskısı, Mehmet Sait Paşa Hükümeti’nin 16 Temmuz 1912’de istifa etmesine, yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti’nde, İttihat ve Terakki Partisi’nin muhalefete düşmesine sebep olmuştur. Akşin, **a.g.e.**, s. 311-317. II. Meşrutiyet Dönemi içinde Halaskâr Zabitan Grubu’nun oynadığı bu rolün bir benzerini Restorasyon Dönemi içinde İspanya’da, Savunma Cuntaları’nın 3 Kasım 1917 tarihinde Dato Hükümeti’nin düşmesinde oynayacaktır. Her ne kadar bu iki muhalif oluşumun doğuş sebepleri farklılık gösterse de incelediğimiz dönem içinde, ordunun siyasete müdahalesine örnek olmaları nedeniyle önem arz etmektedir.

Osmanlı'nın yenilgisinde etkili olmuştur.²⁸³ Dolayısıyla, 1913 Babıâli Baskını ile iktidarı ele geçiren ve Meclis-i Mebusan içinde Hürriyet ve İtilaf muhalefetini bertaraf eden İttihat ve Terakki'nin, benzer bir tasfiyeyi ordu içinde Halaskâr Zabitan Grubuna karşı yürütmesi de doğaldır. Dolayısıyla, İspanya Elçisi Ory'nin Enver Paşa'nın gerçekleştirdiği bu tasfiyenin ordu içinde ve Osmanlı kamuoyunda yarattığı rahatsızlığın İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefeti güçlendireceği görüşleri de anlamlıdır.

İspanyol diplomasisinin İttihat ve Terakki Partisi'nin idaresine yönelik bir başka izlenime, 1913-1914 seçimlerinden sonra Meclis-i Mebusan'ın açılışı hakkında bilgi veren 14 Mayıs tarihli elçilik raporunda rastlanmaktadır.²⁸⁴ Diplomatlar, din adamları, ticaret ve idare çevrelerinden kişilerin de davetli olduğu açılış törenindeki soğuk ciddiyet; yabancı temsilcilerin hemen hepsinin dikkatini çekmiştir. Elçiye göre bunun sebebi; “mebusların ve nazır adaylarının seçim savaşı sonucu değil, -zira gerçek anlamda seçimler yapılmamıştır- İttihat ve Terakki Partisi'nin tayiniyle” gelmeleridir.²⁸⁵ İttihat ve Terakki Partisi'nin “despotizm ve yıldırmasına uğradığı için” muhalefet²⁸⁶ bir vekil bile çıkaramamıştır. Seçimlere ancak, herhangi bir partiyle ilişkisi olmayan kişilerin katılmasına izin verildiğinden, bu yolla seçilen 40 bağımsız mebus; Jön Türklere karşı ne muhalefet ne de engel oluşturabilecektir.

²⁸³ Akşin, **a.g.e.**, s. 311, 312. Halaskâr Zabitan Grubu'nun muhalefeti için bkz., Kenan Olgun, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, S. 7, İstanbul, 1999, s. 157-175; Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Studies of Ottoman Domain**, C.4, S. 6, 2014, s. 39-64.

²⁸⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 132, İTDB, Rapor, “Parlamentonun Açılışı ve Sultan'ın Nutuğu”, İstanbul, 14 Mayıs 1914. Raporda Padişah Sultan Reşad'ın açılış dolayısıyla yaptığı konuşmada; parlamentonun kapalı olduğu 21 aydır geçen olayların bir özetini sunduğu belirtilmektedir. Padişah, Büyük Devletlerle süren görüşmelerin sonuçlandırılması, böylelikle bütçenin denkleştirilmesi ve hazineye yeni gelirler kazandırılması hedeflerine ve de ordu ve donanmanın güçlendirilme ihtiyacına değinmiştir. İspanyol elçi, Padişah'ın konuşmasında mali konulara değinerek, gümrük vergilerinin zamlanması, yeni tekellerin kurulması ve mevcut zamanda çok geniş olan vergilere yabancıların tabi olması konularına üstü kapalı bir atıfta bulunduğunu söylemektedir. Elçiye göre, ordu ve donanmaya yönelik sözleriyse, Ege Denizi Adaları sorununun çözülmemesi halinde Yunanistan'a gözdağı vermek amacındadır.

²⁸⁵ Elçinin “gerçek anlamda seçimler yapılmamıştır” eleştirisinin, İspanya'nın Restorasyon dönemi içindeki barışçıl değişim sistemi göz önüne alındığında, haksız olduğu söylenebilir.

²⁸⁶ Raporda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan, “el partido liberal” yani “liberal parti” olarak bahsedilmektedir.

İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenlerinin Meclis'i Mebusan'a yaptıkları konuşmalar; İspanyol diplomasisinin Jön Türk algısı hakkında bilgi sunmaktadır. Hariciye Nazırı ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in 20 Mayıs 1914'teki konuşmasında, 4 Ağustos 1912'de Sadrazam Gazi Muhtar Paşa'nın önerisi ve Meclis-i Ayan'ın kabulüyle Meclis-i Mebusan Sultan tarafından dağıtıldığında kendisinin yine Meclis-i Mebusan Reisliğinde olduğunu hatırlatmıştır.²⁸⁷ Halil Bey, bu uygulamaya Kanunu Esasi'ye aykırılığı nedeniyle, İttihat ve Terakki'nin o gün de karşı çıktığını; İmparatorluk'un son dönemde yaşadığı zorluklardan muhalefet hükümetlerin sorumlu olduğunu iddia etmektedir. Halil Bey'in konuşmasında ayrıca, öğretmen, şair ve gazetecilere seslenerek “kaybedilen ve kurtarılması kaçınılmaz olan topraklardaki kardeşlerin unutulmamasını” öğütlemektedir. İspanyol elçi “Halil Bey'in daha düne kadar hükümet kabinesinde yer aldığı ve İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden biri olduğu göz önüne alınırsa”, gerek bu sözlerinin gerekse konuşmasının tamamının; o sırada Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında Ege Adaları meselesi nedeniyle yaşanan gerginlik içinde “savaşçı ve misillemenden yana” olduğu görüşündedir. Bu haliyle elçi bir bakıma, konuşmanın; Halil Bey'in kişisel görüşleri kadar, İttihat ve Terakki'nin genel çizgisini de yansıttığını vurgulamaktadır. Bu haliyle, İttihat ve Terakki idaresinin; Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan muhalefeti sorumlu tuttuğu görülmektedir.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, yeni hükümete güven oylaması sırasında Meclis-i Mebusan'a hitaben konuşmasında; daha önce Halil Bey ve Cavid Beylerin yaptığı konuşmalardaki sözleri tekrarlamış²⁸⁸; Parti'nin 23 Ocak 1913 Babıâli Baskını'ndan bu yana icraatları ve gelecek projelerini anlatmıştır.²⁸⁹ Elçi Arroyo, Talat Paşa'nın 22 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'nin geri alınışından söz etmesine atıfla, “Parti'nin,

²⁸⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 135, İTDB, Rapor, “Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in Misillemeyi Teşvik Edici Nutuğu”, İstanbul, 14 Mayıs 1914.

²⁸⁸ Sözü geçen konuşma, Maliye Nazırı Cavid Bey'in 4-6 Haziran 1914 tarihlerinde Meclis'te, mali durumu özetleyen bir konuşmasıdır. Bkz., dipnot 261. İspanyol diplomatın, konuşmayı aktardığı raporunda, İttihat ve Terakki hakkında herhangi bir yorumda bulunmadığı gözlemlenmektedir.

²⁸⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 182, İTDB, Rapor, “Nazırlık Nutukları ve Jön Türk Hükümeti'ne Verilen Güvenoyu”, İstanbul, 20 Temmuz 1914.

yıkılmakta olan prestijini sağlamlaştırmak için bu şehrin alınışına çok ihtiyacı vardı” şeklinde yorum yapmaktadır. Talat Paşa’nın, Halil Bey’in aksine kaybedilen topraklara ya da Ege Adaları meselesine değinmeden, ılımlı ifadeleri kullanması, Temmuz ayı itibarıyla İttihat ve Terakki Hükümeti’nin Yunanistan’a karşı olan tutumunda bir yumuşama olarak yorumlanabilir. Talat Paşa, “Jön Türk icraatları”ndan²⁹⁰ bahsettikten sonra, “Büyük Devletlerle ilişkilerin geliştirilmesinin hedeflendiğini ve komşu devletlerle barışın sürdürüleceğini” belirtmiştir. Konuşmanın ardından yapılan güven oylamasında, yeni hükümet, 227 oydan 213’ünü almıştır. Elçi, 1 karşıt ve 13 çekimser oyun, Rum mebuslardan geldiğine inandığını belirtirken, “Rum unsurlara uygulanan yıldırma sonra Hükümetin tavrını onaylayamazlardı” sözleri dikkat çekmektedir. Ona göre, güven oylamasında yakalanan bu başarı; hem Meclis’teki çoğunluğunun, hem de bir gün önce Parti içinde yapılan toplantı ve oylama provasının sonucudur. “İttihat ve Terakki’nin iktidarda kalmak ve ihtiyacı olan popülerlik atmosferini garanti etmek için elindeki tüm kaynakları tüketmektedir.”.

İncelenen İspanyol diplomatik raporlarında, İttihat ve Terakki Partisi hakkında iktidara gelişi kadar, iktidardayken yaptığı faaliyetlerin de olumsuz izlenimin hâkim olduğu söylenebilir. İktidar gücünü Babiâli Baskını’ndan aldığı açıkça ifade edilmekte; hükümet icraatları ise iktidarı elinde tutma çabaları olarak nitelendirilmektedir. Raporlarda, çeşitli gelişmeler karşısında, Parti’nin Hükümet mensubu kişilerce yapılan açıklamalar ve planlarının birçok defa gerçeklikten uzak ve temelsiz olarak yorumlandığı da görülmektedir. Kamuoyunun, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde geçirdiği olumsuz gelişmelerden İttihat ve Terakki’yi sorumlu tuttuğu; buna karşın Parti’nin, muhalefeti suçladığı aktarılmaktadır. İttihat ve Terakki’nin muhalefete karşı tutumunun despotizm ve tiranlık olarak tanımlanması da

²⁹⁰ Raporda elçinin “Jön Türk icraatları” olarak adlandırdığı, Talat Paşa’nın konuşmasında geçen bu çalışmalar; vilayet idaresini düzenleyen kanunların, Kamu Hukuku ve Ceza kanunlarının, Taşınmazlar Kanununun ve noterlik düzenlemelerinin reformu; Osmanlı Toprak Kredisini’nin oluşturulması; halk eğitiminin ve milli eğitimin, iletişimin, askeri ve deniz güçlerinin düzenlenmesidir. Raporda Talat Paşa’nın ayrıca gelecek projeler olarak Anadolu’da yol yapımı, demiryolu inşasının devamı, sulama ve kanalizasyon inşası ve üretimle ilgili kanunların çıkarılmasını hedeflediği de belirtilmektedir.

en önemli yorumlardandır. Bununla birlikte Parti'nin, çeşitli icraatları karşısında kendisine yönelik memnuniyetsizliğin tehlikeli boyutlara ulaşabileceği de sıkça ifade edilmekte, böylelikle Parti'nin baskıcı tavrına karşın, çeşitli çevrelerde muhaliflerinin bulunduğu da belirtilmektedir. Genel olumsuz izlenime karşın raporlarda; İttihat ve Terakki yönetiminin, özellikle uluslararası meselelerde attığı olumlu adımların vurgulandığı ve haklılığının belirtildiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle; İttihat ve Terakki'ye dair kötü izlenimin kalıplaşmış bir önyargı olarak elçilik raporlarının tümüne hâkim olmadığı söylenebilir. Yalnızca bu raporlarda verilen yorumlar değil, raporlarında kullanılan terminoloji de dikkat çekicidir. Meclis-i Mebusan'da temsil edilen ve hükümet kuran İttihat ve Terakki'den, çok nadir olarak “parti” şeklinde bahsedilmekte; çoğunlukla “komite” kelimesi kullanılmaktadır. Bu da İspanyol diplomasisi nazarında İttihat ve Terakki'nin “cemiyet” niteliğinin ön planda olduğu şeklinde yorumlanabilir.²⁹¹ Aynı şekilde, dış politikayla ilgili raporlarda “Babıâli” ya da “Osmanlı Hükümeti” ifadelerinin kullanılmasına rağmen, iç politikayla ilgili raporlarda “İttihat ve Terakki Hükümeti” ifadesi hemen hiç kullanılmamaktadır. Bunun yerine İttihat ve Terakki kadroları için ve İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunduğu hükümet anlamında “Jön Türkler” (*los jóvenes turcos*) ifadesinin tercih edildiği göze çarpmaktadır. Bu durum hem Elçi Ory hem halefi Elçi Arroyo'nun raporları için geçerlidir. Jön Türk kullanımı için; İttihat ve Terakki Partisi'nin ve Hükümeti'nin İspanyol elçileri tarafından “Osmanlı” kimliği dışında, temsil ettiği devrin ve yeniliklerin daha vurgulu algılandığı yorumu yapılabilir. Bu yoruma olanak veren bir ayrıntı da, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında kaleme alınan İspanyol diplomatik raporlarında “Jön Türkler” ifadesinin yerini, “İttihatçılar”a (*los unionistas*) bırakacak olmasıdır.

²⁹¹ 18 Ekim- 8 Kasım 1908 tarihleri arasında toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'nde Cemiyet'in mebus üyelerinin İttihat ve Terakki Fırkası adı altında çalışacakları karara bağlanmış ve siyasal programda yer almıştı. Akşin, **a.g.e.**, s. 172. Ne var ki İttihat ve Terakki'nin fırka niteliği hemen her zaman cemiyet niteliğinin bir uzantısı şeklinde kalmıştır. Buna rağmen İttihat ve Terakki'nin geniş halk kitleleri fırka dışında yer almıştır. Tunaya, **a.g.e.**, s. 151, 152.

3. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ GELİŞMELER

3.1. Kapitülasyonların İlgası

I. Dünya Savaşı öncesinde İspanyol diplomatik raporları, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin özellikle ordu ve maliye politikaları üzerine geniş yer vermektedir. Savaşın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan etmesinden sonra ise İstanbul Temsilcilik raporlarının üzerinde en çok durduğu konu; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin ticari ve adlî kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırması olacaktır.²⁹²

3.1.1. Kararla İlgili İlk Haberler

Dönemin İstanbul Temsilcisi Elçi Arroyo; 9 Eylül 1914 günü Madrid'e çektiği telgrafta “kapitülasyonları kaldıran kararnamenin hızlandırıldığını haber aldığını” geçmektedir.²⁹³ Elçi bir sonraki güne ait telgrafında “1 Ekim tarihinden geçerli olmak üzere kapitülasyonları ve daha önce verilmiş imtiyazları kaldıran kararnamenin basında yayınlandığını” bildirmektedir.²⁹⁴ “Osmanlı, ilişkilerini, devletler hukuku prensipleri temelinde yeniden düzenlemekte” ve “Hükümet, kamuoyunda gözle görülür bir şekilde yabancı düşmanlığını teşvik” etmektedir. İstanbul'daki yabancı misyon şefleri, Babıâli'ye bu kararı tanımayacakları yönünde cevap vermişlerdir.²⁹⁵ Elçi Arroyo da, kendisinin İspanya Hükümeti adına hazırlayacağı cevap notasında, “itirazlarını kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması noktasında yapacağını” belirterek, gerekli talimatları istemektedir.

²⁹² Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların tarihçesi ve kaldırma girişimleri için bkz., Mehmet Emin Elmacı, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005; Ayşe Yerlikaya, **Osmanlı Devleti ve Kapitülasyonlar**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2011.

²⁹³ AMAE, Politica, Legajo: 2702, İTDB, Telgraf, Pera, 9 Eylül 1914.

²⁹⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, İTDB, Telgraf, Pera, 10 Eylül 1914.

²⁹⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, İTDB, Telgraf, Pera, 12 Eylül 1914.

Elçi Arroyo, hükümete telgraflarla geçtiği bu gelişmeleri 12 Eylül 1914 tarihli raporunda, daha ayrıntılı olarak aktarmaktadır.²⁹⁶ Son birkaç gündür “Türk Hükümeti’nin, Avrupa’nın birçok ülkesinin savaşta olmasından faydalanarak”, kapitülasyonları kaldırmaya niyetli olduğuna dair söylentilerin dolaşırken, en nihayet 9 Eylül günü akşamüstü Hükümet’in bu yöndeki kararını onaylayan İrade-i Seniyye²⁹⁷ ilan edilmiştir. Karar üzerine aynı gece, İstanbul sokaklarında bando ve mızıkalı sevinç gösterileri yapılmış, gösterilerde “ülke düşmanlarına ölüm” sloganları atılmıştır. Ne var ki elçi, halktaki coşku eksikliği ve samimiyetsizliğe dikkat çekerek, “gösterilerin emir üzerine yapıldığı ve halkın, gecenin bir yarısında kendisine öğretilmiş sözleri bağırmaya mecbur bırakıldığının belli olduğu” görüşündedir. 10 Eylül sabahı basında, Babıâli’nin yabancı misyon şeflerine ilettiği notanın²⁹⁸ yanı sıra, Hükümet’i öven fakat “yabancı düşmanlığının da fark edildiği makaleler” yayınlanmıştır.²⁹⁹ Söz konusu nota, İspanya İstanbul Temsilciliği’ne; 10 Eylül akşamüstü ulaşmıştır. Aynı gün, İtalya Büyükelçisi’nin girişimiyle yabancı temsilciler bir araya gelmiş ve Babıâli’ye verilecek ortak protesto notasını görüşmüşlerdir.³⁰⁰ ABD Büyükelçisi, metni fazlasıyla yumuşak bulduğu için notaya dâhil olmayarak, Hükümeti’nin vereceği talimatlar doğrultusunda hareket edeceğini söylemiştir.

²⁹⁶ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 228, İTDB, Rapor, “Kapitülasyonların Kaldırılmasını Bildiriyor”, İstanbul, 12 Eylül 1914.

²⁹⁷ Kapitülasyonları ilga eden irade metni için bkz., Tahir Taner, “Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi”, **Muammer Raşit Seviğ’e Armağan’dan Ayrı Basım**, Akgün Matbaası, İstanbul, 1956, s. 10’dan nakleden Bahadır Apaydın, **Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Kültür Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 266.

²⁹⁸ Elçi’nin raporuna ek olarak sunduğu bu notaya arşiv taraması sırasında ulaşamamıştır. Notanın Fransa Büyükelçiliği’ne verilen metni için bkz., Ozan Arslan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, V. 10, No. 1, s. 266-268.

²⁹⁹ Elçinin raporunda belirttiği gibi Osmanlı basını, 10 Eylül 1914 tarihli baskısında kapitülasyonların ilgasına ve tarihçesine geniş yer vermiştir. Bazı gazetelerin manşet ve yayınlanan makaleleri için bkz., Elmacı, **a.g.e.**, s. 74-84; Apaydın, **a.g.e.**, s. 267.

³⁰⁰ Rusya ve Fransa büyükelçileri, Maliye Nazırı Cavid Bey’le 10 Eylül günü yaptıkları görüşmede, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi’nin toplantı teklifini reddettiklerini söylemişlerdir. Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C. II, Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK, Ankara, 2015, s. 650. Fakat Elçi Arroyo’nun raporu, bu toplantının -hem de Nazır’la görüşmeleriyle aynı gün- gerçekleştiğini göstermektedir. Büyük Güçler’in savaş halinde olmalarına rağmen, kapitülasyonların kaldırılması karşısında birlikte hareket ettikleri ve bunu Osmanlı Hükümeti’nden gizleme ihtiyacı duydukları görülmektedir. Aynı yöndeki tespiti için bkz., Ozan Arslan, **a.g.m.**, s. 272.

İspanyol elçi Arroyo; Hollanda, Belçika, İsveç ve Danimarka elçileriyle, ayrıca bir toplantı yapmış ve iradenin 1 Ekim'den itibaren yürürlüğe girmesi halinde verecekleri ortak cevap için bir nota taslağı hazırlamışlardır. Yabancı temsilciler genel olarak; Türkiye'yi bu kararı vermeye Almanya'nın teşvik ettiğine inanmaktadırlar. Bu inanişâ göre Almanya, İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmek istemekte; İtilaf ve Türkiye arasında silahlı bir çatışma çıkmasını amaçlamaktadır. Fakat İspanyol elçi; Almanya Büyükelçisi'nin Babıâli'nin notasına karşılık gösterdiği tavrın, bu ihtimali ortadan kaldırdığını düşünmektedir.³⁰¹ Elçi Arroyo, raporunda, kapitülasyonların kaldırılmasının altında yatan sebeplerle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre, Jön Türk Hükümeti; seferberlik ve el koyma nedenleriyle halktan talep ettiği çabanın, halkın sabrını tüketmiş olabileceğinden şüphelenerek, iktidar gücünden emin olmak istemektedir. Dahası, Sakız ve Midilli adalarını geri kazanmak için Yunanistan ile yaptığı müzakereler tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hükümet Nazırı ile Meclis-i Ayan Reisi'nin; Yunanistan ve Rusya'ya karşı Bulgaristan ve Romanya'yı savaş planlarında işbirliğine çekmek için yaptıkları seyahatler de boşa çıkmıştır. Tüm bu sebepler, "Jön Türk Hükümeti'ne Büyük Güçler'le arasındaki antlaşma ve kapitülasyonları bir kalemde silerek Müslümanların milli duygularına dayanmaktan başka çare bırakmamıştır.". Hükümet bu kararla ayrıca, yabancıları vergi ödemeye mecbur tutarak, Osmanlıları memnun etmeyi; gümrük vergisi haklarından ücret alarak da, Hazine için yeni gelir sağlamayı hedeflemektedir. Bütün bu sebeplere rağmen Elçi Arroyo, taraf ülkelere danışmadan kapitülasyonların kaldırılması ve yabancılardan dolayı ya da doğrudan taşınmazlar vergisi alınmasının, ülkenin ticari ve ekonomik krizini arttıracaklarını savunmaktadır. Ona göre "bir devlet teşekkülünün sahip olması gereken hiçbir yerleşik kuruluşu olmayan Anadolu'da"; mahkeme, posta, adli vb. kuruluşların 1 Ekim tarihinden önce 20 günde kurulması imkânsızdır.

³⁰¹ Elçi Arroyo'nun, Alman büyükelçinin olumsuz bir tepki verdiğini sezdirenen bu cümleyle yetinmesi, herhangi bir ayrıntıya yer vermemesi; diplomasi çevrelerinde konunun zaten bilindiğini düşündürmektedir. Cavid Bey'in eserinden, kapitülasyonları lağveden notanın 9 Eylül 1914 tarihinde iletilmesinin ardından, İstanbul'daki büyükelçiler arasında en sert tepkiyi Almanya Büyükelçisi Baron Hans von Wangenheim'nın verdiği anlaşılmaktadır. Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 646-650.

İstanbul Temsilcisinin gerek telgraflarında gerekse raporunda dikkat çeken ortak nokta; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyonları kaldırma niyetinin uzun bir süredir devam ettiğini işaret eden ifadelerdir. Bu ifadelerden, Hükümet'in son zamanlarda bu yöndeki planlarının elçilik çevrelerince bilindiği; fakat planın hayata geçirilmesinin ya da kararın bu kadar kısa süre içinde alınmasının beklenmediği anlaşılmaktadır. Gerçekten de İttihat ve Terakki Hükümeti, 1914 Ağustos ayından itibaren kapitülasyonların ilgası için İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri misyon şefleriyle yaptığı görüşmelere ağırlık vermiştir.³⁰² Ne var ki görüşmeler sonunda İtilaf temsilcileri, Osmanlı Devleti'nin savaşta tam tarafsızlığı karşılığında “iktisadi ve adli konulardaki talepleri dost bir zihniyetle tetkik” sözü vermekten öteye gitmeyeceklerdir.³⁰³ Öte yandan Almanya ile İttihat ve Terakki Hükümeti arasında kapitülasyonların ilgasının müzakeresi, ancak gizli müttefiklik anlaşmasının imzasından sonra gündeme gelecektir.³⁰⁴ Dolayısıyla verdikleri tepkiler göz önüne alındığında, Hükümeti'nin yaptığı bu görüşmelerin; İtilaf Devletleri'nce Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı; İttifak Devletleri tarafından da Osmanlı'nın müttefikliğini sağlamak üzere, pazarlık konusu olarak algılandığı ve önem atfedilmediği söylenebilir.

3.1.2. Büyük Güçler ve İspanya'nın Karara Karşı Tepkileri

İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın, kapitülasyonların kaldırılma kararı karşısında ilk tepkisi, diğer devletlerin hareket planlarını öğrenmek olmuştur. Bakanlık, 17 Eylül 1914 tarihinde; Paris (Bordeaux), Londra, Petersburg, Roma (Quirinal), Berlin ve Washington'daki İspanya temsilcilerine, görev yaptıkları ülkelerdeki hükümetlerin, Türkiye'nin kararı karşısında takınacakları tavrı bildirmeleri için telgrafla talimat

³⁰² Sadrazam Sait Halim Paşa, Maliye Nazırı Cavid Bey'i, İtilaf Devletleri elçileriyle kapitülasyonların kaldırılması görüşmekle görevlendirilmiştir. Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 625.

³⁰³ Elmacı, **a.g.e.**, s. 69.

³⁰⁴ Türk-Alman İttifaknamesi, 2 Ağustos 1914 tarihinde yapılmasına rağmen, “adli ve iktisadi kapitülasyonların ilgası ve badelharp bunu diğer devletlere de kabul ettirmek taahhüdü” şartı Almanya Büyükelçisi'ne daha sonra tebliğ edilmiştir. Büyükelçi, bu ve diğer şartları kabul ettiğine dair bir teminat mektubu vermiştir. Elmacı, **a.g.e.**, s. 63, 64; Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 613-617.

vermiştir.³⁰⁵ Temsilciliklerden gelen cevaplar; Büyük Güçler'in karar karşısındaki ilk tepkilerini, İspanyol diplomasisin gözünden ortaya koyması açısından önemlidir.

İspanya Londra Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan edindiği bilgiye göre, Büyük Güçler ve ABD'nin Türkiye'yi protesto ettikleri nota metinlerinin benzer olduklarını belirtmektedir.³⁰⁶ Nota, Türk Hükümetini, sonuçları diğer tarafları ilgilendiren bir antlaşmayı, tek taraflı feshetmesine razı gelinmesinin imkânsız olduğu konusunda uyarmaktadır. İngiltere, konsolosluk ve adli kapitülasyonların tartışılmasının dahi söz konusu olmadığını ve ne pahasına olursa olsun bu iki kapitülasyona ait haklarını saklı tutacağını savunmaktadır. Buna karşın İngiltere ve diğer devletler, % 15'lik gümrük vergilerinin kaldırıp kaldırılamayacağını görmek için mali ve ticari sisteminde yapılabilecek değişiklikleri incelemektedir. İngiliz siyasi çevreleri, Türkiye'nin kararının her koşulda büyük bir siyasi hata olduğunu ve bedelini Avrupa'daki çatışma sonlandıktan sonra ödeyeceğini düşünmektedir.

Paris/Bordeaux Büyükelçilik Maslahatgüzarı, talimat üzerine Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyaset Müsteşarı ile yaptığı görüşmeyi aktarmaktadır.³⁰⁷ Müsteşar kendisine, kapitülasyon rejiminin ikili antlaşmaların bir sonucu olduğunu; bu doktrinin kısa bir süre önce Paris'te imzalanan anlaşmanın bir maddesinde de özetlendiğini ve imzacı olarak hazır bulunan Maliye Nazırı Cavid Bey'in de bunu kabul ettiğini söylemiştir. Bu nedenle müsteşara göre, Fransız Hükümeti; konu incelenmeden ve kendisine danışılmadan kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeyecektir. Zaten, Fransa İstanbul Büyükelçiliği, Babıâli'ye iradeyi yok saydıklarını bildiren protesto notası vermiştir. Müsteşarın bizzat kendisi, kapitülasyonların kaldırılması gerekliliğini kabul etmekte; fakat bunun kademeli olarak ve ilgili tarafları

³⁰⁵AMAE, Politica, Legajo: 2702, İspanya Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris (Bordeaux), Londra, Petersburg, Roma (Quirinal), Berlin ve Washington İspanya Temsilciliklerine, Telgraf, Madrid, 17 Eylül 1914.

³⁰⁶AMAE, Politica, Legajo: 2702, Londra Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Londra, 18 Eylül 1914.

³⁰⁷AMAE, Politica, Legajo: 2702, Bordeaux Büyükelçilik Maslahatgüzarı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Bordeaux, 18 Eylül 1914.

dâhil ederek yapılması gerektiğini düşünmektedir. Fransız müsteşar; Almanya'nın Türkiye'yi protestosunda samimiyete güvenmemekte, hatta Almanya'yı bu durumun azmettiricisi olarak görmektedir.

Fransız müsteşarın bu sözleri, kapitülasyonların kaldırılışıyla ilgili olarak Almanya'ya yönelik şüphelerin, İstanbul'daki elçilerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Fakat İspanya Berlin Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığı'na cevabında, Alman siyasi çevrelerinin bu şüphelere nasıl yaklaştığına herhangi bir şekilde yer vermemektedir. Buna göre Alman Hükümeti, "Türkiye ile mükemmel ilişkilerine rağmen" kapitülasyonların kaldırılmasını "dostça" protesto etmiştir. Rusya, Fransa ve İngiltere gibi, Almanya da kapitülasyonları geçersiz kılan irade üzerindeki haklarını saklı tutmaktadır.³⁰⁸

Petersburg Büyükelçisi'nin 19 Eylül tarihli telgrafına göre, Rusya, müttefikleri İngiltere ve Fransa ile birlikte İstanbul'da, kapitülasyonların –her şeyden önce tek taraflı olarak- kaldırılışını kabul etmediğini duyurmuştur.³⁰⁹ Telgrafa göre, Rusya ve müttefikleri protestolarında, mevcut kapitülasyonlar içinde düzenlemeye uygun olanlar varsa, konuyu inceleme ve tartışmaya hazır olduklarını da belirtmişlerdir.

Roma Büyükelçisi, savaşta henüz tarafsız olan İtalyan Hükümeti'nin, "Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırma niyetlerine karşı tavrının 1912 Uşi Antlaşması'yla sıkı sıkıya uyumlu olduğunu" belirtmektedir.³¹⁰ Fakat İtalya Hükümeti de İstanbul'daki büyükelçilerin protestolarını yönelttikleri (kapitülasyonların çift yönlü olduğu ve de karar almada tarafların katılımı vb.) ilkeleri saklı tutmaktadır. İtalya Hükümeti; Osmanlı'daki tebaasının, diğer yabancı tebaalardan daha düşük konumda olmasına izin vermeyecektir. Bununla birlikte, Türkiye ile diğer devletler

³⁰⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Berlin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Berlin, 20 Eylül 1914.

³⁰⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Petersburg Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Petersburg, 19 Eylül 1914.

³¹⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Roma Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Roma, 19 Eylül 1914.

arasında uzlaşmanın ve tüm yabancılara eşit bir muamele sağlanması koşuluyla, İtalya Hükümeti, ekonomik meselelerde Türkiye'ye cömertçe davranmaya hazırdır.

Washington Büyükelçisi, ABD Hükümeti'nin kapitülasyonlara ikinci derecede önem verdiğini ve yapacağı açıklamalar için I. Dünya Savaşı'nın sonunu beklediğini yazmaktadır.³¹¹ Hatta ABD Hükümeti; karara, “anlık bir ilgiden başka bir önem vermemiş”; basında Türkiye’de Hristiyan karşıtı bir hareket tehlikesiyle ilgili çıkan haberleri daha fazla önemsemiştir.³¹² Böylesi bir tehdidin erişebileceği kimi azınlıkları korumak için bir Amerikan gemisinin gönderilmesi planları yapılmış, fakat bu alaka bile sadece 24 saat sürmüştür.³¹³ ABD, Türkiye’de olup bitene herhangi bir ilgi gösterdiyse bile, bu sadece Avrupa çatışmasına katılma olasılığından kaynaklanmaktadır.

İspanya'nın dış temsilciliklerinden gelen bu bilgiler ışığı altında, Büyük Güçler'in hemen hepsinin kapitülasyonların kaldırılışına itiraz ettikleri görülmektedir. İtirazların ortak noktası; kararın müzakere edilmeksizin, tek taraflı olarak alınmasıdır. Rusya, İngiltere ve İtalya hükümetlerinin mali ve ekonomik kapitülasyonlar konusunda daha esnek davrandıkları; fakat adli ve konsolosluk kapitülasyonlarının kaldırılmasına kesin olarak karşı oldukları söylenebilir. İtalya'nın, Uşi Antlaşması'nın bağlayıcılığıyla daha ılımlı bir tavır göstermesi dikkat çekmektedir. Zira antlaşma, İtalya'yı ancak, diğer devletlerin kapitülasyon rejimiyle ilgili takınacakları tutumla

³¹¹ AMAE, Política, Legajo: 2702, Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Washington, 18 Eylül 1914.

³¹² AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 398, Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “Kapitülasyonların Kaldırılması Üzerine ABD Tavrı”, Washington, 18 Eylül 1914.

³¹³ Washington Büyükelçisi, raporunun devamında; Amerikan basınında Osmanlı Devleti'nin azınlıklara yönelik tavrını ele alan “kasıtlı” haberler karşısında Osmanlı Washington Elçisi'nin şiddetli tepkiler verdiğini belirtmektedir. Hatta Osmanlı elçisinin, son zamanlarda ABD’de olan biten hakkında yaptığı yorumlarla, ABD’nin medeni ulus onurunu zedelediğini yazmaktadır. Elçinin açıklamaları, neredeyse kendisinin değiştirilmesini isteyecek kadar ABD Hükümeti’ni rahatsız etmiştir. Hem bu duruma hem de kapitülasyonların kaldırılması kararına rağmen, ABD’nin Osmanlı Devleti’nin gündemine önem atfetmediği vurgulanmaktadır.

bağlamaktadır.³¹⁴ Bu nedenle, İtalya Hükümeti'nin diğer devletler kadar şiddetle protesto içinde olmaması, haklarını saklı tutmakla yetinmesi anlaşılır bir durumdur. İtalya gibi ABD Hükümeti'nin de soğukkanlı bir tavır takındığı, kapitülasyonlardan ziyade, Osmanlı'nın Hristiyan -özellikle de Ermeni- unsurlarıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır.³¹⁵

3.1.3. İspanya'nın Karar Karşısındaki Tavrı

İspanya Dışişleri Bakanlığı, diğer devletlerde görevli diplomatlarından bilgi edinmesinin ardından, İstanbul Temsilcisi Elçi Arroyo'nun kapitülasyonlar konusunda izleyeceği talimatları bildirmiştir.³¹⁶ Buna göre Bakanlık, elçinin hazırladığı ve kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması noktasında itiraz eden protesto notasını onaylamaktadır. İspanya Hükümeti, kapitülasyonları kaldıran iradenin geçerliliğini tanımamaktadır. Hatta irade, Osmanlı ve İspanya arasında imzalanmış ve yürürlükte

³¹⁴ İtalya, Uşi Antlaşması'nın 6. Maddesiyle, Osmanlı Devleti ile yapacağı ticari antlaşmalarda "kapitülasyon irtifak haklarının bulunmamasını" kabul etmiştir. Fakat bu madde, diğer devletlerin de Osmanlı ile aynı esaslar üzerinde antlaşmalar yapmaları şartına bağlanmıştır. 8. maddesiyle, Osmanlı Devleti'nin tüm kapitülasyonların kaldırılması amacıyla diğer devletlerle yapacağı müzakerelerde İtalya'nın destek vermesini kararlaştırmıştır. Bkz., dipnot 162.

³¹⁵ Ozan Arslan makalesinde, İspanya Washington Büyükelçisi'nin raporunun aksine, ABD Hükümeti'nin tepkisinin sert olduğunu; Amerikan kamuoyunun, adli kapitülasyonların ve koruyucu rejimin ortadan kalkmasıyla kendi vatandaşlarına saldırılar olabileceğinden "derin kaygı" duyduğunu belirtmektedir. ABD'nin, *USS North Carolina* adlı savaş gemisini göndermesini de vatandaşlarını koruma amacına bağlamaktadır. Arslan, **a.g.m.**, s. 272. Arslan'ın, Sabri Sürgevil'in makalesine atıfla bu yönde yorumda bulunduğu görülmektedir. Sabri Sürgevil, "İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ne Bakış Açılarına İlişkin Belgeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, S.8, 1988, s. 298-300. Sürgevil makalesinde, ABD Fransız Büyükelçisi'nin, 11 Eylül 1914 tarihli "Kapitülasyonlar" başlıklı raporunun çevirisine ve devamında raporla ilgili kendi tespitlerine yer vermektedir. Dikkat edilmesi gereken nokta, bu raporda ya da Sürgevil'in tespitlerinde, *USS North Carolina*'nın gönderilişi ile kapitülasyonların (ve koruma rejiminin) ilgası arasında bir ilişkinin kurulmadığıdır. Hatta Fransız büyükelçisi raporunun sonunda, "ABD ve diğer ülkelerin kapitülasyonların kaldırılışıyla ilgili olarak savaşın bitmesini bekleyeceklerini ve o zaman sorunlara çözüm arayacaklarını" belirtmektedir. Dahası İspanya Washington Büyükelçisi raporunda; ABD'nin savaş gemisi gönderme planlarına; Amerikan basınında, Ermenilere atıfla, "Osmanlı Devleti'nin Hristiyan azınlıklara katliam yaptığı" yönündeki haberlerin neden olduğunu, Osmanlı Washington Büyükelçisi'nin de bu haberlere tepki gösterdiğini aktarmaktadır. Şu halde, *USS North Carolina*'nın gönderilmesi, kapitülasyonların ilgasından bağımsız olarak, yalnızca ABD'nin Ermenilere yönelik ilgisinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, kapitülasyonların ilgasına, 18 Eylül 1914 tarihli protesto notası dışında, ABD Hükümeti'nin sert bir tepki gösterdiği şeklinde bir yorum isabetli olmayacaktır.

³¹⁶ AMAE, Política, Legajo: 2702, Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Temsilcisi'ne, Telgraf, Madrid, 21/22 Eylül 1914.

olan antlaşmanın 3, 5 ve 6. maddelerini ihlal etmektedir. Oysa uzun yıllar önce Osmanlı Madrid Elçisi, başvurusu üzerine, aynı Antlaşma'nın 4. maddesinden faydalanmıştır. Bununla birlikte Bakanlık; Elçi Arroyo'ya, bundan sonraki adımlarında, İstanbul'daki Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcileriyle birlikte hareket etmesini emretmektedir.

Görüldüğü üzere İspanya Hükümeti, diğer devletler gibi kapitülasyonların kaldırılması kararını, İspanya ve Osmanlı arasında imzalanmış ikili antlaşmaya aykırı olduğu gerekçesiyle tanımamaktadır. Dahası, antlaşmanın yalnız kâğıt üzerinde kalmayıp, geçerliliğini koruduğunu; Osmanlı Devleti'nin ilgili hükümlerine başvurduğunu hatırlatarak ispat etmeye çalışmaktadır. Sözü geçen bu antlaşma; 14 Eylül 1782 tarihinde İstanbul'da imzalanan ve İspanya-Osmanlı ilişkilerinin temelini oluşturan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması'dır.³¹⁷ İspanya Hükümeti'nin itirazına temel oluşturan antlaşma maddelerini yakından incelemek gereklidir. Antlaşmanın 3. maddesi, Osmanlı Devleti'nde İspanyol konsolosların hukuki statüleri ve görevleriyle ilgili kapitülasyonları düzenlemektedir. Osmanlı Devleti'nin konsoloslara, konsolosluk çalışanlarına ve tercümanlara tüm ferman ve beratları temin edeceği, bu kişilerin diğer dost devletlerin büyükelçi, konsolos, tercüman ve elemanlarının yararlandığı ayrıcalıklardan faydalanacağı kabul edilmiştir. 5. maddeyse, İspanyol vatandaşlarının yararlanacağı adlî kapitülasyonları açıklamaktadır. Buna göre, konsolos ve tercümanlara yönelik 4000 akçeyi aşan davaları hiçbir Osmanlı mahkemesi göremeyecek, bu tür davalar Babıâli'ye sevk edilecektir. Osmanlı ve İspanyol vatandaşları arasında doğacak ticari ya da cezai herhangi bir dava için, İspanyol vatandaşlarına, yanında tercümanı bulunmadan tebligat yapılamayacak; dava görülemeyecek ve ceza verilemeyecektir. Davacı tarafların ikisinin de İspanyol olması halinde, kendi anayasa ve kanunları uyarınca işlem yapmakta tek yetkili, İspanyol konsolosluk mahkemeleridir. Antlaşmanın 6. maddesi, Osmanlı valileri ve yetkililerinin, sebepsiz yere İspanyol vatandaşlarını hapsedemeyeceğini; rahatsız

³¹⁷ Anlaşma, 1782 İspanya Ahidnamesi olarak da anılmaktadır.

edemeyeceğini ya da onlara hakaret edemeyeceğini öngörmektedir. Hatta herhangi bir İspanyol vatandaşının tutuklanması halinde, büyükelçi ya da konsolosun ilk talebiyle birlikte, bu durumdan sorumlu Osmanlı yetkililerinin hak ettikleri cezaya çarptırılacağı kabul edilmektedir. Talimatnamede, Osmanlı Madrid Elçisi'nin de faydalandığı belirtilen antlaşmanın 4. maddesi; İspanyol vatandaşlarının ibadet ve hac serbestliğini güvence altına almaktadır. Aynı madde, Osmanlı topraklarında vefatları halinde, İspanyol vatandaşlarının mal ve mülklerine el konulamayacağını; bunların vasilerine devredileceğini; vasisi olmaması halinde ilgili elçi ve konsolosluklara teslim edilmesini öngörmektedir. Vefat ettiği yerde İspanyol temsilciliğinin bulunmaması durumunda, bölge kadısı mal ve mülklerin envanterini çıkararak, en yakın İspanyol temsilciliğine teslim edecek; bu hizmeti karşılığında ise *resm-i kismet* talep etmeyecektir.³¹⁸

İspanya Hükümeti'nin, talimatında özellikle vurguladığı maddeler; idari ve kişisel nitelikteki kapitülasyonlarla, adlî kapitülasyonları içermektedir. Uygulama alanları bakımından bu maddeler; konsolosluk hak ve yetkilerinin yanı sıra yabancıların hak ve statülerini de içine alacak şekilde geniş kapsamlıdır. İspanyol hükümetin, talimatında yalnızca 1782 Antlaşması üzerinde durması, fakat İspanya'ya Osmanlı Devleti'nde ticari-iktisadi kapitülasyonlar tanıyan 1862 Ticaret ve Serbest Dolaşım Antlaşması'na³¹⁹ hiç değinmemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu noktadan hareketle, İspanya'nın da diğer devletler gibi, iktisadi nitelikteki kapitülasyonlardan ziyade, adlî kapitülasyonları daha çok önemseydiği söylenebilir. İspanya Hükümeti'nin Elçi Arroyo'ya İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileriyle birlikte hareket talimatı da, İspanya'nın Büyük Güçler ile tavır benzerliğinin bir başka göstergesidir. Bu emir ayrıca, (henüz 1 ay kadar önce I. Dünya Savaşı'nda resmi tarafsızlığın duyurulmasına

³¹⁸ **Tratados, Convenios y Declaraciones de Paz y de Comercio**, ed. Alejandro del Cantillo, Imprenta de Alegría y Charlain, Madrid, 1843, s. 568, 569. *Resm-i kismet*, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kassâm denen görevliler veya kadıların, miras ve tereke işlemlerinden talep ettikleri harçtır. Ahmet Tabakoğlu, "Resim", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 583.

³¹⁹ 1/13 Mart 1862 tarihinde İstanbul'da imzalanan antlaşmanın metni için bkz., **Colección de los Tratados, Convenios y Documentos Internacionales**, V. 4, (1859-1862), ed. Marqués de Olivart, Madrid, 1894, s. 324-337.

karşın) dönemin İspanya Başbakanı Eduardo Dato ile Dışişleri Bakanı Marki Lema'nın İtilaf yanlısı (*aliadófilo*) olmalarıyla anlam kazanmaktadır.³²⁰ Nitekim I. Dünya Savaşı'nın İtilaf-İttifak kutuplaşmasına rağmen, Büyük Güçler'in ilga kararına karşı işbirliği gösterdikleri göz önüne alındığında; tarafsız olan İspanya'nın, Büyük Güçler'le uyumlu bir tutum benimsemesi oldukça doğaldır.

3.1.4. Kararı İzleyen Gelişmeler

Elçi Arroyo, aldığı talimat üzerine; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki büyükelçileriyle görüşerek; “kendileriyle birlikte hareket etmek için emir aldığını, tamamen doğal, fakat çok net biçimde ifade ettiğini” aktarmaktadır.³²¹ Elçinin bu sözlerine yaptığı vurgu; büyükelçiler tarafından, işbirliği talebinin reddedilmesinden veya dışlanmaktan endişe duyduğunu ve bunun önünü almaya çabaladığını hissettirmektedir. Elçinin bu endişesi, o sırada İspanya'nın siyasi ve entelektüel çevrelerinde süren Almanya-İtilaf taraftarlığı çatışmasını hatırlatmaktadır. İngiltere ve Fransa hükümetlerinin İspanya Hükümeti nezdindeki baskılarının; doğal olarak, diplomatlar arası ilişkilere de yansması beklenebilir. Elçi raporunun devamında, büyükelçilerin; kapitülasyonları kaldıran kanun yürürlüğe girmeden önce, İttihat ve Terakki Hükümeti'yle bir uzlaşmaya varmak için müzakereler yürüttüklerini belirtmektedir. Üçlü İttifak Büyükelçileri Osmanlı Hükümeti'nin; pulların ücretlendirilmesi, yabancıların vergi ödemesi, ücretlendirme hakkının uygulanması vb. gibi, “yabancıların Osmanlılar üzerinde kurduğu ayrıcalığı kaldıran” ve “reddedilmesi adil olmayacak bazı noktaları” yürürlüğe koymasını desteklemektedirler. Fakat bunlar karşılığında, yargı imtiyazlarının devam etmesini ve yabancıların hiç bir şekilde Türk adalet sistemine tabi olmamasını şart koşmaktadırlar. Hatta “mücadeleyi, bu noktada vermektedirler”. Hükümet, bu müzakereler için konuları değerlendirmede mantıklı ve adil olarak tanınan Meclis-i Ayan Reisi Halil Bey'i görevlendirmiştir. Bu nedenle de şimdiye kadar müzakerenin sonuçlanması

³²⁰ Bkz., dipnot 73.

³²¹ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 251, İTDB, Rapor, “Kapitülasyonların Kaldırılması Üzerine Süren Müzakereleri Bildiriyor”, İstanbul, 28 Eylül 1914.

gerektmektedir. Fakat Halil Bey'in rapor vermek zorunda olduğu Bakanlar Kurulu, büyükelçilerin isteklerine sürekli itiraz etmektedir. Bir önceki gün, İttihat ve Terakki Hükümeti, büyükelçilerden, kapitülasyonların kaldırılışı ve ilgili uygulamaları “geçici olarak” kabul etmelerini talep etmiştir. Fakat konunun net ve kalıcı bir çözüme ulaşmasını isteyen büyükelçiler, bu teklifi reddetmişlerdir. Öte yandan İtalya Büyükelçisi, 1912 Uşi Antlaşması'ndaki “en çok gözetilen ulus” (*la nación mas favorecida*) kaydı gereğince, diğer uluslar kapitülasyonlardan faydalandığı sürece faydalanabildiğinden, konunun farklı olduğunu ve müzakere sonucunu beklediğini belirtmiştir. Elçi Arroyo'nun raporunu, şifreyle yazarak tamamladığı; bu kısmın İspanya Dışişleri Bakanlığı tarafından deşifre edildiği görülmektedir. Bu kısımda, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, kapitülasyonları kaldıran iradeyi, kaynak yaratmak amacıyla yayınladığı ve iradenin bu amaç için “en mükemmel maden” olduğu yazmaktadır. Elçi, Hükümet'in iradenin tamamını ya da bir kısmını geri çekmesinin, yani kapitülasyonların kısmen de olsa tekrar yürürlüğe koymasının zor olacağı görüşündedir. Çünkü böyle bir durum, çoktan galeyana gelmiş kamuoyu üzerinde büyük bir etki yaratacaktır. Raporda, büyükelçiler ve Osmanlı Hükümeti arasında kapitülasyonlar konusunun *müzakere edildiğini* ifade edilmesi dikkat çekicidir. Rapora yansıyan haliyle büyükelçiler, görüşmelerde; mali kapitülasyonların kaldırılışını ve bunu izleyen uygulamaları kısmen kabul ederek, adlî kapitülasyonların devamını pazarlık konusu yapmaktadırlar. Yine raporun ortaya koyduğu üzere, Hükümet, bu talepleri devamlı surette reddetmekte; yalnızca, “iradenin geçici olarak tanınması” yönünde esneklik göstermektedir. Şu halde; taraflar arası bir müzakerenin gerçekte söz konusu olmadığı; yalnızca Halil Bey aracılığıyla yürütülen bir talep-ret döngüsünün yaşandığı görülmektedir. Tarafların bu pozisyonlarını açıkça ortaya koymasına karşın, Elçi Arroyo'nun gerek müzakere kelimesini tercih etmesiyle gerekse kullandığı dil ve üslubuyla, İtilaf Devletleri temsilcilerine yönelik himayeci bir tutum sergilediği söylenebilir. Bu tutum; dönemin İtilaf Devletleri'ne yakın İspanyol dış politikasına ve bu devletlerin temsilcileriyle birlikte hareket etme talimatına bağlanabilir. Bununla birlikte raporunun şifreli kısmında, elçi, kapitülasyonların kısmen de olsa tekrar yürürlüğe koyulması önünde, Osmanlı kamuoyunun bir engel olarak durduğunu açıkça belirtmektedir. Şu halde, İtilaf Devletleri büyükelçilerinin, kapitülasyonların kısmen de olsa tekrar yürürlüğe girmesi

çabalarının sonuç vermeyeceğine inanmaktadır. Bu nokta Elçi Arroyo'nun, İspanya'nın, kapitülasyonlar meselesinde İtilaf Devletleri'yle uyumlu olarak benimsediği politik pozisyonun da başarısız olacağına dair İspanya Hükümeti'ne sunduğu ölçülü bir uyarı izlenimi yaratmaktadır.

Elçi Arroyo'nun İttihat ve Terakki Hükümeti'nin geri adım atmayacağına dair inancına; büyükelçilerle görüşmesinden önce, kaleme aldığı raporunda da rastlanmaktadır. Babıâli, "1 Ekim'den itibaren yeni bir rejim uygulama kararlılığını"; yabancıların da temettü vergisine tabi olmaları konusunda geçici bir yasa çıkararak göstermiştir.³²² yıllardır gündemde olan bu konuda, Babıâli, en son 5 ay kadar önce, yabancı temsilciliklerin 2. dragomanları (çevirmen/hukuk müşaviri) ve misyon şeflerinin dâhil olduğu bir karma komisyon kurulmasını talep etmiştir. Komisyon, kimi noktaları çözümlerken, "yabancı ticaretin önünde büyük engel oluşturan ve önemli imtiyazlardan faydalanan Türk şirketlerinin kapatılması gibi bazı konuları çözememiştir.". Elçi, Babıâli'nin bu yasanın siyasi ve ekonomik sonuçlarını göz önünde bulundurmadığı; Temettü Kanunu'nu, "bir oldubittiyle" çıkardığı görüşündedir. Büyük Devletler de -haklı olarak-, tebaalarına uygulanacak yeni vergilendirmelerin adaletsiz olduğunu düşünmektedir. Anılan bu geçici yasanın, 24 Eylül 1914 tarihinde kabul edilen, *16 Zilkade 1325 tarihli temettü nizamnamesinin bazı ahkâmını muaddel kanun-u muvakkat* ³²³ olduğu anlaşılmaktadır. Bu yasa ile birlikte, Tanzimat Dönemi'nden bu yana esnaf ve tüccarların yıllık kazanç üzerinden belirlenen ve bir nevi kazanç vergisi olan temettü vergisinin, yabancı esnaf ve tüccarlardan da tahsil edilmesi kararı alınmıştır.³²⁴ İmtiyazları düzenleme çalışmalarını

³²² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 247, İTDB, Rapor, "Yabancılar Uygulanacak Yeni Bir Vergi Üzerine", İstanbul, 24 Eylül 1914.

³²³ Mehmet Emin Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001, s. 144. Bu geçici yasa, 13 Aralık 1914 tarihinde çıkarılan temettü vergisi hakkında bir kanunname ile desteklenmiş; yabancılar ve yabancı şirketler gelir vergisine tabi olmuşlardı. Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a...**, s.145.

³²⁴ Osmanlı topraklarında faaliyet gösterip oturma izni olan gayrimüslim tüccar ve esnaftan temettü vergisi alınması konusundaki girişimler 1874 yılına kadar uzanmaktadır. Ne var ki yabancı temsilciliklerin itirazları doğrultusunda 1914 yılına kadar bu vergi tahsil edilememiştir. Harun Şahin,

uzun yıllardan beri sürdüren İttihat ve Terakki idaresinin; Temettü Kanunu’nu çıkarışının ani bir gelişme olarak karşılandığı görülmektedir. Yabancı devlet temsilcilerinin, kendi tebaalarının vergiye tabi tutulmalarını adaletsiz bulmaları ayrıca dikkat çekicidir. Bu, yabancı devletlerin, kapitülasyon rejiminin sunduğu ekonomik ve mali imtiyazlardan faydalanamama karşısında verdikleri ilk gerçek tepki olarak adlandırılabilir. Zira bu rapordan 4 gün sonrasına ait temsilcilik raporunda görüldüğü üzere, elçiler; hızlı bir manevrayla bu tür kanunları reddetmeyi adil görmediklerini vurgulayarak, bu kanunları kabul etmeleri karşılığında adlî kapitülasyonların devamı noktasında ısrarcı olmuşlardır. Oysa henüz 5 ay öncesine kadar, Türk şirketlerinin varlığını ve milli iktisat politikası doğrultusunda İttihat ve Terakki’nin bu şirketlere verdiği desteği; kendi ticari varlıklarına engel olarak tanımlamaktadırlar.

Büyükelçilerden gelen itirazlar nedeniyle, Hükümet’in, özel görüşmelerini sürdürmek üzere Halil Bey’i görevlendirilmesine rağmen, büyükelçiler Cavid Bey’le olan temaslarına da devam edeceklerdir.³²⁵ İtilaf Devletleri büyükelçileri, hem Cavid Bey hem de Halil Bey ile ayrı ayrı görüşerek, kapitülasyonların ilgası kararı, süresi ve kapsamı üzerine pazarlığa girişmişlerdir. Ekonomik ve mali imtiyazların kaldırılması karşılığında; geçiş süresi ya da adlî kapitülasyonların devamını talep etmişler; hatta Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda kayıtsız şartsız tarafsızlığı şartı getirmişlerdir.³²⁶ Bu konudaki ısrarları neticesinde Cavid Bey’in, 16 Eylül tarihinde Rus elçilik müsteşarına, 19 Eylül günü İtalya elçisine; ekonomik ve mali kapitülasyonların ilgasını kabul etmeleri halinde, adlî kapitülasyonların ilgasının bir süreliğine ertelenebileceğini belirttiği görülmektedir.³²⁷ Bununla birlikte Halil Bey, 1 Ekim günü Rusya Büyükelçisi’ne, Hükümet’e yaptığı talep üzerine adlî kapitülasyonların ilgasının bir süreliğine uygulanmaması yönünde vali ve adlî

“Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü’ Vergisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2013, C. 37, S. 1, s. 53.

³²⁵ Cavid Bey’in eserinden; elçilerin hem kendisiyle hem de Halil Bey ile yaptıkları görüşmeler sonunda farklı yorumlar çıktığı ve bu durumun çok sesliliğe neden olduğu anlaşılmaktadır. Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 654, 660.

³²⁶ Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a...**, s. 105-108.

³²⁷ Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 652, 656.

dairelere emir verildiğini belirtmiştir.³²⁸ Hükümet'in bu kararı; büyükelçilerle çıkmaza giren görüşmelerin yatışmasını sağlamak, böylelikle ekonomik ve mali kapitülasyonların pazarlık konusu edilmesini engellemek amacıyla verdiği söylenebilir. Çünkü valiliklere emir verildiğinin söylendiği tarihte kapitülasyonları kaldıran karar da resmen yürürlüğe girmiştir. Adli kapitülasyonların ilgası da Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na İttifak Bloğu yanında katılmasıyla birlikte; diğer kapitülasyonlar gibi hayata geçirilmiştir.

Elçi Arroyo, 1 Ekim 1914 tarihli raporunda; Hükümet'in güçlü kararlılığı karşısında, Üçlü Antant ve Halil Bey arasındaki müzakerelerin hiçbir sonuca ulaşmadığını ve “kapitülasyonları kaldıran iradenin, bugünden itibaren, tüm içeriğiyle birlikte yürürlüğe girdiğini” yazmaktadır.³²⁹ İstanbul'daki yabancı misyon şefleri bir gün önce Babiâli'ye protesto notası vermişlerdir. İngiltere, Fransa ve İtalya büyükelçilerinin ortak bir nota verdiği; Elçi Arroyo'ya, notanın içeriğinde, temsilcilikleri değil, fakat yalnızca büyükelçilikleri ilgilendiren noktaların yer aldığının söylendiğini anlaşılmaktadır. Belçika, Hollanda, İsveç ve Danimarka elçilerinin verdikleri protesto notaları, birbirine benzer içeriktedir. Elçi Arroyo'nun, İspanya Hükümeti adına Babiâli'ye sunduğu protesto notasıysa şu şekildedir:

“Osmanlı Hariciye Nazırına;

İspanya Kraliyeti Hükümeti; 10 Eylül 1914'te kapitülasyonların kaldırılması üzerine İspanya Temsilcisi'nin Babiâli'ne sunduğu sözlü protestosunu aynen onaylamaktadır. Kapitülasyon rejimi, karşılıklı senetlerle bağlandığı için, onu tek taraflı feshetmek, Babiâli'nin yetkisi dâhilinde değildir. İspanya Hükümeti'nin emirleri doğrultusunda İspanya Temsilcisi; Osmanlı yetkililerinin kapitülasyon maddelerine aykırı her eylemlerine karşı

³²⁸ Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a...**, s. 109.

³²⁹ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 256, İTDB, Rapor, “Kapitülasyonların Kaldırılması Üzerine Verilen Protestoları Aktarıyor”, İstanbul, 1 Ekim 1914.

*şerh koymakta; vatandaşlarının bu nedenle uğrayacakları zarardan ötürü, tazminat talep etme hakkını saklı tutmaktadır.”*³³⁰

İspanyol elçi; tıpkı İngiltere ve Fransa büyükelçileri gibi, kendisine bağlı olan konsolosluklara bazı talimatlar vermiştir. Buna göre; ticari ve mali nitelikli kapitülasyonların ihlallerine neden olan düzenlemelerde ya da olaylarda, kendisinin misyon şefi sıfatıyla, genel olarak sunacağı protesto yeterli olacağından, konsoloslar hiçbir protesto vermeyeceklerdir. Öte yandan, adlî kapitülasyonların ihlali durumunda, konsoloslar, kendisini haberdar ederek, her bir olay için ilgili valiye protesto vereceklerdir. Konsoloslar ve ona bağlı ateşeler; uygulamada herhangi bir kararsızlığa düşmeleri halinde, alacakları tavrı; Fransız, İngiliz ve İtalyan meslektaşlarına göre adapte etmelidirler.

Görüldüğü üzere Elçi Arroyo; İngiltere, Fransa ve İtalya büyükelçileriyle birlikte hareket etme yönünde aldığı emri; konsoloslara verdiği talimatlara yansıtmaktadır. Bununla birlikte elçi; her bir olay için ayrı protesto vererek; “İspanya temsilciliklerini, diğer temsilciliklere kıyasla ön plana çıkarmayı” amaçlamaktadır. Bu şekilde “tebaası ve vatandaşları için gelecekteki olası hakları kurtarmayı” planlamaktadır. Bu talimatlar, İspanya’nın; -anılan üç devletle benzer bir şekilde- adlî kapitülasyonları, ticari ve mali kapitülasyonlara kıyasla daha çok önemseydiğini kanıtlamaktadır. Çünkü ticari ve mali imtiyazlarla ilgili olaylarda verilecek genel bir protesto yeterli görülmektedir. Öte yandan adlî kapitülasyonlarla ilgili durumlarda, yerel yetkililerden başlamak üzere Osmanlı Hükümeti’nin her kademesine protesto verilmesi kararlaştırılmıştır. Şu haliyle, İspanya’nın adlî kapitülasyonlar meselesinde Osmanlı Hükümeti’ne baskı kurmayı hedeflediği söylenebilir. Dahası, “gelecekteki olası haklar” sözlerinden yola çıkarak, elçinin, kapitülasyon rejiminin tekrar uygulamaya konması ihtimalini gözettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda, verilen protestolarla kayıtlara geçen “zararları”, geriye dönük olarak tazmin edecektir. Elçinin

³³⁰ AMAE, Política, Legajo: 2702, Note Verbal, No: 35, İstanbul ve Atina İspanya Temsilciliği’nden Osmanlı Hariciye Nezareti’ne, Note Verbal, İstanbul, 30 Eylül 1914.

Osmanlı Devleti'nde yani eski rejime dönüş ihtimali için I. Dünya Savaşı'nın sonuçlandığı bir zamanı öngördüğü düşünülebilir. Çünkü daha önceki birçok raporunda, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyonlar meselesindeki kararlılığını vurgulamış; hatta İspanya Hükümeti'nin dikkatini, Osmanlı kamuoyunun vereceği büyük tepkiye çekmiştir.

İspanya; özellikle adlî kapitülasyonların devamı konusunda İngiltere, Fransa ve İtalya ile ortak çıkarlara sahiptir. Bu nedenle, İspanyol diplomasisi siyasetini; Dışişleri Bakanlığı'ndan, Osmanlı topraklarında görevli ataşeliklere kadar, her kademede, bu devletlerin siyasetiyle bağdaştırmaktadır. Ne var ki raporlarda yer alan bazı ayrıntılar, İstanbul Temsilcisi Elçi Arroyo'nun, bu yönde bazı güçlüklerle karşılaştığını düşündürmektedir. Örneğin, ilga kararının yürürlüğe girişinden bir gün önce, İngiltere Büyükelçisi, kendisiyle olan randevusuna, “-iş yoğunluğundan ötürü-” gelmemiştir. İngiliz büyükelçi, Babıâli'ye verdiği protesto notasının bir kopyasını, Elçi Arroyo'ya, Belçika Elçisi aracılığıyla ulaştırmıştır.³³¹ Asıl notanın içeriği hakkındaki bilgileri, yine Belçika Elçisi'nden edinmiştir. Notanın aslında kapsamlı olduğu ve büyükelçiliklerin yürüttüğü meseleleri ele aldığı, kendisine “söylenmiştir”. Arroyo, bu nedenle notanın; posta, taşınmaz mallar ve borçlar vb. konuları içerip içermediğini bilmemektedir. Şu haliyle, İngiltere, Fransa ve İtalya büyükelçileri; temsilcilik-büyükelçilik farkı gerekçesini öne sürerek, Babıâli'ye verdikleri asıl notayı İspanyol elçiye temin etmemiş; onun yerine kendisine, form niteliğinde bir taslak ulaştırmışlardır. Tüm bu ayrıntılar; İspanya'nın birlikte hareket etme niyetinin, bu üç devlet tarafından pek de kabul görmediğini, İspanya'nın, diplomatlar aracılığıyla saf dışı bırakıldığını düşündürmektedir. Aynı tarihlerde İngiltere ve Fransa'nın, tarafsızlık politikasını İtilaf Bloğunu gözetken bir şekilde yürütmesi amacıyla İspanya'ya baskı yaptığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla İtilaf Devletleri temsilcilerinin İspanyol elçi Arroyo'ya yaklaşımı bu baskı yollarından biri olarak da algılanabilir.

³³¹ 1 Ekim 1914 tarihli rapora ek olarak sunulan “30 Eylül 1914, Tarabya” künyeli bu notanın aslında; gönderen-imzacı alanları boş bırakılmış bir taslak ya da form olduğu görülmektedir. İçeriğinde, kısaca kapitülasyonların ilgasının reddedildiği, uğranacak zararlardan ötürü tazminat hakkının saklı tutulduğu belirtilmektedir. Bkz., dipnot 329.

İspanyol diplomatik raporları, ilga kararının yürürlüğe girişinden sonra, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin çıkardığı yeni kanun ve düzenlemelere yer vermektedir. Bunlardan biri; Osmanlı Adliye Nezareti'nin çıkardığı ve *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bir kanunun, Fransızca metnini vermektedir.³³² Kanun; Osmanlı tebaasından kişiler ve yabancılar arasında, 1 Ekim 1914 tarihinden önce başlayan ve 1000 kuruşu geçen taşınmaz mallara ilişkin davaları kapsamaktadır. Elçi Arroyo bu kanunun Osmanlı Adliye Nezareti'nin başlatacağı “eski kanunları kaldırma-yeni kanun çıkarma dizisinin ilki” olarak yorumlamaktadır. Yeni adlî düzenlemelerde, “önceden olduğunun aksine”, davalara dragomanların katılımına izin verilmemektedir. “Ama bu konuda henüz hiçbir kanun yayınlanmadığından, durum henüz netlik kazanmamıştır.” Dahası Hariciye Nezareti sözü geçen kanunu, henüz resmî olarak yabancı temsilciliklere bildirmediğinden; yabancı temsilciler, protestolarını vermek için böyle bir bildiriye beklemektedir. Verilen bilgilerden yola çıkarak, sözü geçen kanunun, 17 Ekim 1914 tarihli “*Tebayı Osmaniye ile Tebayı Ecnebiye Arasında Mütevekkil Olup 18 Eylül 1330 Tarihinde Derdest-i Rüyet olan Deavinin Fasl-ı Hasminde Takip Edilecek Usul-ü Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat*”³³³ olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanunla birlikte, Osmanlılar ile yabancılar arasında 1 Ekim'den önce başlayıp, devam eden davalarda, kapitülasyonların yarattığı istisnai durumların artık dikkate alınmayacağı hükme bağlanmıştır.³³⁴ Bir başka deyişle, yabancıların dâhil olduğu davalarda, konsolosluk dragomanlarının mahkemeye katılımı ve müdahalesi gibi “istisnai durumlar” artık kabul edilmeyecektir. Kanunun 17 Ekim tarihinde resmi gazetede yayınlanmış olması; raporda, bazı çelişkiler yaratmaktadır. Çünkü elçi, dragomanların davalara girmesini kaldıran herhangi bir kanunun yayınlanmadığını belirtmektedir. Kanun metnini, raporuna ek olarak sunduğu göz önüne alındığında, bu

³³² AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 270, İTDB, Rapor, “Kapitülasyonların Kaldırılmasıyla Birlikte Adli Kaldırmalarla İlgili Kanun Metnini Gönderiyor”, İstanbul, 20 Ekim 1914.

³³³ Bu kanunda ayrıca, 1 Ekim tarihinden itibaren, başlangıçtan ya da üst mahkemede 6 ay süreyle davasını takip etmeyenlerin dilekçelerinin iptal olacağı; davanın yenilenmesi için verilecek arzuahallerin ise davanın miktar ve mahiyetine göre ait olduğu mahkemeye verileceği belirtilmektedir. Apaydın, **a.g.e.**, s. 269.

³³⁴ Elmacı, **İttihat-Terakki ve...**, s. 99. Kapitülasyonların Osmanlı Adalet Sistemi'ne girişi ve etkileri için ayrıca bkz., Nevin Ünal Özkurt, “Kapitülasyonların Osmanlı Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.53, S.2, Ankara, 2004, s. 83-94.

ifadeler, elçinin; ilk bakışta, kanun içeriğini tam olarak kavrayamadığını düşündürmektedir. Fakat elçinin; böyle bir kanun hükmünün kesinlik kazanması için, kanunun yabancı temsilcilikler tarafından da kabul edilmesi şartını gözetmesi daha muhtemeldir. Bu yorum doğrultusunda, kanunun resmi gazetede yayınlanmasına rağmen; yabancı temsilcilerin kendilerine tebliğ edilmesini beklemeleri de anlam kazanmaktadır. Bu halde, Osmanlı Devleti'ndeki tüm yabancı temsilcilerin, adli kapitülasyonların ilgasını ve kapitülasyonsuz yeni rejimi resmi olarak kabul etmemek için direndikleri söylenebilir.

Savaş nedeniyle uzun bir süredir toplanmayan yabancı temsilcilik dragomanları, “kapitülasyonların kaldırılmasından birinci derecede etkilenmeleri nedeniyle” bir araya gelmişlerdir.³³⁵ Almanya, Avusturya-Macaristan İtalya, ABD, Bulgaristan, İspanya, İsveç, Danimarka ve İran temsilcilik dragomanlarının katıldığı³³⁶ toplantıda; kapitülasyonların Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı ilgasının hukuksal olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Görüşmelerde kayda değer bir nokta; Almanya dragomanının; Babiâli'nin yapılan antlaşmaları tek taraflı fesih hakkına sahip olduğu iddiasının, Uluslararası Hukuk tarafından tanınan bir bakış açısı olduğunu belirtmesidir. Öte yandan Avusturya-Macaristan temsilciliğinin dragomanı bu görüşe Pasarofça Antlaşması'nı örnek göstererek karşı çıkmıştır. İki devlet arasında bulunan konsolosluk sözleşmesinin, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin darbe niteliğindeki bu hareketiyle yok sayılamayacağı konusunda Viyana Kabinesi'ni uyardığını aktarmıştır. İtalya dragomanı da benzer bir şekilde; İtalya Büyükelçiliği olarak Babiâli'ye verdikleri protesto notasını; karşılıklı yükümlülük getiren antlaşmaların, tek taraflı kararlar feshedilemeyeceği temeline dayanarak kaleme aldıklarını belirtmiştir. Ne var ki Babiâli, İtalya'nın Uşi Antlaşması'nda söz konusu imtiyazların kaldırılmasının kabul edildiğini hatırlatarak, İtalya'nın itirazlarını şaşkınlıkla karşılamıştır. Toplantı

³³⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 342, İTDB, Rapor, “Dragomanların Kapitülasyonların Kaldırılması Üzerine Yaptığı Toplantı”, İstanbul, 23 Aralık 1914.

³³⁶ İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçilik dragomanlarının toplantıda bulunmamaları; Osmanlı Devleti'nin Kasım ayında I. Dünya Savaşı'na İttifak Bloğu yanında girmesinden kaynaklanabilir. Savaş nedeniyle, o tarihte büyükelçilerin ülkelerine geri çağırılmış olmaları muhtemeldir.

sonunda Almanya ile Avusturya-Macaristan dragomanları, diğer devlet temsilciliklerinin dragomanlarıyla birlikte hareket etmek istediklerini belirtmişlerdir. Dragomanlar; ilga kararını reddetmede ısrarcı olunması ve “Jön Türklerin Uluslararası Hukuku aşan gerilimlerine de bir son vermek gerektiği” konusunda hemfikirdirler. Toplantıyı aktaran raporda İstanbul temsilcisi Elçi Arroyo’nun imzanın bulunmasına rağmen; kullandığı dil ve üslup bakımından, toplantıya bizzat katılan İspanya temsilciliği dragomanının kaleminden çıkmış olması ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Raporda ayrıca, diğer temsilcilik dragomanlarının hiçbirinin milliyetinin belirtilmemesine karşın; Avusturya-Macaristan dragomanının Rum/Yunan (*griego*) asıllı olduğunun satır arasında aktarılması dikkat çekmektedir. Böylesi küçük bir ayrıntıya, İttifak Bloğunun bir üyesi olan Almanya dragomanının İttihat ve Terakki Hükümeti’ni destekler bir söylemde bulunurken; diğer bir üyesi Avusturya-Macaristan’ın dragomanının gösterdiği tepkiyi açıklamak amacıyla yer verildiği düşünülebilir.

3.1.5. Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Meselesi

İttihat ve Terakki Hükümeti, kapitülasyonların ilgasının yürürlüğe gireceği 1 Ekim 1914 tarihinden önce 20 Eylül’de; *İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname*’yi bir kitapçık halinde bastırarak, vilayetlere göndermiştir.³³⁷ Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanan, fakat *Takvim-i Vekayi*’de yayınlanmayan bu talimatname; yabancılara ait adli işler, ruhban, eğitim ve sağlık kurumlarına uygulanacak olan yeni kuralları belirlemektedir.³³⁸ Talimatnamenin özellikle sağlık kurumlarıyla ilgili olan 4. kısmı,

³³⁷ Talimatnamenin yabancılara adli işlerine dair usul ve esaslar; *Umûr-u Adliyye*’ başlıklı Birinci Bölüm altında; ruhban, eğitim ve sağlık kurumlarıyla ilgili esaslar, *Müessesat-ı Mezhebiye ve Tedrisiye ve Bahriye ve Mekâtib ve Emâkin-i Sıhhiyye-i Hususiye* başlıklı İkinci Bölüm’de yer almaktadır. Apaydın, **a.g.e.**, s. 268-269.

³³⁸ Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a ...**, s. 117. Yazar eserinde, talimatnamenin vilayetlere 20 Eylül 1330 tarihli bir üst yazıyla gönderildiğini belirtmektedir. Bu tarihin Rumi takvime ait olduğu düşünülürse gönderim tarihinin Miladi takvime göre 3 Ekim 1914 gününe denk geldiği söylenebilir. Ne var ki, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin talimatnameyi, kapitülasyonların ilgasının yürürlüğe girdiği 1

Osmanlı topraklarındaki eczane, muayenehane, hastane gibi yabancı sağlık kuruluşlarının Hükümet tarafından tanınabilmeleri için ferman almaları gerektiğini hükme bağlamış; bu tarihten itibaren yabancı kuruluşların sağlık kurumları açmaları da yasaklanmıştır. Tıp okullarının müfredatının Maarif Nezareti tarafından onaylanması ve teftişi; bunlarla birlikte tüm sağlık kurumlarının Osmanlı kanunlarına tabi olması kararlaştırılmıştır.³³⁹ Bir başka deyişle, bu talimatnameyle birlikte; sağlık eğitimi ve hizmeti veren yabancı kuruluşların faydalandığı imtiyazlar kaldırılmış; tüm sağlık teşkilatı Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin böyle bir düzenlemeye gideceği beklentisinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira Meclis delegelerinin yabancı temsilciliklere gönderdiği bildirgede; kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle, Hükümet'in söz konusu Meclis'i lağvetmesi; teşkilatını ya da sıfatlarını radikal bir şekilde değiştirmesi halinde oluşacak ağır sonuçlara dikkat çekmektedir.³⁴⁰ Elçi Arroyo'nun "böylesi önemli bir konuda" Babıâli'nin herhangi bir şey gönderip söylemediğini yazması dikkat çekmektedir. Bu nokta, elçinin *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanmadığı için talimatnameden haberi olmadığını ya da haberi olsa dahi talimatname içeriğinin Meclis'le doğrudan bağlantısını kuramadığı ihtimalini akla getirmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye; 19. yüzyılda, dünya genelinde sıkça görülmeye başlanan kolera, veba, sarıhumma gibi salgın hastalıklar karşısında uygulanacak karantina sistemini kurmak ve yürütmek amacıyla 1838 yılında

Ekim 1914 tarihinden önce göndermiş olması daha muhtemeldir. Dolayısıyla talimatnamenin gönderiliş tarihinin 20 Eylül 1914 olduğu varsayılmaktadır.

³³⁹ Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a ...**, s. 131.

³⁴⁰ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 242, İTDB, Rapor, "Sağlık Yüksek Konseyi'nin Dikkatine", İstanbul, 21 Eylül 1914. Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye; İspanyolca belgelerde "Sağlık Yüksek Konseyi" (*el Consejo Superior de Sanidad*); Fransızca belgelerde "Osmanlı Sıhhi İdaresi" (*l'Administration Sanitaire Ottomane*) olarak geçmektedir. Metin bütünlüğünü korumak adına her iki kullanıma da yer verilmektedir. Rapora ek olarak hem bu bildirgenin hem de Meclis'in İspanya delegesi Dr. Gabuzzi'nin, bu korkunun nedenleri hakkında kişisel izlenimlerini aktardığı mektubunun verildiği anlaşılmaktadır. Fakat arşiv taraması sırasında bu eklere ulaşılamamıştır.

oluşturulmuştur.³⁴¹ Karantina Meclisi, Sıhhiye Meclisi, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-u Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti gibi değişik isimlerle de anılan Meclis³⁴², o dönemde, karantina sistemini kabul eden diğer devletlerden Babîâli'nin davetiyle gelen doktor ve personellerden oluşmaktadır.³⁴³ Meclis, Osmanlı toprakları ve limanlarında yolcu ve gemilere uygulanacak karantina kurallarını belirleyen nizamnameler hazırlamış; İstanbul'da 1866 yılında toplanan ve 6 ay süren Uluslararası Sağlık Konferansı'na ev sahipliği yapmıştır.³⁴⁴ Meclis; salgın hastalıklara karşı tüm devletlerin kabul edeceği sağlık politikalarının belirlendiği ve 1851-1938 yılları arasında 14 defa toplanan Uluslararası Sağlık Konferansları'nın, İstanbul şubesi halini almıştır.³⁴⁵

Uluslararası konferanslarda alınan kararların, katılımcı devletler üzerinde bağlayıcılığı olduğu tartışmaları, zamanla Meclis'in Osmanlı Devleti üzerinde baskı unsuru haline gelmesine neden olmuştur. Konferanslarda ortaya konan bir iddia; Avrupa'da yaşanan salgınların, Osmanlı limanlarından yayıldığı; dolayısıyla Osmanlı'nın alacağı sağlık önlemleriyle Avrupa'yı koruma yükümlülüğü olduğudur. İlginç bir şekilde, aynı iddia, Osmanlı Devleti'nin bu amaçla harcanacak bütçeyi yalnız başına idare edemeyeceği konusunda da savunulmuştur.³⁴⁶ Tüm bu baskılar,

³⁴¹ Gregorio Delgado García, Mario Pichardo Díaz, **La Representación OPS/OMS en Cuba, Conmemorando 100 años de Salud**, PALCOGRAF, 2002, s. 16; Esin Kahya-Aysegül Erdemir, **Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 250-253; Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", **Turkish Studies**, V. 9/4, Bahar 2014, Ankara, s. 258.

³⁴² Gülden Sarıyıldız, "Karantina", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 464.

³⁴³ Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin Son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji", **Belleken**, C. 2, S. 7- 8, 1938, Ankara, s. 450.

³⁴⁴ Uludağ, **a.g.m.**, s. 451. 1866 yılı İstanbul Uluslararası Sağlık Konferansı hakkında ayrıca bkz.; Josep Lluís Barona Vilar-Josep Bernabeu-Mestre, **La salud y el Estado: El movimiento sanitario internacional y la administración española (1851-1945)**, PUV, Valencia, 2008, s. 39-40.

³⁴⁵ Juan B. Mateos Jiménez, "Actas de las Conferencias Sanitarias Internacionales (1851-1938)", **Revista Española de Salud Pública**, V. 79, N. 3, Madrid, Mayo-Junio 2005, s. 341-343; Gregorio Delgado García, "Palabras de presentación del libro La Representación OPS/OMS en Cuba. Conmemorando 100 años de salud", **Cuadernos de Historia de la Salud Pública**, No:103, Ciudad de la Habana, 2008, s. 2.

³⁴⁶ Uludağ, **a.g.m.**, s. 453.

Meclis'in; kendisine ait bir bütçeye sahip olmasına, hatta karar ve uygulamaları bakımından uluslararası bir statü kazanmasına neden olacaktır. Bir başka deyişle, Osmanlı Devleti'nin kendi inisiyatifiyle oluşturduğu bu kurum; devlet idaresinden bağımsız, hatta sağlık politikaları söz konusu olduğunda; devlet idaresinin de üzerinde bir yapıya bürünmüştür. Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin 30 delegesinden 23'ünün Osmanlı topraklarına yerleşme hakkı kazanan yabancı tebaadan olduğu³⁴⁷ ve bu nedenle kişisel olarak da geniş imtiyazlardan faydalandıkları göz önüne alınmalıdır. Bu haliyle, kurum; kendiliğinden oluşan ve bir çeşit sağlık kapitülasyonu olarak tanımlanabilecek imtiyazlardan faydalanmaktadır. Bu durum, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sözü geçen talimatnameyi yayınlamasını ve Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye delegelerinin yabancı devlet temsilciliklerini, kurumun geleceği hakkında uyarmasını da açıklayıcı niteliktedir.

Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin İspanya delegesi Dr. Gabuzzi; İspanya İstanbul Temsilciliği'ne gönderdiği Fransızca mektubunda; bir gün önce bir araya gelmesi gereken Meclis'in, başkan yardımcısının mevcut bulunmaması nedeniyle toplanmadığını belirtmektedir.³⁴⁸ Dr. Gabuzzi, Babiâli'nin, başkan yardımcısına, kapitülasyonların ilgasıyla birlikte Meclis'in görevinin son bulduğunu netleştirmek için, toplanılmaması yönünde emir verme ihtimaline işaret etmektedir. Bununla birlikte, “ani ve cesur kararlar vermeye alışkın Babiâli'nin”, tam tersine; resmî kararını delegelere bizzat iletmek amacıyla, olağanüstü toplantı yapılmasını yeğleyeceği görüşündedir. Mektuba göre, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin, bütçesinde 23 milyon frank bulunmaktadır. Hatta yabancı delegeler; paranın bulunduğu banka müdürlerini, “-şimdiye kadar hiçbir koşulda başvurulmamasına rağmen-” 4 yabancı delegenin imzası karşılığında, herhangi bir avans çekme talebini reddetmeleri

³⁴⁷ Uludağ, **a.g.m.**, s. 451. Konan, çalışmasında Meclis delegelerinin 12'sinden 10'unun yabancı tebaadan olduğu belirtmektedir. Belkis Konan, **Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 91. Bu sayıların kuruluş yılı olan 1839 yılına ait olduğu, delege sayısının zamanla artmış olacağı düşünülmektedir.

³⁴⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 259, İTDB, Rapor, “Sağlık Yüksek Konseyi Hakkındaki 242 Numaralı Raporu Üzerine”, İstanbul, 7 Ekim 1914.

konusunda uyarılmışlardır. Bu bilgiler ışığında; Meclis'in lağvedilmesi ihtimaline karşı, bütçenin korunması için tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Bu tedbirlerde ilgi çekici nokta, şimdiye kadar bütçeden avans çekme yetkisinin; aralarında Osmanlı ya da Türk delegenin yer almadığı, tamamının yabancı olduğu 4 delegenin ortak onayına bağlı olmasıdır. Kapitülasyonların ilgasıyla birlikte, delegelerin bu yetkiyi de kısıtladığı anlaşılmaktadır.³⁴⁹

Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye için beklenen karar; İspanya İstanbul Temsilciliği'ne, Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın imzasıyla gönderilen bir notayla iletilmiştir.³⁵⁰ Notada özetle; "Osmanlı Sıhhi İdaresi'nin, 1 Ekim 1914 tarihinden önce var olan kapitülasyon rejiminden doğduğu"; "sözü geçen kapitülasyonların ve İspanya Krallığı Temsilciliği'nin ileri sürdüğü ilkelerin, bu tarihle birlikte yürürlükten kaldırıldığı"; "bu nedenle İspanya Kraliyet Temsilciliği'nin Osmanlı Sıhhi İdaresi'ndeki delegeliğinin de bu tarihte sona erdiği" belirtilmektedir. Elçi Arroyo, notayla ilgili olarak; "Osmanlı Hükümeti'nin yabancılar tarafından yönetilen her şeyi bitirmekte kararlı olduğu" yorumunda bulunmaktadır. Yabancı temsilcilikler, günü geldiğinde tazminat talep edebilme hakkını muhafaza etme şartıyla her şeyi kabul etmekte, fakat bu günün ne zaman geleceğinin bilinmemektedir. Ve Hükümet canı ne isterse onu yapmak için bu belirsizlikten ve Avrupa'daki savaştan faydalanacaktır.³⁵¹ Oysa Meclis'in kaldırılışı; ekonomik ve epidemik sonuçlar doğuracaktır. Buna göre,

³⁴⁹ Uludağ makalesinde, Lozan Barış Antlaşması'nın imzasından 5 yıl sonra ilga edilen ve millileştirilen bu idarenin bütçesinde 3.654.895 Türk lirası bulunduğunu; kurumun eski doktor, memur ve müstahdemlerinin bu bütçeden tazminat adı altında yüklü meblağlar aldıklarını belirtmektedir. Uludağ, **a.g.m.**, s. 464. 1914 yılında kurumun lağvedilmesi ihtimali karşısında, yabancı delegelerinin bütçe için duyduğu endişeler; gelecekte kurumun kesin olarak lağvedilmesi ve millileştirilmesi sırasında yaşanacakların bir provası olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası, gerek İspanya delegesinin gerekse Uludağ'ın belirttiği meblağların doğruluğu kabul edildiğinde; 14 yıl içinde bütçenin 23 milyon franktan 3,6 milyon Türk lirasına kadar gerilemesi; I. Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı karşısında harcamalarda artış beklentisine rağmen, bütçenin başka kanallara aktarılmış olma ihtimalini düşündürmektedir.

³⁵⁰ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 262, İTDB, Rapor, "242 ve 259 Numaralı Raporlarını Açıklıyor", İstanbul, 10 Ekim 1914. Rapora ek olarak verilen notanın Fransızca kopyasında tarih; raporunkinden daha ileri olarak 13 Ekim 1914'tür. Bu durumun yazım hatası ya da Rumi-Miladi takvimler arasındaki 13 gün farklılıktan kaynaklandığı söylenebilir.

³⁵¹ İttihat ve Terakki Hükümeti hakkında 10 Ekim 1914 tarihli raporda yer alan bu yorumlar, 14 Ekim 1914 tarihli raporda da hemen hemen aynı ifadelerle yinelenmektedir. Bkz., dipnot 352.

Meclis'in çalışmaları sonucu topladığı 23 milyon franklık meblağın geliri; (son yıllarda zaten %20 azalan) denizcilik faaliyetlerinin sıhhi harçlarında bir düşüş sağlayabilecek niteliktedir. Öte yandan Avrupa kıtasına salgın hastalıkların girmesinin “en büyük ve belki de tek yolu olan” Mekke’ye hac ziyareti, Meclis’in yokluğunda yine önem kazanacaktır. İspanyol elçi Arroyo, en çok hacıya sahip ülkeler olan İtalya, Fransa, Hollanda temsilcileriyle toplandıklarını belirtmekte, fakat bu karar karşısında “en fazla protesto edebileceklerini” kabul etmektedir.³⁵²

İspanyol elçinin, Meclis'in kapatılmasının ekonomik sonuçlarıyla ilgili sözlerinin muğlak olduğu söylenebilir. İlk olarak; Hükümet'in Meclis'i lağvederek, bütçenin de yurttan çıkmasına neden olduğu anlamı üzerinden yorum yapılabilir. Bu şekilde elçi, Hükümet'in böyle büyük bir bütçeye ait faiz getirisini ülkede tutarak; sağlık harçlarında indirim yaparak, denizcilik faaliyetlerini destekleyebileceğini savunmaktadır. Fakat Meclis bütçesinin, Osmanlı idaresinden bağımsız olduğu göz önüne alındığında; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin herhangi bir ekonomik kaygı taşımaması daha olağan gelmektedir. Elçinin epidemik sonuçlar üzerine görüşlerinin; Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin imtiyazlarla donatılmasına sebep olan genel Batılı görüşle birebir aynı olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası Sağlık Konferansları'na katılımcı tüm devletlerde; Hint kıtasında doğan salgınların bir süre sonra Avrupa'ya sıçramasında, Mekke'de birbiriyle temasa geçen hacıların etken olduğu; bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bu hastalıkları korumada Avrupa'ya karşı sorumlu olduğu fikri-sabit haline gelmiştir.³⁵³ Dolayısıyla İspanyol diplomatın bu ifadeleri, aradan geçen çeyrek asır sonrasında bile, aynı söylemlerin korunduğunu göstermektedir.

³⁵² AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 264, İTDB, Rapor, “Sağlık Yüksek Konseyi'nin Kaldırılışı Üzerine”, İstanbul, 14 Ekim 1914.

³⁵³ 1890 yılında Hicaz ve Mekke'deki kolera salgını, Paris'te yeni bir sağlık konferansın toplanmasına neden olmuştu. Bu konferansta Batılı devlet temsilcileri, Osmanlı topraklarında alınacak sağlık önlemleri ve harcamalarının; Osmanlı Devleti'nin kontrolüne bırakılamayacağını; Avrupa'nın Türkiye'nin iç işlerine karışma hakkı olduğunu iddia etmişlerdir. Uludağ, **a.g.m.**, s. , s. 456. Uluslararası Sağlık Konferansları'nın İstanbul şubesi konumundaki Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin özerk yapısına bürünmesinde bu baskılar etken olmuştur.

Sözü geçen raporun üst kapağında; Elçi Arroyo'ya cevap olarak gönderilmesi amacıyla İspanya Dışişleri Bakanlığı tarafından düşülen bir not yer almaktadır. Notta; *“Görüldü. Savaş, bu yeni hareketin sürdürülmesini engellemeseydi, daha fazlasının da yapılacağından şüphe duymuyorum. Siz Ekselansları, şerh koyma ve protestolarda ısrarcı olmak için tarafsız devletler temsilcileriyle birlikte konuşmalısınız.”* yazmaktadır. ‘Yeni hareket’ sözüyle; elçinin, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin, kapitülasyon rejimi kurumlarını birer birer kapattığı yönündeki ifadelerine atıf yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat elçinin sözlerinin tersine, notta; I. Dünya Savaşı’nın, İttihat ve Terakki’nin bu eylemlerini engellediği anlamı çıkmaktadır. Notun hemen üstünde, raporun Dışişleri Bakanlığı tarafından görüldüğü 6 Kasım 1914 tarihi yer almaktadır. Bu tarih, İtilaf Devletleri’ne, Osmanlı Devleti’ne savaş ilanından bir gün sonrasına aittir. Bu ayrıntıdan hareketle, İspanya Dışişleri’nin, İttihat ve Terakki’nin artık savaşla meşgul olacağı ve kapitülasyonların ilgası meselesine daha fazla eğilemeyeceğini varsaydığı yorumu yapılabilir. Aynı bakış açısı; Bakanlığın, İstanbul Temsilcisine, tarafsız devletlerin temsilcileriyle birlikte hareket etmesi yönündeki emrini de aydınlatmaktadır. Yeni durumda Osmanlı Devleti’nin savaştığı devletlerin, savaş ilanıya birlikte elçilikleri kapatarak, Osmanlı topraklarını terk etmeleri beklenen bir gelişmedir.

Meclis-i Umur-ı Sıhhiye’nin kaldırılması karşısında Meclis’te delegeleri bulunan İstanbul’daki yabancı temsilcilikler farklı tepkiler vermiştir. Rusya Elçi’si, konuyu danışmak üzere Rusya’dan bir danışman-hukuk müşaviri getirtmiş; diğer temsilciliklerin protestolarına katılmayan Almanya ve Avusturya-Macaristan büyükelçilikleri ortak bir protesto sunmuştur.³⁵⁴ İspanya Temsilcisi’ne göre bunun nedeni, Osmanlı Hükümeti’nin her eyleminde, sözü geçen büyükelçilerle uzlaşma içinde olmasıdır. Öte yandan İtalya Elçisi, Uşi Antlaşması engelli nedeniyle, diğer elçiliklerle birleşerek protesto etmemiştir. Hükümetinden talimat almayan tek temsilcisi İsveç Elçisi ise protesto notası vermemiştir. Bu nedenle konuyu İngiltere,

³⁵⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 277, İTDB, Rapor, “Babiâli’ye Yapılan Yeni Protestoyla İlgili Olarak”, İstanbul, 27 Ekim 1914.

Fransa ve Rusya büyükelçileri almış; Rusya Büyükelçisi'nin yazdığı nota; diğer temsilcilikler tarafından Babıâli'ye verilmiştir. İspanyol elçi, protestoların öncekiler ve gelecektekiler gibi “fuzuli” olduğunu ve pratikte bu ülkelerin hiçbirinin başka türlü önlemler almayacağını düşünmektedir. Kendilerini, bütün imtiyazlardan tamamen özgürleştirme gibi “baş döndürücü” bir işe adan Jön Türkler, bunu tamamen elde etmeden de durmayacaklardır. Bu nedenle, İspanyol tebaasının hak ve imtiyazlarını yarına bırakmaktan başka yapacak bir şey bulunmamaktadır. Böylelikle İspanyol diplomat, önceki raporlarında üstü kapalı olarak belirttiği ‘Jön Türklerin kararlılığı karşısında Avrupalı devletlerin başarısız olacağı’ görüşüne; bu raporunda açıkça yer vermektedir.

28 Ekim 1914 tarihli İstanbul temsilcilik raporunu; gerekse İspanya'nın diğer devletlerle ilişkisini, gerekse İspanyol elçi Arroyo ile İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın meselelere bakış açısını yansıtmaktadır. Rapora göre İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçilerinin girişimiyle, bu devletlerin delegeleri Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'ye bir teklif sunmuşlardır.³⁵⁵ Bu üç ülke delegesine, Meclis'in bütçe faizlerini tahsilat hakkı tanıyan bu teklif, ileride anaparanın idaresi konusunda tartışma yaratabilecektir. Dahası, teklif metninde yer alan “yeni haliyle/ yeni biçimiyle” (*dans sa nouvelle forme*) ibaresi, her şeyden önce kapitülasyonların kaldırılışını kabul anlamına gelmektedir. İspanyol elçi, bu “ağır nedenlerden ötürü”, Meclis'in İspanya delegesi Dr. Gabuzzi'ye bu teklife karşı çıkmasını, kayıtlara geçmesi için bu noktaları özellikle belirtmesini emretmiştir. Meclis, teklif metnini yeniden düzenleyerek, daha sınırlayıcı bir taslak çıkarmıştır. Fakat faizlerin tahsilat yetkisi yine aynı üç devlet delegelerine verilmiştir. İspanyol elçi, düzenlemeyi tatmin edici bulmamasına karşın Dr. Gabuzzi'ye; teklifi, diğer meslektaşlarının hepsinin imzalaması halinde onaylaması yönünde emir vermiştir. Elçi Arroyo; Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda galip geleceğini bildiğini, buna rağmen İspanya adına yapabileceği her şeyi yaptığını

³⁵⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 279, İTDB, Rapor, “Sağlık Yüksek Konseyi Delegelerinin Anlaşmasına Dikkat Çekiyor”, İstanbul, 28 Ekim 1914. Ekte teklif metninin sunulduğunun belirtilmesine rağmen, arşiv sırasında belgeye rastlanmamıştır. Bu nedenle içeriği hakkında bilgiler, elçinin raporunda aktardığı kadarla sınırlıdır.

belirterek; bu konuyla ilgili kararının Bakanlık tarafından onayını talep etmektedir. Bu bilgiler ışığında, Elçi Arroyo'nun İtilaf Devletleri büyükelçileri ve Meclis delegelerinin bu hamlesinden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Faiz getirilerini tahsilat hakkı elde eden üç devletin, ileride anapara idaresinde de yetkili olacaklarına inanmaktadır. Bunlara rağmen elçi, delegeye imza yetkisi vermiş; böylelikle diğer devletlerle ortak hareket etme talimatına uymuştur. Elçi Arroyo'nun ifadelerinden, İngiltere, Fransa ve Rusya ile işbirliği yapmanın; İspanya'nın çıkarlarına hizmet etmediğine inandığı sezilmektedir. Bunun dışında elçi, teklifin ilk halindeki “yeni haliyle/ yeni biçimiyle” ifadeleriyle, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin lağvetme kararından sonra Meclis'in hükümsüzlüğünün bizzat Meclis delegeleri tarafından kabul edileceğine dikkat çekmektedir. Elçi, her ne kadar önceki raporlarında protesto ve itirazların boşuna olduğunu kabul etse de; delegele ve yabancı temsilcilerin böyle bir yazılı metine imza atarak, şu ana kadar gösterdikleri tavra ters düşeceklerinin farkındadır.

Elçi Arroyo'nun; İtilaf Devletleri temsilcileriyle işbirliği hakkında üstü kapalı olarak belirttiği çekincelerinin ve kapitülasyonlar meselesindeki politikaların başarısızlığı hakkında uyarılarının, İspanya Dışişleri Bakanlığı tarafından anlaşıldığı görülmektedir. Zira cevap olarak gönderilmek üzere Bakanlık tarafından raporun üstüne düşülen not, elçiye eleştiri barındırmaktadır: *“Daha fazla ne yapılabilir tarzındaki şüphelere gerek yok. Fakat siz Türk Hükümeti'nin konuya hâkim olacağından emin olduğunuza göre, İspanya delegemiz protesto etmeye devam edebilir ya da toplantıya katılmayarak, konu üzerindeki tüm sorumluluğu diğerlerine bırakabilirdi. Bu konudaki tavrınızı şiddetle ve net olarak ortaya koyabilirdiniz.”* Görüldüğü üzere Bakanlık, elçinin, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları ve yabancı kurumları kaldırmaya muktedir olduğu yönündeki uyarılarını dikkate almaktadır. Hal bu iken, elçinin görevini elinden geldiğince yaptığına inanmakta; elçiden başka bir hareket tarzı ya da çözüm talep etmemektedir. Meclis teklifiyle ilgili olarak, elçinin kararını onaylamamakta, metnin imzalanmasıyla sorumluluk alınması noktasını eleştirmektedir. Bakanlığın reddedilmesini beklediği konunun, Meclis bütçesi üzerindeki düzenlemeler olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, İspanya Dışişleri Bakanlığı; 23 milyon frank olduğu bilinen anapara ve getirisi üzerinde İngiltere,

Fransa ve Rusya delegelerinin yetkili olmalarının kabulüne karşı çıkmaktadır. Elçi; İttihat ve Terakki'nin tavrını koruyacağından emin olduğuna göre, söz konusu İspanya'nın çıkarları olduğunda, İtilaf Devletleri temsilcileriyle birlikte hareket etmemeyi tercih etmelidir. İspanya'yı bağlayıcı sorumluluk ve yükümlülük almaktan kaçınmalı, gerekirse tavrını şiddetle ve açıkça ortaya koymalıdır. Bu haliyle, kapitülasyonların ilgasından bu yana, bu konudaki politikalarını İtilaf Devletleri'yle uyumlu şekilde düzenleyen İspanya Hükümeti'nin; bu politikanın sonuç vermediği ve hatta kendi çıkarlarını zedelemesi halinde, İtilaf Devletleri'nden farklı ayrı bir tavır almakta sakınca görmediği söylenebilir.

İspanyol diplomatik raporlarından, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin, kaldırılmasının ardından bir yıl kadar süre geçmesine rağmen, Babıâli ve yabancı temsilcilikler arasında nota-protesto notası trafiğine neden olduğu anlaşılmaktadır. 26 İspanya Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Temsilcisi Arroyo'ya; Meclis'in lağvına karşı diğer temsilcilerle ortak bir protesto hazırlaması, gereksiz olaylara yer vermemesi, fakat kapitülasyon rejiminin lağvına karşı muhalefetlerini bildirir her türlü hararetli tavrı da göstermesi yönünde talimat vermiştir.³⁵⁶ Söz konusu talimattan da anlaşılaçağı üzere; İspanya, kapitülasyonların meselesinde direnmeye ve bu yönde diğer devletlerle ortak hareket etmeye devam etmektedir. Talimatın gönderildiğı tarihte, İstanbul'da yalnızca Almanya ve Avusturya-Macaristan ile tarafsız devletlerin temsilcileri bulunduğundan, İspanya'nın İtilaf Devletleri ile işbirliği mümkün olmamaktadır. Talimat aynı zamanda Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'nin anıldığı son diplomatik belgedir.

3.1.6. Dragomanlar Meselesi

İstanbul'daki yabancı temsilcilik dragomanları, zaman zaman bir araya gelerek, kapitülasyonların ilgasını izleyen yeni kanun ve talimatnameleri değerlendirmektedir. 1915 yılı Ocak ayındaki toplantılarında, Babıâli'nin

³⁵⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Temsilciliğı'ne, Telgraf, San Sebastian, 26 Temmuz 1915.

kapitülasyonları kaldırmakla birlikte yürürlükteki antlaşmaları ilga etmiş olduğu; buna karşılık sunulan hiçbir protestoya cevap dahi vermediği konuşulmuştur.³⁵⁷ Dragomanlar, savaşın sonunun beklenmesinden ve bu arada gelecekte oluşacak düzen için şerh koymaktan başka çare olmadığını düşünmektedirler.³⁵⁸

Bir gün sonrasına ait İspanya İstanbul Temsilcilik raporunun başlığı “Konsolosluk Memurlarının Tanınma Belgeleri ya da Beratlarındaki Yeni Düzenlemeye Avusturya Macaristan’ın Notası” şeklindedir. Rapor, düzenlemeye ilgili ayrıntılara yer vermemekle birlikte; konuyu görüşmek üzere yapılan dragomanlar toplantısında konuşulanlar, düzenlemenin içeriği hakkında fikir vermektedir. Buna göre toplantıda, *“Osmanlı Hükümeti’nin kapitülasyonların kaldırılmasının bir sonucu olarak, konsolosluk çalışanlarının Avrupa Kamu Hukuku ötesinde görev yapmak üzere kabul edilemeyeceklerini ve görevlerini en sıkı karşılıklılık ilkesi temelinde yapacakları”* konusu tartışılmıştır.³⁵⁹ Babîâli’ye ait olduğu anlaşılan bu sözlerin; yeni düzenlemeyi bildiren notadan alıntılanmış olması muhtemeldir. Raporda Avusturya Macaristan Büyükelçisi’nin “Osmanlı Hükümeti’nin bir kez daha gösterdiği bu küstahlığı” bir nota ile protesto ettiği yazmaktadır. Notada Türk hükümetinin, bu kararla birlikte; “yerel yetkilileri; Avrupa Kamu Hukuku hükümlerinin yanı sıra, her millet tarafından benimsenen özel bir rejime de hakem atamış olacağı” belirtilmiştir. Hal bu iken; yerel yetkililerin konu hakkında iyi eğitilmeleri gerekmektedir. Notada geçen “her milletin özel rejimi” sözleri;

³⁵⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 22, İTDB, Rapor, “Dragomanlar Toplantısı Hakkında”, İstanbul, 23 Ocak 1915.

³⁵⁸ Dragomanların toplantısını aktaran bu raporda ayrıca; İtalya Büyükelçiliği’nin girişimiyle, Babîâli’nin, yabancı okullar ile ilgili çıkardığı kanunu, gelecek öğretim yılına kadar ertelediği belirtilmektedir. Sözü geçen kanunun; yabancılara ait adli işler, ruhban, eğitim ve sağlık kurumlarına uygulanacak olan yeni kuralları belirleyen 1914 yılına ait talimatname olduğu anlaşılmaktadır. Bkz., dipnot 338. Talimatname, eğitim kurumları için: yabancı okulların Osmanlı kanunlarına bağlı olması; ferman (ya da diğer adıyla berat) sahibi okulların 2 ay içinde Maarif dairelerine bunları tescil ettirmesi; Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerinin, Türkçe verilmesi ve bu derslere ait müfredatın, Maarif Nezareti’nin onayına sunulması zorunluluğu getirmektedir. Bu koşulların sağlanması için 1 Aralık 1914-31 Ocak 1915 tarihleri arasında verilen süre, 30 Mart 1915’e kadar uzatılmıştır. Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a ...**, s. 165-168.

³⁵⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 23, İTDB, Rapor, “Konsolosluk Memurlarının Tanınma Belgeleri ya da Beratlarındaki Yeni Düzenlemeye Avusturya Macaristan’ın Notası”, İstanbul, 24 Ocak 1915.

konsoloslukların, o zamana kadar sahip olduğu adlî ve idari yetki sahasını işaret etmektedir. Dolayısıyla, yabancı temsilcilerin; bu sahanın ortadan kaldırılmasına ve yerini Osmanlı idaresinin almasına itiraz ettikleri söylenebilir. İtiraza gerekçe olaraksa, Osmanlı yetkililerinin gerekli donanımına sahip olmadıkları öne sürülmektedir. Rapora göre; toplantı sonunda konsolosluk çalışanları için istenen beratların geri çekilmesi ya da berat harçlarının ödenmemesi gibi bir yol izlenmemesi, fakat göreve yeni başlayacakların durumdan haberdar edilmesi kararı alınmıştır.

Avusturya-Macaristan Büyükelçisi'nin protesto notası, ilk bakışta, yabancıların dâhil olduğu davalarda Osmanlı mutasarrıf ve mahkemelerinin yetkili olmasına itiraz ettiği izlenimi yaratmaktadır. Dolayısıyla, raporda geçen yeni düzenlemenin; yabancıların hak ve vazifelerini uluslararası hukuka göre belirleyen “*Memaliki Osmaniyyede Mukim Tebaayı Ecnebiyenin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanunu Muvakkat*”³⁶⁰ olduğunu düşündürmektedir. Oysa bu kanun, rapordan 3 ay kadar sonra 8 Mart 1915’te çıkarılacaktır. Fakat raporun başlığıyla birlikte, toplantıda görüşülenler değerlendirildiğinde; söz konusu düzenlemenin, konsolosluklar çalışanlarına getirilen yeni kurallar³⁶¹ olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara göre; Osmanlı topraklarındaki yabancı temsilciliklerinde çalışacak yabancı ya da Osmanlı tebaasından kâtip, hizmetli, kavas ya da dragoman-tercümanların Türkçe biliyor olmaları gerekmektedir. Bu çalışanların sayısı, başkonsolosluklarda iki, konsolosluk ve konsolosluk vekilliklerinde bir olacak; yeni bir çalışanın alınması gerektiğinde, konsolosluklar en büyük Osmanlı mülkî amirliğine başvuracaklardır. Bu kurallarla

³⁶⁰ Apaydın, a.g.e., s. 269.

³⁶¹ Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a ...**, s. 111. Elmacı çalışmasında bu kuralların yayın ve ilan yöntemi ya da tarihi hakkında bir bilgi vermemekte, yalnızca *15 Ekim 1914 tarihli Kavanin-i Mevcudedde Uhud-u Atıkaya Müstenid Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat* gereğince getirildiğini belirtmektedir. Kanun; Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümleri feshetmektedir. Kanun maddeleri de doğrudan bunu ifade etmektedir: “Madde 1: 26 Ağustos 1330 tarihli irade-i seniye ahkamı mucibince, kapitülasyonların mülga olduğu, 18 Eylül 1330 tarihinden itibaren, bilumum kavanin ve nizamâtı Devlet-i Âliyyede, uhud-u atıkaya müstenit olarak istisnaen münderiç bulunan ahkam mefhustur. Madde 2: İşbu kanunun icrayı ahkamına heyeti vükela memurdur.” **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C. 1, İçtima Senesi:1, s. 575, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic01c001/mmbd03ic01c001ink041.pdf>. Dolayısıyla, konsolosluklara getirilen yeni kuralların, bu kanun prensibine dayandırılarak Hariciye Nezareti tarafından hazırlanmış olmaları akla gelmektedir.

getirilen en önemli değişikliğin, sözü geçen kadrolarda görevlendirilecek yabancı temsilcilik çalışanlarının -uyruklu farkı gözetilmeksizin- Osmanlı kanunlarına bağlı olacakları hükmü olduğu söylenebilir. Böylelikle, koruma (*protégé*) sisteminin; kapitülasyon rejimi içinde son birkaç yüzyıldır süren kötüye kullanımına son verilmesi amaçlanmaktadır.

Koruma sistemi temelinde, Osmanlı toprakları üzerinde görev yapan yabancı temsilcilerin, temsil ettikleri devlete verilen imtiyazlardan yararlanmasını öngörmektedir. Oysa zaman içinde konsolosluklar; ekonomik ve siyasi nedenlerle, diğer devlet vatandaşlarına ve hatta Osmanlı tebaasından kişilere de koruma *patentesi* sağlamaya başlamıştır. Bu haliyle, imtiyazlardan faydalanan kişilerin sayısı, yabancı devlet vatandaşlarının sayısından fazla hale gelmiştir.³⁶² Suiistimalin diğer bir yönü de, dil bilme avantajları nedeniyle, gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişilerin, dragoman-tercüman olarak çalıştırılmalarıyla başlamıştır. Bu kişiler; Reisülküttap'tan verilen berat sayesinde, adlî imtiyazlardan yararlanmış, haraç ya da cizye ödememişlerdir.³⁶³ Sisteminin bu şekilde kötüye kullanımının³⁶⁴ yanı sıra; konsolosların adlî yetkilerine, dragomanların kapitülasyon rejimiyle kazandığı hukuki statü de eklenmiş; böylelikle

³⁶² Belkıs Konan, “Osmanlı Devletinde Protégé (Koruma) Sistemi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 58, S.1, s. 170-171.

³⁶³ İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu, **Ankara Üniversitesi OTAM**, S. 29, Bahar 2011, s. 198. İngiltere, Hollanda ve Fransa ile 17. ve 18. yüzyılda yapılan anlaşmalarla, bu devletlerin yabancı uyruklu tercümanları; Osmanlı topraklarında ticaret izni kazanmışlardır. Osmanlı tebaasından olmalarına rağmen gayrimüslim tercümanların da bu izinden faydalandıkları görülmektedir. Sağladığı ticari imtiyazlar nedeniyle, kişi bilgileri bulunmayan beratların, konsolosluklar tarafından para karşılığı sağlanacaktır. Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin...**, s.140.

³⁶⁴ Konan makalesinde, dragoman olarak çalışan Osmanlı tebaasından gayrimüslim kişilerin faydalandığı ayrıcalıklardan zamanla; konsolos, konsolos yardımcısı, hizmetkârlar ve tüm konsolosluk çalışanlarının faydalanır hale geldiğini belirtmektedir. Konan, “Osmanlı Devletinde Protégé ...”, s. 171-172. Öte yandan Serbestoğlu, 18.ve 19. yüzyıllarda genel olarak diplomat, ailesi, hizmetkârları ve maiyetinin, uluslararası kurallar gereği yerel hukuktan muaf olduğunu belirtmektedir. Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 197. Serbestoğlu'nun belirttiği muafiyet, uluslararası hukuk kuralları gereğince bugün de işlemektedir. Beliren bu farklılık, Konan'ın; Osmanlı uyruklu dragomanlara tanınan ayrıcalıklardan, zamanla, yine Osmanlı tebaasından olan tüm konsolosluk çalışanlarının faydalandığını kastetmesi halinde açıklığa kavuşmaktadır. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz., Hilmi Bayraktar, “XVIII ve XIX. Yüzyıllar Halep Eyaleti'nde Yabancı Devlet Konsolosluklarının “Himâyân” Suistimalleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 124, Şubat 2000, s. 187-195.

yabancı temsilciliklerin, Osmanlı yargı sistemi üzerindeki gücü artmıştır.³⁶⁵ Raporla büyükelçiler tarafından ‘Hükümet’in küstahlığı’ olarak değerlendirilen bu yeni kurallar, aslında; ilgasıyla konsolosluk çalışanlarının kapitülasyonlardan kaynaklanan ayrıcalıklarını kaldırılmakta; görev ve yetkilerini uluslararası hukuk çerçevesinde sınırlandırmaktadır. Yabancı temsilcilik çalışanlarının tanınmaları için Osmanlı mülki amirlerine başvuru şartının da, Osmanlı Hükümeti ve idaresinin kendi topraklarındaki idari-adlî-ticari-mali yetkilerini tekrar tesis için atılmış bir adım olduğu açıktır.

13 Ağustos tarihli İstanbul Temsilciliği raporu; Hükümet’in tüm düzenlemelerine rağmen; konsolosluk imtiyazlarının ve koruma sisteminin kötüye kullanımın nasıl kökleştğine bir örnek sunmaktadır.³⁶⁶ Buna göre; savaş nedeniyle diğer ülkelerin himayesindeki bazı kişiler, “sadece çıkarları ve İspanya’nın Osmanlı ile savaşa girme ihtimali en düşük ülke olması nedeniyle”, İspanyol himayesine geçmişlerdir. Hatta bu kişiler yük gemilerini İspanyol bayrağı ile İspanyol iskelelerine çekmektedirler. Yakın bir zamanda, Osmanlı askeri yetkilileri, savaşta hizmet görmeleri için bu yük gemilerine el koymuş; bunun üzerine gemi sahipleri İspanya İstanbul Temsilciliği’ne başvurmuştur. Buna göre gemi sahipleri; Osmanlı Hükümeti’nin zararlarını karşılaması ya da gemilerinin Hükümet tarafından kiralanması için Temsilciliğin müdahalesini talep etmektedirler. Elçi Arroyo, bu kişilere; İspanya’nın tarafsız devlet olması nedeniyle; İspanyol bayrağı taşıyan bir geminin, savaşa taraf ülkelerden birinin askeri hizmetine girmesi halinde İspanyol bayrağı ve korumasını kaybedeceğini belirtmiştir. Bu açıklama üzerine gemi sahipleri, kiralanma taleplerinden vazgeçerken, Hükümet’in el koyması nedeniyle oluşan

³⁶⁵ Osmanlı topraklarında konsoloslar; diplomatik görev ve yetkilerinin yanı sıra kendi uyruğundan ve patente verdiği kişiler ile diğer yabancılar arasında görülen ceza ve ticaret mahkemelerinde yargıçlık yetkisine sahipti. Apaydın, **a.g.e.**, s. 140-142. 1782 İspanya-Osmanlı Barış, Dostluk ve Ticaret Anlaşması örneğinde de görüldüğü gibi, kapitülasyon anlaşmalarının hemen hepsinde; yabancı tebaadan kişilerin, yanında tercümanı bulunmadan tutuklanamayacağı, mahkeme görülemeyeceği ve cezalandırılmayacakları şeklindeki hükümler yer almaktadır. Dragomanların bu hükümler sayesinde Osmanlı mahkemelerindeki rolünün önem kazandığı; adli kapitülasyonların icracısı konumuna geldikleri söylenebilir. Apaydın, **a.g.e.**, s. 154-158.

³⁶⁶ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3047, Despacho No: 294, İTDB, Rapor, “Babiâli’ye Verdiği Notanın Onaylamasını İstiyor”, İstanbul, 13 Ağustos 1915.

zararlarının tazmini taleplerini sürdürmüşlerdir. Elçi Arroyo'nun Babiâli'ye bu konuda nota verdiği ve İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın onayını istediği görülmektedir. Elçi, bu kişilerin; savaş sona erip diğer devletler, İstanbul'daki büyükelçiliklerini tekrar açana kadar; İspanya himayesinden faydalanmayı planladıklarını düşünmektedir.

1916 yılına ait İspanya diplomatik belgelerinde kapitülasyonlar meselesinin Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu içindeki ilişkileri bağlamında ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yıla ait temsilcilik raporlarından I. Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyonsuz yeni düzeni nasıl yönettiğine dair herhangi bir bilgi ya da izlenim elde edilememektedir. 1917 yılına ait İspanya İstanbul Temsilcilik raporlarıysa sık sık; Hükümet'in konsolosluk çalışanlarının yetkileriyle ilgili nota ve uyarılarını konu etmektedir. Meseleye ilk kez 23 Ocak 1915 tarihli Temsilcilik raporunda yer verildiği göz önüne alındığında, konunun 2 senelik süre zarfında kesin bir çözüme ulaşmadığı yorumu yapılabilir.

Dâhiliye Nezareti, 4 Ocak 1917 (22 Kânunuevvel 1332) tarihinde vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği talimatnamede, kapitülasyonların kaldırılışına bağlı olarak Osmanlı ülkesi içinde hiç kimsenin, imtiyazlı dragoman olarak tanınmayacağını bildirmektedir.³⁶⁷ Buna göre yabancı temsilcilikler; yerel dili bilen kişilerden sekreter ve kavas adı verilen hademe olarak görevlendirebilecek, fakat bu kişiler herhangi bir imtiyazdan faydalanamayacaktır. Nezaret; temsilciliklerin sekreter adı ve kadrosuyla görevlendirdiği kişileri, Osmanlı yerel otoritelerine tanıtmaları halinde; sekreterlerin de konsolosluk adına yerel otoritelere başvurabilecekleri belirtmektedir. Valilik ve mutasarrıflıklardan; bu kişilere uluslararası Avrupa hukuku sınırları içinde kolaylık gösterilmesini istemektedir. Talimatnamede, sekreterler gibi, hademelerin de Osmanlı idari yetkisine bağlı oldukları ve herhangi bir imtiyazdan faydalanmayacakları vurgulanmaktadır. İzmir İspanya Konsolosu, İspanya Hükümeti

³⁶⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1877 Despacho No: 7, İstanbul Konsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Dâhiliye Nezaretinin Gönderdiği Genel Talimatname", İstanbul, 8 Ocak 1917. Talimatnamenin İspanyolca kopyası rapora ek olarak sunulmuştur.

kapitülasyonların kaldırılışını tanımamış olduğu için, kendisine aksi emredilmedikçe, talimatname ile ilgili olarak hiçbir adım atmama kararındadır. Konsolos, “ böylelikle bugüne kadar süren ahenk ve anlaşmayı bozacak” hiçbir olay ya da ayrıma yer vermemeyi tercih etmektedir. İspanya Dışişleri Bakanlığı’nın İstanbul Konsolosu’na cevaben gönderdiği talimatında, “meselenin siyasi niteliğinden dolayı”, herhangi bir adım atmadan önce İstanbul Temsilciliği’ne danışmasını emretmektedir.³⁶⁸ Bu haliyle, Osmanlı Devleti’nin kapitülasyonları ilgasını, hukuksal olmadığı iddiasıyla reddeden İspanya Hükümeti’nin; zaman içinde konunun siyasi bir boyut kazandığına inandığı görülmektedir.

İspanyol diplomatik raporları, Osmanlı Hükümeti’nin Anadolu’da görev yapan konsolosluk ve maslahatgüzarlıklara, dragoman kadrolarının kaldırıldığını tekrar tekrar duyurduğunu göstermektedir.³⁶⁹ Elçi Arroyo, Hükümet’in bu duyuruları; kapitülasyonların kaldırılışına her fırsatta vurgu yapmak için gönderdiğini düşünmektedir. Bu sırada İspanya dışında İstanbul’da açık bulunan diğer yabancı temsilcilikler; I. Dünya Savaşı’nda tarafsız olan ABD, İsviçre, Hollanda, İran, Yunanistan ve Danimarka’ya aittir. Ve bu temsilciliklerde görev yapan dragomanların kimisi; temsil ettiği devlet vatandaşı ve meslek memuru; kimisi meslek memuru olmayan vatandaşlar; kimisiyse Osmanlı tebaasından kişilerdir. Yabancı temsilcilikler ve hatta Osmanlı’nın müttefiki Almanya Büyükelçiliği, dragomanlar konusunun savaş sonrasına bırakılması için uğraşmıştır. Fakat Babıâli’nin benzer notalar göndermeye devam etmesi üzerine, İran dışında tarafsız devlet temsilcileri; “şimdiye kadar

³⁶⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1877, Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul Konsolosluğu’na, Real Orden, Madrid, 19 Şubat 1917.

³⁶⁹ AMAE, Política, Legajo: 2702 Despacho No: 22, İTDB, Rapor, “Drogmanlar Hakkında Osmanlı’nın Gönderdiği Genelge”, İstanbul, 17 Ocak 1917; AMAE, Política, Legajo: 2702 Despacho No: 37, İTDB, Rapor, “Drogmanlarla İlgili Babıâli Notası Hakkında”, İstanbul, 23 Ocak 1917; AMAE, Política, Legajo: 2702 Despacho No: 85, İTDB, Rapor, “Anadolu’daki Konsolosluklarda Dragomanların Kaldırılması Hakkında 35 Numaralı Real Orden’i Cevaplıyor”, İstanbul, 26 Şubat 1917; AMAE, Política, Legajo: 2702 Despacho No: 148, İTDB, Rapor, “Dragomanların Kaldırılma Çabası Meselesi”, İstanbul, 8 Nisan 1917. 26 Şubat 1917 tarihli ve 148 numaralı raporda İspanya’nın Osmanlı topraklarındaki diplomatik teşkilatını ortaya koymaktadır. Buna göre o tarihte İspanya’nın; İzmir, Şam, Halep ve Beyrut’ta konsolosluk maslahatgüzarlığı; Bursa, Mersin, Hayfa, Yafa ve Kudüs’te konsolosluğu bulunmaktadır.

kapitülasyonların ‘iddia edilen’ kaldırılışını defalarca protesto ettikleri için” oybirliği ile notaya cevap vermeme kararı almıştır.

Elçi Arroyo’nun 10 Kasım 1917 tarihli raporu, dragomanlar meselesinde İspanya İstanbul Temsilciliği’nin pozisyonunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.³⁷⁰ Buna göre İspanya Temsilciliği dragomanı Sr.Fernandez, Osmanlı himayesini ilgilendiren bir meseleyi görüşmek üzere Hariciye Nezareti’ne gitmiştir. Dragoman, Osmanlı yetkilileri tarafından nezaket ve dostça karşılanmasına rağmen; meseleyle ilgili olarak konuşmaya başladığında görüşmeye son verilmek istenmiştir. Yetkililer, Sr.Fernandez’i bir dost olarak kabul ettiklerini; fakat dragomanları tanımamak yönünde aldıkları sıkı talimat gereği, görev kategorisi değişmedikçe kendisiyle resmi işleri görüşmeyi kabul edemeyeceklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, Sr.Fernandez’in; görevini şiddetle savunması ve ısrarlı görüşme talepleri üzerine, Nezaret yetkilileri meseleyi, isteksizce ve direnerek dinlemişlerdir. Elçi Arroyo, yaşanan bu durumu Osmanlı Hariciye Nazırı ile görüşmüştür. Elçi, Nazır’a; Sr.Fernandez’in mesleki memur olarak İspanya Dışişleri Bakanlığı’nın bünyesinde tercüman (*interprete*) kategorisinde görevli olduğunu; kategori ve kadrosunu değiştirme yetkisinin kendisinde olmadığını açıklamıştır. Nesimi Bey cevaben, Jön Türklerin kapitülasyonları anımsatan her şeyin ortadan kalkmasında kararlı oldukları ve dragomanlar bunun başında geldiği için hiçbir istisna yapamayacağını belirtmiştir. Hatta Hariciye Nezareti, Diplomatik Teşkilat listesi yayınlamayı planlamaktadır. Kadro, kategori ve unvanı değişmeyen dragomanlar, bu listede yer alamayacak ve Osmanlı Devleti içinde çalışamayacaktır. Elçi raporunun devamında, Danimarka, İsveç, Hollanda temsilciliklerinde çalışan dragomanların Osmanlı tebaasından kişiler olmaları; Avusturya-Macaristan ve Almanya’nın kapitülasyonların kaldırılışını kabul etmeleri nedeniyle dragomanlarına ateşe, 1. sınıf sekreter, danışman gibi unvanlar verdiklerini aktarmaktadır. Toplantıların birinde, Osmanlı’nın müttefiki devletlerin temsilcilerinden biri Elçi Arroyo’ya, yaptıkları değişikliğin hiçbir hak ve kategori

³⁷⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2702 Despacho No: 477, İTDB, Rapor, “Babıâli’nin Dragomanlar Hakkında İsteddiği Değişiklik İçin Cevap İstiyor”, İstanbul, 10 Kasım 1917.

farkı doğurmadığını, yalnızca unvanda kaldığını belirtmiştir. Raporda aktarılan bu olay; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyon rejiminin sağladığı imtiyazların sona erdiğini ispat için yabancı konsolosluklara baskı uyguladığını göstermektedir. Hatta bu amaçla diplomatik, bürokratik ve kişisel her türlü yöntemi kullanmaları göze çarpmaktadır. Öte yandan, raporlardan; Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, dragoman kadrosunun kaldırılması konusunu, ik başta savaş sonuna bırakmaya çalıştıkları; Babıâli'nin ısrarlı tavrı karşısında -kapitülasyonların ilgasını kabul etmekle birlikte- gerekli düzenlemeyi yalnız kâğıt üzerinde gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu noktalar göz önüne alındığında, -İspanyol diplomatik yazışmalarının birçok kez tekrarladığı üzere- İttihat ve Terakki Hükümeti'nin savaş ortamından faydalandığı; kapitülasyonların her alanda ilgasını kısa sürede temin için hızlı ve ısrarcı bir şekilde çalıştıkları söylenebilir.

3.1.7. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Millileştirme Politikaları

İspanyol diplomasisinin, İttihat ve Terakki idaresinin kapitülasyon politikasında, devlet hazinesine yeni kaynaklar yaratmak amacının etken olduğunu ön plana çıkarmaktadır.³⁷¹ Oysa Hükümet'in milli iktisat ideali; Balkan Savaşları'nın hemen sonrasında şekillenmeye başlamış, *Averof* meselesi ve Rum Boykotu gibi kamuoyuna mâl olan olaylar vesilesiyle, İspanyol raporlarında da konu edilmiştir. İzleyen süreçte Temettü Kanunu'nun çıkarılmasını konu eden raporda, Hükümet'in Türk şirketlerine imtiyazlardan sağladığından da bahsedilmiştir.³⁷² Raporlarda aktarılan bu hususların yanında, konu edilmeyen ya da üzerinde durulmayan bazı noktalar da bulunmaktadır. Örneğin, Hükümet'in 1914 yılına ait talimatnamesiyle, yabancı okulların berat almalarını mecbur kıldığından bahsedilmekte; fakat aynı talimatnamenin, Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerinin Türkçe dilinde verilmesini hükmünden söz edilmemektedir. Benzer bir şekilde; yabancı elçiliklerde görevlendirilecek sekreter ve hademelerin, yerel dili, yani Türkçe bilme

³⁷¹ Bkz., dipnot 321.

³⁷² Bkz., dipnot 322.

şartı belirtilmekle birlikte, bu konuda herhangi bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Kısacası, İspanyol diplomatların; raporlarında birçok kez su yüzüne çıkmasına karşın, İttihat ve Terakki idaresinin kapitülasyonsuz rejim tutkusunun temelinde yatan ‘milli’ ve ‘millileştirme’ idealini tespit edemedikleri ya da göz ardı ettikleri söylenebilir.

İstanbul Temsilcisi Arroyo’nun, *Tasvir-i Efkar*’da yayınlanan bir makale dolayısıyla kaleme aldığı raporu, tam da bu noktaya örnek oluşturmaktadır.³⁷³ Elçi, gazetenin, Hükümet’in “Türkiye’de yaşayan her şeyi Osmanlılaştırma planlarını” duyurmanın yanı sıra, zaten “İttihat ve Terakki Komitesi’nin” mantığını temsil ettiğini savunmaktadır. Söz konusu makalenin, Talat Bey’den ilham aldığını belirtmekte; makalede öne sürülen iki görüşü açık bir alaycılıkla eleştirmektedir. Bunlardan ilki; yabancı şirket ve çalışanlar yerine, yerli şirketlerin ve Türk çalışanların tercih edilmesi çerçevesindedir. Elçi; bu görüşe karşıt olarak; Türklerin, sahip oldukları her makinenin tamiri için yine bir yabancı çağırdığını, çünkü nasıl çalıştığını öğrenmek için merak bile duymadıklarını ya da bunu öğretecek okullarının dahi bulunmadığını yazmaktadır. Ülkedeki telsiz telgraf ağının kurulumu ve işletmesi dahi Almanlar tarafından yapılmaktadır. Almanya Büyükelçiliği’nden bir kişi; telgraf montajlarının ve kurulumlarının Türklerin eline bırakılması halinde 15 günde bozulacaklarını; “Türklerin hiçbir işe yaramadıklarını” söylemektedir. İspanyol elçinin eleştirdiği diğer bir konu, makalenin “yabancı milletler Türkiye’ye yatırım yapmalı; yatırım ve paralarını Türklerin idaresine bırakmalı ve karşılığında alacakları faizden memnun olmaları” şeklindeki sözleridir. Elçi, tamamıyla Osmanlı olan; yabancı koruma ile garanti altına alınmamış ya da Avrupalı uzmanları olmayan hiçbir kuruma, hiçbir milletin yatırım yapmayacağını iddia etmektedir. Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle birlikte, yabancıların Boğaz’dan savaş gemilerine binerek, ülkeyi terk etmeleri bunun en büyük kanıtıdır. İttihat ve Terakki’nin yegâne amacı, ülkedeki tüm yabancılardan kurtulmak ve böylelikle -kimseye minnet borcu duymak zorunda

³⁷³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 479, İTDB, Rapor, “Türkiye’de Halklar İçinde Kullanılacak Dil İçin Yeni Bir Kanun Üzerine”, İstanbul, 7 Aralık 1915.

kalmadan ya da kendilerine bu borç hatırlatılmadan- istedikleri mülk ve sanayiye sahip olmaktır. Raporda verilen bilgiler ışığında, makalenin; Osmanlı iktisat hayatı içinde yerel şirketlerin teşviki; Türk çalışanların yetiştirilmesi ve yabancı sermayenin, Türk ekonomi aktörleri tarafından idaresini savunduğu anlaşılmaktadır. İspanyol diplomatın da vurguladığı üzere, bu görüşler, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin ideallerini yansıtmaktadır. Ne var ki Elçi Arroyo; bu görüşlere –ve dolayısıyla ideallere- Türklerin ‘eğitimsiz’, ‘beceriksiz’ ve ‘güvenilmez’ olduklarını ima eden gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Hatta İttihat ve Terakki yönetiminin bu yöndeki uygulamalarını, ‘yabancı düşmanlığı’ ve ‘hazıra konma amacı’ olarak adlandırabileceğimiz nedenlere bağlamaktadır. Raporun “Türkiye’deki Şirketlerin Kullanacağı Dil Hakkında Yeni Bir Kanun Taslağı” şeklindeki başlığından, bu uygulamanın; 10 Mart 1332/ 23 Mart 1916 da çıkarılacak olan “*Müessat-ı Nafıa ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun*” olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanunla birlikte demiryolu ve altyapı şirketlerinde yazışmaların artık Fransızca değil, Türkçe yapılması şartı getirilerek, bunun için 23 Temmuz 1919 tarihine kadar süre verilecektir. Bu kanuna uyulmaması halinde imtiyazlı şirketlere hükümet tarafından el koyulacak; imtiyazsız şirketlerse para ve ticaretten men cezasına çarptırılacaktır.³⁷⁴ Raporun tarihi göz önüne alındığında, söz konusu kanunun henüz çıkarılmadığı, dolayısıyla hükümlerinin netleşmediği görülmektedir. Dahası rapor başlığı da kanunun henüz taslak aşamasında olduğunu ortaya koymaktadır. İspanyol diplomatın gösterdiği tepkinin; bu kanun taslağının Türkçe kullanımını zorunlu hale getirmesinden çok kanuna uyulmaması halinde ciddi yaptırımlar öngörmesi olduğu söylenebilir. Elçi, bu yaptırımların; yabancı şirket ve yatırımların ülkeden çıkarılmasını amaçladığı fikrine yoğunlaşarak; kanunun, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin millileştirme politikasıyla ilişkisini ve politika içindeki yerini göz ardı ettiği söylenebilir. “Osmanlılaştırma planları” sözlerini, altı çizili olarak kullandığı dikkate alındığında; elçinin, Hükümet'in bu politikayı mazeret olarak kullandığına inandığı; Osmanlılaştırma/millileştirme idealini ciddiye almadığı

³⁷⁴ Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a...**, s. 149; Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat...**, s. 197-198.

ya da Hükümet'in bu ideale kanun çıkarma yöntemiyle ulaşamayacağını düşündüğü ihtimalleri de akla gelmektedir.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, milli iktisat politikası doğrultusunda attığı diğer bir adım, *Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası*'nı kurmak olacaktır.³⁷⁵ İspanya İstanbul Konsolosu'na göre; İttihat ve Terakki Hükümeti, kapitülasyonların kaldırılışını izleyen reform ve kanunlarla, siyasi bağımsızlığı vurgulamayı amaçlamaktadır. Fakat devlet idaresi bu kanunlarla tam bir kaosa girmiştir; ilerlemeden ziyade gerileme gözlemlenmekte; zaten kısıtlı olan kaynaklar, “sağa sola verilen olağanüstü kredilerle” tüketilmektedir. “Vergi sisteminin despotizmi” mükellefleri bunaltırken; savaş nedeniyle tarımın yaşam göstermemekte ve yine aynı nedenle ticaret ve sanayinin felç olmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen gazeteler; yeni bankanın kuruluşunu en renkli şekilde yazarak, devletin, siyasi, iktisadi ve mali olarak bağımsızlık yolunda yeniden düzenlendiğini vurgulamaktadır.³⁷⁶ Türkler, siyasi bağımsızlığı, kapitülasyonların ilgasıyla kazandıklarına; mali ve ekonomik bağımsızlık içinse ülkenin her alanında gelişimi tetikleyecek, tamamen milli bir bankanın kurulmasının tam zamanı olduğuna inanmaktadırlar. Son birkaç aydır basında da kredi sağlayacak bir kurumun gerekliliği tartışılmaktadır. Konsolos, bu tartışmaların Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın (*Credit Nacional Ottoman*) kurulmasıyla sonuçlandığını; kurucularının Biga ve İstanbul mebusları ile Tefik Bey adlı bir tüccar olmasına karşın, Hükümet'in, kurumun temel unsuru farz edildiğini belirtmektedir. 125 maddelik tüzüğüne göre; 30 yıllığına Hükümet'in özel kanununa tabi olarak ve 400.000 hisse senedi karşılığı olan 4 milyon Türk lirası anaparaya sahip banka; İstanbul merkezlidir. Banka genel müdürü, Maliye Nazırı'nın tavsiyesiyle Padişah tarafından atanacak; idare meclisi üyeleri Osmanlı vatandaşı olacaktır. Meclis-i Mebusan, 25 Ocak tarihindeki oturumunda Hükümet,

³⁷⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1877, Despacho No: 9, İstanbul Konsoloslugu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın Kuruluşu Üzerine”, İstanbul, 19 Ocak 1917.

³⁷⁶ Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluşunun basındaki yansımaları için bkz., Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat**, s. 260-266.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na çeşitli imtiyazlar da sağlamıştır.³⁷⁷ Buna göre; bankanın tüm yazışma ve belgeleri, pul vergisi ile telgraf ve posta masraflarından; yurtdışından temin edilecek mobilya ve kasaları, gümrük vergisinden ve İmparatorluk içi para gönderimleri havale masraflarından muaf tutulacaktır. Bankaya verilen bu imtiyazların sorumluluğu, Adalet, Maliye, Posta-Telgraf-Telefon, Ticaret ve Tarım nezaretlerine ait olacaktır. İstanbul Konsolosu bu bilgileri aktarırken, gazetelerin “siyasi, iktisadi ve mali olarak bağımsızlık” söylemlerine yer verdiği, fakat gerçekte yaşanan durum için tam tersi bir tablo çizdiği görülmektedir. ‘Türklerin, siyasi bağımsızlığı kazandıklarına ‘inandıkları’ sözleri, ayrıca dikkat çekicidir. Şu haliyle, konsolosun; İspanya Hükümeti'nin ilga kararını tanımamasını göz önünde bulundurduğu ya da Türklerin siyasi olarak bağımsız olduğunu düşünmediği akla gelmektedir. Konsolos Fabrega'nın, ayrıca, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluşunun, İttihat ve Terakki idaresinin milli iktisat politikasının bir ürünü olduğu yönünde herhangi bir tespitte bulunmadığı görülmektedir. Bu bakımdan Konsolos Mariano Fabrega, Elçi Arroyo'yla benzerlik göstermektedir. Hatta konsolosun, Hükümet'in, -büyük bir ihtimalle yerel şirket ve bankalara destek amacıyla- kredi sağlamasını ‘savurganlık’ olarak değerlendirdiği söylenebilir. Şu haliyle, dönemin İspanyol diplomatları, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin çıkardığı kanun ve uygulamalarını, milliyetçiliğinin birer göstergesi ve sonucu olarak görmemektedirler. Hükümet'in bu yöndeki söylemlerini raporlarında aktarmalarına rağmen, eylemlerini milliyetçilikle ilişkilendirmedikleri de söylenebilir. Zira ileri tarihli raporlarda da İspanyol diplomasisinin, Türk milliyetçiliğini Milli Mücadele kadrosuyla bağdaştırdığı görülmektedir.

3.1.8. Savaş Sonrasında Kapitülasyonların Yeniden Tesisi

İspanyol diplomatik raporlarına, Osmanlı Devleti'nin henüz tarafsız olduğu bir dönemde giren kapitülasyon meselesi, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra da

³⁷⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1877, Despacho No: 11, İstanbul Konsoloslugu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın Yararlanacağı Ayrıcalıklar Üzerine”, İstanbul, 26 Ocak 1917.

gündemini koruyacaktır. Ne var ki bu defa konu; savaşın galibi İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonları tekrar yürürlüğe koyması ve bunu izleyen uygulamalar çerçevesinde ele alınacaktır. İtilaf Devletleri'ne bu hareket serbestisini sağlayan en önemli gelişmenin, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesini sağlayan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması olduğu söylenebilir.³⁷⁸ Antlaşma hükümleri, genel geçer ateşkes kurallarının ötesinde; Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne tam teslimiyetini sağlamaktadır.³⁷⁹ İtilaf Devletleri kuvvetleri, Osmanlı topraklarını işgale başlamış; bu sırada işgal ettiği Filistin, Lübnan, Suriye, Irak ve İran topraklarında kapitülasyon rejimini tekrar uygulamaya koymuştur.³⁸⁰ 13 Kasım 1918'de başkent İstanbul'un İtilaf Devletleri kuvvetlerince işgalinin hemen ardından, Aralık ayında, Fransa buraya atadığı yüksek komiserine, kapitülasyonların yeniden tesisi için talimat vermiştir.³⁸¹

İtilaf Devletleri; kapitülasyonların yeniden tesisinin yöntemi ve zamanlaması hakkında görüş ayrılıklarına rağmen³⁸², 19 Ocak 1919 tarihinde Babıâli'ye verdikleri ortak notayla, 1914 yılından bu yana kapitülasyonlara aykırı olarak alınmış tedbirleri tanımadıklarını bildirmişlerdir. Kapitülasyon rejimine aykırı kanunların

³⁷⁸ Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalamasının ardından müttefikleri Almanya ve Osmanlı Devleti de Ekim ayı itibariyle ABD Başkanı Wilson'a barış çağrısı yapmıştır. İngiliz Ege Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Calthorpe ve Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı Heyeti arasında 27 Ekim günü başlayan müzakereler, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalamasıyla sonuçlanmıştır. David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993, s. 362-371. Mondros Ateşkes Antlaşması hakkında kapsamlı bilgi için bkz., Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

³⁷⁹ Mondros Antlaşması'nın maddeleri ve içeriği için bkz., Başak, **a.g.e.**, s. 196-202; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, İletişim, İstanbul, 2003, s. 110-112.

³⁸⁰ Orhan Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1995, s. 57-58.

³⁸¹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 135.

³⁸² Fransa Hükümeti'nin Mondros Antlaşması'nın imzası ve İstanbul'un işgalinden hemen sonra harekete geçmesine rağmen, İngiltere konunun halli için barış antlaşmasının imzalanmasından yana olmuştur. Böylelikle İngiltere, kapitülasyonların ilgasının hiçbir zaman kabul edilmemesi noktasından hareketle, geçen süre zarfında uygulamalardan doğan zararları tazmin etmeyi amaçlamaktadır. Öte yandan, Fransa ve İtalya, Osmanlı Hükümeti'nin kapitülasyonları biran önce uygulamaya koyması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Alparslan, **a.g.e.**, s. 274-275.

uygulanmasına son verilmesini; ayrıca bu süre zarfında uyrukluklarının uğradığı zararın tazminini talep etmişlerdir. 6 Mart tarihli ortak notalarında da bu uygulamalardan kendilerinin yanı sıra, tarafsız devletlerin de zarar gördüklerini belirterek; adlî ve mali kapitülasyon rejimi dışında yürütülecek herhangi bir uygulamanın, derhal yaptırımlara sebep olacağı uyarısında bulunmuşlardır.³⁸³ Bu uyarının açık bir işgal tehdidi olduğu; İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni, kendi eliyle kapitülasyonları yürürlüğe koymaya zorladığı söylenebilir.

İspanyol diplomatik belgelerinde, başkentin işgalini izleyen süreçte yaşanan bu gelişmelere dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak 1919 yılının Ocak ayına ait olduğu anlaşılan İstanbul Temsilciliği raporu, İtilaf Devletleri'nin kapitülasyon rejimini yeniden tesis etme eğilimlerine karşı, Babıâli'nin alternatif çözümler üretmeye çalıştığını göstermektedir.³⁸⁴ Buna göre, Babıâli, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerine gönderdiği bir notada; İmparatorluk'un adlî işleyişini denetleyecek bir kurumun oluşturulacağını ve kamu idaresinde yapılacak diğer reform projelerini bildirmiştir. İstanbul Temsilcisi, adlî denetleme kurumunun oluşturulması projenin bir kapitülasyon olma yolunda ilerlediğini yazmaktadır. Babıâli'nin kapitülasyonların ilga halinin devam edemeyeceğine ikna olduğu; basitçe tüm kapitülasyonları tekrar yürürlüğe koymak yerine, benzer kurumları oluşturma yolunu izlediği görüşündedir. Mevcut Osmanlı Hükümeti, denetleme komisyonları şeklindeki yabancı müdahaleyi kabul ettiğini; “görünüşte egemenlik”le yetinmeye hazır olduğunu göstermektedir. Buna karşın “Hükümet, bu tür geri adımlarını ve ulusun teslimini; -eğer varlarsa- vatanseverlerin karşısında gizleyerek ya da süsleyip püsleyerek gerçekleştirmektedir.” Öte yandan bu koşulların, galip devletler tarafından dikte edilmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü geleneksel dost ülkelerden İngiltere, Türkiye'yi ortadan kaldırmak isterken; Fransa, merhametli arabulucu rolü

³⁸³ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 135-136.

³⁸⁴ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No:6, İTDB, Rapor, İstanbul. Raporda sözü geçen notada Babıâli, ayrıca, Doğu illerinde yapılacak reformlar için bir kurum oluşturulacağını; reformların uygulanmasında ve denetlenmesinde İtilaf Devletleri'nin aktif rol oynayacağını da bildirmektedir. İçeriği bakımından nota, ateşkes sonrasında İtilaf Devletleri'nce; kapitülasyonlarla birlikte, Ermeni Meselesi'nin de tekrar masaya yatırıldığını göstermektedir. Bkz., dipnot 444.

yapmaktadır. İspanyol elçiye göre, Babıâli'nin, resmi bir belgede ve kendiliğinden bu tür teklifler yapması; İtilaf Devletleri'ne, zamanla daha fazla imtiyaz isteme yolunu açmaktadır. Böyle bir durumda, içinde bulunduğu kötü durumdan başka çıkış göremeyecek Osmanlı Devleti; her şeyden vazgeçebilecek bir hale gelecektir. Zira Osmanlı Devleti'nin kabul edeceği barış antlaşması koşulları, ne kadar ağır olursa olsun; gelecekte tekrar tekrar karşısına konulacak ve Osmanlı'nın tekrar ayağa kalkabilmesi için yer bırakmayacaktır. İspanyol diplomatın, Babıâli'nin denetleme kurumları oluşturma teklifini; kapitülasyonlara alternatif bir düzen oluşturmak amacıyla yaptığı bir hamle olarak değerlendirmedeği anlaşılmaktadır. Hatta elçi, bu hareketin, kapitülasyon rejimine geri dönüşten de öte bir anlam taşıdığını ve Hükümet'in, bu hareketle, egemenlik hakkından vazgeçtiğini savunmaktadır. Ona göre, denetleme kurulu ya da reform projesi gibi kalıplar, yalnızca bu vazgeçişin etkisini, mümkün olduğunca gizlemek ve hafifletmek amacındadır. Hatta Hükümet'in bu notasıyla su yüzüne çıkan teslimiyeti; İtilaf Devletleri'nin sömürmesi halinde, Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecektir.

İstanbul Polis Müdürlüğü'nün 12 Ekim 1919 tarihli genelgesi; İstanbul'un işgalinin ardından, kapitülasyonlar meselesinin aldığı durum hakkında fikir vermektedir.³⁸⁵ Genelge; Müttefikler Arası Polis Komisyonu'nun görüşü ve İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'nin kararıyla; İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlar, Romanya asıllı Romenler ve önceden Rus vatandaşı olan Lehlerin, genelge tarihinden itibaren, kapitülasyonlardan yararlanabileceklerini bildirmektedir. Avusturya ve Almanya ile İtilaf Devletleri arasında barış antlaşmalarının hazırlanmış olmasından dolayı, Çekoslovaklar, Yugoslavlar, önceden Avusturya vatandaşı olan Romenler ve önceden Almanya vatandaşı olan Lehler de kapitülasyonlardan faydalanabileceklerdir. Öte yandan genelgede, tarafsız devletlerin vatandaşları hakkında hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Genelgeyi aktaran İspanyol diplomatik raporu; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzasından bu yana geçen 1 yıllık süre

³⁸⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 351, İTDB, Rapor, "Polis Müdürlüğü'nün Kapitülasyonlar Hakkındaki Genelgesi", İstanbul, 20 Ekim 1919.

içinde, kapitülasyon rejiminin Osmanlı topraklarında fiilen hayata geçirildiği göstermektedir. Kapitülasyonlarla ilgili bu kararın Müttefikler Arası Polis Komisyonu ve Yüksek Komiserlikleri tarafından verilmesine rağmen, Osmanlı Polis Müdürlüğü'nce ilan edilmesi dikkat çekmektedir.³⁸⁶ Böylelikle İtilaf Devletleri'nin, kararlarını Osmanlı yetkili kurumları eliyle hayata geçirdiği söylenebilir. Bu durum, İtilaf Devletleri'nin işgal sonrasında İstanbul'da oluşturduğu birimlerin, Osmanlı Devleti idaresi üzerindeki kontrol gücünü ortaya koymaktadır. Genelgede, savaştan mağlup olarak ayrılan Almanya ve Avusturya'nın eski vatandaşları kapitülasyon kapsamına alınırken, tarafsız devletler vatandaşlarına yer verilmediği görülmektedir. Bu ayrıntı, İtilaf Devletleri'nin görüşlerinin zaman içinde değiştiğini düşündürmektedir. Zira Babıâli'ye verdikleri 19 Ocak ve 6 Mart 1919 tarihli notalarında, tarafsız devletleri unutmayarak; bu devletlerin de kapitülasyonlardan faydalanabilmesini ve zararlarının tazminini talep etmişlerdir. Genelgenin ortaya koyduğu bu yeni durum; -başta İspanya olmak üzere- tarafsız devletlerin, kapitülasyonların ilgası üzerine İtilaf Devletleri'yle işbirliği politikalarının; savaş sonrasında sonuçsuz kaldığını göstermektedir.

İspanya İstanbul Temsilcisi Juan Servert'in³⁸⁷ 21 Kasım 1919 tarihli raporu; bu tespitin doğruluğunu kuvvetlendirmektedir.³⁸⁸ Elçi, Hollanda, İsviçre ve İspanya'nın,

³⁸⁶ Elmacı çalışmasında, aynı genelgenin 18 Eylül 1919 tarihinde Müttefikler Arası Polis Komisyonu tarafından Beyoğlu Polis Müdürlüğü'ne gönderildiğini belirtmektedir. Buna göre, Beyoğlu Polis Müdürlüğü, Dâhiliye Nezareti ve Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği arasındaki yazışmalar; 6-15 Ekim 1919 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Dâhiliye Nezareti; kapitülasyon kapsamının, Yunan, Romen, Çek, Yugoslav ve Lehleri içerecek şekilde genişletilmesinin uluslararası hukuka aykırı olduğu yönünde itiraz etmiştir. Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a...**, s. 200, 201. İspanyol temsilcilik raporu; bu itirazların karşılık bulamadığını ve Beyoğlu Polis Müdürlüğü'nün Komisyon'un yazısını bir genelgeyle duyurmak zorunda kaldığını göstermektedir.

³⁸⁷ İspanyol diplomat Juan Servert y Vest (1868-1932), 1911-1912 yılları arasında Şili Temsilciliği Başmüsteşarlığı, 1913-1916 yıllarında Venezuela Elçisi olarak görev yapmıştır. 1917'de İspanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bölüm şefi olan Servert; Haziran 1918'de, İspanya İstanbul Temsilciliği'ne Tam Yetkili Fevkalade Elçi olarak atanmıştır. Elçi, Ağustos 1925'te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu vererek, Türkiye Cumhuriyeti'nde görevli ilk İspanyol elçi olmuştur. Servert bu görevi 1932 yılına kadar sürdürmüştür. Elçinin, Vatikan San Silvestre Büyük Haç Şövalyesi, Katolik Isabel Büyük Haç Şövalyesi, Bahriye Liyakat Haçı, İtalyan Kraliyeti Madalyası ve Yunanistan Kurtarıcı onur ve ödülleri bulunmaktadır. **Guía Oficial de España 1911**, Madrid, 1911, s. 108; **Guía Oficial de España 1912**, Madrid, 1912, s.106; **Guía Oficial de España 1913**, Madrid, 1913, s. 140; **Guía Oficial de España 1916**, Madrid, 1916, s.144; **Gaceta de Madrid**, No: 345, 11

“tarafsız devlet olmaları nedeniyle kapitülasyonlardan faydalandırılmadıklarını” iddia etmektedir. Hollanda ve İsviçre temsilcileri, savaşan devletlere tanınan bu hakların, kendilerine de sağlanması için Hariciye Nezareti’ne ayrı ayrı nota verirken; İspanya Temsilcisi Servet, konuyu Hariciye Nazırı’yla bizzat görüşmüştür. İspanyol vatandaşların; “en çok gözetilen ulus” kaydı gereğince, yeniden yürürlüğe giren kapitülasyonlardan faydalanmasını talep etmiştir. Buna karşılık Nazır; polisin duyurduğu emirlerin, Osmanlı Devleti’nin savaşta yenilmiş olması mücbir sebebiyle verildiğini belirtmiştir. Elçiye göre, imtiyazların yeniden yürürlüğe konması, galip devletlerin Osmanlı Hükümeti’ne dayatılmasının bir sonucudur. Bu nedenle de Babiâli’nin alacağı tavır, tarafsız devletler için yakın zamanda bir sonuç getirmeyecektir. Hatta İtilaf Devletleri; barış antlaşmasına (daha ağır koşullar yüklemeyip, eski kapitülasyonlarla yetinseler bile), kapitülasyonlardan yine kendi vatandaşlarının faydalanması koşulunu getireceklerdir. Elçi Servet, İtilaf Devletleri’nin, kendi davaları için savaşmayan devletlere karşı kötü niyetinin azımsandığını ya da unutulduğunu yazmaktadır. İtilaf Devletleri, kapitülasyon rejimi içinde istisnalar oluşturarak; Avrupa içinde uygarlık dereceleri belirlemektedir. Elçi, İspanya Dışişleri Bakanlığı’na; Milletler Cemiyeti’nde sözü geçen hükümetlerle görüşülmesini önermektedir. Kapitülasyonların, tüm Avrupalıların çıkarları ve prestiji için vazgeçilemez olduğu noktasından hareketle, bu tür istisnaların kaldırılmasının sağlanabileceğini öngörmektedir. Raporda verilen bu bilgiler ışığında; kapitülasyon ve imtiyaz talepleri için muhatabın artık Babiâli değil, fakat İtilaf Devletleri olduğunun, tarafsız devlet temsilcileri tarafından da teyit edildiği söylenebilir. Bu nedenle İspanyol diplomat, konunun Milletler Cemiyeti içinde ve daha yüksek merciler arasında görüşülmesini tavsiye etmektedir. Elçinin, İtilaf Devletleri’nin, tarafsız devletleri kapitülasyonlar dışında bıraktığı değerlendirmesi dikkat çekicidir. Tarafsız

Aralık 1917, s. 564; Luz, 24 Eylül 1932, s. 16; **Recordatorio de D. Juan Servet y Vest**, <http://www.todocoleccion.net/postales-religiosas-recordatorios/recordatorio-d-juan-servetvest-gentil-hombre-camara-ministro-plenipotenciario~x41725486>, 14.07.2015; Suna Suner, “The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire”, <http://archive.donjuanarchiv.at/go/bot/>, 14.07.2015.

³⁸⁸AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 389, İTDB, Rapor, “Kapitülasyonların Yeniden Yürürlüğe Girmesi Hakkında”, İstanbul, 21 Kasım 1919.

devletler olarak genellemesine karşın, elçinin İspanya çıkarlarını ön planda tuttuğu açıktır. En çok gözetilen ulus kaydı dışında; yalnız Avrupa devleti olmasının bile İspanya'ya, Osmanlı imtiyazlarından yararlanma hakkı doğurduğunu savunmaktadır. Bu bakımdan, diplomatın aslında eleştirdiği İtilaf Devletleri'yle aynı Batılı zihniyetle hareket ettiği yorumu yapılabilir. Bu haliyle I. Dünya Savaşı sonrasında; Osmanlı kapitülasyonlarının 'savaş ganimeti' niteliğine büründüğü; İtilaf Devletleri'nin bu ganimeti, yanlarında savaşmayan devletlerle paylaşmak istemediği görülmektedir. Öte yandan Elçi Servet nezdinde İspanya; bu imtiyazların, 'tüm Avrupa'nın hakkı' olduğu iddiasındadır. Hatta kapitülasyonlardan faydalanma veya faydalanmama farkı, devletlerin bir nevi 'Avrupa uygarlığı kast sistemi' içindeki yerini belirlemektedir. Kapitülasyonların ilgası karşısında İtilaf-İttifak-Tarafsız farkı gözetmeden işbirliği içinde davranan Avrupa devletleri; savaş sonunda, kendi içlerinde galip-mağlup-tarafsız olarak ayrıldığı ve imtiyazlar için çıkar çatışmasına girmiştir.

İtilaf Devletleri, kapitülasyon rejiminin resmen tesisini, Osmanlı Hükümeti'nin 10 Ağustos 1920 tarihinde imzaladığı Sevr Barış Antlaşması'yla gerçekleştirmiştir.³⁸⁹ Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından onaylanmadığı için, hukuken geçersiz olan Antlaşma'nın 261. maddesi; "*Uhud ve mukavelat ve taamülattan mütevellit imtiyazat-ı ecnebiyye usulü 1 Ağustos 1914 tarihinden mukaddem anlardan ya doğrudan doğruya veya bilvasıta istifade eden devletler menfaatine olarak yeniden tesis edilecek ve işbu menafî 1 Ağustos 1914 tarihinde bunlardan istifade edemeyen Düvel-i Müttefikaya dahi teşmil olunacaktır*" şeklindedir.³⁹⁰ Böylelikle, ateşkes sonrasında fiilen uygulamaya koyulan kapitülasyonlara hukukîlik kazandırılmaya çalışılmakta;

³⁸⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB Basımevi, Ankara, 1978, s. 182. Sevr Barış Antlaşması, 18-26 Nisan San Remo Konferansı'nda karara bağlanmış, 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nce imzalanmıştır. Antlaşmanın 7. maddesi, parlamento meclislerinde onaylanmasını öngördüğü halde, o tarihte Meclis-i Mebusan'ın kapalı olması nedeniyle, Antlaşma yasal olarak yürürlüğe girmemiştir. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-III: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.105-112. Antlaşma maddeleri için bkz., Erim, **a.g.e.**, s. 525-545.

³⁹⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 618. Antlaşmanın "9. Bab Mevad-dı İktisadiye" başlığı altında yer alan 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268. maddeleriyle iktisadi- ticari tüm kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi hükmüne bağlanmaktadır.

faidalanma kapsamında savaşan ya da tarafsız devlet ayırımıya ortadan kaldırılmaktadır.

Bu haliyle Sevr Antlaşması'nın, Elçi Servet'in İspanya'nın rejim dışında bırakılması kaygısını bertaraf etmiş olması beklenebilir. Bununla birlikte Antlaşma'nın 136. maddesi; tarafsız devletlerin, adli kapitülasyonlar konusunda söz sahibi olma çabalarına neden olmuştur. Zira bu maddeyle, galip devletler tarafından oluşturulacak ve Osmanlı adli sistemini düzenlemekle yetkili olacak ıslahat komisyonuna; bilirkişi ve uzmanların tayini için, tarafsız devletlere başvurabileceği öngörülmüştür.³⁹¹ Hollanda İstanbul Temsilciliği, kendilerinden uzman talep edilmesi ihtimaline karşı, İsveç, Danimarka ve İspanya temsilcilikleriyle temasa geçmiştir.³⁹² İspanyol elçi Servet, "Türkiye'deki adli kapitülasyon sisteminin tekrar inşası için" reform projesi hazırlayacak bu komisyona, tarafsız devletlerin ve özellikle İspanya'nın, teknik uzmanlar atayarak dâhil olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Ona göre, tarafsız devletlerin komisyondaki varlığı; öncelikli olarak, savaşın galibi devletlerin, abartılı arzularına karşı denge oluşturmak için zaruridir. İkinci olarak; değişmesi ya da kaldırılması gereken adli kapitülasyonların yerini alacak yeni düzenlemenin tarafsızlığı ve doğrudan yönetimi; ancak tarafsız devletlerce sağlanabilecektir. Elçinin tüm gerekçelerini; 'galibin mağlubu ezmesini engellemek' çerçevesinde inşaa ettiği söylenebilir. İtilaf kuvvetlerinin işgallerini, "Türkiye ile yaptığı ateşkes antlaşmasının ruhunu ve içeriğini ihlal" şeklinde değerlendirmesi buna örnek gösterilebilir. Hatta yine aynı nedenle, tarafsız devletlerin barış konferansının dışında bırakılmasını hata olarak nitelemektedir. Tarafsız devletler yardımıyla antlaşma şartlarının yumuşatılabileceğini; barışın -en azından siyasi ve sosyal olarak yerinden oynamış bölgelerde- tesisini kolaylaştırılabileceğini savunmaktadır. Adli

³⁹¹ Erim, **a.g.e.**, s. 570. Erim'in çalışmasında, komisyonun kurulması süresi, anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonraki ilk 6 ay olarak gözükürken, anlaşmanın İngilizce metninde, bu süre 3 aydır. gözükmektedir. Komisyonun, İtilaf ya da tarafsız, kapitülasyonlardan faydalanan diğer devletleri temsil eden teknik uzmanlardan yardım alacağı ve bu devletlerin her birinden uzman tayin etmesinin isteneceği belirtilmektedir. "Treaty of Peace with Turkey", **Treaty Series No:11 (1920)**, His Majesty's Stationery Office, London, 1920, s. 32.

³⁹² AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 316, İTDB, Rapor, "Türkiye'deki Yasal Reformlar Projesiyle İlgili Olarak Tarafsız Devletler", İstanbul, 13 Kasım 1920.

kapitülasyonlarla ilgili olarak; “yerini alacak bir başka rejim olmaksızın ya da yabancılara kesinleşmiş düzenlemeler garanti edilmeksizin kaldırılamayacağı” görüşündedir. Komisyonun hazırlayacağı yeni sistemde, Avrupa’da geçerli olan kanunların “az biraz kopyalanarak” Osmanlı topraklarında uygulanabilmesi imkânsızdır. Avrupa ve Doğu medeniyetleri arasındaki karakter farkını ve halkın dini kanuna alışık olmasını bunun en büyük sebebidir. Elçi Juan Servert’in bu değerlendirmeleri; adli kapitülasyonların İspanya’nın Osmanlı topraklarındaki çıkarlarının başında geldiğini göstermektedir. Fakat elçi, adli reform komisyonunda İspanya’nın yer almasını, siyasi çıkar nedeninden çok, “barışın gelişini kolaylaştırmak” gibi ulvi sebeplere dayandırmaktadır. Bu ayrımı; İspanya Kralı XIII. Alfonso’nun I. Dünya Savaşı sonunda İspanya’ya arabuluculuk sıfatı kazandırma idealini anımsatmaktadır. Bu nedenle, İspanyol diplomatın bu yaklaşımı; savaş sonunda İspanyol diplomasisinin tekrar bu politikaya yöneldiğinin işareti sayılabilir. Servert’in ayrıca, yeni Osmanlı adli sisteminin; yine yabancıların refahını gözetmesi gerektiğini savunması dikkat çekmektedir. Bu haliyle İspanyol diplomat; İtilaf Devletleri’ne getirdiği eleştirilere ve tarafsız devletlere atfettiği iyi niyete rağmen; ‘Osmanlı’ya karşı ‘yabancı’yı gözetmektedir. Bu noktada elçinin, ‘İspanya’nın, Avrupa medeniyetinin bir parçası olduğu’ algısı tekrar göze çarpmaktadır. Elçinin Türkiye topraklarında Batı hukuk sisteminin kurulamayacağı görüşüyse, -ileride Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuk alanında gerçekleştirdiği inkılâplar karşısında- isabetsizliği nedeniyle, kayda değerdir.

1921 yılına gelindiğinde, adli kapitülasyonlar yalnızca İtilaf Devletleri uyrukları ile Rusya, Almanya ve Avusturya Slavlarını kapsamakta; İspanya halen rejim dışında bırakılmaktadır.³⁹³ İstanbul Temsilcisi Servert; İspanya koruması altında bir kişiye ait davayı; imtiyazların İspanya lehine yeniden yürürlüğe girmesi için kullanılmasını önermektedir. Davaya Temsilcilik dragomanının katılabilmesi için gerekli izin; Babıâli’den değil, İtilaf Devletleri’nden alınabileceğini düşünmektedir.

³⁹³ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 18, İTDB, Rapor, “İspanya Lehine Kapitülasyonların Yeniden Yürürlüğe Girmesinin Yolu”, İstanbul, 22 Ocak 1921.

Hatta Fransa'nın kapitülasyonlar konusunda daha yumuşak bir tavır göstermesinden faydalanmak gerekmektedir. Sorunun çözümü için, İngiltere, Fransa ve İtalya yüksek komiserlerinin, hükümetlerinden bu yönde bir emir almaları yeterli olacaktır. İspanya Hükümeti'nin Babıâli'ye nota vermesini; bununla birlikte, İspanya Roma, Paris ve Londra büyükelçiliklerinin, İstanbul Müttefikler Arası Polis Komisyonu'yla temas kurmaları için harekete geçirilmesini önermektedir.

İspanya Dışışleri Müsteşarlığı'nın 19 Şubat 1921 tarihli faaliyet raporu; Dışışleri Siyaset Bölümü'nün; bu girişim önerisini incelediğini göstermektedir.³⁹⁴ Osmanlı Hükümeti'nin İspanya'nın taleplerine kulak asmayacağı anlaşıldığından; İtilaf Hükümetleri'ne başvurulmasına karar verilmiştir. Dışışleri Bakanlığı'nın 28 Şubat tarihli talimatına (*Real Orden*) göre; İstanbul Temsilciliği, İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserliklerine nota vererecek; aynı nota İspanya Roma, Paris ve Londra büyükelçilikleri tarafından İtilaf Hükümetleri'ne sunulacaktır. Bu talimat doğrultusunda Paris İspanya Büyükelçisi, Nisan ayında Paris Polis Müdürlüğü'yle görüşmüş; kendisine, resmi bir nota verildiği anda İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri'ne gereken emrin verileceğini söylenmiştir.³⁹⁵ İstanbul Temsilcisi Servet, ilgili notayı 6 Mayıs günü İtilaf Yüksek Komiserlerine sunmuştur.³⁹⁶ Ne var ki Londra Büyükelçisi, İngiliz yetkililerinin Fransa Hükümeti'ne gerekli başvuru yapılmadığı için konunun askıda kaldığını belirttiklerini bildirmektedir. Büyükelçi; İngiltere-Fransa arasındaki ilişkinin iyi olmaması nedeniyle, Fransa'nın böyle bir bahaneye başvurmuş olabileceğini düşünmektedir.³⁹⁷ Paris Büyükelçisi de Fransa Dışışleri

³⁹⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Nota, 19 Şubat 1921. Faaliyet raporu olarak tanımladığımız bu belgenin üzerinde "Nota" ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte belge; ilgili müsteşarlığın Dışışleri Bakanlığı'na, sunmak üzere hazırladığı iş takibi raporu niteliğindedir. Belgede, verilen talimat üzerine atılan adımlar, çeşitli tarihlerde kaleme alınmış, gelişmeler özetlenmiştir.

³⁹⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 448, Paris Büyükelçiliği'nden Dışışleri Bakanlığı'na, Telgraf, Paris, 18 Nisan 1921.

³⁹⁶ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 114, İTDB, Rapor, "Kapitülasyonların Yeniden Yürürlüğe Girmesiyle İlgili Olarak Yüksek Komiserlere Verdiği Notasını İletiyor", İstanbul, 9 Mayıs 1921.

³⁹⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 232, Londra Büyükelçiliği'nden Dışışleri Bakanlığı'na, Telgraf, Londra, 21 Mayıs 1921. Londra'dan gelen bu haber üzerine İspanya Dışışleri Bakanlığı; Paris Büyükelçiliği'ne tarihli talimatı gereği "kendisine emanet edilen girişimin tarihini, sonucunu ve hangi

Bakanlığı Siyaset Müdürü ve Asya Büro Şefi ile yaptığı son görüşmede “başarısızlık izlenimini” edinmiştir.³⁹⁸ Bu ifade; Fransa’nın bu konuda kolaylık göstereceğine yönelik vaadinin, Mayıs ayı sonunda artık geçerli olmadığını; girişimin üstü kapalı bir şekilde reddedildiğini göstermektedir. Şu halde, Londra Büyükelçisi’nin tespitinin doğru olduğu ve Fransa’nın İspanya’yı bu girişiminde oyaladığı yorumu yapılabilir. Bununla birlikte İngiltere; Fransa’ya başvurulmamış olmasını gerekçe göstermektedir. Bu bilgiler ışığı altında; her iki devletin de İspanya’nın kapitülasyonlardan faydalanma çabalarını zora soktukları söylenebilir.

İtalya, Fransa ve İngiltere Yüksek Komiserleri; İstanbul Temsilciliği’ne verdikleri cevap notasında; galip devlet vatandaşlarının, tarafsız devlet vatandaşları gibi mağdur olduklarını; Sevr Antlaşması’nın 136. Maddesi gereği karma mahkemelerin kurulmasının beklendiğini bildirmişlerdir.³⁹⁹ Elçi Servet, notanın bu sözlerini hayretle karşılamaktadır. Çünkü komiserler, kendi vatandaşları söz konusu olduğunda müdahale etmekte; daha büyük zarara uğramalarını önlemek için her türlü tavize ve aşırılığa izin vermektedir. Elçi, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri’nin, en kısa zamanda İstanbul İspanya Temsilciliği’nin bu yöndeki çalışmalarını kolaylaştırma eğiliminde olduklarına inanmaktadır. Hatta verdikleri bu cevapla İspanya’nın I. Dünya Savaşı sırasında kullanamadığı hakları nedeniyle alacaklı olduğu tanınmıştır. Elçiye göre, aradaki buzlar kırılmış ve Avrupa devletlerinin ortak arzuları yararına çalışabilmek için gereken zemin hazırlanmıştır. Elçi son olarak, savaşın aralarındaki işbirliğini azaltması sebebiyle, bu girişimini İstanbul’daki İsveç, Hollanda ve Danimarka temsilcileriyle paylaşmadığını belirtmekte; bunun için izin istemektedir. Raporda çizilen olumlu tabloya karşın, İtilaf Devletleri’nin, İspanya’nın adli kapitülasyonlardan yararlanma talebini açıkça kabul etmedikleri görülmektedir. Bununla birlikte rapor, savaş sonunda kapitülasyon meselesinin, İtilaf Devletleri ve

şekilde yapıldığını” sormuştur. AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 434, Dışişleri Bakanlığı’ndan Paris Büyükelçiliği’ne, Telgraf, 28 Mayıs 1921.

³⁹⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 606, Paris Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Paris, 29 Mayıs 1921.

³⁹⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 130, İTDB, Rapor, “Yüksek Komiserlerin Kapitülasyonlarla İlgili Olarak Verdikleri Toplu Cevap Notası”, İstanbul, 31 Mayıs 1921.

İspanya arasında bir soğukluğa neden olduğunu da doğrulamaktadır. Raporda dikkat çeken diğer bir nokta; İspanyol diplomatın “Avrupa’nın ortak arzularına” yaptığı vurguya rağmen; İstanbul’daki diğer tarafsız devlet temsilcilerini bu girişiminden haberdar etmemesidir. Bu durum, galibi İtilaf Devletleri’nin; tarafsız devletleri, kapitülasyon rejimine dâhil etmeyerek, ‘Avrupa ailesi’ içinde dışladığına yönelik eleştirilerine ters düşmektedir. Bu şekilde İspanyol elçi, İtilaf Devletleri’yle aynı tavrı, bir bakıma İspanya dışındaki tarafsız devletlere göstermektedir. Bu haliyle İspanyol diplomatın, ‘tarafsız devletlerin Avrupa siyaseti içindeki önemli rolü’ne vurgularında, öncelikle ve tek olarak İspanya’yı kastetmektedir. Bu nokta, adli imtiyazlar konusunda tüm Avrupa devletlerinin çıkarlarının kesiştiği, fakat aynı zamanda çıkar rekabetinin de yaşandığını göstermektedir.

İtalya, Fransa ve İngiltere Hükümetleri; İspanya büyükelçiliklerinin Nisan ayında verdikleri notalarını, Temmuz ayı sonunda yanıtlamıştır.⁴⁰⁰ Buna göre İtilaf Devletleri Hükümetleri; İspanya Hükümeti’nin istediği üzere, İspanyol tebaanın adli imtiyazlar kapsamına alınması için, Osmanlı Hükümeti nezdinde herhangi bir girişim yapamayacaktır. Zira İtilaf Devletleri, Babiâli’nin tek taraflı olarak aldığı ilga kararını asla tanımamakta ve bu nedenle, kapitülasyonların her daim yürürlükte olduğunu kabul etmektedir. Özellikle İngiltere Dışişleri Bakanlığı; kapitülasyon rejiminin, savaş zamanında da geçerli olduğunu, hatta “Türkiye toprakları İtilaf kuvvetlerince işgal edilmiş olduğundan, bu savaş halinin halen devam ettiğini” savunmaktadır. İngiltere; Sevr Antlaşması’nın, “Türkiye’deki adli konularda kapitülasyon sisteminin devam etmesini” öngördüğünü hatırlatmakta; İspanya Hükümeti’ne, ıslahat komisyonunda yer almak için yöneltilecek daveti beklemesini tavsiye etmektedir.

⁴⁰⁰ Roma İspanya Büyükelçisi notasını, 16 Nisan günü vermiş, İtalya Hükümeti 27 Temmuz 1921’de yanıtlamıştır. Aynı şekilde Londra Büyükelçisi’nin 21 Nisan tarihinde verdiği notayı, İngiltere 29 Temmuz 1921 tarihinde cevaplamıştır. İngiltere, cevap notasını, Fransa ve İtalya Hükümetleri adına verdiğini belirtmiştir. AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 135, Roma Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Rapor, “Türkiye’deki Kapitülasyonlar Hakkında İtalya Dışişleri’nin Cevap Notasını Aktarıyor”, Roma, 27 Temmuz 1921; AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 880, Londra Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Rapor, “Türkiye’deki Kapitülasyonlar Üzerine V.T.10 *Real Ordeni* ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı İle Verilen Notalar”, Londra, 9 Ağustos 1921.

Görüldüğü üzere, İspanya Hükümeti'nin Şubat-Temmuz 1921 tarihleri arasında sürdürdüğü teşebbüs, İtilaf Devletleri tarafından açıkça reddedilmektedir. İtilaf Devletleri'nin buna gerekçe olarak, kapitülasyonların hiçbir zaman kaldırılmamış olduğu argümanına başvurusu; İspanya lehine hareket etmemek için bahane sunulduğu izlenimi yaratmaktadır. Şu haliyle İspanya'nın, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında bir kısır döngüye hapsediği söylenebilir. Babiâli'nin, mağlubiyet ve işgal koşullarının dayatmasıyla, 'geri koyduğu' kapitülasyonların kapsamını; hiçbir mücbir sebebi yokken, tarafsız devlet vatandaşları için genişletmek istememesi anlaşılır bir durumdur. Öte yandan İtilaf Devletleri'nin; galibiyetin ve işgallerin verdiği kozu; yalnız kendi çıkarları için kullandıkları ve tarafsız devletleri gözetmek istemedikleri açıktır. Bu durum, Elçi Servet'in, galip devletlerin I. Dünya Savaşı'nda kendi yanlarında yer almayan tarafsız devletleri cezalandırmayı amaçladıkları yönündeki görüşünü haklı çıkarmaktadır. Yine selefi Elçi Arroyo'nun, İspanya'nın İtilaf Devletleri ile işbirliği politikasının başarısızlığa uğrayabileceği yönündeki uyarılarının isabetli olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla, İspanya'nın I. Dünya Savaşı boyunca İtilaf Devletleri'ne yakın duruşu; savaş sonunda beklenen sonucu vermemiştir.

1921 yılının Temmuz ayında başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimin ardından, İspanyol diplomatik yazışmalarının 1 yılı aşkın süreyle kapitülasyonlar meselesine değinmediği görülmektedir. Bu süre zarfında kaleme alınan raporlarda, İtilaf işgal kuvvetlerine karşı yürütülen Milli Mücadele hareketine bağlı olarak, Türkiye'de yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin konu edildiği görülmektedir. Kapitülasyonlar meselesinin tekrar gündeme girişi; Milli Mücadele'nin başarıya ulaşarak, TBMM Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasının ardından gerçekleşecektir.

3.2. Ermeni Sorunu

3.2.1. Tehcir Öncesi Gelişmeler

İspanyol diplomatik raporlarında Ermeni Sorunu ilk olarak, 1914 yılı başında Doğu Anadolu reformlarıyla bağıntılı olarak ele alınmaktadır. Söz konusu reformlar;

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan 3 Mart Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde ve bu antlaşmanın yerini alan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde öngörülmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti, “halkı Ermeni olan eyaletlerde ıslahat yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi, ıslahatların uygulanmasında tüm Avrupa devletlerinin kontrolünü” kabul etmektedir.⁴⁰¹ Osmanlı Hükümeti; antlaşmalara karşın hayata geçmeyen bu ıslahatları, 1914 yılına gelindiğinde, Balkan Savaşları'nın doğurduğu meselelerin kendi lehine sonuçlanabilmesi için tekrar gündemine alacaktır.

İstanbul İspanya Temsilcisi Ory, 18 Ocak 1914 tarihli raporunda Doğu Anadolu reformları hakkında bilgi vermekte; bu konuda Büyük Güçler ve Babıâli arasındaki görüşmelerin 35 senedir süregeldiğini belirtmektedir.⁴⁰² En son Almanya ve Rusya büyükelçileri, reformların tamamlanabilmesi için gereken düzenlemelerle ilgili bir rapor hazırlayarak Osmanlı Hükümeti'ne sunmuşlardır. Rapora yansıyan haliyle bu düzenlemeler;

“- 6 vilayete (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Harput) 1 Türk başmüfettiş ve 2 Avrupalı danışman atanması;

- danışmanların tarafsız bir devletten olması ve Türk başmüfettişle anlaşarak memurları görevden alma ve emir verme yetkilerinin olması;

- danışmanların yetkilerinin 5 yıl sürmesi ve 5 yıl daha uzatılabilmesi ya da yerlerine yeni danışmanların atanması için Osmanlı ile Büyük Güçler'in anlaşması;

⁴⁰¹ Anderson, a.g.e., s. 217-228; Guenter Lewy, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey**, The University of Utah Press, 2005, s. 7,8.

⁴⁰² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 182, İTDB, Rapor, “Doğu Anadolu’da Yapılması Gereken Önemli Reformlar Hakkında”, İstanbul, 20 Temmuz 1914. Dönemin Tiflis Başkonsolosu Münir Süreyya Bey’in *Ermeni Meselesinin Geçirmiş Olduğu Safahat-ı Siyasiyyeye Dair Tarihçe (1877-1914)* adlı eserinden, Elçi Ory’nin bu tespitin doğru olduğu görülmektedir. Babıâli ve İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Büyük Güçler arasında, Berlin Antlaşması’nın imzasının hemen ardından reformların içeriği, kapsamı ve uygulandığı hakkında sayısız yazışma ve görüşmenin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2001, s. 29 vd.

- danışmanların, Büyük Güçler'in aday göstereceği 5 kişi arasından Babiâli tarafından seçilmesi;

- Türk müfettiş ve danışmanlar arası bir anlaşmazlık olması halinde, Babiâli'nin anlaşmazlığın çözümünü İstanbul'da görev yapan Büyük Güçler'in büyükelçilerine devretmesi" şeklindedir.

Doğu Anadolu reformlarının uygulanış yöntemi; Rus uluslararası hukuk danışmanı Mandelstam'ın⁴⁰³ başkanlığı altında toplanan İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın İstanbul'daki hukuk başmüşavirleri (birinci dragoman) tarafından belirlenmiştir. Babiâli, bu haliyle reformların, Osmanlı yönetimi üzerinde bir müdahale ya da kontrol anlamına gelmesi nedeniyle teklifi reddetmiştir. Büyük Güçleri temsilen Almanya ve Rusya büyükelçileri ve Babiâli arasında geçen çetin görüşmeler sonrasında, Osmanlı Hükümeti emeline ulaşmıştır. Reformların, Büyük Devletler'in müdahalesi olmaksızın Babiâli tarafından uygulanması ve yabancı danışmanların yine kendisi tarafından seçilerek atanması kabul edilmiştir. Artık çözüm bekleyen en büyük sorun, danışmanlar ve müfettiş arasında çıkacak bir anlaşmazlık halinde uygulanacak yöntemdir. Almanya ve Rusya, böyle bir durumda çözümün büyükelçilere, Babiâli ise Osmanlı Bakanlar Kurulu kararına bırakılmasında ısrarcıdır.

Konu hakkında varılan nihai karar; *Osmanlı Ajansı* tarafından basına 9 Şubat günü duyurulmuştur.⁴⁰⁴ Gazetelerde yer alan haberlerde, Üçlü İttifak ve Üçlü Anlaşma'yı temsil eden Rusya ve Almanya büyükelçileri ile Babiâli arasında tam bir

⁴⁰³ André Nicolayévitch Mandelstam (1869–1949), Petrograd Üniversitesi'nde Uluslararası Hukuk alanında doktora yapmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde İstanbul Elçiliği hukuk başdanışmanı olarak görev almıştır. Bolşevik Devrimi ardından sürgün edilen diplomat, yerleştiği Paris'te insan hakları hukuku alanında çalışmıştır. Osmanlı Devleti ve Ermeni Sorunu üzerine birçok eseri bulunmaktadır. André N. Mandelstam, *Le sort de l'Empire ottoman*, Payot, Lausanne, 1917, <https://archive.org/details/lesortdelempireo00manduoft>; Alfred William Brian Simpson, *Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention*, Oxford University Press, 2004, s. 151, 152; Helmut Philipp Aust "From Diplomat to Academic Activist: André Mandelstam and the History of Human Rights", *European Journal of International Law*, V. 25, No: 4, 2014, s. 1105-1121.

⁴⁰⁴ Bkz., dipnot 192.

uzlaşma sağlandığının güvencesi verilmektedir. Elçi Ory, *Osmanlı Ajansı* tarafından duyurulmasıyla reformların resmileştiği; böylelikle sorunun tamamen çözüldüğü görüşündedir. Varılan uzlaşmada, Osmanlı coğrafyasının 6 bölgeye ayrılarak, her birine bir başmüfettiş atanması ve Doğu vilayetlerini kapsayan 2 bölgeye atanacak 2 başmüfettişin tarafsız devletlerin tebaası arasından seçilmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁵ Reformların kapsamı ise ilgili temsilcilik raporunda şu şekilde belirtilmektedir:

“- Yasaların ve emirlerin ilanında, ayrıca mahkeme dilekçe ve raporlarında yerel dillerin kullanılmasına izin verilecek. Ne var ki mahkeme kararlarında Türkçe kullanılacak, yerel dilde çevirinin eklenmesi imkânı tanınacak;

- Milli eğitim bütçesinden, toplumun her unsuruna- bu unsurların kendi okullarına özel destek verilmesine bakılmaksızın- pay ayrılacak;

- Barış döneminde kendi bölgesinde askerlik hakkı tanınacak;

- Kürt Hamidiye Alayları, jandarma ve yerel süvari birliklerine çevrilecek;

- Farklı unsurlar umumi meclislerde eşit ya da nüfuslarıyla orantılı olarak temsil edilecek.”

İspanyol elçi raporunda, Osmanlı Hükümeti’nin kendi inisiyatifiyle gerçekleştireceği bu reformların, kültürel refah ve güvenliği hedeflediğini yazmaktadır. Doğu vilayetlerinde görev yapacak 2 başmüfettişin, Büyük Güçler’in aday gösterdiği ve tarafsız devletlerin seçtiği aday listelerinden en yakın zamanda atanmaları beklenmektedir.

24 Şubat tarihli bu raporla birlikte reformların uygulanış yöntemiyle ilgili olarak müzakere edilen ve karara bağlanan noktalar arasında farklar olduğu görülmektedir. 18 Ocak tarihli İspanyol temsilcilik raporuna yansıyan haliyle;

⁴⁰⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 62, İTDB, Rapor, “Anadolu’daki Reformların Uygulanışını Açıklıyor”, İstanbul, 24 Şubat 1914.

başmüfettişlerin Türk olmaları konusunda herhangi bir uzlaşmazlık bulunmamaktadır. Öte yandan, yabancı danışmanların göreve gelmelerinde belirleyici devletin hangisi olacağı noktası çekişmeye neden olmaktadır. Oysa son karara göre, doğu illerinde görev yapacak başmüfettişlerin Türk değil; tarafsız devlet tebaasından, yabancı kişiler olacakları anlaşılmaktadır. Dahası bu kişiler, Babıâli tarafından atanacak olmalarına rağmen, Büyük Güçler tarafından aday gösterilen ve tarafsız devletlerin süzgecinden geçen bir listeden seçileceklerdir. Şu halde, Osmanlı Hükümeti'nin reformları dış müdahale olmaksızın uygulama hakkını elde ettiği, fakat doğu vilayetlerinde görev yapacak heyetlerde yabancı temsilcilerin, danışmanlık pozisyonundan başmüfettiş pozisyonuna yükseltilmesini de kabul ettiği söylenebilir.

1914 yılının Haziran ayı itibariyle Doğu vilayetlerinde görev yapacak yabancı başmüfettişlerin atamalarının yapılmasına rağmen⁴⁰⁶, Avrupa'da I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de katılımı nedeniyle reformlar uygulamaya geçemeyecektir. Hükümeti'nin Doğu Anadolu ıslahatlarını, Berlin Antlaşması'nın imzasından 35 yıl sonra tekrar gündemine almasında Balkan Savaşları'nın etkisinin büyük olduğu söylenebilir. İspanyol temsilcilik raporlarındaysa, Hükümet'i buna iten sebepler; Ege Adaları meselesinde Büyük Güçlerin vereceği kararın Osmanlı lehine olmasını sağlamak ve Fransa'dan talep edilen krediyi bir an önce temin etmek olarak belirmektedir. Bu görüşün doğruluk payı, Sadrazam Said Halim Paşa'nın 29 Haziran 1913 tarihinde Büyük Güç temsilciliklerine gönderdiği notada da belirmektedir. Sadrazam notasında, umumî ıslahat projelerinin tamamlandığını belirterek, Avrupa Devletleri'nin "Balkan Savaşları'ndan doğan zararların tazmin ve telâfisi ve Osmanlı'nın Asya'daki topraklarının ilerleyip gelişmesi için (verdikleri) maddi ve manevi destek sözünü" hatırlatmaktadır.⁴⁰⁷ Reformların tekrar gündeme gelmesinde diğer bir etken; Balkan Savaşları sonunda İttihat ve Terakki idaresinin Anadolu'yu ön planda tutan politikalarıdır. Afrika toprakları ve ardından Balkanların

⁴⁰⁶ Ataması gerçekleşen kişilerin; Hollanda sömürgelerinde yüksek memurluk yapmış Mösyö Vestenenk ile Norveç Askeri Akademisi'nde hukuk öğretmenliği yapan Binbaşı Nikola Hof oldukları anlaşılmaktadır. Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s. 117, 118.

⁴⁰⁷ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s. 104, 105.

kaybedilmesiyle, İttihat ve Terakki iktidarı - benzer bir durumun Anadolu’da da yaşanmaması için- Anadolu’da güçlü bir Türk Devleti teşkil edilmesi fikrinde yoğunlaşacaktır.⁴⁰⁸ Bir başka deyişle, Avrupa devletlerinin Balkanlar üzerindeki müdahaleci politikalarının, Doğu Anadolu’daki Ermeni unsuruna yönelmemesi için Anadolu vilayetlerinde idari ıslahat gerekliliği doğmuştur.⁴⁰⁹ Reformların asayiş ve adli, yani idari niteliğinin ön planda tutulması da, yine Doğu Anadolu meselesinin bir azınlık -Ermeni ve Kürt- meselesine dönüştürülmesini engellemek amacını taşımaktadır.

Tam da bu çabaların tersine, I. Dünya Savaşı’nın gelişmeleri Ermeni Sorunu’nun şekillenmesine neden olacaktır. Osmanlı Devleti’nin 3 Ağustos 1914 tarihinde ilan ettiği seferberlik çerçevesinde askere alımlarla birlikte, Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerinde Ermeni ayaklanmaları görülecektir.⁴¹⁰ Osmanlı

⁴⁰⁸ İttihat ve Terakki çevrelerinde Balkan Savaşları’nın Türkleri önce Avrupa’dan sonra da Anadolu’dan çıkarmayı hedefleyen Doğu Sorunu’nun bir parçası olduğu tartışılmıştır. Osmanlı idaresinin Anadolu’da güçlendirilmesi gerektiğine dair görüşlerin fikir çevrelerinde de sıkça dile getirildiği görülmektedir. Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 253-255.

⁴⁰⁹ Zürcher eserinde, Mayıs 1913’te Taşnaksutyun temsilcilerinin Doğu Anadolu’daki Ermenilerin korunması amacıyla yabancı bir jandarma örgütünün kurulması için Babıâli’ye başvurduklarını belirtmektedir. Buna göre Babıâli İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetleriyle görüşmüş ve söz konusu iki müfettişlik bu görüşmeler sonucunda oluşturulmuştur. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2005, s. 169. Söz konusu İspanyol temsilcilik raporlarında Taşnaksutyun’un talebiyle ilgili bir bilgi rastlanmamaktadır.

⁴¹⁰ Esat Arslan, “1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM, S. 7, Sonbahar 2002, s. 23. Bu tarihteki ayaklanmalar, Osmanlı Ermenilerinin ilk ayaklanmaları değildir. Osmanlı Ermenileri, Berlin Antlaşması’nın kendilerine Yunan ve Bulgarların elde ettiği türden bir fayda sağlamaması üzerine 1880’lerden itibaren silahlı ayaklanmaya gitmişlerdir. Osmanlı topraklarında kurulan birkaç komitenin yanı sıra 1887 yılında Cenevre’de kurulan Hınçak Devrimci Parti; Türkiye, Rusya ve İran topraklarındaki Ermenilerin bağımsız Ermenistan altında birleşmesini hedeflemektedir. Hatta Parti’nin siyasal programında; “bu devrimin, Osmanlı’ya yabancı bir devletin saldırmasıyla başlatılacağı” yer almaktadır. 1896 yılından itibaren Ermeni faaliyetlerinde, Taşnaksutyun adlı örgüt başı çekmiştir. 1890-1896 yılları arasında çıkarılan birçok Ermeni ayaklanması ve Osmanlı Devleti’nin bunlar karşısında aldığı tedbirler, bu örgütlenmeler tarafından yurtdışında Ermeni propagandası için kullanılmıştır. Rusya, Osmanlı topraklarına yönelik politikaları doğrultusunda Ermeni örgütlenmelerini beslemiştir. Lewy, **a.g.e.**, s. 3-30. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **Ermeni Komiteleri (1891-1895)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001; Erdal İlter, **Türkiye’de Sosyalist Ermeniler’in Silâhlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele’de Ermeniler (1890-1923)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005; **Ermeni Komitelerin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Meşrutiyet’in İlanından Önce ve Sonra**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003; Orhan Koloğlu-Mehmet Okur, “Taşnak Komitesi’nin Anadolu’da Örgütlenişine Dair Bir Rapor”, **Karadeniz**, S. 10,

Ordusu'nda görev yapan Ermeni asker ve subayların, silahlarıyla birlikte firar etmesi ve bu ayrılıkçı ayaklanmalara katılması, bölgedeki olayları şiddetlendirecektir. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte, Ermenilerin oluşturduğu gönüllü alayları sınırı geçerek Rus Ordusu'na katılacaklardır. Düşman kuvvetlere casusluk yapan ve lojistik destek sağlayan Ermeniler, aynı zamanda yerel Müslüman halka saldırılarda da bulunacaklardır.⁴¹¹ Rusya gibi İngiltere ve Fransa'dan da el altından silah ve teçhizat yardımı alan Ermeni komiteleri ve bunlarca kurulan çeteler, Osmanlı ordusunun ikmal kuvvetlerine ve bağımsız birliklere saldıracaklar, telgraf hatlarının kesilmesi ve karakolların basılması gibi olaylara karışacaklardır.⁴¹² Bu tür isyan ve düşmanla işbirliği faaliyetlerinden en önemlisi 1915 yılı Nisan ayında Van, Çatak ve Bitlis'te başlattıkları ve Van'ın Rus ordularınca işgalini kolaylaştıracak olan isyandır.⁴¹³ Osmanlı ordusunun Çanakkale, Kafkasya ve Suriye cephelerinde savaştığı bir sırada, Ermeni çetelerinin bu tür faaliyetleri, kuvvetlerini cephelerden çok isyanlara sevk etmesine neden olacak, Babıâli'nin aldığı asayiş tedbirleri ise yetersiz kalacaktır. Doğu Anadolu'daki bu olayların genel bir ayaklanma niteliği kazanması üzerine, Dâhiliye Nezareti, 24 Nisan 1915 tarihinde vilâyet ve mutasarrıflıklara "Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması" yönünde emir

2011, s. 127-134; **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C. I-II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

⁴¹¹ Lewy, **a.g.e.**, s. 92. Ayrıca bkz., Mehmet Perinçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Ermenilerinin Rus Ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler", **Karadeniz**, S.10, 2011, s. 9-50; **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

⁴¹² Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004, s.48-54. Bu devletlerin Osmanlı Ermenileriyle ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz., Yusuf Sarıınay, "Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri", **Ermeni Araştırmaları**, S. 7, Sonbahar 2002, s. 55-70; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)**, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)**, C.III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)**, C. IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

⁴¹³ Lewy, **a.g.e.**, s. 95-109; Yusuf Halaçoğlu, **Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı, Belgeler**, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2005, s. 8. Van isyanının ayrıntıları hakkında bkz., Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994; Faiz Demiroğlu, **Van'da Ermeni Mezâlimi (1895-1920)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.

verecektir.⁴¹⁴ Mayıs ayı başlarında isyan çıkartan Ermenilerin, savaş bölgesinden çıkarılması ve başka bölgelere sevk uygulamaya konacaktır.⁴¹⁵ Sevk işlemi, 29 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ile yasallaşacak;⁴¹⁶ böylelikle, Ermeni komitelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği bölgelerdeki Ermeni nüfusun savaş alanı dışında bulunan Suriye ve Halep'e nakil ve iskânları karara bağlanacaktır.⁴¹⁷

3.2.2. Tehcir Sırasındaki Gelişmeler

İspanya Dışişleri Bakanlığı arşivinde, 1915 yılının Mart-Mayıs aylarında İstanbul Temsilciliği tarafından Bakanlığa gönderilen çok az sayıda rapor bulunduğu; bu raporlardaysa sözü geçen gelişmelere dair herhangi bir bilginin yer almadığı görülmektedir. Aynı şekilde 1915 yılının diğer aylarına ait raporlarda da Ermeni ayaklanmaları, Ermeni çetelerinin düşmanla işbirliği faaliyetleri ya da Tehcir Kanunu hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Ermeni Sorunu'na değinen raporlarsa diğer ülkelerde akredite bulunan İspanyol temsilciliklerinden gönderildiği; içerdiği bilgilerin de dolaylı oldukları gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda

⁴¹⁴ Halaçoğlu, **Ermenilerin Suriye'ye Nakli...**, s. 9.

⁴¹⁵ Başkumandan Vekili Enver Paşa 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Van ve çevresinde Ermeni isyanlarının devam etmesi üzerine, isyan çıkaran Ermeni ailelerin Rus sınırı dışına çıkartılmasını ya da Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtılmasını talep etmiştir. Dâhiliye Nezâreti'nin 13 Mayıs 1915 tarihli tezkeresinde, bu kişilerin Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine sevkleri uygun görülmüştür. Berna Türkdogan, **Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 69-70.

⁴¹⁶ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s.155-157. Kanun metni için bkz., Salâhaddin Kardeş, **"Tehcir" ve Emval-i Metrûke Mevzuatı**, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 17-20.

⁴¹⁷ Tehcir yapılacak yerler; Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri, Halep vilayetinin merkez kazası hariç Belen, Cisir-i Şuğur ve Antakya'daki köy ve kasabalar, Maraş sancağı, Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket Sancakları olarak belirlenmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)**, aynı yer. Ermeni Sorunu hakkında geniş bir literatür bulunmakla birlikte, sorunun tarihsel arkaplanı, tehcir kararını aldırان sebepler ve kanunun uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitabevi, 2005; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler**, TTK Yayınları, Ankara 2001; Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917**, TTK Yayınları, Ankara, 2005; Hikmet Özdemir-Kemal Çiçek-Ömer Turan-Ramazan Çalık-Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara, 2005; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994; İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1992; Bilal Şimşir, **Ermeni Meselesi, (1774-2005)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2005.

Ermeni Sorunu'na işaret eden ilk belge, Bern İspanya Temsilcisi'nin İspanya Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği, 16 Ekim 1915 tarihli rapordur.⁴¹⁸ Rapor, Ermeni Yardım Komitesi (*Comité de secours aux Arméniens*) tarafından gönderilen “Eylül-Ekim 1915” tarihli bir genelgeyi iletmekte; konu hakkında herhangi bir yorum içermemektedir. “Çağrı” başlıklı Fransızca olarak hazırlanmış genelgede Türkiye'nin, “dehşet sınırını aşan olayların arenası” olduğu belirtilmekte ve bu durum “İslam'ın özel egemenliğini Türk İmparatorluğu'nda hâkim kılmak amacıyla Ermeni halkının sistematik imhası” olarak nitelendirilmektedir. Genelge “100.000'e yakın Ermeni'nin; katledilmiş ya da Anadolu'daki yurtlarından kitleler halinde Mezopotamya çöllerine ya da başka bölgelere sürgün edilmiş, sefilce yok edilmiş olduklarını” yazmaktadır. Genelgede ayrıca, başta kadın ve çocuklar olmak üzere çok sayıda Ermeni'nin din değiştirmeye zorlandıkları iddia edilmektedir. Komite, aktardıkları bu olayları, “karakterleri ve statüleri sebebiyle dürüst ve reddedilemez görgü tanıklarının doğruladıklarını” vurgulamaktadır. Ermenilere yardım için İsviçre halkına çağrı yapılmakta; Ermeni halkın İsviçre'ye davet edilmesi talep edilmektedir. Komite bu genelgeyle birlikte, hayatta kalan Ermenilerin kurtarılması için, İstanbul Hükümeti'ne nüfuz uygulayabilecek güçteki tüm ülkelerin kamuoyuna çağrıda bulunmaktadır. Genelge sonunda, İsveç'in çeşitli şehirlerinden ve içlerinde birçok İsviçre Ulusal Meclis üyesinin de bulunduğu 100 kişinin imzasının yer almaktadır.

İstanbul İspanya Temsilciliği'nin Dışişleri Bakanlığı'nı, Ermeni Sorunu'nun doğuşuna sebep olan olaylar hakkında bilgilendiren herhangi bir yazışmasına

⁴¹⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No: 203, Bern Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “Ermeni Yardım Komitesi'nden Bir Genelgeyi İletiyor”, Bern, 16 Ekim 1915. İspanyal Temsilciliklerinden gönderilen raporların ön yüzünde, kimi zaman İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili müsteşarı ya da bakanın bizzat kendisinin el yazısıyla düştüğü notlara rastlanmaktadır. Bu notlarda genellikle, temsiliye verilecek cevabın/emrin kısa özeti ya da içeriğinin kendilerini ilgilendirmesi nedeniyle “raporun ilgili şehir temsilciliklerine yönlendirilmesi” ifadesi yer almaktadır. 16 Ekim 1915 tarihli Bern Temsilciliği'nden gönderilen bu raporun ön yüzündeki nottan, raporun 29 Ekim 1915 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nca görüldüğü anlaşılmaktadır. Ne var ki söz konusu bu raporda, cevap verilmesi ya da İstanbul Temsilciliği'ne gönderilmesi şeklinde bir not düşülmemesi ve de yazışmanın devamının bulunmaması dikkat çekicidir. Bu durum, Komite'nin aynı genelgeyi İsviçre'de bulunan diğer İspanyol temsilciliklerine ve -yaptığı çağrı göz önüne alınırsa- muhtemelen diğer ülkelerin dış temsilciliklerine de göndermiş olmasıyla açıklanabilir.

rastlanmadığı gibi, ilgili raporlarda meseleye; başka gelişme ve olaylar vesilesiyle, dolaylı olarak değinmektedir. Bu sınıflamaya girebilecek raporlarda, İspanyol elçi Arroyo'nun olaylara bakış açısını ortaya koyan ifadeleri, -İspanyol diplomasisinin de yönünü etkileyeceği düşünüldüğünde- oldukça dikkat çekicidir.

23 Kasım 1915 tarihli raporunda Elçi Arroyo, I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı Hükümeti'nin müttefikleriyle olan ilişkilerini konu etmektedir.⁴¹⁹ Raporun devamındaysa, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yabancılara ve başta Ermeniler olmak üzere azınlıklara yönelik politikalarına dair yorumlarda bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki elçi, bu politikaların karar-uygulama-sonuç aşamaları hakkında bir bilgi vermemekte; kullandığı dil adeta Dışişleri Bakanlığı'nın durum hakkında zaten- bilgi sahibi olduğu izlenimi vermektedir. Elçi, “daha önceki raporlarında da birçok kez ‘Jön Türklerin’ artmakta olan yabancı düşmanlığı ve küstahlığından bahsettiğini” yazmaktadır. Jön Türkler, Çanakkale Savaşı'nda elde ettikleri zaferle birlikte, açıkça, “yaşamak için Türklerin yeteceğini, tüm yabancılardan kurtulunması gerekliliğinden” bahsetmektedirler. Elçi Arroyo'nun Jön Türklerin ağzından aktardığı bu sözlere, parantez içinde kendi yorumunu da eklediği görülmektedir: “Ermenilere de böyle son verdiler ve şimdi (aynı şeyi) genel olarak Avrupalılara ve bilhassa Rumlara karşı başlatıyorlar.”. Jön Türkler, “vatanlarını yalnız yetiştirmek istediklerini” ifade ederken; azınlıkları, “yabani ot” diye adlandırmaktadırlar. İspanyol diplomat, İttihat ve Terakki idaresinin, “yabani otları ayıklamakla, sağlıklı ve verimli toprakları da alıp götürdüklerini, geriye hiçbir bitkinin filizlenmediği çakıl ve kayaların kaldığı” yorumunu yapmaktadır. Elçi Arroyo'nun, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne atfettiği bu sözleri, yabancı düşmanlığının da ötesinde Hristiyan/gayrimüslim düşmanlığı olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Elçinin, Hükümet'in Ermeni ve Rum tebaaya karşı ‘bir ayıklama’ siyaseti güttüğüne inandığı; azınlıkları Osmanlı toplumunun yararlı kesimi, Müslüman-Türk unsuru ise en hafif ifadeyle ‘verimsiz’ ve ‘faydasız’ gördüğü açıktır. Bunun yanı sıra “Jön Türklerin yabancı düşmanlığından, tarafsız devlet temsilcilerinin

⁴¹⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 458, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 23 Kasım 1915.

korktuğu” sözleri ışığında; İttihat ve Terakki yönetiminde yükselen Türk milliyetçiliğinin savaşımayan devlet temsilcilerini rahatsız ettiği yorumu da yapılabilir.

Ermeni Sorunu’nun İstanbul Temsilcilik raporlarına doğrudan konu edilmesi; 1916 yılının Şubat ayı sonunda gerçekleşmektedir. Osmanlı Hükümeti, Fransızca olarak bastırdığı *Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemleri Hakkında Hakikat (Vérité sur le Mouvement Révolutionnaire Arménien et les Mesures Gouvernementales)* adlı kitapçığın 4 nüshasını temsilciliğe yollamıştır.⁴²⁰ 1916 yılı İstanbul basımı 15 sayfalık bu kitapçıkta, Osmanlı Hükümeti, Ermeni meselesinin doğuşu ve gelişimini genel hatlarıyla aktarmaktadır. Kitapçık Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun güvenini kazanmış, devlet idaresi ve ekonomi içinde en yüksek mevkilere ulaşabilen bir millet iken; 1878 Berlin Kongresi sonrasında imzalanan antlaşmayla birlikte, İmparatorluğun düşmanı olan Rusya’nın koruması altına girdiğini anlatmaktadır. İmparatorluk içindeki Ermeniler, bu tarihten itibaren antlaşmanın verdiği güçlü rekabet ve teşvikle birlikte, Avrupa’nın dikkatlerini kendilerine çekebilmek için Hınçak ve Taşnak adlı gizli örgütlenmeler kurmuşlardır.

Kitapçık, bu komitelerin “bağımsız Ermenistan emelleri” için giriştiği faaliyetlerde Rusya’nın oynadığı etkin role dikkat çekmeye çalışmaktadır. Özellikle bu savı desteklemek amacıyla, Rus Çarı’nın “*Ermeniler, bazılarınızın halen kurbanı olmaya devam ettiği üzerinize asılı beş yüzyıllık despotizm ve kölelikten kurtulma zamanı geldi. Özgürlük ve adaletten faydalanmak için Çarlık asası altında kan kardeşlerinize katılın.*” sözlerine yer verildiği görülmektedir. Rus elçi ve konsolosların Ermeni komiteleriyle olan temasını gösteren yazışmalarından ve Ermeni basınında yer alan kışkırtıcı yazılardan örnekler verilmekte; komitelerin, Osmanlı ordusu ve Müslüman halka karşı giriştiği saldırılar özetlenmektedir. Saldırıların merkezi olarak ismi geçen yerler arasında Muş, Kozan, Van, Bitlis, Zeytun, Diyarbakır, Sivas, Suşehri, Merzifon, Amasya, Şarki-Karahisar, İzmit, Adapazarı, Bursa, Boğazlıyan,

⁴²⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 101, İTDB, Rapor, “Hükümetin Ermeni Devrim Hareketi Üzerine Yayınladığı Broşür”, İstanbul, 29 Şubat 1916.

Maraş, Urfa bulunmaktadır. Kitapçıkta ayrıca, Osmanlı Hükümeti'nin çıkardığı Tehcir Kanunu'nun gerekçesi açıklanmaktadır. Buna göre; “(benzer saldırılar hakkında) *İmparatorluğun dört bir yanından gelen dilekçeler ile (beliren) ülkenin iç sükûneti ve dış savunmasını sağlama ihtiyacı; Ermenilerin bulunmalarının zararlı olduğu düşünülen yerlerden çıkarılmasını, daha güvenli ve yabancı etkilerden uzak iç bölgelere transferini gerekli kılmıştır*”. Ermenilerin bu uygulama sırasında “üzücü taciz ve saldırıların kurbanı olduklarının” kabul edilmekle birlikte; “Müslüman halkın, vatandaşı oldukları ülkenin varlığını tehlikeye düşürmek için ihanet ve isyana çalışan Ermenilere karşı derin öfkesi nedeniyle, bu olayların acıklı olmasına rağmen önlenemez olduğu” ifade edilmektedir. “Tamamıyla öngörülemez bu tür olayların bir daha yaşanmaması için alınan önlemlere karşın”, konvoylara saldırılar yapılmış; Ermenilerin can ve mallarını korumak amacıyla görevli jandarma ve polislerin öldürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine özel bir yasa çıkarılarak, tehcir edilen Ermenilerin mallarının korunması için bir komisyon kurulmuştur.⁴²¹ Kitapçıkta, bu komisyonun Sivas'taki soruşturma sonucu hazırladığı rapordan örnekler sunulmaktadır. Buna göre; görevlerini kötüye kullanmaktan Divan-ı Harbe gönderilen 53 Osmanlı sivil, askerî, adlî ve vergi memuru hakkında ceza hükmü verilmek üzeredir. Aralarında sivil memurlar, jandarma ve askerlerin bulunduğu 56 kişiye, Divan-ı Harp mahkemesince 1 ay ve 3 yıl arasında değişen hapis ve çeşitli miktarda tazminat cezalarına çarptırılmış, jandarmaların rütbeleri düşürülmüştür. Aynı şekilde, Osmanlı ordusuna mensup 46 subay ve asker ile 2 jandarma komutanı ve 2 jandarma eri çeşitli suçlardan dolayı Divan-ı Harbe çıkarılacaktır. Ayrıca 34 kişi benzer suçlardan 1 ayla 3 yıl arasında hapis ve tazminat cezasına çarptırılmış, 4 kişi de hırsızlık ve gasp suçlarından mahkemeye sevk edilmiştir.

⁴²¹ Burada sözü geçen yasa, 10 Haziran 1915 tarihinde yayımlanan talimatnamedir. Buna göre illerde kurulacak olan *Emvâl-i Metrûke Komisyonu* (Terkedilmiş Mallar Komisyonu) bir başkan ile mülkî ve maliyeden birer üyeden oluşacaktı. Komisyonlar, tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarını kayıt ve koruma altına almakla görevliydi. Kemal Çiçek, “Türk-Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri: Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, *Teori*, S. 183, Nisan 2005, s. 78. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)**, s. 179. Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düvün ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat'ın metni için bkz., Kardeş, *a.g.e.*, s. 23-31.

Kitapçıkta, İtilaf Bloğu devlet adamları ve basınının, Osmanlı Hükümeti'ni "Ermeni ve diğer Hristiyan unsurları yok etmek amacıyla özel bir politikaya ... yöneldiğine dair" suçlayan beyanat ve yayınları; "saçmalıklar ağı" olarak nitelendirilmektedir. Babıâli'nin bu tür suçlamalara yönelik değerlendirilmesi şöyledir:

"Ülke içinde bir ihtilalin patlak vermesinin yanı sıra İmparatorluk Ordusu'nu zor duruma sokmak amacıyla; Devlet'e karşı ayaklanmaları için bağımsız bir Ermenistan'ın çekici umutlarını önlerine sererek Ermenileri teşvik edenler ve galeyana getirenler, yalnızca İtilaf Devletleri'nin kendileridir.

Ve talihsiz Ermeniler, sadece milli ideale ulaşma hayali ile bu devasa mücadeleye atıldılar. Onlara karşı zorunlu olarak alınan önlemler, sadece kendilerinin ve onları teşvik edenlerin eserlerinin sonuçlarıdır."

İspanyol elçi Arroyo, Osmanlı Hükümeti'nin bu kitapçığı yayınlamak, "Ermenilere karşı yürüttüğü 'tarifsiz davranışla' ilgili olarak yabancı ülkelerin protestoları karşısında kendisinden emin gibi gözükse de aslında meseleyi 'derinleştirdiğini' " yazmaktadır. Ona göre, Jön Türkler'in nerede duracağını tam anlayabilmek için, gerçekten de meselenin derinine inmek gerekmektedir. Zira Jön Türkler bu kitapçıkla birlikte, yapacakları yeni zulümler için kamuoyunu hazırlamak amacındadırlar. Elçinin; Hükümet'in, Ermenilerin Kafkaslarda Ruslara yardım ederek hayatta kalmalarından dolayı öfkeli; Ermenilerin "çalışkan ve zeki", Türklerinse "üşengeç ve işe yaramaz" olmalarından dolayı da kıskançlık içinde olduğu yorumuysa dikkat çekicidir.

Bu ifadeleri doğrultusunda İspanyol diplomatın, dünya kamuoyundan yükselen protestoların; Hükümet'i, söz konusu kitapçığı bastırarak yabancı temsilciliklere göndermeye iten temel faktör olduğuna inandığı anlaşılmaktadır. Aynı ifadeler, elçinin İttihat ve Terakki Hükümeti'ne ve dolayısıyla kitapçığın içeriğine karşı, derin bir güvensizlik duyduğu şeklinde de yorumlanabilir. Zira elçi, kitapçığın Ermeni meselesinin doğuşundan o güne kadar yaşananlara getirdiği açıklamaları ve hatta İtilaf Devletlerine yönelttiği suçlamaları tamamıyla, 'Babıâli'nin kendinden emin bir duruş

çizmesine' indirgemektedir. Hatta bu açıklama ve iddiaların doğruluğu ya da yanlışlığına dair hiçbir değerlendirmede bulunmamakta; fakat karşılık böyle bir kitapçığın dağıtılışını dahi 'gelecek yeni zulümlerin habercisi' olarak yorumlamaktadır. Yine benzer bir şekilde; Tehcir Kanunu'nun çıkarılış ve uygulanışıyla ilgili olarak verilen gerekçe ve bilgileri göz ardı etmekte; tehciri, "tarifsiz davranış" olarak nitelendirmektedir. Bütün bunların yanı sıra, elçinin Jön Türkler'in Ermenilerle karşı öfke ve kıskançlık içinde olduğu görüşü özellikle dikkat çekicidir. Şu haliyle elçinin -Hükümet, kitapçıkta Ermenilere yönelik bir yok etme politikası güttüğü iddialarını açık dille reddettiği halde- tehcirin bir Jön Türk fanatizminden kaynaklandığına inandığı söylenebilir.

İspanyol diplomat, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı güvensiz tutumunu, 12 Nisan 1916 tarihli raporunda da sürdürmektedir.⁴²² Babıâli, İspanya Dışişleri Bakanlığı'na iletmek üzere Temsilciliğe, *Ermeni Devrimci Hareketi ve Tutkusu (Die Leidenschaft und Bewegung armenische Revolutionäre)* adlı Almanca basılmış fotoğraf albümünden 2 nüsha göndermiştir.⁴²³ Hükümet, albümde, Rus ordusuna katılan işbirlikçi Ermenilere ait fotoğrafların yer aldığını belirtmektedir. Ne var ki elçi, "bu albümün bir tek şeyi kanıtlayamadığı; fotoğraftaki kişilerin, gerçekten de ülkeleri için savaşan Ruslar mı yoksa Osmanlı Ermenileri mi olduğunu göstermediği" görüşündedir. Şu haliyle, İspanyol elçinin Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni Sorunu'yla ilgili iddialarına şüpheyile yaklaştığı anlaşılmaktadır. Öte yandan albümün Almanca hazırlanmış olması; Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın, Ermeni Sorunu'yla ilgili olarak dünya kamuoyunda uyanan tepkilere karşı müttefikleri Osmanlı Devleti'ne destek verdiği şeklinde yorumlanabilir.

İspanyol diplomatik yazışmalarına yansıyan bir başka gelişme 29 Mart 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kaldırılarak, 10 Ağustos 1916 tarihinde

⁴²² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 171, İTDB, Rapor, "Ermeni Devrim Hareketi Üzerine Bir Albüm Gönderiyor", İstanbul, 12 Nisan 1916.

⁴²³ Arşiv taraması sırasında, raporun ekinde yer aldığı belirtilen bu albüme ulaşılamamıştır.

Ermeni Katogigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesidir.⁴²⁴ Elçi Arroyo, bu gelişmeyi aktaran raporunun büyük bir kısmını; Ermeni Kilisesi'nin organizasyonu hakkında detaylı bilgilere ayırmaktadır.⁴²⁵ Rapora yansıyan haliyle 1916 Nizamnamesi'nin getirdiği en büyük değişiklik⁴²⁶; Sis ve Ahtamar (Akdamar) katogigosluklarının birleştirilerek, İstanbul ve Kudüs patrikliklerine eklenmesi; İstanbul Patrikliği'ninse kapatılarak Kudüs'tekine taşınacak olmasıdır. Oysa kuruluşundan bu yana, Ermeni Kilisesi'nin en yüksek ruhani makamını katogigosluklar oluşturmaktadır. O tarihe kadar Kafkas Rusya'daki Eçmiadzin, Van Gölü'ndeki Akdamar ile Adana yakınlarındaki Sis olmak üzere üç adet katogigos bulunmaktadır. Yine bu nizamnameye kadar Patriklikler, idari-siyasi temsille görevli ve skolastik olarak katogigosluklara göre, alt bir kademede yer almaktadır.⁴²⁷ Rapora göre, 1916 Nizamnamesi'nin getirdiği bir diğer değişiklikse; patriği ve patrikliğin ruhban ve sivil konseylerini seçmekle yetkili Meclis-i Umumi'nin kaldırılacak olmasıdır. 1863 Nizamnamesine göre Meclis-i Umumi, 20'si rahipler tarafından seçilen ruhban sınıfından; 80'i İstanbul'da yerleşik olan ve 40'ı da diğer vilayetleri temsil eden Ermenilerden olmak üzere 140 kişiden oluşmaktadır. Yeni nizamnameyle birlikte, bu meclis yerine, 12 kişilik Dini Meclis (Meclis-i Ruhani) ile Karma Meclis (Meclis-i Muhtelit) kurulacaktır.

İspanyol diplomat, nizamname değişimiyle ilgili olarak, “Jön Türk Hükümeti'nin, var olanı ve gelenekseli öğütmeye hevesli” olduğu yorumunda bulunmaktadır. Hatta değişiklikleri, “ayrımcılığa tabi olmuş ve kötü davranılmış bir

⁴²⁴ Murat Bebiroğlu, **Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri**, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 158 -159.

⁴²⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 347, İTDB, Rapor, “Ermeni Patrikliği'nin Nizamname Reformu”, İstanbul, 21 Ağustos 1916.

⁴²⁶ Elçinin sunduğu bilgilerin birebir doğru ve ayrıntılı olmalarından ötürü, nizamname değişikliklerini rapordan sunulması tercih edilmiştir. Karşılaştırma için bkz., Bebiroğlu, **a.g.e.**, aynı yer; Bengi Kümbül, **Tercüman-I Hakikat Gazetesine Göre Osmanlı Ermenileri (1914-1918)**, Tarih Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Eskişehir, 2005, s. 39-42. Elçinin 1863 yılına ait nizamname için 17 Mart, 1916 yılına ait nizamname içinse 1 Ağustos tarihlerini vermesinin, Rumi-Miladi takvim arasındaki 13 günlük farktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

⁴²⁷ Ermeni Kilisesi hiyerarşisi için ayrıca bkz., Mahmut Niyazi Sezgin, “Ermenistan'da Dini Yapı-Dini Hayat”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM, S. 8, Kış 2003, s.153-176.

ırk ve halkın, İmparatorluk içinde sahip olduğu az miktardaki özgürlüğe bir darbesi” olarak değerlendirmektedir. Elçiye göre, Kafkaslarda Rus ordularının Türk bölgesine girmesi, Ermeni Sorunu’nu “kritik bir noktaya” getirmiştir. Bu aşamada, kapatılacak olan Meclis-i Umumi’nin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Jön Türkler; Gregoryen Ermenilerinin, Rum Ortodoks toplumundan çok daha fazla imtiyazlara sahip olduklarına inanmaktadırlar. Jön Türkler’e göre; Rum Ortodoks toplumu, biri tamamen dini diğeryse karma olan iki meclisle yönetilirken; Ermenilerin Meclis-i Umumisi -benzer iki meclise tek bir çatıda toplamasının ötesinde- geniş yasama yetkileriyle donatılmıştır. Hükümet; devrimci Ermeni örgütlerine 1863 Nizamnamesi’nin sebep olduğuna; siyasi partilerin etkisinde kalan dini kurumlar nedeniyle, birçok Ermeni rahibin komitacı olduğuna inanmaktadır. Elçinin ‘siyasi parti’ ifadesiyle, Osmanlı siyasal partilerini değil, fakat Hınçak ve Taşnak komitelerini kastettiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Elçi Arroyo; raporunun devamında, Osmanlı Hükümeti’nin bu inancındaki haklılık payını kabul etmektedir. Ona göre, “vaazların politik ve milliyetçi propaganda için kullanılması ve yüksek rütbeli rahiplerin ruhani olarak Eçmiadzian Kilisesine bağlı olmaları düşünülünce, Ermeni rahiplerin Rusların kışkırtmalarına uymaları olağandır”. Dahası, Moskova Hükümeti, Anadolu üzerindeki siyasi planları doğrultusunda, son yıllarda Eçmiadzin Kilisesi’ne geniş yetki ve imtiyazlar garanti etmiştir. Bununla birlikte İspanyol diplomat; Eçmiadzin Kilisesi’nin ruhani üstünlüğü kullanarak, Osmanlı Ermenileri üzerinde elde ettiği etkin nüfuzu; yine “Osmanlı Hükümeti’nin zulüm ve kötü muamelesine” bağlamaktadır. “Jön Türkler’in zavallı Ermenilere uyguladığı idarenin; Rusların davalarına hizmet ettiği; Ermenilerin sempatisini bu şekilde kazandıkları kesindir.”. Elçi, aksi halde böyle bir gerekçelendirmeye Ermenilerin kendilerinin karşı çıkacaklarını belirtmektedir.

İspanyol diplomat, 1916 Nizamnamesi’nin iki amacı olduğu görüşündedir. Bu amaçlardan ilki, Eçmiadzin’deki, Rus tebaasından olan katogigosun ruhani etkisini kırmaktır. Hatta bunun için Osmanlı Hükümeti’nin; artık Kudüs’te ikamet etmek zorunda olan İstanbul’daki patriğe, ‘Ermenilerin Lideri’ unvanını ve Türkiye Ermeni toplumunun temsilciliğini vereceğine inanmaktadır. Bu adımın Ermeni Kilisesi içindeki sorunları provoke edip, bölünmeye neden olabileceğine de dikkat

çekmektedir. Zira biri Türkiye, diğeri Rusya Ermenileri için olmak üzere 2 ruhani başkanın varlığı, Ermeni Kilisesi'nin bütünlüğünü tehlikeye atacaktır. Düzenleme; katogigosun ruhanî itibarının, patriğin dünyevi itibarıyla birleştirilmesini ve böylelikle Eçmiadzin'le tüm bağların koparılmasını hedeflemektedir. Elçi Arroyo'nun görüşüne göre, nizamnamenin diğeri bir amacı, yeni patriğin önemini azaltmaktır. Hatta bu doğrultuda Hükümet; patriğin otoritesinin kaynağı ve temeli olan Meclis-i Umumi'yi baskı altında tutarak, patriği ancak yerel bir etkiye sahip olabileceği Kudüs'e göndermiştir. Elçiye göre patrikliğe ait kira gelirlerinin düşürülmesi ve patriğin sorumluluğunun sınırlandırılması da yine bu amaçlardır. Elçi aynı raporunda Osmanlı basınının, düzenlemenin, eski dini hak ve imtiyazları suiistimal etmediğini; aksine “komitacıların elinde oyuncak olmaması için Patrikliğin özgürlüğünü vurguladığını” söylemeyi “görev edindiğini” belirtmektedir. Öte yandan “- Suriye ve Filistin ile iki büyükşehir İstanbul ve İzmir'deki yerleşikler dışında- Türkiye'de yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğunun, acımasızca öldürülmelerini ve Arap-Filistin çöllerinde açlıktan ölmeleri için sürülmeleri anlamına gelen, sert bir tehcir yasasına tabi tutulmalarını, kimse göz ardı etmemektedir”. Tam da bu nedenle, başkent Ermenileri; Hükümet'in patrikliği kapatarak, patrik ve rahipleri tehcir etmek yerine, daha pratik ve uygun olarak, Katogigos- Patriklik kurmasını şaşkınlıkla karşılamışlardır.

Elçi Arroyo, Osmanlı Hükümeti'nin nizamnameyi diğeri Avrupa ülkelerine benzer bir şekilde *Resmi Osmanlı Ajansı* aracılığıyla duyurmada acele etmesi de şaşırtıcı bulmaktadır. Hükümet'in bu davranışını, “savaşta önce 2.000.000 sayılan Ermeni halkından arta kalan birkaç yüz bini, ‘saygı değer bir ilginçlik’ olsun diye muhafaza etmeyi planlandığının işareti” olarak yorumlamaktadır. Elçi son olarak, bu reformun ardından Hükümet'in; “Türkiye'de var olan ‘her şeye müdahale’ isteği ile” Rum Ortodoks Patrikliği ve Vatikan emrindeki diğeri kiliseleri de yeni düzenlemelere tabi tutmaya niyetli gözüktüğünü belirtmektedir.

1916 yılı Kasım ayında, Osmanlı Hükümeti; Ermeni komitelerinin faaliyetlerini ispata yönelik hazırladığı ikinci bir kitapçığı, dış temsilciliklere dağıtmıştır.⁴²⁸ Elçi Arroyo bu kitapçığın, 29 Şubat tarihli raporunda sunduğu *Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemleri Hakkında Hakikat* adlı kitapçığın devamı olduğunu belirtmektedir. Elçiye göre kitapçıkta “... (okunmuyor) mazur göstermek için Ermenilerin Türklere karşı varsayılan iştiraklerini (karşı tarafa geçtiklerini) gösteren bir kaç fotoğraf” yer almaktadır. İspanyol diplomatın “mazur göstermek” ve “varsayılan iştirakleri” sözleri; Ermenileri Rus Ordusu üniforması içinde gösterdiği anlaşılan bu fotoğrafların güvenilirliğine inanmadığını göstermektedir. Aynı şekilde kitapçığı; Hükümet’in, Ermenilere karşı olan tavrı için bir çeşit savunma propagandası olarak değerlendirdiği de söylenebilir. Raporda, kitapçık içeriği 4 maddede özetlemektedir; 1-Ulusal sorunlar, tarihsel kişiler, armalar ve semboller; 2-Ermenilerden toplanarak istimlak edilen silahlar; 3-Kafkasya seferine gönüllü olarak katılan Ermeni grupları; 4-Rus bayrağını takip etmeleri için Ermenilere yapılan duyuru ve çağrılar.

Elçi raporunda, kitapçıkta yer alan iddialarla ilgili olarak Ermenilerin cevap niteliğindeki yorumlarına yer vermektedir. Ne var ki ‘Ermeniler’ olarak genellediği bu kişilerin, kimler ya da hangi Ermeni çevresinden (ruhban-tüccar-sivil) olduklarına ve bu görüşleri nasıl edindiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Buna göre Ermeniler, dağıtılan bu kitapçık kopyalarının, Türklere karşı bir devrim içinde olduklarını ispatlayamayacağı fikrindedirler. Çünkü Ermenilere göre, kitapçıkta yer alan Ermeni milliyetçiliğini gösteren tüm semboller ve imajlar, “Anayasa’nın kabulünden beri Ermenilerin Türkiye’de her şeyi yapmaya izinli olduklarının tartışmasız göstergeleridir”. Ermenilere göre o dönem Jön Türkler, daha önce bu ülkenin olduğu tüm gayrimüslim milletlerinin gelişmesinden yana olmuşlardır. Jön Türkler, “sadece şimdi, Ermeni milliyetçi hareketlerini kendi iktidarlarını

⁴²⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 466, İTDB, Rapor, “Ermeniler Hakkında İkinci Dosyayı İletiyor”, İstanbul, ? Kasım 1916. Elçinin raporuna ek olarak sunduğunu belirttiği bu kitapçığa arşiv taramasında ulaşılamamıştır.

güçlendirmek için fırsat bilerek”, “bu görüntü ve sembolleri kullanmak” istemektedirler. Ermeniler; kitapçık fotoğraflarında gözüken silahların, kendilerine ait olduklarını kanıtlamanın da çok zor olduğunu savunmaktadırlar. Hatta kanıtlanırsa dahi, Hükümet’in, Kürtlere karşı kendilerini savunmaları için silah dağıttığını hatırlatmaktadırlar. Ermeniler, “Rus ordusuna katılmayı sempatiilerinin yanı sıra, Türklerin ırkçılık sebebiyle yaptıkları eziyetten ve kendilerine karşı yegâne gayeleri olan ölümden kaçmak için tercih ettiklerini” söylemektedirler. Son olarak; Rus Ermenilerin lideri Eçmiadzin Katogigosu’nun ülkesindeki Ermenileri silahaltına çağırmasının, İstanbul Ermeni Patriği’nin Türkleri hilal bayrağının altına davet etmesiyle özdeş olduğunu savunmaktadırlar. Elçi Arroyo’nun, kendi yorum ve değerlendirmelerini sunmaktan kaçınırken; bu karşı-savunuları adeta tüm Osmanlı Ermenilerinin ortak görüşüymüşcesine aktarması oldukça dikkat çekicidir. Babıâli’nin daha önceki yayınlarında yer alan iddialara karşı takındığı güvensiz tutum ve de genel olarak, “Jön Türklerin azınlık siyasetine” bakış açısı göz önüne alındığında; İspanyol diplomatın, Ermenilerin savunusu ve görüşlerine katıldığı söylenebilir.

İstanbul Temsilcilik raporlarında, Ermeni Sorunu, 1917 yılına kadar doğrudan ele alınmamaktadır.⁴²⁹ Bu yıl içinde de konuya, yalnızca, Elçi Arroyo’nun Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey ile bir görüşmesini aktardığı, 20 Kasım tarihli raporda değinilmektedir.⁴³⁰ Nazır ve elçi arasındaki görüşme sebebinin, Kudüs Valisi’nin burada görevli İspanya Konsolosu’nu azarlayarak tehdit etmesi ve Kudüs Latin Patriği’nin şehre girişinin yasaklanarak Türk polisi aracılığıyla şehirden çıkarılması olduğu anlaşılmaktadır. Elçi bu durumdan şikâyetini bildirirken, Nazır’a söylediği şu sözlerini aktarmaktadır; “Osmanlı Hükümeti’nin bu tür tavırları, Hristiyan çevrelerinde kötü bir imaj çiziyor. Hele ki iftiralar ve kötü dillerin; Jön Türklerin

⁴²⁹ 1916 yılının Kasım ayına ait bu raporu izleyen bir yıllık süre içinde Ermeniler, İspanyol diplomatik yazışmalarında ancak, I. Dünya Savaşı içinde insani yardım teşebbüsleri çerçevesinde konu edilmiştir. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi taramamızda, bu süre içinde Ermeni Sorunu’nu doğrudan ele alan bir başka rapora ulaşılmamıştır. Bu durum; bu tür raporların arşivlerden kaybolması ve İspanyol temsilcilerinin konuya ilgilerinin zamanla azalması nedeniyle, bu tür raporları hiç yazmamış olmaları ihtimallerini düşündürmektedir.

⁴³⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No: 487, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 20 Kasım 1917.

Ermenilere karşı terör estirdiğini anlatan, kanlı masallar yarattığı bir ortamda. İleride, barış görüşmeleri sırasında, Osmanlı Temsilcilerinin haklılık ve güce ihtiyaç duyacakları unutulmamalıdır.” İspanyol diplomatın bu tarihe kadarki raporlarında, Jön Türklerin Ermeni siyasetiyle ilgili olarak, birçok kez ‘zulüm’, ‘fanatizm’ vb. ifadeleri kullandığı unutulmamalıdır. Bu nokta göz önüne alındığında, dünya kamuoyundaki benzer iddiaları, “kötü niyetli ağızların iftira ve masalları” olarak tanımlaması oldukça dikkat çekicidir. Elçinin bu tavır değişikliğinin, görüşlerinin değişmesinden ziyade, Osmanlı Hariciye Nazırı’yla yaptığı ikili görüşme sırasında diplomasinin gereği olan nezaket ve ihtiyattan kaynaklandığı söylenebilir.

1918 yılına gelindiğindeyse Ermeni Sorunu, İspanya İstanbul Temsilciliği raporlarında I. Dünya Savaşı’nın gelişmeleri içinde ele alınmaktadır. Özellikle 3 Mart 1918 tarihinde İttifak Bloğu ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nın imzalanarak Rusya’nın savaştan çekilmesi⁴³¹; Rus ordusunun Doğu Anadolu’da işgal ettiği yerleri boşaltması gibi gelişmeler, konunun tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Osmanlı Hükümeti ve basın; bu gelişmelerden ve Anadolu’nun Rus işgalinden kurtuluşundan sevinç duymaktadır.⁴³² Hatta “bu geri çekilmeyi fırsat bilen Osmanlı basını”; Ermenilerin Türklere yaptıkları korkunçlukları en karanlık biçimde tarif etmekte; gazeteler “kamuoyunun Ermenilere -insanlık namına- örnek bir cezayı istediğini” yazmaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı Hariciye Nezareti yetkilileri; İspanya Temsilcisi’ne, Rusların çekildiği yerlerdeki Hristiyan nüfusa saygılı olacağı garantisini vermektedir.⁴³³ Nazırın kendisi, Avrupa’da yaşayan Ermenilerin yabancı milletleri Türklere karşı doldurduğunu, “özellikle Ruslar tarafından işgal edilip

⁴³¹ Çarlık Rusyası’nın yıkılmasıyla başa geçen Bolşevik Hükümeti, 21 Kasım 1917 tarihinde İtilaf Devletleri’ne verdiği notayla birlikte ateşkes çağrısında bulunmuştur. 15 Aralık 1917’de yapılan mütarekenin ardından, barış görüşmeleri 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nın imzasıyla sonuçlanmıştır. Antlaşmaya uyarınca Sovyet Rusya; Doğu Anadolu’dan çekilerek Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne geri vermiştir. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.1-2: 1914-1995**, Alkım, İstanbul, 2005, s. 139, 140.

⁴³² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 73, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 12 Mart 1918.

⁴³³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No:119, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 29 Nisan 1918.

Osmanlı'dan düşen yerlerde cinayet, yakma ve yıkma eylemlerine, Ermenilerin girdiği göz önüne alınırsa, Osmanlı'nın sabrının tükendiğini" söylemiştir. Nazır; Ermenilerin bu tavrına rağmen Hükümet'in; kültür, din ve kökenine bakılmaksızın bu bölgedeki herkese saygılı; yıkıma uğrayan yerleşim yerlerini tamir etme kararı aldığını vurgulamıştır. Hatta Hükümet, bölgedeki gelişmeleri izleyip bilgilendirmesi için buraya bir basın kafilesi göndermiştir. Babıâli, yabancı hükümetlerin Osmanlı'nın bu tavrını görmelerini ve takdir etmelerini beklemektedir. Elçi Arroyo Hükümet'in bu plan ve eylemleri hakkında bir değerlendirme yapmamaktadır. Dahası Nazır'ın beklentilerini boşa çıkarırcasına "Türk ve Ermeniler arasındaki nefretin gerçek olduğunu ve her iki tarafın da her fırsatta kendilerine yapılan hakaretlerin öcünü almaya çalıştıklarını" yazmaktadır.⁴³⁴ Bu duruma son verebilecek Almanya ise; İttihat ve Terakki'ye en başından beri yardım etmektedir. Elçi, "genel beklentinin savaş sonrasında Osmanlı'ya -daha önceden yabancı güçlerin olduğu gibi- Almanya'nın egemen olması" yönünde olduğunu ve "Hristiyanları, özellikle de hayatta kalan Ermenileri" zor günlerin beklediğini yazmaktadır.

İspanyol diplomasisinin, Ermeni Sorunu'nda Almanya'nın Osmanlı'ya müdahale edebileceği görüşünün; diğer çevrelerce de paylaşıldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Ermeni Kızılhaçı; Almanya Hükümeti'ne yönlendirilmek üzere Londra ve Berlin İspanya Büyükelçiliği'ne bir nota göndermiştir.⁴³⁵ Fransızca yazılmış bu notada, "birçok olayda da görüldüğü üzere Ermenilerin Türklerin tehlikesi altında olduğu" belirtilmekte, Kafkasya topraklarındaki Hristiyan Ermeni halkın Alman Hükümeti tarafından korunması talep edilmektedir. Benzer bir şekilde Cenova'daki Ezilen Uluslar Birliği'nin Bern İspanya Temsilciliği'ne "Osmanlı tarafından ezilen halkların bağımsızlıklarına kavuşmaları için" İspanya Kralı ve halkının desteğini talep eden bir

⁴³⁴ İspanyol elçinin bu görüşünü destekleyen tespit ve değerlendirmeler için bkz.; Musa Şaşmaz, **İngiliz Konsoloları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 559-566.

⁴³⁵ AMAE, Correspondencia, Politica, Legajo: 3141, Dışişleri Bakanı'ndan Londra Büyükelçiliği'ne, Real Orden, Madrid, 6 Nisan 1918; AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No:2129, Berlin İspanya Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Alman Hükümeti'nin Ermeni Hristiyan Nüfusu Koruması Hakkında", Berlin, 10 Mayıs 1918.

mektup göndermiştir.⁴³⁶ Rusya'nın Doğu Anadolu topraklarından çekilmesi ve Osmanlı Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'nda ateşkes talep etmesi gibi genel olarak savaş ve özelde bölge statükosunda yaşanan değişikliklerin bu kuruluşları harekete geçirdiği söylenebilir. Dolayısıyla Mart-Mayıs aylarında Ermeniler için "himaye ve manda" yönünde yapılan taleplerin, Ekim ayına gelindiğinde "bağımsızlık" şeklinde değişim gösterdiğine dikkat çekmek gereklidir.

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'yla⁴³⁷ I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesini izleyen günlerde, İspanyol diplomatik raporları, Ermeni Sorunu'na ancak yaşanan iç politika gelişmelerine bağlı olarak değinmiştir. Örneğin 19 Kasım tarihli rapor, bir gün önce Tevfik Paşa'nın yeni bir kabine kurması dolayısıyla toplanan Meclis-i Mebusan'da, "Ermenilerin öldürülmesi ve Hükümet'in güvenoyu üzerine" tartışıldığını belirtmektedir.⁴³⁸ Aynı şekilde, İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgalini bildiren 1 Aralık tarihli rapor, konuya; "İstanbul'daki İtilaf taraftarı gazetelerin, -büyük bir abartıyla sömürdükleri- Ermenilerin varsayılan katilleri konusu üzerine Türklere karşı kampanya yaptıkları" sözleriyle değinmektedir.⁴³⁹ Konuyla ilgi başka bilgi sunmamasına karşın raporun; İtilaf basınının 'abartılı sömürüsü'ne işaret ederek; İspanyol diplomatik yazışmaları içinde, Ermeni Sorunu'nda yabancı devlet propagandasına belki de ilk kez yer verdiği söylenebilir. Son olarak, 9 Aralık tarihli rapor; Meclis-i Ayan oturumlarının birinde, savaş sırasında hükümette yer alan bazı nazırların, "Ermenilerin öldürülmeleri ve bütçenin kötü idaresi hakkında" sorgulandıklarını belirtmektedir.⁴⁴⁰

⁴³⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No:458, Bern İspanya Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na,, Rapor, "Ezilen Uluslar Birliği'nin İspanya Bakanlar Kurulu Başkanı'na Mektubunu İletiyor", Bern, 11 Ekim 1918.

⁴³⁷ Bkz., dipnot 378.

⁴³⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No:300, İTDB, Rapor, "Siyaset Üzerine", İstanbul, 19 Kasım 1918.

⁴³⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No:310, İTDB, Rapor, "Mevcut Siyasi Durum Üzerine", İstanbul, 1 Aralık 1918.

⁴⁴⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No:321, İTDB, Rapor, "Türk Siyaseti Üzerine", İstanbul, 9 Aralık 1918.

3.2.3. I. Dünya Savaşı Sonrasında Ermeniler

1919 yılına ait İspanyol diplomatik yazışmaları, Ermeni Sorunu’nu; Anadolu’nun İtilaf kuvvetlerince işgali ve buna karşı olarak Türklerin, Wilson Prensipleri⁴⁴¹ çerçevesinde, bu bölgelerin Türklüğünü ispata çalışmalarıyla paralel bir şekilde ele almaktadır. Osmanlı Hariciye Nezaretî, bu amaç doğrultusunda Britanya, Amerika, İtalya ve Fransa Yüksek Komiserlerine bir rapor sunmuştur.⁴⁴² Nezaret 12 Şubat tarihli, Fransızca yazılan 13 sayfalık raporunda ilk olarak, “Osmanlı topraklarının Türklerin ve Arapların yaşadıkları iki büyük bölgeye ayrıldığını” belirtmektedir. Raporda, “Avrupa tarafından ‘Ermeni Vilayetleri’ olarak adlandırılan bölgenin; İmparatorluğun doğu vilayetleri” olduğuna dikkat çekilmekte ve burada Türklerin çoğunlukta olduğunu gösteren nüfus istatistikleri verilmektedir. Hükümet’in bu noktayı vurgulamasına neden olan temel etkenin Mondros Ateşkes Antlaşması’nın “*Altı Ermeni ilinde karışıklık çıkarsa Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutar*”⁴⁴³ şeklindeki 24. maddesi olduğu açıktır. Hükümet’in bu vurguyla, Wilson’un ulusların birliği prensibine atıfla; Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır’ın Türklüğünü ispata çalıştığı ve de bu illerin İtilaf Devletlerince işgali halinde bir Ermeni devleti lehine İmparatorluktan koparılmasına karşı bir şerh koyduğu söylenebilir.⁴⁴⁴ İstanbul Temsilcisi Juan Servet, henüz

⁴⁴¹ ABD Başkanı Woodrow Wilson, Ocak 1918’de savaşı sonlandıracak barış için önerilerini “14 İlke” ile açıklamıştır. Bu ilkelerden 12. Madde Osmanlı Devleti’nin Türk kesimlerinde “güvence altında egemenlik” öngörmektedir. Zürcher, **a.g.e.**, s. 210; Oran, **a.g.e.**, s. 100; Herbert Leonard Peacock, **A History of Modern Europe 1789-1981**, Heinemann Educational Books, London, 1982, s.293, 294.

⁴⁴² AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No:70, İTDB, Rapor, “Osmanlı Hükümeti’nin Yayınladığı Milletler İlkesi ve Ermenilerin Öldürülmesi İddiasıyla İlgili Raporunu İletiyor”, İstanbul, 6 Mart 1919.

⁴⁴³ Oran, **a.g.e.**, s. 111. Mütarekenin bu maddesi, İtilaf Devletleri’nin ve özellikle İngiltere’nin, bu bölgede bağımsız bir Ermenistan devleti kurularak, Osmanlı hâkimiyetinden çıkarmak amacına hizmet etmektedir. Bkz., Tolga Başak, **İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 325-345.

⁴⁴⁴ Tarih bilgileri bulunmayan fakat 1919 yılının Ocak ayına ait olduğu anlaşılan İspanya İstanbul Temsilciliği raporu, Babiâli’nin İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine verdiği ve gazetelerde de basılan notasından söz etmektedir. Rapora göre nota; Doğu bölgesi için planlanan, fakat başta savaş olmak üzere iç ve dış faktörler nedeniyle uygulanamayan reformların icra ve denetlenmesinde -milli duyguları incitmemesi koşuluyla- Büyük Devletlerin yardım kabul etmektedir. Bu reformların; adli, mali ve siyasi düzende azınlık haklarını garanti edecek şekilde hazırlanması için bir kurum oluşturulacaktır. Şu haliyle Babiâli’nin, sözü geçen illerin işgalinin önünü almak amacıyla önce

temsilciliklere dağıtılmayan bu raporu, Hariciye Nezareti'nden yüksek rütbeli bir memurdan temin etmiştir. Elçi, aynı memurdan, içinde silik bazı gravürler yer alan Türkçe basılmış iki farklı rapor daha edinmiştir.⁴⁴⁵ Raporlar, “Osmanlı uyruklu Ermenilerin, ‘Türklerin zulmüne karşı direniş’ söylemiyle işledikleri misillemelerin başlamasına sebep olan suçlar” hakkındadır. Elçi, bunlar dışında Fransızca basılmış “Bir Rus Subayından Erzurum Vahşetine Dair Notlar” adlı bir broşürden de söz etmekte⁴⁴⁶, tüm bu yayınların “Osmanlı İmparatorluğu’nun savunma temellerini atmaya çalıştığı” yorumunda bulunmaktadır. Elçiye göre Hariciye Nezareti’nin bu yayınlarla yegâne amacı; istatistikler yoluyla bu vilayetlerin Türk olduğu “sonucunu çıkarmak” ve “Müslüman nüfusun boşaltacağı ya da çoğunluk olmaya devam edeceği böylesine geniş bir bölgenin, Ermenilere bağışlama emelinin imkânsızlığını ve haksızlığını” ortaya koymaya çalışmaktır. Elçi, “Amerikalıların Ermeniler lehinde gösterdikleri titizlik ve ilgi de göz önüne alınırsa, Türklerin iddialarının faydasız olacağı” düşüncesindedir. Hatta ABD’nin hayırseverlik görevinin gerçek gayesi, Anadolu’nun bölünmesi işinde Fransa ve İngiltere’ye katılmaktır. Elçinin, raporu sonunda, kendi el yazısıyla - kimliğini belirtmediği bir kişinin izlenimine göre- “Türkiye’nin ABD’nin himayesi (ya da başka nasıl adlandırılırsa) altına girmesiyle Türk-Ermeni düşmanlığının çözümleneceğinin hesaplandığı” notunu düşmektedir.

Elçi Servet, ABD’nin Ermenilere yönelik ilgisinin altında, Anadolu topraklarının yattığı görüşünü; yaşanan iki gelişme arasında kurduğu bağlantı

reformları gündeme getirdiği; ardından bu illerin Türklüğünü ispata yöneldiği söylenebilir. AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No:6, İTDB, Rapor, İstanbul.

⁴⁴⁵ Elçi bu iki raporun Osmanlı Türkçesiyle yazıldığı için raporuna eklemeyi belirtmemiştir.

⁴⁴⁶ Elçinin, raporuna ek olarak gönderdiğini belirttiği bu broşüre, arşiv taramasında rastlanmamıştır.. Yine de bu broşürün, Genelkurmay ATASE Başkanlığı’nın *Gördüklerim Yaşadıklarım Erzurum 1917-1918* adıyla yayınladığı, Rus Yarbay Tverdohlebof’un notlarından bir parça olma ihtimalini düşündürmektedir. Tverdohlebof’un Rusça el yazılı orijinal notlarından çevrilerek yayınlanan bu anı kitabında, Ermenilerin Doğu Cephesi’ndeki faaliyetleri ile Rus devriminden 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum’un Türk birlikleri tarafından geri alınışına kadar olan sürede, Erzurum ve çevresinde Türklere karşı işledikleri saldırılar hakkında bilgiler yer almaktadır. Yarbay (Lt.Col.) Tverdohlebof, **Gördüklerim Yaşadıklarım Erzurum 1917-1918**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

vesilesiyle yinelemektedir.⁴⁴⁷ İlk gelişme; *ABD Ermenilere ve Suriyelilere Yardım Komisyonu*'nun;⁴⁴⁸ Türkiye'deki şubesinin başında görev yapan katı Katolik delegesine, ABD'de toplanan ve bölgeye yapılan yardımların dini karakterli olmaması yönünde talimat vermesidir. Elçi ikinci olarak, kendisine gelen son haberlere göre ABD'nin, Ermenilerin yaşadığı bölgede kendisine teklif edilen manda-himayeyi reddettiğini yazmaktadır. ⁴⁴⁹ Elçi, ABD'nin, “eline verilen bir şeyi reddetmesinin bir sebebi” olacağını yazarak “hele ki ekmek fiyatlarının dayanılmaz olduğu bir zamanda, buraya un göndererek kazandığı fetihlerden gani gönüllülük adına vazgeçmez” yorumunda bulunmaktadır. Ona göre, I. Dünya Savaşı'nın tohumlarını attığı ‘geniş alanlara hâkimiyet’ fikri; dinî etki yoluyla iki koldan, “Hindistan ve Mısır'daki Müslümanlar ve Araplar” ile “Amerika'nın el altından ve Kızılhaç maskesiyle sokulduğu Ermeniler ile Türkler tarafından zulme uğrayan diğer ırklar” üzerinden yürütülmektedir.

Raporunda ilk olarak, kaynak belirtmeden aktardığı haberlerle, Elçi Servet'in bunlara getirdiği yorumlar arasındaki çelişik hal dikkat çekmektedir. ABD'nin, yaptığı yardımların dini karakterli olmasını istemediği şeklindeki bilginin, doğru olması

⁴⁴⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No:148, İTDB, Rapor, “Hahambaşına Yaptığı Ziyaret ve Yaptığı İlginç Açıklamalar Hakkında”, İstanbul, 14 Mayıs 1919.

⁴⁴⁸ Elçinin raporunda sözü geçen bu kuruluşun asıl adı *Yakındoğu Amerikan Yardım Komitesi* (*American Committee for Relief in the Near East*)'dir. Komite'nin 1915 yılında New York'ta kuruluşunda ve birçok ülkede şubeler açmasında, ABD İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'nun Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni tehciri politikası hakkında yazdığı raporları etkili olmuştur. Komite, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarındaki azınlıklara, fakat özellikle Ermenilere yönelik para bağışı, ilaç ve gıda maddesi sevkıyatı gibi yardım kampanyaları düzenlemiştir. 1916 yılında Belçika şubesi 5 milyon dolarlık yardım toplama kampanyası yürütürken, 1918 tarihinde “Onlar Yok Olmasın” sloganıyla birçok poster ve kartpostal basan New York şubesi, 30 milyon dolar toplama kampanyası başlatmıştır. Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin tehcir edilerek yerleştirildikleri bölgelerde bu komitenin doğrudan faaliyet göstermesine izin vermiştir. “Asks for \$5,000,000 to Succor Armenia”, *The New York Times*, 3 Ekim 1916, s. 2; *Near East Foundation*, <http://www.neareast.org/who-we-are/>, 19.07.2015; Çiçek, *a.g.m.*, s. 80. Komite'ye bağlı olarak 1919 yılı Ağustos ayında ABD'nin Ermeni mandaterliği hakkında yapılan bir çalışma için bkz., Başak, *İngiltere'nin Ermeni...*, s. 508. Yakındoğu Amerikan Yardım Komitesi'nin posterleri için bkz., Ek 1.

⁴⁴⁹ Elçi Servet, bundan 1 hafta sonra kaleme aldığı 21 Mayıs tarihli raporundaysa, ABD'nin Türkiye'deki azınlık uluslarının manda ve himayesini kabul ettiği yönündeki haberleri, İtilaf Yüksek Komiserlikleri'nin koyduğu basın sansürü nedeniyle doğrulayamadığını belirtmektedir. Bu ayrıntı, elçinin edindiği bilgi ve haberlerin çelişkili ve birbirini çürüten özellikte olduğunu gösteren bir örnektir. AMAE, Politica, Legajo: 2703, Despacho No:161, İTDB, Rapor, “İzmir'in İşgaliyle Birlikte Yurtta Oluşan Heyecan”, İstanbul, 21 Mayıs 1919.

halinde, ABD'nin dini etkiyi kullanarak hâkimiyet kurmaya çalıştığı yorumunun bağdaşmadığı söylenebilir. Aynı şekilde ABD'nin Anadolu topraklarına sahip olmak istediğine yönelik görüşü, yine bu ülkenin manda ve himaye teklifini kabul etmediği haberiyle örtüşmemektedir. Elçinin kendi görüşleriyle çelişen bu durumu şüpheyile karşıladığı da ortadadır. Bu haliyle ABD'nin yaptığı yardımlarda -her ne kadar gayrimüslim azınlıklara yönelik olsalar da- dini niteliğinden ziyade milli, yani 'Amerikan' niteliğini ön planda tutmaya çalıştığı yorumu getirilebilir. Aynı şekilde ABD'nin Anadolu'da fiili varlığını zorunlu kılan manda ve himayeyi reddetmesi de, klasik sömürgecilikten ziyade -bugün *yumuşak güç*⁴⁵⁰ olarak tanımlanan kavrama daha yakın bir yolla- kendisine bir etki alanı kurmayı planlamasıyla açıklanabilir. Bu perspektifle, sunduğu haberler ve ABD'ye yönelik görüşleri arasında kurduğu bağlamın örtüşmemesi hakkında; İspanyol diplomatın, I. Dünya Savaşı sonunda doğan yeni siyasi ortamı gözlemleyebildiği fakat ABD'nin politikalarını tanımlamakta güçlük çektiği yorumu yapılabilir.

⁴⁵⁰ Siyaset bilimci Joseph S. Nye tarafından geliştirilen *yumuşak güç* kavramı; 1980lerin sonunda dünya politika sahnesine devletlerin yanı sıra, sivil toplum örgütleri, uluslararası ticari kuruluşlar vb. gibi birçok aktörün dâhil olmasıyla, artık büyük devlet gücüne sahip olmanın koşullarının değiştiğini öne sürmektedir. Buna göre askeri güç (sert güç) kadar, diğer devletleri kendi istekleri ve ikna yolu ile yönetebilme gücü, yani yumuşak güç de önem kazanmaktadır. Nye'a göre bir devletin yumuşak gücünün üç kaynağı vardır: diğer devletlere çekici gelen kültürü, içte ve dışta güttüğü siyasi değerler ve diğer devletlerin de meşru ve ahlaki kabul ettiği dış politikalar. Yine aynı kavrama göre yalnız devletler değil, uluslararası siyasetin tüm aktörleri de yumuşak güç uygulama potansiyeline sahiptir. Joseph S. Nye, "Soft Power", **Foreign Policy**, No:80, Twentieth Anniversary, (Autumn 1990), s.153-171. Geniş bilgi için ayrıca bkz., Joseph Samuel Nye, **Dünya Siyasetinde Başarının Yolu; Yumuşak Güç**, çev. Rayhan İnan Aydın, Elips Yayınları, İstanbul, 2005. Uluslararası ilişkilerde güç ve güç çeşitleri, yumuşak güç kaynakları hakkında bir analiz için bkz., Leyla Yıldırım, **Türk Gücü**, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ufuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 11-55. Yumuşak güç kavramı her ne kadar 1980'lerin sonundaki siyasi konjonktürden yola çıkmaktaysa da, kavramın asıl temel noktası; değişen siyaset koşullarında gücün kaynağının ve uygulandığının da değişeceği üzerine kurulmuştur. Gerçekten de ABD'nin 1917 yılında izolasyon politikasını terk edişi ve uluslararası siyasete fiilen katılımından bu yana dış politikasında hem sert (askeri ve ekonomik) güç, hem de yumuşak (diplomasi ve kültürel) güç kullanımına başvurduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşı'na katılımı ve 1918 yılında Başkan Wilson'un 14 prensibini duyurması her iki güç uygulamasına birer örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1919 yılında İspanya Elçisi Juan Servet'in raporunda dikkat çektiği ABD'nin Ermenilere yönelik politikalarının, Amerikan dış politikasının Ermeni Sorunu üzerinde diğer devletlerce izlenmek üzere siyasi değerler oluşturma çabasının ilk örnekleri olduğu yorumu yapılabilir.

İspanya İstanbul Temsilciliği raporları, Türk kamuoyunun Doğu Vilayetleri üzerindeki manda ve himaye tartışmalarına karşı tepkisiz kalmadığını göstermektedir. Bu tepkinin Anadolu'nun işgaline karşı doğan Milli Mücadele'nin bir parçası olarak Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ, Diyarbakır'ın işgalinin önüne geçmek amacı taşıdığı da söylenebilir. 26 Temmuz 1919 tarihli raporunda Elçi Servet, temsilciliğe “Doğu vilayetlerini tahsis için Ermenilere verilen desteğe karşı” İmparatorluk'un önde gelenleri ve yetkililerden “çok hararetli” protestolar geldiğini belirtmektedir.⁴⁵¹ Protestolarda, bu yerlerin “çağlar boyunca kesintiye uğramamış Türk mülkiyetine ve saltanatına ait oldukları” ve “Avrupa'yı aldatmak için sahte suçlamalara başvurulduğu” vurgulanmaktadır. Protesto belgesini imzalayanlar; cesaretlerinin de bir göstergesi olarak kanlarını feda edeceklerini, Hilafetin haklarına karşı bir hareket karşısında sorumluluğun kendilerine ait olmadığını, Ermenilerin boyunduruğu altında hiçbir yolu kabul etmeyeceklerini belirtmektedirler. Elçinin protestoların içeriği ya da iddiaları hakkında bir yorum yapmayı dikkat çekicidir.

Milli Mücadele'nin Anadolu'da ivme kazanmasıyla birlikte İspanyol diplomasisinin Ermeni sorununa gittikçe daha az yer verdiği; raporlarda yalnızca, dönemin gelişmeleriyle bağlantılı olarak değinildiği gözlemlenmektedir. Örneğin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Ali Rıza Paşa Hükümeti arasındaki temaslara değindiği 11 Ekim tarihli raporunda Elçi Servet; bu gelişme üzerine - kendisine gelen güvenilir bilgilere göre- “Ermeni ve Rumlarda; kibir, hakaret ve aşağılamaları tümünden unutmak arzusunda oldukları yönünde bir tavır değişikliği” görüldüğünü belirtmektedir.⁴⁵² Elçiye göre Ermenilerdeki bu değişikliğe, “Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ihtimalinden korkmaları” neden olmaktadır.

Fransız işgal kuvvetlerinin Kilikya'da İngiliz kuvvetlerinin yerini alışıyla ilgili temsilcilik raporu, Ermenilerin Fransızlar tarafından korunduğunu, yine de

⁴⁵¹ AMAE, Politica, Legajo: 2703, Despacho No:247, İTDB, Rapor, “Doğu Vilayetleri ve Ermenilerin Gayelerine Dair Protestolardan Alıntılar”, İstanbul, 26 Temmuz 1919.

⁴⁵² AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No:341, İTDB, Rapor, “Hükümet ve Milliyetçilik”, İstanbul, 11 Ekim 1919.

Ermenilerin, Türklerle çevrili olmaktan kurtulamadıklarını yazmaktadır.⁴⁵³ Hatta kamuoyunda, “Ermenilerin -kendi aralarında tartışmalarla- üzerlerine düşeni yapmamaları halinde, Türklerin ilk fırsatta, sayıları çok az kalan Ermenileri tümünden yok edebilecekleri” söylenmektedir. Rapordan Ermenilerin kendi aralarında girdiği tartışmaların konu ve sebepleri anlaşılmamakla birlikte, ‘Türkler’ ifadesiyle Kuvayı Milliye birliklerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Raporda, sunulan bu gelişmelerin arka planından; yani I. Dünya Savaşı sırasında Güney Cephesi’nde Fransızlarla işbirliği yapan Ermeni Lejyonu’ndan⁴⁵⁴ ya da lejyonun, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzasından sonra bölgedeki Müslümanlara giriştiği saldırılardan⁴⁵⁵ bahsedilmemesi dikkat çekmektedir. Tüm bu faaliyetlerin Kilikya bölgesinde bir krallık kurulmasını amaçladığından da söz edilmediği; fakat Kuvayı Milliye direnişinin, Ermeni varlığını tehdit ettiğinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Ermenilerin, Fransız ordusu içinde sürdürdüğü faaliyetleri; İspanyol diplomatik yazışmalarında, 1919 yılı sonunda halkın Babıâli’ye gönderdiği protesto telgrafları vesilesiyle konu edilmiştir. İstanbul Temsilcisi, Babıâli’den kopyalarını edindiği telgrafların içeriğini, Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki işgalleri protesto ettiği şeklinde, genel bir çerçevede özetlemektedir.⁴⁵⁶ Fransızların, Han Pazarı ve Adana’yı işgaliyle ilgili protesto telgrafları, “gönüllü Ermeni birliklerinin, saldırıları sırasında her türlü barbarlığı yaptıklarını” yazmaktadır. Şırnak’tan gönderilen diğer bir telgraf, “İngilizler tarafından cesaretlendirilen Ermeni ve Nasturilerin gayrimeşru barbarlıklarının” son bulması için gereken emirlerin verilmesini istemekte; ayrıca, “halkın teslim olmasına rağmen, masum kanının döküldüğünü” belirtmektedir. Elçi,

⁴⁵³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 412, İTDB, Rapor, “Siyasi Haberler”, İstanbul, 10 Aralık 1919.

⁴⁵⁴ Ermeni Lejyonu (Doğu Lejyonu), Kasım 1916’da Fransız Albay Romieu tarafından Mısır’a firar eden Ermenilerden oluşturulmuş; Güney Cephesi’nde Fransız ordusuna destek birlik olarak faaliyet göstermiştir. M. Serdar Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1916-1917) II”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 23-24, 2006, s.206-225.

⁴⁵⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., M. Serdar Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”, **Ermeni Araştırmaları**, S.30, 2008, s. 113-138.

⁴⁵⁶ AMAE, Politica, Legajo: 2703, Despacho No: 415, İTDB, Rapor, “Yabancı İşgalleri ve Birliklerin Barbarlıklarını Protesto Eden Yeni Telgraflar”, İstanbul, 13 Aralık 1919.

tüm protesto telgraflarında, imza sahiplerinin işgal altındaki halkın umutsuzluğuna ve işgal edilen yerlerin Türklüğüne vurgu yaparak, özellikle Yunanlar olmak üzere işgalcileri defetmek için hayatını fedadan söz ettiklerini yazmaktadır.

Babîâli'ye gönderilen bu telgrafların birinde, Antep'i Fransız birliklerinin değil, fakat "Türklere karşı düşmanlıkları dünyaca bilinen Ermeni çetelerinin" işgal ettiği ve "yerleşiklerin onur ve hayatlarına karşı her türlü vahşeti" gerçekleştirdikleri anlatılmaktadır.⁴⁵⁷ Şırnak'tan çekilen bir başka telgrafa göre, İngiliz siyasi komiseri; ulusal bir organizasyon kuran Müslümanlar üzerine Ermeni ve Nasturilerden oluşan birlikler göndermiş⁴⁵⁸ ve bu birlikleri köyleri top ateşiyle yerle bir etmeye zorlamıştır. Telgrafa göre, sözü geçen komiserin nefreti; Van vilayetine bağlı bir köydeki⁴⁵⁹ halkın İngiliz egemenliği talep eden bir belgeyi imzalamayı reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Temsilcilik raporlarında sunulan bu telgraflar; Doğu Anadolu'da Milli Mücadele örgütlenmelerinin olduğunu ve bunlara karşı Ermenilerin, Fransız ve İngiliz işgal ordularıyla işbirliği içinde hareket ettiğini göstermektedir. Yine de bu telgrafların yansıttıklarının dışında; raporlar, bölge halkına yapılan saldırılar hakkında başka bir bilgi ya da yoruma yer vermemektedir.⁴⁶⁰

1920 yılına ait İspanyol temsilcilik raporları, Fransız işgal kuvvetleri ile Ermeni Lejyonu'nun işbirliği ve bunlara karşı Müslüman halkın tepki ve direnişinin devam ettiğini göstermektedir. Adana Konsolosu, 21 Nisan tarihli telgrafında, "Ermenilere karşı galeyanın artarak devam ettiği ve artık tüm Hristiyanlara karşı bir nefret haline dönüştüğünü" yazmaktadır.⁴⁶¹ Telgrafının içeriği ve tarihinden, sözü

⁴⁵⁷ AMAE, Política, Legajo: 2703, Despacho No: 421, İTDB, Rapor, "Kimi Gizli Bilgiler Hakkında Bilgi Veriyor", İstanbul, 20 Aralık 1919.

⁴⁵⁸ Bu dönemde İngiltere'nin bölgede Nasturilere yönelik politika ve faaliyetleri için bkz.; Yonca Anzerlioğlu, **Nasturiler**, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 79 vd.

⁴⁵⁹ Elçinin raporunda "Gueliguyen" olarak belirttiği bu köyün asıl adını ve yerini tespit edemedik.

⁴⁶⁰ Ermeni ve Süryani-Nasturi birliklerinin Milli Mücadele'deki faaliyetleri için bkz., Deniz Bayburt, "Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", **Akademik Bakış**, C. 3, S. 6, Yaz 2010, s. 45-72; Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları", **Belleten**, Cilt: LI, Sayı: 201'den ayrı basım), TTK Basımevi, Ankara 1988.

⁴⁶¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 119, İTDB, Rapor, "İç Savaş ve Hristiyanların Durumu", İstanbul, 21 Nisan 1920.

edilen olayların, Adana ve çevresinde Kuvayı Milliye direnişi ile karşılaşan Fransız kuvvetlerinin geri çekilmeye başlaması sırasında yaşandığı anlaşılmaktadır.⁴⁶² İspanya İstanbul Temsilcisi Servet telgrafla ilgili olarak, başka kıyımların olduğu yönünde İstanbul'da söylentilerin dolandığını yazmaktadır. Fakat bu kıyımların Ermeniler tarafından mı yapıldıkları, yoksa Ermenilere yönelik mi olduğu anlaşılmamaktadır. Elçi Servet'e göre, bu tür "aşırılıklarda" suçun bir kısmı, Fransız kuvvetlerine aittir, zira -kendisine ulaşan söylentilere göre- Fransız kuvvetleri geri çekilirken, Ermenilere silah doğrultarak kendileriyle birlikte çekilmelerini engellemişlerdir. Hatta "bu söylentiler doğru olsun ya da olmasın", işgal güçleri, "tedbirsizlik ve egoistlikleri" nedeniyle yine hatalıdır. İtilaf Devletleri, gönüllü olarak ya da çatışmalar nedeniyle yurtlarını terk eden Ermenilere yeterli koruma sağlamamış; bunun sonuçlarına ise yine Ermeniler katlanmak zorunda kalmışlardır. Elçinin bu yorumları, Ermeni Sorunu'nda İtilaf Devletleri'nin rolüne dikkat çekmesi bakımından önem taşımaktadır. Buna karşın gerek İstanbul Temsilcisi gerekse Adana Konsolosu, Türk-Müslüman yerel halkın tepki ve direnişine sebep olan Ermeni faaliyetlerine değinmeyerek; olayları, yalnızca Ermenilerin karşılaştıkları zorluklar çerçevesinde ele almaktadırlar.

İspanya Mersin Muavin Konsolosluğu'nun Adana vilayetinin bazı şehirlerindeki durumu anlatan raporu, bu yaklaşımdan farklı bir çizgi izlemektedir.⁴⁶³ Rapor; Mersin, Tarsus ve Adana şehirlerinin "Kemalist güçler" tarafından çevrelenmesi ve mahsulün kaldırılmamasından dolayı yiyecek sıkıntısı yaşandığını aktarmaktadır. İmkânı olan halk memleketlerini terk etmiş; Ermeni Komitesi'nin Ermeni halkın dışarıya göçünü engellemeye çalışmasına rağmen Mersin'den (hem

⁴⁶² Adana ve çevresinin işgalden kurtuluşu hakkında bkz., Adil Dağıstan, **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996. Adana ve çevresinin Fransız işgal güçlerince işgali hakkında ayrıca bkz., Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK Basımevi, Ankara 1999; Kemal Çelik, "Çukurova'nın İşgali Döneminde Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Milli Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", **Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 103-124; Yusuf Sarıay, "Osmanlı Belgelerine Göre 1909 Adana Ermeni Olayları", **Uluslararası 1909 Adana Olayları Sempozyumu**, TTK, 26-27 Haziran 2009, Ankara.

⁴⁶³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 214, İTDB, Rapor, "Adana Vilayetindeki Durum", İstanbul, 15 Temmuz 1920. İspanya Mersin Muavin Konsolosluğu'nun 6 Haziran 1920 tarihli raporu, İstanbul Temsilciliği'nin 15 Temmuz 1920 tarihli raporun eki olarak verilmektedir.

Ermeni hem de Müslüman-Türk) göç edenlerin sayısı, şimdiden 18.000'i aşmıştır. Öte yandan Adana'daki durum daha güç haldedir; Sis (Kozan) ve Saimbeyli (Haçın)'dan gelen ve sayıları 15.000'i bulan Ermeniler, zorla Müslümanların evlerine yerleşmişlerdir. Silahlı olan bu Ermeniler; kendilerine kıyasla silahsız olan Türklere karşı her türlü istismarda bulunmuşlardır. “Bölgedeki genel görüş; Fransız Askeri Yetkilileri Kemalistlerle anlaşmak zorunda kalsa bile, Adana'ya yığılan ve sayısı 30.000'e yaklaşan Ermeni'yi, ellerindeki silahları teslim etmenin zor olacağı şeklindedir.” Konsolos son olarak, Fransız askerlerinin bölgede yaşanan kötülükleri durdurma ya da düzeni sağlamak için gerekli güce sahip olmadığını, bu nedenle durumun ileride nasıl şekil alacağını kestirilemediğini yazmaktadır. Raporun Güney Cephe'de Fransız kuvvetleri ve Kuvayı Milliye arasında 29/30 Mayıs 1920 tarihinden itibaren 20 gün süreyle ateşkes ilanından⁴⁶⁴ sonraki gelişmeleri aktardığı anlaşılmaktadır. İstanbul Temsilcisi Servert'in, Mersin Muavin Konsolosluğu'nun raporundan alıntılar sunmak yerine, Fransızca birebir kopyasını vermesi dikkat çekicidir. Elçi Servert, böylelikle, bu tarihe kadar Ermenilerin Anadolu'daki ayrılıkçı ve tahripkâr faaliyetlerini aktaran rapor ve telgraflar karşısında, yorum yapmaktan kaçınan tutumunu korumaktadır. Raporun öncekilere göre farklı olan özelliği ise; Osmanlı Hükümeti, Kuvayı Milliye ya da yerel Müslüman-Türk halk karşısında Ermeni halkın mağdurluklarını vurgulaması ve böylelikle İspanyol diplomatın, Ermeni sempatisini ortaya koyan yorumları da barındırmamasıdır. Hatta ilk kez İspanyol diplomasisi bünyesinden bir yetkili, Türk-Müslüman halka karşı silahlı Ermenilerin istismarından söz etmektedir. Konsolosun raporunda dikkat çeken bir başka nokta ise bölgesel direniş kuvvetlerini kasteden bir ifadeden ziyade, doğrudan “Kemalistler”, “Kemalist güçler” ifadelerini kullanmasıdır. Bu haliyle, İspanyol diplomasisinin, o tarihte Adana-Güney Cephesi'nde, Fransızlarla savaşan kuvvetlerin

⁴⁶⁴ “Ayıntap Cephesinde Fransızlarla Harbin Durdurulduğuna Dair Telgraf”, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 348.

TBMM'ne bağlı Kuvayı Milliye'ye⁴⁶⁵ ait olduğunun bilincinde olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Temsilcisi Juan Servert, 30 Temmuz tarihli raporunda Ermeni Sorunu'na daha farklı bir yaklaşım göstermektedir.⁴⁶⁶ Elçi, Mersin Muavin Konsolosu'nun 21 Temmuz tarihli raporunu ek olarak vermenin yanı sıra, raporda yer alan bilgileri de yorumlamaktadır. Konsolos, Adana Vilayeti'nde Ermenilerin Türk kuvvetleri karşısında başarı kazandığı ve 'Kemalist güçlerinin' Adana yakınlarındaki pozisyonlara çekildiği gibi gelişmeleri aktarmaktadır. Elçi, Mersin Konsolosu'nun verdiği bilgiler doğrultusunda, "kurban ve cellat rollerinin, savaşın iniş-çıkışlarına göre Ermeniler ve Türkler arasında el değiştirdiği" yorumunda bulunmaktadır. Hatta "Ermenilerin gerçekleştirdikleri vahşetin kınanması gerektiğini, fakat Ermenilerin Avrupa'da, Türklerin gaddarlığının masum kurbanı oldukları ve Türklere karşı savunulma ve desteklenmeleri gerektiği yönünde taraflı kampanya yürüttüklerini" yazmaktadır. Ona göre Ermenilerin yürüttüğü "taraflı kampanyanın -siyasetin güdüleriyle- el altından canlılık kazanmaması halinde" suç ve suçlu belirlenemeyecek; ceza da verilemeyecektir. Bu sözler, kendisinin de şu ana kadar kaleme aldığı raporlarda, bu kampanyayı destekleyen ifade ve yorumlara yer vermiş olması açısından önemlidir. Elçi şimdi, bu kampanyanın taraflı olduğunu kabul ederken; Avrupa siyasetinin Ermenileri desteklemeye devam etmesi ve bunda başarı kazanması halinde, yaşanan olayların sorumlusu olarak Türklerin suçlanacağı ve cezalandırılacağını işaret etmektedir.

Mersin Konsolosu, İslam dünyasının; yerel Müslüman-Türk halkına yapılan bu zulmü İtilaf Devletleri'nin iddia ettiği gibi Türkiye'yi (İttifak Bloğu'nda yer almasından dolayı) cezalandırma yöntemi olarak algılamayacağı; duruma bakınca yalnızca "dini bir vahşet" göreceği düşüncesindedir. Elçi Servert de, "zulüm

⁴⁶⁵ Adana-Güney Cephesi yapılanması için bkz., Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 345-373.

⁴⁶⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 227, İTDB, Rapor, "Adana Vilayetindeki Durumu Anlatıp Yorumluyor", İstanbul, 30 Temmuz 1920.

politikasının” Türklerin nüfusunu hiçe indireceği, fakat aynı zamanda, Türklerin Kemalist saflarına katılmasına yarayacağı görüşündedir. Fransızların bu tür operasyonlarda Ermenileri kullanmaları sebebiyle, bölgede barış mümkün olmayacaktır. Öte yandan elçinin, “bu halkların Doğulu olmalarından dolayı değişkenlikler gösterebilecekleri”; “Fransız yetkililerin, Ermeni ve Türklerin daha önce sürdürdükleri hayatı zorlaştıran yabancılara karşı birlik olma ihtimalini hiç düşünmedikleri” şeklindeki sözleri ve buna getirdiği açıklama da oldukça dikkat çekicidir. Ona göre, I. Dünya Savaşı öncesinde Amerika’ya göçen Ermeniler, zekâ ve çalışkanlıkları sayesinde burada refaha kavuşmuşlardır.⁴⁶⁷ “Fakat savaştan önce ülkeyi terk etmelerinin önünde hiçbir önemli engel bulunmayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğuysa, Türklerin uyuşukluğunu sömürmeyi çıkarlarına daha uygun bulmuş ve bu uyuşukluk sayesinde (ölüm) tehlikesini dikkate almadan refaha ulaşmıştır”. Elçi, “şimdi; Türkler, Ermenilerle birlikte yaşadıkları bölgelerden uzaklaştıkça; Ermenilerin buralara yerleşecek olan Fransız, Yunan ya da İtalyan unsurların hiçbirisiyle rekabete giremeyecekleri”, “yorulmak bilmeyen sömürülerine devam edemeyecekleri” görüşündedir. Ona göre Ermeniler, tam da bu sebeple Türklere karşı kini ve kötülüğü aşırılığa vardırma hatalarının farkına varacaklardır.

Gerek Mersin Konsolosu’nun gerekse İstanbul Temsilcisi, işgal güçleriyle işbirliği yapan Ermenilerin Türkleri baskı ve zulümle göçe zorlandıklarını ve bunun bir İtilaf politikası olduğunu kabul etmektedirler. Mersin Konsolosu’nun daha önce de bu yönde rapor ve yorumları göz önüne alındığında, İstanbul Temsilcisi Juan Servert için bunun bir ilk olduğu söylenebilir. Dahası Elçi Servert, Ermeni Tehciri’ne tabi olan halkın, daha önce ülkeyi terk etmeme sebebini, “Türkleri sömürmeyi tercih etmelerine” bağlamaktadır. Bu haliyle, Ermenilerin, Müslüman-Türk unsur aleyhine olmak üzere daha iyi bir sosyal statü sürdürdüklerini de kabul etmektedir. Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı bağışlama ve birliktelik olasılığını da, Ermenilerin aynı

⁴⁶⁷ 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nden ABD’ye göç hakkında bkz., Nedim İpek, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S.6, Ankara, 1995, s. 257-280; Erdal Açıkses-Ebru Güher, “Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu’dan ABD’ye Ermeni Göçü (Elazığ / Harput İli Örneği)”, **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014, s. 1-10.

çıkar arayışına -sömürüye devam etme arzusuna- bağlaması da oldukça ilginçtir. Zira bu görüşüyle İspanyol diplomat, “uyuşuk Türkler”e kıyasla, çalışkanlıkları ve yeteneklerini sıkça takdir ettiği Ermenilere yönelik genel yaklaşımının dışında bir tablo çizmektedir.

Elçi Servert’in İtilaf yetkililerinin tavrının, bir gün Ermeniler ve Türkler arasında bağışlama ve birliğe sebep olabileceği görüşünü yinelemektedir.⁴⁶⁸ Zira Adana Muavin Konsolosluğu’nun raporları, İtilaf yetkililerinin diplomasi ve incelik eksiklikleri nedeniyle Ermenilerin keyfi hareketini engelleyemediklerini; -Avrupa’da Türklerin zalimliklerinin masum kurbanları olarak tanıtılan- Ermenilerin, Türklere karşı zulüm içeren tutumları hakkındaki haberleri doğrulamaktadır. Öte yandan Elçi Servert, İtilaf Devletleri’nin “savaş masraflarını karşılamak için bereketli toprakların işgali hedefinin”, Mustafa Kemal taraftarlarını arttıracak görüşündedir: “Zira Türklere, yalnızca vatanı değil, aynı zamanda evlerini, mallarını ve ellerinden alınmış her şeyi savunmaktan başka çıkar yol gözükmeyecektir”. Hatta Elçiye göre “‘Medeni Devletler Ordularının’ yakma ve yağma gibi tasvip edilmeyen usullere başvurmaları, Müslümanlar arasında sempati ve iyilik doğurmaktan çok uzaktır”. İtilaf Devletleri’nin bu tutumu, “milliyetçilere yakınlık duymayanları bile milliyetçilerin yanında birleştirmeye” ve “Türkleri, ne o şekilde ne de bu şekilde arzuladıkları barışı sağlayamadıkları heterojen bir toplum yerine homojen unsurların birleşmesi yönünde karar vermeye itecektir”. Bu haliyle Elçi Servert, İtilaf Devletleri’nin Ermeniler ve diğer azınlıklar eliyle, Anadolu’da gerçekleştirdiği işgallerin, iki olası sonucuna işaret etmektedir.. Bunlardan ilkinin İtilaf Devletlerine karşı Ermeni unsurun Müslüman-Türk unsurla birleşmesi; ikincisininse gayrimüslim unsurlarla uzlaşmanın imkânsızlığı nedeniyle, sonunda Müslümanlık ortak noktası etrafında birleşmesidir. Buna ek olarak Elçi Servert’in, Adana Muavin Konsolosu’ndan alıntılanmış “Medeni Devletler Orduları” sözleriyle, İtilaf Devletleri’nin temsil ettiği ‘medeniyet’e bir gönderme

⁴⁶⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 251, İTDB, Rapor, “Adana Vilayetindeki Durum”, İstanbul, 23 Ağustos 1920.

yaptığı; İtilaf Devletleri'nin Ermeni Sorunu'nda oynadığı role bir eleştiri getirdiği söylenebilir.

“Türk-Ermeni Savaşı” başlıklı İstanbul Temsilcilik raporu; İstanbul'daki söylentilere göre Kemalistlerin Ağrı Dağı eteğinde Oltu-Iğdır arasında 250 km'lik bir hatta Ermenilere yönelik bir harekât başlattığını aktarmaktadır.⁴⁶⁹ İspanyol elçi, Oltu-Iğdır hattının Ermenilerce savunması oldukça kolay bir yer olduğu için, bu harekâtın; Türk-Yunan cephesiyle ilgili olduğuna inanmaktadır. Böylelikle milliyetçiler, “Yunanlıları dışarı atmayı başaramadıkları için, nefretlerini boşaltmak için Ermenilere yönelmiştir.” Elçi ayrıca, milliyetçilerin çatışmalarda ya da ele geçirdikleri köylerde taşkınlık yapmadıkları varsayılsa dahi, “düşmanlarının” yani Ermenilerin, “‘telafisi imkânsız’ olarak tanımladıkları vahşeti hatırlatarak, Türkleri suçlamak ve Ermeni şehitlik tarihinin lehine bir hava yaratmak için bahaneyi kolayca bulacaklarını” savunmaktadır. Raporda; başlık ve içerikte bahsedilen savaşın; Kuvayı Milliye ile İtilaf işgal kuvvetlerine katılan Osmanlı Ermenileri arasında değil; fakat 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Demokratik Ermeni Cumhuriyeti⁴⁷⁰ kuvvetleriyle olduğuna dair hiçbir uyarıya yer verilmemektedir. Bu haliyle İspanyol diplomasisinin, TBMM ve Demokratik Ermeni Cumhuriyeti hükümetleri arasındaki savaşı, Ermeni Sorunu'nun bir parçası olarak kabul ettiği gibi bir anlam çıkmaktadır. Bu yaklaşımı, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bu yana Ermeni kamuoyunun, Ermenistan Cumhuriyeti'nin, İtilaf Devletleri eliyle Kilikya ve Vilayet-i Sitte'de kurulacak bir “Anadolu Ermenistanı” ile birleşerek “Büyük Ermenistan”ı oluşturması beklentisine bağlamak mümkündür.⁴⁷¹ Ne var ki bu tarihten sonraki raporlarda, ‘Ermeniler’ yerine

⁴⁶⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 289, İTDB, Rapor, “Türk-Ermeni Savaşı”, İstanbul, 16 Ekim 1920.

⁴⁷⁰ Ermenistan Cumhuriyeti ya da diğer adıyla Ararat Cumhuriyeti, 1917 Ekim Devriminden sonra Güney Kafkasya'da ortaya çıkan Trans Kafkasya Seymi'nin (Federasyonu) 26 Mayıs 1918'de dağılmasıyla kurulmuştur. Enis Şahin, **Diplomasi ve Sınır: Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 89 vd.; Abdurrahman Bozkurt, “Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 34, 2013, s. 23.

⁴⁷¹ 1918-1920 yılları arasında İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'nin “Büyük Ermenistan” politikaları ve mandaterlik tartışmaları için bkz., Başak, **İngiltere'nin Ermeni...**, s. 352-368; Gökhan Bolat, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya

‘Ermenistan’ ifadesinin kullanılarak bu farkın altının çizildiği gözlemlenmektedir. Raporda dikkat çeken diğer bir nokta; İspanyol diplomatın, Kuvayı Milliye’nin Milli Mücadele’yi *jus in bello*⁴⁷² yürüttüğünü ifade etmesidir. Buna karşın Ermenilerin, tehcir sırasında yaşanan olayları, kendi yaptıkları zulüm ve taşkınlıklarının gerekçesi olarak Türkler aleyhine kullanacaklarına inandığı da anlaşılmaktadır.

İspanyol diplomatik yazışmaları, 16 Ekim 1920 tarihinden 15 Kasım 1921 tarihine kadar Osmanlı Ermenileri ya da Ermeni Sorunu’nu konu etmemektedir. Bununla birlikte, 1 yılı aşkın bu süre içinde, TBMM ve Ermenistan orduları arasındaki savaşın gidişatı hakkında da yalnızca birer cümlelik bilgilendirmelere yer verilmektedir. Bu bilgiler; “Kemalistlerin birkaç geri çekilme yaşadıkları ve Ermeni kuvvetlerinin karşı saldırıya geçtikleri”⁴⁷³, “Ermeni kuvvetlerinin Gümrü’yü geri aldıkları”⁴⁷⁴, “Ermeni ordularının Kars’ı geri aldıklarının ve daha sonrasında Kemalistlerle bir ateşkes imzaladıklarının söylendiği”⁴⁷⁵ şeklindedir. Söz konusu raporların tarihleri ile TBMM ordusunun 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış’ı, 30

Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu(Curzon of Kedleston Raporu)”, **History Studies: International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 47-65. 1920 yılı başlarında Londra Görüşmeleri ve San Remo Konferansı’ndaki Ermenistan mandaterliği ve sınırları tartışmaları için bkz., Başak, **İngiltere’nin Ermeni...**, s. 470-496.

⁴⁷² *Jus in bello*, *jus ad bellum* ile birlikte “adil savaş” kuramının temelini oluşturan kavram ve hukuk normudur. *Jus ad bellum* genel olarak “savaş ilan etme, savaş açma hakkı”; *jus in bello* ise “savaşta adillik” olarak tanımlanabilir. Daha detaylı olarak *jus in bello*; uluslararası ve iç savaş ve işgal durumlarında tarafların ilişkilerini; birey ve ordu güçlerinin savaşımlara yani düşman kuvvetlerine, savaşımayanlara, yani sivillere, mal ve çevreye davranışlarını düzenleyen hukuk normları bütünü olarak tanımlanır. Normun temelinde, savaşa götüren sebepler ne olursa olsun, tarafların savaşı dar bir çevrede ve kısa sürede sonuçlandırması; silahlı çatışmayı yalnızca düşman savaşımlara yöneltmesi; sivillere, mülkiyet haklarına ve çevreye zarar vermeme, düşman asker ve esirlere insani muamele etme ve savaşın zararlarını en aza indirme gibi insani hukuk normları yer almaktadır. François Bugnion, “Jus ad Bellum, Jus in Bello and Non-International Armed Conflicts”, **Yearbook of International Humanitarian Law**, T. M. C. Asser Press, V. 6, 2003, s. 167-198; David Luban, “Just War and Human Rights”, *Philosophy and Public Affairs* (1979/80), 160-181; Carsten Stahn, “‘Jus ad bellum’, ‘jus in bello’... ‘jus post bellum’?-Rethinking the Conception of the Law of Armed Force”, **The European Journal of International Law**, V. 17, No. 5, 2007, 921-943. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Micheal Walzer, **Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations**, Basic Books, New York, 2000.

⁴⁷³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 290, İTDB, Rapor, “Türk-Ermeni Savaşı Hakkında”, İstanbul, 19 Ekim 1920.

⁴⁷⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 321, İTDB, Rapor, “Anadolu’da Anlaşmazlık Tohumları”, İstanbul, 19 Kasım 1920.

⁴⁷⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 325, İTDB, Rapor, “Anadolu’ki Durum”, İstanbul, 26 Kasım 1920.

Ekim’de Kars’ı ve 7 Kasım’da da Gümrü’yü kurtardığı⁴⁷⁶ göz önüne alındığında, kaynak gösterilen haber ve söylentilerin doğruluk payı bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yine bu süre zarfında raporlarda; Ermenistan Cumhuriyeti’nin, TBMM ile imzaladığı 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması’na⁴⁷⁷ ve bu antlaşmayla Anadolu toprakları üzerinde Ermeni emellerinin bulunmadığını kabul ettiğine, böylelikle Ermeni kamuoyunun “Büyük Ermenistan” gayesinin son bulduğuna dair bir bilgi ya da tespite rastlanmamaktadır. Hatta 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti’nin imzaladığı Sevr Barış Antlaşması’na değinen İstanbul Temsilcilik raporlarında dahi, Antlaşma’nın Anadolu’da bir Ermeni devletinin kurulmasına olanak veren maddelerine⁴⁷⁸ yer verilmemektedir. 15 Kasım 1921 tarihli rapordaysa, Ermeni Sorunu’yla ilintili olarak yalnızca, 1921 Fransız-Türk İtilafnamesi’nin⁴⁷⁹ imzası sonrası gelişmelere değinilmektedir. Buna göre, Ankara Hükümeti’nin azınlıklara saygı gösterileceğini açıklamasına rağmen, Türkler tarafından bir ayaklanmadan korkan Ermeni ve Rumlar; kısa bir süre sonra Ankara Hükümeti ordusunun gireceği Kilikya’yı boşaltmıştır.⁴⁸⁰ Elçi Servet, Ermenilerin şehri boşaltma sebebini; “yakından

⁴⁷⁶ Süleyman Beyoğlu, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, Kış 2008, s.130. Doğu Cephesi hakkında geniş bilgi için bkz., **Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)**, C. 3, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1995.

⁴⁷⁷ Bkz., Mehmet Okur, “Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 8, Sonbahar 2011, s. 73-90. Antlaşma metni için bkz., İsmail Soysal, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, 1920-1945, TTK, Ankara, 1989, s. 19-23.

⁴⁷⁸ Antlaşmanın “6. Kısım Ermenistan” başlığı altında yer alan 88, 89, 90, 91, 92 ve 93. maddeleriyle Osmanlı Devleti, Ermenistan Cumhuriyeti’ni tanımış, Türkiye-Ermeni sınırının tayini için ABD hakemliğini kabul ederken, bu sınır tayini sırasında sınırlarının denize çıkışı için Anadolu topraklarından Ermenistan’a verilmesini peşinen kabul etmiştir. Erim, **a.g.e.**, s. 559-560. Antlaşmanın “Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca ölümlerden sorumlu olan ve müttefik devletlerce istenen kişileri kendilerine teslim etmeyi yükümlenir” şeklindeki 230. maddesiye açıkça Ermeni Tehciri sebebiyle yaşanan ölümlere atıfta bulunmaktadır. Erim, **a.g.e.**, s. 604.

⁴⁷⁹ 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi’yle, Milli Mücadele’nin Türk-Fransız cephesini sona ermiş, Türkiye’nin güney sınırı belirlenmiştir. Antlaşma, İtilaf Devletleri arasında Anadolu işgaliyle ilgili olarak yaşanan fikir ayrılığını ortaya çıkarmıştır. Ahmet Özgiray, “Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII, 1992, 68. Ayrıntılı bilgi için bkz., Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991**, C.II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, s. 885-926. Antlaşma metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 48-61.

⁴⁸⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 207, İTDB, Rapor, “General Harrington’ın İstanbul’a Gelişinin Ardından Açıklamaları ve Fransız-Türk Antlaşması’nda Kilikya’daki Ermeni, Rum

tanıdıkları Türklerin ne af ne de unutma vaatlerine güvenileceğini bilmelerine” bağlamaktadır.⁴⁸¹

3 Ocak 1922 tarihli temsilcilik raporu, Fransız ordusunun Kilikya’dan çekilişini, -Mersin Muavin Konsolosluğu’ndan ve Avrupa basınından ulaşan bilgilere dayanarak- daha ayrıntılı olarak ele almaktadır.⁴⁸² Buna göre, “Kemalistler; herhangi nümayişe sebebiyet vermemek için gösteri yapılmaması kararına rağmen; Adana, Mersin ve Tarsus’a büyük bir halk sevgisi ve coşkusu içinde girmiştir. Elçi Servert; Mersin Konsolosluğu’nun verdiği “halkın heyecan patlamasına rağmen hiçbir kötü olayın yaşanmadığı” bilgisinin; İspanya Beyrut Konsolosu’nun raporundaki bilgilerle çeliştiğine dikkat çekmektedir.⁴⁸³ Mersin Muavin Konsolosluğu’nun aktardığına göre Fransız yetkilileri ve Franklin-Bouillon⁴⁸⁴ açıklamalarında “‘Kemalistlerin’ Kilikya’ya muzaffer olarak girmediklerini” vurgulamaya çalışmaktadırlar. Elçi Servert, özellikle Franklin-Bouillon’un konuşmasını “özsaygıyı maskeleyerek amacıyla edilen boş laflar ve utanç verici bir kılıf olarak” yorumlamaktadır. Bouillon bu yolla Ermenilerin moralini yükseltmeye çalışmakta; fakat Ermeniler, Türklerin kendileri için iyi hükümler vereceklerine güvenmemektedirler. Hatta Kemalistlerin, Ermeni halka

vb. Yerleşiklerle İlgili Maddelerde Uzlaşma”, İstanbul, 15 Kasım 1921. Raporun başlığına rağmen, sözünü ettiği uzlaşma hakkında hiçbir bilgi ya da ayrıntıya yer vermemektedir.

⁴⁸¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 231, İTDB, Rapor, “Doğu’daki Barış İçin İstanbul’da Bir Konferans Planı”, İstanbul, 26 Aralık 1921.

⁴⁸² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 4, İTDB, Rapor, “Kilikya’nın Kemalist Yetkililere Geçışı”, İstanbul, 3 Ocak 1922. Elçi Servert’in 10 ve 19 Aralık 1921 tarihli olduklarını belirttiği Mersin Muavin Konsolosluğu’nun bu raporlarına, arşiv taramasında rastlanmamıştır.

⁴⁸³ İspanya Dışişleri Bakanlığı’nın Elçi Servert’e yönlendirdiği, Beyrut Konsolosluğu’nun bu raporuna arşiv taraması sırasında rastlanmamıştır. Bununla birlikte, elçinin işaret ettiği çelişkinin, -dönemin diplomatik yazışmalarında sıkça rastlanılan bir şekilde- edinilen haberlerin taraflılığından kaynaklandığı düşünülebilir. Zira 1918’den itibaren Fransız kontrolünde olan Lübnan, Ağustos 1920’de Fransız mandasına girmiştir ve bu tarihlerde yoğun Ermeni nüfusuna sahiptir. Fromkin, **a.g.e.**, s. 433-438; Matthew, **a.g.e.**, s. 385-388; Ömer Osman Umar, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, s. 301-304.

⁴⁸⁴ Henry Franklin-Bouillon (1870-1937), Fransız devlet adamı ve siyasetçidir. Cambridge Üniversitesi’nde ki eğitiminin ardından bir süre öğretmenlik ve savaş muhabirliği yapmıştır. 1910-1919 ve 1923-1936 yılları arasında Seine-et-Oise’den milletvekili seçilmiştir. 1917 yılında Fransa Savaş Komitesinde Devlet Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Fransız Hükümeti tarafından 1921 TBMM ile görüşmelerde bulunmak üzere görevlendirilmiş, daha sonra imzalanan 1921 Fransız-Türk İtilafnamesi’nde Fransa Hükümeti’ni temsil etmiştir. Fransa Ulusal Meclisi, http://www.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche.asp?num_dept=3134, 22.11.2015; Bige Yavuz, **a.g.m.**, s. 885-926.

Kilikya bölgesine geri dönmeleri için masraflarını karşılamayı teklif etmesine rağmen; şimdiden 25.000 kadar Ermeni Suriye'ye geçmiştir ve göç devam etmektedir.

Öte yandan İstanbul basını, Türk-Fransız uzlaşması nedeniyle Kilikya'yı boşaltan Fransız ordu ve yetkililerine övgüler yağdırmakta ve Fransız taraftarı haberler yapmaktadır.⁴⁸⁵ Haberler, Kilikya'daki Ermeni nüfusun göçünü önlemek için Fransa'nın "büyük fedakârlıklar" yaptığını; "Türklerle dini meseleler dışındaki ilişkilerini tekrar düzenlerken, geleneksel rolünü asla terk etmediğini ve Hristiyanların her zaman güvenebilecekleri tabii koruyucusu olduğunu" yazmaktadır. İspanyol diplomat bu haberlerin, "Türklerin; Müslüman bir millet olmalarına rağmen Hristiyan Ermenilerin korunmasından yana olduklarını ilan etmek" amacıyla hazırlandığı görüşündedir.

Elçi Servet, 1922 yılına ait diğer raporlarında, Ermeni Sorunu'ndan gittikçe uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte, Türk-Yunan Savaşı ve Anadolu'nun işgali sırasında yaşanan olayları konu ettiği birçok raporunda, Yunan ordusunun ve Osmanlı Rumlarının Müslüman-Türk halka karşı uyguladığı mezalimle ilgili tespit ve yorumlarına Osmanlı Ermenilerini de dâhil etmektedir. Örneğin Karadeniz'deki Pontus Rumlarıyla ilgili 17 Mart tarihli raporunda, "Türkleri sonsuza kadar yere yapıştırmış olduklarına inanan" Rum ve Ermenilerin, "mütareke sonrasında İstanbul'da, İtilaf ordularının mevcut ve gelecekteki mutlak gücüne inandıklarını ve Türklere karşı hakaret, eziyet ve her türlü aşırılığı bu gücün gölgesinde işlediklerini" yazmaktadır.⁴⁸⁶ Elçi, her devletin savaş sırasında ayaklanma ve isyanları cezalandırdığını, bunun doğal olduğunu belirtmektedir. "Bu nedenle, ayaklananların, güçlü galip devletlere karşı Anadolu'da kendi ayaklanmasını yapan Türklerin merhametini ummamaları gerekmektedir." Elçi, Rum ve Ermeni milletlerinin "İmparatorluk içinde kimi zaman gerçekten ağır muamele gördüklerini" kabul etmekle

⁴⁸⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 10, İTDB, Rapor, "Fransa ve Hristiyanların Koruması", İstanbul, 7 Ocak 1922.

⁴⁸⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 65, İTDB, Rapor, "Karadeniz (Ponto Euxino)'de Türklere Atfedilen Vahşetle İlgili Broşürü İletiyor", İstanbul, 17 Mart 1922.

birlikte, “Türklerin miskinliğinde gelişerek refaha kavuştuklarını” belirtmektedir. Bu gerçek karşısında “Türk ordusunun hedeflediği sınırı aşmış olabileceğini” yazan elçinin, “o sınırların bazen en medeni milletler tarafından bile aşıldığını” yazmasıysa oldukça dikkat çekicidir. İspanyol diplomata göre “bu ve benzer olaylarda en üzücü nokta, ‘Hristiyanlara karşı dinî zulüm’ maskesini bir gerekçe olarak kullanmaya çabalayan sinsi bir kampanyanın” varlığıdır. Juan Servet’in kaleme aldığı bu raporun belki de en çarpıcı yanı; göreve gelişinden bu yana ilk kez Ermeni karşıtı bir üslup kullanıyor oluşudur. Bu değişikliğe sebep olan gelişmenin, özellikle Mondros Mütarekesi sonrası, gerek işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan gerekse bağımsız olarak hareket eden Ermeni çetelerinin, savunmasız Müslüman-Türk halka yaptığı işkence ve eziyetlerin gerçekliğini kabul edişi olduğu açıktır. Zira henüz 1920 yılında, Ermenilerin bu tür faaliyetlerini anlatan konsolosluk raporlarını yorumsuz olarak aktarmayı tercih ederken; 1922 yılına gelindiğinde,- bu son raporunda da açıkça görüldüğü üzere- aksini iddia eden haberleri reddeden, hatta Ermenileri suçlayıcı bir dil kullanmaktadır.

3.2.4. Ermeni Göçü İçin İspanya’nın Yardım Girişimi

İspanyol diplomasisi 1922 yılının son çeyreğinde, Ermeni Sorunu’nu o dönemin gündemi olan ‘toplu göç’ meselesi çerçevesinde ele almıştır. Yalnız bu defaki göç; Osmanlı Devleti’nin çıkardığı Tehcir Kanunu gereğince I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan zorunlu göçten farklı olarak, Ermeni çevrelerinin organize ettiği bir nevi kaçış veya yurt arayışı olarak değerlendirilebilir. Buna göre, İstanbul Ermeni Katolik Patriği; “TBMM’nin Ermenilere pasaport vermesi⁴⁸⁷ ve kısa süre içinde

⁴⁸⁷ Osmanlı Devleti’nin en son 1918 yılında çıkardığı Pasaport Kanunu, Cumhuriyet döneminde 1938 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Hikmet Özdemir, **Mondros’tan Lozan’a Ermenilerin Uyraklık Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 14. 8 Mayıs 1922 tarihindeyse TBMM İcra Vekilleri Heyeti Hariciye Vekâleti, yayınladığı bir tezkere ile pasaportlara “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına” ifadesinin koyulmasını karara bağlanmıştır. Aynı şekilde TBMM, Milli Mücadele sonrasında “avdet-i gayr-i caizdir” ibareli seyahat belgeleri de düzenlemiştir. Hikmet Özdemir, **Mondros’tan Lozan’a...**, s. 97-98. Nejla Günay da eserinde, Adana ve çevresinden gelen yoğun göç talepleri üzerine TBMM İcra Vekilleri Heyeti’nin 22 Nisan 1922 tarihinde Hristiyan ahalinin yabancı ülkelere seyahatine izin verdiğini yazmaktadır. Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı

ülkeden ayrılmalarını talep etmesi üzerine” İstanbul Temsilcisi Juan Servert’le görüşmüştür.⁴⁸⁸ Patrik, Latin Amerika ülkelerinin 6000 Ermeni’ye toplu göç izni vermesi için İspanya Hükümeti’nden girişimde bulunmasını talep etmiştir. Elçi Servert, böyle bir durumun, yani Ermenilerin toplu göçünün, engellenemez olduğu görüşündedir. Ermeni ve Rum ölümleri ve zorunlu göçleri; her zaman “Türklerin fanatik ve kaptisli düşmanlıklarından” değil, bu unsurların “sebepsiz yere ya da az bir sebeple” Türklere karşı ayaklanmalarından kaynaklanmıştır. Ayaklanmaların temelinde “gerçekte servet, etki ve faaliyette üstün olan Ermenilerin; egemen olan Müslüman-Türkleri kendi boyunduruğuna sokma arzu ve hırsı” yatmaktadır. Daha açık bir anlatımla, Elçi Servert; Rum ve Ermenilerin, Türkleri kendilerine tabi kılmak ve yönetmek amacıyla isyan ettiklerini savunmaktadır. Elçi, İtilaf ülkelerinin konuyu bilmediklerini ve “Ermeni ağıtlarının yarattığı Türk-karşıtı atmosferden faydalandıkları için de araştırmak istemediklerini” yazmaktadır. Bu hal karşısında “geleceği gören Türklerin, bazı unsurların toplu göçüne karar vermekten başka çareleri kalmamıştır.” Çünkü “Türkler pahasına zenginleşen ve refah içinde yaşayan” bu unsurlar, “sıkıntı zamanlarında tüm minnet ve vefayı unutarak düşman saflarını şişirmek, düşmanların amaçları ve iddialarının lehine çalışmak için koşturmuşlardır.” Milli Mücadele’nin başarısı karşısında Rumlar, mal ve mülklerini bırakıp kaybolmuş;

Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, **Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 51, Ankara, 2009, s. 252. Dolayısıyla Elçi Servert’in sözünü ettiği pasaportların, bu şekilde düzenlenen ve geçerlilik süresi en fazla 1 yıl olan vizeli pasaportlar olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 230, İTDB, Rapor, “Katolik Ermenilerinin Toplu Göçü İçin Girişim Talebi”, İstanbul, 26 Eylül 1922. Raporun üstüne el yazısıyla düşülen notta, Ermeni Katolik Patriği’nin bu talebinin Lima (Peru), Karakas (Venezuela), Bogota (Kolombiya) ve La Paz (Bolivya)’daki İspanya temsilciliklerine iletilmesinin emredildiği görülmektedir. Gerçekten de 26 Eylül-16 Kasım 1922 arası İspanya Dışişleri Bakanlığı, İspanya İstanbul, Lima, Karakas, Bogota ve La Paz temsilcilikleri arasında konuyla ilgili sayısız telgraflaşmaya rastlanmıştır. Bkz., AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784. Bu telgraflaşmalar sırasında Venezuela ve Kolombiya’nın herhangi bir toplu Ermeni göçünü reddettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Peru, 2-3 kişilik aileler olarak 1000 Ermeni’yi göçmen topluluğu (kolonist) olarak, 1000 kadarını da basit işçi olarak almayı kabul etmektedir. Ermeni Patriği’nin göçmenlerin ulaşımının üstlenilmesi ya da kolaylık sağlanması talepleri üzerine *Eten* ve *Paitan* adlı gemilerle Peru’ya ücretsiz olarak gelebilmelerinin de sağlandığı anlaşılmaktadır. Bolivya’nın, toplu Ermeni göçünü prensipte kabul etmekte ve göçmenlere verilebilecek toprak imtiyazı için sayılarını sormaktadır. Ne var ki Kasım ayında, İspanya Ticaret Ofisi’nin, Bolivya Hükümeti arasındaki kötü ilişkiler nedeniyle bu girişimin kendisi aracılığıyla yürütülemeyeceğini bildirdiği görülmektedir.

Ermenilerse “kötülüklerinin üstüne şüphesiz sünger çekileceğini” düşünmektedirler. Türklerse, Ermenileri düşman ilan etmemiş, onun yerine “intikam duygularını ılımlaştırarak göçten yana karar almışlardır.” Elçiye göre; Türklerin Katolik Ermenilere karşı düşmanlık beslememesi, ölüm ve zorunlu göç olaylarında fanatizmin etkili olmadığını ispatlamaktadır. “Bu fark aynı zamanda, Türklerin nefretinin - alınan az çok şiddetli tedbirler ayırım yapmaksızın hepsini kapsasa da- bölücü Ermenilerin aşırılıklarından kaynaklandığının göstergesidir.” Bütün bunlar göz önüne alındığında, Kemalist yetkililer Ermenilere “büyük lütfkârlık” göstermektedirler. Elçi Servet Kemalist yetkililerin “kendi istekleri gerçekleşeceğinden ötürü”, İspanya Temsilciliği’nin Ermenilerin toplu göçü için girişiminden rahatsız olmayacaklarını; yine de İstanbul’daki milliyetçi delegeyle konuyu görüşeceğini belirtmektedir.

Bu değerlendirmesiyle İspanyol diplomatın; genelde azınlık, özelde de Ermeni Sorunu’nun doğuş sebebinin; yine bu unsurların düşünüş ve hareketlerinin bir sonucu olduğu görüşü netlik kazanmaktadır. Elçinin bu görüşünün, 1916 yılında Osmanlı Hükümeti’nin yayınladığı *Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemleri Hakkında Hakikat*⁴⁸⁹ adlı kitapçıkta öne sürdüğü gerekçe ve açıklamalarla örtüşmesi oldukça önemlidir. Zira elçi, daha önceki raporlarında, hem kitapçığı hem de Hükümet’in Ermeni Sorunu’yla ilgili diğer yayınlarını; “yeni zulümlerin habercisi” olarak değerlendirerek, gerek Hükümet’e güvensizliğini, gerekse Ermeni unsurlara sempatisini ortaya koymuştur. Oysa 6 kadar yıl sonra kaleme aldığı bu raporunda öne çıkan düşünce, sözü geçen kitapçığın kapanış cümlesini anımsatır niteliktedir.⁴⁹⁰ Elçinin bu görüş değişikliği, -yine kendi sözlerinden yola çıkarak- İtilaf Devletleri’nin aksine kendisinin, konunun derinliğini ‘araştırmasına’ bağlanabilir. Gerçekten de elçinin değerlendirmesi; Ermenilerin yalnızca 1918-1920 yılları arasında Doğu Anadolu, Kafkasya ve son olarak Kilikya’da, Müslüman halka karşı gerçekleştirdikleri mezalimi değil, fakat 1915 yılındaki isyan hareketlerini de

⁴⁸⁹Bkz., dipnot 420.

⁴⁹⁰ “...Onlara karşı zorunlu olarak alınan önlemler, sadece kendilerinin ve onları teşvik edenlerin eserlerinin sonuçlarıdır.”

kapsamaktadır. Raporun bir başka önemli noktası ise, Katolik Ermeni Patriği'nin giriştiği toplu göç hazırlıklarının, Ankara Hükümeti'nin bu yönde bir kararı uyarınca gerçekleştiği izlenimi vermesidir. Böyle bir karar ya da kanuna rastlanmamakla birlikte⁴⁹¹, TBMM'nin Mayıs 1922'den itibaren pasaport ve seyahat belgesi vermeye başlamasının Ankara Hükümeti'nin toplu göçü teşviki olarak algılanması da mümkündür.⁴⁹²

Ermeni Katolik Patrik Vekili, Osmanlı Ermenilerin Latin Amerika'ya göçü için Elçi Servet'le yaptığı bir sonraki görüşmesinde, Peru Hükümeti'nin teklif ettiği göç yardımından 1800 kadar Ermeni'nin yararlanmak istediğini iletmiştir.⁴⁹³ Vekil ayrıca, bazı Ermenilerin Amerika'ya gitmek üzere geçici ya da daimi olarak İspanya'da kalmalarını istemiş; fakat elçi, İspanya Hükümeti'nin Fas'taki askerî harekâtlar nedeniyle büyük harcamalar yaptığını açıklayarak bu talebi reddetmiştir.⁴⁹⁴ İspanyol diplomat; toplu göç işinin aceleye getirilmemesi halinde Ermenilerin, “belki de Türklerin merhametine mazhar olabileceklerini” düşünmektedir. Öte yandan,

⁴⁹¹ 1922 yılı Mart ve Ekim ayları arasındaki TBMM oturumlarında bu yönde bir görüşmeye ya da herhangi bir tezkereye rastlanılmamıştır. Bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C. 19, TBMM Matbaası, Ankara, 1959; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C. 20, TBMM Matbaası, Ankara, 1959; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C. 21, TBMM Matbaası, Ankara, 1959; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C. 22, TBMM Matbaası, Ankara, 1959; **TBMM Zabıt si**, Dönem 1, C. 23, TBMM Matbaası, Ankara, 1960. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı'nın genel kurul tutanakları erişim sisteminde yapılan çapraz taramalarda da bir sonuca ulaşılamamıştır. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html, 20.11.2015.

⁴⁹² Hikmet Özdemir eserinde, Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden çeşitli yollarla göçtüklerini yazmaktadır. Buna göre Ermeniler ülkeden; Mondros Ateşkes Antlaşması imzasından önce Türk pasaportlarıyla; Mondros sonrası İtilaf ülkeleri yetkililerinden koruyucu pasaport veya bir özel seyahat belgeleriyle ve bir süre de Ermenistan Cumhuriyeti'nin İstanbul Temsilciliği'nin verdiği pasaportlarla çıkmışlardır. Bununla birlikte, 1922 sonbaharında 100.000 kadar Ermeni hiçbir belgesi bulunmaksızın ve en son olarak Türk yetkililerinin verdiği vizeli pasaportlarla ülkeden çıkmıştır. Hikmet Özdemir, **Mondros'tan Lozan'a...**, s. 102-103.

⁴⁹³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 257, İTDB, Rapor, “Ermeni Göçü Hakkında 26 Numaralı Telgrafını Açıklıyor”, İstanbul, 19 Ekim 1922.

⁴⁹⁴ Patrik Vekili, Aralık ayında da İspanyol elçiden benzer bir talepte bulunmuştur. Vekil, İstanbul'dan Bolivya'ya hareket edecek gemilerin İspanya limanlarına demirlemesini istemiştir. Fakat Elçi Servet, Fas-İspanya Savaşı nedeniyle limanlardaki yoğunluğu gerekçe göstererek, Hükümeti'nin bunu kabul edemeyeceğini belirtmiştir. AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 319, İTDB, Rapor, “Bolivya'ya Göç Hakkında 40 Numaralı Telgrafın İçeriğini Ermeni Katolik Patrik Vekiline Aktardığını Bildiriyor”, İstanbul, 16 Aralık 1922. Bu bilgiler aynı zamanda, İspanya-Fas Savaşı'nın; Ermeni Sorunu'nu ele alan temsilcilik raporlarının azalmasında etkili olduğunu ve bu dönemde İspanya'nın mali ve siyasi gündeminin savaşa yoğunlaştığını düşündürmektedir.

“Türkiye’de, Türkler pahasına iyi şartlarda yaşamaları ve Türkiye’nin evladı olmalarına rağmen başkaldıran” Ermenilerin, “-Rumlardan farklı olarak vatanperverlik ve ait oldukları ulusun büyümesi gibi- bahaneleri de bulunmamaktadır.” Elçi, Rum ve Ermeni ölümlerinin altında her zaman dini bir nefret olmadığı görüşünü tekrar ederken, “Türklerin; Katoliklerin, Hristiyanlık içinde farklı bir davranış izlediğini çok iyi bildiklerini” ifade etmektedir. Ermeni skolastik liderleri; huzur ve barış çağrısı yapmakta, -Fener Rum Patrikliği ve diğer bölücü yetkililerin aksine- siyasi düşman odakları oluşturmamakta; tam da bu nedenle Türklerin, Katolik Hristiyanlığa saygı göstereceklerine inanmaktadırlar.

Kasım ayına ait bazı İstanbul Temsilcilik raporları, Ermenilerin toplu göçü için İspanya Dışişleri Bakanlığı, İstanbul, Lima, Karakas, Bogota ve La Paz temsilcilikleri arasında iki ayı aşkın bir süredir devam eden telgraflaşmalara açıklık getirmektedir. Bu yazışmalarda yer alan bazı ayrıntılar dikkat çekicidir. Buna göre, “Ermeniler, Kemalist yetkililerin -Hristiyan unsurlardan kurtulmak isteseler de- göçü yasaklamalarından korkmaktadırlar”.⁴⁹⁵ Bu nedenle Ermeni Katolik Patrikliği, göç organizasyonunu yürütmek üzere bir komisyon kurmuştur. İstanbul’daki Vatikan Apostolik Delegasyonu da, -İtilaf Yüksek Komiserleri’nin tavsiyesiyle- Ermeni göçünü hızlandırmak istemektedir.⁴⁹⁶ Milletler Cemiyeti’nden bir temsilci de İstanbul’da bulunan 500 Rus göçmeni Brezilya’ya ulaştırmak için çalışmaktadır. Elçi Servet, Rus göçmenlerin, “Bolşeviklerin, yapılan yardımların boşuna olmadığını Türklere hatırlatmalarından dolayı” gergin olduklarını, fakat milliyetçi Türklere korkmaları için sebep olmadığını belirtmektedir. Hatta Türklerin, “Osmanlı tebaası olmalarına rağmen arkadan vurarak kendilerine ihanet eden Rum ve Ermeniler” yerine; sığınmacı Rusları tercih edebileceğini ima etmektedir. Buna rağmen, “Türklerin, Ermeni ve diğer gayrimüslimleri göçe zorlayarak ülkenin gelişmesine gölge düşürmemek için, ileriki zamanlarda zorla ya da samimiyetsiz de olsa dilenecek

⁴⁹⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 282, İTDB, Rapor, “Ermeni Göçü Hakkında 26 Numaralı Telgrafını Açıklıyor”, İstanbul, 6 Kasım 1922.

⁴⁹⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 291, İTDB, Rapor, “Ermeni Göçmenlerin Yolculuğu Hakkında Acil Ricalarını Tekrarlıyor”, İstanbul, 16 Kasım 1922.

bir özrü kabul edecekleri” görüşündedir. Bu ayrıntılarda, Ankara Hükümeti’nin Ermenilerin ülkeyi terk etmelerinden yana olduğu ve hatta toplu göçe zorladığı izleniminin oldukça ilginçtir.

Ermenilerin toplu göçünü ele alan son temsilcilik raporu, son bir ayda yaşanan Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanması, İstanbul ve Trakya’da TBMM idaresinin kurulması ve Lozan Barış Konferansı’nın başlaması gibi askeri ve siyasi gelişmelerin izlerini taşımaktadır. Rapor, TBMM Hükümeti İstanbul Temsilcisi Refet Paşa’nın⁴⁹⁷ Ankara’dan aldığı bir habere göre, yurtdışından gelen Ermeni komitelerine mensup bazı kişilerin, “milliyetçi kadrodan” bazı kişilerine suikast hazırlığı içinde olduğunu aktarmaktadır.⁴⁹⁸ Refet Paşa gerekli tedbirlerin alındığını duyurmuş, fakat haber, “Avrupalı yabancılar üzerinde Ankara Hükümeti’nin Ermenileri öldürmek ve bastırmak için zemin hazırlamak amacıyla oldukları” yönünde bir etki yaratmıştır. Yine bu haber üzerine Ermeni Patriği, Refet Paşa’yı ziyaret etmişti, “milliyetçilerin kazandığı zaferden memnuniyetini ve Ermenilerin ülkede yaşamak isteğini abartılı bir şekilde” ifade etmiştir. Elçi Servet’in gerek suikast girişimi haberinin doğruluğu, gerekse Ermeni unsurlarının bundan nasıl etkileneceğine dair hiçbir yorumda bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Ermeni Patriği’nin Refet Paşa’yla görüşmesiyle ilgili olarak kullandığı ifadelerde, Ermeni çevrelerinin Ankara Hükümeti’ne yakınlaşma çabasına işaret ettiği söylenebilir.⁴⁹⁹ Raporunun devamında, bir diğer

⁴⁹⁷ Refet Paşa (Bele), 9 Ekim 1922’de TBMM Hükümeti tarafından İstanbul ve Trakya Fevkalade Temsilcisi olarak atanmıştır. Ayfer Özçelik, “Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul’da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, S. 9, Ankara, 1992, s. 23. Erdal Aydoğan, Arif Hikmet Gerçekçi’nin anılarına dayanarak kaleme aldığı çalışmada; Refet Paşa’nın, Ankara Hükümeti’ni temsilen Mudanya’dan İstanbul’a hareket ettiği ve ulaştığı tarih için 10 Ekim 1922’yi göstermektedir. Bununla birlikte, Alev Gözcü makalesinde, Refet Paşa’nın geliş tarihini 19 Ekim 1922 vermektedir. Erdal Aydoğan, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi’nin Günlüğünde Refet Paşa’nın İstanbul’a Gidişi, Karşılama ve İstanbul’daki İlk Günleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 257; Alev Gözcü, “Refet Paşa’nın İstanbul’a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 34, Nisan 2015, s. 55.

⁴⁹⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 307, İTDB, Rapor, “Hristiyan Azınlıklar Lehinde Girişim Teklif Ediyor”, İstanbul, 1 Aralık 1922.

⁴⁹⁹ Gerçekten de Ermeni Patriği, Refet Paşa’yı Anadolu Ajansı’ndan duyurulan bu haberden önce de birkaç defa ziyaret etmiştir. Patrik, ziyaretleri sonrasında basına; gerek Patrikliğin gerekse Ermeni toplumunun Ankara Hükümeti’ne bağlılığını ve Türklerle birlikte yaşama arzusunu vurgulayan hararetle

gündem maddesi olan Ermenilerin toplu göçüyle ilgili gelişmelere değinilmektedir. Buna göre “Kemalist yetkililer; ‘İstanbul’dan gerekçesi olmadan ayrılan her Hristiyan’dan 100 lira vergi almasını ve vergiyi vermeyenlerin ülkeden ayrılmalarına izin verilmemesini emretmiştir.” Elçi Servet, bu kararı “toplu göçlerin ülkenin ilerlemesi ve savaşın zararlarını tamir için büyük bir kayıp olacağını fark etmelerine” bağlamaktadır. Ona göre, Lozan Konferansı’nda azınlık meselesi tartışılırken Türklerin bu son düzenlemeyle gösterdikleri ‘iyi emarele’ teşvik edilmelidir. Zira konferansın başarısız olması halinde “milliyetçilerin öç, ayaklanma ve sertliği arttıracakları” görüşündedir. Elçi, “Lozan’da Türklerin, şüphesiz kendilerini daha çok ilgilendiren konulara karşılık olarak, Hristiyanlara azınlık güvencelerini vereceklerini” düşünmektedir. İspanyol diplomatın bu düşüncesine çok güvendiği söylenebilir. Öyle ki raporunun büyük bir kısmını, İspanya’nın Lozan Konferansı’nda azınlık hakları konusunda üstlenebileceği etkin role ayırmaktadır. “İspanya’nın diğer milletlere nazaran Ankara Hükümeti gözünde daha iyi bir konumda bulunmasından dolayı”, İspanyol Hükümeti’nin böyle bir girişiminin başarılı olacağına inanmaktadır.⁵⁰⁰

1923 yılına gelindiğinde, İspanyol diplomatik raporlarının sayısı azalmaktadır. Bu durum, Ermeni Sorunu’nu ele alan raporlarda daha çarpıcı hale gelmektedir. Öyle ki konuya değinen tek belge, Barış Konferansı’nı izlemek üzere Lozan’da bulunan

açıklamalarda bulunmuştur. Suikast girişimi haberinden sonra da İstanbul’da bulunan diğer din liderleriyle birlikte Refet Paşa’yı ziyareti, o sırada Lozan Konferansı’nda bulunan Türk Baş Delegeşi Reisi İsmet Paşa’ya iletilmiştir. Ramazan Erhan Güllü, **Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Tutumu (1878-1923)**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 536-538; Seyfi Yıldırım, “Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin Siyasî Faaliyetleri 1918-1922”, **CTAD**, Yıl 5, S. 9, Bahar 2009, s. 5-40; Şimşir, “No. 138, Başbakan H. Rauf Bey’den İsmet Paşa’ya, 19 Aralık 1922”, **Lozan Telgrafları...**, s. 246-247. Gerek Ermeni Patriği gerekse diğer dini liderlerin Ankara Hükümeti’nce yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle söz konusu telgrafta İstanbul’da bulunup da ziyarete katılmayan tek dini liderin Rum Patriği Meletios Metaksakis olduğunun belirtildiği görülmektedir. Bu ayrıntı, Elçi Servet’in 19 Kasım 1922 tarihli raporunda “Türklerin Katoliklerin Hristiyanlık içinde farklı bir davranış izlediğini çok iyi bildikleri” şeklinde isabetli bir tespitle bulunduğu görülmektedir.

⁵⁰⁰ İspanyol elçinin bu görüşleri; ileride Türkiye’den ticari ve ekonomik avantajlar elde edebileceği düşüncesiyle İtalya Hükümeti’nin, 1920-1921 yıllarında Ankara Hükümeti’ne yakınlaşma çabalarını anımsatmaktadır. Geniş bilgi için bkz., Fabio L. Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı, YKY, İstanbul, 2000.

Bern İspanya Temsilcisi'nin 6-7 Ocak 1923 tarihli telgrafıdır.⁵⁰¹ Telgrafa göre, Paris Konferansı'nın başarısızlığı ve İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkları “Türkleri cesaretlendirmektedir.” Elçi, bunun kanıtı olarak, o sabah Madenler Alt Komisyonu görüşmelerinde yaşanan bir gelişmeyi göstermektedir. Buna göre Türk delege, “Ermeniler ve diğerleri için” tazminat talep edilmesi karşısında salonu terk etmiştir. Elçinin telgrafında aktardığı konunun 6 Ocak 1923 günü toplanan Azınlık Alt Komisyonunda gerçekleştiği ve sözü edilen delegenin Rıza Nur olduğu anlaşılmaktadır. Rıza Nur, komisyonda İtalyan, İngiliz ve Fransız delegelerin Ermeni yurdu taleplerine itiraz etmiş; itirazlarının dikkate alınmaması karşısında, beraberindeki müşavir ve kâtiplerle birlikte celseyi terk etmiştir.⁵⁰² Yaşanan bu olay; elçinin telgrafında belirttiği üzere Türklerin cesaretlenmesinden ziyade, Ankara Hükümeti'nin Lozan Barış Konferansı'na katılacak olan Türk Heyeti'ne verdiği talimatlarla ilgilidir. Zira bu talimatlarda, özellikle Ermeni yurdu ve kapitülasyonların kaldırılması konularında taviz verilmemesi yer almaktadır.⁵⁰³

Ermeni Sorunu'nun İspanyol diplomatik yazışmalarında en yoğun olarak 1916-1922 yılları arasında takip edildiği söylenebilir. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi taramasında, 1928 yılına kadar ulaşılan, fakat sayısı 10'u geçmeyen belgeler arasında, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin ikinci yarısını ya da sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı ele alan herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır. Bu nedenle İspanyol diplomasisinin, Ermeni Sorunu'nun, Cumhuriyet dönemine girilirken hangi durumda olduğu ve nasıl şekillendiğine dair bilgi, yorum ve bakış açısı karanlıkta kalmaktadır.

⁵⁰¹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 59, Bern Temsilcisi Reynoso'dan Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lozan, 6-7 Ocak 1923.

⁵⁰² Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. III, İstanbul, 1968, s. 1061-1064'ten naklen; Şimşir, “No.197-198, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa, 7 Ocak 1922”, **Lozan Telgrafları...**, s. 344-348. Sözü geçen olaya sebebiyet veren 6 Ocak 1923 tarihli Azınlık Alt Komisyonu tartışmaları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. I, Kitap II, s. 275-282.

⁵⁰³ **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, 6. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1969, s. 117-118.

Ermeni Sorunu'nun 1914-1923 yılları arasındaki İspanyol diplomatik yazışmalarında ele alınışını genel olarak değerlendirmek gerekirse, birkaç noktanın ön plana çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki; İspanyol diplomasisinin zaman içinde konuya bakış açısının değişmesidir. 1914-1918 yılları arasındaki raporlarında Tehcir Kanunu, gerekçeleri ya da gerekliliği tartışmaksızın eleştirilmektedir. İttihat ve Terakki yönetiminin, bu kanunla kasıtlı olarak Ermeni milletini “bitirmeye çalıştığı”; bunun temelinde de “dini ve/veya milli fanatizminin” yattığı ileri sürülmektedir. 1918 yılında Ermeni Sorunu'nda İtilaf Devletleri'nin oynadığı role ilk kez değinilirken; 1919 yılına gelindiğinde, Türkler karşısında İngiltere, Fransa, ABD ile Ermeniler arasındaki işbirliği ve çıkar ilişkisi kabul edilmektedir. 1920-1922 yılları arasında Ermeni Sorunu'nu, İtilaf Devletleri'nin alevlendirdiği; ileride Türklerle Ermenilerin bir arada yaşama ihtimalini yine İtilaf Devletleri'nin bozduğu şeklinde yorumlar sıklaşmaya başlamıştır. Her ne kadar 1922 yılı ve devamında İspanyol temsilcilik raporları; Ermeni Sorunu'ndan uzaklaşmışsa da, Rumların Anadolu'da gerçekleştirdikleri ayrılıkçı faaliyetler bağlamında Ermenileri de mercek altına almaktadır. Hatta bu değerlendirmelerde 1915'ten o güne kadar yaşanan olayların sorumlusunun, yine Ermeniler olduğu sonucuna varıldığı görülmektedir. Hatta Tehcir Kanunu'nu “kabul edilemez” ve “tarifsiz” olarak tanımlayan İspanyol diplomasisi; 1922 yılıyla birlikte bu kararı, “devletin doğal bir tepkisi” olarak betimlemektedir. Bir bütün olarak İspanyol diplomasisine atfettiğimiz bu görüş değişikliğini, aslında her bir diplomatın şahsi fikirlerinin şekillendirdiğini kabul etmek gerekir. Örneğin 1916 yılında İspanya İstanbul Temsilcisi olarak görev yapan Elçi Arroyo'nun Ermenilerin ayrımcılığa uğramış, kötü davranılmış bir millet olduğuna inanmaktadır. Bununla birlikte Ermenilerin, İmparatorluk içinde birçok özgürlükten faydalandıklarını kabul etmektedir. Oysa 1918 yılında göreve başlayan Elçi Servet, I. Dünya Savaşı öncesinde Ermenilerin, İmparatorluk içinde Müslüman-Türklerden çok daha iyi imkânlarla ve refaha sahip olduklarını birçok defa belirtmektedir. Fakat 1914-1919 yılları arasındaki raporlarda, Ermenilerin refahının kaynağı; zekâ ve çalışkanlık gibi vasıflarına bağlanırken; 1919 yılından sonra Elçi Servet'in, bu konumu Türklerin pahasına elde ettiklerini kabul etmesi dikkat çekicidir. Hatta 1922 yılıyla birlikte Ermenilerin bu refaha ve yüksek statüye rağmen isyan ve ayrılıkçı tavırlarını; “ihamet”, “nankörlük”, “arkadan saldırma” olarak tanımlamaktadır. Elçi Servet'in

tutumunun zaman içinde gösterdiği bu farklılık, genel olarak İspanyol diplomasisinin Ermeni Sorunu'na bakış açısındaki değişimi de vurgulayarak ortaya koymaktadır.

İspanyol diplomasisinin Ermeni Sorunu'nu ele alan raporlarda öne çıkan diğer bir nokta, yaşandığını bildiğimiz kimi olay ve gelişmelerin raporlara yansımamasıdır. Raporların Ermeni Sorunu'na; çoğu zaman, gündemin askeri ve siyasi gelişmelerini aktarırken, dolaylı olarak; bazen de konuyu ilgilendiren olaylarla birlikte, doğrudan değindiği gözlemlenmektedir. Oysa ne dolaylı ne de doğrudan anlatım yapan raporlarda bu gelişmelerin yer almaması, bunları ele alan raporlara ulaşılamaması, arşivdeki belgelerin eksik olduğunu düşündürmektedir. Örneğin; 21 Ağustos 1916 tarihli İspanya İstanbul Temsilciliği raporu, 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kaldırılışını ve yerine 1916 tarihinde Ermeni Katogigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi'nin getirilişini son derece detaylı bir şekilde incelemektedir. Oysa 1918 yılına ait raporlarda, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Osmanlı Hükümeti'nin 1863 Nizamnamesini tekrar yürürlüğe koyduğuna⁵⁰⁴ ya da 1913'te zararlı faaliyetleri nedeniyle Bağdat'a sürgün gönderilen Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin 1918 yılında tekrar göreve geldiğine⁵⁰⁵ dair hiçbir bilgiye yer verilmemektedir. Aynı şekilde 1918 yılına ait raporlarda, Osmanlı Hükümeti'nin tehcire tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşü ve iskânı için hazırlanan 31 Aralık 1918 tarihli Dönüş Kararnamesi'nin ya da bu karar uyarınca 1920 yılına kadar sürdürülen çalışmaların⁵⁰⁶ bilgisine rastlanmamaktadır.

İspanyol temsilcilik raporları içinde eksikliği en çarpıcı olan belge; Osmanlı Hükümeti'nin tehciri soruşturmak amacıyla, tarafsız bir komisyon kurulması için 13 Şubat 1919 tarihinde İspanya ile birlikte İsveç, Hollanda ve Danimarka'ya

⁵⁰⁴ Güllü, **a.g.e.**, s. 483-486; Abdurrahman Bozkurt, **a.g.m.**, s. 44, dipnot no: 93.

⁵⁰⁵ Güllü, **a.g.e.**, s. 481,482, 487-490.

⁵⁰⁶ Bkz., Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s. 104-110; İbrahim Ethem Atanur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 4, S.14, s.121-139; İsmigül Çetin, "Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselelerindeki Rolü", **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014, s. 1-11.

yönlendirdiği teklif notasıdır.⁵⁰⁷ İspanya Dışışleri Bakanlığı Arşivi'nde gerçekleştirilen taramada; gerek bu teklif notasına, gerekse İstanbul Temsilciliği'nin notayı Dışışleri Bakanlığı'na ilettiğine dair Babıâli'ye gönderdiği 19 Şubat 1919 tarihli notaya rastlanmamıştır. Aynı şekilde, tarafsız devletlerin, 6 Mayıs 1919 tarihli ret cevabına ait bir belgeye de ulaşılammıştır.⁵⁰⁸ Bu belgelerin varlığından, Osmanlı Devlet Arşivi'ni kullanan yazarlar aracılığıyla haberdar olunmuştur. Ermeni Sorunu'nu ilgilendiren bu tür gelişmelerin raporlarda bulunmaması, diplomatların bu konuyu hiç kaleme almadıkları ya da aktardıkları raporların, sözü geçen üç belgede olduğu gibi, zaman içinde arşivden kaybolduğu ihtimalini düşündürmektedir.

3.3. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Müttefik İlişkileri

I. Dünya Savaşı sırasında kaleme alınan İspanya İstanbul Temsilcilik raporları; Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu'nun diğer devletleriyle ilişkilerine dair bilgi, gözlem ve yorumlar barındırmaktadır. Bu raporlar kimi zaman doğrudan doğruya müttefik ilişkilerini ele alırken, kimi zaman da konuya gündemin gelişmelerine bağlı olarak değinmektedir.

3.3.1. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na Girerken

İspanyol diplomatik belgelerinde; Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu'na katılımını ileten herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi; bu sonuca zemin hazırlayan Almanya-Osmanlı yakınlaşmasına ve özellikle Almanya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzuna⁵⁰⁹ yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Almanya'nın Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı oluşunu nasıl karşılayacağını ele alan 1914 yılının Ocak ayına ait

⁵⁰⁷ Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s. 94.

⁵⁰⁸ Bkz., Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Mütareke, No: 43/17'nden naklen Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Ek XX, XXI, s. 148-153.

⁵⁰⁹ Osmanlı Devleti'ne Almanya'nın ilk etkileri, 19. yüzyılın sonunda kapitalist bir ülke olarak yükselişle eşzamanlıdır. İlk olarak Deutsche Bank ve Anadolu demiryolları vb. projelerle Alman sermaye ve yatırımları ülkeye girmiş, Osmanlı ordusunun ıslahı için getirilen Alman eğitimcilerle bu süreç devam etmiştir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003; Lothar Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

rapor⁵¹⁰ ile Almanya'nın İttihat ve Terakki Hükümeti'ni kapitülasyonları kaldırılması için teşvik ettiği şüphelerini aktaran Eylül ayına ait rapor⁵¹¹; iki devlet arasındaki bu bağı ortaya koymaktan uzaktır. Bu nedenlerle, Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu'nun diğer üyeleriyle ilişkilerinin başlangıç aşamasına; İspanyol diplomasisinin yaklaşımı hakkında bilgi edinilememektedir.

Benzer bir durum, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi için de geçerlidir. İspanya Dışişleri Arşivi ve Devlet Genel Arşivi taraması sırasında, Osmanlı Devleti'nin, 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne savaş ilan ettiğini⁵¹² haber veren diplomatik yazışmalara rastlanmamıştır. Oysa dönemin İstanbul Temsilcisi Elçi Arroyo; görevli bulunduğu ülkenin savaşa girişi gibi önemli bir gelişmeyi, telgraf ve raporlarıyla Bakanlığı'na iletmiş olmalıdır. Aynı şekilde, Madrid Osmanlı Elçiliği'nin savaş ilanını, İspanya Dışişleri'ne bir notayla resmi olarak bildirdiği düşünülmektedir. Zira İspanya Hükümeti, 10 Kasım 1914 tarihli resmi gazete *Gaceta de Madrid*'de; savaş halinin, bir tarafta Türkiye, diğer tarafta Fransa, Büyük Britanya ve Rusya olmak üzere genişlediğini duyurmaktadır.⁵¹³ Temin edilen belgeler arasında, 1914 yılının Kasım ve Aralık aylarına ait yalnızca 5 adet diplomatik yazışmanın bulunması; bu gelişmeleri aktaran yazışmaların arşivden kaybolduğunu düşündürmektedir.

Osmanlı Devleti'nin; tarafsızlığını bırakarak I. Dünya Savaşı'na dâhil olma ihtimali üzerinde duran tek belge; 3 Ağustos 1914 tarihli İstanbul Temsilcilik raporudur. Buna göre Osmanlı Hükümeti, 2 Ağustos günü genel seferberlik ilan etmiş; borç ödemelerinin bir aylığına durdurulmasına ve Meclis-i Mebusan'ın Kasım ayına

⁵¹⁰ Bkz., dipnot 277.

⁵¹¹ Bkz., dipnot 296.

⁵¹² Almanya'ya ait *Goeben* ve *Breslau* adlı iki savaş gemisi, 10 Ağustos 1914 tarihinde İngiliz donanmasından kaçarak Boğazlar'dan geçmiştir. Osmanlı Devleti tarafından satın alındıkları duyurulan yeni isimleriyle *Yavuz* ve *Midilli*, 29 Ekim günü Sivastapol'u bombalamış, ertesi gün de Odesa'yı topa tutmuştur. Bu gelişme üzerine Rusya 2 Kasım, Fransa ve İngiltere 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne savaş ilanı 11 Kasım günüdür. Bu süreçle ilgili ayrıntılar için bkz., Akşin, *Jön Türkler ve...*, s.411-415; Cavid Bey, *a.g.e.*, s. 617 vd.; Dan van der Vat, *Dünyayı Değiştiren Gemi: Goeben'in [Yavuz] 1914'te Çanakkale Boğazı'na Kaçışı*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

⁵¹³ *Gaceta de Madrid*, No: 314, 10 Kasım 1914, s. 387, 388.

kadar kapatılmasına karar vermiştir.⁵¹⁴ “Babiâli’nin, tarafsızlığını muhafazaya daha az ihtiyaç duyduğunun anlaşılması üzerine”; Rusya, Almanya ve Fransa büyükelçileri, Hükümet’in alacağı tavrı öğrenmek amacıyla birçok kez Sadrazam’la görüşmüş; duruma açıklık getirilmesi için kabinenin toplanmasında ısrar etmişlerdir. Bu gelişmeler, İstanbul’daki misyon şeflerinin; Babiâli’nin genel seferberlik ilanını, I. Dünya Savaşı’na katılımının habercisi olarak karşıladıklarını göstermektedir. İspanya Temsilcisi’nin de benzer bir görüşte olduğu; Osmanlı siyaset çevrelerinin, İtilaf-İttifak bloklaşması içindeki eğilimlere dair gözlemlerini aktarmasıyla anlaşılmaktadır. Ona göre, Osmanlı Devleti, orduyu eğitmek ve yönetmek için ülkede bulunan Alman askerî heyetin varlığına rağmen, Üçlü Antant’a sempati duymaktadır. Hatta Harbiye Nazırı dışında, kabinenin tüm nazırları, İtilaf Devletleri’nden yanadır. Buna karşın Sadrazam, bir gün önce Fransa Büyükelçisi’yle yaptığı görüşmede, Osmanlı Devleti’nin Avrupa Savaşı’nda tarafsız olduğunu yinelemiştir. Kabinedeki bu eğilime karşın, Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığını koruma kararında, Fransa ve Rusya’nın tavrının etkili olduğunu ya da sağduyunun ağır bastığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, İspanyol elçinin; savaşa katılması halinde, Osmanlı Devleti’nin İtilaf Bloğu yanında yer alacağına inandığı anlaşılmaktadır.

Bugünden bakışla, aynı tarihte; Osmanlı ve Almanya arasında gizli bir ittifak anlaşması imzalandığı⁵¹⁵ göz önüne alındığında, büyükelçilerin Osmanlı Devleti’nin savaşa gireceği yorumlarında haklılık payı olduğu söylenebilir. Ne var ki Almanya Büyükelçisi ile İttihat ve Terakki’nin ileri gelenleri arasında süren bu anlaşma

⁵¹⁴ Bkz., dipnot 149.

⁵¹⁵ Akşin, **Jön Türkler ve...**, s. 405; Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 613- 616. Anlaşma Almanya Büyükelçisi Wangenheim ile Sadrazam Sait Halim Paşa, Talat Paşa, Enver Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey arasında müzakere edilmiştir. Anlaşmanın ilk maddesi, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki bir çatışmada, Osmanlı Devleti ve Almanya’nın katı bir tarafsızlık izleyeceğini öngörmektedir. Bununla birlikte ikinci madde, bu çatışmaya Rusya’nın müdahale etmesinin; Almanya ve Osmanlı Devleti için Avusturya-Macaristan ile ittifak sebebi olacağı karara bağlanmıştır. Oysa Almanya daha bir gün önce, 1 Ağustos günü Rusya’ya savaş ilan etmiştir. Yani Osmanlı Devleti, ittifak anlaşmasını imza ettiği andan itibaren Rusya karşısında Avusturya-Macaristan ve Almanya ile müttefik olmuştur. Veli Yılmaz, “İnci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, S. 9, 1992, s. 124, 125. Anlaşmanın metni için ayrıca bkz., “Treaty of Alliance Between Germany and Turkey 2 August 1914”, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/turkgerm.asp, 09. 03. 2016

müzakerelerinden; kabinenin diğer üyelerinin dahi habersiz olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle; Elçi Arroyo'nun Osmanlı Devleti'nin İtilaf Bloğu'na katılma öngörüsünde yanılması kadar; raporunda Almanya ile kurduğu bu ittifaktan bahsetmemesi de olağandır. Benzer bir şekilde; bu aya ait İspanyol diplomatik yazışmaları; Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 19 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Dostluk ve İttifak Antlaşması'ndan⁵¹⁶ da söz etmemektedir. Buna sebep olarak, Antlaşma'nın gizli niteliğinin yanı sıra; Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na, Osmanlı Devleti'nden bir yıl kadar sonra, 1915 yılının Ekim ayında dâhil olması⁵¹⁷ gösterilebilir.

3.3.2. Osmanlı-Almanya Müzakereleri

Osmanlı ile Almanya hükümetleri arasındaki ikili ilişkiye değinen ilk rapor, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil oluşundan bir yıl sonrasına, 14 Kasım 1915 tarihine aittir. Buna göre, Almanya ve Osmanlı devletleri arasında anlaşma müzakereleri yapılmaktadır.⁵¹⁸ Görünüşte karşılıklı imtiyaz sağlayan bu anlaşmaların birinci önceliği, “Almanya'nın etkisini güçlendirmektir”. İspanya Temsilcisi'nin “çok gizli fakat bir o kadar da güvenilir bir kaynaktan” öğrendiğine göre müzakereler; konsolosluk esası, suçluların iadesi, personel tüzüğü ve ikamet (*établi*) konularını kapsamaktadır. Hariciye Nazırı'nın açıklamasına göre, savaş bitene kadar Almanya ile ticaret anlaşması yapılmayacaktır. Müzakere edilen anlaşmalardan birinin personel tüzüğü değil, fakat yargı yetkisiyle ilgili olduğunu anlaşılmaktadır.⁵¹⁹ Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın da katılacağı demiryolu ulaşımı hakkında toplanacak konferansa, temsilci gönderecektir. Fakat Hariciye Nazırı'nın belirttiğine göre, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki

⁵¹⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1987, 100-101; Yusuf Sarınay, “Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir**; İstanbul, 2005, s.136.

⁵¹⁷ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.104-105.

⁵¹⁸ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 443, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 14 Kasım 1915.

⁵¹⁹ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 469, İTDB, Rapor, “Türk-Alman Anlaşmaları Üzerine”, İstanbul, 30 Kasım 1915

birliği kuvvetlendirmek amacıyla toplanan Salzburg ve M n h'teki konferanslara Türkiye davet edilmemiştir. Yine de Berlin Osmanlı Elçisi; Berlin Bulgaristan Temsilcisi'yle birlikte bu konferanslara katılmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin diğer iki m trefikiyle çeşitli anlaşma ve işbirliği çalışmaları yürüttüğünü göstermektedir. İşpanyol diplomasisinin bu çalışmaların niteliği hakkında en belirgin yorumu, "Alman etkinliğinin arttığı" yönündedir.

İttifak Bloğu içindeki ilişkilere dair ilk önemli yoruma; Elçi Arroyo'nun, Çanakkale zaferinden sonra J n Türkler'in, Ermeni Meselesi'yle ilgili görüşlerine yer verdiği raporunda rastlanmaktadır.⁵²⁰ Buna göre İstanbul'da bulunan Almanya ve Avusturyalı yetkililer, "J n Türkler" hakkında en ağır şekilde konuşmaktadırlar. Bu kişiler, "savaş biter bitmez, Türkiye'ye yalnız savaş nedeniyle ihtiyaç duyduklarını göstereceklerini ve kapitülasyon rejiminin eskisinden daha sert bir şekilde tekrar uygulanacağını, çünkü J n Türkler'in, kendi kendilerini yönetmekten aciz olduklarını gösterdiklerini" söylemektedirler. Bununla birlikte, İttifak G  leri için Boğazların, savaş boyunca kapalı kalması büyük önem arz etmektedir. İttifak Devletleri; Türkiye'ye yalnız bu nedenle ihtiyaç duysalar dahi, ittifakın, savaşın sonuna kadar sürmesinin mümkün gözükmemektedir. Raporda, m trefik yetkililerinin İttihat ve Terakki Hükümeti ile ters düşmesine sebep olan olaya dair hiçbir bilgi verilmemekte; fakat konunun, kapitülasyonlar meselesi olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte; Alman ve Avusturyalı yetkililerin bu denli sert sözleri, bir yabancı temsilciyle açıkça paylaşması; 1915 yılı sonlarında İttifak Bloğu içindeki bağların çok da kuvvetli olmadığını düşündürmektedir.

Bu duruma rağmen Osmanlı idaresinde Alman etkisi; Alman danışmanların görev alışıyla yaygınlaşmaktadır. Almanya Büyükelçisi Kont Wolff Metternich, 1 ay gecikmenin ardından, Padişah'a güven mektubunu sunarak göreve başlamıştır.⁵²¹ Bunun dışında, Sadrazam başkanlığında ve Talat Bey ile birlikte, "J n Türkler'e

⁵²⁰ Bkz., dipnot 419.

⁵²¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, No: Despacho 483, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 14 Kasım 1915.

sadakatlerini göstermek isteyen Arap mebusların da bulunacağı” 11 üyelik bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon; ülkeye gelen Alman danışmanların görev tanımı, yetki ve maaşlarını düzenleyecektir. İspanyol elçi Arroyo, Alman büyükelçinin gecikmesini; “Balkanlarda oluşan zor duruma ve Almanya’nın gündemindeki birçok soruna rağmen, kendisini işlerden bağımsız kılarak, ortalıkta dolandığı” sözleriyle eleştirmektedir. Osmanlı Nazırları da bu durumdan rahatsız olmuşlar; yine de bu gecikmeye “en uygun mazeret olarak”, Alman danışmanların göreve başlamalarını öne sürmüşlerdir. Hükümet bu şekilde, Almanya Büyükelçisi’nin yokluğunun Osmanlı-Alman ilişkilerini olumsuz etkilemediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. İspanyol elçi Hükümet’in bu yaklaşımıyla ilgili olarak, Türk-Alman ilişkilerinin içyüzünün bilinmesinin oldukça güç olduğunu yazmaktadır. Elçi ayrıca, daha önce de bakanlıklarda yabancı danışmanların görevlendirilmesine rağmen, Türk Hükümeti’nin bu komisyonu kurarak, görüntüde bazı değişiklikler yapmaya çalıştığını düşünmektedir. Zira daha önce Fransız, İngiliz ve Alman birçok danışmanın bulunmasıyla, şu halde tüm danışmanlıkların Alman tekeline girmesi arasında büyük bir fark bulunmaktadır.

Bir Türk-Alman anlaşması için yapılan müzakereler, 1915 yılı sonunda devam etmektedir. Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Reşid Bey, Hukuki Danışman Hrant Bey, Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir Bey’in de bulunduğu ve tüm üyeleri Hariciye Nezareti yetkililerinden oluşan bir heyet, bu müzakereleri sonuçlandırmak üzere Berlin’e gitmiştir.⁵²² Aynı şekilde; heyetin yola çıkışından önce müzakerelerin Berlin’de, Babıâli Hukuk Müşaviri ve Uluslararası Hukuk Hocası Osmanlı Büyükelçisi Hakkı Paşa ile Hukuk Müşaviri Dr. Kriege arasında sürdürüldüğünü bildirmektedir.⁵²³ Almanya Dışişleri Bakanı Herr von Jagow, Berlin İspanyol Büyükelçisi’ne; “Hükümeti’nin kapitülasyonların kaldırılmasına onay vermekten başka bir şey yapamayacağını ve yapılan bu anlaşmaların Türkiye’deki Alman

⁵²² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 497, İTDB, Rapor, “Gizli - Babıâli’nin Almanya’ya Gönderdiği Komisyonla İlgili”, İstanbul, 26 Aralık 1915.

⁵²³ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: Despacho 612, Berlin Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Rapor, “Türk-Alman Anlaşmaları Üzerine”, Berlin, 28 Aralık 1915.

tebaanın çıkarlarını koruma amacıyla yapıldığını” belirtmiştir. Öte yandan Osmanlı Berlin Büyükelçisi; anlaşmaların, kaldırılan kapitülasyon rejiminin yerine geçeceğini; müzakerelerde Lahey Konferansı’nda kabul edilen doktrinlerin gözetileceğini; dolayısıyla yeni anlaşmaların, uluslararası hukukun eşitlik karinesine sıkı sıkıya bağlı olacaklarını belirtmiştir.⁵²⁴

Söz konusu raporlarda, müttefikler arasındaki sürtüşmenin nedeninin ve Türk-Alman anlaşmasının müzakerelerinin ana gündeminin; kapitülasyonların ilgası meselesi olduğu kesinleşmektedir. Zira başta Almanya olmak üzere, Osmanlı Devleti’nin müttefikleri; 1915 yılı sonlarında halen, kapitülasyonların ilgasını resmi olarak kabul etmemiştir. Savaşın seyri içinde; iki devlet arasındaki ittifak birliğini kuvvetlendirme ve Almanya’nın Osmanlı Devleti’ne askeri ve mali yardım desteği için yeni anlaşmaların yapılması gereği duyulmuştur. Oysa 2 Ağustos’ta Almanya ile imzalanan gizli ittifak anlaşması gibi; 11 Ocak 1915 tarihli Türk-Alman anlaşması da kapitülasyonlarla ilgili bir madde içermemektedir.⁵²⁵ İttihat ve Terakki Hükümeti bu tür anlaşmalar için yapılan müzakerelerde, konuyu gündeme getirmekte; Almanya Hükümeti’nin kapitülasyonların ilgasını tanımamasını, ittifakın bir koşulu olarak öne sürmektedir. Fakat Almanya, kapitülasyonlar meselesinde protestolarına devam etmekte; askeri ve mali yardımlarınınsa, kredi niteliğinde kalmasına uğraşmaktadır. Bir başka deyişle Almanya; borçlandırma yoluyla, Osmanlı ekonomisi üzerinde yeni bir kapitülasyon sistemi kurmayı hedeflemektedir.⁵²⁶ Sözü geçen İspanyol diplomatik raporları; 1915 yılı sonunda Almanya’nın, kapitülasyonların ilgasını kabul etmeye mecbur kaldığı gibi bir izlenim yaratmaktadır.

⁵²⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 802, Berlin Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Berlin, 1 Ocak 1916.

⁵²⁵ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 122, 123; Veli Yılmaz, **İnci Dünya Harbi’nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul, 1993, s. 104, 105.

⁵²⁶ Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a...**, s. 173-175. Cavid Bey’in 1915 yılına ait anılarında Almanya’nın kapitülasyonların ilgasını kabulden uzak durduklarına dair birçok anektoda rastlanmaktadır. Bkz., Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C. III, Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK, Ankara, 2014, s. 147 vd.

3.3.3. Müttefik İlişkilerine İspanyol Bakış Açısı

İspanya Dışişleri Bakanlığı, İttifak Bloğu ilişkilerini ele alan bazı raporlarının birbirine tezat oluşturduğuna dikkat çekerek, Elçi Arroyo'dan açıklama istemiştir.⁵²⁷ Bu raporlardan ilki, Osmanlı ve Almanya arasında anlaşma müzakerelerinin yapıldığını; diğeryse İstanbul'da bulunan Alman yetkililerinin, Almanya'nın savaş bitiminde kapitülasyon rejimini devam ettireceği iddialarını aktarmaktadır. İspanyol diplomat buna ilişkin açıklamasında, Osmanlı yetkilileri nazarında; Almanya ile imza edilecek bu dört anlaşmanın, Alman Hükümeti'nin kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesi anlamına geldiğini yazmaktadır. Öte yandan Alman resmi yetkilileri, savaş bitiminde Türkiye'ye kapitülasyonları "misliyle dayatacaklarını" ve "ülkeyi tek başına yönetmelerine izin vermeyeceklerini" ifade etmektedirler. Elçi, Almanya ve Avusturya hükümetlerinin Osmanlı; Osmanlı Hükümeti'nin de Alman ve Avusturyalı yetkililer için hakarete varan ifadeler kullandıklarına dikkat çekmektedir. Söz konusu çelişkili havanın, Berlin'den gelecek bir cevaba kadar giderilmeyeceğine inanmaktadır.

İspanya Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Temsilcisi Arroyo'ya, Almanya Dışişleri Bakanı Herr von Jagow'un aynı günlerde İspanya Berlin Büyükelçisi'ne yaptığı bir açıklamayı aktarmıştır.⁵²⁸ Fakat Elçi Arroyo'nun buna cevaben kaleme aldığı raporundan; Alman bakanın sözlerinin, herhangi bir çatışmayı yansıtmadığı, aksine; Türk-Alman işbirliği ve dostluğunu vurguladığı anlaşılmaktadır. İstanbul Temsilcisi'nin, bu durumla ilgili olarak, "elbette Almanya Dışişleri Bakanı'ndan bir yabancı temsilciye, *'kurbanını ele geçirdiğini değil, müttefikleriyle ilgilendiğini'* söylemesi beklenir" sözleri dikkat çekicidir. Ona göre Almanya, Türkiye'nin tüm

⁵²⁷ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 21, İTDB, Rapor, "Osmanlı-Almanya Anlaşmalarıyla İlgili Olarak 321 Numaralı Real Orden'e Cevap", İstanbul, 17 Ocak 1916.

⁵²⁸ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 61, İTDB, Rapor, "Çok Gizli", İstanbul, 5 Şubat 1916. Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Ocak 1916 tarihli bu yazışmasına ve Berlin Büyükelçisi'nin görüşmeyi aktaran raporuna arşiv taraması sırasında ulaşılamamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini çeken raporlar, 14 Kasım 1915 ve 23 Kasım 1915 tarihli İstanbul Temsilcilik raporlarıdır. Bkz., dipnot 419; dipnot 518.

komutasını ele geçirmektedir. Osmanlı ordusunun donanma ve kolluk kuvvetlerinde güce sahiptir; nazırlıklara müdahale etmekte; cephane fabrikalarını yönetmekte; hazineye ve basına emir vermektedir. Dahası Osmanlı topraklarındaki okullarda eğitim verdiği gibi; ihracat ve ticarete de hâkimdir. “Almanya, sadece resmi adı eksik olmak üzere, mandater bir devletin tüm özelliklerini barındırmaktadır.” Almanya Hükümeti, Türkiye’nin milyonları aşan borcunu ödemeyeceğini anladığında, “ele geçirdiği bunca şeyi bedavaya terk etmek zorunda kalabilecektir.” Yapılan ikili anlaşmalarda Almanya, kendi tebaası için garanti ve güvencelerin hepsini elde etmeye çalışmıyorsa da, “Osmanlı Devleti’ni diğer Avrupa ülkelerinin seviyesine yükseltmek gibi bir derdi” de bulunmamaktadır. Çünkü anlaşmalarda kabul ettiği her koşul için, Babıâli’den çok daha büyük bedeller koparmaktadır. Elçi, Almanya’nın şimdilik Osmanlı’ya ihtiyaç duyduğunu, fakat ihtiyacı kalmadığında nasıl davranacağını ileride görüleceğini yazmaktadır. İspanyol diplomat bu raporuyla; Almanya’nın Osmanlı Devleti üzerinde etkin bir nüfuza sahip olmasının ötesinde, mandater bir devlet gibi hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Hatta elçi, Osmanlı Devleti’ni ‘kurban’ olarak tanımlamaktadır. Raporda dikkat çeken bir nokta, Osmanlı ve Almanya hükümetleri arasındaki anlaşmaların, Alman tebaasına “garanti ve güvencelerin hepsini sağlamadığı” ifadeleridir. Bu halde, Almanya’nın tebaası için bazı imtiyazlar elde ettiği; fakat kapitülasyonlar kadar kapsamlı olmadıkları anlaşılmaktadır. Elçinin, Almanya’nın, Osmanlı Devleti’ni diğer Avrupa ülkelerinin seviyesine yükseltme gibi bir gayesi olmadığına yönelik yorumları oldukça ilginçtir. Bu haliyle, ‘uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde eşitlik ilkesi’nin; Türk-Alman anlaşmalarında gözetilmediği gibi bir izlenim oluşmaktadır. Oysa Osmanlı yetkilileri, kapitülasyonların ilga kararından bu yana ve özellikle Türk-Alman müzakereleriyle ilgili olarak bu hususu sıkça vurgulamaktadırlar. Elçinin bu anlaşmalar karşılığında Osmanlı Devleti’nin büyük bedeller ödediğine yönelik ifadeleri de bu izlenimi kuvvetlendirmektedir.

İspanya Berlin Büyükelçisi, Osmanlı heyeti ile Alman Hükümeti arasındaki müzakerelerin ağır gittiğini; Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılışını kabul etme karşılığında ağır garantiler istediğini yazmaktadır.⁵²⁹ Osmanlı Heyeti bu garantileri eşit muamele talebine aykırı bulmakta; öte yandan Almanya, tebaasının refahı için bu teminatların vazgeçilmez olduğunu ileri sürmektedir. Bu gelişme, Dışişleri Bakanı'nın kapitülasyonların ilgasını kabulden başka çıkar yol görmediğini söylemesinden bir ay kadar sonra; Almanya Hükümeti'nin tavrını değiştirdiği göstermektedir. Şu halde, Almanya'nın; en baştaki politikasına geri döndüğü ve ağır koşullar talep ederek anlaşmaların imzasını zora koştugu söylenebilir.

İstanbul Temsilcisi Elçi Arroyo, dönemin İspanya Dışişleri Bakanı Miguel Villanueva'ya yazdığı özel mektupta; Türkler ve Almanlar arasındaki hoşnutsuzluğun her gün daha da büyüdüğüne dikkat çekmektedir.⁵³⁰ Buna göre Hariciye Nezareti, General von der Goltz'un da yola çıktığı Kut-ül-Amare'de, İngiliz garnizonunun yenilgiye uğratılacağına inanmaktadır. Fakat Almanya Büyükelçiliği'nden bir yetkili; İngiltere'nin Mezopotamya'ya takviye güçler gönderildiğini; İngilizler yenilgiye uğrarsa, böyle bir zaferin Türkler için büyük başarı sayılacağını söylemektedir. Kayser'in, Osmanlı Padişahı'ndansa; Bulgar Kralı'nı ziyaret etmeyi tercih etmesi ve ona ordusunun "Mareşali" unvanı vermesi bu hoşnutsuzluğun sebeplerinden biridir. Bunun yanı sıra Almanların, Türkler için vazgeçilemez olan birçok ürünü toplayıp götürme isteği ve döviz kuru farkı bahanesiyle Türklere yapacağı mali yardımı geciktirmesi; çatışmayı, "bir kör için bile fark edilir" hale getirmiştir. Zira Almanlar, henüz demiryolu ulaşımı açırken -ve Türklere para ödemeye devam ettikleri sürece-

⁵²⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 74, Berlin Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Berlin, 7 Şubat 1916.

⁵³⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, İstanbul Temsilcisi Julian Maria del Arroyo'dan Dışişleri Bakanı Miguel Villanueva'ya, Özel Mektup, İstanbul, 26 Ocak 1916. Rapor, Osmanlı Devleti'nin savaş içindeki gündemi hakkında kısa bilgiler sunmaktadır. Buna göre Türkler, Rusya'nın Sinop'u almasını engellemek için Bağdat'ta görevli bazı Türk kuvvetleri ve Çanakkale'de görevli 3 tümeni, Kafkaslara sevk etmişlerdir. Bu bilgiden daha ilginç olarak, İsveç Hükümeti; Çanakkale Savaşları'nı incelemeleri ve İsveç fiyortlarının savunmasında deneyim kazanmaları için askerî görevliler göndermiştir. İsveç Atışe Militeri, Osmanlı Hükümeti'nin izniyle, Çanakkale Savaşları'nda Alman ve İngiliz ordularının komutasını çalışmak üzere ülkede kalmıştır.

ihtiyaçları olan her şeyi, Türkiye’den tedarik edeceklerine inanmakta; Türkler de bu istekleri, devamlı kabul etmektedirler. Fakat şimdi Almanlar; ülke kaynaklarının, Türklerin kendi ihtiyacını karşılamaya bile yetersiz olduğunu fark etmektedirler. Alman yetkililer en son, Anadolu’dan tahıl ve yün vs. ile doldurmak ve Almanya’ya taşımak için Türkiye’ye, 600 Belçika vagonu ve 17 lokomotif getirmişlerdir. Buna karşılık Hükümet, kendilerine kalan çok az miktardaki mahsulün götürülmesinden korkarak Almanlara direnmiştir. Gerçekte Türkler, Boğazların kapalı olması ve tarımda çalışacak işgücü bulunmaması nedenleriyle “mahvolmuş” durumdadırlar. Babıâli ile Alman yetkililer ayrıca, Mısır keşif seferi hakkında da anlaşmazlık içindedirler. Hükümet, ne pahasına olursa olsun sefere devam etmek isterken; General Liman von Sanders Paşa, çok hazırlık gerektiren ve başarısı zor olan bu işten vazgeçilmesi taraftarıdır. Generale göre, Mısır’ın işgali gerçekleşse bile savaş sonunda Türk Hükümeti burayı geri vermek zorunda kalacak; hatta her şeyden önce, Alman Hükümeti, Mısır’ın Türk egemenliğine geçmesine izin vermeyecektir. İspanyol elçi Arroyo, Almanya ve Avusturya-Macaristan yetkililerinin her gün Türklere saldırgan ve aşağılayıcı sözler yönelttiğini; “bu müttefikliğe hala katlanmaya değer koşulların neler olduğunun incelenmesi gerektiğini” yazmaktadır. Şu halde, mektubun, Almanya’nın Osmanlı askeri gücüne güvenmediği, kendisine göre Osmanlı Devleti’nin müttefiklik içinde ‘ast konumda’ gördüğünü ortaya koymaktadır. Dahası, Almanya’nın Osmanlı Hükümeti’ne sağladığı askeri ve mali yardım karşılığında, hammadde ihtiyacını Türkiye’den sağladığı; savaş sonunda Osmanlı ordusunun herhangi bir kazanımına -Mısır örneğinde olduğu gibi- el koymayı planladığı anlaşılmaktadır. Mektubun çizdiği bu genel tablo; diplomatik yazışmalarda daha önce de ortaya konulan Osmanlı Devleti’nin, eşitler arasında kurulan bir ittifak içinde olmadığı yönündeki kanaati pekiştirmektedir.

İstanbul Temsilcisi, İspanya Dışişleri Bakanı Kont Romanones’e gönderdiği özel mektubunda; aldığı bir haberin, Türkler ve Almanlar arasında süregelen “kötü

birlikteliğin, hayali ve mecburi arkadaşlığın sonunu” gösterdiğini yazmaktadır.⁵³¹ Buna göre; Osmanlı Hükümeti, kendisinin izlediği politikalara karşı durması için, yine kendi eliyle ve gizlice, bir muhalefet oluşturmaya çalışmaktadır. Hükümet böylelikle, Almanya karşısında, bazı şeylere zorlanmış görünmeyi; kendisine kalsa yapmayacağı şeylere mecbur olduğu gibi bir izlenim yaratmayı amaçlamaktadır. Mektubun genelinde, Osmanlı Hükümeti’nin, hem kamuoyunu hem de müttefiki Almanya’yı manipüle etmeye çalıştığı görüşü öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda mektup, Almanya’nın onayı dışında ya da ona karşıt karar ve eylemleri için, Hükümet’in, muhalefeti bahane edeceği izlenimi yaratmaktadır. Hatta bu muhalefetin, Almanya karşısında hareket serbestisi kazanabilmek amacıyla, kasıtlı olarak yaratıldığını iddia etmektedir. Gerçekliği tartışma konusu olmakla birlikte, bu iddialar; Babıâli’nin, müttefiki Almanya’nın baskısı altında olduğunu vurgulamaktadır.

3.3.4. Osmanlı-Almanya Müzakerelerinin Son Aşaması

30 Nisan 1916 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu; Almanya ve Osmanlı hükümetleri arasındaki ilişkilerde yaşanan bir gelişmeyi aktarmaktadır.⁵³² Buna göre; bir süredir İstanbul’da bulunan Alman Reichstag vekilleriyle Prusya Landtag (Halk Meclisi) üyesinin Berlin’e geri dönüşlerinden önce bir tören düzenlenmiştir.⁵³³ Törende Hariciye Nazırı Halil Bey, Türk-Alman ilişkilerinin tarihini ve iki ülkeyi I. Dünya Savaşı’na iten sebepleri kapsayan bir konuşma yapmıştır. Öte yandan Alman Büyükelçisi Metternich’in konuşması; Halil Bey’inkinin aksine, anlaşmalara dair ima dahi bulundurmamış; iki ülke arasındaki dostluğa yüzeysel ve gündelik vurgudan öteye geçmemiştir. Her ikisinin de dostluk ve birliğe vurgu yapmaları, tarafların bu

⁵³¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, İstanbul Temsilcisi, Julian Maria del Arroyo’dan Dışişleri Bakanı Kont Romanones’e, Özel Mektup, İstanbul, 21 Nisan 1916. Elçi Arroyo mektubunda, Colmar von der Goltz’un tifüsten öldüğü haberini aldığını, fakat Osmanlı Hükümeti’nin cephelerle ilgili gelişmeleri gizlediği için henüz teyit edemediğini aktarmaktadır. Elçi, Erzurum’un işgalinin ve Enver Paşa’nın bir Alman ve Avusturyalı askeri yetkililerle Bağdat’a yapacağı gezisinin de gizlendiği belirtmektedir.

⁵³² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 199, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 30 Nisan 1916.

⁵³³ Alman meclisi üyelerinin İstanbul’a 24 Nisan 1916’da geldikleri ve söz konusu törenin 27 Nisan akşamı verilen bir yemek olduğu anlaşılmaktadır. Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a ...**, s. 176.

konuda karşılıklı şüphe duymaları şeklinde yorumlanmaktadır.⁵³⁴ İstanbul’da görevli elçiler aylardır, Halil Bey’e Türk-Alman anlaşmalarının içeriğini sormakta; Halil Bey ise “Avrupalı iki ülke arasında imzalanan herhangi bir anlaşma gibi, imtiyaz ve faydaların karşılıklı ve eşit olduğu bir anlaşma...” cevabını yinelemektedir. Gizli anlaşmalarda, Almanya’nın ayrıcalıklar kazanıp kazanmadığı ya da bunların Almanya’yı imzaya zorlamak için verilip verilmediği henüz bilinmemektedir. Fakat Almanya Büyükelçiliği’nden bir üst yetkili, İspanyol elçiye; “birkaç küçük detay nedeniyle, anlaşmaların imzasının bir süre daha gecikeceğini” söylemiştir. Haftalar süren gecikmelerin, aslında imzayı ertelemek için bir bahane olduğu düşünülmektedir. Raporda Almanya Büyükelçisi’nin Türk-Alman dostluğuyla ilgili konuşmasından, alaycı bir üslupla söz edilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, anlaşmaların imzasının Almanya tarafından kasıtlı olarak geciktirildiğine; buna neden olarak da kapitülasyonlar meselesine işaret edilmektedir. Son olarak, Halil Bey’in karşılıklı eşitlik ilkesini vurgulamasına rağmen, İspanyol diplomasisinin, Almanya’nın anlaşmalarla imtiyazlar sağlayacağı beklentisinde olduğu görülmektedir.

Türk-Alman anlaşması için yürütülen müzakerelerde, hukuki reformlar konusunda sorunlar yaşanmaktadır.⁵³⁵ Müslümanlara daha fazla hak tanıyan Şeriat Kanunları’nın karşılıklarının bulunamadığı için anlaşma imza edilememektedir. Adliye Nazırı, Fransızca’yı ve yabancı kanunları bilmediği gerekçesiyle, fakat aslında “böyle önemli bir anlaşmanın sorumluluğunu almamak için” istifa etmiştir. Şeyhülislam Hayri Bey’in de eşzamanlı olarak istifa etmesi üzerine, yerine Musa Kazım Efendi gelmiştir. Anlaşmanın imzalanmasına, dolayısıyla da kökleşmiş

⁵³⁴ Gerçekten de Hariciye Nazırı Halil Bey, 27 Nisan günü konuşmasında, Almanya’nın daha 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak anlaşmasıyla kapitülasyonların ilgasına yardımcı olmaya söz verdiğini belirtmiştir. Berlin’de müzakere edilen anlaşmalarda, hem bu söz sonuca bağlanacak, hem de konsolosluk yetkileri karşılıklı eşitlik ilkesine göre düzenlenecektir. Böylelikle Nazır, henüz müzakereleri süren anlaşmada Almanya’nın kapitülasyonların ilgasını kabul ettiği izlenimi yaratmıştır. Oysa Alman Büyükelçisi konuşmasında bunu teyit etmediği ya da yalanlamadığı gibi, kapitülasyon meselesine hiç değinmemiştir. Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a ...**, s. 176. Cavid Bey de anlarında bu noktaya dikkat çekmektedir. Halil Bey’in konuşma metnini daha önce görmesine rağmen, Metternich’in konuya, kasıtlı olarak değinmediğini yazmaktadır. Cavid Bey, **a.g.e.**, C. III, s. 180.

⁵³⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 216, İTDB, Rapör, “Gizli”, İstanbul, 8 Mayıs 1916.

kanunların yenilenmesine ihtiyacı olan Hükümet; bu planları aksatabileceğini düşünerek, Hayri Bey'i istifaya zorlamıştır. Yerine gelen ve daha önce de bu makamda bulunmuş olan Musa Kazım Efendi, "liberal, ateist ve lakayt olmakla ünlüdür." Hatta yeni Şeyhülislam, "şerri hükümlerde yenileşme konusunun ülkede yarattığı tehlikeli şartlar altında, bu görevi kabul edebilecek tek kişidir." Hariciye Nazırı'na, Almanya ile yapılacak anlaşmalarda, kanunların karşılıklılığının nasıl sağlanacağı sorulduğunda, Nazır, genel hatlarla cevap vermiş, ayrıntıları "laf kalabalığına getirmiştir." Bununla birlikte, Almanya anlaşmaları imzaladığında, bunu Avusturya'nın da izleyeceğini; Hükümet'in, benzer anlaşmaları İspanya'yla da yapmak istediğini belirtmiştir. Ne var ki Elçi Arroyo, Nazır'a böyle bir anlaşma yapma yetkisi bulunmadığı cevabını vermiştir. Nazır gizli bir anlaşmanın varlığını reddettiği için, elçi, anlaşmaların hiçbir olağanüstülük içermediğini düşünmektedir. Bununla birlikte "Jön Türklerin", anlaşmada çıkan pürüzleri gidermek uğruna, makam değişikliğine gidebilmesine rağmen, İslam'ın, halk üzerindeki gücünden faydalanmasına dikkat çekmektedir. Buna göre, daha birkaç gün önce Hükümet, "bu fanatikliği"; kutsal savaş ilan etmek; çok sayıda askeri cepheye taşımak ve "inançsızlara karşı öfke aşılama için" kullanmıştır. Elçiye göre halk, Jön Türklerden korkmakta ve onların yapabileceklerinden endişe duymaktadır. Zira Jön Türkler, kendi isteğini zorla kabul ettirmeye karar verdiğinde, önlerinde hiçbir engel tanımamaktadır. Rapor, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Almanya ile müzakere edilen anlaşmaların imzasını ne denli önemseydiğini ön plana çıkarmaktadır. Hükümet bu doğrultuda, Şeriat Kanunları'nı daha laik hale getirmeye, böylelikle, kendi savaş politikasına hizmet eden İslamî etkiden vazgeçmeye bile hazırdır.⁵³⁶ Gerçekten de

⁵³⁶ Melek Öksüz; ABD Büyükelçisi Morgenthau'nun Hayri Efendi'nin 16 Mart 1914'te Şeyhülislamlık makamına ilk gelişini aktaran raporunda; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin politikalarında dinin rolünü konu aldığını belirtmektedir. Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri", *Turkish Studies*, V. 5/1, Kış 2010, s. 1251. Aynı konunun, 2 sene arayla iki farklı yabancı misyon şefi tarafından ele alınması dikkat çekicidir. Bu durum aynı zamanda Elçi Arroyo'nun tespitlerinde haklılık payı olduğunu göstermektedir; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin dini politikalarını kolaylıkla yürütebilmek için Şeyhülislamlık makamında Hayri Bey'in olmasını tercih etmektedir.

1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan bir kararla; Şer'îye mahkemeleri Şeyhülislam'lık'tan alınarak, Adliye Nezareti'ne bağlanacaktır.⁵³⁷

Bu sırada Berlin'de sürdürülen müzakereler, birkaç detay dışında tamamlanmıştır.⁵³⁸ Hem Osmanlı Berlin Büyükelçisi hem de Almanya Dışişleri Bakanı, “müzakerelerin iki müttefikten ziyade adil, pratik ve kalıcı çözüm arayan ve milli çıkarlarını koruyan iki eşit devlet arasında sürdürüldüğünü” belirtmektedirler. Öte yandan İstanbul'da, Avusturyalı, Alman ve Türklerin birbirlerine yönelik hakarete varan eleştirilerine rağmen; ittifak içinde yardımlaşmaya devam etmektedirler.⁵³⁹ Şu haliyle, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle ilişkileri aynı çizgide devam ederken, Almanya ile müzakerelerde 1916 yılı yazında halen bir sonuca ulaşamamıştır.

İspanyol diplomatik yazışmalarında, müttefik ilişkileri 1916 yılı sonuna kadar doğrudan ya da dolaylı olarak konu edilmemektedir. Dolayısıyla müzakerelerin, 28 Eylül 1916 tarihli Türk-Alman Antlaşması'yla sonuçlandığına dair herhangi bir bilgi de verilmemektedir. Oysa antlaşmanın İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, beklentilerini karşılamadığına yönelik bir değerlendirme yapılması beklenmektedir. Zira antlaşmada; Kapitülasyonların ilga kararının Almanya tarafından kabul edildiğine dair herhangi bir madde yer almamakta; dahası, Alman İmparatoru, İttifak ordularının başkumandanı olmaktadır.⁵⁴⁰ Antlaşmanın aynı zamanda savaş bitiminde uygulanacak barış koşullarını da belirlemektedir. Fakat İttifak Bloğu'nun 2 Aralık günü yayınladığı bir nota ile İtilaf Devletleri'ni barış görüşmelerine çağırdığını aktaran temsilcilik raporunda⁵⁴¹ da buna yönelik bir atıf bulunmamaktadır. 1916 yılına ait son temsilcilik raporuysa, müttefik ilişkileriyle ilgili olarak, sadece İttihat ve Terakki Hükümeti'nin

⁵³⁷ Akşin, **Jön Türkler ve...**, s. 405.

⁵³⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 352, Berlin Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Berlin, 14 Mayıs 1916.

⁵³⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 349, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 26 Ağustos 1916.

⁵⁴⁰ 28 Eylül 1916 tarihli Türk-Alman Antlaşması'nın içeriği için bkz., Yılmaz, **a.g.e.**, s. 152-159.

⁵⁴¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 516, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 2 Aralık 1916.

getirdiği yeni gümrük vergisinden, Avusturya ve Almanya'nın rahatsızlık duyduğunu aktarmaktadır.⁵⁴²

Osmanlı Devleti'nin müttefik ilişkilerine ışık tutan 1917 yılına ait çok az sayıda diplomatik belge bulunmaktadır. İçerik bakımından zayıf olan bu belgelerde; ancak bir iki cümlelik bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre Osmanlı Devleti, ABD ile ilişkilerini, Almanya'nın baskıları sonucu kesmiştir.⁵⁴³ Öte yandan, Avusturya askerlerinin, İslam'ın savunusu için Türk askerleriyle aynı hilal altında ve omuz omuza çarpışmasına karşın, gerçekte müttefik ilişkileri çok da iyi durumda değildir.⁵⁴⁴ Almanya ve Avusturya; Boğazların kapalı tutulması için Türklere devamlı olarak tezahüratta bulunmak zorunda kalmaktadırlar. Aynı sebeple Alman Hükümeti'nin Osmanlı'nın, 50 milyon liralık yeni bir kredi başvurusunu kabul etmesi beklenmektedir.⁵⁴⁵ Bununla birlikte, Almanlar; Suriye ve Filistin cephelerindeki buralara asker göndermek zorunda kalmamak için Türklere, "Fransız ve İtalyan cephelerinin dağılacağını, bölgedeki düşman işgalinin geçici olduğunu" söylemektedirler. Bütün bu ayrıntılar; müttefikliklerinin 3. yılında İttifak Bloğu ilişkilerinin halen sorunlu olduğunu göstermektedir.

Avusturya, Almanya ve Osmanlı devletlerinin ilişkilerinde bugün yaşandığını bildiğimiz kimi olay ve gelişmelerin diplomatik raporlara yansımaması dikkat çekmektedir. Bu gelişmelerin ilk ikisi; 11 Ocak 1917 tarihli Alman-Osmanlı Antlaşması ile 18 Ekim 1917 tarihli Türk-Alman Askeri İttifak Antlaşması'nın imzalanmasıdır.⁵⁴⁶ Alman-Osmanlı Antlaşması'nın Reichstag tarafından 10 Mayıs 1917 tarihinde onaylandığı haliyle Almanya; kapitülasyonların ilgasını nihayet kabul

⁵⁴² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 536, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 31 Aralık 1916.

⁵⁴³ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3127, Despacho No: 165, İTDB, Rapor, "ABD ile Osmanlı İlişkilerinin Kopuşu", İstanbul, 20 Nisan 1917.

⁵⁴⁴ Bkz., dipnot 430.

⁵⁴⁵ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No:531, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 23 Aralık 1917.

⁵⁴⁶ Sözü geçen antlaşmaların ve bunlara düzenlemeler getiren 27 Kasım 1917 tarihli gizli antlaşmanın içerikleri için bkz., Yılmaz, **a.g.e.**, s. 172-185.

etmiştir.⁵⁴⁷ Ne var ki antlaşmanın, imzası sırasında kamuoyundaki yansımalarını ya da müttefiklik ilişkileri için önemini ele alan, herhangi bir İspanyol diplomatik belgeye rastlanmamaktadır. Oysa 1915- 1916 yıllarına ait raporların çoğunluğu, gerek anlaşma müzakerelerini, gerekse İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyonlar meselesindeki ısrarlı politikalarını detaylı olarak ele almıştır. Aynı durum, 18 Ekim tarihli İttifak Antlaşması için de geçerlidir. Bugünden bakışla; “Almanya’nın, Suriye ve Filistin’e asker göndermek zorunluluğu” ile ilgili ifade, İttifak Antlaşması’ndan kaynaklanan bir bağlayıcılığı akla getirmektedir. Fakat ilgili raporda, Almanya’nın tavrı ile İttifak Antlaşması arasında böyle bir bağlantı kurulmamaktadır. Diplomatik belgelerde eksikliği göze çarpan diğer bir gelişme; Alman İmparatoru Kayser II. Wilhelm’in, 15-19 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirdiği İstanbul’u ziyaretidir.⁵⁴⁸ Arşiv taraması sırasında bu aya ait hiçbir rapora rastlanılmadığından; İttifak Bloğu ilişkilerinde anlamlı olan bu ziyaretle ilgili İspanyol diplomasinin yorum ve gözlemleri hakkında bilgi edinilememektedir.

3.3.5. Osmanlı-Almanya Çekişmesi ve Bulgaristan Endişesi

İspanyol diplomatik yazışmaları 1918 yılına gelindiğinde, İttifak Devletleri ilişkilerini, I. Dünya Savaşı’nın izlediği seyir ve gelişmeler doğrultusunda ele almaktadır. Bu gelişmelerden biri, Osmanlı Başdelegesi Sadrazam Talat Paşa’nın, yapılacak barış konferansı için Brest-Litovsk’a doğru yola çıkmasıdır.⁵⁴⁹ Osmanlı siyasi çevreleri, dört müttefik ülke ve Rusya arasında müzakerelerin hızla gerçekleştiğini teyit etmekte; hatta Talat Paşa’nın Rusya-Osmanlı arasındaki

⁵⁴⁷ Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a ...**, s. 184. Aslında Ocak ayında imza edilen antlaşma, kapitülasyonlarla ilgili bir madde içermemektedir. İlgili madde, onayı sırasında eklenmiştir. Fakat Ocak-Mayıs ayları arasında geçen sürede, 10’u açık anlaşmanın yanında bir de gizli anlaşma içermesi nedeniyle, hem Osmanlı hem de Alman kamuoyunda; Almanya’nın, kapitülasyonların ilgasını kabul ettiği gibi bir izlenim oluşmuştur. Elmacı, **II. Meşrutiyet’ten Lozan’a...**, s.179-182. Gerek Almanya’nın gerekse Osmanlı Hükümeti’nin basında bu yönde çıkan haberleri yalanlamamaları; İtilaf Devletleri’ne karşı bir birliktelik mesajı vermek istemelerine bağlanabilir.

⁵⁴⁸ Osmanlı basını, Kayser II. Wilhelm’in ziyaretini yakından takip etmiştir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Ö. Kürşad Karacagil, “Alman İmparatoru İstanbul’da (1917)”, **Akademik Bakış**, C. 6, S. 12, Yaz 2013, s. 111-133.

⁵⁴⁹ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 1, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 2 Ocak 1918.

antlaşmayı imzalayarak döneceğine inanmaktadır. Osmanlı Hükümeti; bu antlaşmanın temelinde “toprak kazanımı”, “vergilendirme yoluyla tazminat” ile ilgili maddelerin olmayacağını; antlaşmanın “milletler ilkesine saygılı olacağını” vurgulamıştır. İstanbul İspanya Temsilcisi Arroyo; müttefikler arasındaki en önemli ayrımın bu nokta olduğu görüşündedir. Zira Almanya, Avusturya ve Osmanlı hükümetleri, toprak kazanımlarına dayanmayan bir barış istediklerini söylerken; Bulgaristan, işgal ettiği Dobruca’yı ve Makedonya topraklarını asla geri vermeyeceğini beyan etmiştir. Buna karşın müttefikler; kendi aralarındaki bu söylem farkını hafifletmek amacıyla, bu toprakların ‘fethedilmiş’ değil, ‘geri alınmış’ olduğunu iddia etmektedir. Osmanlı Hükümeti; yapılacak bu antlaşmanın, ticaretin önünü açacağı, İstanbul’daki açlık ve kıtlığı sona erdireceği düşüncesiyle; Rusya’ya karşı söylemlerini hafifletmesi dikkat çekmektedir. Örneğin, daha önce San Petersburg’daki Alman Büyükelçiliği’ne barbarca saldırıldığı iddia edilmiş; fakat şimdi olayın, vakayı âdiyeden sayıldığı söylenmiştir. İstanbul Üniversitesi’nin; Nobel Ödülü Komisyonu’na aday belirleyen kurumlardan bir olmasını da benzer bir tablo oluşturmuştur. Buna göre *Sabah* gazetesi, İstanbul Üniversitesi’nin; bu statüye geçen sene sahip olsaydı, Kayser II. Wilhelm’i aday göstermiş olacağını; bu seneyse Lenin’i aday göstermesinin adil olacağını yazmıştır. Türkiye’de görevli Alman yetkililer de Rusya ile yapılan barışın, İtilaf Devletleri’ni de teşvik edeceğini ummaktadırlar Bu gelişmeler ışığında; Osmanlı Hükümeti ve kamuoyunun, Rusya’da devrim sonunda gelen yeni yönetime daha ılımlı baktığı⁵⁵⁰; İttifak Bloğu’nun genel barış için hevesli olduğu söylenebilir.

İspanyol diplomat Arroyo, Rusya ile yapılacak barış müzakereleri için Sadrazam Talat Paşa’nın başkent dışına çıkmasını önemli bir gelişme olarak karşılamaktadır.⁵⁵¹ Yine de Talat Paşa’nın Brest-Litovsk’a, Rusya ile barış

⁵⁵⁰ Bkz., dipnot 431.

⁵⁵¹ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 1, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 11 Ocak 1918. Elçi Arroyo raporunda, Almanya’nın, basın yoluyla Osmanlı kamuoyunu İtilaf Devletleri aleyhine etkilemeye çalıştığını; hatta “bu amaçla her türlü uydurmaya başvurduğunu” yazmaktadır. Elçinin bu eleştirisine sebep olan gazete kupürü tespit edilememekle birlikte; elçinin bu sözleri, Almanya’nın, İtilaf Devletleri’ni barış teklifini kabul etmeye zorlamak ve bir baskı unsuru oluşturmak amacıyla, Osmanlı kamuoyuna yönelik propagandaya başvurduğunu düşündürmektedir. Elçinin ileri

antlaşmasından ziyade; Rus işgalindeki Ermenistan ve Kafkasya topraklarının boşaltılması konusu için gittiği görüşündedir. Öte yandan Alman yetkililer; Türkleri, Asya'da kaybettikleri toprakları geri alımlarının, Fransa ve Belçika'daki savaş alanlarında duyulduğuna inandırmaya çalışmaktadırlar. Fakat Hükümet, -hatta İttihat ve Terakki'nin çekirdek kadrosu bile- bu iddialara artık şüpheyile yaklaşmaktadır. Ülke ümitsizliğe sürüklenirken, her yerde huzursuzluk hâkimdir. Osmanlı halkı, siyaseti yönetenlerin abartılı pazarlıklara devam ettiklerini ve kendisini içine düştüğü bu durumdan çıkaracak kimsenin olmadığını düşünmektedir. Muhalefetse, bütün bu olup bitenden Enver Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. Şu haliyle, Almanya'nın, Osmanlı Hükümeti'ne; Brest-Litovsk Antlaşması'nın sonuçlarının, Avrupa cephelerindeki İtilaf ordularında moral bozukluğu yaratacağı; böylelikle savaşın, İttifak Bloğu lehine gelişeceğini telkin ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle, başta Almanya olmak üzere İttifak Devletleri'nin, Rusya ile yapılacak barış antlaşması için yüksek beklentiler besledikleri söylenebilir. Ne var ki bu beklentiler Osmanlı siyaset çevreleri gibi, halk tarafından da şüpheyile karşılanmaktadır.

İmroz Deniz Muharebesi, Türk-Alman ilişkilerinin I. Dünya Savaşı'nın son yılında aldığı nitelik hakkında ipucu vermektedir. 20 Ocak 1918 tarihinde Koramiral Rebeur-Paschwitz komutasındaki *Yavuz* ve *Midilli* gemileri; Çanakkale Boğazı'ndan Ege Denizi'ne açılarak, *HMS Raglan* ve *HMS M28* adlı İngiliz savaş gemilerine saldırmıştır. Muharebede İngiliz savaş gemileri mürettebatlarıyla birlikte batırılmış; mayına çarpan *Midilli* batarken, *Yavuz* ağır hasar almıştır.⁵⁵² İstanbul Temsilcisi Arroyo, muharebeyle ilgili olarak, İstanbul'da birden bire, Türklerin *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adını verdikleri *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin, Ege Denizi'ne çıktığı

tarihlerde benzer bir eleştiriyi, İstanbul'da bir Alman gazetesinde çıkan haberlerden yola çıkarak tekrarladığı görülmektedir. Bkz., dipnot 556.

⁵⁵² Paul G. Halpern, *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1995, s. 225 vd. ; Redmond McLaughlin, *The Escape of the Goeben*, Charles Scribner's Sons, New York, 1974, s. 165-171. Ayrıca bkz., Mithat Atabay, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları*, Türk Yıllığı, Yıl: 13, Bahar 2015, S. 18, s. 117-129; İskender Tunaboğlu, "Midilli'nin Sonunu Hazırlayan İmroz Harekâtı", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, Şubat 2013, s. 37-49.

haberi duyulduğunu belirtmektedir.⁵⁵³ İdare ve mürettebatı Alman olan bu gemiler, Osmanlı donanmasında öneme sahip olduğu söylenebilecek yegâne gemilerdir. Bu nedenle de Almanlar için, İstanbul’a hâkimiyetlerini ve askeri güçlerini temsil etmektedir. Şimdiki durumda, gemilerin akıbetinden memnun olmayan Alman yetkililer; olayın sorumlusu olarak gördükleri “Türklere, tedbirsizliklerinden dolayı küfür etmektedirler.” Osmanlı Hükümeti ise, deniz kuvvetlerindeki tek gücü kaybetmesine rağmen, ülkedeki Alman güçleri zayıfladığı için memnundur. “Alman olan her şeyden nefret eden” halksa, haberi sevinçle karşılamıştır. Zira halk, ülkeyi yıkan ve harabeye çeviren “Jön Türklerin”, iktidar gücünü, Almanlardan aldığını düşünmektedir. Bu sırada, Brest-Litovsk’ta bulunan Sadrazam Talat Paşa ve halen Berlin’de olan Maliye Nazırı; Meclis’ten önemli kararların görüşülmesini, dönüş tarihlerine kadar ertelemesini istemişlerdir. Babıâli bu isteğe uyarken, Meclis-i Ayan kabul etmeyip; gıda maddelerinin tedariki üzerine bir kanunu görüşmeye başlamıştır. Tüm gıda maddelerinin ihracını yasaklayan bu kanun ve Maliye Nazırı’nın Almanya’dan 50 milyonluk yeni bir avans talebi; Almanlar üzerinde kötü bir etki yaratmıştır. İspanyol elçi, kanuna, sıkça yapıldığı gibi, “genel müdürlüğün kararıyla, yalnızca yerel üretimin gerekli olmayan kısmının ihracatına izin verileceği” şeklinde bir paragrafın eklenmesiyle, kanunun her türlü istisnaya açık hale getirileceğini düşünmektedir.

İspanyol diplomasisinin verdiği bu bilgiler; Osmanlı Hükümeti’nin, savaş gemilerinden birini kaybetmesine, diğerinin de hasar almasına karşın, muharebe sonucundan memnun olduğunu göstermektedir. Şu halde Hükümet’in, -özellikle ordu ve donanması üzerindeki- Alman nüfuzundan çıkma isteği içinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte *Yavuz* ve *Midilli*’nin İmroz saldırısına Alman askeri yetkililerinin verdiği tepki dikkat çekicidir. Zira yaşanan olaydan Osmanlı Hükümeti’ni sorumlu tutmaları; saldırı planından haberlerinin olmadığı gibi bir izlenim yaratmaktadır. Oysa

⁵⁵³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 20, İTDB, Rapor, “Gizli”, İstanbul, 24 Ocak 1918. Elçi raporunda muharebenin ayrıntılarına yer vermemekte, *Hilal* gazetesinin Fransızca basımından bir haber küpürünü ek olarak sunmakla yetinmektedir.

Osmanlı Donanma Komutanı Koramiral Rebeur-Paschwitz; harekât planı için, Bahriye ve Harbiye nazırları gibi Alman Erkan-ı Harbiye'sinin onayını almıştır.⁵⁵⁴ Tepkinin, gemilerin zarar görmesinden kaynaklandığı düşünüldüğünde dahi; gemilerin Alman amiraller tarafından komuta edildiği ve mürettebatının Alman bahriyesinden olduğu unutulmamalıdır. Meclis-i Ayan'ın görüştüğü kanun tasarısı da; Osmanlı siyaset çevrelerinin Almanya'nın; savaş içinde gıda ve hammadde ihtiyacını Türkiye'den sağlamasına karşı attığı bir hamle olarak değerlendirilebilir. Tasarının, Sadrazam ve Maliye Nazırı'nın taleplerinin aksine, onların yokluğunda görüşülmesini; İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı muhalefetin bir tepkisi olarak algılamak mümkündür. Bu durumda, -İspanyol diplomatik raporlarında daha önce de işaret ettiği şekilde- muhalefetin, Almanya karşısında Hükümet'in elini güçlendirdiği de söylenebilir. Bütün bunlara rağmen, I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı maliyesinin, Almanya Hükümeti'nin sağlayacağı krediye muhtaç olduğu görülmektedir.

1918 yılının Şubat ayında, Bulgar cephesinin dağılma ihtimaline karşı, Alman ve Osmanlı kuvvetleri, İstanbul ve Boğazların savunusu için bazı tedbirler almıştır.⁵⁵⁵ İstanbul Temsilcisi Arroyo, bu hazırlıklara karşın Osmanlı Hükümeti'nin, savaşın sonucundan çok emin olduğuna dikkat çekmektedir. Hatta bu iyimser yaklaşım, Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey'in Meclis'te ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Yavuz gemisini ziyaretinde yaptıkları konuşmalarına da yansımıştır. İspanyol diplomat, bu konuşmaların Türk basınında yer almazken, Alman gazetesi *L'Osmanischer Lloyd*'da yayınlanmasını; Almanya Büyükelçiliği ve Osmanlı Hükümeti arasındaki gerginliğin kanıtı olarak görmektedir. Hükümet, konuşmaların içeriğini saklamaya çalışmakta, Almanlarsa bu tür haberleri; tüm Nezaret'te "en-az-Alman-dostu" olduğu bilinen Cemal Paşa'yı rahatsız etmek için yayınlamaktadır.

⁵⁵⁴ Tunaboğlu, **a.g.m.**, s. 40, 41.

⁵⁵⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 34, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 6 Şubat 1918. Elçi Arroyo'nun aktardığına göre Osmanlı sularında İngiliz gemilerinin hareketliliği gözlenmesi üzerine, son iki haftadır, Gelibolu'da, 17 adet savaş uçağı hazır bulundurulmaktadır. Bununla birlikte, Saray ve Babıâli'nin Eskişehir'de konaklama hazırlığında olduğunu belirtmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında, Saray ve hazinenin Konya ve Eskişehir'e taşınma planları için bkz., Mustafa Selçuk, "Çanakkale Savaşları Sırasında Osmanlı Hükümeti'ni ve Padişahı İstanbul'dan Taşıma Planları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIV, S. 70, Mart 2008, s. 195-212.

Aynı gazete daha önce de; Cemal Paşa'nın karısının, bir sergi yapmak üzere Macar stilistlere elbise ve şapka modelleri sipariş ettiğine dair bir haber yayınlamıştır. Almanya Büyükelçisi, gazetenin bu nedenle 3 gün kapatıldığını; Hükümet'in bu kararı, "ülke savaş ve açlık içindeyken paranın böyle harcanmasının doğru olmadığı" gerekçesiyle aldığını teyit etmiştir. Şu haliyle; müttefikler arasındaki çatışmanın, siyasi ve askeri olarak üst düzeyde kalmadığı, fakat kişiselleştiği söylenebilir. Hatta Alman diplomatik ve askeri yetkilileri; Osmanlı siyasi çevreleriyle olan sürtüşmelerinde, basını kullanarak, kendisine muhalif olan nazırlar ve genel olarak İttihat ve Terakki yönetimi üzerinde kötü bir izlenim yaratmaya çabalamaktadır.

Osmanlı siyasi çevreleri; Çanakkale Boğazı ve Adana'ya, aynı anda yapılacak bir düşman saldırısından ve bunu takiben, Adana üzerinden Kıbrıs'a asker çıkarılmasından korkmaktadır.⁵⁵⁶ İspanyol elçi Arroyo, böyle bir durumun, asker ve teçhizat eksikliğinden ötürü "Türkleri, Almanya'nın ellerine bırakacağı" görüşündedir. Bununla birlikte, Türkler, yine "kaderlerinin düşman ellerine teslimi" anlamına geleceği için, Bulgar Hükümeti'nin 'Büyük Bulgaristan' emelinden de rahatsızlık duymaktadırlar. Söz konusu "Şark Meselesi" olduğunda; Almanya'nın baskısıyla bir araya gelen Osmanlı ve Bulgaristan arasındaki dostluğun, zorlama olduğu daha net ortaya çıkmaktadır. Zira mebusan seçimleri için Sofya Elçiliği'ndeki görevinden ayrılan Ali Fethi Bey'in; İttihat ve Terakki Cemiyeti toplantısında yaptığı açıklamalar, büyük etki yaratmıştır.⁵⁵⁷ Buna göre, Bulgaristan; daha I. Dünya Savaşı'na girmeden önce, Almanya'nın temin edeceği her türlü mali, silah ve teçhizat yardımını, iade ya da ödeme yükümlülüğü olmadığına dair garantiler almıştır. Bu bilgi, Cemiyet içinde Hükümet'e karşı kötü bir tepkiye neden olmuş; hatta kabine üyeleri toplantıda, "öngörüsüzlük ve zekâ eksikliğiyle" suçlanmışlardır. Hükümet, oluşan bu kötü izlenimi silmek amacıyla Trakya'nın geri verilmesi konusunda her çareye başvurmuştur. Hatta Bulgar karşıtı ve Türk yanlısı propaganda yapmaları için,

⁵⁵⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 53, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 22 Ocak 1918.

⁵⁵⁷ Bkz., dipnot 432.

bölgeye, 2 ajan gönderilmesine karar vermiştir. Hükümet, Bulgaristan'ın Dobruca konusundaki ısrarının, ülkeye tehdit oluşturmamasından korkmaktadır. Zira Trakya olarak söz edilen yer, Dimetoka bölgesini ve hinterlandıyla birlikte Dedeağaç limanını kapsamakta; böylelikle yeni Osmanlı-Bulgar sınırı, Dedeağaç'ın batısındaki Ege Denizi limanı Mustafapaşa'dan geçmektedir. Bu bilgileri aktaran İspanyol diplomatik raporunda; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Bulgaristan'ın elinde bulundurduğu mühimmatı, savaş sonunda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmasından şüphelendiği ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, Cemiyet'in tepkisinin bir diğer nedeninin; Bulgaristan'ın Alman yardımlarını hibe yoluyla elde etmesi olduğu söylenebilir. Hâlbuki Almanya; Osmanlı Devleti'ne yaptığı mali yardımları, borç ve kredi olarak sağlamaktadır. Hatta önceki raporlara da yansıdığı üzere, henüz savaş sürerken dahi, bu yardımları karşılığında, gıda ve hammadde ihtiyacını Anadolu'dan karşılamaktadır. Son olarak İspanyol diplomasisinin, Bulgaristan'ın Dobruca'yı elde etmesi ve yeni sınırın Ege Denizi'ne uzanması halinde; müttefik olmalarına karşın, eskiye dayanan Osmanlı-Bulgar 'düşmanlığının', Ege Denizi'ne taşınabileceğine işaret ettiği söylenebilir.

İspanyol diplomasisi, Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin; Romanya ile sürdürülen Bükreş Barış Konferansı⁵⁵⁸ görüşmeleriyle daha da gerginleştirdiğine dikkat çekmektedir.⁵⁵⁹ Daha savaşın başında topraklarının bir kısmını, "daimi düşmanı" Bulgaristan'a devretmeye mecbur bırakılan⁵⁶⁰ Türkiye, şimdi de; Dobruca'yı da teslim

⁵⁵⁸ Romanya 1916 yılında tarafsızlığını bırakarak İtilaf Devletleri yanında I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Ne var ki Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalayarak savaştan çekilmesinin ardından, Romanya ateşkes çağrısında bulunmuştur. Nisan-Mayıs 1918 tarihlerinde İttifak Devletleri ve Romanya arasında sürdürülen barış görüşmelerinin ardından 8 Mayıs 1918 tarihinde Bükreş Barış Antlaşması imzalanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yenilmesiyle anlaşma geçersiz olmuştur. Mücahit Özçelik, "1918 Bükreş Antlaşması", *History Studies: International Journal of History*, V. 4, Issue 4, November 2012, s. 264, 265.

⁵⁵⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 81, İTDB, Rapor, "Sadrazamın Gezisiyle İlgili", İstanbul, 29 Mart 1918.

⁵⁶⁰ Elçinin burada 3-6 Eylül 1915 anlaşmalarına atıf yaptığı anlaşılmaktadır. 3 Eylül tarihli anlaşma ile Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden Meriç'in batısında bulunan Dimetoka'yı almıştır. Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında imzalanan 6 Eylül tarihli anlaşmada, Bulgaristan'ın Sırbistan'a savaş açacağı karara bağlanmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda, Bulgaristan İttifak Bloğu'na katılmış; Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki ara ulaşımı sağlanmıştır. Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s.

etme ve böylelikle İstanbul'a tehdit oluşturacak bir Bulgar Devleti'nin kurulması tehlikesiyle karşı karşıyadır. Türkler, Almanlar, Bulgarlar ve Avusturyalılar arasındaki birliğin; yüzeyde çok iyi gözükmesine rağmen; temelde sorunlu olduğu fark edilmektedir. Almanya, tüm müttefikleri, savaş devam ettiği sürece birliği korumaya zorlamaktadır. Bununla birlikte Alman yetkililer, "savaş sonunda her birinin hak ettiğini alma vaktinin geleceğini" söylemektedirler.

16 Mart 1918 tarihli İstanbul Temsilciliği raporu, Almanya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki politikalarına dair yeni bir gelişmeyi bildirmektedir.⁵⁶¹ Buna göre Almanya; ulaşım araçlarının eksikliği ve asker erzaklarının yetersizliği gerekçeleriyle, şimdiye kadar, Anadolu'daki şirketleri için Babıâli'ye yardımı reddetmiştir. Fakat şimdi, çok sayıda Alman yetkili ve tekniker -en azından Kafkasya bölgesine- gönderilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi olarak İstanbul'da; Almanya'nın, Paris merkezli Casa Rothschild'e⁵⁶² ait olan Batum petrol kuyularını ele geçirmeyi amaçladığı ve ayrıca Odesa ile Trabzon arasında doğrudan denizyolu bağlantısı kurmayı planladığı konuşulmaktadır. Bunun yanı sıra, her gün bin Alman askeri, Sirkeci İstasyonu'ndan Haydarpaşa Garı'na geçmekte; herhangi İngiliz saldırısını durdurmak için Toros hattına konuşlandırılmaktadır. Raporda sunulan bu bilgiler, Almanya Hükümeti'nin; Osmanlı'nın savaş kazanımları ve doğal kaynakları üstünde hak talep etme planları olduğunu açıkça göstermektedir. Şu halde daha önce Babıâli'nin teknik yardım taleplerini geri çeviren Almanya; Rus askerlerinin; Kafkasya'daki toprakları boşaltarak, Osmanlı Devleti'ne teslim etmesiyle birlikte, bölgede altyapı çalışmalarına başlamıştır. Gerçekten de o dönemde Almanya; Osmanlı

119. Osmanlı-Bulgaristan arasındaki anlaşma hakkında geniş bilgi için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK, C. III, Kitap 2, 1991, Ankara, s. 480 vd.

⁵⁶¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 76, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 16 Mart 1918.

⁵⁶² Casa Rothschild ya da Rothschild ailesi, aslen Alman Yahudi kökenli olup 18. yüzyılda, bankacılık ve finans sektöründe lider konuma gelmiştir. 19. yüzyıl itibarıyla Londra, Paris, Viyana, Napoli ve Frankfurt merkezli şirketleri ile tüm Avrupa'da ve Amerika'da faaliyet göstermiştir. Ailenin yatırım projelerinin bulundukları ülkelerin ticari ve sanayi politikalarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Örneğin, Süveyş Kanalı'nın projesinde Britanya Hükümeti'ni, Rothschild finanse etmiştir. Ayrıca Rothschild'in Fransa'daki kanadı, 1870-1871 Fransa-Prusya savaşında Fransa'ya destek vermiştir. http://www.bibliotecapleyades.net/sociopolitica/esp_sociopol_rothschild15.htm , 15.03.2016.

Hükümeti'nin Trans Kafkasya'daki tüm kaynakları kendisine saklama niyetinden şüphelenmektedir.⁵⁶³ Bu durumda Almanya'nın petrol kuyularının işletim ve hatta mülkiyet hakları için; Osmanlı Devleti'ne sağladığı kredi borçlarını öne süreceği düşünülebilir. Son olarak raporda, Babıali'nin, Almanya gibi, Avusturya'nın da nihayet anlaşmaları imzalamayı kabul etmesinden mutluluk duyduğu belirtilmektedir. Rapora göre Avusturya anlaşmayı; müttefikliğin bir gereği olmasının yanı sıra, Babıali'nin ısrarları nedeniyle onaylamak zorunda kalmıştır. Sözü geçen antlaşmanın; 12 Mart 1918 tarihinde, Viyana'da Osmanlı, Avusturya ve Macar hükümetleri arasında konsolosluk, suçluların iadesi ve ikamet konularını düzenleyen anlaşma olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁴ Bu anlaşmayla birlikte İttihat ve Terakki Hükümeti; Almanya'nın ardından, Avusturya-Macaristan'a da kapitülasyonların ilgası kararını tanıtmayı başarmıştır. Raporda, antlaşmanın içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmediği gibi, yakın tarihli diğer diplomatik raporlarda da Osmanlı ve Avusturya-Macaristan hükümetleri arasında yürütülen müzakere süreci konu edilmemektedir. Bu noktadan hareketle, İspanyol diplomasisinin, İttifak Devletleri içinde; özellikle Osmanlı-Almanya ilişkilerini ön planda tuttuğu söylenebilir.

İstanbul Temsilcisi Arroyo, dönemin İspanya Dışişleri Bakanı Eduardo Dato'ya hitaben kaleme aldığı özel mektubunda; Almanya'nın İttifak Bloğu'nun birliğini sağlama çabalarının yanı sıra, Türkiye'deki yatırım faaliyetlerine de değinmektedir.⁵⁶⁵ Buna göre, Suriye ve Filistin'deki gidişat, Liman von Sanders'in, Falkenheim'in yerini almasından bu yana Türkler lehine gelişmektedir. İstanbul'da bu durum; von Sanders'in bu ülkeyi ve Türkleri iyi tanımaya başlamasına ya da Alman askerlerinin Anadolu'ya geçmesine ve Almanların demiryollarında gerçekleştirdikleri iyileşmelere bağlanmaktadır. İstanbul basınında her gün, İngilizlere karşı kazanılan zaferlerle ilgili haberler yayınlanmakta; Türkçe yayın yapan gazeteler, bu haberlerde Alman komutanların isimlerinin geçmemesine dikkat etmektedir. Alman diplomatik

⁵⁶³ Fromkin, *a.g.e.*, s. 360.

⁵⁶⁴ Elmacı, *II. Meşrutiyet'ten Lozan'a...*, s.188.

⁵⁶⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, İTDB, Özel Mektup, İstanbul, 8 Mayıs 1918.

ve askeri yetkililer; Türkler ve Avusturyalılar hakkında en yaralayıcı şekilde konuşmaya devam etmekte; fakat ittifakı korumak adına ve bu iki milletin “yalnız başlarına parlak başarılar elde edemeyecekleri ortaya çıktığından” her birine duymak istediğini söylemektedirler. Elçi Arroyo, Almanların Türkiye’de gerçekleştirdiği değişimin “gerçekten takdire şayan” olduğu görüşündedir. Kendi ülkelerindeymişçesine çalışıp yönetmektedirler: telefon, telgraf ve hatta telsiz ağı kurmuş; askeri stratejik makamları ele geçirmiş ve bütün Osmanlı idaresine müfettiş ve danışmanlarını yerleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra ülkede çok sayıda Alman dükkân ve şirket açılmıştır. Kısacası, ülkede önemli olan her şey, onların elinden çıktığı gibi, yine onların kontrolü altındadır. Bunun karşılığındaysa, Almanya, Türkiye’de ne varsa kendi ülkesine götürerek tüketmiştir. Hatta çeşitli dallarda birçok Alman bilim adamı ve uzman komisyonu, ülkede kalan ve taşınabilecek ne varsa götürmek için Türkiye’ye gelmiştir. Bu komisyonlar, her şeyi inceleyerek, ölçüp değerlendirmektedir. Elçiye göre; Türkiye’nin en faydasız gözükten şeyleri bile Almanya’nın işine yaramaktadır. Elçi Arroyo’nun mektubu; Hükümet’in, en azından kendisine bağlı gazetelerde çıkan haberlerde, Suriye ve Filistin cephelerinde kazanılan başarılarıdaki Alman askerî faktörünü gizlemeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Öte yandan Osmanlı idari ve ticari hayatındaki Alman etkinliği, saklanamayacak kadar açıktır. Elçinin bu etkinliklerle ilgili açıklamaları; 13 Ocak 1916 tarihli raporuyla benzerlik taşımaktadır. Ne var ki mektupta; raporun, Osmanlı Devleti’nin pratikte Almanya’nın sömürgesi haline geldiğini işaret eden eleştirel üslubu bulunmamaktadır. Bununla birlikte İspanyol diplomat; Almanya’nın, Türkiye’de giriştiği bu faaliyetleri; İttifak Bloğu’nun birliği adına yapmadığını da hissettirmektedir.

Mektupla ilgili dikkat çeken diğer bir nokta, aynı tarihte imzalanan Bükreş Antlaşması’na yer vermemesidir. Aynı şekilde, izleyen süreçte konferansın sonuçlandığını bildiren ya da antlaşma içeriğini ileten, başka bir diplomatik yazışmaya da rastlanmamaktadır. Oysa İttihat ve Terakki Hükümeti; Trakya meselesinde taleplerini karşılamayan bir antlaşmaya yanaşmayacağını belirterek; Romanya ile imzalanacak antlaşmanın, genel barış sonrasına bırakılmasını teklif etmiştir. Hükümet’in ısrarlı tavrı; imzalanan Bükreş Antlaşması’nda; Bulgaristan’ın sadece Güney Dobruca’yı almasını; Kuzey Dobruca’nınsa dört İttifak Devleti’nin ortak

idaresinde kalmasını sağlamıştır.⁵⁶⁶ Ne var ki, İspanyol raporlarından; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Bulgaristan'la ilgili endişelerini bu şekilde bertaraf edişini aktaran herhangi bir bilgi ya da yoruma ulaşılamamaktadır.

3.3.6. Savaşın ve Müttefikliğin Sonu

İspanyol diplomasisi, 1918 yılının Mayıs ayından itibaren, Osmanlı Devleti'nin müttefik ilişkilerine ya da İttifak Devletleri'ni barış çağrısı yapmaya götüren koşullara⁵⁶⁷ pek değinmemektedir. Bununla birlikte İstanbul Temsilcisi Arroyo, 27 Haziran tarihli raporunda; başkentte bir İngiliz aracının, Osmanlı Hükümeti ile ayrı bir barış antlaşmasına varmak üzere görüşmeler yaptığına dair söylentilerin dolaştığını yazmaktadır.⁵⁶⁸ Elçi, resmi kanallardan teyit edemediği bu kişinin; Sir Edward Grey'in yakın akrabası olan bir İngiliz mahkûm olduğu belirtmektedir. Jön Türkler ve İngiliz mahkûm, Talat Paşa'nın güvendiği bir kişinin evinde haftada dört defa buluşmaktadır. İspanyol diplomatın aktardığı bu söylentilerin doğruluk payı taşımadığı söylenebilir. Zira Osmanlı Hükümeti'nin, ayrı bir barış antlaşması için ilk girişimi, 1918 yılının Ekim ayında gerçekleşecektir. Benzer bir şekilde, raporda geçen İngiliz mahkûmu; Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına arabuluculuk yapan ve o sırada Türkiye'de esir olarak bulunan İngiliz General Townshend'i akla getirmektedir. Fakat İngiliz general, Sir Grey'in akrabası olmadığı gibi; İngiltere ve Osmanlı hükümetleri arasındaki arabuluculuk girişimi yine Ekim ayına rastlamaktadır. Bütün bunlara rağmen; İstanbul'da bu tür söylentilerin yayılmış olması ve elçinin bunu raporunda iletmeye değer görmesi; I. Dünya Savaşı'nın

⁵⁶⁶ Mücahit Özçelik, **a.g.m.**, s. 269, 270.

⁵⁶⁷ Oysa 1918 yılı yazında, I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri lehine gelişmiştir. Ağustos ayı içinde Alman orduları Fransa cephesinde kazandıkları tüm yerlerden geri çekilmek zorunda kalmıştır. İtilaf orduları; Eylül ayında Bulgaristan yaptığı taarruzdan zaferle çıkmıştır. Makedonya cephesinin bu şekilde dağılması ve Bulgaristan'ın 29 Eylül'de imzaladığı mütarekeyle savaştan çekilmesi, Avusturya-Macaristan'ı İtilaf ordularının taarruzuna açık bırakmıştır. Öbür taraftan, İngiliz orduları Filistin ve Irak cephelerinde ilerlemiş, Musul üzerine taarruza geçmiştir. Yusuf Hükmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, TTK, C.III, Kitap 4, 1991, Ankara, s.678-680; Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 10-12; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s.141-143.

⁵⁶⁸ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 179, İTDB, Rapor, "Gizli", İstanbul, 27 Haziran 1918.

Osmanlı Devleti'nin aleyhinde geliştiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, kamuoyunun, Osmanlı Devleti'nin savaşın sona erdirilmesi için girişimlerde bulunmasını yadırgamadığı, hatta bu beklentide olduğu düşünülebilir.

İttifak Bloğu içinde, çatışmaların durdurulması için ilk adımı Avusturya-Macaristan Hükümeti atmış; 16 Eylül 1918'de ABD Hükümeti'ne, barış koşullarının görüşülmesi için, resmi olmayan bir konferans toplanması talebinde bulunmuştur.⁵⁶⁹ Fakat ABD Hükümeti bu teklifi; Başkan Wilson'un daha önce duyurduğu prensiplere uymaması nedeniyle reddetmiştir. Bu nedenle Almanya Hükümeti; 4 Ekim günü ABD Başkanı'na gönderdiği teklif notasında, barış koşullarının Wilson Prensipleri'ne dayanmasını kabul ettiğini vurgulamıştır.⁵⁷⁰ Almanya'yı, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı hükümetleri takip etmiştir.⁵⁷¹ 11 Ekim 1918 tarihinde, Osmanlı Madrid Maslahatgüzarı İbrahim Ziya Bey, Babiâli'nin barış talebini; ABD Devlet Sekreteri'ne yönlendirilmek üzere İspanya Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir.⁵⁷² Notada, ABD

⁵⁶⁹ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 306, Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Official US Bulletin'de Yayınlanan Avusturya Macaristan'ın Resmi Olmayan Barış Görüşmeleri Teklifi ve Başkan Wilson'un Cevabı", Washington, 20 Eylül 1918. İspanya Washington Büyükelçisi raporuna ek olarak, Avusturya-Macaristan'ın teklif ve ABD'nin cevap notalarının, *Official U.S. Bulletin* gazetesinin 17 Eylül tarihli baskısında yayınlanmış kopyalarını vermektedir. Avusturya-Macaristan'ın barış talebi notasını, ABD'nin yanısıra diğer İtilaf Devletleri'ne de gönderdiği anlaşılmaktadır. İspanya Londra Büyükelçisi, 23 Kasım 1918 tarihli raporuna ek olarak, bu notanın Britanya Kraliyet Basımevi tarafından Almanca ve İngilizce olarak basılmış kopyasını göndermektedir. AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 1671, Londra Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Avusturya-Macaristan'ın Barış Konferansı Teklif Eden Notasını Aktarıyor", İstanbul, 23 Kasım 1918.

⁵⁷⁰ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 4121, Berlin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Almanya'nın Başkan Wilson'a Barış Teklif Eden Notasını Aktarıyor", Berlin, 6 Ekim 1918. İspanya Berlin Büyükelçisi raporuna Almanya'nın notasının *La Gaceta de Alemania del Norte*'de yayınlanan kopyasını raporuna ek olarak sunmaktadır.

⁵⁷¹ Almanya Hükümeti, barış notasını ABD'ye 4 Ekim tarihinde gönderirken, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı hükümetleri benzer notaları 5 Ekim tarihinde iletmiştir. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kitap 4, s. 685.

⁵⁷² AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, No: 500, Madrid Osmanlı Temsilcisi Maslahatgüzar İbrahim Ziya'dan Dışişleri Bakanlığı'na, Nota, Zarautz, 11 Ekim 1918. Yusuf Hikmet Bayur eserinde; Babiâli'nin barış talep eden bu notasını, Madrid Osmanlı Maslahatgüzarı'na 5 Ekim 1918 tarihinde gönderdiğini; buna karşın İspanya Hükümeti'nin Washington'a 10 gün gecikmeyle göndermesinin sebeplerinin tespit edilemediğini belirtmektedir. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, Kitap 4, s. 701. Tolga Başak da eserinde Bayur'un bu sözlerine yer vermekte; Gwynne Dyer'in çalışmasına dayanarak, telgraf iletişimindeki aksaklıklar nedeniyle notanın Madrid'e 12 Ekim'de, ABD'ye ise 14 Ekim'de ulaştığını belirtmektedir. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 23, dipnot no: 118; Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn

Başkanı'nın barışın tesisi işini ele alması; bu isteği bütün savaşan devletlere bildirmesi ve görüşmelere başlamak üzere delegeler göndermeye davet etmesi istenmektedir. Osmanlı Hükümeti, barış teklifini; 14 Ekim 1918'de, bu defa İspanya'nın Bern Temsilciliği üzerinden tekrarlamıştır.⁵⁷³ Bern, Londra, Viyana ve Washington temsilciliklerinden gönderilen raporlar, İttifak Devletleri ve ABD arasında nota trafiği Eylül-Kasım aylarına devam ettiğini; her birinin, barış ve ateşkes taleplerini küçük değişikliklerle yinelediklerini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin çağrısına ABD Devlet Sekreteri, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan 1 gün sonra, 31 Ekim 1918'de cevap vermiştir.⁵⁷⁴

22 Ekim 1918 tarihli İstanbul Temsilcilik raporunda, Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu'na katılma sebepleri, müttefik ilişkileri ve ülkedeki mevcut genel durum değerlendirilmektedir.⁵⁷⁵ Elçi Justo Garrido y Cisneros'a⁵⁷⁶ göre; Osmanlı Devleti'nin

1918", **Middle Eastern Studies**, V. 8, N. 2, May 1972, s. 153. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden ulaşılan Maslahatgüzar İbrahim Ziya Bey'in notası, notanın gecikmesiyle ilgili varsayımlara açıklık getirmektedir. Maslahatgüzarın İspanya Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazdığı notanın yazılış yeri Zarautz, tarihi ise 11 Ekim 1918'dir. Bu da; Osmanlı Hükümeti'nin notasının İspanya'ya 12 Ekim tarihinden önce ulaştığını; fakat maslahatgüzarın notayı, Madrid'te bulunan İspanya Dışişleri Bakanlığı'na geç ilettiğini göstermektedir. Şu halde, yaşanan gecikme; İspanya Hükümeti ya da telgraf iletişimindeki bir aksalıktan değil, İspanya'daki Osmanlı diplomatik teşkilatından kaynaklanmaktadır.

⁵⁷³ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 462, Bern Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Osmanlı'nın ABD Başkanı Wilson'a Barış Teklif Eden Notasını Aktarıyor", Bern, 14 Ekim 1918. Babıâli'nin, barış teklifini Bern Osmanlı ve İspanya temsilcilikleri aracılığıyla yinelemesine, ABD'nin henüz cevap vermemesinin sebep olduğu düşünülebilir. Zira 20 Ekim günü, İbrahim Ziya Bey, İspanya'dan teklifinin ulaştırılma süreci hakkında bilgi istemiş; İspanya Dışişleri Bakanlığı, notanın Washington Büyükelçiliği tarafından 14 Ekim günü ABD Devlet Sekreterliği'ne iletilmesini aktarmıştır. Nota aynı gün, *Official U.S. Bulletin* gazetesinde yayınlanmıştır. AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, No: 505, Madrid Osmanlı Temsilcisi Maslahatgüzar İbrahim Ziya'dan İspanya Dışişleri Bakanlığı'na, Nota, Madrid, 20 Ekim 1918; AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, No: 500, İspanya Dışişleri Bakanlığı'ndan Madrid Osmanlı Temsilcisi Maslahatgüzarı İbrahim Ziya Bey'e, Nota, Madrid, 1 Kasım 1918; AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 352, Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Official US Bulletin'de Yayınlanan Türkiye'nin Barış Talep Eden ve Bu Büyükelçiliğe Gönderilen Notasını Yayınlıyor", Washington, 18 Ekim 1918.

⁵⁷⁴ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 370, Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "ABD Hükümeti'nin Babıâli'nin Barış Talebine Verdiği Cevap Notasını İçeren 452 Numaralı Official US Bulletin'i Aktarıyor", Washington, 4 Kasım 1918.

⁵⁷⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 267, İTDB, Rapor, "Türk Politikası Üzerine", İstanbul, 22 Ekim 1918.

⁵⁷⁶İspanyol diplomat Justo Garrido y Cisneros'un özgeçmişi hakkında bilgi bulunamamakla birlikte; 1924-1936 yılları arasında İspanya Pekin Temsilciliği; 1936-1939 yıllarında Burgos Hükümeti Resmi Ajansı görevlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Temmuz 1918- Ocak 1919 tarihli İstanbul Temsilciliği

İttifak Bloğu'na katılmasında, ezeli düşmanı Rusya ile Fransa ve İngiltere tarafından boğulma ihtimali etken olmuş; şansını, Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında denemekten başka çaresi kalmamıştır. Çanakkale Savaşı sırasında Türkler; İngilizleri Boğazlardan geri çekilmeye mecbur bırakarak, Orta Avrupa'yı II. Nikolay'ın askerlerinin işgalinden kurtarmışlardır. Ülkedeki genel görüşün de bu yönde olmasından dolayı Hükümet; Brest-Litovsk Barış Konferansı sırasında müttefiki Almanya'dan, toprak tazminatı istemiştir. Almanya; İşçi, Köylü, Asker Sovyetleri Konseyi ve Bulgaristan'ın hoşnutsuzluğuna karşın, antlaşmada bu istekleri kabul etmiştir. Elçi Cisneros, Almanya'nın, savaş süresince İttifak Bloğu içinde tarafları memnun etmek için çok gayret sarf ettiği görüşündedir. Fakat herkesi memnun etmenin imkânsız olduğu zamanlarda, ülkede düşmanca bir havanın estiğini; mevki düşkünü politikacıların, bu durumdan ve ülkenin 4 yıldır savaşta olmasının getirdiği yorgunluk ve sefaletten fırsat çıkararak, mümkün olan her yerde, “bozguncu” bir şekilde çalıştığını yazmaktadır. Elçi yine de bu ortam içinde Alman ve Türk hükümetlerinin iyi niyetle hareket ettiklerine inanmaktadır. Osmanlı kamuoyu, Almanya'nın ayrı bir barış için Bulgaristan'la işbirliği yaptığına inanmakta ve bu inancı, ülke içinde huzursuzluğa neden olmaktadır. Almanya bunu bilmesine rağmen, Türkiye'ye her türlü finansman ve materyali temin etmeye devam etmektedir. Hatta “müttefikliğin yoğunlaştırılması” ve Meriç, Kafkasya ve Karadeniz Rus Filosu konularının çözüme kavuşturulması için Talat Paşa'nın Berlin ve Viyana'ya; VI. Mehmed'in de Berlin'e seyahati planlanmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı basını, Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri ile ayrı bir ateşkes antlaşması⁵⁷⁷ yapmasını, ihanet

raporlarında Tam Yetkili Fevkalade Elçi olarak imzası bulunan diplomatın; Elçi Juan Servet y Vest'in İstanbul'da göreve başlayışına kadar bu makama vekâlet ettiği düşünülmektedir. Carlos García Ruiz-Castillo, “Los fondos de las representaciones diplomáticas y consulares de España en China conservados en el Archivo General de la Administración: su contexto”, **Cuadernos de Historia Contemporánea**, V. 31, 2009, s. 223-241.

⁵⁷⁷ Raporun aslında, “ateşkes antlaşması” yerine, “barış antlaşması” ifadesi geçmektedir. Oysa Bulgaristan, Sofya Ateşkes Anlaşması'nı 29 Eylül 1918; Neuilly Barış Antlaşması'nı ise 1919 tarihinde imzalamıştır. Dolayısıyla o tarihte elçinin, ateşkes antlaşmasını kastettiği anlaşılmaktadır. Sofya Ateşkes Anlaşması'nın metni için bkz., “Bulgaria Armistice Convention, September 29, 1918”, **The American Journal of International Law**, V. 13, N. 4, Supplement: Official Documents, October 1919, s. 402- 404. Neuilly Barış Antlaşması metni için bkz., “Treaty Between the Principal Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol”, **Peace Treaties, Various Treaties and Agreements**

olarak tanımlamıştır. Ancak antlaşmanın “Bulgaristan’ın katli” anlamına gelen detaylarını öğrendikçe; Türkiye için barışın her şekilde kaçınılmazlığına kanaat getirmiştir. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin genel kurulu hazırlıkları sürmektedir. Cemiyet çevresinden gelen İstanbul mebusu Ali Fethi Bey, barış antlaşmasını yapacak kadronun, İtilaf Devletleri’ne dost kişilerden olmasını; hatta gerekirse, Talat ve Enver Paşaların görevlerinden uzaklaştırılmasını savunmuştur. Ahmet İzzet Paşa hükümetinin göreve gelişiyle birlikte, “6 bin Rum, 3 bin İtalyan ve yaklaşık 6 bin Alman’ın tam bir özgürlükte yaşadığı başkentte, birbirine tezat ve en saçma söylentiler çıkmıştır.” Şimdi Osmanlı Devleti barış yapmak için çalışmaktadır; Sadrazamın da belirttiği üzere Türkiye, çıkarlarına en uygun olan koşullara göre, barış antlaşmasını müttefikleriyle birlikte ya da onlardan bağımsız olarak imzalayacaktır. İspanyol diplomat; Türk-Alman ittifakının Talat ve Enver Paşaların eseri olduğunu; Hükümet değişikliği dolayısıyla, ayrı bir barış antlaşmasının mümkün olduğunu savunmaktadır. Ayrı bir antlaşmanın yapılması halinde; Türkiye’de bulunan Almanya ve Avusturya-Macaristan yetkililerinin ülkeyi terk etmelerinin, antlaşmanın alt maddelerinde yer alması muhtemeldir.

Elçi Cisneros; Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na giriş gerekçelerini haklı bulduğunu, hatta Çanakkale Savaşları’nın, Avrupa’nın geleceği için de önemli bir sonuç olduğunu vurgulamaktadır. İspanyol diplomatın, müttefik ilişkilerinin dengeli ve uyumlu olduğu şeklinde bir tablo çizmesi dikkat çekicidir. Alman ve Türk hükümetlerin karşılıklı tavizlerde bulunarak çalıştığını; anlaşmazlıkların, Osmanlı siyaset çevrelerindeki muhalefetten kaynaklandığını düşünmektedir. Oysa selefi Elçi Arroyo’nun raporlarında, Almanya’nın; kendi çıkarlarını gözetmeyi amaçladığı ve müttefiklik ilişkilerinde eşitliğin söz konusu olmadığı ön plana çıkmaktadır. Raporda ilgi çekici diğer bir nokta, Ali Fethi Bey için “İttihat ve Terakki çevresinden, Jön Türkler’den” ifadelerinin kullanılmasıdır. O sırada Ali Fethi Bey’in, muhalefet partisi

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fıkrası lideri olduğu⁵⁷⁸ düşünüldüğünde; İspanyol diplomatın, Ali Fethi Bey'i, Jön Türklük paydasında yine İttihat ve Terakki'ye mensup gördüğü söylenebilir. Ya da elçi, Ali Fethi Bey ve partisinin; Saray geleneğinden gelen muhalefetten ayrı bir çizgide olduğunu vurgulamak istemiş olabilir.

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 28 Ekim günü yaptığı resmi duyurusunda; Bahriye Nazırı, Hariciye Nezareti Müsteşarı ve 5. Ordu Kurmay Komutanı'nın, ateşkes görüşmeleri için bir torpille şehirden ayrıldığını belirtmiştir.⁵⁷⁹ Babıâli, ayrı bir ateşkes antlaşması imzalamak konusunda, daha önce müttefikleriyle bir uzlaşmaya varmıştır. Osmanlı basını, ateşkes antlaşmasının yarın ya da ertesi gün imzalanmasının beklendiği ve koşullarının Bulgaristan'ınkine göre daha hafif olduğu yazmaktadır. Elçi Cisneros 10 Kasım tarihli raporunda, ateşkes antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'nin iç siyaset gündemini değerlendirmektedir.⁵⁸⁰ Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri ile barış antlaşması imzalamasının hemen ardından, Almanya ve Avusturya-Macaristan'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de "Harbiye Nazırlığı", yerini barışçıl bir hükümete bırakmıştır. Talat ve Enver Paşalar, Bulgaristan'ın ateşkes yaptığını öğrenir öğrenmez istifalarını sunmuşlardır. Talat Paşa, istifasını verdiği gün, başkanı olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bir konuşma yaparak, tüm üyelerin yeni hükümete destek vermesini istemiştir. Elçi, Talat Paşa'nın konuşmasının şu kısmını alıntılar:

“Uzun zamandan beri, özellikle Balkan savaşlarından sonra, Rusya'nın, Türkiye ile görüşmeleri sırasında Doğu Vilayetleri üzerinde ağır taleplerde bulunması ve buna Almanya dışında tüm Batı Güçleri'nin rıza

⁵⁷⁸ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kitap 4, s. 707; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 20. Akşin eserinde, benzer bir şekilde, kendi bünyesinden koparak oluşan bu yeni muhalefet partisine İttihat ve Terakki Partisi'nin kötü gözle bakmadığını ifade etmektedir.

⁵⁷⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 275, İTDB, Rapor, "112 Numaralı Telgrafi Onaylıyor", İstanbul, 30 Ekim 1918.

⁵⁸⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 295, İTDB, Rapor, "Türk Siyaseti Üzerine", İstanbul, 10 Kasım 1918. Elçi, Türk-İngiliz ateşkes antlaşmasının maddelerini içeren bir gazete kupürünü ekte sunduğunu belirtmektedir. Fakat bu eke ulaşamamıştır.

göstermesi; Türkiye'yi, İttifak Devletleri'yle birleşmek zorunda bırakmıştır. Hal bu olunca, bu devletle ittifak yapılması düşünüldü ve savaş patladığı zaman bu ittifak imzalanmıştı. Ve doğal olarak Türkiye sözüne sadık olmak zorunda kalmıştır.”⁵⁸¹

İspanyol diplomat, Talat ve Enver Paşa'nın karşıtlarının bile, savaş sırasında zor bir iş yaptıklarını ve son ana kadar vatanperverlik ve sadakat gösterdiklerini kabul ettiklerini yazmaktadır. Paşaların istifalarının ardından, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Londra eski Büyükelçisi Tefik Paşa, İttihat ve Terakki çevresinden olan Canbulat ve Cemal Beylerin kabinde yer almalarına karşı direnmiş ve hükümeti kuramamıştır.⁵⁸² Bu nedenle Tuğgeneral Ahmet İzzet Paşa, “Avrupa’da koalisyon denilen bir hükümet” kurmuş ve hükümet programı güvenoyu almıştır.⁵⁸³ Elçi, Türkiye’de hala siyasi partiler olmadığını; bu bakımdan koalisyonun, Jön Türklerin (Canbulat ve Cemal Beylerle) temsil edilmesi ve diğer nazırların, eski rejimden

⁵⁸¹ Bayur eserinde, Talat Bey’in söz konusu konuşmasını, elçinin sunduğundan farklı aktarmaktadır. Buna göre, Talat Bey konuşmasında, Osmanlı-Alman ittifak anlaşmasının; henüz Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında çatışma başlamadan önce yapıldığını söylemektedir. Yazar, bu haliyle Talat Bey’in sözlerinin gerçeklerle uyuşmadığını ortaya koymaktadır. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kitap 4, s.774-776.

⁵⁸² Cavid Bey eserinde, Tefik Paşa’nın kabinde kendisiyle birlikte, Rahmi Bey’in yer almasına karşı çıktığını yazmaktadır. Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C. III, s. 573, 574. Başak da benzer bir şekilde Canbulat Bey’den söz etmemekte; Tefik Paşa’nın Rahmi, Hayri ve Cavid Beylere sıcak bakmadığını belirtmektedir. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 33.

⁵⁸³ Elçi, Ahmet İzzet Paşa’nın Meclis’te okuduğu programı şu ana maddelerde özetlemektedir: 1- Gurbetçi halkın evlerine yeniden entegrasyonu, taşınır ve taşınmazlarının iadesi ve devredilmiş olanların zararının tazmin edilmesi; 2-Yerel otoritelerce sürgün edilmişlerin salıverilmesi; 3-Genel ateşkes planının sunulması; 4-Tüm vatandaşlar arasında eşitlik ve düzene uygun yargılanma; 5-Tüm tarafların istediği uluslararası barışın hemen tesisi için Hükümet elinden geleni yapacağı; barışınWilson Prensipleri’ne göre, yani, halkların ve ulusların çıkarları temelinde olacağı (“Bu prensip, Türkiye’ye toprak bütünlüğünü ve tüm unsurların devlet işlerine katılmaya çağrılı olacakları, tam eşitlikte gönenç bir geleceği garanti edecektir”); 6- Seçim sisteminin de bu prensibe uygun olarak düzenleneceği; Arap vilayetlerin, Meşrutiyet ve Hilafet’le uyum içinde isteklerini karşılayacak otonomilerine kavuşacakları. İlk maddede geçen “gurbetçi halk”ifadesiyle, muhacirlerin kastedildiği gibi bir izlenim edinilmektedir. Fakat hükümet programının aslında ifade; “*Ahvali Harbiye ve ileatiyle memleket dahilinde bir mahalden diğer bir mahalle nakil ve tehcir edilmiş olan vatandaşlarımız*” olarak geçmektedir. Bu maddenin; tehcire tabi tutulmuş Ermeni halkı kapsadığı anlaşılmaktadır. Ahmet İzzet Paşa’nın program konuşması için ayrıca bkz., Ural, “Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nin Programı ve Mebusan Meclisi’ndeki Yankıları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum, 2005, s. 277.

siyasette uzmanlaşmış kişilerinden olması anlamına geldiğini yazmaktadır.⁵⁸⁴ Ne var ki köprü niteliğindeki bu hükümet; Meclis'te Cemal ve Canbulat Beylere karşı yapılan suçlamalar nedeniyle istifa etmiştir. Zira İtilaf Devletleri'ne karşı savaş ilan eden İttihat ve Terakki'den bu kişilerin Maliye ve Dâhiliye Nazırı olarak kabinede tutulması mantıklı olmamıştır. Yeni hükümeti kuran Tevfik Paşa ve kabine üyeleri, birkaç gün önce Anayasa'ya bağlılık yemini etmiştir. Elçi Cisneros, yaşanan bu ikinci hükümet krizinde İngiltere'nin, Ahmet İzzet Paşa'nın Tevfik Paşa'yla değiştirilmesi talebinin etken olduğu savunmaktadır. İngiltere; İstanbul'da, ateşkes maddelerini arzulanı gibi uygulatabileceği ve hâkimiyet kurabileceği bir hükümet istemektedir. Zira Tevfik Paşa; İngilizler tarafından tanınan ve sevilen “Avrupalı” bir siyasetçidir. Kabinenin diğer üyeleri de tamamen eski rejimden kişilerdir. Ateşkes antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Meclis'te, savaş sırasında görev almış tüm hükümetlerin yargılanmaları talep edilmiştir. İspanyol diplomata göre bu siyaset değişikliği, Talat ve Enver Paşa ile İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerinin yurtdışına kaçışlarını kolaylaştırmıştır. Zira paşalar, bu taleplerin aslında, kendilerini İtilaf Devletleri'nin yargılanması anlamına geldiğini bilmektedirler. Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktıkları mektupta da “sorumluluklarından kaçmak için değil, fakat kendi kurumlarınca değil de İtilaf Devletleri'nce yargılanmak istemedikleri için gittiklerini; uygun bir zamanda ülkeye geri döneceklerini” belirtmişlerdir. Yurtdışına kaçışlar, İttihat ve Terakki çevresinin dağılmasını da kolaylaştırmıştır. Oysa Talat Paşa, 2 Kasım'daki İttihat ve Terakki'nin genel toplantısında⁵⁸⁵, koşullar gereği kendisi ve birkaç üyenin istifasını uygun gördüklerini; Cemiyet'in gelecek programını ve varoluş şeklini belirlemeyi kongreye bıraktıklarını açıklamıştır. Kongrede, Parti hesaplarının kontrolü için bir komite oluşturulmuş, Parti'nin gelecek şeklini tespit için ayrı bir kurulun toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine İstanbul basınında, Mısır Hıdivi Said Halim Paşa

⁵⁸⁴ İspanyol elçinin verdiği isimlerin hatalı olduğu görülmektedir. Ahmet İzzet Paşa, Dâhiliye Nezareti'ni ilk başta İsmail Canbulat Bey'e önermiş, fakat bazı ayan ve mebusanların tepkisi üzerine bundan vazgeçmiştir. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 14. Ahmet İzzet Paşa'nın 14 Ekim'de kurduğu kabinedeyse ne Canbulat ne de Cemal Bey yer almıştır. Kabine için bkz., Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, Kitap 4, s.711.

⁵⁸⁵ İttihat ve Terakki Partisi, son kongresi 1 Kasım 1918'de gerçekleştirmiştir. Akşin, **Jön Türkler ve...**, s. 463.

liderliğinde muhafazakâr bir partinin ya da Ali Fethi Bey liderliğinde liberal bir partinin kurulması fikri ortaya atılmıştır. Muhafazakâr parti fikri, -10'dan fazla üyeye ulaşamayacağından- doğduğu gibi ölmüş; program yayınlayan liberal parti ise, ümit vadetmiştir. Ne var ki İttihat ve Terakki Partisi, Cemiyet'in başlıca üyeleri kamu hayatından çekildiği ve ortalıkta gözükmeyeceği için, kendisini lağvetmekten başka çare görmemiştir.

İspanyol diplomat raporunda, savaş sonunda İttihat ve Terakki Partisi'nin yaşadığı çözülme için ön planda tutmaktadır. Talat ve Enver Paşaların yurtdışına çıkışları⁵⁸⁶ ve savaş sırasında görev yapan hükümetlerin yargılanması talepleri gibi gelişmelerin; doğrudan Parti ve liderlerinin sorumluluğundan kaynaklanmadığına işaret etmektedir. Hatta tüm bu gelişmelerin ve Osmanlı siyasetindeki değişikliğin temel sebebi; ateşkes antlaşmasını imzalanmasına ve İngiltere'nin politikalarına bağlamaktadır. Böylelikle Osmanlı siyasetinin, Alman yanlısı İttihat ve Terakki etkisinden uzaklaşmasında temel faktörün; 'İtilaf Devletleri'nin baskısı' olduğunu sezdirmektedir.⁵⁸⁷ Elçi Cisneros'un, bu görüşünü doğrudan doğruya irdelememesi ve yalnızca bu izlenimi vermekle yetinmesi dikkat çekicidir. Şu haliyle, İspanyol diplomasisi, İttihat ve Terakki kadrolarına karşı Meclis içinde doğan tepkiyi; yalnızca, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nın mağluplarından olmasıyla açıklamaktadır.

Elçi Cisneros; Osmanlı Hükümeti'nin ateşkes ve barış talebi sürecinin netleşen ayrıntılarını ve antlaşma sonrası başkentteki nabzı, ancak Kasım ayı ortalarında aktarmaktadır.⁵⁸⁸ Almanya Büyükelçisi Kont von Bernstorff'un kendisine belirttiğine göre Osmanlı Hükümeti, ilk başta Almanya ve Avusturya-Macaristan'la birlikte barış

⁵⁸⁶ Talat, Enver ve Cemal Paşalar ve İttihat ve Terakki'nin diğer önde gelenlerinin yurtdışına kaçışları ve basının verdiği tepkiler için bkz., Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 84 vd.

⁵⁸⁷ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 49-54. Padişah Vahdettin'in kaygılarının, I. Dünya Savaşı'nın sonunda bazı ülkelerdeki rejim değişiklikleri olduğu söylenebilir. Bunların başında, Almanya'da 1918 yılının Kasım ayı başlarında çıkan askeri bir ayaklanma sonucu İmparatorluğa son verilerek ve cumhuriyet ilan edilmesi gelmektedir. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kitap 4, s.784.

⁵⁸⁸ AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107, Despacho No: 296, İTDB, Rapor, "Ateşkes Hakkında", İstanbul, 13 Kasım 1918.

yapmaya karar vermiştir. Büyükelçi Hükümet'e, zaman kazanmak için Almanya'nın ABD'deki haklarını temsil eden İsveç Washington Maslahatgüzarlığı aracılığıyla girişimde bulunmasını tavsiye etmiştir. Fakat Babiâli, kendi haklarını temsil eden İspanya Washington Büyükelçiliği'nden başkası aracılığıyla başvuruda bulunmayı reddetmiştir. Bu bilgi; Osmanlı Hükümeti'nin, zaman kaybetme pahasına, Almanya ile birlikte hareket etmeme konusunda ısrarcı olduğunu göstermektedir. Bu haliyle, Hükümet'in aslında, Almanya'dan ayrı bir barış antlaşması yapmayı planladığı söylenebilir.⁵⁸⁹ Washington üzerinden atılan bu adımlar sırasında, İstanbul siyaset çevrelerinde ve basında; Mondros'ta demirli İngiliz filosunun Amirali ile konuşabilmek için dolaylı olarak yapılan bir girişimden söz edilmiştir. Kut-ül Amare'de esir düşen ve İstanbul'da bulunan İngiliz General Townshend ile İngiliz dostu İzmir Valisi Rahmi Bey, bu yolla başlatılan müzakerelerden sorumludurlar. Bu söylentiler, Ekim ayının sonunda resmi olarak duyurulan bir haberle doğrulanmıştır. Buna göre Hariciye Müsteşarı, Bahriye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı; ateşkes müzakerelerinde izleyecekleri talimatlarla birlikte, İngiliz savaş gemisi *Agamemnon*'a çıkmak üzere, İzmir ve Bandırma'dan yola çıkmışlardır. Hükümet, heyetin İstanbul'a döndüğü 29 Ekim günü gizli oturumla toplanmıştır. Ateşkes koşullarının incelendiği ve "çok dokunaklı geçen" oturum sonrasında, Hükümet'in onay vermesi üzerine ateşkes antlaşması, 31 Ekim günü saat 12'de imzalanmıştır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ Osmanlı Hükümeti'nin savaşı kendisi açısından sonlandırma kararını Almanya'dan gizlemeye çalışması bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Bkz., Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 57.

⁵⁹⁰ Raporda verilen bu bilgiler, genel hatlarıyla doğru, ancak birkaç detayda hatalıdır. İlk olarak, General Townshend ve İzmir Valisi Rahmi Bey, iki farklı girişime, ayrı ayrı öncülük etmişlerdir. Vali Rahmi Bey'in, 4-5 Ekim 1918 tarihlerinde, İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville nezdinde yaptığı girişim sonuçsuz kalmıştır. Öte yandan İngiliz General Townshend, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve sonrasında Rauf Bey'e ulaşarak İngiliz ve Osmanlı hükümetleri arasında barış müzakerelerinin başlayabilmesi için arabuluculuk yapmayı teklif etmiştir. Teklifin kabul edilmesi üzerine, General, 20 Ekim 1918 tarihinde Londra'ya durumu aktaran bir telgraf çekmiş ve ertesi gün Mondros'ta İngiliz donanması Amirali Calthorpe ile görüşmüştür. Mondros Ateşkes Antlaşması, bu girişimin bir sonucudur. Dyer, **a.g.m.**, s. 154-163; Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, C. III, Kitap 4, s. 721-726. Ateşkes müzakerelerini sürdüren Türk Heyeti'nde, raporda belirtilenin gibi aksine Genelkurmay Başkanı bulunmamış; 8. Ordu Genelkurmayından Kurmay Yarbey Sadullah Bey, askeri danışman olarak görev yapmıştır. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 58-64. Ayrıca, Türk Heyeti'nin 29 Ekim'de İstanbul'a döndüğü bilgisinin isabetli olmadığı görülmektedir. Zira müzakereler 27-30 Ekim

İstanbul’da, ateşkesin imzalandığı haberinin duyulmasıyla birlikte, yabancılar ve Rumlar, Pera’da sevinç gösterileri yapmışlardır. Ertesi gün toplanan kalabalık ve gösteriler daha da büyümüş; bu nedenle Hükümet, özel bir polis teşkilatı kurmuştur. Babiâli ayrıca; yabancıların, ancak resmi tatil günlerinde ve Türk bayrağıyla birlikte bayraklarını asabileceklerini duyurmuştur.⁵⁹¹ Elçiye göre, Pera’daki yabancı koloniler içinde en çok huzursuzluk çıkaranlar Yunanlardır.⁵⁹² İspanya Temsilciliği’nin Türkiye’deki Yunan haklarını temsil etmesi nedeniyle durumunun hassas olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle elçi, emrindeki Rum memurlarına, nüfuzlarını kullanarak Yunan* kolonisini; İspanya Temsilciliği’ni zor durumda bırakacak davranışlardan kaçınmaları yönünde etkilemelerini tavsiye etmiştir.

Hariciye Nazırı Nabi Bey, 3 Kasım günü Elçi Cisneros’a, basında yayınlanan ateşkes antlaşması maddelerinin doğruluğunu teyit etmiştir. Bununla birlikte elçi, bugün (13 Kasım) İstanbul’a demirleyen “Antant” kuvvetlerinin aldığı önlemlerden yola çıkarak; Hükümet’in şimdiye kadar hiçbir elçiliğe resmi olarak bildirmemesine rağmen, antlaşmanın yayınlanmamış bazı maddelerinin olduğunu düşünmektedir. Daha önce basında; Osmanlı Hükümeti’nin, Bulgaristan’ın imzaladığı gibi, ülkenin onur ve egemenliğini tehlikeye düşürecek sert koşulları kabul etmeyeceğine dair söz verdiği yazılmıştır. Oysa şimdi, Babiâli’nin kabul ettiği ateşkes antlaşması gazetelerde yayınlanınca, koşullarının; Bulgaristan’ın imzaladığı antlaşmadan çok daha ağır olduğu görülmüş ve kamuoyunda çok derin bir etki yaratmıştır. İspanyol diplomat

1918 tarihleri arasında sürmüş ve heyet bu süre içinde Hükümet ile telgraf yoluyla haberleşmiştir. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 142-191. Son olarak da Mondros Ateşkes Antlaşması’nın, yerel saat 10.30’da imzalandığı görülmektedir. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 194. Yazar, İngiliz kayıtlarına göre antlaşmanın “9.40 p.m.” yani 21.40’ta imzalandığını aktarmaktadır.

⁵⁹¹ Bayur eserinde, elçinin aktardığı bu bilgileri doğrulamaktadır. Buna göre Hükümet, İstanbul’un işgaline kadar Beyoğlu çevresinde asılan yabancı bayrakları indirmeyi başarmış, fakat işgalden sonra buna muktedir olamamıştır. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kitap 4, s.717.

⁵⁹² İspanyolca’da *griego* kelimesi hem “Rum” hem de “Yunan” anlamına gelmektedir. Elçi Cisneros’un İstanbul Temsilciliği’nin Yunan haklarını temsil ettiğini belirtirken, “Yunanistanlı” anlamına gelen *helen* ve *helenos* kelimelerini tercih ettiği görülmektedir. Ne var ki “en çok huzursuzluk yaratan yabancı koloni” için *griegos* kelimesini kullanması bir karışıklık yaratmaktadır. Zira Rumlar, yabancı değil, Osmanlı’nın gayrimüslim unsurudur. Öte yandan, Türkiye’nin İtilaf kuvvetlerince işgalinde Rumların işbirlikçi faaliyetleri akla gelmektedir. *Bu nedenle, Elçi Cisneros’un kastının Yunan kolonisi değil, Rum unsurlar olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

ateşkesin; Türkiye'nin elini kolumu bağladığını; ülkenin fiziki işgaline eş koşullar dayattığını ve özellikle Trablus ve Bingazi'deki Türk subayların İtalyanlara teslim olmasını öngören maddenin, Türkiye'nin onurunu yaraladığını aktarmaktadır.

İstanbul'a demirleyen İtilaf kuvvetleri komutanı İngiliz generalin emriyle, Pera'da bulunan tüm Alman ve Avusturya-Macar subayların Haydarpaşa Senti'nde toplanmışlardır. Aralarında General Liman von Sanders ve komutanların da bulunduğu subaylar, buradan Nicolaev'e dönderileceklerdir. Avusturya ve Almanya büyükelçilikleri için durum bilinmemekle birlikte; savaş öncesinde dahi burada yaşayan Avusturya ve Almanya vatandaşlarının ülkeden ayrılmaları kesinleşmiştir.⁵⁹³ Elçi, savaş sırasında Alman Genelkurmayı ve Osmanlı Hükümeti'nin; İtilaf Devletleri vatandaşları için böyle bir kural getirmediğine; görev ve mesleklerini sürdürmelerine izin verdiğine dikkat çekmektedir. Bu arada ateşkesin uygulanması için Hariciye Nezareti'nde kurulan karma bir komisyona, Rusya'da bulunan Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Bey başkanlık edecektir. Elçi son olarak, İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a demirlemeye devam ettiğini ve şehrin, dünyanın geri kalanıyla iletişiminin kesildiğini bildirmektedir. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal ettiği gün kaleme alınan bu rapor; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı Hükümeti ve kamuoyunda ağır bir etki yarattığını göstermektedir. Bugünden bakışla; elçinin özellikle Rum tebaanın, ateşkes karşısında gösterdiği coşkun tavırla ilgili yorumlarının; işgaller sırasında yaşanacak gelişmelerin de ilk habercisi olduğu söylenebilir. Elçi Cisneros'un, ateşkes antlaşmasının, özellikle Alman ve Avusturyalı sivillerin yurtdışına çıkarılması ile ilgili kararını⁵⁹⁴; Osmanlı Hükümeti ve ülkedeki müttefik yetkililerinin savaş sırasında gösterdiği tutumdan daha ağır ve baskıcı bulduğu dikkat çekmektedir. İtilaf Devletleri'nin bu konuda ısrarcı ve aceleci davranmaları; Türkiye'deki Alman

⁵⁹³ İngiliz Hükümeti, Amiral Calthorpe'a 9 Kasım 1918 tarihinde verdiği talimatla, Alman ve Avusturyalı sivillerin Türkiye'yi terk etmesini istemiştir. Talimatta, "finansal ve endüstriyel kurumlarda çalışan Alman uzmanlar hakkındaki Türk mazeretine inanılmadığından" ifadeleri oldukça dikkat çekmektedir. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 309.

⁵⁹⁴ Ateşkes müzakereleri sırasında gündeme gelen bu karara, Türk Heyeti, "Türkiye'nin ticari istikrarını ortadan kaldıracaktır" gerekçesiyle itiraz etmiştir. Fakat İngiliz Savaş Kabinesi'nin reddetmesi üzerine, karar, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 19. maddesinde yer almıştır. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros...**, s. 228.

ekonomik ve ticari nüfuzunu bertaraf ederek; kendi nüfuzunu tekrar kurmayı amaçladıklarını göstermektedir. Fransa'nın Aralık ayında, İstanbul'daki yüksek komiserine, kapitülasyonların yeniden tesisi için talimat verecek olması⁵⁹⁵ bu görüşümüzü desteklemektedir.

Alman ve Avusturyalı siviller, Türkiye'den 28 Kasım'dan önce ayrılmalari gerekirken, Aralık ayına kadar yeterli ulaşım araçları bulunamamıştır.⁵⁹⁶ Bu nedenle, ateşkesi yürütmekle sorumlu Galip Kemal Bey; İngiliz ve Fransız yetkililerin izniyle yeni bir tarih belirlemiştir. Sivillerin, İstanbul-Sofya-Ruşçuk hattından çıkarılmaları planlanmaktadır. Avusturya-Macaristan askerlerinin Odesa'ya dönebilmeleri içinse - yine İngiliz ve Fransız yetkililerin izniyle- Ukrayna'dan yeni gemiler istenmiştir. Alman subayları, Odesa'ya; toplandıkları Haydarpaşa'dan gönderilecektir. Bunun dışında, Pera'da yerleşik bulunan Alman sivillerin, Büyükkada'ya toplanacağı söylentisi çıkmıştır. Bunun üzerine Almanlar; duruma müdahale etmesi için Vatikan Temsilcisi Mösyö Dolci'ye başvurmuş ama halen bir çözüm alamamışlardır. İspanyol diplomat, savaş sırasında Alman yetkililerin İtilaf Devletleri vatandaşları için böyle bir talepleri olmadığına; bu uygulamanın, yüzyıldan beri burada yaşayan ailelerin dağılması anlamına geleceğine dikkat çekmektedir. Elçiye göre ülkedeki tüm Avusturya-Macaristanlıları, savaştan önce ya da sonra ayrımı olmaksızın terke zorlamaktaki amaç; bu milletin ticaretini mahvetmektir. Bu uygulama nedeniyle çok garip durumlar yaşanmaktadır. Sivil ya da asker bir Avusturyalı; aynı gün içinde İtalyan, Çek-Slovak, Dalmaçyalı, Karadağlı ya da Romen olduğunu iddia edebilmektedir. Alman ve Avusturyalılar, İstanbul'da kalmak ya da en azından evlerine iyi şartlarda dönmek için milliyetini değiştirirken; İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza da bu durumdan, ülkedeki İtalyan nüfusunu arttırmak için faydalanmaktadır. Kont Sforza ayrıca, arsa mülkiyeti üzerine eski bir davayı öne sürerek, Avusturya Büyükelçiliği binasına el koymuş ve İtalyan bayrağı çekirmiştir. Avusturya Manastırı San Maria'ya da görevli birkaç İtalyan keşişle anlaşarak,

⁵⁹⁵ Bkz., dipnot 381.

⁵⁹⁶ Bkz., dipnot 439.

İspanyol Rahip Juan'ın yokluğunda el koymuştur. Öte yandan Fransız Yüksek Komiseri; Avusturyalıların hastanesini, hiçbir bahaneye gerek görmeden, tüm mobilya ve teçhizatlarıyla birlikte ele geçirmiş ve tüm personeline ayrılmaları için 24 saat süre vermiştir. Fransızlar, şehre demir attıklarından beri ve “Almanların hiçbir zaman yapmadıkları şekilde” buldukları her şeye el koymaktadırlar. Fransızların İstanbul'un ihtiyaçlarının tedarikini üstlenmelerine karşın, şehirde elektrik, kömür ve su sıkıntısı yaşanmakta; yine Fransızların demiryollarını ele geçirmesi nedeniyle temel ihtiyaç maddeleri bulunamamaktadır. Bununla birlikte İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, Bulgaristan Elçiliği ve Konsolosluğu'nun, tüm personeliyle birlikte başkentten ayrılmasını talep etmiştir. Bulgaristan'la ateşkes daha önceden imzalanmış olduğundan, bu istek İstanbul'da yadırganmıştır. İspanyol diplomat, aynı sabah gazetelerde çıkan ve Bulgaristan'ın Edirne ve tüm Trakya üzerinde hak iddia ettiğini ortaya koyan haberle, bu talebin ilişkili olduğunu düşünmektedir. Elçi, İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında Trakya üzerine gizli bir antlaşma olduğuna; “ihanetinin karşılığı olarak” Bulgaristan'a, Trakya ve Edirne'nin verildiğine inanmaktadır. Bu nedenle İtilaf Devletleri; ilk olarak Osmanlı-Bulgar diplomatik ilişkisinin kesilmesine ihtiyaç duymaktadır.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, karaya çıkan yaklaşık 8000 kişilik İngiliz ve Fransız kuvvetleri, İstanbul'un, Çanakkale'nin ve Boğazların işgaline sistematik olarak devam etmektedir. Devamlı sarhoş olan İtilaf kuvvetleri askerleriyle Türkler arasında sık sık atışmalar yaşanmaktadır. İstanbul'a gelişinde törenle karşılanan Fransız General Franchet d'Esperey, Sadrazam'la görüşmüş; Çanakkale ve Boğazlarda Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiş yerleri teftişinin ardından Selanik'e dönmüştür. Bir hafta kadar önce siyasi temsille görevli Yunan Yüksek Komiseri Alexandropulos⁵⁹⁷, beraberinde çok sayıda diplomatik sekreterle birlikte İstanbul'a gelmiştir. Fakat İngiliz Genel Karargâhı'na bağlı olarak İstanbul'a gelen

⁵⁹⁷ İspanyolca'da Alexandropulos olarak geçen bu kişi, Yunan Yüksek Komiseri Kanelopulos'tur. Yunanistan Başbakanı Venizelos, Rum halkı ve derneklerinin Yunan ideali etrafında birleştirilmesi amacıyla, Kanelopulos'u siyasi ve Katehakis'i askeri temsilci olarak, görevlendirmiştir. **Pontus Meselesi**, haz. Yılmaz Kurt, TBMM Basımevi, Ankara, 1995, s. 41.

Yunan Askeri Misyon Şefi Albay Katchakis'in görevi bilinmemektedir. Albay, misyonundaki diğer kişilerle birlikte Yunanistan Konsolosluğu binasına yerleşmiştir. Bu arada Fransız-İngiliz ve İtalyan-Yunan filolarının büyük çoğunluğunun İzmit'e demirlemiş; bu filolara bağlı bir kaç gemi Karadeniz'e açılmıştır. Basında çıkan haberlere göre gemiler; Sivastopol'de demirli olan bir Rus filosu ile Sovyet Hükümeti tarafından Almanlara bırakılmış birçok gemiyi teslim almıştır.

1918 yılı Aralık ayında, İttifak Devletleri; Osmanlı topraklarındaki haklarının temsilini, diğer yabancı temsilciliklere bırakmıştır.⁵⁹⁸ Bu durum, İstanbul'daki Almanya, Avusturya ve Bulgaristan misyon şefliklerinin kapatılarak, personelinin ülke dışına çıktığını göstermektedir. Aynı uygulama, Almanya'da müttefik görevlileri için de sürdürülmüş; "imzalanan ateşkes antlaşmasına uygun olarak" Osmanlı görevli, memur, askerler ve öğrencilerin Almanya'dan bir limandan gemi ile yurda dönmelerine çalışılmıştır.⁵⁹⁹ Böylelikle Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yalnız Osmanlı Devleti'nin savaş halini değil, fakat aynı zamanda İttifak Bloğu devletlerinin Türkiye'deki askeri, diplomatik ve hatta ekonomik bağlantılarına da son vermiştir. Bu noktadan hareketle; Osmanlı Devleti'nin müttefiklik ve ikili ilişkilerinin, savaşın sonlanmasıyla değil, fakat İtilaf Devletleri eliyle sonlandığı söylenebilir.

İspanyol diplomasisinin, Osmanlı Devleti'nin müttefiklik ilişkilerini; müzakere edilen anlaşmalar dolayısıyla, yalnız siyasi ve ekonomik olarak ele aldığı; askeri boyutuyla ilgilenmediği görülmektedir. Raporlarda Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, Osmanlı ordusuna yaptığı silah ve mühimmat yardımları ya da bunların düzenlendiği anlaşmalar konu edilmemektedir. Ülkedeki Alman askeri misyonun,

⁵⁹⁸ Rapora göre, İstanbul'a gelen bir Sırp askeri temsilci; Yugoslav milliyetinden Avusturyalıların haklarını temsil görevini üstlenmiştir. İsveç İstanbul Temsilciliği de Almanya ve Bulgaristan menfaatlerinin temsilini almıştır. Bkz., dipnot 440.

⁵⁹⁹ Berlin Osmanlı Elçiliği'nin raporu, bu seyahat için elçiliğin kaynaklara sahip olmadığını; Osmanlı Hükümeti ile iletişiminin kesik olduğunu yazmaktadır. Elçilik, "durumun vahametinin" Babıâli'ye ivedilikle bildirmesi için İspanya Hükümeti'nin yardımını talep etmektedir. AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3143, Despacho No: 4789, Berlin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, "Türkiye Elçisinin Almanya'daki Osmanlı Asker, Görevli, Askeri Öğrenci Ve Memurların Türkiye'ye Dönme İstekleriyle İlgili Mektubunu İletiyor", Berlin, 18 Aralık 1918.

Osmanlı ordusu üzerindeki geniş yetkilerinden bahsedilmekle birlikte; Alman komutanlar Colmar von der Goltz, Liman von Sanders ve Falkenheim'in isimleri ancak birkaç defa geçmektedir. Öte yandan İstanbul İspanya Temsilciliği'nin, cephelerle ilgili kısıtlı bilgiye; savaşın ve sansürün izin verdiği ölçüde ulaştığı anlaşılmaktadır. Raporlarda, Osmanlı Devleti'nin, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la müttefiklik ilişkileri 'zoraki birlikteliğe' ve tarihsel husumete yapılan vurgu dışında ikinci planda kalmaktadır. Öte yandan Türk-Alman ittifakı; "Enver ve Talat Paşaların başını çektiği bir İttihat ve Terakki politikası" olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin üzerindeki nüfuzu, 'mandaterlik'le eşdeğer görülmekte ve Türkiye hakkında uzun vadeli planlarının olduğuna işaret edilmektedir. İspanyol diplomasisi; kapitülasyonlar ve Ermeni Sorunu'na kıyasla, müttefik ilişkilerini ele alışında daha nesnel bir tutum sergilemekte, eleştiri ve yorumlara yer vermemektedir. Bunun tek istisnasının, Almanya ile ikili anlaşmaların imzalanabilmesi için, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Şariat kanunlarında yaptığı düzenlemeyle ilgili olduğu görülmektedir. Hem Hükümet için böyle bir düzenlemenin gerekli olduğunu kabul edilmekte; hem de Jön Türklerin, hedefleri doğrultusunda kendi politikalarına tezat hareket edebilmeleri eleştirilmektedir. Bu durum İspanyol diplomasisinin konuyu, ittifak ilişkisinden ziyade "Jön Türk idaresi" bağlamında ele aldığını göstermektedir. İttifak Bloğu ilişkileriyle ilgili en açık eleştiri; Almanya'nın Osmanlı askeri, idari ve ekonomik hayatındaki mandater uygulamalarına karşıdır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin müttefik devletleriyle ilişkilerini yansıtan diğer gelişmeler; yüzeysel olarak aktarılmaktadır. Şu halde, İspanyol diplomasisinin, I. Dünya Savaşı sırasında ele aldığı konular arasında gösterdiği yaklaşım farkını; aslında İspanya'nın çıkarlarının belirlediği söylenebilir. Kapitülasyonlar meselesi, İspanya'nın kapitülasyonlardan faydalanan bir ülke olarak, meselenin taraflarından biri olması; Ermeni Meselesi'nin de Katolik Hristiyanlık ortak paydasını dolayısıyla içselleştirmektedir. Öte yandan tarafsız bir devlet olan İspanya'ya doğrudan bir etken oluşturmayan; Osmanlı Devleti'nin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la olan ittifakı daha az derecede önem taşımaktadır.

4. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzasının ardından 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a demirlemiştir. Bunu izleyen süreçte, ülke toprakları, İtilaf kuvvetleri tarafından ateşkes antlaşmasının 7. maddesi gerekçe gösterilerek, sistematik olarak işgal edilmeye başlanmıştır. İşgallerin dönüm noktasını, İzmir'in Yunanistan kuvvetleri tarafından işgali oluşturacaktır. Zira bu işgal, ülkenin hemen her bölgesinde geniş yankılar uyandırmıştır. İşgallere ve azınlıkların işgal kuvvetleriyle işbirliği faaliyetlerine karşı Türk milletinin direniş hareketi, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde sürdürülecektir. Bugün Milli Mücadele olarak adlandırılan bu dönem; İspanyol diplomasisi tarafından Milli Mücadele'nin doğuşu, İstanbul Hükümeti ile ilişkileri ve İtilaf Devletleri ekseninde ele alınmaktadır.

4.1. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri

1918 yılı sonunda İspanyol diplomatik belgeleri; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı siyasetinde doğurduğu etkilere yoğunlaşmaktadır. İtilaf Devletleri kuvvetlerinin İstanbul'a çıkışlarını izleyen bir buçuk aylık sürede giriştikleri faaliyetlere sınırlı olarak değinilmektedir. 1919 yılına ait İstanbul Temsilcilik raporlarıysa, Osmanlı yönetiminin ve halkının bu faaliyetler karşısında aldığı pozisyona daha geniş yer vermektedir.

4.1.1. İdari Hayatın Ele Geçirilişi ve Azınlıklar

İstanbul'da, ateşkesin imzalandığı haberinin duyulmasıyla birlikte, başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim tebaa, Pera'da gösteriler yapmış; kalabalığın ve gösterilerin büyümesi nedeniyle Osmanlı Hükümeti, özel bir polis teşkilatı

kurmuştur.⁶⁰⁰ Bunu izleyen süreçte gayrimüslim tebaanın taşkınlıklara devam ettiği, İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'daki varlığından faydalanarak Avrupa kamuoyunu kendi lehlerine çevirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İsveç, Danimarka, Hollanda ve İspanya temsilcileri; yaptıkları bir toplantı sonunda, kendi hükümetlerine, İtilaf Devletleri'ne iletmek üzere uyarı niteliğinde bir bildiri gönderme kararı almışlardır.⁶⁰¹ Bildiriye göre, ülkedeki gayrimüslim unsurlar; Osmanlı Devleti'nin yapacağı barış antlaşmasında Türkler aleyhine bir karar çıkması halinde bir kargaşa yaşanmasından ve İtilaf kuvvetlerinin bunu kontrol edememesinden korkmaktadırlar. Diplomatlar; ülke içindeki mevcut durumun 1912 yılındaki durumla aynı olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu nedenle, Büyük Güçlere, “insani bir bakışla, Türk halkının bir kesiminde heyecana neden olabilecek karar ve yayınlarında azami ihtiyatla davranmalarını” tavsiye etmektedirler. Görüldüğü üzere bildiri; İtilaf kuvvetlerinin işgalleri sırasındaki eylemlerinin ve imzalanacak barış antlaşmasının Müslüman-Türk varlığına tehdit oluşturulması ihtimaline değinmektedir. Ne var ki bu ihtimal, tarafsız devlet diplomatları tarafından, Müslüman-Türk halkı için doğuracağı sonuçlardan ziyade; gayrimüslim unsurların güvenliği bağlamında ele alınmaktadır. Hatta gayrimüslim tebaanın, bu ihtimalin gerçekleşmesinden korktukları ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Bu haliyle gayrimüslim tebaanın, Türkiye aleyhine bir karar çıkması halinde, Türklerin kendilerini hedef alacakları iddiasıyla, can güvenliklerinin sağlanmasını talep ettiği anlaşılmaktadır. Benzer bir şekilde, bildirinin, mevcut durumu, Balkan Savaşları sırasında yaşanan durumla eşdeğer görmesi oldukça ilginçtir. Bu nokta ve Türklerden gelecek bir tepki beklentisinin; gayrimüslim unsurların işgal kuvvetleriyle işbirliğine işaret ettiği söylenebilir. Bildirinin hazırlanmasına, gayrimüslim azınlıkların şikâyetlerinin sebep olduğu göz önüne alındığında; başkentteki azınlıkların Avrupa ve İtilaf Devletleri kamuoyunu; Osmanlı Hükümeti ve idaresine karşı bir ‘dolduruş’ çabasında olduğu düşünülebilir.

⁶⁰⁰ Bkz., dipnot 558.

⁶⁰¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Viyana Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Viyana, 28-30 Kasım 1918. İspanya İstanbul Maslahatgüzarı'nın telgrafını, Viyana Büyükelçiliği aracılığıyla Bakanlığa ulaştırmıştır.

1919 yılı Ocak ayına ait İspanya İstanbul Temsilcilik raporları, İstanbul’da bu yönde yaşanan gelişmelere ve şehirdeki nabza dair bilgiler içermektedir. Buna göre, az sayıda da olsa İtalyan polislerin devriye gezmesine rağmen, başkentte -özellikle Pera’da- kişisel güvenlik kalmamıştır.⁶⁰² İtilaf Devletleri yetkililerinin “isteği ve nezaretiyle”, Ermeni, Rum ve hatta Türk suçluların hapishanelerden salıverilmelerinde artış yaşanmaktadır. Bununla birlikte, Elçi Servet, Polis Genel Müdürü’nün gazetede yayınlanan açıklamasından yola çıkarak, İtilaf Devletleri’nin, Müdürlüğe müdahale etmek için zemin arayışında olduğuna inanmaktadır. Polis Genel Müdürü Halil Bey beyanatında; İngiliz ya da Fransız yeni bir polis teşkilatının kurulmasının söz konusu olmadığını altını çizmektedir. Halil Bey’e göre, İngiliz General Fuller, beraberinde İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleriyle birlikte kendisini ziyaret etmiştir. Ziyarete, İstanbul polis teşkilatının görevini yapmadığına dair Rum ve Ermenilerden birçok şikâyet aldıklarını; bu nedenle Müdürlüğün alacağı önlemleri bilmek istediklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık Halil Bey, İtilaf Devletleri’nin Türk onurunu zedeleyici şekilde polis teşkilatına müdahale etmeleri halinde, istifasını vereceğini belirtmiştir. Halil Bey gazeteye, İngiliz general ve beraberindekilerin, böyle bir arzularının olmadığına yönelik teminat verdiklerini, kendisinin görevini sürdürmesini talep ettiklerini açıklamaktadır. Raporda, İstanbul’daki asayişin bozulmasına İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri’nin mahkûmların serbest bırakılmasına yönelik uygulamalarının neden olduğu ön plana çıkmaktadır. Oysa İtilaf Devletleri yetkilileri, bu durumla ilgili şikâyetlerin Ermeni ve Rum kökenli tebaadan geldiğini iddia etmektedirler. Elçi Servet’in tespitinin haklılık payı taşıdığı; İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a çıkartma yapmak için zemin hazırlığında olduğu söylenebilir. Zira İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Wilson, 17 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Zabıtası’nın kontrolü için General Fuller’i, Müttefikler Arası Polis Komisyonu’nun başına atamıştır.⁶⁰³ Böylelikle İstanbul’da Ocak ayı itibarıyla, asayiş ve inzibat işleri İtilaf

⁶⁰² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 16, İTDB, Rapor, “İtilaf Devletleri’nin Müdahaleleri Hakkında Polis Genel Müdürü’nün Açıklamaları”, İstanbul, 24 Ocak 1919.

⁶⁰³ Ali Dikici, “Milli Mücadele Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIII, S. 67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007, s. 347. Dikici çalışmasında, General Fuller’in İngiliz değil, Fransız olduğunu belirtmektedir. Bütün İstanbul’un inzibat işlerinden General

kuvvetlerinin kontrolüne girmiştir. Oysa Halil Bey, rapora ek olarak verilen açıklamasında, bu durumu hafifletmeye çabalararak, yalnızca Müttefikler Arası Polis Komisyonu'nun Türk polis teşkilatını teftiş edeceğini vurgulamakta; fakat buna tezat oluşturacak bir şekilde, komisyonun Türk polis teşkilatına müdahalesinin söz konusu olmadığı gibi bir izlenim yaratmaktadır. Halil Bey'in bu tutumun Osmanlı kamuoyunu sakinleştirme çabasından kaynaklandığı düşünülebilir. Raporda sözü geçen, Ermeni ve Rum mahkûmların serbest bırakılması; 23 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan af kararnamesiyle ilgilidir. Bu kararnameyle, Padişah Vahdeddin'in cülusuna kadar işlenen düşmanla işbirliği ve siyasi suçlardan hüküm giyenler dışındaki mahkûmlar affedilmiştir.⁶⁰⁴ Fakat İtilaf Yüksek Komiserleri; Hükümet ve hapishane genel müdürlüklerine yaptıkları baskılarla, bu suçlardan hüküm giyen Ermeni ve Rum kişilerin de salıverilmelerini sağlamıştır. İtilaf Devletleri'nin bu uygulamasının; raporda da tespit edildiği üzere, İstanbul'un tam kontrolünü ele geçirmek ve buna yönelik uygulamalarına zemin oluşturmak gibi, iki yönlü bir amaca hizmet ettiği söylenebilir.

Müttefikler Arası Polis Komisyonu'nun varlık amacı ve gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkiye diğer bir örnek Şubat ayında yaşanmıştır.⁶⁰⁵ İstanbul'da asayişî sağlamak amacıyla Türk polisi bazı mahallelerde barikat kurarak, askerlik belgesi kontrolü yapmaktadır. En son Galata'da yapılan kontrollerde, belgesi bulunmayan 20 kadar kişi tutuklanmış; bunu haber alan ailelerse polise direnerek, bu kişileri polisin elinden kurtarmıştır. Yaşanan bu karmaşa sırasında, nereden olduğu anlaşılmayan bir yerden ateş edilmeye başlanmış ve İngiliz atlı polisleri gelinceye kadar da durmamıştır. Ertesi güne ait gazetelerde, İngiliz polisinin "Müttefikler Arası Polis Komisyonu'na Türk polisine her türlü yasal işlemde yardımcı olmak için talimat

Fuller'in sorumlu olmasının yanı sıra, Boğazların Rumeli ve Anadolu yakaları ikiye bölgeye ayrılarak bölgelerin idaresi Fransız, İngiliz ve İtalyan kuvvetler arasında paylaşılmıştır.

⁶⁰⁴ Mehmet Okur, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, Kasım 2003, s. 1144.

⁶⁰⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 44, İTDB, Rapor, "Galata'da Polise Karşı Protesto", İstanbul, 15 Şubat 1919.

verildiği, Türk polisine karşı yapılan her eylemin, İtilaf kuvvetlerine karşı işlenmiş bir suç olarak kabul edileceği” şeklindeki bildirisi yayınlanmıştır. Başkentte, yaşanan bu olay ve her gece duyulan silah sesleri, Rumlarla ilişkilendirilmektedir. Genel kanaate göre Rumlar; İtilaf kuvvetleri ve polisinin, kamu güvenliği için Osmanlı polisiyle işbirliği rolüyle yetinmemekte; İtilaf polisinin doğrudan müdahalesini amaçladıkları için bu tür olayları provoke etmektedirler.

4.1.2. Osmanlı Hükümetlerine Baskılar

Elçi Servet’in 24 Ocak tarihli raporuna; “İtilaf Devletleri mandaterlerinin saldırılarıyla, İmparatorluğun egemenliğinin günden güne parçalandığını” sözleriyle başlamaktadır.⁶⁰⁶ Elçi buna kanıt olarak, “mandaterlerin” son hükümet krizinden sonra, uyguladıkları baskılar sonucunda Ticaret Nazırı’nın istifasını da sağlamalarını göstermektedir.⁶⁰⁷ İstanbul’da, İtilaf Devletleri’nin gayelerini gerçekleştirmelerine alet olacak uysal bir hükümet elde edinceye kadar, bu tür düzenlemelere devam edecekleri söylenmektedir. Hatta Polis Genel Müdürü’nün basına yaptığı açıklama, “gerçek olması halinde bile, İtilaf Devletleri’nin mazeretsiz baskılarını” ortaya çıkarmaktadır. Zira bu açıklamada, geceleri yaşanan silah atışları, saldırı ve hırsızlıkların, Türkleri değil, yabancıları hedef aldığı söylenmektedir. Öte yandan ülkenin tüm demiryolu ve önemli şirketleri gibi, İttifak Devletleri’ne ait bankalar da İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri ve yetkililerin soruşturması altına girmiştir. İtilaf kuvvetlerinin diğer bir faaliyeti de Trakya’yı işgal etmeleri olmuştur. İtilaf yetkilileri işgalin; demiryollarının kullanımı ve güvenliğin sağlanması için; ateşkes antlaşması gereği “zorunlu” olarak yapıldığını, fakat geçici mahiyette olduğunu duyurmuşlardır. Bu açıklamaya karşın kamuoyu, yeni işgal karşısında, İstanbul’un işgalinde olduğu gibi derinden etkilemiştir. Türk basınında bazı gazeteler açıkça, mağlup devlet olarak Türkiye’nin, zarara uğrayan kişilere tazminat ödemeye hazırlıklı olması gerektiğini yazmıştır. Hatta

⁶⁰⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 17, İTDB, Rapor, “Türk İç ve Dış Politikası Üzerine Bilgi Veriyor”, İstanbul, 24 Ocak 1919.

⁶⁰⁷ Elçi Servet’in hükümet krizi olarak bahsettiği gelişmenin, 23 Aralık 1918’de Padişah Vahdettin’in Meclis-i Mebusan’ı feshetme kararı olduğu anlaşılmaktadır.

en açık dille kaleme alınan haberlerde, bu kişilerin, “Türklerin çokça düşmanlık beslediği Rumlar” olduğu işaret edilmektedir. Bununla birlikte Türk basını; ülkenin tüm siyasetçilere ve siyasi partilere; Kanunu Esasi veya bir organizasyon etrafında birleşmeleri çağrısı yapmaktadır. Elçi bu çağrının önemli olduğunu; İtilaf Devletleri’nin şu zamana kadar Türk hükümetlerinin mücadelelerini, teslimiyet ve sakinlik içinde yürütmelerinden yararlanarak, “İmparatorluğu, cüretkâr, aşırı sert ve aceleci tazminatlara” sürüklediğini düşünmektedir. Bu nedenle basın, İtilaf Devletleri’nin Osmanlı siyasetçileri arasında süregelen kargaşa ve anlaşmazlığı bir defada ve tümünden sonlandırmaya karar vermesinden; bir başka deyişle, Osmanlı Devleti’ne son vermesinden korkmaktadır. Bununla birlikte Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey, Avrupa’ya giderek, İtilaf Devletleri parlamentolarında, Türkiye’nin “yeni bir eşitlik ve adalet dönemine girdiğini” kabul ettirecek bir uzlaşma sağlamayı planlamaktadır. Elçi Servet’in, Türk basınının siyasetçileri birleşmeye davet etmesini ve Ahmet Rıza Bey’in girişimlerini önemli adımlar olarak gördüğü anlaşılmaktadır. “Türklerin sınırsız bir hissizlik göstermelerini bekleyerek İtilaf Devletleri’nin, aldandıkları” sözleri, elçinin kendisinin de İtilaf Devletleri’nin işgaller aracılığıyla sürdürdükleri mütecaviz uygulamalarına karşı Türklerin harekete geçme beklentisinde olduğunu düşündürmektedir.

İstanbul polis teşkilatı, Müttefikler Arası Polis Komisyonu’nun müdahalesini kolaylaştıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir.⁶⁰⁸ Fakat “İtilaf kuvvetlerinin ne bu müdahalesi, ne de vatanperver duyguları zedeleyen yaptırımları” Türkleri harekete geçirmeye yeterli gelmektedir. Meclis-i Mebusan Başkanı’nın farklı parti ve grup liderleriyle yaptığı görüşmeler de sonuçsuz kalmıştır. İspanyol diplomat Servet’e göre, başkent halkının birlikteliğini; milliyet, gaye ve çıkar farklılıkları engellemektedir. Bu nedenle, “neredeyse bir kadavra üzerinde çalışan” İtilaf Devletleri yetkilileri, yaptıklarının cezasız kalmasından cesaretlenmektedirler. Elçi, öte yandan vatanperver duygulara sahip olan entelektüel Türklerin; üzüntü ve korku

⁶⁰⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 42, İTDB, Rapor, “Başkentteki Yabancı Polis Hakkında”, İstanbul, 11 Şubat 1919.

içinde olduklarını yazmaktadır. Bununla birlikte, İtilaf Devletleri'nin aşırıya varan hırslarının -birçok kez olduğu gibi- İmparatorluk için bir kurtuluş fırsatı yaratmasını ummaktadırlar. Bu umut kendisini, İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlık doğduğuna yönelik söylentilerde göstermektedir. İspanyol elçi, net olarak bilinmemekle birlikte, Anadolu'nun artık, muhtemelen İngilizlerin idaresine geçtiğini düşünmektedir. Bununla ilgili olarak elçi, “bölgedekilerin el değiştirmekten üzüntü duymak zorunda olmadıkları” yorumunda bulunmaktadır. Zira başkentteki vatanperver Türklerin, çok bilindik tembelliklerinden farklı davranmalarının artık bir önemi kalmamıştır. Elçi Servet, raporunda kullandığı üslubuyla, İtilaf Devletleri'nin uygulamalarını aşırı ve tacizkar bulduğunu; buna karşın Türklerin boyun eğişleri ya da en azından bunlara karşı harekete geçmemeleri karşısında da hayret duyduğunu hissettirmektedir. Bununla birlikte İtilaf Devletleri arasında fikir ve çıkar çatışmasının yaşandığına yönelik söylentilerin, umutları körüklemek amacıyla Türkler tarafından çıkarıldığına inanmaktadır. Ne var ki, böyle bir çatışmanın gerçek olması halinde bile Osmanlı yetkililerinin bundan yararlanmak adına atacağı herhangi bir adımın, ilerleyen işgaller karşısında, artık gecikmiş ve faydasız olduğunu düşünmektedir.

İzleyen dönemde kaleme alınan İstanbul Temsilcilik raporları, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti ve idaresi üzerindeki baskısına dair ipuçları vermektedir. Örneğin 26 Şubat tarihli rapor, “nazırlıkların gözden geçirilmesi adı altında” yeni bir hükümet krizi yaşandığını; Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyhülislam, Bahriye ve Maarif nazırları dışında kabinenin geri kalanının değiştiğini aktarmaktadır.⁶⁰⁹ Söylentilere göre, kimi nazırlar, bazıları hala önemli görevlerde bulunan Jön Türklerin idareden uzaklaştırılmasını savunmaktadırlar. Rapor, yeni kabine listesinin İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne iletildiğine, fakat eski bir gelenek olmasına rağmen, diplomatik temsilciliklere gönderilmediğine dikkat çekmektedir. 5 Mart tarihli raporsa, Sadrazam Tevfik Paşa'nın istifasıyla yeni bir

⁶⁰⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 60, İTDB, Rapor, “Yeni Hükümet Krizi”, İstanbul, 26 Şubat 1919.

hükümet krizi yaşandığını aktarmaktadır.⁶¹⁰ Siyasi çevrelerde dolaşan söylentilere göre, krize; “önceki hükümetin, ‘Jön Türk Partisi’ mensuplarına karşı, İtilaf Devletleri’nin istediği bir sinerjiyle hareket etmemesi” neden olmuştur. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris’te bulunan Şerif Paşa’nın dönüşüne kadar Hariciye Nezareti’ni de yürütecektir. Raporun, yeni hükümetin de krizin asıl nedenlerini çözemeyerek kısa ömürlü olacağı öngörüsü dikkat çekicidir. Bu ifadeyle, Hükümet’in iktidarda kalmasının, İttihat ve Terakki Partisi mensuplarına karşı İtilaf Devletleri’ni tatmin eden bir siyaset izlemesine bağlı olduğuna bir atıf yapıldığı söylenebilir. İtilaf Devletleri’nin, İttihat ve Terakki Partisi konusunda Tevfik Paşa Hükümeti’ne karşı baskı yaptığına yönelik bilgiler doğruluk payı taşımaktadır. Bu baskılar sonucunda, Ermeni unsurlara karşı işlenen suç ve suiistimalleri araştırmak üzere oluşturulan Tahkik Heyeti, 24 Kasım 1918 tarihinde göreve başlamıştır. 16 Aralık’ta Meclis-i Vükelâ’nın kararıyla, İstanbul’da bir Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemesi kurulmuştur.⁶¹¹ Tevfik Paşa Hükümeti’nin attığı bu adımlar İtilaf Devletleri yetkililerince yeterli bulunmamış; Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı d’Esperey; kabinenin yeniden yapılandırılmasının hemen ardından 25 Şubat günü, Hükümet’e verdiği listedeki 36 kişinin tutuklanmasını istemiştir.⁶¹² Hükümetin bu ‘istek’ üzerine hazırladığı kararnamede; savaşa yol açanların, tehcir suçlularının ve görevini kötüye kullananların mevki ve unvan farkı gözetmeksizin divan-ı harp mahkemelerinde yargılanabilmesi öngörülmüştür. Böylelikle içlerinde eski nazırların da bulunduğu ve hemen hepsi İttihat ve Terakki mensubu olan kişilerin, yargılanmalarının önü açılmıştır. Ne var ki Hükümet, kararnameyi Sadaret’e gönderdiği aynı gün, 3 Mart 1919 tarihinde istifa etmiş, ertesi gün yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulmuştur.

İstanbul Temsilcisi Servet, 11 Mart tarihli raporunda, bir haftalık süre içinde, Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin programında yer alan İttihat ve Terakki Partisi’yle

⁶¹⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 68, İTDB, Rapor, “Yeni Hükümet Krizi”, İstanbul, 5 Mart 1919.

⁶¹¹ Ferudun Ata, “Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 15, 2004, s. 311.

⁶¹² Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 149.

ilgili kararların “teorik olmaktan çıkıp olaylarla da gerçekleştiğini” belirtmektedir.⁶¹³ Yeni hükümet, İttihat ve Terakki mensuplarını; öldürme, kötü idare ve benzeri suçlardan dolayı zanlı, işbirlikçi, planlayıcı ya da azmettirici olarak tutuklamaları işine asılmıştır. 9 ve 10 Mart günlerinde eski meclis başkanı, nazır ve mebus bulunan 20’den fazla kişi tutuklanmış; Hükümet, tutuklama ve yargılama işlemlerinin vilayetlerde de sürdürülmesi için emir vermiştir. Öte yandan genel görüş, hepsi Jön Türk olan bu kişilerin, sözü geçen suçlar yerine, Almanya ile ilişkilendirilerek tutuklanmaları gerektiğini savunmaktadır. Elçi Servet bu kişilerin, İstanbul’a gelen İtilaf yetkililerine kalacak yer sağlamak için dahi tutuklanarak evlerine el konulmuş olabileceğini düşünmektedir. Rapora yansıyan bu gelişmelerin 8 Mart günü çıkarılan *Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi Hakkında Kararname*’nin sonuçları olduğu görülmektedir. Kararnameye ek olarak Meclis-i Vükelâ’nın çıkardığı bir mazbatayla birlikte, Divan-ı Harp Mahkemelerine; sıkıyönetim suçlularının yanı sıra, ülkeyi savaşa sokan ve Ermeni tehcirini düzenleyen kişileri de yargılama yetkisi verilmiştir.⁶¹⁴ Bu haliyle İtilaf Devletleri’nin, -daha önceki temsilcilik raporlarında da ifade edildiği üzere- “gayelerini gerçekleştirmelerine alet olacak uysal hükümete” ulaştığı söylenebilir. Raporda, tutuklamaya gerekçesi olarak sunulan suçlarla ilgili genel görüş dikkat çekicidir. Bu bir bakıma, İttihat ve Terakki mensuplarının, aslında, ‘İtilaf Devletleri’ne karşı savaş ilan etme suçundan’ dolayı ve İtilaf Devletleri’nin ‘cezalandırılmalarını istediği için’ tutuklandıklarına inanıldığını göstermektedir. Şu halde, başkent siyaset ve diplomasi çevrelerinin, İttihat ve Terakki hükümetlerine atfedilen suçları, ağır ve abartılı bulduğu da söylenebilir.

⁶¹³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 75, İTDB, Rapor, “Siyasi Kişilere Yönelik Sürdürülen Takip”, İstanbul, 11 Mart 1919.

⁶¹⁴ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 175-176. Kararname uyarınca tutuklanan İttihat ve Terakki mensuplarının yargılanmalarına 27 Nisan 1919 tarihinde başlanmıştır. Aslında İttihat ve Terakki Hükümeti’nin Ermeni Tehciri uygulamaları nedeniyle tutuklama ve yargılamalar, Tevfik Paşa Hükümeti sırasında başlamış, ne var ki İtilaf Devletleri’nin arzuladığı hızda devam etmemiştir. İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının Divan-ı Harp Mahkemelerinde yargılanmaları hakkında geniş bilgi için bkz., Recep Çelik, “Ermeni Katliamı İddiaları Çerçevesinde Mondros Mütarekesi Sonrası Kurulan Divan-ı Harpler ve Yapılan Yargılamalar”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 4, 2003, s. 27-41.

Artan tutuklamalara ve İtilaf Devletleri'ne bağlı polis varlığına rağmen Jön Türkler, ellerinden geleni yapmaya devam etmektedirler.⁶¹⁵ Hala birçok taraftarı bulunan parti mensupları, yurtdışındaki arkadaşlarını durumdan haberdar etmektedirler. Elçi Servet, “kendi ilkeleri ya da İtilaf Devletleri yetkililerinin dayatmalarıyla Jön Türklerin peşine düşen” şimdiki Osmanlı yöneticilerinin, iyi niyetlerinin tartışılır olduğu görüşündedir. Mevcut Osmanlı Hükümeti ve yöneticiler; ülkeyi kurtarma yolundan uzak oldukları gibi, tam tersine “Müslüman İmparatorluğu’nu Hristiyanlara teslim etmektedirler.” Bununla birlikte Hükümet taraftarları, ülkenin kurtuluşu için İtilaf Devletleri arasında bir çözünmeye bel bağlamaktadır.

1919 yılı Nisan ayında, Abuk Ahmet Paşa’nın Harbiye Nezareti’nden ayrılmış, Ahmet Rıza Bey de Meclis-i Ayan Reisliği’nden alınmıştır.⁶¹⁶ Abuk Ahmet Paşa’nın istifasına, Bayındırlık Nazırı Tevfik Paşa’nın, Harbiye Nezareti’nin 2 milyon liralık bütçesinin, kendi nezaretine devredilmesi isteği sebep olmuştur. Elçi Servet, bu isteğin aslında İtilaf Devletleri yetkililerinden geldiğinden şüphelenmektedir. İtilaf Devletleri, Harbiye Nezareti’ni bütçesiz bırakarak, “İmparatorluğun askeri enerjisini tüketmeyi ve mevcut kuvvetlerini dağıtmayı amaçlamaktadır.” Bu arada işgal ordularının tacizine uğrayan Türkler ve tüm siyasetçiler, alınan yanlış kararların üzüntüsünü taşımaktadırlar. Öte yandan Türk basını, tüm vatanperverlere seslenmekte; Türkiye’nin medeni uluslar içinde yer alabilmesi için siyasi grup kurmalarını ve hükümet öğelerini oluşturmalarını tavsiye etmektedir. İspanyol diplomat, bu durum içinde umudunu koruyan tek kişinin, Ahmet Rıza Bey olduğunu belirtmektedir. Ahmet Rıza Bey, kurduğu yeni siyasi partiye ve Fransa ile olan eski dostluğa bel bağlayarak “bedava umut” dağıtmıştır. Hatta Paris’e gelerek, Türkiye’nin davasını bizzat savunmak için Fransa Hükümeti’nden izin istemiştir. Ahmet Rıza Bey, bu girişimlerinden sonuç alamadığı gibi; “yeni ulusal bir parti kurma adı altında, İttihat

⁶¹⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 88, İTDB, Rapor, “Siyaset Üzerine”, İstanbul, 22 Mart 1919.

⁶¹⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 110, İTDB, Rapor, “Meclis-i Ayan Reisi ve Reis Yardımcılarının Değişmesi Hakkında”, İstanbul, 8 Nisan 1919.

ve Terakki Partisi'ni toplamakla suçlandığı" bir İmparatorluk iradesi yayınlanmıştır. Hatta bir kaç gün önce gazetelerde, Divan-ı Harp başsavcısının kendisinden istediği ve Talat Paşa'yla ilgili belgeleri vermediği yönünde bir haber çıkmıştır. Bu gelişme, Jön Türklere yakın basın tarafından alkışlanmıştır. Birkaç gün sonra Ahmet Rıza Bey, mahkemeyi sekteye uğratmasının söz konusu olmadığını açıklamasına rağmen, adını şüpheliler listesinden sildirememiştir. İspanyol elçi, Ahmet Rıza Bey üzerine gidilerek, aslında siyasi bir gruplaşmayla sonuçlanabilecek bir girişimin yok edildiğine dikkat ekmektedir. Hatta bu olaylarda, İtilaf Devletleri'nin yakın takibinin ve müdahalesinin söz konusu olduğunu savunmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in sadece gözünden düştüğü varsayılsa bile, Padişah'ın; onun Ayan Meclisi Reisliği'ne son vermeyeceği görüşündedir. Zira İttihat ve Terakki ile ilintili kişilerin takibini ve sorgulanmasını isteyen İtilaf yetkilileri olmasa, Padişah'a; net ve kararlı bir tavır göstermemek daha uygun gelmektedir. Elçi Servet, Padişah, Meclis-i Ayan Reis Yardımcılarını da azlettiğine göre; asıl sebebin Ahmet Rıza Bey'in mahkemeyi engellemesi değil, fakat Ayan Meclisi'nde yaptığı toplantılar olduğunu savunmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in kendisi bile, bu görüşmelerde ulusal bir blok oluşturma görüntüsü altında, çok farklı meselelerin tartışıldığını çeşitli vasıtalarla ve defalarca açıklamıştır. Öte yandan mahkemenin gidişatı, İtilaf kuvvetlerinin Bolşeviklerin baskıları sonucu Odesa'dan çıktığı haberleri ve Fransa'da Bolşevik devrimin patlak verdiği söylentileriyle birlikte değişmiştir. "Gördükleri dava sonunda, feci bir ceza vermek zorunda kalacak savcılar", bu haberler karşısında, davalılara yaptırım uygulanmasından uzaklaşmış; mahkeme de ceza vermeyi öteleyen ve erteleyen bir seyir almıştır. İspanyol diplomat, aynı haberlerin, Türklerde heyecan yarattığını, buna rağmen "her zamanki gibi zamanın geçip kendi lehlerine gelişmesini sabırla beklemeye koyulduklarını" belirtmektedir. Elçi Servet'in raporuna konu olan bu gelişmelerin Ahmet Rıza Bey'in, barış antlaşması görüşmeleri öncesinde Osmanlı dış politikasına yön vermek amaçlı girişimleri olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹⁷ Ne var ki bu

⁶¹⁷ Ahmet Rıza Bey; 28 Ocak 1919 günü fırka ve dernek temsilcileriyle, 29 Ocak'ta da Ayan Meclisi'nde Osmanlı Devleti'nin siyasi hayat hakkını savunmak için görüşmeler düzenlemiştir. 28 Ocak günü yapılan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası dışında tüm firkaların katıldığı toplantıdan bir sonuç

girişimler; İtilaf Devletleri gibi, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni de rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığı tırmandıran diğer gelişme, 26 Mart tarihinde Hükümet'in kendisinden Divan-ı Harp'e vermek üzere savaş kabinelerinin sorumluluğu soruşturma belgelerini istemesi olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in bu talebi reddetmesi üzerine 31 Mart günü, Meclis-i Ayan Reisliği'nden azledilmiştir.⁶¹⁸ Görüldüğü üzere Elçi Servet, Harbiye ve Bahriye Nazırları arasındaki bütçe meselesinde ve Ahmet Rıza Bey'in azledilmelerinde; hep İtilaf Devletleri'nin parmağı olduğunu iddia etmektedir. Hatta İtilaf Devletlerinin istek ya da onayı olmadan Padişah Vahidettin'in böyle bir kararı almayacağını savunmaktadır. Elçinin daha önce, Türklerin İtilaf işgalleri karşısında harekete geçmemelerini eleştirmesine rağmen; Ahmet Rıza Bey'in girişimlerini ı azımsadığını sezdiren üslubu dikkat çekmektedir. Bu durumun, Ahmet Rıza Bey'in umutlarını, Fransa Hükümeti'yle olan bağlantılarına ve Fransa'nın iyi niyetine bağlamasını doğru bulmamasından kaynaklandığı savunulabilir.

İttihat ve Terakki Partisi mensuplarına karşı Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yürüttüğü tutuklama ve davaların dönüm noktası; Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal Bey'in idam cezasına çarptırılmasıdır.⁶¹⁹ Elçi Servet, İttihat ve Terakki'yle bağlantılı

alınmamıştır. Ahmet Rıza Bey'in bu toplantı ve görüşmelerin ardından; hiçbir siyasi parti niteliği taşımayan, barış yapılarına kadar birleştirici ve milli bir heyet olmasını amaçladığı *Vahdet-i Milli Cemiyeti*'ni kurmuştur. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 161-164; Eminalp Malkoç, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.11, 2007, s. 120; Ziyad Ebüzziya, "Ahmed Rızâ", **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.126.

⁶¹⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 181. Ahmet Rıza Bey'in bu işlemin kanuna aykırı olduğunu savunarak itiraz ettiği gergin ortamda, Damat Ferit Paşa'nın isteğiyle tutuklanmış; birkaç saat sonra hata yapıldığı söylenerek serbest bırakılmıştır. Malkoç, **a.g.m.**, s. 121.

⁶¹⁹ Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Ermeni tehciriyle ilgili olarak aldığı emirler doğrultusunda, Temmuz-Ağustos 1915 tarihleri arasında Ermenilerin sevkiyatıyla görevlendirilmiştir. Sevkiyat sırasında yaşanan suiistimallerle ilgili olarak suçlanan Kemal Bey, Yozgat İstinaf Mahkemesi'nde yargılanmış ve dava sonunda 25 Temmuz 1918 tarihinde serbest bırakılmıştır. Buna rağmen, ateşkes dönemine İtilaf Devletleri yetkililerinin dayatmalarıyla 1918 yılı Aralık ayında tekrar tutuklanmıştır. Subat 1919'da başlayan ve iki ay süren dava sonunda Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal Bey, 10 Nisan 1919 günü idam edilmiştir. Necdet Bilge, "Sicil Kaydı Işığında Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Hayatı", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. V, 1990, s. 233-235; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 177-179. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Necdet Bilge, **Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir,

olan ya da Parti'ye sempatisi bilinen ve halen yetkili konumlarda bulunan kişilerin tutuklanmalarının devam ettiğini; bu kişilerden Kemal Bey'in idam edildiğini belirtmektedir.⁶²⁰ Tıbbiye öğrencileri, Kemal Bey'in cenaze töreni sırasında karışıklık çıkarmıştır. Bunun üzerine yetkililer, “toplumun huzurunu bozan bu kişilerin tutuklanacağını ve suçluların cezalandırılmaya devam edileceğini” duyurmuştur. Elçi Servet'e göre, hangi kültür seviyesinden olursa olsun Türklerin büyük bir çoğunluğu, İttihat ve Terakki liderlerinin en ağır cezaları hak ettiklerini düşünmektedir. Fakat şimdiki durumda halk; İttihat ve Terakki ileri gelenleri olmayıp, yalnızca aldıkları emirleri uygulayan bu kişilerin tutuklanmalarından, dava ve cezaların hızla sürdürülmesinden hoşnutsuzluk duymaktadır. Hatta bunlarını İtilaf Devletleri'nin müdahalesiyle yapılmasına gizli bir düşmanlık beslemektedir. İspanyol diplomat, bu duygu ve tepkilerinin, Türkleri pasifliklerinden sıyrıp aktivistliğe doğru değiştirebileceği görüşündedir. Her ne kadar kişisel gerekçeler öne sürmüş olsalar da, Divan-ı Harp Mahkemesi başsavcısı ve Polis Genel Müdürü'nün istifasını bu gelişmelerle bağlantılı görmektedir. Zira yakında, İttihat ve Terakki ileri gelenleri Divan-ı Harp Mahkemesine çıkarılacaklardır. İstanbul'da bazı gazeteler, mahkemeyi yavaş olmakla suçlamaktadır. Elçi, raporun devamında; Osmanlı Hanedanı Veliahdı'nın birlik ve beraberlik uyandırmak için vilayetleri gezeceğini belirtmektedir. Elçi, İtilaf yetkililerinin ülkeyi karşıt görüşlülerden bir an önce temizlemek isteklerine uygun olarak, Hükümet veya Padişah'ın böyle aldatıcı bir inisiyatif aldıklarını düşünmektedir. Bu gezinin aynı zamanda; “bilindik zaman kazanma eylemlerinden biri” olabileceğini de savunmaktadır. Zira İtilaf kuvvetleri, Rusların güney sınırında zorluk çıkarmaları karşısında, işgal ettikleri toprakları kesin olarak terk etmişlerdir. Elçi Servet raporunda, İtilaf Devletleri'nin dayatma ve işgal faaliyetlerine karşı İmparatorluğun; Hükümet, Hanedanlık ve halk düzeyinde harekete geçtiğini gösteren ya da harekete geçirebilecek emarelere dikkat çekmektedir. Oysa elçi, daha önceki raporlarında, Hükümet ve Padişah'ın, İtilaf Devletleri'nin istekleri

1989; Ercan Süel, **Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey**, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

⁶²⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 124, İTDB, Rapor, “Siyaset Üzerine”, İstanbul, 19 Nisan 1919.

doğrultusunda hareket ettiğini; hatta - Ahmet Rıza Bey örneğinde olduğu gibi- aksi yönde eylem ve girişimleri de engellediklerini ortaya koymaktadır. Bu karşıtlık, yeni gelişmelerle İmparatorluk içindeki tavrın değişebileceğini düşünmesi ya da özellikle idari ve siyasi çevrelerin gösterdiği ‘uysallık’ ve ‘teslimiyete’ karşın, perde arkasında kurtuluş çarelerinin aradığına inanması şeklinde yorumlanabilir.

4.2. Milli Mücadele’nin Doğuşu

4.2.1. İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali ve İlk Yankılar

İspanyol diplomatik raporları, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzasını izleyen süreçte, İstanbul ve Trakya’nın dışında, ülkede yaşanan işgaller hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Dolayısıyla İstanbul Temsilcilik raporlarında, Fransız kuvvetlerinin 17 Aralık 1918 tarihinde Adana’yı, İngiliz kuvvetlerinin 1 Ocak 1919 tarihinde Antep, 22 Şubat günü Maraş ve 24 Mart günü Urfa’yı işgal etmeleri⁶²¹ hakkında herhangi bir haber ya da referansa rastlanmamaktadır. Buna açıklama olarak, Anadolu ve İstanbul arasındaki haberleşme sıkıntıları; İtilaf Devletleri yetkililerinin haberleşmeyi denetleme ve sansürlemeleri sunulabilir.⁶²² Bu durumun tek istisnası olarak, İzmir’in 15 Mayıs 1919 günü Yunan askerleri tarafından işgali⁶²³ İspanyol diplomatik belgelerinde geniş yer bulmaktadır.

⁶²¹Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918-1938**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 13-29.

⁶²² İstanbul İspanya Temsilciliği raporlarında birçok kez, Anadolu’da yaşanan gelişmeler hakkında sağlıklı bilgi alınamadığı; Osmanlı Hükümeti ya da İtilaf Devletleri’nin olup biteni kamuoyundan gizlediği belirtilmektedir. Bkz., dipnot 439; dipnot 449; dipnot 608. Konu hakkında ayrıca bkz., Ender Korkmaz, “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 19-20, 2011, s. 30.

⁶²³ İzmir’in işgali hakkında geniş bilgi için bkz., Mustafa Turan, “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 756-760 ; Zekeriya Türkmen, “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların I. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, 2001, s. 121-155; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 239-247.

Elçi Servert, 16 Mayıs tarihli raporunda biri İstanbul diğeri de İzmir olmak üzere iki olayı ele almaktadır.⁶²⁴ Buna göre, önceki akşamüstü İtilaf ve Türk polis mangaları Galata'da devriye gezerek; başkentteki Rumların "Ayasofya'ya tekrar hâkim olma sevdasıyla", bir kez daha Ayasofya Camii'ni ele geçirmeye kalkışmalarına⁶²⁵ ve Türklerin buna tepki olarak baskın yapmalarına karşı önlem almıştır. İspanyol elçi; İtilaf Devletleri'nin böyle bir eyleme, büyük tehlikeler doğuracağı; Yunan Hükümeti'ninse İtilaf Devletleri'ni memnun etmeyeceği için izin vermeyeceğini yazmaktadır. Öte yandan elçi, şu zamana kadar karşılaştıkları sıkıntılar ve "İttihatçıların" tutuklanması gibi olaylar bir araya gelince, "böyle bir eylemin, Türkler için elverişli bir fırsat ve gereken nefreti sağlayacağı" görüşündedir. Zira Türkler, mevcut durumda herhangi bir şey gözükmemesine rağmen, gizlice (- Hindistan ve Mısır'daki karışıklıklar, Güney Rusya'daki Bolşevik hareketi ve hatta Almanya'nın barış anlaşmasını imzalamayı geciktirmesi gibi-) şartların kendi amacına hizmet edecek kadar olgunlaşmasını beklemektedir. Elçi Servert'in aktardığı diğer olaysa İzmir'in işgalidir. Buna göre İngiltere Yüksek Komiseri, Sadrazam'a İzmir Körfezi'nin, ateşkes antlaşmasının 7. maddesi uyarınca İtilaf orduları tarafından işgal edileceğini bildirmiştir. İngiliz Amirali daha sonra bir başka yazıyla, "Paris Konferansı'nda alınan kararlar uyarınca, İzmir'in Yunan orduları tarafından işgal edileceğini" duyurmuştur. Elçi Servert bununla ilgili olarak "Yunanlıların, İzmir'in işgaliyle 'görevlendirilmeleri ya da ödüllendirilmelerinden' dolayı, Türk Hükümeti ve ulusunun acı içinde olacağı" yorumunda bulunmaktadır. Bu durum karşısında Hükümet'in ulus ve devletin haklarını saklı tuttuğunu bildirmesini ise "ulusal onuru kurtarmak adına, fakat söylemsel bir çözüm" olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte elçi, Hükümet ve valiler arasında "ödeşme için gereken koşullar olgunlaşıncaya kadar" sakin olma konusunda, gizli bir gaye ve haberleşme olduğuna

⁶²⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 154, İTDB, Rapor, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali", İstanbul, 16 Mayıs 1919.

⁶²⁵ İstanbul'daki Rumların Ayasofya'yı ele geçirme teşebbüsleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Bununla birlikte raporun işaret ettiği bu ayrıntı, Fener Rum Patrikhanesi'nin uygun bir zamanda Ayasofya'ya asmak üzere bir Yunan bayrağı ve kilise çanı hazır bulundurmasını akla getirmektedir. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C.1, S. 3, 15 Mart 1962, s.112.

inanmaktadır. Ona göre Doğu'da bu siyaset, yani bekleme taktiği, harika bir şekilde kavranmaktadır. Türkiye, özellikle dış politika konusunda, siyasi fikir çekirdeklerinin oluşmasının bekleneceği bir ülke değildir. Yöneticiler ve yönetilenler arasında bölünmüş olan bu ülkede, yönetilenler, -sürü kavramındaki gibi değilse de- önderlerine karşı uysaldırlar. Aksi için uğraşılmazsa, önderler ve halk arasındaki karşılıklı desteğin bozulması ya da hiziplerin oluşması mümkün değildir. Elçiye göre İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, tam da bu nedenle özel bir dikkati hak etmektedir. Zira Yunan askeri, Türk askeriyle karşılaştırıldığında, iyi nitelikleriyle anılmamaktadır. Bu nedenle, işgaller ardından İtilaf Hükümetleri, Osmanlı yetkilileriyle -Yunan yetkilileriyle yaşayacaklarından- daha az engelle karşılaştıklarının farkına varacaklardır. Hatta Türkler, Yunanlıların işgal ettikleri toprakları geri almaya karar verirlerse; İtilaf Devletleri, Yunanlılara yardım etmek ya da onları kurtarmak için bile kaygılanmayacaktır. İspanyol elçinin bu raporu, İzmir'in işgaliyle ilgili verdiği kısıtlı bilgiye rağmen, tespit ve yorumlarıyla dikkat çekmektedir. Elçi Servet'in İstanbul Temsilciliği'ndeki görevini 1919 yılı Ocak ayında devraldığı düşünüldüğünde; Doğu toplumu olarak genellediği Türk kamu yapısı hakkında kısa zamanda fikir sahibi olduğu görülmektedir. Türk toplumu içinde 'devlet büyüğü' kavramının; liderlik ve saygı gibi kavramlarla özdeşleştirildiği göz önüne alındığında, elçinin haklılığı da kabul edilebilir. Ne var ki raporda da bahsedildiği üzere, Dâhiliye Nezareti'nin valiliklere "ağırbaşlılığın ve sakinliğin korunması gereğini uygun bir dille halka öğütlenmesini" bildirmesi; halk nazarında pek de fayda etmeyecektir. Bu açıdan Elçi Servet'in; Türklerin duyguların verdiği ivmeyle eyleme geçen bir millet olduğu görüşü, İzmir'in işgali için daha geçerli bir tespit olaraaktır. Zira bu işgal, elçinin birçok defa yinelediği beklentisini gerçekleştiren ve Türk halkını harekete geçiren bir gelişme olacaktır.

İzmir'in işgali sonrasında, Sadrazam Damat Ferit Paşa, istifasını sunmuş;⁶²⁶ fakat daha öncesinde İngiliz Amirali'nin notasına cevaben İtilaf Yüksek

⁶²⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 156, İTDB, Rapor, "İzmir'in İşgali Sebebiyle Hükümetin İstifası", İstanbul, 19 Mayıs 1919.

Komiserleri'ne bir nota vermiştir. Damat Ferit Paşa, notasında, özellikle işgalin niteliğinin değişmesi üzerinde durmuştur. Buna göre; İngiliz Yüksek Komiseri notasında ilgili Paris Konferansı kararı ve ateşkes anlaşmasının 7. maddesi gereğince, İzmir tabyalarının İtilaf Devletleri kuvvetleri tarafından işgal edileceğini bildirirken; İngiliz Koramiral Calthorpe ise kendisine, şehre Yunan askerlerinin gireceğini haber vermiştir. Sadrazam, bu uygulamayı hiçbir sebebin haklı gösteremeyeceğini belirtmektedir. Buna gerekçe olarak, İtilaf Devletleri Hükümeti'n tüm İmparatorluğa dağılmış halde olan 40 bin asker yerine 70 bin asker bulundurma teklifini kabul etmiş olsalardı, sözü geçen vilayette sakinliğin hüküm süreceğini savunmaktadır. Oysa bu teklif notasına cevap bile verilmemiştir. Sadrazam notasında; sözü geçen Asya şehriyle modern Yunanistan arasında etnik, coğrafi ya da tarihi hiçbir ilişki bulunmadığını; şehir nüfusunun %83'ünün Türk olduğunu vurgulamaktadır. Vahşetin, hak karşısında avantajlı durumda olduğu anlarda bile Türk halkı; kendi yasalarına tabii olan diğer unsurların duygularına saygı göstermiştir. Notada son olarak işgalin kalıcı olmaması temennisi ve “Osmanlı Hükümeti, İtilaf Güçlerinin istekleri önünde eğilse de hiçbir şekilde haklarından feragat etmeyecektir.” sözleri yer almaktadır. Elçi Servet, Damat Ferit Paşa'nın notasının “yüksek bir onur”, “şaşkınlık, acı ve rahatsızlık” yansıttığı görüşündedir. Türkler, İzmir'in işgalinin, “ölümcül yaraların ilki olmasından” korkmaktadırlar. Zira yabancı istilasının bu limandan devam etmesi, İmparatorluğun Anadolu'yu kaybetmesi anlamına gelmektedir. 14 Mayıs gece 2'de başlayıp ertesi gün saat 12'ye kadar süren Yunan kuvvetlerinin işgali sırasında; olaylar çıktığı ve Türk-Yunan birçok ölü ve yaralı olduğu söylenmektedir. Elçiye göre Türkleri en çok acıtan şey; şehrin işgalinin Yunan askerlerince yapılmış olmasıdır. İspanyol diplomat, “İtilaf kuvvetlerinin, zafere çok az katkısı olan Yunanlılara bu kadar cömert olmalarını” tam açıklayamamaktadır. Elçi; böyle bir işi sonuçlandıracak gücü olmadığı bir zamanda Yunanistan'ın hiç de şikâyet edemeyeceği şekilde ödüllendirilmesini; “kötü niyetli bir bakış açısıyla”, İngiltere'nin avantajına olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Yunanlılar, güçlerinin tükenmesi halinde İngiliz kaynaklarını kullanacak; öte yandan İngiltere, ihtiyaç halinde müdahale edip Yunan askerlerini kendi askerleriyle değiştirecektir. Son olarak elçi, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın istifasıyla oluşan yeni krizin hiçbir önemi olmadığını, Sadrazam'ın “üzücü

ve ağır koşullar karşısında hiçbir şey yapamamanın sorumluluğunu almak istemediği için” istifa ettiğini belirtmektedir.

21 Mayıs 1919 tarihli temsilcilik raporu, Padişah’ın hükümet kurma görevini Damat Ferit Paşa’ya verdiğini, böylelikle bir önceki kabinin tekrar iktidara geldiğini bildirmektedir.⁶²⁷ Elçi Servet, Sadrazam’la görüşmesinde edindiği izlenimlerine göre, Hükümet’in; şimdi İzmir’in işgaline sebebiyet veren nümayiş ve şiddet dışavurumunu dikkatlice engellemek ve yeni işgallere gerekçe oluşturmamaya eğildiğini yazmaktadır. Hükümet, halkı her fırsatta sükûnete davet etmekte; yerel yöneticilere “halka işgalin geçici olduğu umudunu vermeleri” için emir vermektedir. Elçi; işgalin yarattığı heyecanı yatıştırmanın ya da çeşitli sosyal grupların yaptığı toplantıların barışçıl sınırlar içinde kalmasını sağlamanın oldukça zor olacağı; Hükümet’in amaçladığı hedefe ulaşamayacağı görüşündedir. Örneğin, İstanbul’da yüksek sosyetenin bayanların oluşturduğu bir komite, İtilaf Yüksek Komiserleri’ni ziyaret ederek İzmir’in işgalini protesto etmiştir. Basındaysa; ülkenin genelinde birçok olay yaşandığı, camilerde sık sık toplantılar yapıldığı, hatta işgalin diğer Müslüman ülkelerde de yankı uyandırdığı ve buralarda İmparatorluğu parçalama çabalarının protesto edildiğine yönelik haberler yayınlanmaktadır. İspanyol elçi, İstanbul’da hissedilen gerginlik göz önüne alındığında, bu tür haberlerin hiç de abartılı olmadığını düşünmektedir.

Elçi Servet, Türk kamuoyunun bu olaydan önce uyku halinde olduğu; fakat şimdi aniden ve açık bir hayat belirtisiyle uyandığı yorumunda bulunmaktadır. İtilaf Devletleri’nin, İzmir’i, Yunan kuvvetlerine işgal ettirmelerinde; hem Türk halkının hâlet-i ruhiyesini tartma, hem de Yunanistan’a büyük bir kazanç vererek daha fazlasını isteyememesini sağlama amacı yatmaktadır. Elçi, gerçekte Yunan kuvvetlerinin, İzmir’in işgali gibi bir işin altından kalkabilecek güçte olmadığını; onları bu iş içinde tükenmeye terk etmenin, tehlikeli hırslarına son vermek anlamına

⁶²⁷ AMAE, Política, Legajo: 2703, Despacho No: 161, İTDB, Rapor, “İzmir’in İşgaliyle Birlikte Yurtta Oluşan Heyecan”, İstanbul, 21 Mayıs 1919.

geleceğini yazmaktadır. Yunanların bu tehlikeli hırsları varken, Doğu’da huzur ve barış umudu beslemek mümkün değildir; hatta bazı ateşli Yunanlılar “İmparatorluk içinde Türkleri işgalci–istenmeyen misafir olarak” görmektedirler. Şu haliyle elçi; İtilaf Devletleri’nin, Yunanistan’a İzmir’i işgal fırsatı vererek, ileride kendi başlarına böyle bir işe kalkışmalarını engellediğini düşünmektedir. İtilaf Devletleri böylelikle, Yunanistan’ın bir yandan yeterli güçte olmadığı için başarısızlığa uğramasını, diğer yandan da Doğu’daki statükoyu devamlı tehdit etmesini önlemeyi amaçlamıştır.

Bu gelişme karşısında Türk halkının hâlet-i ruhiyesi, çok güçlü bir şekilde sarsılmıştır: şu ana kadar tedbirli olarak da olsa isyan etmiş ve kendisini savunuya geçmiştir. Bu arada İzmir Valisi ve neredeyse tüm Türk memurları, şekil ve mazereti bilinmese de, yerlerinden edilmiş ve kısa bir süre sonra tekrar görevlerine geri getirilmiştir. Bu değişikliğin, İzmir halkı arasında cereyan eden ve bin kadar ölü ve yaralı olduğu söylenen devamlı çatışma nedeniyle mi, yoksa İtilaf Devletleri’nin emir ya da tavsiyesiyle mi gerçekleştiği bilinmemektedir. Buna karşın elçi; İzmir halkı böylesine sert ve hırçın bir tavır takınmasaydı, İtilaf Devletleri’nin bu kadar ılımlı ve mütevazı bir pozisyona geri çekilmeyeceklerini savunmaktadır. Elçinin bu sözlerinden, ilk bakışta, İzmir Valisi ve yetkililerinin işgalden kısa bir süre önce değiştirildikleri gibi bir anlam çıkmaktadır. Gerçekten de İzmir Valisi İzzet Bey, görevine 11 Mart 1919 tarihinde atanmıştır.⁶²⁸ Fakat Vali ve hükümet konağında görevli memurların işgal sırasında Yunan askerleri tarafından derdest edildikleri ve hırpalandıkları göz önüne alındığında⁶²⁹; İzmir halkının gösterdiği tepki ve yaşanan çatışmalar sonunda, tekrar görevlerine iade edildikleri anlaşılmaktadır. Bu noktayı; elçinin, Vali’nin görevine iadesini, İtilaf Devletleri’nin geri adım atması şeklindeki değerlendirmesi de doğrulamaktadır.

⁶²⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 228. Yazar, Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin İzmir’deki asayişsizliğini önlemek amacıyla şehrin İngiliz ya da Fransız kuvvetlerince işgalinin gerekli olduğuna inandığını; İngiliz dostluğuyla bilinen Ahmet İzzet Paşa’nın İzmir Valiliği’ne bu nedenle atandığını savunmaktadır. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 228-230.

⁶²⁹ Turan, “İzmir’in Yunanlılar Tarafından ...”, s. 759; Bülent Çukurova, “15 Mayıs 1919 İzmir’de Yunan Mezalimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, S.8, Mart 1987, s. 466.

Elçi Servet, 24 Mayıs tarihli raporunda, son zamanlarda, bazıları Türk yetkililer tarafından gönderilmiş olan ve İzmir'in işgalini protesto eden Türkçe çekilmiş birçok telgraf aldığını aktarmaktadır.⁶³⁰ Protesto telgrafları, işgalin Wilson Prensipleri'ne, hukuka, adalete ve kalıcı bir barış isteğine aykırı olduğunu savunmaktadır. Telgrafların hemen hepsi; bu işgalin istenmeyen olaylar ve galeyana sebep olabileceğini belirtmekte; Türklerin, bu topraklardaki haklarından feragat etmeyecekleri konusundaki kararlılıklarını ifade etmektedir. İspanyol elçi, bazı kişilerin bu telgrafların hükümetin işi olduğunu söylemesine rağmen, yine de dikkate değer olduklarını düşünmektedir. Söylentilere göre, Yunan kuvvetleri, şehrin işgali biter bitmez vahşete başladıklarını ve kurşuna dizmeden önce Türklere “yaşasın Venizelos yaşasın Yunanistan” diye bağırtmıştır. Fakat elçi, “bu tür söylentilerin şüphesiz abartıya meyilli” olduğuna inanmaktadır. Öte yandan İstanbul'daki Rumlar, Ermeni ölümlerini durmadan istismar etmektedirler. Elçi, Türklerin Yunanlılara, Rumların da Türklere karşı bu suçlamalarının; -doğru olmadıkları varsayıldığında bile- halkın nabzının kanıtları olduğu görüşündedir. İstanbul'da, sayıları az olmakla birlikte, halen İtilaf Devletleri orduları bulundurulmaktadır. Bir Fransız subayının İspanyol diplomata itiraf ettiğine göre; Fransız askerleri, üstlerine selam vermemekle övünmekte ve komutanlar askerlerine emir verirken nezaketle yaklaşmak zorunda hissetmektedirler. Elçi, Türklerin Fransa'dan gelen askerlerin isyankâr olduklarını bildiklerini ve belki de bu nedenle savaşın hala bitmediği yönünde gizli bir umut beslediklerini düşünmektedir. Bununla birlikte İstanbul'daki İngiliz askerleri, bu tür disiplinsiz davranışlarda bulunmamaktadırlar. Türkler bu nedenle İngilizlere büyük bir düşmanlık beslememekte; fakat yine aynı nedenle, kalabalık bir başkaldırı durumunda İngilizlerin nasıl bir yol izleyecekleri karanlıkta kalmaktadır.

⁶³⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 165, İTDB, Rapor, “İzmir'in İşgalini Protestolar”, İstanbul, 24 Mayıs 1919.

İspanya İzmir Konsolosu, 24 Mayıs tarihinde İstanbul Temsilciliğine gönderdiği raporunda, İzmir'in işgalini oldukça detaylı olarak aktarmaktadır.⁶³¹ Buna göre, işgalden birkaç gün önce biri Amerikan, diğeri İngiliz iki amiralin ve ardından Amerikan *Arizona* savaş gemisinin İzmir'e gelmiştir. Bundan birkaç gün sonra 13 Mayıs'ta bir İngiliz ve bir Fransız savaş gemisi İzmir'e demirlemiş ve bu gemilerle gelen iki yüksek rütbeli denizci, İzmir Valisi ve İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleriyle görüşmüştür. 14 Mayıs günü akşamüstü, karma kuvvetlerin körfezdeki hisarlara karaya çıktıkları ve birçok birliğin İtilaf Devletleri yetkililerinin bulunduğu binalara bekçilik yaptıkları gözlenmiştir. Tam bu sırada, şehrin ileri gelen Rumları toplanmış, burada Yunan Hükümeti Delegatesi, Yunanistan Başbakanı Venizelos'un bir mektubunu okumuştur. Mektupta; Paris Konferansı'nda alınan kararlar sonucunda, Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etme mandası kazandığı; yarın bu kuvvetlerin şehre geleceği ve Rum halkının özleminin bir kısmının gerçekleşeceği belirtilmektedir. Venizelos mektubunda, Yunanistan'ın son Balkan Savaşı'na kadar boyunduruk altında ezilmiş olmasından dolayı, kendilerince aynı boyunduruğun kimseye dayatılmayacağını bildirmektedir. Venizelos İzmir'deki Rumlara, şehirdeki diğer ırk ve dinlerden unsurlarla ilişkilerinde ketum ve ihtiyatlı davranmalarını tavsiye etmektedir. Öte yandan, Yunanistan'ın isteklerinin gerçekleşmesi için İtalyan Hükümeti'nin birçok katkısı olduğunu belirtmekte; bu nedenle Rumlardan İtalyanlar lehinde tavır göstermelerini istemektedir.

Konsolos raporunun devamında, 15 Mayıs günü saat 8.30-9.00 arasında Yunan askerlerinin, çılgın bir Rum kalabalığının karşılaması eşliğinde karaya çıktığını ve Konak istikametinde yürüyüşe geçtiklerini yazmaktadır. Öğleden hemen sonra geçit normal bir şekilde ilerlerken Konak Meydanı'nı geçip büyük kışlanın Türk mahalleleri ve semtlerine açılan yol ayrımında, bir yaylım ateşi başlamıştır. Yunan askerlerinin silah ve makineli tüfeklerle karşılık vermeleriyle, gerçek bir savaş rıhtıma kadar yayılmış ve uzun bir süre devam etmiştir. Yunan askerleri, teslim zorlayarak

⁶³¹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 172, İTDB, Rapor, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgalini Anlatan İzmir Konsolosu'nun Raporunu Aktarıyor", İstanbul, 30 Mayıs 1919.

silahsızlandığı “düşmanlarını”, koydaki Yunan gemilerine doğru götürmüşlerdir. Konsolos, çatışmalar sırasında kaldığı otel odasına da bir kurşunun isabet ettiğini; “Yunan askerlerinin izledikleri baskın ve misillemenin vahşiliğini tarife çalışmanın faydasız olduğunu, o anda başta bir fesin ölüm fermanı demek olduğunu” yazmaktadır. Silahsız ve savunmasız olmasına rağmen birçok “gariban” süngüyle öldürülmüş ya da denize atılarak boğulmuştur. Konsolos, ayaklanmanın ilk alevi söndükten sonra, “dişlerine kadar silahlı sivil Rum gruplarının”, kimsenin kendilerine böyle bir görev vermediği halde, polisliğe soyunduğunu belirtmektedir. Bu gruplar, Yunan askerleriyle işbirliği içinde, şüpheli buldukları ve yalnızca Türk değil, aynı zamanda Yahudilere ait sayısız ev ve dükkâna baskın yapmış; direnişle karşılaşp karşılaşmalarına bakmaksızın “öldürüp yağmalamışlardır.” Hatta yağma ve hırsızlık, Vilayet Hükümet Konağı binasına kadar ulaşmış; buradaki arşiv ve kitaplar parçalanmıştır. Bu aşırılıklar karşısında İtilaf Devletleri yetkilileri, Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Albay Zafiriou’dan sert tedbirler almasını istemişlerdir. Bunun üzerine şehirde sıkıyönetim ve saat 20.00’den sonra sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Aynı şekilde Yunan kuvvetleri de sıkıyönetim mahkemeleri kurmuştur. Konsolos; bu mahkeme başında bulunan kişinin de, daha önce Yunanistan Konsolosluk Mahkemesi tarafından mahkeme başkanına hakaretten 2 ay hapse çarptırıldığını belirtmektedir. Yunan sıkıyönetim mahkemesinde; bir gün önce cinayet işleyen 2 askere, idam cezası verilmiş, birçok sivil de çeşitli ağır cezalara çarptırılmıştır. Raporda, idam cezası verilen 2 askerin Türk ordusuna ya da Yunan kuvvetlerine bağlı olduklarına dair net bir bilgi verilmemekle birlikte; mahkemenin yargıladığı kişilerin “asla Rum değil Türk oldukları” belirtildiğinden, bu kişilerin Türk askerleri olduğu anlaşılmaktadır. Raporda, İzmir Valisi İzzet Bey’in 15-17 Mayıs günleri arasında bir Yunan gemisinin güvertesinde tutulduğu aktarılmaktadır. Buna göre Vali, 3. gün karaya çıktığında İngiltere İşgal Kuvvetleri Komutanı ve yetkilileriyle birçok toplantı yapmış; görevini, sadece idari düzenle sınırlı olmak üzere geri almıştır. Konsolos Yunan işgal kuvvetlerinin, asker sayısının yetersiz olmasından dolayı henüz içeriye ilerlemeyi düşünmediğini yazmaktadır. Buna karşın İspanyol konsolos, Yunanlıların ilerlemeye başladığında kanlı sorunların doğacağını öngörmektedir. Zira söylentilere göre, silahlı birçok Türk, Yunan işgaline direniş için dağlara çekilmiştir. Köy ve kasabalarda birçok ölüm yaşanacak, hem Türkler hem de

Rumlar, bu olaylarda karşılıklı kurban gideceklerdir. Konsolos, bu şehrin tanık olduğu olayların, dünyanın herhangi birinde de yaşanabileceğini yazmaktadır. Fakat ona göre, İtilaf Devletleri Yunan işgaline izin vermek yerine, kendi kuvvetlerini kullanmış olsaydı ya da İzmir, halk silahsızlandırıldıktan sonra Yunanistan'a teslim edilmiş olsaydı, bu olayların önlenebileceğini savunmaktadır. Konsolosa göre, İzmir'in işgali ve Yunanistan'a devredilme ihtimali, tüm unsurları şaşırtmış; hatta bir süre sonra küçük esnaf ve tüccar gibi bazı Rum sınıflarında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Zira şimdiye kadar, yabancı statüsünde vergi ve çeşitli yükümlülüklerden muaf olan bu kişiler, şimdi egemenlik karşılığında bu tür uygulamalara tabi olacaklardır. Öte yandan, Ortodoks toplumunun daha yüksek mevkilerinde yer alan idareciler, din adamları, büyük ölçekli mal sahipleri ve avukatlar; gelecekte, ülkenin siyaset ve ticaret hayatına doğrudan dâhil olabileme şansından dolayı memnuniyet duymaktadırlar.

İspanya İzmir Konsolosu'nun aktardığı detaylar, İtilaf Devletleri yetkililerinin işgal hazırlıklarına birkaç gün öncesinden başladığını göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 'işgali müjdeleyen' mektubunun, şehirdeki Rum topluluğuna 14 Mayıs günü akşamüstü duyurulmuş olması oldukça dikkat çekicidir. Zira aynı sıralarda, İngiliz yetkilileri de Osmanlı Hükümeti'ne gönderdikleri ikinci notada, işgalin kendi kuvvetleri tarafından değil, fakat Yunan kuvvetleri tarafından gerçekleştirileceğini bildirmişlerdir.⁶³² Bu nokta, İtilaf Devletleri'nin, Türk idarecilerin ve halkın tepkisini ve muhtemel müdahalesini son ana kadar engellemek amacıyla, planlarını büyük bir gizlilikle sürdürdüklerini göstermektedir. Konsolosun raporunda; işgal sırasında yaşanan vahşetin sorumluları olarak Yunan kuvvetlerini ve onlara katılan Rumları işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca konsolosun, İtilaf Devletleri'nin şehrin işgal görevini Yunanistan'a vermesini bir hata olarak değerlendirdiği söylenebilir. Bununla birlikte, Türk halkının, işgalin hemen ardından direniş hazırlığı içine girdiği de anlaşılmaktadır. Konsolosun, işgalin

⁶³² Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 240; Turan, , "İzmir'in Yunanlılar Tarafından...", s. 757.

gerçekleştiği 15 Mayıs günü 24 saat telgrafların kesik olduğunu, bu nedenle 16 Mayıs'ta İstanbul Temsilcisi Servet'e şehrin işgal edildiğini bildiren telgrafını, bir Yunan gemisinden, telsizle gönderdiğini belirtmesi dikkat çekmektedir. Bu nokta, Yunan İşgal Komutanları ve yetkililerinin, Türk idari yetkililerine davrandıklarının aksine, yabancı temsilciliklere karşı 'yardımsever' bir tavır takındıklarını göstermektedir.

İzmir'in işgali karşısında Hükümet istifa etmiş; Damat Ferit Paşa, Padişah tarafından tekrar Sadrazamlığa getirilmiştir. İşgalin Osmanlı Devlet idaresinde yarattığı bir diğer gelişme, 26 Mayıs 1919 tarihli Şûra-yı Devlet toplantısı olmuştur.⁶³³ İstanbul Temsilcisi Servet, Şûra-yı Devlet'in; durumun ciddiyetinin, İmparatorluk temsilcileri tarafından incelenmesini gerektirmesi nedeniyle, dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın ikamesi olarak toplandığını belirtmektedir. Toplantıda, belirli kişi ve unsurların duygularını incitecek suçlama ve kinayeden kaçınılmış; çözümlere gelince, Şûra'da yeni bir karar almadığı gibi, daha önce Hükümet tarafından alınan kararları onaylanmıştır. Elçi, "şimdi İmparatorluğu -ya da İmparatorluktan ne kaldıysa sıkıntıya sokan konunun, saltanatın değil, fakat halifeliğin himayesini kimin alacağı olduğu" yorumunda bulunmaktadır. Kararlar; İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı izlediği siyasetin, milliyet ilkesine aykırılığını göz önüne koymak; halkı Padişah etrafında birleştirmek ve Meclis-i Mebusan'ı bir an önce toplamak şeklindedir.⁶³⁴ Babıâli, ilk karar doğrultusunda yabancı temsilciliklerine her gün sayısız protesto telgrafi göndermektedir. Bunlar arasında, İngiltere Kraliçesi ve ABD kadınlarına hitaben, Gazze, Silvan ve Halep kadınları tarafından gönderilen ve 30.000 kişi imzalı bir protesto telgrafi da bulunmaktadır. İspanyol diplomat, ikinci kararla ilgili olarak yalnızca "muhtemelen dua niteliğinde bir konuşmanın planlandığını" yazmakta, başka bir değerlendirme yapmamaktadır. Bu sözler ilk bakışta; halkın Padişah etrafında birleşmesinin; ülkenin işgalini engellemeye hizmet etmeyeceği görüşünde olduğunu

⁶³³ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 170, İTDB, Rapor, "Siyasi Durumun Tartışılması İçin Şûra-yı Devlet'in Toplanması", İstanbul, 28 Mayıs 1919.

⁶³⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 180, İTDB, Rapor, "Şûra-yı Devlet'in Aldığı Kararlar", İstanbul, 2 Haziran 1919.

düşündürmektedir. Fakat elçinin, Padişah'ın saltanat lideri niteliğine değil, halifelik sıfatıyla, İslam liderliğine bir göndermede bulunuyor olması daha muhtemeldir. Zira raporunun devamında, bu kararların oluşturduğu sistemiyle, tüm dünya Müslümanları arasında bir huzursuzluğa sebep olacağı ve böylelikle Türk topraklarında İtalyan ve Yunan işgalini sona ermesinin amaçlandığını yazmaktadır. İspanyol diplomat ayrıca, Meclis-i Mebusan'ın tekrar toplanmasının, "İtilaf Devletleri'ne bir kadavra üzerinde çalışmadıklarını göstereceği" görüşündedir. Bu sözlerle Rus Çarı I. Nikolay'ın Osmanlı Devleti için yaptığı "hasta adam" benzetmesine açık bir atıf yapılmaktadır. Şu haliyle elçinin Meclis-i Mebusan'ın varlığının; I. Dünya Savaşı yenilgisi ve onu izleyen yabancı işgallere karşı Osmanlı Devleti'nin sona ermediğinin bir göstergesi olacağı görüşünde olduğu söylenebilir. Raporda Şûra-yı Devlet adıyla geçen 26 Mayıs tarihli toplantının, Padişah Vahdettin'in açılışını yaptığı ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli zümrelerinden ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcilerinden 130 kişinin bir araya geldiği Şûra-yı Saltanat olduğu anlaşılmaktadır.⁶³⁵ Her bir kesimin temsilcilerinin sırayla görüşlerini belirtmekle yetindiği Şûra'da, İzmir'in işgaline; savaş hükümetlerinin cezalandırılmalarında gösterilen yavaşlığın sebep olduğu iddiaları ortaya atılmış ve yine elçinin işaret ettiği üzere, ABD ve İngiltere mandası gündeme getirilmiştir. Şûra, İzmir'in işgali nedeniyle toplanmasına rağmen, bu konuda hiçbir karar almadan sonlanmıştır.⁶³⁶ Raporda sözü edilen kararların, toplantı sırasında söz alan temsilcilerin ifade ettikleri görüşler olduğu söylenebilir.

İzmir'in işgalinin, Osmanlı idaresindeki diğer bir yansıması da, 16 Mayıs günü Dâhiliye Nazırlığı'nın Polis Müdürlüğü'ne yeni tutuklamalar yapılmaması yönünde emir vermesi ve 19 Mayıs günü itibariyle İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin

⁶³⁵ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 289-294; Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 51, 52.

⁶³⁶ Salih Tunç, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve İstanbul Basınına Yansımaları (15-26 Mayıs 1919)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.773. Cavid Bey'in eserinde, toplantının hiçbir sonuca ulaşmadan dağılmasını şu sözlerle eleştirdiği görülmektedir: "*Şûra-yı Saltanat toplandı. Fakat niçin! Ne maksatla? Bu ictimâ'dan ne bekleniyordu, ne istihsâl edildi? Hiç, hiç, hiç. Bir Maskaralık.*" Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C. III, s. 721.

yargılanmalarına ara verilmesi olmuştur.⁶³⁷ İspanyol elçi Servert, bu gelişmeyi; mahkemeye zaman kazandırarak, uluslararası durumda değişiklik ve bu aşamada İmparatorluğun durumunda daha olumlu gelişmeler yaşanması beklentisine bağlamaktadır.⁶³⁸ Hatta henüz takibe alınmamış İttihatçıların, bu süre zarfında kaçacaklarına; Parti'ninse, yaşananlar nedeniyle birçok taraftar kazanacağına inanmaktadır. Bu arada birçok İttihat ve Terakki Partisi yanlısı, dağılma tehlikesi altındaki İmparatorluğun kurtulmasını ya da en azından, daha kötü hale gelmemesini İttihat ve Terakki'nin (iktidara) dönüşüne bağlamaktadır. Öte yandan mahkeme sürecinin hiçbir zaman bitmeyeceğine ikna olan İtilaf Devletleri yetkilileri, tutuklulardan 70 kadarını bir İngiliz gemisiyle Malta'ya sürgün etmiştir.⁶³⁹ İtilaf Devletleri bu uygulamayı, tutuklular ve hala özgür olan İttihatçılar arasında devam eden istihbaratın kendilerine tehlike oluşturabileceğinden gerçekleştirmektedir. Fakat “bu çözümü”, kuruluş çalışmaları yürütülen Milletler Cemiyeti'nin bir antlaşmasında yer alan ‘bir milletin vatandaşlarına karşı suç işleyenlerin, o milletin askeri mahkemesinde yargılanması’ maddesine dayandırmaktadır. Fakat bu gerekçelendirmelerine karşın, alınan bu tedbirin keyfiliği açıktır. Öte yandan bu tür uygulamalar, özellikle İzmir, Edirne, Manisa'nın ve sonradan yalanlanmasına karşın Aydın'ın, Yunan ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal haberlerinin yarattığı rahatsızlığı daha da artırmaktadır. Özellikle Türk siyasetçileri, işgallerin ve bu uygulamaların tamamının ya da bir kısmının, Hristiyanlığın Türk'e yönelik eski düşmanlığı tarafından belirlendiğine inanmaktadır. Elçi, Türk siyasetçilerin bu argümanla Türk milletinin desteğini sağlamaya çalışıyor olabileceğini belirtmektedir. Fakat bu söylemin; her defasında daha fazla vahşet yaratacağı ve sonucun yine İtilaf Devletleri'nin işgalleriyle sonuçlanacağını öngörmektedir. Oysa İtilaf Devletleri'nin

⁶³⁷ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 244.

⁶³⁸ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 173, İTDB, Rapor, “Siyasi Durum Hakkında”, İstanbul, 30 Mayıs 1919.

⁶³⁹ Elçi Servert'in raporunda 70 olarak verdiği tutuklu sayısı, 67 olup; 28 Mayıs 1919 günü 55'i Malta, 12'si de Mondros Adası'na sürgün edilmiştir. 1920 yılı Kasım ayına kadar Malta'da tutuklu sayısı 144'e ulaşmıştır. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 281. Konu hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz., Bilâl N. Şimşir; **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985; Cemal Kutay, **Siyasi Mahkûmlar Adası: Malta**, İstanbul, 1963.

işgallerle asıl amaçları; Anadolu'nun zenginliklerine sahip olarak, savaş masraflarını karşılamaksa, bunu çok ileriye gitmeden de gerçekleştirebileceklerdir. Öte yandan İtilaf Devletleri, muhtemelen, sahip oldukları asker ve deniz gücüne güvenmekte; onlara göre “vatanperverliğin ışıltısının bile görülmediği ya da bir erdem sayılmadığı silahsız Türkiye’den” korkmak için hiç bir sebep görememektedirler. Oysa bu aşırı güven, İtilaf Devletleri’ne bir ayaklanma tehlikesini azımsatmaktadır. İtalyan ve özellikle Yunan işgalleri; koşulları daha da zor hale getirmekte, Rumların zulümleri/hakaretleri bu zorluğu katlamaktadır. Dolayısıyla İtilaf Devletleri’nin gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmeye devam ettikleri uygulamaları, Türklerin geçirdiği sarsıntının gittikçe dini bir karaktere bürünmesine sebep olmaktadır. Zira şimdiden İzmir’de, şehrin işgalini protestoların yanı sıra, camilerde ülkenin kurtuluşu için dualar edilmektedir. Elçi Servert, daha önceki tarihlerde kaleme aldığı raporlarında, İttihat ve Terakki mensuplarına yönelik tutuklama ve yargılama gibi uygulamaların, İtilaf Devletleri’nin dayatmaları sonucu gerçekleştirildiğini sıkça vurgulamaktadır. Söz konusu bu raporunda elçi, Osmanlı hükümetlerinin o zamana kadar bu dayatma ve baskılara boyun eğen tavrının; İzmir’in Yunan kuvvetlerince işgaline bir tepki olarak değiştiğine ve bu nedenle yargılamalara ara verildiğine işaret etmektedir. Ne var ki bu tavır kısa süreli olacak, Damat Ferit Paşa Hükümeti Haziran ayıyla birlikte tutuklama ve yargılamalara yeniden başlayacaktır.⁶⁴⁰ Raporda dikkat çeken diğer bir nokta, İtilaf Devletleri’nin tutukluları Malta’ya sürmesiyle ilgili olarak Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’ni öne sürmesidir. Oysa Milletler Cemiyeti’nin kuruluş belgesi olan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, 28 Haziran 1919 tarihinde Versailles Barış Antlaşması’nın imzasıyla birlikte kabul edilmiştir.⁶⁴¹ Cemiyet’in kuruluşuysa, antlaşmanın yürürlüğe girdiği 20 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, raporun yazıldığı tarihte, henüz Cemiyet’in kuruluş komisyon çalışmaları devam etmektedir. Şu halde, uygulamanın henüz resmiyet kazanmamış bir belge ve kuruluşa dayandırıldığı söylenebilir. Aynı şekilde, raporda, tutukluların sürgün kararını tüm

⁶⁴⁰ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve...*, s. 280.

⁶⁴¹ “The Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Germany”, *Treaty Series No:4 (1919)*, His Majesty’s Stationery Office, London, 1919 s. 9-19.

İtilaf Devletleri yetkililerine atfedildiği görülmektedir. Oysa gerçekte, Amiral Calthorpe bununla ilgili emri kendi hükümetinden ve müttefiklerinden habersiz olarak vermiştir.⁶⁴² Bu nokta, Elçi Servet'in de belirttiği üzere, sürgün kararının, tamamıyla keyfi bir uygulama olduğunu kanıtlamaktadır.

4.2.2. Yunan İşgal Kuvvetlerinin Faaliyetlerine Karşı Tepkiler

İspanyol temsilcilik raporları, İzmir'in işgaliyle birlikte, ülkenin hemen her noktasından Babiâli'ye, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri'ne ve yabancı temsilciliklere sayısız protesto telgrafının gönderildiğini aktarmaktadır. Türk halkının tepkisinin⁶⁴³ bununla sınırlı kalmadığı, gerek Yunan gerekse İtilaf Devletleri kuvvetlerinin işgallerine uğrayan bölgelerde ve yakınlarında; halkta silahlı bir direniş hareketinin canlandığı görülmektedir. 13 Haziran 1919 tarihli rapor, Yunan işgali karşısında İzmir ve civarındaki Müslüman halkın silahlı olarak dağlara çıktığını haber vermektedir.⁶⁴⁴ İşgalin ertesi günü Aydın Vilayeti'ndeki yerel halkın başlattığı göçün yoğunluğu nedeniyle, Meclis-i Vükela acil olarak toplanmıştır. Raporda, ilerlemenin imkânsızlığı karşısında işgal kuvvetlerinin bu bölgeleri boşaltmayı düşündüğü aktarılmakta; bunda Hükümet ve Türklerden gelen sayısız protestonun etkili olduğu belirtilmektedir. Son olarak, işgal edilen bölgelerin boşaltılması halinde, Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasının kolaylaşacağı öngörülmektedir.

İstanbul Temsilcisi Elçi Servet'in, 23 Haziran tarihli raporu, Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu içlerine ilerleyen işgaline karşı, hem Osmanlı Hükümeti'nin hem de Türk-Müslüman halkın tepkilerini yansıtmaktadır.⁶⁴⁵ Osmanlı Hükümeti, İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali karşısında; *Bay Venizelos'a Türk Cevabı* (*Réponse turque à Mr.Vénizélos*) adlı 14 sayfalık Fransızca bir kitapçık

⁶⁴² Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve...* , s. 281.

⁶⁴³ Selek, *a.g.e.*, s. 188-197.

⁶⁴⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 201, İTDB, Rapor, "Siyasi Durum Hakkında", İstanbul, 13 Haziran 1919.

⁶⁴⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2703, Despacho No: 206, İTDB, Rapor, "Osmanlı Hariciye Nezareti'nin İspanyol Temsilciliğine Verdiği 'Bay Venizelos'a Türk Cevabı' Adlı Kitapçık", İstanbul, 23 Haziran 1919.

yayınlayarak, yabancı temsilciliklere göndermiştir.⁶⁴⁶ Kitapçığın sonunda yer alan “Mart 1919” ibaresi; kitapçığın, Yunanistan Başbakanı’nın Paris Barış Konferansı öncesinde ve sırasında Ege ve Trakya bölgelerinin Yunanistan’a bırakılması talepleri sırasında hazırlandığını göstermektedir.⁶⁴⁷ Ne var ki kitapçık, Hariciye Nezareti tarafından yabancı temsilciliklere, Batı Anadolu’daki Yunan işgaline bir tepki olarak, Haziran ayında gönderilmiştir. Kitapçığın ilk cümlesi çarpıcılığıyla dikkat çekmektedir:

“Antik Hellas medeniyetinin ruhunun çağırılması, Anadolu’nun bazı bölgeleriyle sahilinde sürdüğü geçici egemenliği ve yerli sakinleri; on yüzyıldır Türk çoğunluğu tarafından doldurulan bu bölgelerin, günümüz Yunanistan’ı tarafından ilhakına yasal bir dayanak oluşturabiliyorsa; dünya haritasının, baştan aşağı, yeniden çizilmesi zorunlu olacaktır.”

Kitapçığın devamında; Osmanlı hükümetlerinin gayrimüslim diğer topluluklara olduğu gibi ‘Osmanlı Grek kolonisine’ de gelişmesi için izin ve kolaylık sağladığı; bu unsurlarının milli ve dini kültürlerinin korunduğu kültürel ve ekonomik gelişimlerinin önünün açıldığı savunulmaktadır. Kendilerine tanınan siyasi özgürlüğün bugünlerde tehlikeli boyutlara ulaştığı; bununla birlikte Venizelos’un demografik istatistiklerde tahrifat yaparak, ülkedeki Rum unsurların Türklerden fazla olduğu “absürt sonucuna varmakta” tereddüt etmediği belirtilmektedir. İstanbul, Trakya ve Anadolu için ayrı ayrı Türk-Müslüman ve gayrimüslim unsurların nüfus istatistikleri verilmekte; Venizelos’un hak talep ettiği eyalet ve iller için iddia ettiği sayılarla karşılaştırmalar sunulmaktadır. Bu veriler ışığında ülkedeki gayrimüslim unsurların, Türk-Müslüman nüfusun ancak %16’sını oluşturduğu sonucu çıkmaktadır. Elçi Servet, kitapçığındaki savunuların; Başbakan Venizelos’un tez ve iddialarının, Paris Konferansı üyelerine cesaret verme etkilerine karşı yöneltildiğini belirtmektedir. Elçi, gelecek barışın gerçekten adilane bir şekilde temin edilmesi hedefleniyorsa, Paris

⁶⁴⁶ Bkz., Ek 2.

⁶⁴⁷ Osmanlı basınında da İzmir’in işgalinden sonra Mayıs ayında Başbakan Venizelos’un iddia ettiği istatistikleri çürüten yazılar yayınlanmıştır. Salih Tunç, **a.g.m.**, s. 770.

Konferansı'nın, tarafların öne sürdüğü savunuların ve kanıtların gerçekliğini ayrıntılı olarak araştırması gerektiğini savunmaktadır.

Kitapçığın yanı sıra Osmanlı Hükümeti; İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerine gönderdiği bir notada; Yunan kuvvetlerinin işgal ettiği yerlerde gerçekleştirdikleri zulme dikkat çekilmektedir. Benzer iddialar, Hükümet'in İspanya İstanbul Temsilciliği'ne yönlendirdiği protesto telgraflarında da yer almaktadır. Elçi, farklı yerin işgalini aktaran farklı kaynakların da birebir aynı versiyonu yansıtmamasını oldukça önemli bulmaktadır. Buna göre işgal kuvvetlerine eşlik eden Rumlar tarafından, "tıpkı önceden ayarlanmış bir işaret gibi", ateş açılmakta, bunu öldürme, zulüm ve yağmalar takip etmektedir. Elçi Servet, Selanik Birliği'ne bağlı Fransız subaylarının hiçbirinin, çocukluklarında antik Helen tarihi çalışmalarıyla Yunanistan hakkında edindikleri olumlu düşüncüyü artık korumadıklarını belirtmektedir. Tam tersine hepsi, Fransa'da Yunanlılara karşı hatalı bir şekilde yerleşmiş olan sempatiyi yıkmak ve bu noktayı açıklığa kavuşturmak istemektedirler. İspanyol elçi, Fransız ordusundaki bu yaklaşımın şaşırtıcı olmadığını, zira Yunan komutan ve subayların, birliklerin gerçekleştirdiği yağma ve ihlallerine göz yumduklarını belirtmektedir. Yunan kuvvetlerinin işgal ettiği bölgelerdeki yerleşik Rumlar, çok daha fazla hareket özgürlüğü ve bölgeyi tanıma avantajıyla, bu tür hakaret ve suçlara katılmaktadırlar. Bu nedenle Türklerin protestolarında yansıttıkları yıkım, Yunan kuvvetlerinin, gerçekte olduğundan daha iyi savaştıkları gibi bir izlenim vermektedir. Babıâli'nin yönlendirdiği telgrafların yanı sıra, doğrudan İstanbul İspanya Temsilciliği'ne gönderilen protestolar da bulunmaktadır. Bu protestolarda İzmir'de Türk memurlarının öldürüldüğünü ve öldürülmeden önce 'yaşasın Venizelos' diye bağırmaya zorlandıkları; diğer birçok öldürme sırasında İtilaf Diplomatik ve Askeri Temsilcilerinin ve Amerikan subaylarının caddelerde atla dolaştıkları, fakat bunu engellemek için hiçbir şey yapmadıkları belirtilmektedir. Elçi Servet'in raporunda, İtilaf Devletleri'nin Batı Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından işgaline izin verilmesinde; Başbakan Venizelos'un Paris Barış Konferansı sırasında ortaya attığı iddiaların etkili olduğu ön plana çıkmaktadır. Bu iddiaların temelinde Yunanistan'ın *Megali İdea*'yı gerçekleştirmek ülküsü olduğu bir gerçektir. Öte yandan Osmanlı Hükümeti'nin yayınladığı kitapçıkla, hem bu toprakların Türklüğünü

istatistiksel bilgilerle kanıtlamaya; hem de Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim tebaaya kötü davranıldığı iddialarını çürütmeye çalıştığı söylenebilir. İspanyol elçi Servet'in Osmanlı Hükümeti'nin kitapçıktaki savunusu ve iddialarına şüpheyi yaklaşan ya da bunların doğruluğunu sorgulayan herhangi bir ifadeye yer vermediği görülmektedir. Hatta kalıcı bir barışın sağlanması için; her iki tarafın iddialarının araştırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. İspanyol diplomat böylelikle; Osmanlı Hükümeti'nin, Ermeni Sorunuyla ilgili olarak özellikle 1916 yılında sıkça yayınladığı kitapçık ve broşürler hakkında, selefi Elçi Arroyo'nun takındığı tavırdan farklı bir çizgi izlemektedir. Ne var ki kaleme aldığı raporlar ışığında, Elçi Servet'in de Ermeni Sorunu'na yaklaşımının, -Milli Mücadele'nin son zamanlarına kadar- Elçi Arroyo'yla benzerlik taşıdığı bilinmektedir. Bu halde, Elçi Servet'in Ermeni Sorunu'ndan farklı olarak, Yunanistan iddiaları karşısında tarafsız bir tutum içinde olduğu söylenebilir. Bu tutumunda, ülkenin birçok farklı yerinden Türklerin gönderdiği protesto telgraflarının etkili olduğu düşünülebilir. Zira protestolarda ortaya çıkan manzara, elçinin de belirttiği üzere, farklı kaynaklardan edindiği bilgilerle birebir örtüşmektedir. Bu nedenle elçi, Yunan işgal kuvvetlerinin yerel Türk-Müslüman halka karşı işlediği mezalime ve Rum çetelerinin bunlarla girdiği işbirliğine dair hiçbir şüphe barındırmayan ifadeler kullanmaktadır. İzmir'in işgali sırasında, Yunan askerlerinin tutukladığı kişilere 'yaşasın Venizelos' diye bağışmalarına yönelik söylentileri "şüphesiz abartıya meyilli" bulunduğunu ifade ederken; bu son raporunda, aynı ayrıntıyı tereddütsüz aktarması buna bir örnektir. Yunan işgal kuvvetleri ve komutanlarının gerçekleştirdiği eylemlerin, bu kuvvetlerle teması bulunan diğer İtilaf Devletleri kuvvetleri içinde de memnuniyetsizlikten öte bir tepki doğurmuş olması, raporda dikkat çeken bir diğer bilgidir.

Hükümet'in, yabancı temsilciliklere ve İtilaf Yüksek Komiserlerine ilettiği protesto notalarını aktaran 10 Temmuz temsilcilik raporu, Yunan işgallerinin seyri ve ülkenin durumu hakkında bilgiler sunmaktadır.⁶⁴⁸ Buna göre; Yunanların işgal ettikleri

⁶⁴⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2703, Despacho No: 226, İTDB, Rapor, "Helen İşgaliyle İlgili Hükümet Protestoları", İstanbul, 10 Temmuz 1919.

ve boşalttıkları yerlerden gönderilen; işgalcilerin vahşi ve mütecaviz hareketlerinden şikâyetçi olan, İtilaf Devletleri'ne bu duruma son vermeleri için başvuran bildiri ve telgrafların ardı kesilmemektedir. İzmir Vilayeti'nde Yunan kuvvetlerine katılan kalabalık çeteler; ülkenin zenginliklerini mahvederek, Müslüman unsurları yok etmeye çalışmaktadır. Yunan işgal kuvvetleri, Aydın'ı boşaltırken Türkleri öldürmeye girişmiş; birkaç gün sonraysa evleri yakmak için geri gelmişlerdir. Bununla birlikte, yangından kurtulan mahallelerde, kanun kaçağı Rumlardan oluşan bir çete, Müslüman nüfusa karşı kanlı bir kıyıma girişmiştir. Yine İzmir Vilayeti'nde Yunan subayların, polisin ve kırsal bölge bekçilerinin silah ve cephanelerini teslim alması nedeniyle, polis suç işleyen Rumlara karşı koyamamaktadır. Babiâli, Yüksek Komiserlere verdiği bir notada, başkentte bulunan ve çok sayıda personel ile geniş mali kaynaklara sahip bir Helen komisyonunun, bu ülkeden göçmüş olan ve hatta kalacak hiçbir yeri olmayan Rumları, Türkiye'ye yerleştirmeye çalıştığını belirtmektedir. Notaya göre, Yunan kuvvetleri, Türkleri öldürerek yok etmeye ve mallarına zarar vererek onları göçe zorlamaya çalışırken; bu tür komisyonlar Yunanlılara mali destek vererek, Türkiye'ye yerleşmelerini sağlamaktadır. Böylelikle, kısa bir süre içinde, Rumların, daha önce azınlık oldukları yerlerde Osmanlılara sayıca üstün gelmeleri amaçlanmaktadır. Elçi Servet, Osmanlı Hükümeti'nin bu tür "feryatlarının" aslının olduğunu; iddialarının, olaylarla ilgili olarak dolaşan söylentileri doğrular nitelikte olduklarını savunmaktadır. Ona göre bu iddialar ve söylentiler, Yunanistan Hükümeti'nin, çok da gizlemediği hedefini açığa çıkarmaktadır. Zira Yunanistan Hükümeti; nihai amacı uğruna Rum unsurların, ne kadar önemli olduğunu göstermek için başvurduğu yöntemleri önemsemeksizin; hızla ve hırsıyla hareket etmektedir. İspanyol elçinin 'nihai amaç' sözleriyle Yunanistan'ın *Megali İdea* hedefine; 'yöntemle' de işgal kuvvetlerinin sürdürdüğü işgal, yağma ve göçe zorlama faaliyetlerini kastettiği anlaşılmaktadır. Elçi Servet ayrıca raporunda, başka kaynaklardan doğrulayamadığı fakat gerçeklik payı olduğuna inandığı bir başka söylentiye paylaşmaktadır. Söylentiye göre Yunan ve İtalyan işgal kuvvetleri arasında ciddi bir sürtüşme yaşanmaktadır. Bu sürtüşme nedeniyle, İtalyan donanmasından iki küçük birliğin battığı, Yunan savaş gemisi *Averof*'un zarar gördüğünden söz edilmektedir. Elçi, gizlenmeye çalışılmasına rağmen yayılan bu haberin; gelecek için çok ciddi önem arz ettiğini düşünmektedir. Zira Yunanistan'ın, Türklerin nefretini

kazandıkları kadar İtalyanlar da sempati toplamaktadırlar. Bunda en büyük etken; İtalya'nın işgal içinde, İngiltere, Fransa ve ABD'ye göre ikinci planda kalması ve önemsiz rollerini sessizce oynamasıdır. İspanyol elçi, diğer devlet kuvvetlerine göre İtalyan kuvvetlerinin bu mütevazı yeri işgal etmelerinin, ulusal nitelikleri bakımından çok daha kolay bir iş olacağı görüşündedir. Çünkü İtalya Hükümeti, tüm faktörleri değerlendirerek, anlaşma ve uzlaşma politikası gütmektedir. Bu haliyle, bu yorumundan, Batı Anadolu'nun işgalinin İtalyan kuvvetlere verilmesinin Türkler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmayacağını düşünmektedir. İtalyan kuvvetlerin, yalnızca kendisine düşen görevi yerine getirmesini ve bu topraklarda Yunanlar gibi ulusal bir bağı bulunmamasını bunun nedenleri olarak saymaktadır. Yunan-İtalyan sürtüşme söylentilerinin gelecek için önem taşıdığını belirterek, elçi; ileride Batı Anadolu'nun işgali görevinin Yunanlardan alınarak İtalyan kuvvetlerine verilmesi ihtimaline işaret etmektedir.

Babıâli, Anadolu'da işgal edilen ve göç nedeniyle boşalan yerleşim yerlerindeki Yunan faaliyetlerine karşı yeni bir nota hazırlamıştır.⁶⁴⁹ 7 Ağustos'ta İtilaf Yüksek Komiserleri ve diğer yabancı temsilciliklere ilettiği notaya göre; Anadolu ve Güney Rusya'dan birçok Yunan ve Rum; Trakya'ya, İzmir vilayetine, İstanbul ve çevresine yönlendirilmektedir. Öte yandan Sinop ve Ayancık'taki Rum aileleri de *Pan-helen* komitelerin çağrısına uyarak aynı şekilde hareket etmektedirler. Yunan ajanlarının, daha önce Osmanlı ve Yunanistan devletleri arasında bir anlaşma gereği Türkiye'den göç etmiş olan Yunan ve Rumların ülkeye dönmesi için hararetli çalışmalar yürütmektedirler. Bu doğrultuda Büyükkada sakinleri; Osmanlı sahili boyunca çeşitli noktalara yönlendirilmekte, bu nedenle yerel halk tedarik ve konaklama sıkıntısı çekmektedir. 9 Ağustos tarihli Hariciye Nezareti notasıysa; hiç bir provokasyon olmadığı halde bir Yunan uçağının ateşkes antlaşmasını ihlal ettiğini; Nazilli'de Müslüman bir mahalle ve Atça ve Denizli'yi bombaladığını

⁶⁴⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 267, İTDB, Rapor, "Osmanlı Hükümeti'nin Yapay Yunan Göçü ve Bir Türk Mahalle ve İki Türk Belediyesine Yapılan Hava Bombardımanını Şikâyeti", İstanbul, 9 Ağustos 1919.

bildirmektedir.⁶⁵⁰ İspanya Temsilciliği'ne; Osmanlı Hükümeti'nin bu notalarının yanı sıra, Yunanlıların Rum tebaasının sayısını, yapay olarak fazla gösterip Türk unsurunun sayıca az kalmasını amaçladıkları yönünde benzer şikâyet ve protesto telgrafları ulaşmaktadır.

Elçi Servet'in bu süreç içinde kaleme aldığı raporlarında, protesto telgrafları ve bildirilerinin içeriğini kendi ifadeleriyle aktardığı görülmektedir. Bununla birlikte elçi, 14 Ağustos tarihli raporunda, İspanya İstanbul Temsilciliği'ne gönderilen ve Hariciye Nezareti'nin de ayrıca Temsilcilğe yönlendirdiği bir telgrafın birebir kopyasını vermektedir.⁶⁵¹ Telgraf metni şu şekildedir;

“Yunan işgalcileri Müslüman halka karşı vahşetlerini günden güne arttırmaktadır. Vahşetten kaçarak Denizli'ye gelenler; İzmir- Nazilli hattında şimdiden 54 köyün yakıldığı ve yaşayanların katledildiğini söylemektedirler. Edremit, Tire, Bayındır, Manisa, Akhisar, Kasaba etrafındaki köyleri de aynı kader beklemektedir. Bu halin devamı, Vilayetin Müslüman halkının tamamen yok olması anlamına gelmektedir. Devletin merkez yönetiminin ve İtilaf Güçleri temsilcilerinin bu zulüm karşısında yetersizliği; vatan topraklarını savunmak için, bugün felaketten uzak olanlar tarafından yürütülecek ulusal bir harekete neden olacaktır. Artarak devam eden bu felaket; taahhüt edilen ve arzulanan barış ve güvenliğin hiçbir zaman gelmeyeceğini ortaya çıkarmıştır. Hükümeti, Denizli ve çevresindeki zavallı göçmenleri kurtarması; İtilaf Devletleri temsilcilerini de Yunanlıları, İzmir'den mümkün oldukça çabuk çıkarması için harekete çağırıyoruz.”

⁶⁵⁰ Raporda “Semizelli/Semizili belediyesi” olarak yazılan bu yerin Denizli sancağı olduğu düşünülmektedir. Aydın Vilayeti ve vilayete bağlı sancakların Yunan kuvvetlerince işgali ve bölgedeki direniş faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli- 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

⁶⁵¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 274, İTDB, Rapor, “İzmir'i İşgal Eden Yunan Ordusu'nun Taşkınlıkları Hakkında Bilgi”, İstanbul, 14 Ağustos 1919.

Söz konusu telgraf, gerek içeriği gerekse üslubu bakımından oldukça dikkat çekmektedir. “Denizli’nin Telgrafı” olarak imzalanan telgrafın orijinalinin de Fransızca olduğu anlaşılmaktadır. Telgrafın Yunan işgaliyle yaşanan vahşeti protesto eden bir üsluptan ziyade; gerek Osmanlı Hükümeti’ne gerekse İtilaf Devletleri’ne uyarı mahiyetinde bir beyanname niteliği taşıdığı söylenebilir. Zira telgrafta, İtilaf Devletleri gibi Osmanlı Hükümeti’nin yaşanan olaylar karşısında yetersiz kaldığı açıkça dile getirilmektedir. Bununla birlikte, bu yetersizlik karşısında, henüz işgale uğramayan yerlerde yaşayan halkın, vatan topraklarını savunmak için ulusal bir harekete girişeceği duyurulmaktadır. Telgraf, bu vurgusuyla, İspanyol diplomatik raporları içinde, halkın ulusal direnişini birinci elden haber veren ilk belge olarak belirmektedir. Aynı vurgu, telgrafın, İzmir Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin Denizli şubesi tarafından gönderilmiş olma ihtimalini arttırmaktadır.⁶⁵² Bu ayrıntı göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Hükümeti’nin yetersizliğini vurgulayan ve göreve çağırın üslubu da açıklık kazanmaktadır. Hükümet’e karşı bu tavrına karşın telgrafın, Hariciye Nezareti tarafından İspanya İstanbul Temsilciliğine yönlendirmiş olması; telgrafı ayrıca ilginç kılmaktadır.

4.2.3. Milli Mücadele Hareketi ve İstanbul Hükümetleri

1919 yılına ait İspanyol diplomatik belgelerinde, bugün Milli Mücadele Hareketi’nin yapı taşlarından olduğunu bildiğimiz Mustafa Kemal Paşa’nın 28-29 Mayıs 1919 tarihi Havza Genelgesi ve 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi ile ilgili bilgilere rastlanmamaktadır.⁶⁵³ Mustafa Kemal Paşa liderliğinde milli bir direniş

⁶⁵² Telgrafta yer alan 54 köyün Yunan işgalinin nedeniyle yok olması ve göç edenlerin zor durumda oldukları gibi bilgiler; Temmuz ve Ağustos aylarında II. Ordu Müfettişliği ve Denizli Mutasarrıflığı tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen raporlarda da tekrarlanmaktadır. Turan, **Yunan Mezalimi**, s. 162. Turan, **Yunan Mezalimi**, s. 266-267; Dursun Gök, **Mersin’li Cemal Paşa’nın Askeri Faaliyetleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986, s. 31.

⁶⁵³ Mustafa Kemal Paşa’nın valilik ve mutasarrıflıklara ve ordu komutanlıklarına gönderdiği Havza Genelgesi’nde Yunan işgalinin protesto edilmesi için ülkede mitingler düzenlenmesi ve halkın işgaller hakkında bilgilendirmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele’nin diğer komutanlarının imzaladığı Amasya Tamimi ise vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklalinin tehlikede olduğunu; milletin istiklalini yine milletin azim ve kararlılığının kurtaracağını belirtmektedir. Bu haliyle Amasya

yapılanmasına işaret eden ilk diplomatik rapor, 13 Temmuz 1919 tarihlidir. Raporun; İspanya Bakanlığı'na, İstanbul Temsilciliği'nden değil, fakat Atina Temsilciliği'nden gönderilmiş olması ilgi çekicidir. Bu durum, raporun aslında, Atina'da yayınlanan bir gazete haberini aktarmasıyla anlam kazanmaktadır. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'de haberleşme ve basın üzerindeki kontrolü göz önüne alındığında; Anadolu'da kendilerine karşı bir hareketin yükseldiği bilgisini, Osmanlı kamuoyundan -doğal olarak- gizlemiş oldukları söylenebilir. Özellikle tüm ülkede Türk-Müslüman halkın Yunan işgallerine karşı yoğun tepki gösterdiği bir ortamda, böyle bir hareketin, taraftar toplamadan önce sonlandırılması amaçlanmış olmalıdır.

Atina Temsilciliği'nin söz konusu raporunda yalnızca, Selanik merkezli ve Fransızca yayınlanan *Le Progrès* adlı gazetenin 13 Temmuz 1919 tarihli sayısından üç haber kupürü ek olarak verilmekte; haberlere dair hiçbir açıklama ya da yorum yapılmamaktadır.⁶⁵⁴ Bu haberlerden, Yunan yetkililerinin bildirimlerine dayandırıldığı belirtilen, “Anadolu’daki Durum” başlıklı olanında; Türkiye’nin Yunan kuvvetlerinin işgaline karşı silahlı direniş yaparak, ateşkes koşullarını ihlal ettiği yazmaktadır. Haberde; düzensiz Türk direniş gruplarının, Yunan bölgesinde, halkın huzurunu kaçırdığı; Yunan Orduları Başkumandanı Paraskevopoulos’un İzmir’e doğru yola çıktığı belirtilmektedir, “Anadolu’da Türk Direnişi” başlığı altında yer alan haberinde; “güvenilir kaynaklara göre”, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yaptığı çalışmalar sonucunda, Türk direniş grupları oluşturulduğunun kanıtlandığı yazmaktadır. “Milli Direniş” ordularının üç ordudan oluştuğu; Trabzon-Kastamonu-Sivas ordularının Mustafa Kemal Paşa komutasında olup, Binbaşı Küçük Cemal’in bu ordunun Kurmay Başkanı olduğu belirtilmektedir. İkinci ordu, İzmir’le birlikte Konya ve Ankara vilayetlerinde bulunmakta ve General Nureddin Paşa tarafından idare edilmektedir. Aydın’ın güneyinde bulunan üçüncü orduysa General Akit (Akif?) Paşa tarafından

Tamimi, milli egemenlik hedefi için uygulanacak yöntemi belirlemektedir. Tamimde ayrıca, Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanmasını öngörülmektedir. Atatürk, **Nutuk**, C. I, MEB Basımevi, İstanbul, 1970, s. 22-23, 30-31; Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesikalar, MEB Basımevi, İstanbul, 1969, s. 915- 916.

⁶⁵⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 77, Atina Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “Anadolu’daki Durum Hakkında Gazete Kupürleri”, Atina, 13 Temmuz 1919.

komuta edilmektedir. Gazetenin “Bir Türk Cumhuriyeti” başlıklı haberinin; 12 Temmuz tarihli İstanbul menşeli bir haber kaynağına ya da ajansına dayandırıldığı görülmektedir. Bu haberde, Mustafa Kemal Paşa’nın genel karargâhını kurduğu Samsun’da, cumhuriyet ilan ettiği ve bu duyurunun geçen hafta Erzurum’da topladığı Türk Ulusal Meclisi’nde alınan bir karar sonucu olabileceği yazmaktadır.

Haberlerde yer alan ayrıntıların tarih, yer ve bilgi bakımından hatalar barındırdıkları görülmektedir. Düzenli bir ordunun oluşturulmadığı ve yerel Kuvayı Milliye örgütlenmelerinin henüz yeni yeni oluşturulduğu bu tarihlerde; üç ordudan söz edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa’nın, o tarihlerde cumhuriyeti ilan etmesi söz konusu olmadığı gibi, geçen hafta toplandığı belirtilen Millet Meclisi henüz açılmamıştır. Erzurum Kongresi’nin toplanmasınaysa 10 günden fazla bir zaman bulunmaktadır. Haberlerin bahsettiği ulusal meclisin, Amasya Tamimi’nde Sivas’ta toplanacağı belirtilen ulusal kongre olduğu; cumhuriyetin ilanına yönelik ifadelerinse, yine genelgede yer alan milli egemenlik ve bağımsızlık vurgusundan bir çıkarsama olduğu düşünülebilir. Benzer bir şekilde, haberlerde görevleriyle ilgili hatalara rağmen; Mersinli Küçük Cemal ve Nureddin Paşalar, milli mücadele kadrolarından olup; işgal kuvvetlerine karşı Türk halkını teşkilâtlandırarak, direniş komitelerinin kurulmasına önderlik etmektedirler.⁶⁵⁵ Bu noktadan hareketle, Atina’da yayın yapan bir gazetenin, ayrıntılarda isabetsiz de olsa, genel çerçevede doğruluk payı taşıyan bu bilgileri yayınlayabilmesi ancak; İtilaf Devletleri’nin ve yabancı basının, Anadolu’daki milli direniş örgütlenmesini ve liderlerini yakından takip etmesiyle açıklanabilir. Hatta haberlerdeki yansımalarından yola çıkarak, bu örgütlenmenin, direnişle sınırlı kalmayarak ve yeni bir devlet rejimine doğru ilerleyebileceğinden

⁶⁵⁵ Yıldırım Kıtâat Müfettişi ve ikinci Ordu Kumandanı Cemal Paşa; Antalya, Burdur ve Konya çevresinde işgal kuvvetlerine karşı Türk milletini teşkilâtlandırmak için harekete geçmiş; müfettişlik bölgesindeki vilâyetlere emirler göndererek mitingler ve protestolar yapılmasını istemiştir. İzmir’in işgalinden kısa bir süre öncesine kadar Aydın Valisi ve Aydın Bölge Komutanı olan Nureddin Paşa da İzmir Müdafaa-i Hukukî Osmaniye Cemiyeti’ni destekleyerek bir direniş komitesi kurulmasını sağlamıştır. Dursun Gök, “Mersinli Cemal Paşa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII, S.34, Ankara, 1996, s.125-148; Mesut Çapa, “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 21, Ankara, 1991, s. 553-566.

şüphe ettikleri de söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleriyle ilgili benzer haberlerin Temmuz ayında İngiliz basınında da yer aldığı görülmektedir.⁶⁵⁶

İstanbul İspanya Temsilciliği'nin Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'da onun liderliğinde bir milli direniş örgütlenmesinden bahseden ilk raporu, 9 Ağustos 1919 tarihlidir.⁶⁵⁷ Raporda, Osmanlı Hükümeti'nin vilayet yöneticilerine gönderdiği genelgelerde, ulusal çıkarlar için; halkın “her türlü ulusal yapılanmalara” verdiği desteğe son verilmesi yönünde talimat verdiği aktarılmaktadır. Bu genelgelerin birinde, “vatanperver duygularla hareket etmelerine ve çarpık niyetleri olmamasına rağmen bu kişilerin, ulusal çıkar ve salahiyeti tehlikeye atacak faaliyette bulundukları ve pişmanlığın geç ve etkisiz olacağı” belirtilmektedir. Elçi Servet, devamlı aynı noktaya vurgu yapan genelgelerin; Hükümet'in asıl kaygısını ortaya çıkardığını ve genel tanımlamalar barındırmalarına karşın “Mustafa Kemal Paşa ve birkaç elebaşına” yönelik gönderildiğini yazmaktadır. Elçi; Mustafa Kemal Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale'nin savunucusu olarak ön plana çıktığını; o ve çevresindeki kişilerin, ülkeyi, başta Yunan olmak üzere, yabancı işgalinden kurtarmak amacıyla, gerilla savaşı denilebilecek bir savaş hazırlığında olduğunu aktarmaktadır.

İspanyol diplomat, Osmanlı Hükümeti'nin bu genelgeleri; İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Milne'nin talimatıyla gönderdiğinden şüphelenmektedir. Osmanlı Hükümeti, tam da bu nedenle elindeki son gücü kaybetmiş bulunmaktadır. Zira genelgenin yayınlanmasında İtilaf Devletleri'nin bir dayatmasının söz konusu olması; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının halka sundukları bilgi ve gerekçeleri haklı çıkarmaktadır. Osmanlı halkı nezdinde Hükümet, “toprak bütünlüğü için çok savaş veren bir hükümet gibi görünmemekte ve görünemeyecektir.” Elçi, bu nedenle Hükümet'in talimatlarına uyulmasına ya da direniş gruplarının ortadan kaybolacağına ihtimal vermemektedir. Elçi, raporunu yazdığı sırada; yayınlanan bir İrade-i Seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın rütbesinin düşürüldüğü ve nişanlarının

⁶⁵⁶ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve...*, s. 323-324.

⁶⁵⁷ AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 266, İTDB, Rapor, “Hükümetin Türk Gruplarının ve Sempatizanlarının Faaliyetlerini Durdurması İçin Genelgesi”, İstanbul, 9 Ağustos 1919.

alındığı haberini almıştır. Paşa'nın ülke içinde birçok taraftarı bulunduğu göz önüne alındığında, bu önlemin Osmanlı Hükümeti için ters bir etkisi olacağını ileri sürmektedir. Raporda aktarılan gelişmelerin, 9. Ordu Kıttaat Müfettişi göreviyle Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın⁶⁵⁸; Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri nezdinde giriştiği faaliyetler nedeniyle İstanbul'a geri çağrılmasını izleyen süreci yansıttığı anlaşılmaktadır. Geri dön emrine uymayan Mustafa Kemal Paşa; 23 Haziran günü Meclis-i Vükela tarafından "halkı, hükümete karşı kışkırtmaya kalkıştığı saptandığı için" görevinden azledilmiştir. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, aynı gün valiliklere, raporda bahsi geçen genelgeyi göndermiştir.⁶⁵⁹ İspanyol diplomat, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yükselen milli direniş örgütlenmesini; Osmanlı Hükümeti'nin örgütlenmeyle temasları bağlamında ele almaktadır. Bunu izleyen raporların da aynı çizgiyi devam ettirmekte; Milli Mücadele'yi İstanbul-Anadolu ayrımıyla takip etmektedir. Bu durum Temsilciliğin; Milli Mücadele ile ilgili haber ve izlenimlerini, Osmanlı siyasi çevreleri ve İtilaf Devletleri diplomatik ve askeri yetkililerinden edinmesiyle açıklanabilir.

Elçi Servet, başkentte yaşanan hükümet değişikliğini ve "milliyetçi-ulusalcı hareket" hakkında edindiği bilgileri sunmaktadır.⁶⁶⁰ Ona göre, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası; mevcut durumun toprak bütünlüğünün korunmasından çok uzak olduğunu gören "milliyetçilerin" baskısıyla gerçekleşmiştir. Milliyetçiler, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na çağırılacağını öngörerek; Türkiye'nin iddia ve taleplerinin konferansta, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden başka bir Hükümet tarafından savunulmasını istemektedirler. Milliyetçilerin bu baskıları ve hatta "suikast tehditleri" karşısında; Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Elçi -aldığı haberlere göre- yeni kurulan hükümetin, "ulusalcıları" memnun etmekten uzak olduğunu

⁶⁵⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 252-256. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi hakkında geniş bilgi için bkz., Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, 1987, s. 125 vd.; Selek, **a.g.e.**, s. 207-216.

⁶⁵⁹ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 323-324. Selek eserinde, Dâhiliye Nezareti'nin genelgesinin, 28 Haziran tarihli olduğunu yazmaktadır. Selek, **a.g.e.**, s. 264.

⁶⁶⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 328, İTDB, Rapor, "Bakanlık Krizi ve Ulusal Hareket", İstanbul, 2 Ekim 1919.

aktarmaktadır. Uulusal hareket; İzmit merkezinde Rauf Bey, Ankara’da Fuat Paşa ve Konya’da Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmektedir. Bu üç lider, milliyetçi hareketin birçok “unsurların” çeşitli bahanelerle İstanbul’dan uzaklaşarak, Anadolu’nun içlerine çekilmelerini sağlamışlardır. Bu unsurların hepsi değilse de birçoğu Anadolu’ya; Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından, bizzat milliyetçilerin faaliyetlerini sonlandırmak üzere gönderilmiştir. Ulusal hareketin merkezi; Sivas’ta yapılan bir kongreyle düzenlenmiş; bu kongreye katılan temsilciler de, ikincil merkezlerde yapılan kongrelerde seçilmişlerdir. Haberlere göre, ulusal hareketin oluşturduğu, savunma cuntaları; Sivas’ta ya da İtilaf ordularının darbesinden uzak bir noktada kurulan merkez cuntaya bağlı olarak faaliyet gösterecektir. Öte yandan ulusal hareketin, hiçbir anti-Hristiyan niteliği ya da söylemi bulunmamaktadır. Elçi Servet, Türklerin çoğunda vatanperver duyguların henüz canlanmadığını; bu nedenle ulusal hareketin maddi ve personel ihtiyaçlarını, İttihat ve Terakki kadrolardan sağladıklarını yazmaktadır. Bununla birlikte Türkler, Padişahlarının Fransa ve İngiltere Yüksek Komiserleri tarafından İstanbul’da rehin alındığına inanmaktadırlar. Raporunda aktarılan bu bilgilerde; cunta olarak ifade edilen yapılanmaların Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri; merkez cuntaninsa Heyet-i Temsiliye olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle raporun, Heyet-i Temsiliye’nin Sivas Kongresi’yle ulusal bir nitelik kazandığını ve bu kongreye katılan delegelerin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içinden seçildiklerini doğru bir şekilde aktardığı söylenebilir. İstanbul’dan Anadolu’ya geçen ve Mustafa Kemal Paşa yanında Milli Mücadele’ye katılan siyasi ve askeri kişiler için “unsurlar” ifadesini kullandığı görülmektedir. Oysa Elçi Servet, bir önceki raporunda aynı kişilerden “elebaşları” olarak söz etmektedir. Daha önceki raporunda Osmanlı Hükümeti’nin gönderdiği genelgelerle valilikleri bu kişilere karşı uyardığı göz önünde alındığında; elçi bu ifadeyi Osmanlı Hükümeti perspektifini yansıtmak için kullanmış olabilir. Bununla birlikte, elçinin son raporunda kullandığı üslup, Milli Mücadele kadrolarına daha olumlu yaklaşıma başladığını göstermektedir. Zira ulusal hareketin Karadeniz’deki bir gemiden 35 milyon ruble çaldıklarına dair söylentilere inanmadığını; ulusal hareketin insancıl amacının, Avrupa kamuoyunun sempatisini kazanacağını belirtmesi, elçinin, bu yaklaşımı kanıtlar niteliktedir.

Elçi Servert 6 Ekim 1919 tarihli raporunda, Sivas Kongresi'nden gönderilip, İstanbul Temsilciliği'ne birkaç gün önce ulaşan, Türkçe yazılmış bir bildiriye değerlendirmektedir.⁶⁶¹ Bildiri; istifa eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı "ulusal birliği bozmak amacıyla Anayasa'nın emrettiği seçimlerin yapılmasını engellemek; Padişah ve halk arasındaki bağı koparmakla" suçlamaktadır. Bildiri ayrıca; "Anadolu ve Rumeli Delegationları Genel Kongresi'nin", halkın huzurunu bozacak herhangi bir olaya sebebiyet vermeyeceğini garanti etmektedir. Kongre; barışçıl bir yol izlemek amacıyla olduğunu; 'tüm dünyaya adalet sözü veren' Büyük Devletler'in, bu hususta kendilerine vereceği destekten emin olduğunu açıklamaktadır. Elçi Servert, bildiriyle ilgili olarak; "mevcut koşulların, Türk kamuoyunu, Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik planları hakkında uyandırdığı" yorumunda bulunmaktadır. Çekingenliklerinden sıyrılan Türkler; artık İmparatorluğun bütünlüğünden ve İtilaf kuvvetlerinin geri çekilmesinden daha azıyla memnun olmayacaktır. Bugün Türkler, nazırların kısa vadeli politikalarının, durumda hiçbir değişiklik yaratmadığını görerek, taleplerini kendileri ifade etmektedirler. İspanyol elçi raporunun devamında, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne ulaşan bilgilere göre, Sivas Kongresi'nin aldığı kararları aktarmaktadır.⁶⁶² Raporda, Sivas Kongresi'nin, aldığı kararları Padişah'a gönderdiği belirtilmektedir. Buna göre Heyet-i Temsiliye; Padişah'ı, Halife olarak tanımaktadır. Heyet, Padişah'tan bir an önce Meclis-i Mebusan'ı toplanmasını; vatanperver kişilerden

⁶⁶¹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 332, İTDB, Rapor, "Kriz ve Anadolu'da Ayaklanmalar", İstanbul, 6 Ekim 1919.

⁶⁶² Elçi Servert'in raporunda geçen maddeler şöyledir; "1- İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak ("Ermenistan' ya da onu oluşturan herhangi bir devlete veyahut İtilaf Devletleri'ne bir parselini dahi teslim etmemek"),

2-İtilaflarca işgal edilen toprakların boşaltılmasını sağlamak,

3-İstanbul(Damat Ferit Paşa) Hükümeti'ni tanımamak ve hükümetin düşmesini sağlamak

4-İstanbul Hükümeti'ne vergi ödemeyi reddetmek,

5-Her yerde Türk bankaları kurulmasını sağlamak ve halkı, yabancı bankalardaki hesapları çekmeye zorlamak, Erzurum'da Türk lirası modelinde para basmak,

6-25 yaşına kadar olan Türk erkekleri askere çağırarak düzenli orduyu etkin kılmak,

7-Kürk birlikler kurmak üzere Adcayi (?) Paşa'nın ve Kürt aşiretlerinin silahlanmasını sağlamak,

8-Hükümeti tanımadıklarını göstermek amacıyla İstanbul'la tüm telgraf iletişimini kesmek

9- Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu hükümetin, halkın ve Müslümanların hükümeti olduğunu duyurmak,

10- Azerbaycan Hükümeti'yle Kafkasya'daki hareketleri koordine etmek,

11- Ülkenin gerçek vaziyetini açıklayarak Padişah'a en samimi bağlılıklarını sunmak ve İstanbul Hükümetini değiştirmesi için yalvarmak."

oluşan bir kabine kurmasını istemektedir. Bu kararları imzalayanlar, vatanın bölünmesine yönelik her girişime karşı hayatları pahasına savaşılmaya yemin ettiklerini; İtilaf Devletleri'nce işgal edilen toprakların yeniden kazanılması için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını belirtmektedirler. Elçi ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin, bu kararları kabul etmemesi halinde Padişah'tan ayrılacaklarını ve bağımsız bir devlet kuracağını belirttiğini yazmaktadır. Elçi, şimdiden bir cumhuriyetten bahsedilmesinin dikkat çekici olduğu görüşündedir. Raporda verilen kongre kararları ve bildiri içeriklerinin, gerçeği yansıtmadıkları görülmektedir. Öncelikle raporda yer alan kararlar, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar değildir.⁶⁶³ İkinci olarak, gerçekte Sivas Kongresi Umum Heyeti'nin, Padişah'a gönderdiği bildirinin Saray'a ulaşması, Hükümet tarafından engellenmiştir.⁶⁶⁴ Dahası, genel olarak Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamalar içerdiği bilinmekte birlikte, bu bildirinin metni yayınlanmamıştır.⁶⁶⁵ Sivas Kongresi'nin beyannamesinde, saltanat ve halifeliğe bağlılığın ifade edildiği göz önüne alındığında, Umum Heyeti'nin kongre kararlarının tanınmaması durumunda, yeni bir devlet kurmakla tehdidinin pek olası olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri yetkililerinin İspanya Temsilciliği ile paylaştığı bu bilgilerin, daha çok Heyet-i Temsiliye'nin muhtemel eylem planlarıyla ilgili kendilerine gelen istihbaratlar olduğu düşünülebilir. Elçi Servet raporunun devamında Sivas Kongresi'yle yaşanan bu gelişmelerin, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, seçimleri başlatacağını bildirmesine sebep olduğunu yazmaktadır. Daha önceki hükümette olup, yeni kabinede de yer alan nazırların birçoğu, bugün, Damat Ferit Paşa'yı diktatör olarak adlandırmakta; Paşa'nın birçok işi kendi çıkarına yaptığını söylemektedirler. Öte yandan Ali Rıza Paşa Hükümeti de, “şüphesiz” Anadolu'daki ayaklanmaların bitmesini, en azından tehdit boyutuna ulaşmamasını istemektedir. İtilaf Devletleri ise; ulusal hareketin, tümüyle

⁶⁶³ Kongrede alınan kararlar için bkz., Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesikalar, s. 1063-1065. Sivas Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi II, Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008; Selek, **a.g.e.**, s. 282-292.

⁶⁶⁴ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 504-505; Haluk Selvi, “Sivas Kongresi ve Damat Ferit Hükümeti'nin İstifası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVIII, S. 54, Kasım 2002, s. 849-873.

⁶⁶⁵ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, s. 638, dipnot no: 326.

milli emeller değil, fakat kişisel çıkarlarla oluştuğunu ve ileride bu kişiler arasında ayrılık oluşabileceğini düşünmektedir. Elçi böyle bir durumda ülkenin bölüştürülmesini kolaylaştıracağından, İtilaf Devletleri yetkililerinin bu ayaklanmalara tümünden karşı olmadıkları görüşündedir.

İstanbul basını; “Anadolu ve Rumeli Umumi Dernekleri” adına Mustafa Kemal Paşa, kabinenin kuruluşunun ardından Sadrazam Ali Rıza Paşa’dan bazı taleplerde bulunduğunu yazmıştır.⁶⁶⁶ Buna göre Mustafa Kemal Paşa; “Hükümet’in; Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarına saygı duymasını, Meclis-i Mebusan toplanmadan önce ülkenin geleceğini etkileyecek kararlar almamasını ve barış konferansına gönderilecek delegelerin, ulusun kaderinin teslim edilebileceği vatanperver kişilerden seçilmesini” istemiştir. Ali Rıza Paşa’nın bu talepleri kabul ederek, Meclis-i Mebusan seçimleri yapacağını, böylelikle Hükümet’in barış konferansında halkın isteklerini ve ulusal çıkarları tam olarak temsil edeceğini duyurması, “milliyetçiler” arasında ümit doğurmuştur. Öte yandan Fransa Hükümeti; yeni Sadrazam ve Hariciye Nazırı’nı iyi karşılamış, fakat Mustafa Kemal Paşa ile ilişkili olduğu söylenen Cemal Paşa’nın Harbiye Nezareti’ne, gelmesi memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa Padişah’a bağlılığını ifade etmiş, Padişah da bunu bir telgrafla kabul etmiştir.⁶⁶⁷ Bu nedenle Elçi Servet, Cemal Paşa ya da Mustafa Kemal Paşa’nın Fransa için bir sorun teşkil etmeyeceğini düşünmektedir.

Bu süreye kadar olan İspanyol diplomatik belgelerinde; İtilaf Devletleri’nin Milli Mücadele hareketine karşı tavrı, net olarak belirmemektedir. Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişliği sırasında İstanbul’a geri çağırılışı; görevinden

⁶⁶⁶ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 341, İTDB, Rapor, “Hükümet ve Milliyetçilik”, İstanbul, 11 Ekim 1919.

⁶⁶⁷ Nutuk’ta Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa’nın, 7 Ekim 1919 tarihinde, Damat Ferit Hükümeti’nin düşürülmesi nedeniyle Padişah Vahdeddin’e teşekkür eden ve bağlılığını ifade eden bir telgrafi gönderdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte; Padişah’ın bu bildiriye yanıt verdiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Atatürk, **Nutuk**, C. I, s. 217-218; Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesikalar, s. 1076-1077.

azledilmesi ve ordudan ihraç edilerek rütbelerinin geri alınması gibi gelişmeler; Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Padişah'ın eylemleri olarak belirlemektedir. Yalnızca Hükümet'in, ulusal yapılanmalara destek vermemesine yönelik genelgelerinde, İtilaf Devletleri yetkililerinin muhtemel talep ve baskısına işaret edilmektedir. Bununla birlikte raporlar, Milli Mücadele hareketi içinde Anadolu'da işgallere karşı ayaklanma hareketlerinin; İtilaf Devletleri'nin işgallerini sürdürme ve ülkeyi parçalama planlarına hizmet ettiği gibi bir izlenim yaratmaktadır. Öte yandan 24 Ekim 1919 tarihli İstanbul Temsilciliği raporu; İtilaf Devletleri'nin Milli Mücadele hareketlerinden rahatsız olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁸ Zira İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, Babiâli'ye verdiği bir nota ile Anadolu'daki milliyetçi hareketlerin dağıtılmasını istemiş; bu hareketlerin ateşkesin ihlali anlamına geldiği yönünde tehdit etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Padişah, Veliaht Şehzade ve nazırların imzasını taşıyan bir mektupla; Mustafa Kemal Paşa'dan bu oluşumların - görüntüde de olsa- ortadan kaybolmaları istenmiş; Bahriye Nazırı Salih Paşa bu mektubu ulaştırmak üzere yola çıkmıştır. Elçi Servet, bu gelişmeyle ilgili olarak; verilen notaya karşın, İngiltere'nin Milli Mücadele hareketinden faydalanabileceği görüşünü ortaya koymaktadır. Buna göre, “Müslümanların uyşukluklarından sıyrılması”; Milli Mücadele hareketi doğudaki Müslüman kolonilerine sıçramadıkça, İngiltere'yi rahatsız etmemelidir. Hatta Milli Mücadele; düşmanca bir hareket olmadığı için Avrupa kamuoyunun sempatisini kazanacaktır. Öte yandan İngiliz donanması karşısında, Boğazların işgalini engelleyebilecek bir durumda da değildir. Şu halde İngiltere; sahip olduğu kaynak, insan gücü ve anapara sayesinde Türkiye'ye yardım edebilecek tek ülke olarak belirecektir. Avrupa kamuoyu da Milli Mücadele'ye duyduğu sempatiyle İngiltere'nin Türkiye manda ve himayesini destekleyecektir. İspanyol Elçi Servet'in ortaya koyduğu bu görüşün; oldukça karmaşık bir şekilde kurgulanmış politikalar ve ihtimaller silsilesi olduğu söylenebilir. Elçinin görüşünü; Milli Mücadele'nin düşmanca olmayan, yani haklı bir dava güderek Avrupa kamuoyunun desteğini alacağı; öte yandan davasında başarısızlığa uğrayacağı temelinde kurduğu

⁶⁶⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 356, İTDB, Rapor, “Siyasi Durum Hakkında”, İstanbul, 24 Ekim 1919.

görülmektedir. Yine aynı şekilde, bu görüşte İngiltere; Milli Mücadele'nin savaş verdiği, fakat eninde sonunda yine Türkiye'ye "yardım edebilecek tek ülke olarak" belirlemektedir. Şu haliyle İspanyol diplomatın, Milli Mücadele'nin yeterli askeri gücünün bulunmaması nedeniyle, İtilaf Devletleri'ne karşı girdiği savaşımı, -hatta yalnızca İngiltere'ye bile- kazanabileceğine ihtimal vermediği anlaşılmaktadır.

Elçi Servet raporunun devamında, Babıâli ve Milli Mücadele arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Bahriye Nazırı'nın seyahatini; "en geniş anlamıyla Hükümet ve milliyetçi grup arasında bir 'dirsek temasını' göstermektedir. Salih Paşa'nın henüz seyahatinden dönmemesini ise, görevinin başarısızlığa uğramasına ya da Paşa'nın Doğu illerini teftişe çıkmasına bağlamaktadır. Aynı sıralarda, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kabinede Harbiye Nazırı olarak görev alması konuşulmaktadır. İspanyol elçi, ulusal hareket liderlerinin; Padişah'a sayısız defa yineledikleri bağlılık yeminlerine rağmen ileride, başkaldırı ve itaatsizlik göstermek için birçok gerekçe bulacaklarına inanmaktadır. Bu nedenle Padişah gerçekte, "lideri", yani Mustafa Kemal Paşa'yı, durdurmak istiyorsa, onu Harbiye Nazırı olarak atayacaktır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın gayesi, kısa zamanda yüksek mevkilere gelmekten çok daha ulvi bir şekilde, gerçekten ülkenin kurtuluşuysa, bu durumda; Padişah'ın, sonuç vermeyecek yöntemler arayışında olduğu ortaya çıkacaktır. Bu arada Erzurum ve Sivas kongrelerinin bir an önce seçim yapılması kararını kabul eden Hükümet; iyi niyetini göstermek için seçim hazırlıklarına girişmiş; fakat bunun yapılabilirliğini hesaba katmamıştır. Çünkü özellikle Yunan işgal altındaki yerlerde, gayrimüslim unsurlar seçime katılmayı reddetmektedir. Elçiye göre, ulusal hareketin, seçimlere gidilmesi konusunu Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmesi; aslında Hükümet'in yenilgisini göstermektedir. "Erzurum ve Sivas kongreleri, isyankâr bir hareketten doğmasına rağmen", fiiliyatta Meclis-i Mebusan'ın yerini alarak, ülkeyi en çok ilgilendiren konularda kararlar vermektedir. Bu nedenle seçimler, Anadolu'daki ayaklanmayı meşrulaştıran bir yöntem olacaktır. Anadolu, dini duygular için Padişaha bağlılık, sadakat ve saygı gösterilerinde bulunsa da, elindeki bu gücü ve iktidarı Meclis-i Mebusan'a bırakmayacaktır. Son olarak elçi, bir röportajda ulusal hareket ve İttihat ve Terakki bağlantısıyla ilgili bir soruya cevaben Mustafa Kemal Paşa'nın "milli hareketin İttihat ve Terakki Partisi ile bağlantılı olduğunu düşünmek, tüm

Türkiye'nin İttihatçı olduğunu iddia etmek anlamına gelir” sözlerine yer vermektedir. Raporda, Milli Mücadele'nin Saray ve Babıâli ile ilişkilerine yönelik yorumlar ön plana çıkmaktadır. Milli Mücadele liderlerinin saltanata ve hilafete bağlılık yeminleri ciddiye alınmamakta ya da gelecekte bu bağlılıktan kopabileceklerine inanılmaktadır. Hatta Padişah Vahdettin'in de bunu öngörmüş olabileceği düşünülmektedir. Elçi bu nedenle Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa'yı, nazırlık mevkiiyle durdurmayı planlayabileceğini; Mustafa Kemal Paşa'nın asıl gayesine göre -vatanın kurtuluşu ya da hızla yükselme- bu planının başarılı olabileceğini ya da tam tersine Padişah'ın asıl politikasını ortaya çıkaracağını savunmaktadır. Elçinin, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını Milli Mücadele'nin talep etmesine rağmen; Anadolu'nun, elindeki gücü korumaya devam edeceğine dair yorumu ayrıca ilgi çekicidir. Bu yorumunda, hâlihazırda bir meclis gibi hareket eden ve Hükümet'e söz geçiren Milli Mücadele'nin; egemenlik vasıflarını barındırdığı yönünde bir tespit hissedilmektedir. Özellikle ‘ulusal hareket’ ya da ‘milliyetçiler’ yerine, ‘Anadolu’ kelimesinin kullanıldığı göz önüne alındığında, bu yorum; ‘egemenliğin millet tarafından ele alındığına’ yönelik bir atıf olarak belirmektedir.

Elçi Servet, 31 Ekim tarihli raporunda, daha önce dirsek teması olarak yorumladığı Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin, bir uzlaşma ile sonuçlandığını bildirmektedir.⁶⁶⁹ Salih Paşa, ulusal örgütün koşullarını içeren iki yazışmayı Sadrazam'a iletmış; -yerine getirilip getirilmeyeceği belli olmasa da- koşulların büyük bir çoğunluğu, Padişah, Sadrazam ve Meclis-i Vükela tarafından kabul edilmiştir. Elçi, “ulusal örgütün” ilk baştaki amacının, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin acizliğini kanıtlamak olduğunu; yerine gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin verdiği sözlerden başlarda tatmin olmuş görüldüğünü yazmaktadır. Bu gelişmeler yaşanırken, İtilaf Devletleri yetkilileri; ulusal örgütten korktuklarını ispat eden bir tutum takınmışlardır. İstanbul basınının; Anadolu halkının ulusal örgütten dolayı zarar gördüğü, Mustafa Kemal Paşa'nın

⁶⁶⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 363, İTDB, Rapor, “Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Sadrazam Arasında Anadolu'daki Ulusal Örgüt Hakkında Yazışmalar”, İstanbul, 31 Ekim 1919.

ulusal çıkarların aksine ve ülkeyi barış konferansında zor durumda bırakacak şekilde hareket ettiği yönünde haber ve yazılar yayınlamasını sağlamaktadır. Elçi Servet, ulusal örgütün bu tür aşırılıklardan kaçındığını; fakat her ayaklanmada olağan olduğu üzere, bazı bölgelerde ulusal örgüt karşıtlığının görüldüğünü bildirmektedir. Raporda bahsi geçen ve Osmanlı Hükümeti- Heyet-i Temsiliye arasındaki temasın; Amasya Görüşmeleri olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷⁰ Bu haliyle Amasya Görüşmeleri ve kabul edilen kararlar; Anadolu Milli Mücadele hareketinin Osmanlı Hükümeti üzerindeki gücünü temsil etmektedir. Fakat İspanyol diplomatın bu noktayı vurgulayan herhangi bir yorumda bulunmadığı ya da Amasya Görüşmeleri sonunda uzlaşılan kararlar hakkında bir bilgi vermediği görülmektedir.

Bu arada Sadrazam Ali Rıza Paşa, Paris Barış Konferansı'na telgraf çekerek, barış koşullarıyla ilgili görüşmek üzere bir kere daha çağrılmayı talep etmiştir.⁶⁷¹ Diğer yandan da Hükümet, seçimler için hazırlık çalışmalarına devam etmektedir. Hariciye Nazırı; Anadolu'ya gönderilen komisyonların, seçimlerde oy vereceklerin tespitiyle görevli olduklarını açıklamıştır. Fakat İstanbul Temsilcisi; Hükümet'in oluşturulan komisyonların Anadolu'ya gönderilişindeki asıl amacının, ulusal örgütlenmeyle temasını yitirmemek olduğunu savunmaktadır. Böylelikle Hükümet, kendisinin vatanperver emellerle hareket ettiğini göstererek, ulusal örgütün kendisine karşı ayaklanmasını engellemeye çalışmaktadır. Hariciye Nazırı açıklamasında seçimler sonunda Meclis-i Mebusan'da herhangi bir siyasi partiyle ilişkisi bulunmayan ülke temsilcilerinin yer alacağını belirtmiştir. Mevcut Hükümet, tüm

⁶⁷⁰ Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Bekir Sami Beyler arasında 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da geçen görüşmelerle birlikte Hükümet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanımıştır. Görüşmelerde ortaya çıkan ve Hükümetin de kabul ettiği kararlar; Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması; hiçbir himaye ve manda kabul edilmemesi; gayrimüslim unsurlara siyasi egemenliği zedeleyecek ayrıcalıkların verilmemesi; Meclis-i Mebusan seçimlerine gidilmesi; barış konferansına gönderilecek delegelerin Heyet-i Temsiliye tarafından da onaylamasını şeklinde özetlenebilir. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele- II: Son Meşrutiyet (1919-1920)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 36-42. Görüşmelerde Heyet-i Temsiliye; Meclis-i Mebusan'ın işgal etkisinden uzak İstanbul dışında bir yerde toplanmasını istemişse de Kanun-i Esasi'ye aykırılığı gerekçesiyle bu istek kabul edilmemiştir. Görüşmeler ve alınan kararlar için bkz., Atatürk, **Nutuk**, C. I, s. 242-249.

⁶⁷¹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 390, İTDB, Rapor, "Siyasi Durum Hakkında", İstanbul, 21 Kasım 1919.

siyasi partilerle alakasız olmasıyla övünmekte; yeni seçilecek mecliste de lehte bir çoğunluk kazanacağına, bu çoğunluğun Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğünü korumak için çalışmaya hazır olacağına inanmaktadır. Elçi, Hükümet'in güveninin Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini almasından kaynaklandığı; oysa İstanbul basınının taraflar -İstanbul ve Anadolu- arasında ayrılık tohumları ekmeye meyilli olduğu yorumunda bulunmaktadır.

29 Kasım tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Milli Mücadele kadroları ve Ali Rıza Paşa Hükümeti arasında ilişkilerin Amasya Görüşmeleri'nden bu yana bozulmaya başladığını göstermektedir.⁶⁷² Rapor, Hariciye Nazırı'nın oy kullanacakların tespiti için gönderildiğini söylediği komisyonlardan birine başkanlık eden Fevzi Paşa'nın Sadrazam'a gönderdiği telgrafa dayandırılmaktadır. Fevzi Paşa ve komisyon, yanlarında bir jandarma birliğiyle, 18 Kasım günü Tokat'tan Sivas'a geçmek üzere hareket ettikleri sırada, Kuvayı Milliye kuvvetleri tarafından saldırıya uğrayarak ilerlemeleri durdurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine saldırı durdurulmuş; Fevzi Paşa ve beraberindekiler ile Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin diğer komutanları bir araya gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede, durdurulmalarının nedeninin, "Osmanlı Hükümeti'nin; memleketi savunmak ve yeniden doğuşunu sağlamak amacıyla kurulan ulusal harekete karşı ve ulusal hareketin düşmanı olduğunu" söylemiştir. Zira memleketi kurtarmaktan aciz olan Hükümet; yönetici ve memurlarını milliyetçi harekete düşmanlar arasından atamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet'in yönetici ve memurları atamadan önce ulusal harekete danışması gerektiğini; güçlerin böylelikle birleştirilebileceğini belirtmiştir. Paşa, Hükümet'in mebus adaylarının şu ya da bu partiye mensup olması bahanesiyle seçimlerin yapılmasını geciktirdiğini iddia etmiş; ayrıca birçok önemli konuda Heyet-i Temsiliye'nin telgraflarına cevap dahi vermediğini belirtmiştir. Fevzi Paşa telgrafında, Milli Mücadele komutanlarının kendisine; bölgede birçok azıllı çete bulunması ve mevsimin kötü koşulları nedeniyle seçim komisyonunun; henüz

⁶⁷² AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 396, İTDB, Rapor, "Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal'le Görüşmesi ve Erzurum'un Telgrafi", İstanbul, 29 Kasım 1919.

çalışmaları tamamlanmamış olan Vilayet çevresinde görev yapmasının kendilerince daha uygun olacağını söylediklerini aktarmıştır. Elçi, Fevzi Paşa'nın Hükümet'i bilgilendiren telgrafında; tehdit ve zorlama gördüklerini, seçim adaylarının hepsinin, ulusal harekete mensup olduklarını belirttiğini, memurların ve seçim komisyonlarının çoğunun görevden alınması gerektiğine inandığını aktarmaktadır.

Elçi Servet, Fevzi Paşa'nın Erzurum'dan Sadrazam'a gönderdiğini belirttiği bu telgrafa nasıl ulaştığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Raporda sözü geçen gelişmenin, Fevzi Paşa'nın başkanlık ettiği seçim teftiş heyetiyle birlikte Hükümet tarafından; 13 Kasım 1919 tarihinde Sivas'a Heyet-i Temsiliye ile görüşmeye gönderilmesiyle yaşandığı anlaşılmaktadır. Teftiş heyetinin Sivas'a doğru yola çıktığı haberi üzerine, Fevzi Paşa'nın Milli Mücadele'yi bastırmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak için gönderildiği dedikoduları yayılmıştır. Ne var ki 26 Kasım 1919 tarihinde Milli Mücadele komutanları ve Fevzi Paşa arasındaki görüşmeleri barışçıl bir ortamda geçmiştir.⁶⁷³ Buna karşın, hem Heyet-i Temsiliye'de oluşan Fevzi Paşa heyetine yönelik bu şüphenin, hem de rapora yansıyan haliyle Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet'e yönelik suçlamalarının, Hükümet ve Milli Mücadele arasında karşılıklı güvensizliği gösterdiği söylenebilir. Aynı görüşü Fevzi Paşa'nın telgrafında Milli Mücadele kadrolarının, teftiş heyetine saldırdıkları, zorladıkları ve tehdit ettiklerini belirten ifadeleri de desteklemektedir.⁶⁷⁴

4.2.4. Anzavur Ayaklanması

Milli Mücadele Dönemi'nde kaleme alınan İspanyol diplomatik belgelerinde, dönemin siyasi gelişmelerinin yanı sıra; kısmi olmakla birlikte Kuvayı Milliye birliklerinin yabancı işgal kuvvetleri ve ayrılıkçı gruplara karşı askerî direnişleriyle

⁶⁷³ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, TTK, Ankara, 2004, s. 282-285. Ayrıca bkz., Kâzım Karabekir Paşa, "Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a Getirmek İçin Gelmişti", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, S. 50, 7 Şubat 1963, s. 326-328.

⁶⁷⁴ Sina Akşin de eserinde Fevzi Paşa heyetinin Erzurum'dan Dâhiliye Nezareti'ni bilgilendiren resmi raporlarının olumlu havasına karşın; gizli olarak gönderdiği raporlarda ulusçuların kendilerine güçlük çıkardığı bilgilerinin verildiğine dikkat çekmektedir. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve... II**, s. 181-182.

ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bunlar arasında Kuvayı Milliye'nin Anzavur Ayaklanması'na⁶⁷⁵ karşı yürüttüğü mücadele; Heyet-i Temsiliye'nin, Osmanlı Hükümeti ve Saray ile olan siyasi ilişkilerini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Fransız işgal kuvvetlerinin İngiliz kuvvetlerinin yerini alışıyla ilgili⁶⁷⁶ temsilcilik raporu, "Anadolu'daki ulusalcı yapılanmalar" ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili tek haberin, bu yapılanmalara karşı ayaklanan Anzavur Ahmet Bey'in kumandasındaki bazı küçük birliklerin yenilmesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁷ Raporda, ayaklanmanın sebebi; Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi'nin, Ahmet Bey'e ve yandaşlarına verdiği sözleri tutmaması olarak belirtilmektedir. Anzavur Ahmet'e karşı Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlerin yanı sıra, Osmanlı Hükümeti'nin ordularının da çarpıştığı⁶⁷⁸; söylenenlere göre Anzavur birliklerinin takibinin devam ettiği bilgisi verilmektedir. Elçi Servet, Anzavur Ayaklanması ve Ahmet Anzavur'la ilgili olarak kendisine ulaşan haberleri resmi kaynaklardan doğrulayamadığını; bu nedenle çelişkili bilgiler edindiğini belirtmektedir.⁶⁷⁹ Anzavur Bey'i, kimileri önemsiz bir partinin

⁶⁷⁵ Anzavur Ayaklanması, 25 Ekim-30 Kasım 1919 ile 16 Şubat-19 Nisan 1920 tarihleri arasında iki defa olmak üzere çıkmıştır. Adını Emekli Jandarma Binbaşısı Ahmet Anzavur'un liderliğinde gerçekleşmesinden ötürü alan ayaklanmalar, İngiltere'nin kışkırtmasıyla Anadolu'daki Milli Mücadele hareketini engellemeye yöneliktir. Biga ve çevresinde çıkan bu ayaklanmalar, Yunan işgaline karşı Batı Cephesinin oluşturulmasını geciktirmiştir. Selek, **a.g.e.**, s. 352-361; Yunus Kopal, "Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 81. Geniş bilgi için ayrıca bkz., Orhan Hülagü, "Anzavur İsyanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, S. 40, 1998, s. 49-68; Özer Küpeli, "Gönen'de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler", **Toplumsal Tarih**, S. 61, Ocak 1999, s. 10-18; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 108-115.

⁶⁷⁶ Elçi Servet bu raporundan daha önce, 14 Kasım 1919 tarihli raporunda bu konuya değinmekte; 11 Kasım 1335 tarih ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal" imzasıyla İspanya İstanbul Temsilciliği'ne gönderilen protesto telgrafının kopyasını ek olarak sunmaktadır. Fransızca olarak kaleme alınan telgrafta, özetle, İngiliz kuvvetlerinin boşalttıkları bölgeleri Fransız kuvvetlerine teslimi protesto edilmektedir. AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 383, İTDB, Rapor, Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı ve Siyasi Durum", İstanbul, 14 Kasım 1919. Aynı telgrafın Türkçe metni için bkz., "Ayıntap, Maraş, Urfa'nın Fransızlar Tarafından İşgali Üzerine Yayınlanan Protesto", **Atatürk'ün Tamim...**, s. 134,135.

⁶⁷⁷ Bkz., dipnot 453.

⁶⁷⁸ Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Anzavur ayaklanmasını dikkatle takip etmiş; 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'yı bölgede görevlendirmiştir. Selek, **a.g.e.**, s. 353-355.

⁶⁷⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 414, İTDB, Rapor, "Siyasi Durum Hakkında Özet", İstanbul, 12 Aralık 1919.

başkanı olarak tanımakta; kimileriye Konya civarında çok etkili bir kişi olduğunu söylemektedir. Babıâli’de Anzavur’un başını çektiği gruplar ‘Anzavur Milisleri’ olarak anılmaktadır. Söylentilere göre bu milisler, Hükümet kuvvetleri tarafından takip edilerek yenilmiştir. Bununla birlikte İstanbul’da, ortalarından kaybolan eski bir Erkan-ı Harp Reisi’nin Anzavur’la buluşacağı söylentisi dolaşmaktadır.⁶⁸⁰ Buna karşın Hükümet, bu kişinin Anzavur’un emrine sunabileceği kuvvetleri önemsememektedir. Zira Hükümet, bir yandan Mustafa Kemal Paşa’dan Anzavur üstüne jandarmalarını göndermesini istemekte, diğer yandan İstanbul’dan Hurşit Paşa’ya Anzavur’la uzlaşmaya varması için açık ve sert emirler vermektedir.⁶⁸¹ Bu emirlerde ayrıca, Gürcistan göçmeni Çerkezlerin taleplerini incelemek ve Çerkezler ile Mustafa Kemal Paşa taraftarları arasında bir uzlaşma yolu aranması da bulunmaktadır.⁶⁸² Elçi; Babıâli’nin Kürtlerin İngiliz müfrezelerine saldırılarını ve ilerlemelerini durdurmak için yine, bu ulusalcı yapılanmanın şefine, yani Mustafa Kemal Paşa’ya başvurduğunu belirterek, bunun da Milli Mücadele’nin Hükümet’e itaatinin kanıtı olduğunu savunmaktadır. Yine de bu itaatin Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının kendi arzularından kaynaklandığı görüşündedir. Öte yandan Hükümet; üyelerinin hepsi ulusalcı yapılanmadan, (yani Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti’nden) olan Şûray-ı Devlet’i lağvetmiştir. Elçi, Hükümet’in aldığı kararlarla çelişkili bir durum içine düştüğü; bunun tek açıklamasının, Hükümet’in kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olabileceği yorumunda bulunmaktadır. “Zira Hükümet, Mustafa Kemal Paşa’nın kendisini beceriksiz ve düşmana satılmış ilan etme tehdidi

⁶⁸⁰ Söylentilerde geçen eski Erkânı Harp Reisinin kimliğine ya da Anzavur Ayaklanmalarında böyle bir kişinin rolüne rastlanılmamıştır. Ne var ki Akşin eserinde, yine o dönemki söylentilerde Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey’in Saray ve Hükümet temsilcisi olarak Anzavur Ahmet’le buluşacağını konuşulduğunu yazmaktadır. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve... II**, s. 95.

⁶⁸¹ Raporda “Komiser” olarak geçen Ferik Hurşit Paşa, Hükümet’in seçim çalışmaları için oluşturduğu teftiş heyetlerinden birine başkanlık etmektedir. Hurşit Paşa Anzavur ayaklanmaları sırasında Gönen, Balıkesir ve Bandırma civarını teftiş ederek, Hükümet’e raporlar göndermiştir. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...II**, aynı yer.

⁶⁸² Raporda verilen bu bilgiyle, Gürcistan göçmeni Çerkezlerle Milli Mücadele arasındaki çekişmeye ve ayaklanmanın etnik unsurlar arasında destek gördüğüne işaret edilmektedir. Aslen Çerkez kökenli olan Anzavur Ahmet ve milisleri isyan sırasında Gönen çevresindeki Çerkez köylerini üs olarak kullanmıştır. Başka çetelerin intikam amacıyla bu köyleri yağmalaması nedeniyle, ayaklanma Türk-Çerkez çatışması haline dönmüştür. Özer Küpeli, “Gönen’de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler”, **Toplumsal Tarih**, S. 61, Ocak 1999, s. 13.

karşısındadır.” Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, Milli Mücadele’ye; ihanet ve acizlikle suçlanmamak için dostane; İtilaf Devletleri’nin baskılarını geçiştirmek içinse düşmanca bir tavır içine girmektedir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Hükümet’in kendisine ve hareketine gösterdiği yakınlığı; vatanperver gayesine ulaşmak için kullanmaktadır. Elçiye göre Hükümet’in çelişkili tavrının aslında, Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet arasında gizli ve sözlü bir anlaşmaya dayanıyor olması da bir ihtimaldir. Hükümetin, Mustafa Kemal Paşa’ya aslında yerine getirmeyeceğini bilerek; İtilaf Devletleri’nin istediği yönde emirler vermesini bu ihtimalle açıklamaktadır.

Kuvayı Milliye’nin Adana ve çevresinde Fransız kuvvetlerini geri püskürttüğü sırada, Anzavur Ayaklanması bir defa daha alevlenmiştir.⁶⁸³ Elçi Sertvert’e göre, Anzavur Milisleri ve Kuvayı Milliye arasındaki çatışmalar her geçen gün daha kanlı bir hal almaktadır. Daha önceki raporlarında, Anzavur Milisleri üzerine Hükümet’in de ordu gönderdiğini bildiren elçi, bu defa, “Mustafa Kemal Paşa’ya olan nefreti ve İngiliz yetkililerinin cesaretlendirmesiyle” Sadrazam’ın, Anzavur Ahmet’i desteklediğini belirtmektedir. Bu durum; iki ayaklanma arasında geçen sürede Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin sona ererek, Salih Paşa Hükümeti’nin ardından 5 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa’nın tekrar Sadrazam olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁸⁴ Çatışmalar, Balıkesir ve Bandırma arasında Bursa’ya yakın bir bölgede gerçekleşmekte; Kuvayı Milliye komutanları, İzmir cephesini terk ederek Anzavur’a karşı çarpışan birliklerin başına geçmektedirler. Elçi, İngilizlerin Sadrazam’ı, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı tahrik ettiklerini; çıkan iç savaşla ülkeyi ikiye bölmenin çıkarlarına olduğundan, tahrik etmeye devam edeceklerini yazmaktadır. Elçi bu durumda en çok Hristiyanların kanının döküleceği görüşündedir. Zira İtilaf Devletleri yetkilileri, daha önce birkaç defa Hristiyan unsurları kendi askerleri olarak kullanmışlar; Müslümanların nefretini onlara karşı kışkırttıktan sonra da yalnız

⁶⁸³ Bkz., dipnot 461.

⁶⁸⁴ Bkz., Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 3, Bahar 2009, s. 343-406.

bırakmışlardır. Elçinin bu sözlerle, Adana ve çevresinde Fransız işgal kuvvetlerine katılan Ermeni birliklerini ve aynı sıralarda Kuvayı Milliye'nin bu birliklere karşı ilerlemesine bir atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Elçi Servet, Kuvayı Milliye ve Anzavur Milisleri arasındaki savaşın, muhtemel sonuçları üzerinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre mücadeleyi Anzavur Milislerinin kazanması halinde, Kuvayı Milliye'nin, çatışmaların sürdüğü kuzeybatıdan "sathı karış karış savunarak" Anadolu içlerine çekileceğini düşünmektedir. Bu arada Anzavur Bey'in Kuvayı Milliye birlikleri üzerine yapacağı yarma taarruzlarının birçoğu başarılı olacaktır. Öte yandan, Kuvayı Milliye'nin "şu ana kadar tek düşman ilan ettikleri bu lideri, Anzavur'u" yenmesi halindeyse; Anadolu'nun -ulusalcılara hala kötü gözle bakanları da dâhil olmak üzere- tüm köyleri; kendilerini Milli Mücadele taraftarı, Mustafa Kemal Paşa'yı da vatanın ve hilafetin kurtarıcısı olarak ilan edeceklerdir. Rapor, Anzavur Milisleri ile Kuvayı Milliye arasındaki çatışmalara, Osmanlı Hükümeti'nin ve İtilaf Devletleri'nin de taraf olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca, söz konusu taraflar arasında dengelerin, Mustafa Kemal Paşa aleyhine olduğu sezdirilmektedir. Zira Yunan işgal kuvvetlerine karşı çarpışan cephe komutanları, Anzavur isyanına sevk edilmiştir. Raporda çatışmanın Milli Mücadele tarafından kazanılması halinde tüm Anadolu'nun bu mücadelenin bir parçası olacağı öngörülmektedir.

Elçi Servet, Anzavur Milislerinin yenilgisini takiben Osmanlı Hükümeti'nin karar ve eylemleri hakkında bilgiler sunmaktadır.⁶⁸⁵ Buna göre, Sadrazam Damat Ferit Paşa, henüz ayaklanmanın sürdüğü sırada, Harbiye Nazırı'na hızlı ve düzenli bir şekilde Anzavur Ahmet'e cephaneye ulaştırılması için emir vermiştir. Harbiye Nazırı'nın bu emri yerine getirmemesi ve ayaklanmanın Kuvayı Milliye tarafından bastırılması üzerine, Sadrazam, Harbiye Nezareti'ni de kendisi üzerine aldığı gibi, müsteşarı da değiştirerek birçok subayı cezalandırmıştır. Elçi, Hükümet'in, Anzavur'un yenilgisini itiraf edemediği gibi, sonucu zafer gibi sunduğunu; Anzavur

⁶⁸⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 121, İTDB, Rapor, "Sadrazam'ın Orduya Bildirisi ve Mustafa Kemal'in Karşı Bildirisi", İstanbul, 26 Nisan 1920. Elçi Servet, 22 Nisan 1919 tarih ve 120 numaralı raporunda Anzavur Milislerinin yenilgi haberini verdiğine dair bir atıf yapmaktadır. Ne var ki arşiv taraması sırasında bu belgeye rastlanmamıştır.

Ahmet'in İstanbul'a kaçışını; askeri güçleri birleştirmek üzere gelmiş olarak yansıttığını yazmaktadır. Anzavur ayaklanmasının bastırılmasından sonra yaşanan diğer bir gelişme; Damat Ferit Paşa'nın orduya hitaben bir genelge yayınlamasıdır. Sadrazam genelgede, Padişah'ın kendisine ülkenin güvenliği için gereken tedbirlerin alınması yönünde emir verdiğini belirtmektedir. Genelgeye göre; ülkenin içinde bulunduğu durumdan, kesin olmayan idareleri nedeniyle önceki hükümetler sorumludurlar. Ordunun her kademesinde mareşal, subay ve erler; yasal olmayan ve ülkenin zararına bir yolda devam etmektedirler. Genelgede; Padişah'a bağlılık ve sadakatten ayrılmayan amirler tebrik edilmekte; diğerleri de görev yoluna çağırılmaktadır. Genelgeden hemen sonra, emirlere uymayan askerî ve idari amirlerin; rütbe ve kıdem alçaltması ya da maaş ve mevkilerini, aile yardımı ve lojmanlarını kaybetmekle tehdit edilmiş ve bazılarının cezalandırılmıştır. Bununla birlikte erkekler, Anadolu'da Kuvayı Milliye'ye karşı çarpışmak için jandarma acemi birliğine yazılmak zorunda bırakılmakta; "Milli Mücadele'nin elebaşlarının" Divan-ı Harpte yargılanacakları ve kendilerini ölüm cezasının beklediği duyurulmaktadır. Sadrazam, ayrıca, daha önceki kabinelerin yurtdışında yaşayan personeline verdiği devlet yardımını kesmiştir. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa'nın bu genelgeye cevaben Anadolu vilayetlerine gönderdiği bildiride; kendisinin Halife ve ulusun savunucusu olduğunu duyurmuştur. Bildiride; İtilaf Devletleri'nin Damat Ferit Hükümeti'ni kendi emellerini gerçekleştirmek için kurdurduğu; İstanbul'u yani hilafetin merkezini işgal ettikleri; Anzavur Ahmet'i Kuvayı Milliye üzerine kışkırttıkları ve Müslümanları bölmek maksadında oldukları belirtilmektedir. Elçi Servet, bu koşullar altında Sadrazam'ın "asilerin" teslimini sağlayamayacağını; hatta tam tersine düşman tarafına doğru, yani Milli Mücadele'ye katılmak için firarları teşvik edeceğini savunmaktadır. Hükümet'in, İngiliz taraftarı gözüken ya da gerçekten İngiliz taraftarı olan bu politikayla, sivil ve askeri memurlarını bu şekilde tehdit etmesi, izlemesi ve onların görev yerlerini değiştirmesi, durumun vahametini göstermektedir. Bu kişiler, gönüllü olarak ya da açıktan, Kuvayı Milliye'ye katılacak ya da ülkeyi terk etmeye çalışacaklardır. Zira İstanbul'da, yüzlerce memurun Anadolu'ya kaçtığı ya da kaçacağı söylentileri dolaşmaktadır. İspanyol diplomat, İttihatçıların, en çok ordu içinde bulunduklarını belirtmektedir. Ordu mensubu İttihatçılar, Hükümet'in bütün bu emir ve cezaları, kendi hırsından ziyade, vatanın ve İslamiyet'in düşmanı olan İngiliz

yetkililerinin dayatması nedeniyle verdiğini düşünmeye devam etmektedirler. Elçiye göre, bu kişileri Milli Mücadele'ye katılmaya teşvik edecek olan da bu düşüncedir. Öte yandan Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın aldığı karar ve tedbirler, kabinenin diğer üyeleri tarafından iyi karşılanmamıştır. Dâhiliye Nazırı istifa etmiş, fakat istifası kabul edilmemiştir. Kabin üyelerinin bazıları; başarı ihtimali bulunan ulusalcılara karşı savaşmanın imkânsız olduğunu düşünmektedir.

Kuvayı Milliye'nin Anzavur Ayaklanmalarını bastırmasına karşın, Damat Ferit Paşa Hükümeti; Milli Mücadele hareketi üzerine yeni bir harekât planı için Ahmet Anzavur'u elinde tutmaktadır.⁶⁸⁶ Buna göre, Hükümet kısa bir süre önce, Anzavur'un yürüttüğü hareketten ümitli olduğunu belirtmiş; İstanbul basını da bu slogana uyarak "Anzavur'un tavsiye üzerine Sadrazam'ın, milliyetçi askerileri bastırmak için üç kıta askeri görevlendirdiğini" yazmıştır.⁶⁸⁷ Raporun kaleme alındığı gün, bu operasyonları yürütmek üzere Mareşal Zeki Paşa atanmış; teşvik amaçlı olarak yüksek kademeli bazı komutanlara paşa unvanı verilmiştir. Elçi Servet bu atamaları; Ahmet Anzavur'un, Mustafa Kemal karşısında yetersiz olduğunun tanınmasına bağlamaktadır. Zira Mustafa Kemal, askerî okul menşeli ve ordunun yüksek komuta zincirinden olduğu gibi, I. Dünya Savaşı'nda görev yapmış ve hepsi gerçek savaşlarda eğitilmiş komutan ve subayların desteğine sahiptir. Elçi, Hükümet'e bağlı yetenekli komutanlar ile Ahmet Anzavur arasında fikir ayrılıkları doğduğuna ve bunun Ahmet Anzavur'un ayrılışıyla sonuçlandığına dair söylentiler dolaştığını yazmaktadır. Ne var ki elçi, bu haberlerin pek olası gelmediği; sözü geçen komutanların planlarını uygulayabilmek için ümitlerini Anzavur'a bağlayamayacakları düşüncesindedir. Hükümet'in, Kuvayı Milliye'ye karşı savaşmak için, gönüllü asker çağrısı da hiçbir sonuç vermemiştir. Ayrıca kabinede, milliyetçileri bastırma konusunda başarı ümidi ve hevesi olmayan nazırlar bulunmaktadır. Damat Ferit Paşa, bu nazırlara "başka

⁶⁸⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 135, İTDB, Rapor, "Milliyetçileri Baskılama Planlarının Durumu", İstanbul, 5 Mayıs 1920.

⁶⁸⁷ Söz konusu kıtaların, Damat Ferit Paşa'nın 18 Nisan 1920 tarihli kararnamesiyle kurulan Kuvayı İnzibatiye oldukları anlaşılmaktadır. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığı bu kıtalara silah ve cephane sağlanması için Hükümet'e emir vermiştir. Bkz., Selek, **a.g.e.**, s. 355; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve ...III**, s.79-83.

önlemler de düşündüğünü” belirtmekle birlikte, askeri harekâtın avantajlarını savunmaktadır. Elçi, Sadrazam’ın başka önlemlerden bahsetmesinin; milliyetçilerle bir uzlaşmaya varmak amacıyla Anadolu’ya bir heyet göndereceği söylentilerini doğruladığını belirtmektedir. Elçi, heyet fikri Padişah tarafından dayatılmadıysa, Damat Ferit ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki kişisel düşmanlığın buna izin vermeyeceğini savunmaktadır. Zira Mustafa Kemal Paşa “Millet Meclisi Başkanı” sıfatıyla halka duyurduğu beyannamede bu düşmanlığı çok iyi ortaya koymuştur.⁶⁸⁸ Paşa beyannamesinde, milliyetçilerin Padişah ve Halife’ye karşı ayaklandığını yalanlamakta, ona bağlılığını ilan etmektedir. Türkiye’yi, Hindistan ve Mısır’a çevirmek amacıyla Türkler arasına nifak sokmak isteyen, İngilizlere satılmış olan düşman ve hainleri suçlamakta; halka bu vatan ve din düşmanlarına kulak vermemelerini tavsiye etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, “İstanbul gibi, işgal altındaki İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep ve İmparatorluğun ayrılmaz parçalarının geri alınmadığı sürece saltanat ve hilafetin varlığını devam ettiremeyeceğini; Türkleri güçsüz ve mahkûm bir ulusa indirgeyen düşmanı buralardan atana kadar savaşa devam edeceğini” bildirmektedir. Elçi Servet raporunun devamında, çoğu İttihatçı ya da İtilaf Devletlerine düşman olan Türk subaylarının “-bazıları kadın kılığında-” Anadolu’ya geçtiğini yazmaktadır. İstanbul’dan kaçamayanlarsa Hükümet’in talep ettiği bağlılık yeminini vermekte, böylelikle Hükümet’in tepkisini üzerlerinden atarak Anadolu’ya kaçış için gerekli zamanı kazanmaya çalışmaktadırlar. Elçi Servet, tüm bunlara bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa’nın planının başarı şansının Hükümet’inkine göre daha yüksek olduğunu savunmaktadır.

Anzavur Ayaklanmalarını ele alan diplomatik raporlar; Osmanlı hükümetlerinin Milli Mücadele’ye yaklaşımındaki farklılığı açıkça göstermektedir. Zira Ali Rıza Paşa’nın sadrazamlığı sırasında Kuvayı Milliye yanına ordu gönderen Hükümet; Damat Ferit Paşa’nın sadrazamlığında, Yunan işgal kuvvetlerinin ilerlemesi

⁶⁸⁸ Raporda sözü edilen bu beyannamenin 25 Nisan 1920 tarihinde halka duyurulan BMM beyannamesi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz., “Düşman Propagandasına İnanılmaması İçin B.M.M.nin Memlekete Beyannamesi”, **Atatürk’ün Tamim...**, s. 317.

pahasına açıktan açığa Anzavur Ahmet'i desteklemektedir.⁶⁸⁹ Bu farklılığın; Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin -çelişkili karar ve eylemleri göz önünde bulundurulduğunda- 'Kuvayı Milliyeci' olduğunu doğrudan ispat edemese de; Damat Ferit Paşa'nın İngiliz taraftarlığı ve Milli Mücadele düşmanlığını kanıtladığı söylenebilir. Benzer bir şekilde raporlar, dolaylı bir şekilde de olsa, Milli Mücadele idari yapılanmasının Heyet-i Temsiliye'den Büyük Millet Meclisi'ne doğru geliştiğini göstermektedir. Milli Mücadele'nin askeri kanadında yaşanan gelişmelerin, Anzavur Ayaklanmaları dışında, yalnızca birer cümleyle verilmesi dikkat çekmektedir. Raporlarda 1920 yılı yaz aylarına kadar olan gelişmeler özetle; Maraş, Antep, Urfa, Diyarbakır ve Kilis'in Fransız işgalinde olduğu; Halep ve Adana'da İngiliz ve Fransız işgallerinin devam ettiği; bu süre içinde İngiliz ve Fransız askeri yetkililerinin, İtalyanları, "ulusalcıları" açıktan desteklemekle suçladığı; Karadeniz'in içerilerinde Kuvayı Milliye'nin askeri savunma hazırlıkları içinde oldukları ve Yunan işgal kuvvetlerinin Trakya'yı boşalttıkları şeklinde aktarılmaktadır.

4.2.5. İspanyol Diplomasinin Milli Mücadele Algısı

1919-1921 yıllarına ait İspanyol diplomatik raporlarında, Kuvayı Milliye ve daha sonrasında düzenli ordunun işgal kuvvetlerine karşı yürüttüğü askeri faaliyetleriyle ilgili bilgiler; gündemin diğer siyasi gelişmeleri ele alınırken verilmektedir. Yalnızca birkaç cümleden oluşan bu bilgilerin büyük bir kısmının da söylenti ve varsayımlara dayanmaktadır. Anadolu ile İstanbul arasındaki haberleşmenin zaman zaman kesilmesi ve savaş ortamında haberleşmenin⁶⁹⁰ sağlıklı yürütülememesi nedeniyle; İstanbul İspanya Temsilciliği'nin sağlıklı bilgi alamadığı söylenebilir. Bununla birlikte, raporlarda, bugün yaşandığını bildiğimiz ve Türk yakın

⁶⁸⁹ Anzavur Ahmet, ikinci ayaklanma sırasında Gönen'e hâkim olduğu sırada, kendisine mîr-i miranlık rütbesi verilmesi ve Karesi mutasarrıflığına tayini için bir kararname çıkarılmıştır. Küpeli, **a.g.m.**, s. 15-16. Bu kararname, Ahmet Anzavur'un Kuvayı Milliye karşısında elde ettiği başarının ödüllendirilmesi olarak değerlendirilebilir. O dönem Saray Başkâtibi olan Ali Fuad Türkgeldi de anılarında, Hükümet'in Anzavur Ahmet'e yaklaşım değişikliğini doğrulamaktadır. Bkz., Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1987, s. 263

⁶⁹⁰ Milli Mücadele sırasında haberleşme hakkında geniş bilgi için bkz., Emine Kısıklı, "Mücadele Döneminde Haberleşme", **Türk Yurdu**, S. 290, Yıl 100, Ekim 2011, s. 123-133.

tarihinin önemli dönüm noktalarını oluşturan bazı siyasi-askeri gelişmelere de yer verilmemektedir. Örneğin, Ali Rıza Paşa Hükümeti sırasında seçim çalışmalarına başlandığı raporlara yansımakla birlikte, bunu izleyen raporlarda seçim süreci ve 12 Ocak 1920’de son Meclis-i Mebusan’ın toplanmasına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁶⁹¹ Benzer bir şekilde; Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’ya gelişi, Misak-ı Milli kararlarının oluşturulması ve bunların Meclis-i Mebusan’da kabulü gibi gelişmelerin aktarılmadığı⁶⁹²; bu gelişmelerin yer alması muhtemel olan 1920 yılı Ocak-Mart aylarına ait yalnızca üç raporun bulunduğu görülmektedir. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’un işgali ve Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması⁶⁹³ ile 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılması gibi diğer önemli gelişmelerin bilgisine, ancak ileri tarihlerde bunları yansıtan arşiv dokümanlarından -dolaylı olarak- ulaşılmaktadır. İspanyol diplomatik belgelerinde sıkça karşılaşılan bu sorunlara karşın; temin edilen mevcut raporların; elçi ve konsoloslar nezdinde İspanyol diplomasisinin, Milli Mücadele örgütlenmesi ve Mustafa Kemal Paşa’ya dair algısıyla ilgili önemli ipuçları sağladıkları söylenebilir.

29 Nisan 1920 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu; Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin fetvasına karşılık olarak, ulusalcıların da bir fetva duyurduğunu aktarmaktadır.⁶⁹⁴ Raporda Hükümet fetvasının içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmemesine karşın bunun, Şeyhülislam Dürriade Abdullah Efendi’nin 11 Nisan 1920’de verdiği fetva olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda 5 ayrı fetvadan oluşan Fetva-yı Şerife’de Kuvayı Milliye’nin millete ve Padişah’a asi bir hareket olduğu ve Kuvayı Milliyecilerin öldürülmelerinin dinen caiz ve vazife sayıldığı bildirilmektedir.⁶⁹⁵ Buna

⁶⁹¹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve... II*, s.183-199.

⁶⁹² Selek, *a.g.e.*, s. 318-319; Tansel, *a.g.e.*, s. 18-20; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve...II*, s. 275-278.

⁶⁹³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve... II*, s. 352-361.

⁶⁹⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 128, İTDB, Rapor, “Ulusalcıların Fetvası ve Durumu”, İstanbul, 29 Nisan 1920.

⁶⁹⁵ Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi’de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999, s. 441-443. Ayrıca bkz., Ali Sarıkoyuncu, “Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’nin Milli Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşısı Tutum ve Davranışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, S. 39, Kasım 1999, s. 787-813.

karşın raporda, Milli Mücadele'nin duyurduğu fetvadan geniş alıntılar verilmektedir.⁶⁹⁶ Buna göre “Türkiye’de ve diğer ülkelerde olan tüm Müslümanlar, Halifeliğin merkezi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucu topraklarını gereksiz yere işgal eden, masum Müslüman kanı döken ve Müslüman kadınlara tecavüz eden işgalcilere karşı cihat ilan etmeye” çağrılmaktadır. Fetvada, “devletin tüm kurumlarını baskı ve müdahaleye maruz bırakan, Padişah ve Halife’nin gücünü azaltan İngilizleri, Hükümet’in yardımı ile işgal ettiği vatandan kovmak; din düşmanlarına karşı savaşan kuvvetleri asilikle suçlayıp iftira eden zorba grubunu yok etmek” emredilmektedir. Son olarak fetva, “bu asi ve yoldan çıkmışları ve onların adamlarını” yok etmek için çarpışan Müslüman ordusunun tedariki ve cephanesi için bağış yapmanın şart olduğunu; yardım ve paralarını esirgeyenleri Allah’ın cezalandıracağını ama düşmana karşı savaşanların hayatta kalanlarının Allah göre Tanrı gözünde kutsal olacağı, hayatta kalmayanlarınsa şehitlikle kutsanacağını bildirmektedir. Elçi Servet, Hükümetin önceki fetvalarını geçersiz kılan ve ulusal hareketten etkilenen bölgelerin ulemaları tarafından hazırlanan bu fetvanın en ücra köylere kadar ulaştığını belirtmektedir. Fetva, ülkede siyasi ve dini bir galeyan yaratmış; hatta Türkistan, Irak, Azerbaycan, Bosna ve diğer Müslüman bölgelerden Milli Mücadele’yi tebrik eden ve yardım öneren mektuplar yağmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın Sadrazam Damat Ferit Paşa’ya da ulaştırdığı bu fetvaya karşı Hükümet, basın ve bazı siyasi kişileri kullanarak milli hareketi “önemsiz odaklarla sınırlı” ve “düşüşte” olarak göstermeye çalışmaktadır. Hatta milli hareketin idaresi altındaki bölgelerdeki halkın, milliyetçilerin taleplerinden bıktığı; ürünlerini ihraç etmelerinin engellendiği ve sermayelerini düzenleyememekten şikâyetçi olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Hükümet; Mustafa Kemal Paşa’ya karşı operasyonlarda emir-komuta birliğinin sağlanabilmesi için bir başkomutan atama niyetindedir. Elçiye göre, bu nokta; bu milli hareketin hiç de düşüşte olmadığını, tam tersine hareketin önemini ve hâkim olduğu topraklarda örgütlenmiş olduğunu ispat etmektedir. Hatta Hükümet,

⁶⁹⁶ Milli Mücadele taraftarı fetvanın 5 Mayıs 1920 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye*’de yayınlanan metni için bkz., “Fetva-yı Şerife”, **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 286-291.

Kuvayı Milliye üzerine bir jandarma birliği göndermeye niyetlenmişse de, subay ve asker yetersizliği nedeniyle bu planı uygulamaya koyamamıştır. Zira haberlere göre, yüzlerce asker ve subay, Kuvayı Milliye'ye katılmak için Anadolu'ya kaçmış, hatta raporun yazıldığı gün bile 3 gönüllü birliği yola çıkmıştır. Sadrazam durumun ciddiyeti karşısında komutan ve subayları bizzat toplayarak onlardan sadakat yemini almaya karar vermiştir. Elçi Servet, “Hükümet'in, - daha doğrusu- Sadrazam'ın” milli hareketin, kendi politikası ve emrindeki kuvvetlere doğurduğu sorunları önemsemediği görüşündedir. Kuvayı Milliye; Biga, Bandırma, Mudanya, Bursa, İzmit ve Adapazarı'nda İngiliz deniz kuvvetlerinin karaya çıkmamaları için Hükümet kuvvetleriyle çarpışmakta, bazen geri çekilmek zorunda kalsa da üstünlüğünü korumaktadır. İspanyol diplomat, tüm çelişkili haberlere rağmen, milli ruhun hiç de azalmadığını savunmaktadır. Hatta Sadrazam'ın milli harekete karşı savaşır gözükmek barış koşullarını yumuşatma politikasının dosdoğru başarısızlığa gittiği görüşündedir. Çünkü Türkler; İngiltere'nin hırsını yalnızca toplu bir halk ayaklanmasının durdurabileceğine inanmakta; Hükümet'in milli mücadeleye karşı siyasetinin ülke çıkarlarına ters olduğu fikrini vurgulamaktadırlar. Rapor, Büyük Millet Meclisi'nin Hükümet'in fetvasına karşı duyurduğu fetvanın ülke içinde ve dışında çok daha büyük yankı yarattığını göstermektedir. Buna karşı Hükümet'in TBMM aleyhinde propaganda yaptığı, ne var ki ordu ve halkın Milli Mücadele'ye katılımına engel olamadığı ön plana çıkmaktadır. Şu halde Elçi Servet'in, Damat Ferit Paşa'nın İngiltere taraftarı eylem ve kararlarının, Türkiye'nin imzalayacağı barış antlaşmasını yumuşatamayacağına; buna karşın halk ayaklanması özellikleri gösteren Milli Mücadele'nin, İngiltere üzerinde azim kırıcı bir etki yaratacağına inandığı anlaşılmaktadır.

İspanyol diplomatik belgeleri arasında TBMM Hükümeti'nin kurulduğunu ilan eden 30 Nisan 1920 tarihli ve “Osmanlı Büyük Millet Meclisi adına Reis Mustafa Kemal” (*Au nom de l'Assemblée nationale ottomane suprême, Président Moustapha*

Kémal) imzalı Fransızca nota telgrafına rastlanmaktadır.⁶⁹⁷ Notanın İstanbul Temsilciliği'nden İspanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporun eki olduğu anlaşılmakla beraber, rapora ulaşılamamıştır. Bu nedenle, Elçi Servet'in notanın içeriği hakkında yorum ve görüşleri karanlıkta kalmaktadır. Notada İstanbul'un İtilaf Devletleri kuvvetleri tarafından resmen işgali protesto edilmekte; seçimler sonucu oluşturulan Büyük Millet Meclisi'nin, 23 Nisan 1920'deki oturumunda vatanın bugünkü ve gelecekteki kaderini eline almayı kararlaştırdığı ilan edilmektedir. Notada ayrıca, "milletin 29 Nisan 1920 tarihli oturumunda ifade ve kabul ettiği" üzere, İstanbul hükümetinin, İtilaf Devletleri'nin esiri kabul edildiği ve bu nedenle işgal altında bulunan İstanbul'dan gönderilecek fetva ve emirlerin ne yasal ne de dini değeri olmadığı; yine İstanbul hükümeti tarafından verilen tüm taahhütlerin boş ve geçersiz kabul edildiği duyurulmaktadır. Böylelikle milletin milli egemenliğini eline aldığı ve İstanbul Hükümeti'ni düşmüş saydığı tüm Avrupa devletlerine duyurulmaktadır. Benzer bir şekilde, arşiv klasöründe notayı takip eden, bir rapora ek olarak İspanya Bakanlığı'na iletildiği anlaşılan 22 Mart 1920 tarihli bir belgeye ulaşılmıştır.⁶⁹⁸ Üst raporu bulunmayan, Osmanlıca Türkçesiyle İspanya Dışişleri Bakanlığı hitaben yazılmış ve Konya eşrafından bazı kişilerce imzalı bu belgenin, "İngiliz kuvvetlerince İstanbul'un resmen işgalinin ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılarak bazı mebusların tutuklanmasını" protesto ettiği görülmektedir. Söz konusu mektup İstanbul'un işgalini protesto amacıyla Konya'da gerçekleştirilen bir miting sonrası hazırlanmış; mektup ayrıca *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 13 Nisan 1920 tarihli sayısında yayınlanmıştır.⁶⁹⁹ Her iki belgenin aynı klasörde ve arka arkaya yer alması, aynı raporun ekleri olabileceklerini düşündürmektedir. Şu halde, bu rapora ulaşılamamakla

⁶⁹⁷ AMAE, Política, Legajo: 2703, Telgraf, Mustafa Kemal Osmanlı Büyük Milli Meclisi Reisi, Ankara, 30 Nisan 1920. Madrid Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden ulaştığımız nota telgrafının Mustafa Kemal Paşa'nın ıslak imzasını taşıyan orijinal belge olduğu görülmektedir. Bkz., Ek 3. Notanın Türkçe metni için bkz., "B.M.M. Hükümetinin Kurulduğuna Dair Avrupa Devletleri Hariciye Nezaretlerine Verilen Nota", *Atatürk'ün Tamim...*, s. 328.

⁶⁹⁸ AMAE, Política, Legajo: 2703, Protesto, Konya, 22 Mart 1920. Mektubun orijinali için bkz., Ek 4.

⁶⁹⁹ Mehmet Önder, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, S. 20, Ankara 1991, s. 285-302.

birlikte, İstanbul Temsilciliği'nin, İspanya Hükümeti'ni İstanbul'un işgali ve TBMM'nin açılışı hakkında birinci elden belgelerle bilgilendirdiği söylenebilir.

Elçi Servet, 10 Mayıs 1920 tarihli raporunda, Milli Mücadele hareketi, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin politikaları hakkında ayrıntılı analiz ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁷⁰⁰ Elçi kendisine gelen haberlere göre, Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya kaçıp, kuvvetlerini milli hareketle birleştirmesiyle, bölgedeki milli hareketin güç kazandığını yazmaktadır. Elçiye göre bu durum, Sadrazam'a ve onun planlarına gölge düşürerek, Hükümet ya da Padişah'ın konumunu zayıflatmaktadır. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye ağır barış koşulları dayatması nedeniyle ayaklanmalar artmakta, öte yandan -döngüsel olarak- Sadrazam'ın “Kemalist ayaklanmayı” bastıramamasından dolayı barış koşulları ağırlaşmaktadır. Elçiye göre “Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz taraftarı siyasetiyle ülkesini yabancı emellerden olabildiğince kurtarma hayaliyle kendisini kandırmaktadır.” Elçi, Sadrazam'ın şimdi İtilaf Devletleri'nin gerçek niyetini öğrendiği için Kemalistlere karşı mücadeleyi ve İngiliz yanlısı siyaseti bırakıp; Sadrazam ya da Padişah'ın, “son seçenek olarak” milliyetçilerle uzlaşmaya yönelebileceğini düşünmektedir. Zira Trakya'daki hareket gibi, Anadolu'daki milli hareket de gittikçe büyümekte; Hükümet'in üzerlerine gönderdiği birlikler, silah ve teçhizatlarıyla Kuvayı Milliye'ye katılmaktadır. Öte yandan üst düzey komutan ve subaylar, “ordunun ulusa ait olduğu ve Hükümet'in orduyu partizan ilan edemeyeceği” gerekçesiyle Hükümet'e sadakat yemini etmeyi reddetmekte; bu durum, Hükümet'in asker toplamasını imkânsız hale getirmektedir. Bununla birlikte, Erkan-ı Harp Reisi, Damat Ferit Paşa'nın milliyetçilere karşı şiddet yöntemlerine başvurma siyasetine karşı çıkmaktadır. Elçi Servet, Damat Ferit Paşa'nın siyasetinin seyrini İtilaf Devletleri'nin planlarının belirlediğini; oysa bu planların milliyetçilerle taban tabana zıt olduğunu yazmaktadır. Milli hareketin Damat Ferit Paşa'ya suikast girişimi ve Hükümet'in Mustafa Kemal ve

⁷⁰⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 142, İTDB, Rapor, “İngiltere'nin Emelleriyle İlişkili Olarak Türkiye'nin İç Durumu”, İstanbul, 10 Mayıs 1920.

diğer komutanları asi ilan edip Divan-ı Harp'e vermesi nedeniyle, TBMM ve İstanbul Hükümeti arasında bir uzlaşmanın da pek olası olmadığını düşünmektedir.

Elçi Servet; ülkedeki genel düşüncenin kendi görüşüyle paralel bir şekilde; milli hareketin Türkiye'ye barış için dayatılan koşulların ağırlığının bir sonucu olarak doğduğu ya da İtilaf Devletleri'nin milli hareketin faaliyetlerini kendi gayeleri için bir bahane olarak kullandıkları yönünde olduğunu aktarmaktadır. Kamuoyu; Trakya ile İzmir'in iadesi ve İstanbul'un boşaltılması halinde bile -İtilaf Devletleri'nin beklentilerinin aksine- Mustafa Kemal ve taraftarlarının silah bırakmaya yanaşmayacaklarına; İmparatorluğun içinden bir Ermeni krallığının ya da Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkacaklarına inanmaktadır. Buna göre, Bolşevik kuvvetlerinin destek ve katılımıyla yayılan milliyetçi hareket; İtilaf Devletleri'nin vereceği "bir avuç toprakla yetinmeyecektir." Bununla birlikte, Sadrazam'ın, "milliyetçilerin mağlup edilmesi ve sonrasında tüm ülkenin İtilaf kuvvetlerinin merhametine teslim edilmesiyle" ilgili planının başarısızlığa uğraması nedeniyle, bir hükümet krizi doğacağı hesaplanmaktadır. Elçi; Hükümet politikasının "ya da daha iyi bir ifadeyle Sadrazam'ın kabine arkadaşlarına dikte ettiği bu politikanın" başarısız olduğu yönündeki genel görüşün; İtilaf Devletleri'nin Türklere gösterdiği düşmanlığın artmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Elçi, doğması beklenen hükümet kriziyle ilgili olaraksa, bu defa Padişah'ın düşürülmesine ya da tahtı terkine neden olabileceğini savunmaktadır. Zira söylentilere göre Padişah, milliyetçilere karşı savaşında, İtilaf Devletleri'nin kendisine beklediği ölçüde yardımda bulunmamasından şikâyet etmektedir. Elçi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişah ve Halife olarak üzerine düşen görevi yapması için çağrıda bulunduğu göz önüne alındığında, bunun mümkün gözüktüğünü düşünmektedir. Hatta elçiye göre; İngiltere de Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'ı düşürmesini ya da Anadolu'da kurulacak saltanat ve hilafete bir başkasının getirilmesini bekliyor olabilir. Elçi, Padişah'ın ülkenin kendi siyasi aktörleri tarafından devrilmesi halinde; İngiltere'nin, kendi Müslüman tebaasına, Hilafet makamında olup bitenden bir sorumluluğu olmadığını ilan edebileceğini belirtmektedir. Raporun geneline bakıldığında, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kendi kabinesi, ordusu ve politikalarının ibresini belirleyen İngiltere'nin desteğini kaybetmesinin ön plana çıktığı söylenebilir. Öte yandan

Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele, yalnız ordu ve kabinenin bazı üyelerinin değil, halkın ve hatta Bolşeviklerin de desteğini arkasına almıştır. Raporda, kamuoyunun, Milli Mücadele'nin Trakya, İzmir ve İstanbul'un iadesiyle yetinmeyeceği şeklindeki tespit dikkat çekicidir. Bu haliyle kamuoyunun, Milli Mücadele'nin tam bağımsızlık ve milli egemenlik hedefini doğru bir şekilde kavradığı söylenebilir. Damat Ferit Paşa ve Padişah'ın izledikleri siyaset ve altında yatan emeller, raporda ön plana çıkan bir diğer noktadır. Elçi, Damat Ferit Paşa'nın İngiliz taraftarı bir siyaset izlemekteki amacının, ülkeyi kurtarmak olduğu savunmaktadır. Fakat İtilaf Devletleri'nin karara bağladığı barış koşullarının⁷⁰¹ ağırlığı; kendisine yarıldığını ispat etmektedir. Öte yandan, Padişah da bu siyasetle hata yapmaktadır. Çünkü İngiltere, Müslüman kolonilerini sakinleştirmek uğruna, Padişah'ın tahtından edilmesine izin verebilecektir. Bu bakış açısıyla elçi, İngiltere'nin yalnızca kendi çıkarlarını gözettiğini vurgulamaktadır.

Elçi Servet'in Hükümet'e bağlı ordu ve Kuvayı Milliye arasında İzmit-Adapazarı arası Geyve'den Karadeniz'e kadar olan hatta çarpışıklarını haber veren raporunda; Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olarak ilginç bir tespitte bulunduğu görülmektedir.⁷⁰² Elçi raporunda, Milli Mücadele ulemalarının bir araya gelerek Bolşevik kuvvetleri ve Milli Mücadele'nin işbirliği yapmasının önünde dini bir engel olup olmadığının tartıştıklarını belirtmektedir. Toplantıda, Bolşevik eğilimlerini kabulün ya da bu eğilimlere müsamaha etmenin İslam öğretilerine uygun olup olmadığını incelenmiştir. Söz konusu toplantıyla amaç; kendilerine hükmetmek isteyen İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelelerinde, Müslümanlar ve Bolşevikler

⁷⁰¹ Konferans kararlarını Osmanlı Hükümeti'ne 11 Mayıs 1920 günü bildirilmiştir. Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Basımevi, Ankara, 2003, s. 79. Oysa Elçi Servet'in raporunun tarihinin bir gün öncesine ait olması dikkat çekmektedir. Elçinin barış koşullarının ağır maddeler içerdiğine yönelik ifadelerinin San Remo Konferansı'ndan alınan haberlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. 18-26 Nisan 1920 İtalya'da toplanan San Remo Konferansı'nın oturum tutanakları için bkz., Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 445-586.

⁷⁰² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 159, İTDB, Rapor, "Durum Hakkında", İstanbul, 22 Mayıs 1920.

arasında işbirliğine izin vermektir. Elçi Servert, bu gelişmeyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Jön Türklerden ayrıldığını öne sürmektedir. Zira Jön Türkler ve Enver Paşa, dini kayıtsızlıkları nedeniyle, Bolşeviklerin, Türklerin amaçlarına hangi noktada katıldıkları konusunda hassas olmamışlardır. Oysa Mustafa Kemal Paşa, bu konuda hassas olduğu gibi, Milli Mücadele'yi Bolşevik fikirleriyle ilişkilendirmeyi reddetmektedir. Millet Meclisi adına Müslüman ve Hristiyanlara -hem kendilerine hem de mallarına- eşit davranılması yönünde emir veren Mustafa Kemal; "Anadolu, medeniyet adına birçok gaddarlık yapan Avrupa medeniyetine rehberlik edecektir" diye duyurmuştur. Raporda bahsedilen bu toplantı; yabancı işgaline karşı cihat ilan eden Milli Mücadele söylemlerini; Bolşeviklerle girişilen işbirliğiyle bağdaştırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. İspanyol diplomat Servert'in de aynı değerlendirmeye vardığı görülmektedir; Mustafa Kemal Paşa'nın İslam'ın dinî etkisinden faydalanmakla birlikte, taraftarlarının dinî hassasiyetini göz önünde bulundurduğunu vurgulamaktadır. Buna karşın Paşa'nın, Milli Mücadele hareketinin, 'Müslüman-Hristiyan savaşı' şeklinde algılanmasını ya da Bolşevik ideallerle bağdaştırılmasını da engellediğini hissettirmektedir. Dolayısıyla İspanyol diplomasisi nezdinde Milli Mücadele hareketi; sınırları ve hedefleri net olarak çizilmiş bir girişim olarak belirmektedir.

Buna karşın; Elçi Servert'in 11 Haziran 1920 tarihli raporunda İslam ve İslam'ın savunusu; Milli Mücadele ruhunu tetikleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁰³ Raporda, Milli Mücadele'nin askeri seyri hakkında bilgi verilmektedir. Trakya'da Yunan kuvvetlerinin işgal ettikleri yerleşimleri boşalttığı ve Türk kuvvetlerinin başkente yaklaştığı; bununla birlikte Fransızların milliyetçilerle yaptığı bir anlaşma gereği Maraş ve Antep'i boşalttıkları aktarılmaktadır.⁷⁰⁴ Öte yandan İngiliz kuvvetleri halen "Kemalistlerin" Boğazların Karadeniz kıyılarından tahliyesini elde edememiştir. Elçi Servert, İtilaf Devletleri'nin gösterdiği askeri "zayıflığın";

⁷⁰³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 180, İTDB, Rapor, "Trakya ve Anadolu'daki Durum", İstanbul, 11 Haziran 1920.

⁷⁰⁴ Bkz., dipnot 464.

Türkler arasında barış planlarına karşı direnişi arttırdığı yorumunda bulunmaktadır. Elçiye göre Türklere direnişlerinde, kendi güçlerine olan inançları ve İtilaf Devletleri'nin açgözlülüğünü dizginleme amacı ilham vermektedir. Elçi, İmparatorluğa dikte edilen kabul edilemez koşulların dini bakış açısından yorumunun bile Türkler için yeterli olduğunu savunmaktadır. Buna göre Türkler; öne sürdükleri ağır barış koşullarıyla Hristiyanların asıl amacının İslam'ı yok etmek olduğuna inanmaktadır.

İspanyol diplomasinin Milli Mücadele'ye yönelik dini bakış açısının ön plana çıktığı bir diğer belge; 24 Temmuz 1920 tarihli İstanbul Temsilcilik raporudur. Raporda, gündemin siyasi ve askeri olayları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Cafer Tayyar Bey'in orduları Trakya'da, Kemalist kuvvetler de Anadolu'da Yunanlılar karşısında yenilgiye uğramıştır.⁷⁰⁵ Bu gelişmeler ve İtilaf Devletleri'nin tehditleri karşısında Osmanlı Hükümeti ve Padişah; barış antlaşmasının imzasına ikna olarak, Paris'e delege göndermişlerdir. Elçi Servet, raporunun devamında, İtilaf Devletleri'nin Türkleri Avrupa'dan tümenden atmakla tehdit ettiklerini; İstanbul'u Türklere bırakıp bırakmamasının bu tehditlerin ciddiyetine bağlı olduğunu yazmaktadır. Öte yandan İtilaf Devletleri, gayrimüslim halka kulak vermemekte; onların şikâyetlerini göz önünde bulundurmamaktadır. Elçi; bu kişilerin Hristiyan oldukları ve Mustafa Kemal'e karşı ayaklandıkları gerekçeleriyle ve Yunan zaferinin bir intikamı olarak Mustafa Kemal'in misillemesine uğradıklarını iddia etmektedir. Ona göre Anadolu'daki Hristiyanlar; zulüm, öldürme ve diğer aşırılıkların kurbanı olmaktadır. Elçi Servet'in herhangi bir kaynak belirtmeden ortaya koyduğu bu iddialarda sözü geçen kişilerin; Milli Mücadele'ye karşı ayaklanan, Fransız ve Yunan kuvvetleriyle işbirliği yapan Ermeni ve Rum unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde elçi, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerindeki dayatma ve tehditlerinin;

⁷⁰⁵ Batı Anadolu ve Trakya'da 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan taarruzu, Temmuz ayı itibarıyla Kuvayı Milliye'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve... III**, s. 158-174; Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 129-131. Trakya'daki Yunan taarruzu ise 20 Temmuz 1920 tarihinde başlamış ve 25 Temmuz günü Kuvayı Milliye ordularının Bulgaristan'a çekilmeleriyle son bulmuştur. Bıyıkhoğlu, **a.g.e.**, s. 345-375.

TBMM kuvvetlerinin öfkesini Anadolu'daki gayrimüslim unsurlara yöneltmesine sebep olduğunu savunmaktadır. Elçinin bu savunusunda dikkat çeken bir nokta; bu unsurların TBMM'ne karşı ayaklandıklarını belirtmekle birlikte, yaşanan olaylarda temel etkenin Müslümanlık-Hristiyanlık çatışması olarak vurgulanmasıdır. Elçinin daha önceki raporlarında Milli Mücadele hareketinin insancıl amaçları olduğunu ve hiçbir anti-Hristiyan niteliği ya da söylemi bulunmadığını sıkça tekrarladığı göz önüne alındığında, söz konusu raporun Milli Mücadele'ye yaklaşımının farklı bir çizgide olduğu görülmektedir.

Elçi Servet, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın sağlık gerekçesiyle istifasını bildiren raporunun çok büyük kısmını; Milli Mücadele ile ilgili yorum ve değerlendirmelere ayırmaktadır.⁷⁰⁶ Buna göre Osmanlı siyasetçileri uzun zamandan beri Mustafa Kemal'in "maceralarına" ve Anadolu'da Türk'ün Türk'le çatışmasına son verecek bir formül aramaktadırlar. Elçi, Mustafa Kemal'in Hükümet'le olan savaşını, kendi hareketine "tarafdar çekmeye hizmet eden fikir" olarak kullandığını savunmaktadır. Ona göre, Mustafa Kemal, bu işin altından başarıyla kalkmanın imkânsızlığı karşısında, kendisi ve taraftarlarının tekrar "yasal" kabul edilmesi için iki çözüm yolu olduğunu görmüştür. Bunlardan ilki, silah bırakarak Anadolu'da barışın sağlanması, ikincisi de mümkün olduğu sürece gerilla savaşlarına devam ederek, en azından kendi ordularının hâkim olduğu bölgelerde yabancı işgaline son verilmesidir. Mustafa Kemal, yabancı işgale son verebilmek için öncelikle Anadolu'da Müslüman unsurların sadık desteğine ve halk ile Kuvayı Milliye arasında ideallerin mükemmel bir şekilde bağdaşmasına dayanmak zorundadır. Elçi, uzun yıllar savaşmanın getirdiği yorgunluk, fakirlik ve yıkımın, halk ve Mustafa Kemal arasında anlaşmazlıklar doğurduğu görüşündedir. Buna örnek olarak halk arasında Mustafa Kemal'in Yahudi olduğuna yönelik söylentilerin dolaşmasını vermektedir. Elçiye göre, zafer alanında görülen gasp ve insanlara verilen diğer zararlar; Mustafa Kemal'in taraftar

⁷⁰⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 291, İTDB, Rapor, "Hükümet Krizi Hakkında", İstanbul, 19 Ekim 1920. Damat Ferit Paşa'nın istifasının sebeplerine yönelik ayrıntılı analiz için bkz., Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...III**, s. 257-266.

kaybetmesinin diğerk bir sebebidir. Sonuç olarak; “hepsi samimi ve vatanperver temellerden doğan fikir ve ilhamlar, mükemmel bir uzlaşya varmadığından dolayı; vatan topraklarının bağımsızlaştırılması hedefi ve şevki sönmüştür.” Elçi Servet, Mustafa Kemal Paşa’nın “girdiği çıkmaz sokaktan en şık şekilde çıkmak” istediğini; bu nedenle İstanbul’da bulunan Milli Mücadele taraftarlarının, Hükümet’le uzlaşma yolunu denediklerini belirtmektedir. Ne var ki Kemalistlere olan nefreti simgeleyen Sadrazam Damat Ferit Paşa; uzlaşma önünde aşılamaz bir engel olarak görülmüş, bu nedenle bir hükümet krizine karar verilmiştir. Elçiye göre, şimdi Anadolu’da barışın sağlanabilmesi için atılacak yeni adım; Padişah’ın, İstanbul ve Anadolu’da milliyetçilik bayrağı altında savaşımlar tarafından onaylanacak birini Sadrazam olarak ataması olacaktır. İspanyol elçi, bu makam için, Mustafa Kemal’in emri altında Anadolu’da çarpışan siyasetçi ve komutanların anıldığını belirtmekte; yine de bu son hükümet krizinin aşılmasının oldukça zahmetli olacağını düşünmektedir. Raporun geneline bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele’nin halk desteğini kaybettiği yönünde kesin bir izlenim göze çarpmaktadır. Elçi, kendisinde bu izlenimi yaratan olaylara dair herhangi bir bilgi vermemekle birlikte; raporun tarihinden yola çıkarak, söz konusu gelişmelerin; Düzcce, Yozgat ve Konya ayaklanmaları olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷ Zira Milli Mücadele’nin Padişah’a isyan olduğu gerekçesiyle başlatılan bu ayaklanmalarda; yerel çeteler ve Kuvayı Milliye arasındaki çatışmalar iç savaş niteliği göstermiştir. Bu çatışmalarda ölenlerin yanı sıra, Kuvayı Milliye tarafından yakalanarak idam edilenler olmuştur. Bu tespiti; elçinin halk ve Milli Mücadele arasında ideallerin uyuşmadığı ve Kuvayı Milliye’nin zafer alanında şiddet gösterdiğine yönelik sözlerini de açıklamaktadır. Buna karşın Elçi Servet’in Mustafa Kemal Paşa’nın halkın desteğini kaybettiğine dair hiçbir açık kapı bırakmayan bir üslubu; elçinin daha önceki raporlarında Milli Mücadele’yle ilgili ifadelerini akla getirmektedir. Örneğin 31 Ekim 1919 tarihli raporunda elçi, ulusal örgütün

⁷⁰⁷ Düzcce’de ilk olarak Nisan-Mayıs 1920 tarihlerinde başlayan ayaklanma, Temmuz-Ağustos aylarında yeniden alevlenmiştir. Öte yandan Yozgat’ta Mayıs ayında başlayan ayaklanma; Çerkez Ethem’e bağlı Kuvayı Seyyare tarafından Ağustos ayında bastırılmasına karşın Eylül-Aralık 1920 tarihleri arasında tekrarlamıştır. Konya vilayetindeki ayaklanma Ekim- Kasım 1920 tarihlerinde yaşanmıştır. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...III**, s.65-91, 241-247; Kobal, **a.g.m.**, s. 81-84.

aşırılıklardan kaçındığını; bazı bölgelerde görülen ulusal örgüt karşıtlığının Milli Mücadele gibi bir hareket içinde olağan olduğu belirtmektedir. Elçinin bir yıl kadar sonra aynı düşüncede olmamasının; söz konusu ayaklanmaların süre ve bölge olarak geniş yer tutmasından kaynaklandığı söylenebilir. Raporda dikkat çeken bir diğer nokta; elçinin, Mustafa Kemal Paşa'nın taraftar toplamak amacıyla Damat Ferit Paşa Hükümeti'yle olan sürtüşmesini kullandığına yönelik ifadeleridir. Oysa Elçi Servet, daha önceki raporlarında birçok kez; Sadrazam'ın politikalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu ifade etmektedir. Şu halde, Elçi Servet'in; ayaklanmalar nedeniyle Milli Mücadele ruhunun 'öldüğüne' ve Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden bu ruhu canlandıramayacağı için yeni çözüm yolları aradığına kanaat getirdiği söylenebilir. Zaten ifadeleri; Damat Ferit Paşa'nın istifasının, tam da bu nedenle, Milli Mücadele taraftarları tarafından 'düzenlendiğine' işaret etmektedir. Bütün bunlardan yola çıkarak, Elçi Servet'in aslında yabancı işgallere karşı yürütülen Milli Mücadele'nin başarı şansını; ordu ve komutanların, kabine içinde bazı nazırların ve Bolşeviklerin desteğine karşın, en çok halkın desteğine bağladığı anlaşılmaktadır. Rapor ayrıca; Elçi Servet'in ve onun nezdinde İspanyol diplomasisinin değerlendirmelerinde, yaşanan gelişme ve olayların kendisinden ziyade; kamuoyunda yarattığı yankıların daha etkili olduğunu da göstermektedir.

İspanyol diplomatik belgelerinde; İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgaliyle başlayan; siyasi, idari ve askeri yapılanmasına kavuştuğu 1919-1921 yıllarında, Milli Mücadele hareketi ve kadrosu için kullanılan terminolojinin; İspanyol diplomasisinin algısını yansıttığı söylenebilir. Direniş hareketinin kendisi için kimi zaman "ayaklanma", fakat çoğunlukla "milliyetçi hareket" ve "ulusal hareket" ifadeleri tercih edilmektedir. Bu ifadelerdeki milli-milliyetçi (*nacional-nacionalista*) (ya da ulusal-ulusalcı) ayrımının; 'hareketi sahipleneler' ve 'hareketin hedef kitle olarak yöneldiği' anlamlarını ortaya koymak için seçildiği düşünülebilir. Aynı durumun, hem Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hem de Heyet-i Temsiliye'ye atfen "ulusalcı yapılanma" ve "ulusalcı örgüt" için de geçerli olduğu görülmektedir. Bu düşünceden hareketle, İspanyol diplomasisinin; Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki bu hareketi, hem 'Türk halkının hareketi' hem de 'Türkçü bir hareket' olarak kabul ettiği yorumu yapılabilir. Raporlarda ayrıca, Milli Mücadele

kadroları için; özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bu kişilere bakış açısı gösterilmeye çalışılarak “elebaşları” ve “asiler” kelimeleri kullanılmaktadır. Bunun dışında hem Milli Mücadelenin önde gelenleri hem de taraftarları; “ulusalcılar”, “Türkler” ve “Kemalistler” olarak geçmektedir. 1919-1920 yılları arasındaki raporlarda, Yakın Dönem Türk Tarihi yazıcılığında sıkça kullanılan İstanbul Hükümeti-Ankara Hükümeti ayrımına, TBMM kurulmuş olmasına rağmen yer verilmediği görülmektedir. Ne var ki 1921 yılından itibaren bu ayrım; “Ankara’dakiler” ve “Ankara Hükümeti” sözleriyle yapılmaktadır. Bu durum, İspanyol diplomatların gözünde TBMM Hükümeti'nin bu yıldan itibaren meşruluk kazandığı şeklinde yorumlanabilir. Buna sebep olarak, İtilaf Devletleri'nin Ankara Hükümeti'ni Londra Konferansı'na davet ederek, tanımış olmalarının etken olduğu söylenebilir. Son olarak İspanyol raporlarında Mustafa Kemal Paşa'nın, çoğunlukla yalnız ismiyle “Mustafa Kemal” ya da “lider” ve “ulusal hareketin lideri” olarak geçtiği görülmektedir.

4.3. Milli Mücadele'nin Son Dönemi

1919-1920 yıllarına ait İspanyol diplomatik belgelerinde, Kuvayı Milliye'nin gerek işgal güçlerine gerekse ayaklanmalara karşı askeri mücadelesine ve cephelerde yaşanan gelişmelere zaman zaman işaret eden raporlar bulunmaktadır. Bu raporlarda verilen son genel tablo, Yunan kuvvetlerinin Trakya ve Anadolu'da Kuvayı Milliye karşısında başarı kazandığı şeklindedir. 1920 yılına ait son raporunda Elçi Servet; az sayıda ve birbirine tezat haberlerin Anadolu'daki durum hakkında fikir oluşturmaya yetmediğini belirtmektedir.⁷⁰⁸ Oysa bu yılın sonunda TBMM'ne bağlı ordular, Ermenistan ordusuna karşı yürüttüğü savaşı kazanmış ve bunun sonucunda TBMM ve Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti arasında 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.⁷⁰⁹ Bununla birlikte; Fransız kuvvetlerine karşı Kilikya'da

⁷⁰⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 325, İTDB, Rapor, “Anadolu'daki Durum”, İstanbul, 26 Kasım 1920.

⁷⁰⁹ Bkz., dipnot 477; Tansel, **a.g.e.**, s. 231-245.

başarılar elde edilmiş⁷¹⁰; TBMM'nin kurduğu düzenli ordu⁷¹¹, 1921 yılının ilk günlerinde Yunan kuvvetleri karşısında I. İnönü Savaşı'nı⁷¹² kazanmıştır. Benzer bir şekilde; yine bu döneme ait belgelerde -Osmanlı Hükümeti ve Padişah'ın barış antlaşmasının imzası için delegeler gönderdiğini ileten rapor dışında- Sevr Barış Antlaşması'nın 10 Ağustos 1920 tarihinde imzası ya da içeriği hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Antlaşmaya ancak, kapitülasyon rejimini ele alan raporlarda, ilgili maddeleri bağlamında değinilmektedir. 1921-1922 yıllarına ait diplomatik belgelerde ise, Milli Mücadele döneminin; Anadolu'da Yunan kuvvetlerine karşı yürütülen askeri faaliyetleri, Ankara Hükümeti-İstanbul Hükümeti-İtilaf Devletleri ilişkileri ve Lozan Konferansı öncesi gelişmeler ele alınmaktadır.

4.3.1. Türk-Yunan Savaşları

1920 yılı sonlarında TBMM ordusunun İtilaf Devletleri işgal kuvvetleri karşısında elde ettiği başarılar ve özellikle I. İnönü Savaşı'nda kazandığı zafer; 1921 yılının Ocak ayına gelindiğinde İtilaf Devletleri'ni, Doğu Sorunu'nun yeniden ele almaya ve Sevr Antlaşması'nın gözden geçirmeye sevk etmiştir.⁷¹³ İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'nin 26 Ocak günü İstanbul Hükümeti'ne ilettikleri çağrıda; bu amaçla 21 Şubat 1921 tarihinde toplanacak Londra Konferansı'na; Mustafa Kemal'in ya da Ankara Hükümeti'nin bir yetkilisinin de katılımı koşulu yer almaktadır.⁷¹⁴

⁷¹⁰ Güneydoğu Anadolu ve Kilikya'da Türk-Fransız mücadelesi için bkz., Tansel, **a.g.e.**, s. 193-230.

⁷¹¹ Kuvayı Milliye'nin tasfiyesi ve düzenli ordunun kuruluşu için bkz., Selek, **a.g.e.**, s. 367-375; Kemal Arı, "Türk İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş", **Türk İstiklal Harbinde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli (16 Mayıs 2014)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2014, s.1-13.

⁷¹² Yunan taarruzu 6 Ocak günü Bursa cephesi üzerinden başlamış, 14 Ocak'ta gerileyerek sona ermiştir. Özalp, **a.g.e.**, s. 171; Erikan, **a.g.e.**, s. 169-181. I. İnönü Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz., Hüsnü Özlü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVIII, S. 82, Mart 2012, s. 25-52.

⁷¹³ TBMM'nin Sevr Antlaşması'nın imzasından sonra etkili bir direniş göstermesi ve Yunan kuvvetlerine karşı kazanılan İnönü zaferi, İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından antlaşmanın revize edilmesini gündeme getirmiştir. Aynı süreçte Yunanistan Başbakanı Venizelos'un iktidardan düşmesi ve Kral Konstantin'in ülkeye geri dönmesi de İtilaf Devletleri'nin bu kararında etkili olmuştur. Sonyel, **a.g.e.**, s. 117-119; Tansel, **a.g.e.**, s.186.

⁷¹⁴ Atatürk, **Nutuk**, C. II, MEB Basımevi, İstanbul, 1969, s. 554; Sonyel, **a.g.e.**, s. 120-121.

İspanya İstanbul Temsilcisi Servet 1 Şubat 1921 tarihli raporunda, İtilaf Devletleri'nin çağrısının Ankara Hükümeti tarafından nasıl karşılandığını aktarmaktadır.⁷¹⁵ Ankara Hükümeti, Londra Konferansı'na katılma konusunda İstanbul Hükümeti'yle uzlaşma yapmak yerine, elçinin de beklediği üzere, “ kibirli bir tutum göstermiştir.” Bununla birlikte elçi; “İtilaf Devletleri'nin ne sözlerine ne de mertliklerine inançları olmayan Kemalistlerin”, “yasal olan İstanbul Hükümeti'nden” farklı bir yol izlemek istemelerini gerçekçi bulmaktadır. Zira Ankara Hükümeti, bu davetin; İtilaf Devletleri'nin milletler hukukuna aykırı olarak kendilerine karşı bir saldırı hazırlığı için tuzak olabileceğini düşünmüştür. Elçiye göre Ankara Hükümeti, daha önce amansız olarak tanımlamasına karşın, şimdi Sevr Antlaşması'nı görüşmeyi kabul ederek, “barış heveslisi” görünmekten de çekinmiştir. Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'ne verdiği cevapta; TBMM'nin her şeyden öte “hür ve bağımsız” olduğunu, bu nedenle kendisine dolaylı olarak gönderilen davetin kendisini ilgilendirmedigini belirtmektedir. Ankara Hükümeti, basın ve yabancı temsilciler aracılığıyla her fırsatta duyurduğu Misak-ı Milli kararları, İtilaf Devletleri tarafından bilindiği için bu daveti kabul etmeyi gereksiz görmektedir. TBMM, İtilaf Devletleri'nin iyi niyetlerinin bir ispatı olarak; “tarihte görülmemiş ve tarihe de bir kez daha kaydedilmeyecek bir biçimde işgal ettikleri bölgeleri hemen boşaltmalarını” ve “Türk kalmak isteyen köylere ve halklarına karşı silah doğrultmayı bırakmalarını” talep etmektedir. Ankara Hükümeti son olarak cevabında; meşru milli isteklere ulaşmak dışında hiçbir gaye gütmeyeceğini; bu istekler resmen tanınmadıkça ve açık bir şekilde yerine getirilmedikçe askerî harekâtlarına devam edeceğini bildirmiştir.

30 Ocak günü yapılan İstanbul Hükümeti Meclis-i Vükela toplantısında; TBMM'nin cevabını İtilaf Devletleri'ne iletme ya da Ankara Hükümeti'yle görüşmelere devam ederek, bunu bir süre daha ertelemek konusu görüşülmüştür. İspanyol diplomat, TBMM'ni ikna etmekten yana karar alan Hükümet'in girişimlerinin etkili olabilmesinden şüphe duymaktadır. Zira Kemalistler, aldığı askeri

⁷¹⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 30, İTDB, Rapor, “Londra Konferansı'na Kemalist Delegelerin Atanması Yönünde Ankara'nın Cevabı”, İstanbul, 1 Şubat 1921.

önlemlerle İngiltere'ye boyun eğmeyeceğini göstermektedirler. Öte yandan elçi, Kemalistlerin verdikleri olumsuz cevabın sonuçlarının ağır olacağını öngörmektedir. Çünkü Kemalistler bu cevapla, Türkiye'yi I. Dünya Savaşı'nda yenen devletlerin açtığı son çıkış kapısını kapatmışlardır. Öte yandan İtilaf Devletleri; işgal bölgelerini “ister alçak gönüllülükten ister korkaklıktan” boşaltsalar dahi, “talep ve umutlarında ilerleme kaydeden Kemalistleri” sakinleştiremeyeceklerdir. Elçi, bu durumda bile Fransa ve İtalya'nın, Türklere karşı bir harekâtı mümkün olduğunca reddedeceğine inanmaktadır. İngiltere, ileride, bu iki devletin yardım etmemelerini öne sürerek, Türkiye'den elde edilebilecek menfaatlerin tek meşru sahibinin kendisi olduğunu iddia edecektir. Bununla birlikte elçi; Kemalistlerin, Müslüman halkı, Halife'nin İngilizlerin elinde esir olduğuna inandırmaları durumunda, İngiltere'nin Boğazların hâkimiyetini elde edebilmesinin bile mümkün olmayacağını savunmaktadır.

Bu arada Sadrazam Tevfik Paşa; Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na gönderilecek heyetle ilgili telgrafını basına vererek yayınlanmasını sağlamıştır.⁷¹⁶ Elçi, Sadrazam'ın bu hareketini; Ankara Hükümeti nezdindeki girişimleri göstererek, Türk kamuoyunu kendi lehine çevirmeye çalışması olarak yorumlamaktadır. “Milliyetçi Şef” telgrafında, Türkiye'yi temsilen iki ayrı heyetin gitmesinin uygun olmayacağını kabul etmektedir. Telgrafta ayrıca, “bugünkü lehteki durumu yaratan” mücadele içinde dökülen kanlara ve çekilen zorluklara değinilmekte; “dünya olaylarının, direnişin temel hedefi olan Türkiye'nin bağımsızlığını teyit ettiğine” işaret edilmektedir. Telgrafta “Halifelik ve Saltanattan başlayarak” ülkenin maddi ve manevi tüm güçlerinin beraberce hareket etmesine ihtiyaç olduğu; bunun için de Padişah'ın, Ankara'daki Meclis-i Milli'nin, milli iradede doğan yegâne kurum olduğunu resmi olarak ilan etmesinin gerektiği savunulmaktadır. Aynı şekilde, yegâne meşru hükümet olan Millet Meclisi Hükümeti'nin ilan ettiği prensipler kabul edilmeli; böylelikle Türkiye'nin düşmanlarının da bu kutsal prensipleri tanımaları sağlanmalıdır. Son olarak telgrafta, Londra Konferansı'na katılacak Türk delegelerin Ankara Hükümeti

⁷¹⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 37, İTDB, Rapor, “Londra Konferansı Dolayısıyla İstanbul ve Ankara Hükümetleri ve Yunanlar”, İstanbul, 9 Şubat 1921.

tarafından seçilerek yetkilendirilmesi şartı getirilmiştir.⁷¹⁷ Elçi Servert, “aldığı haberlere göre” Sadrazam’ın Mustafa Kemal’in taleplerine boyun eğmeyeceğini, hatta Padişah’ın da Ankara Büyük Millet Meclisi’ni tanımayacağını öne sürmektedir. Bununla ilgili olarak daha önce Padişah’ın; Damat Ferit Paşa’nın kendisine Halife ve Padişah olarak hareket serbestliği sözü vermesi üzerine, TBMM’e karşı fetva imzalattığını hatırlatmaktadır. Elçinin bu hatırlatmayla, şimdiki Sadrazama Tevfik Paşa’nın da Padişah’la birlikte, benzer bir politikaya yönelebileceği ihtimali üzerinde durduğu söylenebilir. İspanyol diplomata göre, “mesele; İstanbul, Boğazlar ve İslam gibi konularla ilgili olmasa, Türklerin Avrupa’dan çıkarılması olarak kalacaktır.” İstanbul’un Avrupa kısmının zaten İtilaf Devletleri’nin işgalindedir. Fakat şimdi Ankara Hükümeti’nin zayıf Hükümet karşısında yükselmesiyle, mesele karmaşıklaşmıştır. İspanyol elçinin, ‘Millet Meclisi’nin, Padişah’ın tahttan ayrılmasına ve Ankara’da başka bir padişahın seçilmesine karar vermesi için, çok zaman beklenmeyeceği’ yorumu dikkat çekmektedir. Ankara Hükümeti’nin böyle bir girişiminin İtilaf Devletleri için meseleyi ‘Türkleri Avrupa’dan atma’ olarak yalınlaştıracağını; İtilaf Devletleri’nin tam da bu nedenle Ankara Hükümeti’ne müdahale etmeyeceğini savunmaktadır. Elçi meseleyi karmaşıklaştıran diğer bir gelişmenin; Fener Rum Patriği liderliğinde irredantizm ilan eden İstanbul’daki Rumların ve Yunanların; Londra Konferansı’na kendi delegelerini gönderme istekleri olduğunu yazmaktadır. Fener Rum Patriği, Venizelos’u; “nankör ülkenin kutsal şehidi” olarak ilan ederek, İstanbul’un elde edildiği ve Bizans’ın yeniden dirileceği Büyük Yunanistan ideali için Yunanları Kral Konstantin’e karşı kışkırtmaktadır. Bu nedenle, Londra Konferansı’na Ankara ve İstanbul Hükümetlerinden iki Türk heyet ile Yunan Hükümeti heyetinin yanı sıra, irredantizm yanlısı bir Yunan heyetinin de

⁷¹⁷ Raporda verilen bilgilerden, sözü geçen telgrafın, Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Ocak 1921 tarihinde Londra Konferansı davetine verdiği resmi cevabın ardından; yine aynı gün Tevfik Paşa’ya özel olarak gönderdiği telgraf olduğu anlaşılmaktadır. Telgraf metni için bkz., Atatürk, **Nutuk**, C. III, s. 556-557. Telgrafın kişiye özel olduğu göz önüne alındığında; Sadrazam Tevfik Paşa’nın, Türk kamuoyunu etkilemeye çalıştığı yorumu haklı çıkmaktadır. Ayrıca Sonyel eserinde, Tevfik Paşa Hükümeti’nin Ankara Hükümeti’ni Londra Konferansı’na katılmaya zorlamak için muhtemel bir Yunan taarruzunu baskı için kullandığını belirtmektedir. Benzer bir yorum, Nutuk’ta da yer almaktadır. Bu yorum ve tespitler, Elçi Servert’in görüşünü doğrular niteliktedir. Sonyel, **a.g.e.**, s. , s. 120; Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 573.

katılması halinde; kendi içlerinde karşıt olan bu gruplar, herhangi bir anlaşmaya varamayacaktır.

Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin Türklere olan tutumları hakkında gelen haberler, Türklerin lehinedir.⁷¹⁸ Konferans ayrıca; İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki ilişkide önemli bir durumu da ortaya çıkarmıştır. Haberlere göre Sadrazam, hastalık bahanesiyle ya da gerçekten hasta olduğu için, ilk sözü Ankara delegesine vermiştir. Elçi Servet, Türkiye'nin çıkarlarına uygun olan bu harekete rağmen; -öğrendiğine göre- Padişah'ın Sadrazam'a verdiği emirlerin bu yönde olmadığını belirtmektedir. Padişah, Tevfik Paşa'nın milliyetçileri tanımak anlamına gelebilecek hareketten kaçınmasını ve hatta İngiltere mandasını kabul etmesini istemiştir. Sadrazam'ın bu emirlere uymamasına, Saray entrikaları da eklenmiş; söylenenlere göre Sadrazam, Padişah'ın gözünden düşmüştür. Elçi, TBMM'nin söylemleri ve tavrı arasındaki farkın; bu söylentileri doğruladığını düşünmektedir. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, her fırsatta Halife olan Padişah'a bağlılığını dile getirmekte; fakat yine her fırsatta yalnızca Ankara Hükümeti'nin halkın iradesinin gerçek ve meşru temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. Elçi Servet, böylelikle kendisine bağlılık beyanatlarına rağmen, Padişah'ın, Ankara Hükümeti'ne karşıt bir politika güttüğünü; Tevfik Paşa'nın bu politika dışında hareket etmesinden memnun olmadığını sezdirmektedir. Elçi, Yunanistan'ın konferansta, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesine direnmesini ve askeri harekâta devam etmeye hazırlanmasını; "İtilaf Devletleri'nin güdülemesi" ya da "safсата" olarak değerlendirmektedir. Yunanistan, kendi gücünü aştığını bildiği bu görevden çekilebilmek için, "konferans kararlarına saygı duymak maskesiyle, hileli bir oyuna başvurmakta"; gerçekte Sevr Antlaşması'nda yer bulan taleplerini devam ettirmektedir.

⁷¹⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 64, İTDB, Rapor, "Siyasi Durum Hakkında", İstanbul, 18 Mart 1921.

Londra'dan gelen son haberler; Türklerin ve Yunanların iddiaları ve İtilaf Devletleri'nin dayatmaları sonucunda konferansla ilgili ümitlerin sona erdiği izlenimi vermektedir.⁷¹⁹ Konferansın 'Trakya ve İzmir'de halk oylamasına gidilmesi' önerisini, Türkler memnuniyetle karşılamış; Yunan heyeti ise reddetmiştir. Elçi, bu önerinin Yunan heyetine kabul ettirilmesiyle, İtilaf Devletleri'nin -en azından teorik olarak- savuna geldiği 'halkların özgür iradesi' prensibi tartışmalarının çözümlenmiş olacağını savunmaktadır. Elçi İtilaf Devletleri'nin bunu yapmayarak; Yunanistan'ı İzmir'de Türklere karşı zulme devam etmesi için cesaretlendirmeyi amaçlamasından şüphelenmektedir. Öte yandan İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere; Anadolu'da süren Türk-Yunan savaşının galibi kim olursa olsun, nihai kazancın kendisine ait olduğunu düşünmektedir.⁷²⁰ İspanyol elçi; konferansta belli ettiği üzere Yunanistan'ın askeri harekâtlara devam etme isteğini eleştirmektedir. Buna göre, Yunan komutanların askeri raporlarında zafer ve başarı olarak sunduğu bilgiler, başka kaynaklarca yalanlanmakta ve Kemalistler tarafından reddedilmektedir. Aslında Yunan kuvvetleri İzmir'de sanıldığı kadar ilerleme kaydetmemektedir; bu nedenle askeri harekâtlarından nihai ve sabit bir sonuç alınması mümkün değildir. Çünkü Türkler, sayıca üstünlük ya da hâkimiyet kuramaları da, tutsak düşmemek uğruna, her türlü yolu ve tüm kaynakları kullanarak kendilerini savunacaklardır. Buna karşılık Daha önce ülkenin genişlemesine karşı çıkan Yunan Kralı Konstantin, şimdi Bizans İmparatorluğu'nu İstanbul'daki Rumları memnun etmeye çalışarak; tahtını korumayı amaçlamaktadır. Elçi Servet, İtilaf Devletleri'nin, Yunan ve Türk ulusları arasında sınırlı kalmayacak bu "düelloya" izin vermesinin tedbirsizlik olduğu görüşündedir. Zira mücadele sırasında ya da sonrasında yenilmeleri halinde, Türklerin Bolşevikleri reddetmeyeceklerine inanmaktadır. Şu halde raporda, Londra Konferansı'nın

⁷¹⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 65, İTDB, Rapor, "İzmir Türklerine Karşı Yunan Kampanyasının/Savaşının Yenilenmesi", İstanbul, 23 Mart 1921.

⁷²⁰ Elçi, İtilaf Devletleri'nin öneriyi Yunanistan'a kabul ettirmek için çabalamalarıyla ilgili olarak; "kendilerine Pontius Pilates rolünü uygun gördükleri" yorumunda bulunmaktadır. Pilates, Hz. İsa'nın davasında, diğer hâkimlere "*Ben İsa'nın kanını almam, siz ne yaparsanız, yapın!*" diyerek yargılamaktan kaçınan ve mahkeme sonucu Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine sebep gösterilen Romalı Yahudi validir. Elçi Servet'in bu benzetmeyle, İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız bir tutum göstererek, -aslında nasıl bir sonuç doğuracağı bilinen bir durumda- sorumluluktan kaçındığını işaret etmektedir.

başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni, İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız bir görüntü çizmeye çalışması olarak belirmektedir. Özellikle İngiltere'nin, önerilerin kabulü için baskı kurmama yoluyla, aslında Yunanistan'a destek verdiği görüşü ön plana çıkmaktadır. Elçinin, Yunan kuvvetlerinin kaydettiği başarıların şüpheli olduğunu; böyle olmasa bile, Türklerin yenilgisinin ülkeyi Bolşevik etkiye açık hale getireceğini savunduğu söylenebilir.

2 Nisan 1921 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Londra Konferansı'nın ardından başlayan Yunan hücumuyla ilgili bilgiler sunmaktadır.⁷²¹ 23 Mart günü başlayan Yunan taarruzu, Afyon Karahisar ve Eskişehir'in alınmasıyla sonuçlanmıştır. Yunan komutanların Konya'ya girileceğini bildiren raporlarını; İstanbul'a gelen haberler de doğrulamaktadır. Yine bu haberlere göre Ankara Hükümeti arşivlerini Sivas'a taşımaya hazırlanmaktadır. Öte yandan son birkaç gündür basında, Yunan zaferinin söz konusu olmadığı; aksine Eskişehir'de büyük bir mağlubiyete uğradıkları yazılmaktadır. Elçi Servet, Yunan basınının, Eskişehir'in alınışı haberlerini, vaktinden çok önce verdiği göz önüne alındığında, bir zaferin olmayabileceğini kabul etmektedir. İstanbul'daki basın; Yunan askerlerinin Eskişehir yakınlarında olan stratejik noktaları ele geçirmeye çalışırken; -çoğu süngüyle öldürülmüş- birçok kayıplar verdiklerini yazmaktadır. Elçi bu durumun Yunanlıların üstlendikleri işin zorluğunu ortaya koyduğunu; Yunan kuvvetlerinin tekrar toparlanarak Eskişehir'e hâkim olmaları halinde bile benzer direnişle karşılaşacaklarını savunmaktadır. Yunan kuvvetleri, Bolşevik yardımlarının Türklere ulaşmasını engelleyemeyecek; bu karşılık Yunanların kayıpları, Ankara Hükümeti'nin, ordusu için asker toplamasını kolaylaştıracaktır. İspanyol diplomat, “bugün için imkânsız ve mucizevi gözüken beklenmedik olaylar gelişmezse”, Yunan hücumunun bir felaket olacağını ve Yunanistan'ın parasız ve askersiz kalacağını savunmaktadır. Yunanistan, savaşı şimdi bıraksa dahi, muzaffer Türkler, Trakya ve İzmir'in iadesiyle tatmin olmayarak topraklarını genişletmek isteyecekler, Avrupalı devletlerse buna karşı

⁷²¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 76, İTDB, Rapor, “Anadolu'da Türk-Yunan Savaşı”, İstanbul, 2 Nisan 1921.

koyamayacaklardır. II. İnönü Savaşı'nın⁷²² ilk evrelerini bu şekilde aktaran raporda; gelen çelişkili haberlere rağmen, Türk ordusunun başarısı daha muhtemel görülmektedir. Elçinin, II. İnönü Savaşı sonrası durum hakkında bilgi veren bir sonraki raporu, bu öngörüğü doğrulamaktadır.⁷²³ Son gelen haberler Yunan mağlubiyetini teyit etmekte; bu haberlere göre, Türk hücumu, Yunan kuvvetlerini düzensiz bir şekilde geri çekilmeye zorlamaktadır. Görev yerini terk eden birçok Yunan askerinin İzmit ve Bandırma Körfezi yakınlarındaki köylere firar ettikleri; panik içinde olan Yunan-Rum halkın kaçışını kolaylaştırmak için Bandırma Körfezi'ne Yunan gemileri yollandığı söylenmektedir. Karadeniz kıyısına gelen Yunan birliklerinin, gereken hızla geri çekilmedikleri ve Türk askerleri tarafından yok edilmemek için bu gemilerle kaçtıkları söylentileri de kesin görünmektedir. Böylece Kemalist kuvvetler; İzmit ve Bursa'nın Marmara Denizi'ne kadar olan toprakları geri almışlardır. Mevcut durumda Türk ordusu; Afyon-Karahisar hattında, Yunan ordusu ve İzmir arasında 2 demiryolu durağı kadar ilerleyerek, Yunan geri çekilişini tehdit etmektedir. Yunan ordusunun durumunun çok riskli olduğu söylenmektedir. Babıâli'nin, bir bildiriyle Yunan kuvvetleri tarafından yapılan vahşeti kınadığını belirten İspanyol diplomat; birçok köyün Yunanlar tarafından “kötülük ve mağlubiyetlerinin intikamı” için yakıldığı yönünde haberler geldiğini aktarmaktadır. Öte yandan Yunan mağlubiyeti, Türkleri hiç olmadığı kadar birleştirmiştir. Türkler, İstanbul'daki yöneticiler ve Anadolu'daki askerlerin uğraşları sonunda Allah'ın Türk halkına güzel günleri bağışladığını düşünmektedirler. Buna karşılık Yunanlar, bu yenilgiyi savaşın kesin sonucu olarak görmemektedirler. Elçi, bu algının; Yunan liderleri tarafından Büyük Yunanistan iddiaları zoruyla, yapay olarak elde edilmiş bir

⁷²² 23 Mart 1921 tarihinde Bursa üzerinden Yunan taarruzuyla başlayan II. İnönü Savaşı, 1 Nisan 1921 günü Türk ordusunun Afyon-Karahisar'a kadar geri püskürtmesiyle sonuçlanmıştır. Türk ordusunun bu başarısı, İtalya'nın işgal ettiği toprakları boşaltması ve Fransa'nın TBMM ile özel temaslar yapmak üzere Franskin Boullion'u görevlendirmesi gibi askeri-siyasi sonuçlar doğurmuştur. Özalp, **a.g.e.**, s. 174-175; Erikan, **a.g.e.**, s. 195-207; Ercan Çelebi, “II. İnönü Muharebesi: Askerî, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.11, No:1, Mart 2003, s. 199-214. Batı Cephesi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C. 2, Kısım 3 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1999.

⁷²³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 88, İTDB, Rapor, “Yunan Mağlubiyetinden Sonraki Durum”, İstanbul, 13 Nisan 1921.

hayal olduğunu savunmaktadır. Savaşın sonuçlanmasıyla birlikte, İngiltere basınında; Anadolu'daki savaşın ve gereksiz kan dökülmesinin engellenebileceği; Türk ve Yunanlar arasında sorunları her iki tarafın lehine çözümleyebilecek bir uzlaşma zemininin kurulması yönünde haberler görülmektedir. Elçi, İngiliz basınının bu haberlerinin, “hayallerine ulaşamayacağını anlayan” Yunanistan’ın bir girişimi olduğunu düşünmektedir. Böylelikle Yunanistan, ibreyi tekrar diplomasiye çevirmekte; *barışı kendisinin talep etmediğini, fakat İtilaf Devletleri kamuoyunun isteğine uydukları* izlenimi yaratmaya çalışmaktadır. Elçi, İtilaf Devletleri’nin buna izin vermesinin nedeni olarak; Türklerin hak iddialarını genişletebileceği daha büyük ve ses getiren zaferler elde etmeden, barış antlaşması için masaya oturmak istememelerini göstermektedir. Tüm bunlar karşısında Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti, tüm dünya ile barış içinde yaşayabilmek için Türkiye’nin siyasi ve ekonomik tam bağımsızlığı dışında hiç bir gayeleri olmadığını duyurmaktadır. Bu açıklamaları, İstanbul ve Ankara Hükümeti arasındaki uzlaşmanın da işaretçisi sayan Elçi Servet; Türkler arasındaki birliğin silahlarla parçalanmasının imkânsızlığı karşısında, tekrar bir konferansın düzenleneceğini düşünmektedir. İspanyol diplomat; mevcut durumda, “kendi hırslarının cezasını çeken ve Türklerin gölgesinde yaşayagelen Rumların”, Türklerin affını kazanmak için uğraşmak ve Türkiye’nin davasını kucaklamaktan başka yollarının olmadığını ileri sürmektedir.

Raporda öne çıkan tablo; İnönü zaferinin Türk halkı ve idarecilerini bir araya getirdiği; Yunanistan ve diğer İtilaf Devletleri’ni ise en kısa zamanda barış antlaşması görüşmelerinin yapılması konusunda ikna ettiği yönündedir. Elçi Servet, Yunan liderlerin aşıladığının aksine, birlik içindeki Türkler karşısında Yunan kuvvetlerinin zafer elde edemeyeceğine inanmaktadır. Bu nokta, elçinin daha önceki raporlarında da belirttiği, Milli Mücadele’nin başarısını halkın desteğini almasına bağlayan görüşüyle örtüşmektedir. Bununla birlikte elçinin; Yunanistan’ın *Megali İdea* söylemlerine kapılan Rumların tavır değişikliğine gideceğini öngörmesi; daha doğru bir ifadeyle, buna mecbur olduklarını savunması dikkat çekmektedir. Bu durumun; bir bakıma elçinin görüşlerinde de bir değişim olduğunu göstermektedir. Zira elçi, daha önceki raporlarında, Kuvayı Milliye’nin Yunan galibiyetlerinin intikamı için Anadolu’daki gayrimüslim tebaaya zulmettiğini iddia etmektedir. Oysa İnönü yenilgisini takiben

Yunan askerlerinin giriştiği vahşete herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Bütün bu detaylar göz önünde bulundurulduğunda Elçi Servert'in, daha önce 'mağdur' olarak nitelendirdiği Rumlara karşı, Türk ordusunun zaferinin ardından sert bir tavır takındığı söylenebilir.

II. İnönü Savaşı'nın takip eden süreçte kaleme alınan İspanyol diplomatik belgelerinde; Yunan ordusu ve onunla işbirliği içinde hareket eden Rum çetelerinin yerel halka ve yerleşim birimlerine karşı zulüm uyguladığına yönelik bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Bu belgelerden ilki; TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti tarafından kaleme alınan, 14 Nisan 1921 tarihli Fransızca yazılmış, protesto notasıdır.⁷²⁴ Nota, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na iletilmesi ricasıyla, İspanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Ankara Hükümeti'nin notasında, İnönü'de mağlup olan Yunan işgal kuvvetlerinin, çekilmeleri sırasında "hiçbir insani vicdanın, düşünürken titremeden edemeyeceği" vahşet ve yıkım gerçekleştirdikleri; tahribatları nedeniyle Bilecik ve Söğüt'te binlerce hanenin yerle bir olduğu; dağ ve ormanlara saklanan tüm sakinlerinin yaş ve cinsiyet gözetilmeksizin korkunç işkencelere tabi tutulduktan sonra katledildikleri bildirilmektedir. Ankara Hükümeti, başta tarafsız devletler olmak üzere, bölgenin yabancı devlet temsilcileri tarafından ziyaret edilmesini; böylelikle tüm dünyanın yürütülen savaşın niteliğine şahit olmasını istemektedir. Ayrıca Hükümet'in, zararın ve vahşetin tespiti ve kayıtlara geçmesi için bir komisyon kurduğu belirtilmektedir. Nota, "hesap/anlaşma günü geldiğinde, birliklerinizin neden olduğu saldırı ve barbarlıklardan zarar gören tüm yerlerin bütünüleyici tamirini talep edeceğiz" sözleriyle son bulmaktadır.⁷²⁵

Elçi Servert, Kemalist birliklerinin, Merzifon'da Kürt ayaklanmasını bastırdığı haberini veren raporunda, İngiltere'nin Türk-Yunan savaşında izlediği politikalarla

⁷²⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, Nota, Ankara, 14 Nisan 1921.

⁷²⁵ Notanın tam metni için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara, s. 88,89.

birlikte, Yunan mezalimiyle ilgili bilgiler vermektedir.⁷²⁶ İstanbul basınında çıkan haberlere göre; Ankara Hükümeti'nin, Merzifon'a gönderdiği soruşturma komisyonu bazı belgeler ele geçirmiştir. Belgeler, yurtdışında hazırlanan gizli bir organizasyonun, Erzurum'a saldırması için 15.000 Kürt'ün silahaltına alınmasına çalıştığını göstermektedir. Elçiye göre bu haberler; İngilizlerin, Kürtleri ayaklanmaya kışkırttığı ve böylelikle, milliyetçi ordularını geri cepheye nakledilerek bölünmesini ve Yunan harekâtını kolaylaştırmayı amaçladığı, söylentilerini doğrulamaktadır. İtalya'nın ateşkes antlaşmasından bu yana Türklere tavrının değişmediği ve Fransa'nın da şimdi Türklerle dost olmaya çalıştığı göz önüne alındığında; böyle bir girişime cesaret edebilecek yalnız İngiltere kalmaktadır. Oysa İngiltere Yüksek Komiseri basına; diğer devletler gibi İngiliz askerlerinin de 'Yunanlara ne müdahale ne de danışmanlık ettiklerini' açıklamıştır. Elçiye göre, Anadolu'da Kürt ayaklanması tehlikesi geçtiğine göre; İngiltere,“- ateşe körükle gidecek kadar kör olması saçma olacağından-” Kemalistlerin, Yunanları ses getirici bir mağlubiyete uğratmaları riskini almayacaktır. Son bir kaç gündür Yunanlıların barış istediği söylenmekle birlikte; hem Yunanların hem de Kemalistlerin nihai bir sonuç için hararetle hazırlandıkları duyurulmaktadır. Görüldüğü üzere rapor, İtilaf Devletleri içinde yalnızca İngiltere'nin; Yunanistan'a destek verdiğini; Yunan ordusunun işini kolaylaştırmak için ülke içinde ayaklanmaları kışkırttığını ortaya koymaktadır. Elçi, TBMM ordusunun bu ayaklanmaları bastırmasıyla, Yunan kuvvetlerini nihai olarak yenilgiye uğratabileceğine; İngiltere'nin bunu engellemek amacıyla bir barış konferansı toplayabileceğine işaret etmektedir. Bu sırada Babıâli; İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine yönelttiği ve birer kopyasını da İspanya Temsilciliğine gönderdiği notalarda, Rum çetelerin savunmasız Müslüman köylere yönelik yaptıkları katliam, tecavüz, hırsızlık, yangın ve diğer vahşeti ve Yunan birliklerinin bu çeteleri koruyarak onlara izin vermelerini protesto etmektedir. Elçiye göre; zaferden ümitli olmayan Yunanlar, Türklere korku salmak ve mümkün olan her türlü zararı verebilmek için vahşet yöntemlerinden sakınmamaktadırlar.

⁷²⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 110, İTDB, Rapor, “Kürt Ayaklanmasının Kemalistlere Göre Mağlubiyeti, Kemalistlerin ve Yunanlıların Durumu”, İstanbul, 4 Mayıs 1921.

Babîâli'nin, Yunan ordusunun benzer faaliyetlerini Yüksek Komiserleri'ne şikâyet etmeye devam etmektedir. Buna göre Yunan ordusu Anadolu'da; katliam, tecavüz, hırsızlık, hanelerin yakılmasının yanı sıra; yaşlı ve çocukların açıkta bir ateşte ya da sağ çıkmalarının engellendiği evlerinde yakılarak işkenceyle öldürülmesi gibi vahşet yöntemlerine başvurmaktadır.⁷²⁷ İspanyol diplomat Servert, bu suçları Yunan birliklerinin yardımcı kuvvet olarak silahlandığı Rum çetelerinin işlediğini belirtmektedir. Yunan birlikleri çoğu üyesi kanun kaçaklarından oluşan bu çetelere göz yummakta; çeteler de ceza muafiyetinden cesaret alarak intikam eylemleri gerçekleştirmektedir. Katliamların amacı; Wilson Prensipleri'nin milliyet ilkesinin kendi lehlerine işlemesi için; Rum nüfusunun, Türk nüfusuna baskın gelmesidir. Babîâli'nin süregelen şikâyetleri üzerine, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri tarafından üç komisyon oluşturulmuş; komisyonlar durumu araştırmak üzere İstanbul'dan birkaç gün önce yola çıkmıştır. Komisyonlar, araştırmaların sonuçlarını ilgili hükümetlerine sunacaklar; yapılması gerekene İtilaf Devletleri hükümetleri karar verecektir. Elçi Servert, ortaya çıkan tablonun çok kötü olması durumunda; İtilaf Devletleri'nin, Türk-Yunan Savaşını sona erdirmek için Türk ve Yunan hükümet başkanlarına baskı yapabilme ihtimaline işaret etmektedir.

Babîâli, Yunan ordularını itham ettiği vahşet ve yıkımla ilgili hazırladığı bir dosyayı İstanbul İspanya Temsilciliği'ne göndermiştir.⁷²⁸ Babîâli dışında birçok farklı kaynaktan gelen haberlerde de, bazı Yunan savaş gemilerinin son bir kaç gündür, Karadeniz kıyılarındaki savunmasız köyleri ve İzmit Körfezi'ni bombaladıkları aktarılmaktadır. Elçi Servert, Türkler ve Yunanlar arasında bu bölgedeki çatışmayı sona erdirecek bir uzlaşmanın konuşulduğu bugünlerde, bu bombalamaların gayesinin anlaşılabilir olduğunu öne sürmektedir. Kötü niyetin Yunanlara galip geldiğini; Yunanların savaşın gerektirdiğinin çok dışında kalan bu aç arzularının ve

⁷²⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 122, İTDB, Rapor, "Yunanlara Atfedilen Anadolu'daki Vahşet Soruşturması", İstanbul, 16 Mayıs 1921.

⁷²⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 147, İTDB, Rapor, "Yunan Vahşeti ve Mevcut Durum Üzerine Bilgiler", İstanbul, 21 Haziran 1921. Elçinin raporuna ek olarak sunduğunu belirttiği bu dosyaya arşiv taraması sırasında rastlanmamıştır.

gaddarlıklarının, Türkler tarafından unutulmayacağını savunmaktadır. Elçiye göre Rumlar; Yunan ordusunun kendilerine “o pek alışık oldukları kazançları” bırakacak durumda olmadığının yavaş yavaş farkına varmaktadırlar. Bu nedenle, Anadolu’daki yerleşik Rumların da Yunan ordusunun bu vahşetine iyi niyetle bakmayacaklardır.

İzmir Konsolosluğu, İstanbul Temsilciliği’ne gönderdiği raporda; 3 Temmuz günü Kemalist ordu üzerine Yunan taarruzunun başladığını bildirmektedir.⁷²⁹ Ocak cephesi üzerinden 07.00’de başlayan ve Veliaht Prens Jorge’un katıldığı Yunan taarruzu, General Papoulas tarafından komuta edilmektedir. Rapor, taarruz kararının; Yunan ordusunun şevkinin düşmesi ve bu durumun “savaşın bitmesinin artık vaktinin geldiğini” göstermesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ne var ki, İzmit’in alınış haberiyle birlikte, “Kemalist davanın” büyük üstünlük kazandığı görülmektedir. Ne var ki Temmuz ayı sonuna doğru, taarruz Yunan ordusu lehine gelişmiştir.⁷³⁰ General Papoulas komutasındaki ordular, Bursa ve Ocak cephelerinde ilerlemiş; Kral Konstantin tarafından daha önce ziyaret edilmiş olan Kütahya, Eskişehir, Afyon-Karahisar ve Sivrihisar’ı işgal etmiştir. Anadolu demiryolu hattına dayanan bu yerleşim yerlerinin işgali; Yunan ordusunun Bursa ve Ocak cephelerine bağlantısına izin vermektedir. Bu nedenle Yunan ordusunun Konya ve Ankara üzerine ilerlemesini kolaylaştıracağı beklenmektedir. Rapor, Yunan zaferini öğrenen İstanbul’daki Rumların, “kendilerini sevinç gösterine kaptırdıklarını” belirtmektedir. Bu sevinç gösterileri, “ezeli düşmanlarına, ancak kendilerine mahsus bir kadercilikle tahammül gösteren” Türkler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bununla birlikte, Türkler; Yunanlıların bu kadar hızlı ilerlemesine, Mustafa Kemal Paşa’nın bir taktiği olduğu açıklamasını getirmektedirler. Buna göre Türk ordusu geri mevzilere çekilerek, Yunan ordularını Türk kuvvetlerine en elverişli noktaya çekmeye çalışmakta; nihai savaşın iç bölgelerde yapılması planlanmaktadır.

⁷²⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 157, İTDB, Rapor, “Kemalistlere Karşı Anadolu’daki Yunan Taarruzu”, İstanbul, 9 Temmuz 1921.

⁷³⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 163, İTDB, Rapor, “Yunan Orduların Kemal Paşa’nın Ordularına Karşı Muzaffer İlerlemesi ve Anadolu Köylerini Alışı Hakkında”, İstanbul, 28 Temmuz 1921.

5 Ağustos 1921 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Türk-Yunan Savaşı'nın askeri gelişmeleri ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rus Hükümeti ile dostluk ve barış antlaşması hakkında bilgi vermektedir.⁷³¹ Rapor, Türk ve Yunan ordularının durumunun son zamanlarda değişmediğini, buna karşın yeni çarpışmalar için hazırlandıklarını aktarmaktadır. Buna göre, Kütahya'da bulunan ve Kral Konstantin'in başkanlık ettiği Rum/Yunan Danıştay; Ankara üzerine ilerleme kararı almıştır. Ankara'ya bombalamak üzere Yunan uçakları gönderilmiş; böylelikle Yunan ilerlemesi başlatılmıştır. Bu gelişmenin yanı sıra, Yunan deniz kuvvetleri, *Averof* ve *Kilkis* adlı müfrezelerle Karadeniz'e açılmıştır. Söylentilere göre; bu gemiler Samsun, İnebolu, Akçaşehir'e asker indirecekler; askerler, buradan Bolu'ya geçeceklerdir. Yunan ordusu, bu şekilde, Sakarya Nehri üzerinde Kemalist orduların geri çekilmesini bölerek Ankara üzerine varmayı planlamaktadır. Bu arada Ankara Hükümeti ve Rusya arasında barış ve dostluk antlaşması yapılmış; antlaşma, 201 lehte ve 6 karşıt oyla TBMM'de onaylanmıştır.⁷³² Antlaşma, İstanbul'da büyük bir paniğe neden olmuş; Bolşeviklere duyulan inançsızlık ve güvensizlik nedeniyle olumsuz karşılanmıştır. Buna göre İstanbul'daki Türkler, yani İstanbul Hükümeti ve Saray; bu antlaşmayla birlikte Bolşeviklerin Türk ordusuna “zayıf ve barbar” bir yardım vereceğine; Yunanların yenilmemesi halindeyse antlaşmanın, ülkeye Bolşevik fikir ve adetlerin yerleşmesine neden olacağına inanmaktadır. Raporda, antlaşmanın TBMM'ne Sovyet mali ve askeri yardımı sağladığına işaret edilmekle birlikte; böylelikle TBMM

⁷³¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 168, İTDB, Rapor, “Kemalist Ordu ve Yunan Ordusunun Durumu ve Kemalist ve Bolşevik Hükümetler Arası İmzalanan Barış ve Dostluk Anlaşması”, İstanbul, 5 Ağustos 1921.

⁷³² Raporda, Antlaşma'nın, “Türk tarafı adına Maliye Vekili Yusuf Kemal Bey, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey ve Moskova Elçisi Ali Fuat Bey; Rus tarafında da SSCB Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Dışişleri (Merkez) Komitesi Üyesi Celal Edin Korkmazov tarafından imzalandığı” belirtilmektedir. Böylelikle sözü geçen antlaşmanın 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişmenin, İspanyol diplomatik raporlarına, Antlaşma'nın imzasından 4 ay kadar sonra, Temmuz ayında konu edilmesinin, TBMM'nin 7 Temmuz 1921 tarihinde onaylamasından kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması metni ve onaylanması için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 32-38; 56-57.

Hükümeti'nin ve Misak-ı Milli kararlarının ilk defa bir devlet tarafından tanındığına⁷³³ dair herhangi bir bilgi ya da yorum verilmemektedir.

30 Ağustos 1921 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Türk-Yunan Savaşı'nın seyri hakkında bilgiler sunmaktadır.⁷³⁴ Rapor, gelen tüm haberlerin Yunan ordularının Sakarya Nehri'ni geçtiklerini ve Ankara üzerine zaferle ilerledikleri yönünde olduğunu belirtmektedir. Buna karşın Kemalistlerin beyanları; Türk ordusunun birlikleri ve silahlarını muhafaza ederek; Yunanlara fazla direnç göstermeden onları Sakarya'ya doğru çekerek İzmir'den uzaklaşmalarını sağladıklarını göstermektedir. Kemalistler bu beyanlarında, savaşı Türk ordularının lehinde olan bir yerde başlatmaları dolayısıyla, kendilerini başarılı saymaktadırlar. Öye yandan Yunan orduları, Kemalist ordulara sayıca ve donanımla üstün olmaları nedeniyle daha iyi koşullarda savaşmaktadır. Bununla birlikte; Ankara'daki TBMM; "Anadolu'da büyük bir prestij ve güven sahibi olan Mustafa Kemal Paşa'ya", 3 aylık bir süreyle ve gerekli görülürse uzatılmak üzere Anadolu'daki tüm ordularda Başkomutanlık yetkisi vermiştir. İstanbul'daki İtilaf Devletleri'ne bağlı basın; Yunan ordularının Anadolu'daki ilerlemeleriyle ilgili haberlerinde; Türklere, "Saltanat ve Hilafet itibarına sahip Padişah'ın etrafında birleşmeleri" çağrısı yapmaktadır. Haberler, Türklerin bu sayede, Türk-Yunan barışının temellerini atacak bir ateşkes antlaşması için İtilaf Devletleri'nin arabuluculuğunu elde edeceklerini savunmaktadır. Lloyd George'un basına yansıyan beyanatlarındaysa; Yunan ordusuna, Türklere karşı zaferlerini ılımlılıkla kullanmalarını tavsiye ettiği görülmektedir. Lloyd George'un bu açıklamaları, Türk kamuoyunda olumlu etki yapmakla birlikte; Türklerin, Yunan zaferinin kesinliğine ikna olmadıkları gözlenmektedir. Raporda; aktarılan tüm bu askeri gelişmelerin, Sakarya Meydan Savaşı'na⁷³⁵ ait olduğu görülmektedir. Bu

⁷³³Vefa Kurban, "16 Mart 1921 Moskova Andlaşması'na Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S.1, 2014, s. 149.

⁷³⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 177, İTDB, Rapor, "Türk-Yunan Savaşı'nın İkinci Etapında Yunan Ordularının Ankara Üzerine İlerleyişi Hakkında", İstanbul, 30 Ağustos 1921.

⁷³⁵ 23 Ağustos 1921 tarihinde Sakarya Nehri'nin doğusunda Türk ve Yunan orduları arasında başlayan savaş, 13 Eylül 1921 günü Yunan ordularının geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Sina Akşin, *Ana*

noktadan hareketle; Temmuz ayına ait raporlara yansıyan ve Türk-Yunan Savaşı'nın ilk etabı olarak adlandırılan savaşın, Kütahya-Eskişehir Savaşları olduğu anlaşılmaktadır. Rapora bahsi geçen, İtilaf Devletleri'ne bağlı basında çıkan haber ve yorumlar oldukça ilgi çekicidir. İtilaf Devletleri'nin basın yoluyla; Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda sonunda geriye çekilmesinin, TBMM içinde yarattığı bunalımdan faydalanmaya çalıştığı söylenebilir.⁷³⁶ Bunun yanı sıra, Türk kamuoyunu (hâlihazırda İngiliz politikaları doğrultusunda hareket eden) Padişah lehine etkileyerek, geri çekilmeyle oluşan şüpheleri; halkın, Mustafa Kemal Paşa liderliğinden kopması için körüklemektedir. Lloyd George'un açıklamaları da, İngiltere'nin Yunan zaferinden emin olduğu izlenimi vermekte; böylelikle Türklere, süren savaşlardan tek çıkış yolunun, Saray'a itaat etmek olduğu telkin edilmektedir. Bu detaylar, Milli Mücadele'nin son yıllarında yalnız askeri değil, fakat aynı zamanda çok cepheli psikolojik bir savaşın da sürdürüldüğünü göstermektedir.

Bu görüşü destekleyen diğer bir gelişme, 17 Eylül 1921 tarihli temsilcilik raporuna yansımaktadır.⁷³⁷ Rapora göre, İngiliz işgal kuvvetlerine bir saldırı yapılmış, saldırıda İngiliz askerlerinden ölenler olmuştur. Bu gelişme üzerine İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutanı; İstanbul Hükümeti ve yetkililere, suçluların bulunması için 7 günlük süre tanımıştır. Bu süre içinde, saldırıyı gerçekleştiren bir kişi yakalanarak İşgal Kuvvetleri Komutanı'na teslim edilmiştir. Türk yetkililerinin diğer sorumluların bulunacağına ve “işgal kuvvetlerinin güvenliğini tehdit eden herhangi bir kuruluşa izin verilmeyeceğine” dair garanti vermesi üzerine, tanınan 7 günlük süre kaldırılmıştır. İngiliz komutan ayrıca, verilen sözlerin yerine getirilmesi halinde, “İngiltere'nin

Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 141-144; Erikan, **a.g.e.**, s. 239-271. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Seleğ, **a.g.e.**, s. 625-653; Özalp, **a.g.e.**, s. 189-216.

⁷³⁶ 5 Ağustos 1921 tarihli Başkomutanlık Kanunu'nun çıkarılmasında, Kütahya-Eskişehir Savaşları sonucunun TBMM içinde yarattığı endişeler etkili olmuştur. Seleğ, **a.g.e.**, s. 616-621; Erikan, **a.g.e.**, s. 233-236; Ahmet Emin Yaman, “Başkomutanlık Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, S. 9, 1992, s. 85-110; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C.12, TBMM Matbaası, Ankara, s. 18-22.

⁷³⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 183, İTDB, Rapor, “İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın Verdiği Sürenin Sona Ermesi ve Türk Yetkililere Dayatılan Koşullar”, İstanbul, 17 Eylül 1921.

İstanbul halkını her türlü değerlendirmelerinde göz önünde bulunduracağını” ifade etmiştir. Rapor, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı’nın gösterdiği baskıcı tavrı; İngiltere’nin Türkiye’deki etki alanını, özellikle İstanbul’da her an daha güçlü bir şekilde tesis etme çabası olarak yorumlamaktadır. Raporun İngiltere’nin politikası hakkında sunduğu bu yorum ve bir önceki raporda geçen İtilaf Devletleri’nin telkinleri ışığı altında; İngiltere’nin Yunan kuvvetlerinin Türk ordusuna yenilmesi halinde, en azından İstanbul şehrini elinde tutmayı planladığı yorumu yapılabilir.

7 Ekim 1921 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Sakarya Meydan Savaşı’nın Türk ordusunun başarısıyla sonuçlandığını haber vermektedir.⁷³⁸ Yunan kuvvetleri, Kemalist kuvvetlerin şiddetli ve hırslı savunmaları karşısında, “Anadolu milliyetçilerinin resmi makamı ve Mustafa Kemal Paşa’nın ana üssü olan Ankara’ya” girmekten vazgeçmiştir. Ankara savunması sırasında Türk ordusu, Yunanları büyük kayıplarla Sakarya Nehri’ne çekilmeye mecbur bırakmıştır. Fakat Yunan komutanları, bununla ilgili resmi beyanatlarında; “geri çekilmenin önceden planlanmış” ve “Ankara kentini işgal etmeme kararının daha önceden alınmış olduğu” izlenimi yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu açıklamalar, İstanbul’daki Rumların büyük bir çoğunluğunu ikna edemediği gibi; Rumlar kendilerini, “Anadolu’daki Türk ordusunu tamamen yenme ve Yunan işgalindeki yerlerin yeni sahipleri olma” hesaplarında kandırılmış görmektedirler. İstanbul Rum kolonisinin, Yunan Yüksek Komiseri ve koloninin ileri gelenlerinin başkanlığında yaptığı toplantılarda, büyük anlaşmazlık ve ayrılıklar yaşanmaktadır. Rumların büyük çoğunluğu; Yunan ordularına büyük kayıplar veren Ankara çekilişinden dolayı Kral Konstantin’in Anadolu harekâtı siyasetini eleştirmektedir. Rapor, Rumların bu tavrının; Kral Konstantin’in, Anadolu dönüşü Atina’ya girişinde Yunan gazetelerine yansıyan soğuklukla aynı olduğuna dikkat çekmektedir.

⁷³⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 188, İTDB, Rapor, “Yunan Orduların Sakarya Nehri Üzerinden Geri Çekilişleri ve Türk-Yunan Savaşının Mevcut Durumu Hakkında”, İstanbul, 7 Ekim 1921.

Öte yandan “Sakarya Savaşı”; Türk halkının moralini oldukça yükseltmiş; kazanılan zafer dolayısıyla TBMM, Mustafa Kemal Paşa’ya, “Gazi”⁷³⁹ unvanı vermiştir. Türk ordusu; yükselen bu moralle, Yunanları Anadolu’dan atmak amacıyla bir kış savaşına hazırlanmaktadır. Öte yandan savaşın uzamasıyla; Doğu’daki çıkarları tehlikeye düşen İtilaf Devletleri; Türk-Yunan Savaşı’nı bitirmeye isteklidir. Bunun için ilk önce dostça bir tavırla arabuluculuk yapmaya; bu girişimin etkili olmaması halinde bir şekilde müdahale etmekle tehdit etmeyi planlamaktadır. Buna karşın, durum, savaşın her iki tarafı için de barışa elverişli gözükmemektedir. Zira Yunanistan, Sevr Antlaşması’nda, kendisine tanınan İzmir ve Trakya ile ilgili haklar konusunda tartışma dahi kabul etmemekte; dahası Bursa şehrine kadar işgal ettikleri toprakların kesin olarak kendisine bırakılmasını istemektedir. Öte yandan TBMM, Yunanların yalnızca son olarak işgal ettikleri yerlerden değil, fakat İzmir ve Trakya’dan atılmasını talep etmektedir.⁷⁴⁰

İstanbul Temsilciliği’nin 12 Ekim tarihli raporu, Türk ordusunun Eskişehir kapılarına kadar ilerlediğini; Türk-Yunan Savaşı; Eskişehir ve Afyon-Karahisar cephelerinde sürdüğünü bildirmektedir.⁷⁴¹ Afyon-Karahisar cephesi ise Yunan ordusu lehine gelişmiş; Türk ordusu, 2800 esir, 10000 kadar ölü ve yaralı vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, cepheyi bizzat komuta etmek için Ankara’dan ayrılmış; yola çıkmadan önce TBMM’e Eskişehir’i alacağına dair söz vermiştir. Kemalistler, kışa girmeden düşmanın işgal ettiği toprakları mümkün olduğunca geri almayı planlamaktadırlar. Böylelikle barış müzakerelerine girmeleri halinde, İtilaf Devletleri’ne dayanma

⁷³⁹ Raporda elçi, halkın Mustafa Kemal Paşa’ya “yenilmez” (*invencible*) unvanı verdiğini belirtmektedir. Ne var ki elçinin; edebi bir üslupla, 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM’nce verilen “Mareşallik ve Gazi” unvanlarını kast ettiği düşünülmektedir.

⁷⁴⁰ Raporda, Sakarya zaferinin hemen ardından TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in; İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri ile Babıâli’ye akredite olan yabancı temsilciliklere birer beyanname gönderdiği belirtilmektedir. Beyannamede, Yunan ordularının yenilgi sonrası Ankara’dan çekilirken, köyleri yaktıkları, savunmasız yaşlıları ve çocukları öldürdükleri, Türk kadınlarına tecavüz ettikleri ve yaptıkları diğer vahşetler duyurulmaktadır. Protesto metni için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C.11, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 89-90.

⁷⁴¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 192, İTDB, Rapor, “Anadolu’daki Türk ve Yunan Ordularının Durumu ve Yunanların Anadolu’da İşgal Ettikleri Yerlerde Yaptıkları İdari Düzenlemeler Hakkında”, İstanbul, 12 Ekim 1921.

güçlerini ispat etmeyi arzulamaktadırlar. Öte yandan Venizelos, Yunanistan Başbakanı Gunaris'e, İngiliz taleplerini içeren bir mektup yöneltmiştir. Buna göre İngiltere Yunanistan'dan; 'Trakya'daki egemenliğin Çatalca'ya gerilemesi; İzmir'e otonomi verilmesi ve Milletler Cemiyeti tarafından atanan bir Komutan tarafından idaresini kabul etmesini' istemiştir. Rapora göre, Atina Hükümeti'nin bu talebe ilgi göstermemesi, Türkleri; savaşın devamının Yunanistan'ın uzlaşmazlığından kaynaklandığını göstermek için cesaretlendirmiştir. Bu arada Atina Hükümeti, Türkiye'de işgal ettiği topraklar üzerinde bir Anadolu hükümeti kurmuş ve bu yerlerin idaresini Yunanistan'a dâhil etmiştir. Bu yerlerde vergi koyan Yunanistan, buradan elde edeceği gelirle Anadolu'daki ordusunun gereksinimini karşılamayı planlamaktadır. Şu halde rapor, Türk ordusunun savaşta elde ettiği ilerle karşısında, İngiltere'nin ateşkes ve barış için Yunanistan nezdinde girişimde bulunduğunu göstermektedir. Buna karşın Atina Hükümeti'nin, Sevr Antlaşması'nda kendisine vaadedilenden daha azıyla yetinmek istemediği; fakat aynı zamanda ülkede ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği anlaşılmaktadır.

15 Kasım tarihli temsilcilik raporu, Sakarya Savaşı'nın ardından siyasi atmosferi yansıtmaktadır.⁷⁴² Rapora göre İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutanı İngiliz General Harrington, İstanbul'a gelişinde yaptığı konuşmasında; İngiltere, Fransa ve İtalya halklarının, İstanbul, Ankara, Atina Hükümetleri ile birlikte Doğu sorunlarını çözümleyebileceğine inandığını ifade etmiştir. Ne var ki Fransızlar ve Kemalistler arasında yapılan antlaşmanın içeriği, General'de, barışa güvenden çok uzak bir etki yaratmıştır.⁷⁴³ Bu arada Türk-Yunan Savaşı'nda cephele; Londra, Roma, Paris'te alınacak kararların beklentisiyle sakin bir seyir izlemektedir. Buna karşın, Mustafa Kemal Paşa, Yunanistan'ın TBMM'nin isteklerini kabul ettiği bir anlaşma teklif edilmezse, kış savaşı başlatacağını duyurmuştur. Raporda, İngiliz General Harrington'un Türk-Fransız uzlaşmasından memnun kalmadığı sezdirilmektedir.

⁷⁴² Bkz., dipnot 480.

⁷⁴³ Raporda sözü geçen antlaşma 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi'dir. Bkz., dipnot 479; Selek, **a.g.e.**, s. 664-668.

Dolayısıyla rapor; Anadolu işgaliyle ilgili olarak İtilaf Devletleri arasındaki fikir ayrılığının ilk işaretçisi olarak kabul edilebilir. Mustafa Kemal Paşa'ya atfedilen duyuruda dikkat çekici nokta; Anadolu'daki savaşın durumunu - devamını ya da sona ermesini- İtilaf Devletleri'nin alacağı bir kararın etkileyeceğine dair yarattığı izlenimdir. Bu izlenimin, o sırada İtilaf Devletleri'nin Paris'te Doğu sorununu bir çözüme kavuşturmak amacıyla bir konferans toplayacakları haberleri ve Yunanistan Başbakanı Gunaris'in başkanlığında bir Yunan heyetinin, İtilaf Devletleri başkentlerine yapacağı geziyle ilintili olduğunu düşünülebilir.⁷⁴⁴

Elçi Servet, “kendisine gerçekçi gözükten haberlere göre”, İngiltere'nin Cannes'dan⁷⁴⁵ sonra, bir de İstanbul'da Türk-Yunan sorununa çözüm getiren bir konferans düzenleme niyetinde olduğunu yazmaktadır.⁷⁴⁶ İngiltere, bu konuyu Türk Kızılayı aracılığıyla Ankara'ya iletmış, Ankara Hükümeti de teklifi kabul etmiştir. Elçi raporunun devamında, konferans teklifinin taraflar bakımından nasıl değerlendirildiğine dair görüş ve yorumlarını sunmaktadır. Elçiye göre İngiltere, Doğu halkları içinde en güvenilir olduklarını öğrendiği için Türklerin daha iyi bir anlaşmayı hak ettiklerini düşünmeye başlamıştır. Ya da samimi olmayan konferans teklifiyle aslında Türkler arasında “Türk görüşüne yaklaşıldığı gibi” bir algı yaratmayı planlamaktadır. Böylelikle Türkler; Yunanistan'ın, İtilaf Devletleri'nin mandateri olarak Anadolu'da daha fazla yayılmayacağını ve İtilaf Devletleri'nin de artık Türkiye'yi bitirmek niyetli koşullar öne sürmeyeceğini düşüneceklerdir. Bu nedenle Türk kamuoyunu; Fransa'yla birlikte, “Türkiye'nin kendi geleceğiyle ilgilenebilmesi için” formüller aradığı yönünde etkilemeye çalışmaktadır. Öte yandan Türkler, Türk-Fransız anlaşmasından memnun olmalarına rağmen, bu dostluğa güvenmeyecek kadar “itimatsız ve ince ruhludurlar.” “Hatta Türkler, İtilaf Devletleri'nin ilk dayatmaları

⁷⁴⁴ Sonyel, **a.g.e.**, s. 219-220; Akşin, **Ana Çizgileriyle...**, s. 145-146.

⁷⁴⁵ Cannes Konferansı; İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Japon temsilcilerinin katılımıyla Almanya'nın tazminat borçlarını görüşmek üzere; 6 Ocak 1922 tarihinde toplanmıştır. Erkan Cevizliler-Ali Servet Öncü, “Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, **Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 9, Sonbahar 2013, s. 312-313.

⁷⁴⁶ Bkz., dipnot 481.

karşısında giriştikleri barışçıl direnişlerinin ve Avrupalılar arasındaki fikir ayrılıklarının, kendi amaçlarına hizmet edeceğini çok iyi bilmektedirler.” Elçi Servert, Ermenilerin Kilikya’yı Türkleri yakından tanıdıkları için boşaltmaları örneğini vererek; ‘Türklerin, İtilaf Devletleri’nin önceki koşul ve dayatmalarını ya da işgallerle amaçlarının ne olduğunu unutmadıklarına’ işaret etmektedir. İspanyol diplomat ayrıca, Boğazlar konusunun birçok istek, çatışma ve şüpheye neden olacağını; bu durumun Yunanistan’ın İzmir ve Trakya’yı boşaltmak zorunda kalmasıyla daha da karmaşıklaşacağını öngörmektedir. Elçiye göre Boğazların “İngiltere’ye boyun eğmiş ya da ona karşı çıkacak malzemesi olmayan bir ulus tarafından”, yani Türkler tarafından işgali; Boğazların tarafsızlaştırılması anlamına gelmektedir. Öte yandan Boğazlar konusunu yalnız Avrupa değil, ABD ve Japonya’nın da önemsedığı göz önüne alındığında; uluslararası bir statü verilmesinin, Boğazları daha da paylaşılamaz hale getireceğini savunmaktadır. Bu nedenle, elçi, -I. Dünya Savaşı aksini ispat etmiş olsa da- en uygun çözümün, Boğazların Türklere teslim edilmesi olacağını düşünmektedir. Son olarak elçi, Türk basınının Yunanistan’ın savaş hazırlığı içinde olduğunu yazdığını; buna karşın Ankara yetkililerinin moralini hiçbir propagandanın bozmadığını ve yeni bir savaş için hazırlık yaptıklarını aktarmaktadır. Raporda sözü edildiği üzere, İngiltere ya da İtilaf Devletleri’nin Ankara Hükümeti’ne Türk Kızılayı aracılığıyla ilettiği herhangi bir konferans teklifine rastlanmamaktadır. Yine de bu noktadan hareketle, İstanbul siyasi ve diplomatik çevrelerinde; İtilaf Devletleri’nin Ankara Hükümeti’ne ateşkes ve barış teklifi yapması beklendiği söylenebilir. Bununla birlikte İspanyol elçinin; toplanması beklenen konferansın, İngiltere’nin iddialarından vazgeçmek anlamına gelmeyeceğine inandığı anlaşılmaktadır.

4.3.2. Ankara Hükümeti’nin Askeri-Diplomatik Savaşı

İspanyol diplomatik belgeleri; 1922 yılının ilk günlerinde İtilaf Devletleri ve Ankara Hükümeti arasında barış müzakerelerinin başlayacağı beklentisini yansıtmaktadır. Elçi Servert, 10 Ocak 1922 tarihli raporunda bu konuyu ele

almaktadır.⁷⁴⁷ İtilaf Devletleri, Müslümanların nefretinden kaçınacak şekilde, emellerine nasıl ulaşacaklarına dair planlar üretmektedir. Elçi, İstanbul'daki bir Fransız'dan; İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile yapılacak barış koşullarında anlaştıklarını öğrenmiştir. Buna göre İtilaf Devletleri; “Yunan işgalinde olan bölgelerin boşaltılması ve Anadolu'da Kemalist lider Mustafa Kemal başkanlığında bir cumhuriyet kurulmasını”; “Padişah'ın ‘geçici’ gücünün alınarak, sadece halife ya da Müslümanların ruhani lideri olarak kalmasını ve İzmit Körfezi, Çanakkale ve Edirne'ye kadar Doğu Trakya ile sınırlı olacak İstanbul'da ikamet etmesini” öngörmektedir. Gelen birçok habere göre, Kemalistler Anadolu'nun boşaltılması ve hatta silah bırakışmasını, müzakereler için vazgeçilmez bir şart olarak öne sürmektedirler. Buna karşın elçi, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında bilgi alışverişi ve gizli bir anlaşma olduğuna inanmakta; dolayısıyla Anadolu merkezli bir cumhuriyetin kurulmasını pek gerçekçi bulmamaktadır. Ne Anadolu'daki ne de İstanbul'daki Türklerin buna razı olacaklarını düşünmektedir. Özellikle Anadolu'nun İstanbul'un ihtiyaçlarını ve Hilafet makamının lüksünü sağladığı göz önüne alındığında, Padişah'ın geçici gücünün feshedilmesi; İstanbul'daki Türk unsurunun buna karşı isyan etmesine sebep olacaktır. İspanyol diplomat, milyonlarca Katolik'in protestosuna rağmen, İngiltere'nin Vatikan'dan ayrılarak Protestanlığı seçtiğini hatırlatmaktadır. Bu nedenle İngiltere'nin; benzer bir uygulamaya Müslümanların en yüksek makamı için de gidilebileceğine inanmasını mümkündür. Elçiye göre İngiltere'nin bu planı; Boğazları ne pahasına olursa olsun elinde tutmak üzere ürettiği bir formüldür. İngiltere; Padişah'ın pozisyonunu Vatikan'daki Papa'ninkine benzer bir hale getirebilirse, gayesine dünya Müslümanlarının ayaklanması tehlikesinden arınmış bir şekilde ulaşabilecektir. Hatta zamanı geldiğinde ve gerekli koşullar oluştuğunda; halifeliğin Anadolu'daki veya başka yerdeki Müslümanlara geçmesini de sağlayabilecektir. Elçi Servet, Padişah ve maiyeti için böyle bir düzenlemenin, dünya Müslümanlarında yankı uyandıracağını; Vatikan'ın yaşadığı durum karşısında Katoliklerin yaptığı gibi uysal bir şekilde boyun eğmeyeceklerini savunmaktadır.

⁷⁴⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 15, İTDB, Rapor, “Türkiye ile Barış Koşulları Hakkında Hipotezler”, İstanbul, 10 Ocak 1922.

Avrupa'nın, Doğu zihniyetini yeteri kadar göz önünde bulundurmadağını; Padişah'ın - görünüşte bile olsa- büyük bir imparator olmaması konusunda uzlaşmayacağını düşünmektedir. Elçi Servert'in İstanbul'da bulunan Fransız askeri ya da diplomatik yetkililerden öğrendiği anlaşılan, İngiltere'ye atfedilen barış koşulları oldukça dikkat çekicidir. Raporda aktarılan bu planlara göre İngiltere; İstanbul'la sınırlı olmak üzere bir Hilafet merkezi ve Anadolu'yla sınırlı olmak üzere bir cumhuriyet devleti öngörmektedir. Bu haliyle İngiltere'nin, Türkiye'yi dinî ve idarî olmak üzere ikiye bilmeyi; dini merkezini kendi manda ve yönetimine almayı planladığı söylenebilir. Her ne kadar siyasi söylentilere dayansa da, bu planlarda - en azından İngiltere'nin Padişah'ın halifelik makamını kontrolü altına alarak, Müslüman kolonileri üzerinde tam hâkimiyet kurma siyasetinin- doğruluk payı taşıdığı söylenebilir. Zira Padişah, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla başlayan işgaller sürecinde ve özellikle Damat Ferit Paşa Hükümetleri vasıtasıyla Milli Mücadele'ye karşı tutumuyla; İstanbul'u ve dolayısıyla Saltanat merkezini elde tutabilmeyi amaçlamaktadır. Bir başka deyişle, izlediği İngiliz yanlısı siyasetin kendisine, fiilen ve resmen bitmiş bir imparatorluğun Padişahlığını sürdürmesine izin vereceğini ummaktadır. Raporda verilen bilgilerde çarpıcı olan bir detay; Padişah'ın saltanat gücünün hem İngiltere'nin bakış açısıyla, hem de Elçi Servert'in kendisinin görüşünü yansıtacak şekilde, "geçici" olarak tanımlanmasıdır. Bu tanımlama; TBMM'nin açılması ve Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla, egemenlik gücünün halkın eline geçtiğinin, İtilaf Devletleri gibi İspanyol diplomasisinin de kabulüyle açıklanabilir. Aynı şekilde bu bakış açısından; saltanatın fiilen ve resmen sona erdiğinin; Padişah'ın yalnızca halifelik mevkiine haiz olduğunun da tanındığı söylenebilir. Raporda dikkat çeken diğer bir detay; Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa tarafından bir cumhuriyet idaresinin kurulmasının İtilaf Devletleri tarafından beklenen bir gelişme olması, hatta İngiltere'ye atfedilen planların da bu beklenti üzerine inşa edilmesidir. Cumhuriyetin ilanının, beklenen bir gelişme olması; "isyan ve ayaklanma" olarak başlayan Milli Mücadele hareketinin, bir meclis hükümeti vasıflarını kazanmasının doğal bir sonucu olarak kabul edilebilir. Bir başka deyişle, Milli Mücadele; işgallere karşı direniş ve bir halk hareketi olarak başlamış; yasama-yürütme-yargı güçlerini elinde toplayarak ve düzenli ordusuyla fiiliyatta bir devlet niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla bu devletin rejimini ilan etmesi, bu gidişatın akışında olağan bir gelişme olacaktır. Ne var ki, henüz bu nitelikten çok

uzak olduğu bir dönemde, Milli Mücadele hareketinden ve Mustafa Kemal Paşa liderliğinin ilk kez anıldığı diplomatik raporda da aynı noktaya; bir cumhuriyet idaresinin kuruluşuna işaret edildiği görülmektedir. Bu durum, I. Dünya Savaşı'nı takiben; Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'da imparatorlukların dağılarak, monarşi rejiminin yerini cumhuriyet rejimine bırakmış olmasıyla netlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu örnekleri takiben, yeni cumhuriyet idaresinin kurulması beklendiği anlaşılmaktadır.

Barış müzakerelerinin başlamasının beklendiği bu süreçte, “Ankara Dışışleri Komiseri” Yusuf Kemal Bey, İngiliz yetkililerinin hizmetine sunduğu bir trenle İstanbul'a gelmiştir.⁷⁴⁸ İstanbul'da halk ve öğrencilerin sevinç gösterileriyle karşılanan Yusuf Kemal Bey, yaptığı basın açıklamasında; “TBMM'nin kendisini, Misak-ı Milli'ye desteğini gösteren Türk halkının devredilemez haklarını savunmak amacıyla, İtilaf Devletleri yöneticileri ile görüşmek üzere görevlendirdiğini; Ankara Hükümeti'nin barışı tercih etmesine rağmen, savaşa da hazırlıklı olduğunu” belirtmiştir. Elçi Servet, açıklamanın düşmanı korkutma amacına dikkat çekmekle birlikte; aldığı haberlere göre Ankara Hükümeti ordusunun iyi durumda olduğunu da kabul etmektedir. İtilaf Devletleri'nin, Kemalistlerin isteklerini göz önünde bulundurmamaları ya da Kemalistlere silah bıraktırmanın “çaresini bulamamaları” halinde; savaş tehlikesi devam etmektedir. Mevcut durumda Türkiye'de barışın önünde; İngiltere'nin Boğazları elinde tutma gayesi, Yunanistan'ın da İzmir ve çevresinde “gördüğü hizmetler dolayısıyla”, mandater tazminatı talebi durmaktadır. Diğer taraftan Bolşevikler de barışı; “Türklerin “Batılı güçlere isyanına” devam etmesi” isteklerine uygun bulmamaktadırlar. Tüm bunlara karşın Mustafa Kemal; İtilaf Devletleri tarafından iyi niyet göstermemekle suçlanmamak için Yusuf Kemal Bey'i görevlendirmiştir. Öte yandan, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması halinde; mevsim koşulları düzelince, Yunan ordularını büyük bir harekâtla hezimete uğratmayı planlamaktadır. Zira Kemalist yöneticiler, “Türk halkının disiplin, uysallık ve

⁷⁴⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 37, İTDB, Rapor, “Ankara Dışışleri Komiseri'nin İstanbul'a Gelişi”, İstanbul, 16 Şubat 1922.

metanetle savaşıma erdemi sayesinde” askerin savaştan bıkararak, silah bırakmasından korkmamaktadırlar.

Sadrazam Tevfik Paşa, İstanbul’a gelen Yusuf Kemal Bey’i huzura kabul etmemiş; bazı gazeteler, buna gerekçe olarak Sadrazam’ın hastalığını göstermiştir.⁷⁴⁹ Yusuf Kemal Bey, “Türklerin davasını görüşmek üzere” Fransa himayesinde (/sponsorluğunda) Paris’e; İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da İngiltere himayesinde Londra’ya gitmiştir. İstanbul Temsilcisi Servert, her iki hükümetin ayrı ayrı yürüttüğü bu girişimi; “Türklerin iki koldan Fransa-İngiltere rekabetinden faydalanmaya çalışması” şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁵⁰ Bu süreç içinde İspanyol diplomatik raporları, barışçıl yollardan bir çözüme ulaşılamaması ihtimaline karşı Ankara Hükümeti’nin, Türkiye’nin bağımsızlık ve bütünlüğünü silahlarla savunmak için savaş hazırlıkları yaptığını yinelemektedir.⁷⁵¹ Söz konusu raparlarda, Anadolu’da askere alımların sürdürüldüğü; öte yandan İstanbul’daki İngiliz yanlısı basının, İtilaf Devletleri’nin, “düşman ve mağlup olan Türklerin” iyi niyetine inanmaları için, “Türklerle, taleplerinde ılımlı olmalarını telkin eden” bir kampanya başlattığı aktarılmaktadır.⁷⁵² Bu kampanyanın, İtilaf Devletleri’nin Ankara Hükümeti’ne karşı yürüttüğü psikolojik savaşın bir parçası olduğu söylenebilir.

⁷⁴⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 51, İTDB, Rapor, “Türkiye ile Barış Müzakerelerinde İngiliz-Fransız Rekabeti”, İstanbul, 4 Mart 1922.

⁷⁵⁰ İspanyol diplomatik raporlarına yansıyan bu gelişme; İtilaf Devletleri’nin Doğu meselesini görüşmek üzere bir konferans toplayacakları haberleri üzerine; TBMM’nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’i görevlendirmesidir. İtilaf Devletleri’nin barış müzakereleri için tavrını öğrenebilmek amacıyla Paris ve Londra’ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey, daha önce İstanbul’a uğramış; raporda belirtildiğinin aksine, hem Sadrazam hem de Padişah’la görüşmüştür. İspanyol diplomasisinin, İstanbul ve Ankara hükümetlerinin İtilaf Devletleri nezdindeki bu girişimlerinin, beraberce tasarlanmış bir işbirliği olarak algıladığı görülmektedir. Ne var ki gerçekte, Ankara Hükümeti’nin girişiminden Yusuf Kemal Bey’in ziyaretiyle haberdar olan İstanbul Hükümeti ve Saray; görüşmeleri kendi namına, ayrı olarak yürütmüştür. Yusuf Kemal Bey’in Avrupa başkentlerine yaptığı görüşmeler sonucunda İtilaf Devletleri, 22 Mart 1922’de Türkiye ve Yunanistan’a verdikleri nota ile mütareke; 26 Mart 1922 günü de barış teklifinde bulunmuşlardır. Bkz., dipnot 744; Selek, **a.g.e.**, s. 669-675; Erikan, **a.g.e.**, s. 301-303; Atatürk, **Nutuk**, C.II, s. 650.

⁷⁵¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 56, İTDB, Rapor, “Türk-Yunan Savaşının Yeniden Başlaması”, İstanbul, 9 Mart 1922.

⁷⁵² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 67, İTDB, Rapor, “Planlanan Barış İçin Moral Durumu”, İstanbul, 23 Mart 1922.

İtilaf Devletleri, Yunanistan ve Türkiye'ye ateşkes teklifi vermiş; ne var ki ateşkes koşulları Türk basınında olumlu karşılanmamıştır.⁷⁵³ Türkler, İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkes Antlaşması kurallarına riayet etmemesinden dolayı şüphe duymakta; yapılacak yeni ateşkesin amacının, araya giren zamanla Türklerin şevkini kırmak olduğuna inanmaktadırlar. Bununla birlikte Türk ve Yunan orduları arasında öngörülen 10 km'lik tarafsız bölge oluşturulması teklifini; stratejik bir geri çekilme olarak algılamaktadırlar. Bu arada İstanbul'da; Yunan ordusunun; cesaretinin kırıldığı ve askerler arasında barış isteğinin her gün arttığı söylentisi dolaşmaktadır. Elçi, İstanbul'daki Rumların, bu söylentiler karşısında, Yunan Hükümeti'ni savaştan vazgeçmesi halinde ayaklanmayla tehdit ettiklerini yazmaktadır. Elçi, "birçok defa ifade ettiği gibi", Rumların bu savaşçı duygularının asla eyleme dökülmediğini; hatta İzmir'deki Yunan ordularına katılmak için birliğe yazılma kolaylığı olmasına rağmen, hiç harekete geçmediklerini belirtmektedir. Öte yandan, Türkler; Misak-ı Milli'nin vazgeçilmez kuralları olarak İzmir'in ve Trakya'nın iadesini talep etmekte; hatta İstanbul ve Boğazların da boşaltılmasını gündeme getirmektedirler. İspanyol diplomat, bütün bu nedenlerden ötürü, ateşkes önerisinin, tarafları barışa daha da yaklaştırmaktan çok, taraflarda savaşın devamı beklentisi yarattığını düşünmektedir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in, İtilaf Devletleri'nin 26 Mart günü yaptıkları barış teklifine verdiği cevap notası basında yayınlanmıştır.⁷⁵⁴ Buna göre Ankara Hükümeti; ateşkesin imzalanmasıyla beraber Yunan ordularının 4 ay içinde Anadolu'yu boşaltmaya başlamasını; bu sürenin gerekirse 3 ay daha uzatılabilmesini; İtilaf Devletleri ya da karma komisyonlarının boşaltma için işbirliği ve teftişini; boşaltılan yerlerin 15 gün içinde Türk orduları tarafından devralınmasını ve ateşkesin imzasını izleyen ilk 15 gün içinde Eskişehir, Kütahya, Afyon-Karahisar hattının

⁷⁵³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 68, İTDB, Rapor, "Üçlü Konseyin Ateşkes Önerisi", İstanbul, 24 Mart 1922.

⁷⁵⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 84, İTDB, Rapor, "Ankara'nın Barış Teklifine Cevabı", İstanbul, 7 Nisan 1922.

boşaltılmasını öne sürmektedir.⁷⁵⁵ Notada ayrıca, İtilaf Devletleri'nin bu koşulları kabul etmesi halinde, TBMM'nin, barış tekliflerini çalışmak üzere temsilci göndermeye hazır olduğu belirtilmektedir. Raporda, cevap notasıyla ilgili olarak; Doğu'da barışın artık tamamen Atina Hükümeti'nin tavrına bağlı olduğu yorumu yapılmaktadır.

İtilaf Devletleri'nin barış teklifini İstanbul Hükümeti'nin de bir notayla yanıtladığı görülmektedir.⁷⁵⁶ Hariciye Nezareti; İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri ve yabancı temsilciliklere ilettiği notasında; bu teklifleri müzakere etmek üzere toplanacak konferansa 3 hafta içinde bir heyet göndereceğini belirtmektedir. Elçi Servet, notayla ilgili olarak, “Ankara ve Babıâli arasında ikiliğin önüne geçmek için”, Anadolu'nun boşaltılmasına değinmediğini; benzer bir şekilde, askerlerin cepheden çekilmesi ya da diğer Yunan ordularının Trakya'ya naklini istemediğini yazmaktadır. Bunun yerine nota; “ateşkes için, ordunun bakış açısını Yüksek Komiserlerin bildiklerini” söylemekle yetinmekte; bir süredir vahşet ve zulme uğrayan halkın güvenliği için, boşaltmanın en hızlı şekilde yapılması gerektiğini belirtmektedir. Notada son olarak Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, “gelecek konferansın Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını ve güvenliğini sağlama hedefinin, adalet ve eşitlik ruhu içinde müzakere edileceğine olan inancını” bildirmektedir. Elçi Servet, İstanbul Hükümeti'nin notasının, Ankara Hükümeti'nin cevabını tamamlayıcı nitelikte olduğuna dikkat çekmekte; bunun Ankara ve İstanbul arasındaki birleşmeyi gösterdiği görüşünü yinelemektedir. Ona göre, bu haliyle “barışı İtilaf Devletleri değil, fakat Türkler dayatmaktadır.” Öte yandan İngiltere, Yunanistan'ın mandater tazminatı talebi ve Boğazların mandasını kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Doğu'da barış sağlanamazsa, Müslüman kolonilerinde İngiltere'nin barışı

⁷⁵⁵ Raporda belirtilen koşullar, cevap notasının aslıyla birebir örtüşmektedir. Bkz., Selek, **a.g.e.**, s. 674. Bu durum, Ankara Hükümeti'nin basından etkili ve gerçekçi bir şekilde faydalandığını göstermektedir.

⁷⁵⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 87, İTDB, Rapor, “Babıâli'nin İtilafların Barış Teklifine Cevabı”, İstanbul, 10 Nisan 1922. Kazım Özalp eserinde, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin mütareke teklifine cevabında, savaş Anadolu'da yapıldığından bu konuda yetkili olmadığını bildirdiğini aktarmaktadır. Özalp, **a.g.e.**, s. 228. Şu halde, raporda sözü geçen notanın, 26 Mart tarihli barış teklifine cevaben yazıldığı düşünülebilir.

sağlayamadığı ya da sağlamak istemediği görüşü yaygınlaşacak ve bu kolonileri yatıştırması zorlaşacaktır. Rapora yansıyan haliyle, İstanbul Hükümeti'nin, İtilaf Devletleri'nin teklifine, herhangi bir karşıt-koşul getirmemesi dikkat çekmektedir. Dahası nota, İstanbul Hükümeti'nin müzakereler için heyet göndermeye hazır olduğu hissi yaratmaktadır. Elçi Servet, notada Anadolu'nun boşaltılmasına Ankara Hükümeti ile ters düşmemek için değinilmediğini; notanın Ankara-İstanbul dayanışmasını gösterdiğini iddia etmektedir. Oysa raporda geçen haliyle Babıâli'nin cevap notasının yuvarlak sözlerle yazıldığı; Ankara Hükümeti'nin öne sürdüğü koşulları destekleyen herhangi bir ifadeye yer verilmediği söylenebilir.

İtilaf Devletleri; Ankara Hükümeti'nin öne sürdüğü koşulları 15 Nisan 1922 tarihli notasıyla reddetmiştir.⁷⁵⁷ Buna karşın İstanbul Temsilcilik raporları, İtilaf Devletleri'nin 19 Nisan 1922 tarihinde Ankara ve Babıâli'ye “gözlemlerini iletmişti” birer nota daha gönderdiğini göstermektedir.⁷⁵⁸ Bu notayı Ankara ve İstanbul hükümetleri yine ayrı ayrı cevaplamıştır. Her iki cevabın içeriği, bu notanın; daha önce kurulan ve Yunan ordusunun Anadolu'da giriştiği katliamı inceleyen araştırma komisyonlarının raporuyla ilgili olduğunu göstermektedir. Buna göre Ankara Hükümeti; Yunanistan'ın işgal ettiği bölgeleri İtalyan ordularının devraldığını; bu uygulama sırasında Yunan ordusunun İzmir'i işgali sırasında olduğu gibi, katliam, zulüm, yağma ve yakma gibi yollara başvurduğunu savunmaktadır. İstanbul Hükümeti ise İtilaf Devletleri'ne “Kızılhaç ve delegeleri aracılığıyla Yunan ordularının işgal ettikleri yerlerde yaptıkları mezalimin gerçekliğine vakıf olduğu” ve bu bölgelerin boşaltılmasını öngördüğü için teşekkür etmektedir. Babıâli, boşaltma talebiyle; kendisini bir imtiyaz ya da iyilik ister gibi görmediğini; tam tersine talebinin, insanlık prensipleriyle sıkıca bağdaştığını belirtmektedir. Babıâli ayrıca, İtilaf Devletleri'nin “mandalığının sınırlarını aşmış gözükken” bir manda tarafından işgal edilmiş topraklarının, hızla boşaltılmasını tekrar gözden geçirmelerini istemektedir.

⁷⁵⁷ Selek, **a.g.e.**, aynı yer.

⁷⁵⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 97, İTDB, Rapor, “İtilafların Gözlemlerine Ankara'nın Cevabı”, İstanbul, 24 Nisan 1922; AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 109, İTDB, Rapor, “İtilafların Notasına Babıâli'nin Cevabı”, İstanbul, 1 Mayıs 1922.

Babîâli'nin notasında yer alan bu sözlerden; Kızılhaç ve araştırma komisyonlarının Yunan mezalimini doğruladığı; bu nedenle İtilaf Devletleri'nin işgal bölgelerinin boşaltılmasını prensipte kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ne var ki bunun için herhangi bir süre ya da tarih öngörülmediği; bu nedenle Babîâli'nin bu uygulamaya hızla geçilmesini istediği görülmektedir. İstanbul Hükümeti notasında, İtilaf Devletleri'nin yalnız 19 Nisan 1922 tarihli notasını değil, fakat aynı zamanda 26 Mart 1922 tarihli barış teklifi notasını da ayrıntılı olarak cevaplamaktadır. İtilaf Devletleri'nin barış teklifinde yer alan koşullar ve verilen cevaplar şu şekildedir:

“1- Türkiye ve Yunanistan arasında eşit bir barış yapılması ve hiçbirine mağlubiyet koşullarının empoze edilmemesi:

Bu prensibin adilane şekilde uygulanabilmesi için Türkiye'ye, Trakya'da bir toprak parçasının bölünmesini ya da ayrılmasını dayatamayacağı anlamına geldiği belirtilmektedir.

2- Türk ulusu ve ordusunun, İstanbul merkez olmak üzere kendilerinin olduğuna inandıkları yerlere yeniden yerleşmesi ve böylelikle Türkiye'nin dinç ve bağımsız bir hayata yeniden kavuşması:

Trakya'nın herhangi bir parçasının bölünmesinin millet ilkesine ve Osmanlı güvenlik hakkına karşı geleceği hatırlatılmaktadır.

3- Türkiye'de Sultan'ın laik ve dini rejiminin (saltanat ve hilafetin) devamının garanti edilmesi:

Milletler Cemiyeti tarafından konulan kural ve prensiplere uygun çözümler alınacağına inanıldığı belirtilmektedir.

4- Yunanistan'a tazminat ödenmesi:

İtilaf Devletleri lehine hangi fedakârlıkta bulunmuş olursa olsun, Yunanistan'ın, Türkiye'ye 1918 Ateşkesi'nden sonra saldırmış olmasından dolayı, Türkiye pahasına tazminat elde edemeyeceği bildirilmektedir.

5- Türk ve Rum halkının güven ve onur içinde yaşamalarını sağlayacak koşulların tesisi:

Bu koşulların yapılacak konferansta görüşülmesi teklif edilmektedir.

6- Azınlık hakları ve güvenlikleri için hükümlerin belirlenmesi:

Bu prensibe katılmakla birlikte, konferansta karışıklık ve muhalefet oluşturmaması için prensibin adilce uygulanması istenmektedir. “Azınlıkların korunması; ne başkaldırı için bir tahrik olmalı, ne de azınlığın çoğunluğa tiranlığı için yozlaştırılmalıdır.”

7- Türkiye ve Batılı güçler arasındaki her türlü silahlı çatışmanın sona ermesi, Boğazlarda denizciliğin serbestliği ve uluslararası garantiler altında tüm ulusların gemilerinin Boğazlara girebilmesi:

İstanbul Hükümeti, çatışmanın sona erdirilmesi ihtiyacını ve Boğazlarla ilgili koşulları kabul etmektedir. Ne var ki bu bölgelerin güvenliği için asker yerleştirme önleminin aşırı olduğunu savunmakta, söz konusu serbestlik rejiminin konferansta tartışılmasını teklif etmektedir. Son olarak, Türkiye’nin medeni devletler dünyasının adaletiyle çakışacak hiçbir talebinin olmayacağını; delegelerini gönderebilmesi için en kısa sürede konferans yer ve tarihinin belirlenmesini istemektedir.

İtilaf Devletleri’nin 26 Mart günü verdikleri bu barış tekliflerine, Ankara Hükümeti bazı karşı koşullar öne sürmüştü; İtilaf Devletleri’nin bu koşulları 15 Nisan günü reddetmesiyle barış görüşmelerinin yolu tıkanmıştır. Şu halde; İstanbul Hükümeti’nin 19 Nisan tarihli nota vesilesiyle, 26 Mart tarihli barış teklifine ayrıca cevap vermesi oldukça ilginçtir. Bu durum, İstanbul Hükümeti’nin kendisinin İtilaf Devletleri’yle barış müzakerelerine başlayabileceğine inandığını; en azından bu yolu açmaya çalıştığını göstermektedir. Bu bakış açısının; Elçi Servert’in daha önceki raporlarında savunduğu, Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında birlik olduğuna yönelik görüşünü de haksız çıkardığı söylenebilir. İstanbul Hükümeti’nin verdiği cevaplarda, özellikle Trakya’nın Türkiye’den ayrılması anlamına gelebilecek herhangi bir koşula karşı çıktığı; Boğazların uluslararası statü kazanmasını kabul ederken,

buralara, muhtemelen uluslararası asker birliklerinin yerleşmesi önlemini aşırı bulduğu görülmektedir. İspanyol diplomat, Babiâli'nin notasında, azınlık haklarıyla ilgili olarak “kargaşa ve iç savaşın yaratıcılarına karşı azınlığın korunmasının ihlal edilemez olduğunu” belirtmesine dikkat çekmektedir. Elçiye göre Babiâli, bu sözlerle Avrupa’da var olan ve propaganda için kullanılan bilgi ve haberlerin alabileceği şekle tümüyle itiraz etmektedir. İstanbul Hükümeti’nin 24 Nisan 1922 tarihli İstanbul Temsilcilik raporuna yansıyan cevabıyla karşılaştırıldığında; söz konusu notanın içeriğinin; Ankara Hükümeti notalarının hemen hepsine hâkim olan sağlam duruşu sergilediği görülmektedir. Ankara Hükümetinden farklı olarak, Babiâli notasında kullanılan dil ve üslubun; -tekliflere teşekkür, öngörülenlere duyulan memnuniyet vb. sözlerle- oldukça yüksek bir kültür ve diplomasi kibarlığı göstermesi ön plana çıkmaktadır. Şüphesiz bu durum, Babiâli’nin İmparatorluk ve Saray geleneğinden gelmesi; öte yandan Ankara Hükümeti ve TBMM’nin halkın içinden çıkması ve liderlerinin asker kökenli olmasından kaynaklanmaktadır.

30 Ağustos 1922 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu; barış koşullarında uzlaşma sağlanamamasına bağlı olarak yeniden başlayan Türk-Yunan Savaşı’nın haberini vermektedir.⁷⁵⁹ Elçi Servet, Türklerin; İtilaf Devletleri’nin çözümlerine ve hatta yöneticilerinin niyetlerine inançlarının olmadığını; Mart sonunda ateşkes için öne sürdükleri koşulları kabul edilemez gördüklerini belirtmektedir. Elçiye göre, Kemalistlerin bu tür düşüncelerini; Lloyd George’un İstanbul’a ulaşan beyanatları; Yunanistan’ın İstanbul’u alma tehditleri; İngiliz yetkililerinin “Yunan macerasına” ancak çok zayıf bir şekilde itiraz etmeleri ve Türkiye’ye gösterdikleri düşmanlık beslemektedir. Bütün bunlar karşısında Kemalistler, Yunanlara karşı tekrar savaş başlatacaklarını hesap etmişler ve hazırlıklarına ara vermeden devam etmişlerdir. Türk ordusunun en nihayet, 26 Ağustos günü iki koldan başlattığı taarruz; Yunan ordusu

⁷⁵⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 202, İTDB, Rapor, “Kemalistlerin Yeni Taarruzu”, İstanbul, 30 Ağustos 1922. Yusuf Kemal Bey’in Mart ayında Avrupa’da gerçekleştirdiği görüşmelerden sonra, Temmuz ayında TBMM Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey de Paris ve Londra’ya girmiştir. Ali Fethi Bey’in gerçekleştirdiği görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır. Sonyel, a.g.e., s. 262-265.

üzerine büyük bir saldırıyla devam etmektedir. Buna göre Türkler, Afyon-Karahisar'ı “fethetmiş”; iç kesimlerde 3 siperde mevzilenmişlerdir. Ankara Hükümeti, Anadolu'ya her türlü giriş-çıkışı ve Karadeniz ile Marmara limanlarında denizcilik faaliyetlerini yasaklamıştır. Elçi, son birkaç gündür İstanbul ile Anadolu arası telgraf iletişiminin kesildiğini; “güvenilir bir kişinin kendisine söylediğine göre”, Yunan yenilgisinin ciddi olduğunu ve savaşın hala devam ettiğini yazmaktadır. Bununla birlikte, Yunan komutanları resmi açıklamalarında; Afyon-Karahisar'ı boşalttıklarını ve Türklerin 10 tûmenden oluştuğunu, çok güçlü silah ve çok sayıda cephaneye sahip olduklarını duyurmuşlardır. Elçi Servet, açıklamanın dilinden, Yunan yetkililerini daha tatsız haberlere hazırlama niyeti sezildiği yorumunda bulunmaktadır. Söylenenlere göre İngilizler; Türklerin Yunanları yenmeleri halinde, İstanbul'a ulaşmalarını engellemek amacıyla, Anadolu yakasında tren hattının bir parçasını yok etmiş; Üsküdar-Haydarpaşa hattını ise güçlendirmişlerdir. İspanyol diplomat, İngiliz yetkililerinin aldıkları tedbirlerin, Yunanlara pek az itimatlarının olduğunu ve İngiltere'yi ilgilendiren tek şeyin, Boğazların aidiyetini garantilemek olduğunu ispatladığını savunmaktadır. Rapora yansıyan bu gelişmenin Büyük Taarruz olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶⁰

Elçi Servet 9 Eylül 1922 tarihli raporunda, Mustafa Kemal'in başlattığı taarruzun amacına ulaştığını ve Türk ordusunun aynı gün İzmir'e girdiğini haber vermektedir.⁷⁶¹ Elçi raporunda, Büyük Taarruz ya da Başkumandanlık Meydan

⁷⁶⁰ Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 tarihinde başlattığı Büyük Taarruz, 30 Ağustos günü Başkumandanlık Meydan Savaşı'nda Yunan ordusunun yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yunan ordusundan arta kalan birlikler, İzmir'e kadar takip edilmiştir. Türk ordusu, 9 Eylül 1922 günü İzmir'e, 10 Eylül 1922 günü Bursa'ya girmiştir. Selek, **a.g.e.**, s. 676-690; Özalp, **a.g.e.**, s. 233-235; Akşin, **Ana Çizgileriyle...**, s. 148-149.

⁷⁶¹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 210, İTDB, Rapor, “Milliyetçilerin Anadolu'daki Muhtemel Sonuçları”, İstanbul, 9 Eylül 1922. Elçi Servet'in aynı gün kaleme aldığı ve numara sırasına göre daha önde olan raporunda, İzmir Konsolosu'nun kendisine 5 Eylül günü gönderdiği acil telgraftan bahsetmektedir. Konsolos, telgrafında Türk ordusunun İzmir'e çok yaklaştığını belirtmektedir. Konsolosun Türk ordusunun şehre girmesi ihtimaline karşı İspanyol tebaanın ve *protegé*lerin güvenliği için İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri'ne telgraf çektiği anlaşılmaktadır. Elçi Servet, İstanbul'daki yüksek komiserlerin yalnızca hükümetlerinden emir aldığı için durumu ve konsolosun telgrafını ve talebini 5 Eylül günü İspanya Hükümeti'ne ilettiği

Savaşı'na dair bilgiler vermemekte; Türklerin kazandığı bu zafer ardından yaşanması muhtemel gelişmelerle ilgili öngörülerini sunmaktadır. Buna karşın Milli Mücadele'nin genel ruhu ve İzmir'in geri alınışıyla ilgili değerlendirmesi ilgi çekicidir. Buna göre ateşkesten beri çok üzücü bir durumda olan Türkler; düşmanlarının merhametine güvenemeyecekleri için, Türkiye'nin yaşam ya da ölümünü, İngiltere'nin mandası Yunanlarla olan savaşın sonuçlarına bağlamak zorunda kalmışlardır. Bu savaş içinde Türkler; bazı ümitlerini hayata geçirebilmiş ve şimdi, "hızlı ve parlak bir zafer sonunda kendilerinden alınmış toprakları kurtararak, İmparatorluğu tekrar diriltmek gibi gerçekçi amaçlar" ortaya koymuşlardır. Elçi Servet, Büyük Taarruz'la ilgili olarak, Yunanistan'ın ateşkes teklifi için "şüphesiz geç kaldığını" düşünmektedir. Şimdi Türk ordusunun, Yunan ordusunu yok ettikten sonra, Trakya'nın boşaltılmasını -kademeli ya da silahlı olarak- sağlayacağını öngörmektedir. Öte yandan Fransa ve İtalya'nın, Türkiye'nin karşısına çıkmak istemediğini; İngiltere'nin de İstanbul ve Boğazlara "Türk halkının iradesine karşı olarak" hâkim olma amacını açıktan açığa ortaya dökmek zorunda kalacağını yazmaktadır. Elçiye göre, "tüm dünyanın ve özellikle İslam dünyasının Mustafa Kemal'i ve Türk halkını taçlandığı" bir zamanda, İngiltere'nin bu doğrultuda bir hareketi, kendi Müslüman kolonisi içinde sorun doğuracaktır. Bununla birlikte İtilaf Devletleri halklarının -vatanın savunması söz konusu olmadığı bir savaşta- tekrar cepheye dönmek istemeyeceğini ve buna izin vermeyeceğini düşünmektedir.

Edinburgh Temsilcisi Servet, son gelişmeler hakkında Hariciye Nazırı Özel Kalem⁷⁶² ile görüşüğünü, bu kişinin sözlerinin; Hariciye Nazırı'nın görüşlerini yansıttığına inandığını belirtmektedir.⁷⁶³ Buna göre Özel Kalem, Yunanistan'la barış antlaşması için Ankara Hükümeti'nin şu koşulları talep edeceğini düşünmektedir:

anlaşılmaktadır. AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 209, İTDB, Rapor, "İzmir'deki Durumla İlgili 14 Numaralı Telgrafını Teyit Ediyor", İstanbul, 9 Eylül 1922.

⁷⁶² Raporda görevi *el Director del Gabinete del Ministro Negocios Extranjeros* olarak belirtilen bu kişinin kimliği ya da Osmanlı Hariciye Nezareti teşkilatındaki mevki net olarak tespit edilememiştir. Daire başkanı, özel kalem (müdürü) ya da genel müdür olarak tercüme edilebilecek *el Director del Gabinete* ile "Kalem-i Mahsusa"nın kastedildiği düşünülerek, "özel kalem" tercih edilmiştir.

⁷⁶³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 213, İTDB, Rapor, "Batılı Güçler ve Yunanistan'la Müzakere Edilecek Barış Koşulları", İstanbul, 12 Eylül 1922.

Yunanistan'ın Anadolu ve Trakya'daki tüm iddialarından feragat etmesi, 3 yıllık işgal sırasında verdikleri hasarın tamiri ve tazminatı; Anadolu'da gerçekleştirdikleri yıkım ve zulmün sorumlularının, yargılanmak üzere TBMM'ne teslimi. Özel Kalem, Türkiye'nin Batılı devletlerle eski dostluk bağlarını kurmaya istekli olduğunu belirtmiş ve onlarla imzalanacak barış antlaşmalarında ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve hazinenin iyileştirilmesi için gümrük tarifelerine geri dönülmesinin önemli olduğunu söylemiştir. Özel Kalem; başkent İstanbul'un özgürlüğünün garanti edilmesi şartıyla, Boğazlarda denizcilik faaliyetlerinin serbest olmasını ve bu serbestliğin, uluslararası bir komisyon ya da Milletler Cemiyeti tarafından sağlanmasının, Türkiye'ye uygun olacağını belirtmiştir. Elçi Servet, Boğazların için Milletler Cemiyeti'nce denetlenmesinin Türkiye tarafından önerilmesiyle ilgili olarak; bunun İngiltere'nin gerçek amacını gizleyerek, itiraz etmesinin önüne geçeceğini yazmaktadır. Raporda aktarıldığı haliyle, Hariciye Nazırı Özel Kalemi'nin Türkiye'nin yapacağı barış anlaşması için öngörülleri ve görüşleri dikkat çekicidir. Bu ifadelerden, Yunanistan ile barış antlaşmasını Ankara Hükümeti'nin; İtilaf Devletleri ile barış antlaşmalarını ise İstanbul Hükümeti'nin imzalayacağı gibi bir anlam çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu kişi nezdinde Babıâli'nin, Milli Mücadele'yi, I. Dünya Savaşı'ndan ayrı bir savaş olarak gördüğü düşünülebilir. Aynı şekilde Babıâli'nin, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idarî hayatına devam edeceğini düşündüğü de söylenebilir. Bununla birlikte; Osmanlı Devleti'nin devamı halinde, Babıâli'nin Ankara Hükümeti ve TBMM'ne gelecekte nasıl bir rol çizdiğine dair herhangi bir çıkarsama yapmak mümkün değildir.

Aynı günlerde İstanbul'da, İzmir'in alınışını kutlayan gösteriler yapılmış; bu gösterilerin birinde, Galata'dan Pera'ya geçmek isteyen grup tarafından, köprünün açılmamış olması nedeniyle çevredeki dükkân ve evlere taş atılmıştır.⁷⁶⁴ Bu durum kısa sürede büyüyerek, dükkânların Rum, Türk ya da yabancılara ait olduğuna bakılmaksızın taşlanması; İspanya ve Danimarka kançılıaryalarının zarar görmesine

⁷⁶⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 214, İTDB, Rapor, "İzmir'in Alınışı Dolayısıyla Yapılan Gösteriler ve Nümayış", İstanbul, 12 Eylül 1922.

kadar varmıştır. Hariciye Nezareti Özel Kalemi'nin İspanyol Temsilci Servet'e söylediğine göre, taşlamayı yapan kişiler, yabancı tebaadan olup; içlerinden tutuklananlar, sevinç gösterilerine provokasyon amacıyla katıldıklarını itiraf etmişlerdir. Yaşanan bu olayla ilgili olarak, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı bir bildiri yayınlamıştır. Komutan'ın daha önceki birçok bildirisinde, “emirlerine uymayarak, suç işleyenleri ölüm cezası ya da diğer ağır cezalarla tehdit etmesine rağmen”, bu bildirisinde açık bir nezaket kullanması dikkat çekmiştir. İspanyol diplomat, sıkıyönetim altında, bu taşlama olayı için de pekâlâ sert cezalar öngörülebileceğini; buna karşın Yunan yenilgisinin, İngiliz yetkililerinde bir tavır değişikliği yarattığını savunmaktadır. Bu nedenle İngiliz yetkilileri ve askerleri, Türklerde nefret uyandırmakta; Fransız ve İtalyanlarınsa aynı etkiyi yaratmamak için dikkat etmektedirler. Buna göre İtalyan askerler, halk içinde ve hatta kıta yürüyüşlerinde dahi silah taşımamakta, onun yerine beyaz eldivenle gezmektedirler. Öte yandan çünkü sevinç gösterilerinde, Fransız sivil ve askerleri Türklerin arasına katılmış, içlerinden “politikayı önemsemeyen” gençler, Fransızca “Kahrolsun İngiltere” diye bağirmiştir.

İzmir Konsolosu, İstanbul Temsilciliği'ne 12 Eylül günü Amerikan Deniz Üssü'nden gönderdiği bir radyogramda; İzmir'in uç mahallelerinin, düzensiz çeteler tarafından saldırıya uğrayıp yağmalandığını haber vermektedir.⁷⁶⁵ Hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleri yetkilileri ve yabancı temsilciliklere gönderdiği protestolarda; İzmir'de yalnız düzensiz Rum çetelerinin değil, fakat aynı zamanda komutanlarının rızasıyla Yunan ordularının da “sistemik olarak Müslüman nüfusu yok etmeye çalıştıklarını” bildirmektedir. Buna göre Yunan ordusu daha sonra ortaya atacakları halkoylamasında, işgal ettikleri topraklarda Rum nüfusunun üstünlüğünü sağlamayı amaçlamaktadır. Rapora göre Türkler, Yunan mezalimi iddialarının araştırılmasını ve İtilaf Devletleri komisyonlarının yaptıkları araştırmaları yayınlamalarını tekrar tekrar talep etmektedirler. İtilaf Devletleri; bu talepleri

⁷⁶⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 217, İTDB, Rapor, “İzmir'deki Durum ve Sonuçları”, İstanbul, 15 Eylül 1922.

yanıtlamadığı gibi, “medeni dünyaca kabul edilmiş olan zorunluluk ve yasaları yerine getirmesi için Yunanistan’a emir vererek, herkes için eşit adalet istedikleri izlenimini bile yaratmaya yeltenmemektedir”. Elçi Servert, Ankara Hükümeti Roma Elçisi’nin, Milletler Cemiyeti’ne “Ankara Hükümeti’nin, Rumların vahşetinin sonuçlarından doğacak sorumluluğu kabul etmediğini” bildiren bir telgraf gönderdiğini aktarmaktadır. Elçi, buna karşılık Cemiyet’in; -Türklerin Yunan ordularına atfettiği haksız zalimliklere değinmeksizin- “savaşa dâhil bir tarafın gerçekleştirdiği vahşetin, diğer tarafı medeni dünyanın tanıdığı yasalara uyma zorunluluğundan muaf tutmayacağını” duyurmakta “acele ettiğini” yazmaktadır. Raporun ortaya koyduğu bu tabloda, İzmir ve çevresinde Rum çetelerinin ve Yunan ordusunun yağma ve yıkım faaliyetlerine devam ettikleri; Hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti’nin protestolarıyla Avrupa devletlerinin dikkatini bu yöne çekmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu şekilde hükümetlerin, iddialarının İtilaf Devletlerince kanıtlanarak, dünya kamuoyu tarafından Yunan mezaliminin gerçekliğinin tanınmasını amaçladıkları söylenebilir. İspanyol diplomat; İtilaf Devletleri’nin bu duruma göz yumduğunu; Milletler Cemiyeti’ninse bu konuda çifte standart uyguladığını ön plana çıkarmaktadır. Milletler Cemiyeti, ordularının faaliyetleri nedeniyle Yunanistan’a herhangi bir kınama ya da ihtar vermediği gibi, Türklerin misilleme yoluna başvurmaları halinde, bu eylemlerinden sorumlu olacaklarını vurgulamıştır.

İzmir şehrinde yaşanan kaos ve yıkım-yağma eylemleriyle ilgili haberler, 16 Eylül tarihli İstanbul Temsilciliği raporunda tekrar ele alınmaktadır.⁷⁶⁶ Elçi Servert, Türk mahallesi dışında İzmir şehrinin tamamen yanarak harabeye döndüğü haberlerini doğrulamaktadır. Yangınla ilgili ilk haberler, sorumluların; milliyet ayrımı yapmayan saf kötülük peşindekiler ve kaçaklar olduğu izlenimi uyandırmıştır. İzmir Konsolosu ise birkaç gün önce gönderdiği telgrafta, Türk ordusunun keşif kolundan arta kalan düzensiz Türk çetelerinin, İzmir’de, Rum ve Ermeni mahallelerini yakarak yağmaladığını aktarmıştır. Elçi Servert, bu telgrafa karşın, İstanbul’a gelen haberlerde

⁷⁶⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 218, İTDB, Rapor, “İzmir Konsolosu’nun Durum Hakkındaki Telgrafını Açıklıyor”, İstanbul, 16 Eylül 1922.

ise Türk askerlerinin; yangını söndürme ve düzeni sağlamada, Müttefikler Arası Denizcilik Birliği'yle birlikte çalıştığını ve Türk mahallesinin, rüzgârın yönü nedeniyle yangından kurtulduğunu belirtmektedir. Elçi, İzmir'in Türklerin göz bebeği olması nedeniyle, sorumluların Türkler olamayacağını ve İzmir Konsolosu'nun telgrafında aktardığı bilgilerde yanlış olduğunu düşünmektedir. Raporda, İzmir'de yaşanan gelişmeler kadar; aktardığı bilgiler nedeniyle İspanya İzmir Konsoloslugu'nun kendisinin de ilgi çektiği söylenebilir. Zira konsolosluğun daha önce İstanbul Temsilciliği'ne gönderdiği birçok raporda, dönemin olay ve gelişmelerini gayrimüslim unsurlar ve yabancı tebaanın bakış açısıyla sunduğu; hatta Türk yöneticileri ve halkına kıyasla açık bir şekilde bu unsurları savunduğu görülmektedir.⁷⁶⁷ 1914-1922 yılları arasında farklı konsolosların görev başında olmalarına rağmen, bu tutumun genellik kazanmasının; şehrin demografik özelliğinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Bu bakış açısıyla, kozmopolit bir şehir olmasının yanında, gayrimüslim tebaanın da etkin olduğu İzmir'de; İspanya Konsoloslugu'nun gayrimüslim ve yabancı unsurların söylem ve propagandaları etkisinde kaldığı gözlenmektedir. Elçi Servet'in aynı gün kaleme aldığı bir diğer raporunda, Türk zaferini izleyen bilgi kirliliğine atıf yaptığı görülmektedir.⁷⁶⁸ Elçi, "Sonsuza değin yok edildiği düşünülen Türkiye gibi bir ülkenin, güçlü İngiltere karşısında yükselme cüreti göstereceğinin beklenmediği ve İtilaf Devletleri gelen fırtınayı göremedikleri için", İspanya Dışişleri Bakanı'nın kendisine yapılan bilgilendirmelerin, abartılı ve karamsar olduğunu düşünmesinin doğal olduğunu belirtmektedir.

Elçi Servet, Türk ordusunun Yunan ordusunu takip ederken birkaç günde bir kaç yüz kilometre ilerlediğini bildirmekte ve Padişah'ın gelecekteki rolüyle ilgili bilgi

⁷⁶⁷ İzmir Konsoloslugu'nun 1914 yılında Rum boykotu sırasında İzmir'de Türklerin katliam ve işkence eylemleri gerçekleştirdiği iddiaları, bu tavrın en uç örneği sayılabilir. Bkz., dipnot 241.

⁷⁶⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 219, İTDB, Rapor, "Bir Savaş Gemisi Gönderilmesi Konusundaki Telgrafını Aktarıyor", İstanbul, 16 Eylül 1922.

ve gözlemlerini paylaşmaktadır.⁷⁶⁹ Buna göre, Padişah'ın yakın çevresinden olan Türkler; Mustafa Kemal'in itibarı ve kahramanlıklarının, Padişah'ın tahttan indirilmesine varacak bir yol izlemesinden korkmaktadırlar. Elçi, “uzun vadede tarih biliminin; Padişah'a ve nazırlarına başkenti savunmada gösterdikleri beceriler ve Kemalistlere, ayaklanmalar, ordunun düzenlemesi ve askeri zaferler için kazandırdıkları zaman ve kolaylıklar konusunda hak ettiğini vereceğini” savunmaktadır. Ona göre, biri sessiz ve karanlıkta kalan görevinde, diğeri savaş alanlarında olmak üzere; her iki grup da şu ana kadar azim ve vatanperverlikle çalışmıştır. Buna karşın İspanyol diplomat, “*Türk kamuoyunun, Padişah'ın ordunun başına geçerek İtilaf Devletleri'nin emellerine karşı savaşmak yerine; bu istekleri kabul ederek gösterdiği korkaklığı ve Damat Ferit Paşa'ya güvenerek Mustafa Kemal ve takipçilerine eziyet ettiğini şüphesiz Padişah'ın yüzüne vuracağını*” belirtmektedir. Bununla birlikte, Padişah'ın çevresindeki Saray ve üst mevkiden kişilerin, az çok milliyetçi olduklarını, koşulların kendilerine uygun olması durumunda, kolayca dönebileceklerini düşünmektedir. Açıkça görüldüğü üzere İspanyol elçi, Padişah Vahdettin'in, arka planda ve pasif bir şekilde de olsa Milli Mücadele'ye destek verdiğini; ileride tarihin de bunu kabul edeceğini savunmaktadır. Elçinin bu savunusunda; -Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin izlediği politikaların Mustafa Kemal ve taraftarlarına karşıt olduğunu belirtmekle birlikte- sadrazamların değişmesiyle birlikte İstanbul hükümetlerinin Milli Mücadele'ye karşı farklı tutumlar sergilediği gibi bir ayrım gözetmemesi dikkat çekmektedir. Dahası, Padişah'ın tüm hükümetler boyunca ve Milli Mücadele'nin ilk ayaklanma evresinden, düzenli orduya geçişi ve savaşlarda zafer kazanmaları sırasında da destekçi olduğunu iddia etmektedir. Türk kamuoyunun bu fikirde olmayacağı, hatta Padişah'ın tahttan indirilmesinden korkan Saray çevresinin bile, bunun gerçekleşmesi durumunda, Mustafa Kemal'den yana meyledebileceğini öngörmektedir. Elçi Servert'in, Padişah ve İstanbul hükümetlerinin Milli Mücadele'ye zaman ve kolaylık kazandırdığı yönündeki görüşünün, yalnızca

⁷⁶⁹ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 222, İTDB, Rapor, “Siyasi Durum Hakkında”, İstanbul, 19 Eylül 1922.

Anzavur ayaklanmasını açıktan açığa desteklemeleri nedeniyle bile tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

Bu sırada İngiltere Hükümeti, yaptığı bir açıklamada; İstanbul'u "yasal hükümete" teslim etmeye hazır olduğunu ve Boğazlarda serbest denizciliği savunmanın mecburi olduğunu hissettiğinde, Çanak'tan ya da "her ne yerden olursa olsun" hareket etmeye kararlı olduğunu bildirmiştir.⁷⁷⁰ İstanbul Temsilcisi Servet, İngiltere'nin İstanbul'u Babıâli'ye teslim etme formülünü "utanç verici" olarak tanımlamakta; her ne yerden olursa olsun hareket etme sözlerini ise İstanbul'u işgal etme tehdidi olarak yorumlamaktadır. Ona göre İngiltere; Çanakkale'de elinde kalan elinde Çanak ve karşı tarafında da Gelibolu'da askeri deniz üssü "-yani yeni bir Cebelitarık-" kurmayı ve en uygun zamanda Boğazı kapatmayı planlamaktadır. Elçi, böyle bir şeye Türkler razı gelse bile Rusların itiraz edeceğine inanmaktadır. Mustafa Kemal'in, İngiltere'nin bu açıklamalarına cevap verdiği bildirisi basına yansımıştır. Buna göre; *"TBMM ordularının görevi Misak-ı Milliye gerçekleştirmektir. Türkiye milli sınırlar içinde mütevazı, fakat özgür ve bağımsız yaşamak arzusundadır. Diplomatik görüşmeler tatmin edici bir çözüm ümidi vermeyene kadar askeri operasyonlar başlamayacaktır. Milli Mücadele hiçbir zaman boş yere kan akıtmayı teşvike meyletmemiştir, bu milli mantığın temel özelliğidir. Bugün tüm dünya bugüne kadar akıtılan kanın sorumluluğunun kime yaraştığını bilmektedir."*

Elçi Servet, Temsilcilik dragomanını, İstanbul'da bulunan milliyetçiler delegesine göndererek Milli Mücadele'nin alacağı durumu öğrenmesini istediğini belirtmektedir. Elçinin sözünü ettiği bu kişinin; Hamit Bey olduğu anlaşılmaktadır. Hamit Bey'in belirttiğine göre, TBMM; Avrupa'daki görüşmeleri sabırsızlıkla beklemekte, fakat İngiltere'nin zaman kazanmaya çalıştığını düşünmektedir. TBMM Hükümeti, barıştan yanadır ve savaşmayı istememektedir; taleplerinin tatmin edici bir şekilde karşılanması halinde, silah bırakmaya hazırdır. "Fakat istenilen sonucun

⁷⁷⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 228, İTDB, Rapor, "İngiltere'nin Tavıryla İlgili Haberlere Türklerin Tavıry", İstanbul, 22 Eylül 1922.

gelmediği görülürse, ayakta tek Türk dahi kalsa, boyun eğmeyecektir.” İspanyol diplomat, Hamit Bey’in bu son sözünün gerçekleşeceğine olan inancını vurgulamaktadır. Milli Mücadele, Avrupalı düşmanlarının açık ve gizli blöfleri karşısında her zaman ciddi ve net bildiriler yayınlamaktadır. Ona göre, “doğuştan ve kalpten asker olan Türkler”, İmparatorluk topraklarını geri kazanma amaçlarında samimidirler. Gerilla ve çete birlikleriyle başlayan Milli Mücadele, bugün tam teşekküllü bir orduya dönüşmüştür. Hatta kendisine söylenene göre, Türk ordusunun Anadolu’dan Trakya’ya büyük birlikler geçirmesine bile gerek kalmayacaktır. Zira “Milli komutanın” Trakya’ya ayak basması; bölgede gönüllülerden ve acemilerden oluşan silahlı bir birlik oluşturmaya yeterli olacaktır. Bununla birlikte Türkler, İngiltere Başbakanı’nın Çanakkale’yi savunmak için dominyonlarını çağırmasını beyhude bulmaktadırlar. Zira İngiltere’de muhalefette bulunan İşçi Partisi, Doğu’da savaşı yenileme taraftarı olmadığı gibi, İstanbul’la ilgili taleplerinde azaltmaya gitmektedir. Rapora yansıyan bu siyasi ortamın, Türk ordusunun; İngiltere denetiminde bulunan Çanakkale sınırına kadar ulaşmalarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu ilerleme karşısında İtilaf Devletleri, İzmit ve Çanakkale’ye askeri birlikler sevk etmiş, İngiltere Başbakanı Lloyd George, 17 Eylül günü İngiliz dominyonlarını Boğazların savunmasına katılmaya çağırmıştır. Türk ordusunun Çanakkale’deki tarafsız bölgeye girmesinden endişelenen İngiltere’nin, Fransa ve İtalya’nın desteğini almaya çalıştığı ne var ki bu iki devletin Çanakkale ve İzmit’teki birliklerini çekerek İngiltere’yi Boğazlar meselesinde yalnız bıraktıkları görülmektedir. Bu arada Ankara Hükümeti, Trakya’dan İngiliz askerlerinin geri çekilmesini talep etmekte; Trakya’nın Misak-ı Milli’nin vazgeçilmez bir parçası olduğunu savunmaktadır.⁷⁷¹ İngiltere’nin, İstanbul’u “yasal hükümete” teslim etme yönündeki açıklamalarının; İstanbul ve Boğazlara, Saray ve Babıâli aracılığıyla hâkim olma siyasetinin bir parçası olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle İngiltere, Babıâli’nin ‘yasallığını’ öne sürerek; bu Hükümet üzerinde nüfuzunu rahatlıkla kurabileceğini ve İstanbul’a bu şekilde sahip olabileceğini düşünmektedir.

⁷⁷¹ Sonyel, a.g.e., s. 269-279. Geniş bilgi için ayrıca bkz., Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 416-444.

İngiltere'nin bu planının, diplomatik raporların daha önce de öne sürdüğü üzere; Hilafet makamı için kurguladığı planla da bağdaştığı söylenebilir.

4.3.3. Milli Mücadele'nin Zaferi ve Ankara Hükümeti İdaresi

İspanyol diplomatik belgeleri, Trakya, İstanbul ve Boğazların statüsünün Ankara Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında yeni bir mesele olarak doğduğunu göstermektedir. Bu siyasi atmosfer içinde 5 Ekim 1922 tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Mudanya Konferansı ve konferansı hazırlayan gelişmeler hakkında bilgi vermektedir.⁷⁷² Elçi Servet, Mudanya'da toplanan konferansa, TBMM'yi temsilen İsmet Paşa ve İstanbul delegesi Hamid Bey'in katıldığını⁷⁷³; kendisine gelen haberlere göre, maddelerin uzun uzadıya müzakere edildiğini bildirmektedir. Türk Heyeti, 4 yılın verdiği tecrübeyle ve İtilaf Devletleri'ne duydukları güvensizlikle, her maddeyi incelemiş; bu nedenle konferansta -her iki tarafın da kabul ettiği üzere- zaman kaybı yaşanmıştır. Türk Heyeti'nin güvensizliğine diğer nedenleri; konferansa Fransa ve İtalya'nın da katılması ve İngiltere'nin Trakya'daki tarafsız bölgeye fazlaca vurgu yaparak asıl amacını belli etmesidir. 11 Ekim günü Ankara Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.⁷⁷⁴ İspanyol diplomat, Avrupa basınında Antlaşma'nın barışa atılan önemli bir adım olarak lanse edilmesine rağmen, gerçeklerin böyle olmadığını savunmaktadır. Zira Antlaşma'nın imzalandığı gece, İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri aldıkları emir doğrultusunda ateş açmaya hazır hale getirilmiştir. Öte yandan tüm İngiliz filosu, bir kaç mil ötede demirleyerek İngiliz vatandaş ve ailelerini gemiye almıştır. Dahası İngiliz ordusu karada harekete geçirilmiş; bu durum halkta paniğe neden olmuştur. İstanbul'daki söylentilere göre

⁷⁷² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 245, İTDB, Rapor, "Mudanya Konferansı ile İlgili Görüşler", İstanbul, 5 Ekim 1922.

⁷⁷³ Mudanya Konferansı'na katılan Türk Heyeti'nde, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, General Asım, Yarbay Tevfik ve Ankara Hükümeti İstanbul temsilcisi Hamdi Bey bulunmaktadır. İngiltere'yi Tümgeneral Sir Charles Harington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı General Mombelli temsil etmektedir. General Mazaraki ve Albay Sarıyannis'ten oluşan Yunan Heyeti konferans müzakerelerine katılmamış, yalnız Mudanya Limanı'nda hazır bulunmuşlardır. Sonyel, **a.g.e.**, s. 281-282; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 445.

⁷⁷⁴ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 251, İTDB, Rapor, "Mudanya Askeri Sözleşmesine Bağlı Durum Hakkında", İstanbul, 11 Ekim 1922.

İngiltere; Yunan ordusunun Trakya'yı boşaltması ve yerlerini Türk sivil yetkili ve jandarmasının almasını, Mudanya Konferansı sonlarına doğru Türk Heyeti'nin "daha küstah ve hatta yüz­süz davranması" nedeniyle kabul etmiştir. Böylelikle İtilaf Devletleri, tüm Anadolu'dan sonra, Trakya'nın da TBMM idaresine geçmesini kabul etmiştir. Türk ordusu; ateşkesin imzasından sonra bile tarafsız bölgelerde ilerlemektedir. Bu arada İngiliz ordusunun geri çekilme gruplarının etrafında Trakyalı milliyetçilerin toplanmaya başladığını söylenmektedir. Böylelikle İngiliz ordusunun; 'Kemalist yetkililere devredilmek üzere gereken hazırlıkları hala tamamlamadıkları' bahanesine başvurmalarının önüne geçilmiştir. Bununla birlikte Ankara Hükümeti, İngiltere'ye Trakya'nın geri alınmasını geciktirmek için sebep vermemek üzere hızlı davranmakta; birkaç gün içinde bölgeye Türk yetkilileri ve jandarmayı göndermeyi planlamaktadır. Elçi Servet, Anadolu'da Kemalist ordu ve Trakya'da jandarma ve milliyetçi gruplarla sarılı hale gelecek İngiltere'nin, bu duruma rağmen hala kendisi için tek çıkış noktasının savaş gemileriyle İstanbul'dan ayrılmak olacağını görmediğini yazmaktadır. Elçi, Kemalistlerin oluşturduğu bu kerpetenin, İtilaf Devletleri kadar, Padişah ve "yasal Hükümeti" de sıkacağını savunmaktadır. Buna karşın Saray ve Babıâli, muzaffer millettaşlarının eline kalmayı pek önemsememektedir. İstanbul'da Mustafa Kemal'i baştan beri destekleyenler olduğu gibi; "şimdi, TBMM'yi sevenler kuyruğuna sıraya geçenlerin" de sayısı artmıştır. Aynı şekilde, Rum Ortodoks Patrikliği, birkaç gün önce bir toplantı düzenlemiş; toplantı sonrasında yayınladığı bildiride, Mustafa Kemal nezdinde ılımlı jestler yapmıştır. Hatta "Patrik; söz ve davranışlarıyla savaşçı bir eğilim göstermiş olmaktan dolayı özrünü talep ederek, TBMM'ne itaat ve pişmanlığını sunmuştur." Elçiye göre İstanbul'da gözlenen bu durum, Türk ordusunun İstanbul'a geleceğine inanıldığının göstergesidir. Elçi, Kemalistlerin şu ya da bu şekilde İstanbul'a geldiklerinde, şehirde neredeyse yok denecek kadar az olan Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin, kendi vatandaşlarını korumakla yetineceklerini; İngiliz kuvvetlerininse vatandaşlarını korumanın yanı sıra Boğazları elde tutmak amacıyla Gelibolu'da Çanak ve bir kaç stratejik noktayı koruyacağını öngörmektedir. Rapor, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın, İstanbul siyaset çevrelerinin TBMM ve Mustafa Kemal'e karşı söylemlerini ve tavırlarını açık bir biçimde değiştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, İstanbul dışında tüm yurt topraklarının Ankara Hükümeti idaresine geçmesine

rağmen, İngiltere Boğazlar siyasetini hala sürdürmektedir. İspanyol diplomasisi; bu amaçla alacağı askeri tedbirler karşın, İngiltere'nin, en nihayetinde İstanbul'u boşaltarak, terk edeceğini öngörmektedir.

Türk ordusunun, Trakya'da boşaltılan yerleri teslim alması sırasında barış görüşmeleri de gündeme gelmiştir.⁷⁷⁵ Bu konuyu ele alan rapor, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un bu konu hakkında *Temps* gazetesinde yayınlanan açıklamasına yer vermektedir. Buna göre İngiliz başbakan, Türk ordusunun tarafsız bölgeye doğru ilerlemesinin barış antlaşması müzakerelerini tehlikeye düşürdüğünü savunmakta, hatta “gerçekleştiremeyeceğimiz tehditlerde bulunmayız” demektedir. İspanyol diplomat, İtilaf Devletleri'nin Mudanya Konferansı'nın toplanması için acele etmelerinin amacının, Türk ordusunun, tarafsız bölgede ilerlemesini durdurmak olduğunu savunmaktadır. Bunun farkında olan Ankara Hükümeti; bu bölgeyi güçlendirerek, daha sonra İngiltere ile karşı karşıya gelmeden Çanakkale Boğazı'na hâkim olmayı planlamaktadır. İngiltere ise şu ya da bu şekilde, bu tarafsız bölgelerce korunan Çanakkale Boğazı'nı işgal etmeyi, Edremit'i elde ederek Anadolu'da yayılmayı ve sonrasında Bayramiç, Biga ve Dimetoka'ya geçerek Marmara'ya ulaşmayı planlamaktadır.⁷⁷⁶ Elçiye göre İngiltere'nin bu planları için gösterdiği ısrar; Müslüman dünyaya, saldırganın Kemalistler değil, İngiltere olduğunu ispat etmektedir. Milliyetçilerin, yoktan var ettikleri ordu; Anadolu'da parlak bir harekât yapmış ve İngiltere'ye korku vermişse; “şimdi kolları sıvama sırası diğer Müslüman halklardadır.” Bu arada TBMM Hükümeti; barış konferansı, İzmir ya da bir başka Anadolu şehrinde toplanmadıkça, delege olarak Mustafa Kemal'in gitmesinden yana değildir. Zira Türkler, Lloyd George ve General Harrington'un yumuşayan sözlerine güvenmedikleri gibi, Fransa'ya da temkinli yaklaşmaktadırlar. Hatta Türkler, Avrupa

⁷⁷⁵ AMAE, Politica, Legajo: 1784, Despacho No: 254, İTDB, Rapor, “Lloyd George'un Doğu Barışı İle İlgili Temps'teki Açıklamaları”, İstanbul, 17 Ekim 1922.

⁷⁷⁶ Elçi, İtilaf Devletleri'nin tarafsız bölgeyi güçlendirmek için yaptığı askeri hazırlıklar hakkında şu bilgileri vermektedir: İtalya sadece bir piyade birliğini Çorlu'ya gönderirken, Fransa, 3 piyade ve bir süvari birliği ile Lüleburgaz, Kırkkilise ve Edirne'yi elinde tutmaktadır. Öte yandan İngiltere, ordularını Çanakkale'den 40 km. uzaklıkta ve Marmara ağzında olmak üzere Silivri, Rodos, Malkara (Tekirdağ), Keşan, Şarköy, Miriofito ve Gelibolu üzerinde bir hatta tutmaktadır. Bu bilgilerden tarafsız bölgenin güçlendirilmesi meselesini, en çok İngiltere'nin önemseydiği söylenebilir.

basınında Fransız yetkililerinin, “*bir yıl önce Kilikya’yı, bu toprağın Türklere ait olduğunu ve Türklerin bu topraklara dönme hakları olduğunu tanıdıkları için, gönüllü olarak boşalttıkları*” yönündeki açıklamalarını gülünç bulmaktadırlar. Çünkü Türkler, Fransızların Kilikya’yı tam manasıyla ele geçirmediğini bilmekte, fakat yine de Fransa’yı İngiltere’ye yakınlaştırmamak amacıyla, şimdilik bu cömertlik ifadelerine itiraz etmemektedirler. Elçi, İstanbul’da değişen atmosferle ilgili olarak, üç yıldır ev ve dükkânlarında Yunan bayrağı asanların, şimdi Türk bayrağı ve Mustafa Kemal’in portrelerini astıklarını; öte yandan Rum ve Ermenilere karşı Türk kamuoyunun duyduğu açık nefretin basından da anlaşıldığını belirtmektedir.

Mudanya Ateşkes Antlaşması gereğince Trakya bölgesini devralacak Trakya Milli Yüksek Komiseri General Refet Paşa, İstanbul’a gelmiştir.⁷⁷⁷ Refet Paşa ve mahiyetindekiler, İtilaf Yüksek Komiserleri ve halk tarafından karşılanmış, karşılamada kurbanlar kesilerek, camilerde şükür duaları okunmuştur. Ne Rumlar ne de Ermeniler bu karşılamaya gitmeye cesaret etmiştir. İstanbul basını, Refet Paşa’nın gelişini, Fatih’in İstanbul’u fethedişiyle özdeşleştiren haberler yayınlamıştır. Zira Türkler, buradan sürülme planları nedeniyle, Avrupa topraklarını yeniden fethettiklerine inanmaktadırlar. Elçi Sert, raporunun devamında Refet Paşa’nın karşılanması sırasında yaşanan bir olaya yer vermektedir. Buna göre karşılamaya katılan ve İspanya koruması altında bir kişi kişinin otomobilindeki İspanyol bayrağını gören Türkler, “Yaşa Türkiye, Yaşa İspanya” diye bağırılmışlardır. Elçi; Türklerin tezahüratını; İspanya’nın Türkiye’nin haklarını koruma çalışmalarına ve kendisinin - İspanya’ya has olan- ezilene karşı dostluk ve duygu göstermesine bağlamaktadır. Bu şekilde İspanyol diplomat, milliyetçi Türklerin bu tepkisini, İspanya ve Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiler için olumlu bir gelişme saymaktadır.

İspanya Hükümeti’nin, Ankara Hükümeti ile resmi olarak ilişki kurmak için Nisan ve Mayıs aylarında arayış içinde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, İspanya

⁷⁷⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 258, İTDB, Rapor, “Milliyetçi General Refet Paşa’nın İstanbul’a Gelişi ve Karşılama Töreni”, İstanbul, 20 Ekim 1922. Ayrıca bkz., dipnot 497.

Dışışleri Bakanlığı, 20 Nisan 1922 tarihli genelgesiyle, İstanbul Temsilciliği'nden, diğer devletlerin, “milliyetçi Türk partisiyle” ilişkileri bağlamında yaptığı çalışmalarla ilgili bilgi istemiştir.⁷⁷⁸ Elçi Servert buna cevaben, resmi olarak hiçbir çalışmanın olmadığını; varsa da İstanbul'dan bunun gözlemlenemeyeceğini belirtmiştir. İtilaf Devletleri başta olmak üzere, İstanbul'da temsil edilen tüm devletler Kemalist Hükümet'le her türlü temastan kaçınmaktadır. Bu devletler, -barış teklifinde olduğu gibi- Ankara'ya nota iletilmesi vb. işler için, Babîâli ve gizli ajanları aracı olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte Ankara Anlaşması ve Paris'e Kemalist bir heyetin gitmesi nedeniyle İtilaf Devletleri-Kemalist ilişkilerinde ilk adımı Fransa atmıştır. İtalya ve Kemalistler arasındaysa, ekonomik imtiyazlar hakkında yakın zamanda bir anlaşma yapılmıştır⁷⁷⁹ ve Kemalistlerin Roma ve Cenova'da birer temsilcisi bulunmaktadır. Elçi Servert, İspanya İstanbul Temsilciliği'nin gizli servis için herhangi bir bütçesi olmadığından, yeraltından görülen bu işler hakkında bilgi veremeyeceğini yazmaktadır. Öte yandan; Anadolu'daki İspanya Konsolosluk Ajanslarının ticari araştırmalarla görevli bir çalışanı aracılığıyla Ankara Hükümeti'yle gizli bir şekilde ilişkilerin başlatılabileceğini ileri sürmektedir. Hatta elçi, ajanslarda görevli güvenilir bir kişinin Mustafa Kemal ile gayri resmi şekilde görüşebileceğini; böylelikle İspanya'nın “fiili hükümeti” gizlice tanınmasıyla Mustafa Kemal'in “gururunun okşanabileceğini” belirtmektedir. Elçi Servert, bu kişinin İspanya'yı ilgilendiren konularda, İstanbul Temsilciliği'ni bilgilendirmesini teklif etmektedir. Bu raporu takip eden diplomatik belgelerde; elçinin tekliflerinin Dışışleri Bakanlığı tarafından nasıl karşılandığına ya da Bakanlığın herhangi bir girişimde bulunup bulunmadığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktır. Bununla birlikte, Dışışleri Bakanlığı'nın, Ankara Hükümeti ile ilişkilerinde diğer devletlerin izlediği yöntemleri araştırmasının; İspanya Hükümeti'nin bu örneği izlemeyi ve Ankara Hükümeti'yle temasa geçmeyi planladığını göstermektedir. Bakanlık talimatının tarihi; İspanya'nın bu girişimine, Sakarya Zaferi ile İtilaf Devletleri ve TBMM arasında ateşkes ve barış

⁷⁷⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 113, İTDB, Rapor, İstanbul.

⁷⁷⁹ Elçi Servert'in bu antlaşmayla; Bekir Sami Bey'in 13 Mart 1921'de gizlice imzaladığı ve İtalya'ya Türkiye'deki kömür madenlerinde ayrıcalık tanıyan, fakat TBMM tarafından onaylanmayan gizli anlaşmadan söz ettiği anlaşılmaktadır. Sonyel, a.g.e., s. 136.

koşulları için başlayan diplomatik nota trafiğinin etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Elçi Servet; İspanya Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ni resmen tanımamasını, gizli temaslara yetinilmesini önermektedir. Buna sebep olarak, İspanyol elçinin Türk-Yunan savaşının devam edeceğini öngörmesi ve “fiili Hükümet olan” Ankara Hükümeti'nin kesin zafer elde etmedikçe, İstanbul Hükümeti'nin ‘resmi Hükümet’ olarak kalacağına inanması düşünülebilir.

İspanyol diplomatik belgeleri, Refet Paşa'nın gelişiyile birlikte, İstanbul'da Ankara Hükümeti idaresinin daha yoğun bir şekilde hissedildiğini göstermektedir. Elçi Servet'in Padişah, Veliaht Şehzade ve Sadrazam'ın Refet Paşa'yı karşılamak üzere temsilciler gönderdiğini aktaran raporu, buna örnek olarak sunulabilir.⁷⁸⁰ Söylenenlere göre Refet Paşa, Padişah'ın temsilcisine, “Halifelik Makamına” saygı ve hürmetlerini sunmasını istemiş; bu makamının özgürleştirilmesinin Milli Mücadele'nin amaçlarından biri olduğunu yinelemiştir. Paşa, Sadrazam temsilcisinden, “Ankara Hükümeti'nin kendi dışında ne bir hükümet ne de sadrazam tanınmasına” rağmen, ülkeye uzun süredir hizmetleri olduğu ve kritik anlarda ülkeyi kurtarmaya çalıştığından dolayı, Tefik Paşa'nın tebriklerine kibarca teşekkür ettiğini iletmesini istemiştir. Elçi Servet, Refet Paşa'nın karşılama heyetini kabulündeki tavrının; ülke yabancı düşmanlardan kurtulduğunda, TBMM'nin Padişah'a tahtı terk ettireceğinin ve İstanbul'daki siyasetçileri emekliye ayracağının bir göstergesi olduğunu savunmaktadır. Elçi, TBMM'nin bu kararlarına kimsenin karşı çıkmaya cesaret edemeyeceğini düşünmektedir.

Diplomatın öngörülerini haklı çıkaran ve kazandığı askeri ve diplomatik başarılarına karşın Ankara Hükümeti idaresinin, en güçlü şekilde hissedildiği gelişmenin; TBMM'nin 1 Kasım günü saltanat ve hilafeti birbirinden ayırarak, saltanatı lağvetmesi kararı⁷⁸¹ olduğu görülmektedir. Elçi Servet, TBMM'nin 2 uzun

⁷⁸⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 259, İTDB, Rapor, “Türkiye'nin İç Politikası ve Diğer Ülkelerle İlgili Görüşler”, İstanbul, 21 Ekim 1922.

⁷⁸¹ Atatürk, **Nutuk**, C.II, s. 683. Kararın alındığı TBMM oturum tutanakları için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 304-316. Bu kararın alınmasından daha

oturum sonunda ve oybirliğiyle verdiği kararı, İstanbul'un, Anadolu Ajansı'ndan öğrendiğini bildirmektedir.⁷⁸² Elçiye göre, Batı basını, Türkleri tanımaması dolayısıyla, durumu yalnızca “dikkat çekici bir hata” olarak lanse etmiştir. Rapora göre, İtilaf Devletleri, barış konferansının yapılacağı Lozan'a hem İstanbul hem Ankara Hükümeti'ni davet etmiştir.⁷⁸³ Bunun üzerine Babiâli, Ankara Hükümeti'ne bir nota göndermiş ve daha önce de yaptığı gibi Ankara ve İstanbul delegelerinin barış konferansına birlikte hazırlanması yönünde istek belirtmiştir. Elçi Servert, Babiâli notasında, heyete İstanbul Hükümeti'nden bir delegenin başkanlık etmesi gibi bir teklifte bulunmadığına dikkat çekmektedir. Fakat Ankara Büyük Millet Meclisi bu notayı görüştüğü oturumlarında; Babiâli'nin Lozan'a delege yollamasını “vatana büyük bir ihanet” olarak değerlendirerek, notaya cevap vermemeyi kararlaştırmıştır. “Bitmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun varisinin TBMM olduğunu; TBMM'nin Saltanatı kaldırdığını, öte yandan Hilafet'in özgürlüğünün TBMM hedeflerinden biri olduğu ve bu hedefini koruyacağını; İstanbul'un Ankara Hükümeti'ne bağlı bir vilayet olduğunu; TBMM'nin Osmanlı Hanedanlığından bu unvana layık bir kişiyi, halife seçeceğini tartışıp kararlaştırmıştır.”⁷⁸⁴ İspanyol diplomat, TBMM'nin aldığı karara en iyi yorumu, “yalnız Türkiye'nin kurtuluşunu amaçladığı için değil, fakat aynı zamanda

önceleri de saltanat ve hilafetin pozisyonu TBMM'nde birçok tartışmaya neden olmuştur. Bkz., Mustafa Oral, “Birinci TBMM'de Hilafet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 57, Kasım 2003, s. 1171-1191.

⁷⁸² AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 277, İTDB, Rapor, “Ankara Büyük Millet Meclisi'nin İşlediği Büyük Siyasi Hatalar”, İstanbul, 4 Kasım 1922.

⁷⁸³ İtilaf Devletleri, barış konferansı davetini 27 Ekim 1922 tarihinde her iki hükümete de göndermiştir. Sonyel, **a.g.e.**, s. 292.

⁷⁸⁴ Elçi Servert, bu kararın içeriğinin yanı sıra, Meclis tartışmalarından şu sözleri alıntılanmaktadır:

“Tarih boyunca Saray ve Babiâli'nin Türkiye'ye yaptığı istismarlar sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu ve sahibi olan halkın, yabancı düşmanlara ve Saray ve Babiâli'ye karşı ayaklandığı ön plana çıkmıştır. Buna göre halk, 'hak ve mutluluklarını' korumak amacıyla 'bir halk hükümeti' yönetimi kurmuştur. Şimdi bu yönetim, kişi egemenliği ile Saray ve çevresinin gücüne dayanan sultanlık makamını işgal etmekte olan kişinin; tarihte pek az karşılaşılabileceği bir saçmalık ve rezaletle İstanbul'da hala Halifelik, Padişahlık ve Hanedanlık haklarından söz etmekte olduğunu görmektedir. Bununla ilgili olarak TBMM şu kararları almıştır:

1-Türk halkı... değiştirilemez, bölünemez ve devredilemez hakimiyet ve egemenlik haklarının gerçek temsilcisi TBMM içerisinde, varlığını ulusal iradede almayan hiçbir gücü ya da grubu tanımadığını, Misak-ı Milli sınırları içinde TBMM Hükümeti'nden başka hiçbir hükümeti tanımadığını, Türk halkının kişinin egemenliğine dayalı İstanbul hükümetel yapının 16 Mart 1920'den itibaren daimi bir şekilde tarihte kaldığını

2-Halifelik'in Osmanlı Hanedanlığı'ndan gelmesi nedeniyle, ahlaki ve entelektüel bakımdan en iyi ve en layık bir üyesini TBMM'nin halife olarak seçeceğini, Türk devletinin Halifeliği desteklediğini.”

mümkün olduğunca yüceliği” nedeniyle İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı’nın yaptığını düşünmektedir: *“Bakalım. Her hâlükârda ülkeye ihanet edenler bizler olmayacağız. Vatanın ve ulusun yüksek menfaatini sağlayacak şekilde bir yöntem izleriz.”* Elçi, mevcut İstanbul Hükümeti’nin kişisel çıkar gözetmeyen, vatanperver bir tutum izlediğini belirterek, geleceğin, “militer partiye” sürprizler hazırlayabileceğini ileri sürmektedir. Elçinin siyasi savaş alanında, saldırganlığın uygun olduğunu; milliyetçi liderlerin ve TBMM’nin “kibirlerinin, gözlerini kör ettiğini” ve -çok defa olduğu gibi- siyasi alandaki başarısızlıklarına sebep olabileceğini savunması dikkat çekmektedir. Elçi, “Ankara’dakilerin” değiştirilemez yasalarının, (İstanbul’da) “ıcat” olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Dahası elçi; söz konusu bir halk egemenliğinin bulunmadığını; Ankara’dakilerin, egemenliği halka atfettiklerini iddia etmektedir. Ona göre TBMM’nin savaşa sürüklediği basit Anadolu halkı; kendisine karşı gelmenin imkânsızlığı ya da Yunan işgalinin dayanılmazlığı ve şimdi de, kazanılan zaferler nedeniyle Ankara Hükümeti’nin yanında yer almaktadır. Elçi, Türk halkının, düşmana ya da tehlikeye karşı savaşmak ve ulusu kurtarmak söz konusu olduğunda, hiçbir öncüye, hatta Bolşevik bir hükümet sistemine dahi karşı gelmeyeceğini savunmaktadır. Bunun dışında, dini inançların halkın temeli olduğunu; yüzyıllardır süren geleneğin ve halifeye saygının, milliyetçi liderlere taraftarlarını yönlendirmek için olanak yarattığını belirtmektedir. Bu nedenlerle TBMM’nin kararı, İstanbul’da memnuniyetsizlik ve güvensizlik yaratmıştır. Elçi, buna karşın, İstanbul’da insanların maaş ile geçindiklerine ve Anadolu insanının emekleriyle beslendiklerine dikkat çekmektedir. Halife’ye hürmet etmediklerinden değil, fakat kendi çıkarlarını düşünme ve geleceğin ne getireceğini bilememe nedenlerinden dolayı, İstanbul halkının pasif bir direnişe karar vermesini mümkün görmemektedir.

Elçi Servert raporunun devamında, Ankara’nın aldığı kararın İtilaf Devletleri ve Müslüman dünyası tarafından nasıl karşılanacağına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Barış konferansı öncesinde alınan bu kararın hem ani hem de zamansız olduğunu; İtilaf Devletleri karşısında Ankara Hükümeti’ne güç kaybettireceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, nazırların Ankara’nın emriyle makamlarını terk edeceklerine inanmamakta; Refet Paşa’nın dışında, Mustafa Kemal’in emirlerini dinleyecek bir paşayı İstanbul’a göndermesi halindeyse -şehrin

boşaltılması barış konferansına bağlı olduğundan- İtilaf Devletleri'nin bu kişinin şehre girişine izin vermeyeceğini düşünmektedir. Bununla birlikte, Türkiye için Padişah'ın ve Müslüman dünyası için Halife'nin vazgeçilmez olduğunu savunan Ankara Hükümeti'nin, İngiliz ve Rus emellerine karşı kurdukları siyaset iskelesini kendi elleriyle yerle bir ettiğini; özellikle Halife'nin TBMM tarafından seçilmesinin uygunsuz olduğunu savunmaktadır. Ankara Hükümeti'nin siyasi düzen kurmaktaki yetersizliğinin Türkiye düşmanlarını, askeri alanda olduğundan daha fazla sevindireceğini ve TBMM'nin iki parti arasındaki ayrılığı derinleştireceğini öngörmektedir. Elçi son olarak, Osmanlı Devleti için yapılan 'hasta adam' benzetmesine atıfla; "nekahet dönemindeki hastanın, rejim ihlali hatasıyla hastalığının tekrar nüksettiği" yorumunda bulunmaktadır.

Elçi Servet'in saltanatın kaldırılma kararını Avrupa basınının Türk halkını tanımaması nedeniyle yalnızca hata olarak değerlendirmesini eleştirirken; kendisinin bu kararı, hatadan da büyük bir cürüm olarak karşıladığı açıktır. Elçinin sözleri arasında dikkat çekici ilk nokta, Türk halkının Milli Mücadele'deki rolü hakkında ortaya koyduğu görüşlerdir. Elçi, Türk halkının TBMM tarafından savaşa sürüklendiğini, halkın mücbir sebepler ve koşullar altında Milli Mücadele'ye ve TBMM'e destek verdiğini savunmaktadır. İspanyol diplomatın bu görüşünün; Milli Mücadele'nin doğuşu sırasında kaleme aldığı raporlarındaki görüşlerle, taban tabana zıt olduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde milli egemenliğin var olmadığını savunan sözleri; Türk halkının uyanarak kendi kaderini ellerini alışı ve takdir ve övgüyle aktaran raporlarıyla çelişmektedir. Raporda en çarpıcı nokta ise, TBMM'nin hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak, saltanata son vermiş olmasına karşın, elçinin halifelik kaldırılmış gibi bir izlenim yaratmasıdır. Şu halde, Elçi Servet'in hilafet ve saltanat makamlarını birbirinden ayıramaz varsayan ve saltanat olmadıkça hilafetin zarar göreceğine körü körüne inanan bir tutumda olduğu söylenebilir. İspanyol elçinin, Kilise ve Kraliyet'in birbirine destekçi ve çoğu zaman paralel, fakat ayrı kurumlar olduğu bir siyasi gelenekten geldiği göz önünde bulundurulduğunda, bu tutumunun altında yatan etken, daha da belirsiz hale gelmektedir. Buna getirilebilecek tek açıklama; elçinin, Türkiye topraklarında ve İslam dünyasında dini ve siyasi-idari gücün ayrı ayrı var olamayacağına inanması olabilir. Bu açıklama, elçinin, 'TBMM

tarafından seçilmiş bir halifenin' İslam dünyası içinde itibar ve saygınlığa sahip olmayacağı görüşünü de destekler niteliktedir. Son olarak elçi, TBMM'nin kararını Lozan Barış Konferansı sonrasına bırakmayarak; Milli Mücadele'nin 'Hilafet'i kurtarma' argümanını baltaladığını ve Müslüman kolonilerinin İngiltere üzerindeki baskısının kalkmasına neden olacağını savunmaktadır. Elçinin raporunun sonunda verdiği yorumsa, açıkça TBMM'nin hatası nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ölmekte olduğunu işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nin saltanatın kaldırılmasıyla sona erdiği göz önüne alındığında, aslında bu yorumunda haklı olduğu söylenebilir. Buna karşın İspanyol diplomat TBMM'nin bu kararını, 'fiilen yaşananın tespit ve ilanı' olarak değil, fakat farkında olmadan işlediği bir hata olarak değerlendirmektedir.

TBMM'nin saltanatı kaldırmasından sonra yaşanan bir gelişme, Tevfik Paşa ve kabinesinin istifasını sunarak Saray'dan ayrılmasıdır.⁷⁸⁵ Elçiye göre, bu istifaya, Refet Paşa'nın TBMM adına "İstanbul Vilayeti" yönetimi sorumluluğunu alarak, "darbe yapması" sebep olmuştur. Refet Paşa'ya, İstanbul'da yaşayan ve gönülden Kemalist olan kişiler katılmış; böylelikle İstanbul idaresi artık Kemalistlerin eline geçmiştir. Elçi Servet, "bu adaletsiz ve hoyrat yolla... ve gecedен sabaha" Türklerin iddia ve taleplerini dayandığı iki temeli kaybettiklerini savunmaktadır. Artık İngiltere; Lloyd George'un hatalı siyasetinin sebep olduğu tehlikeden sıyrılarak, halifeliği, Büyük Britanya'nın değil, kendilerine Müslüman diyenlerin kaldırmak istediğini gösterebilecektir. İkinci olarak, İstanbul, -Ankara Hükümeti'nin önceden savunduğu üzere- Müslümanların ruhani liderinin makamı olarak eşsizliğini ve önemini kaybetmiştir. Refet Paşa'nın "darbesi"; İngiltere'ye barış konferansına tüm sakinliğiyle ve meseleye hâkim olarak katılmasına izin vermiştir. Elçi; İtilaf Devletleri'nin Mudanya Konferansı'nda güçsüzlükleri nedeniyle Kemalistlerin taleplerine boyun eğdiklerini; bundan cesaret bulan Kemalistlerinse "iştahının

⁷⁸⁵ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 281, İTDB, Rapor, "İstanbul Hükümetinin Zorla İçine Sokulduğu Kriz ve Siyasi Duruma Taban Tabana Zıt Değişim", İstanbul, 6 Kasım 1922.

açıldığını” yazmaktadır.⁷⁸⁶ Bununla birlikte, saltanatın kaldırılmasının ardından İstanbul’da; İngiltere’nin Padişah’ı korumak üzere Hindistan’dan askerler getirmeyi planladığı söylenmektedir. İspanyol diplomat, bu arada, Lozan Barış Konferansı’na gidecek Ankara Heyeti’nin İstanbul’a geldiğini; konferansın ertelendiği söylentilerine rağmen, Lozan’a doğru yola devam ettiğini belirtmektedir.

“Hayatından ve özgürlüğünden korkan Padişah”, 17 Kasım 1922 günü bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul’dan ayrılmıştır.⁷⁸⁷ Elçi Servet, TBMM tahttan ayrılışını karara bağladığından beri Padişah’ı İngiliz kuvvetlerinin koruduğunu; böylelikle, İngiltere’nin; İslam dünyasında, Türklerin halifeye işkence ettiği izlenimi yaratmak için bu fırsatı kaçırmadığını yazmaktadır. İngiltere Yüksek Komiserliğinin bildirisine göre, Padişah, “Halife-i Müslimîn” imzasıyla General Harrington’a yazdığı bir mektupla İngiliz koruması talep etmiştir. Bildiriye göre, İngiltere, “din meselelerine karışmama yönündeki efsanevi politikasını titizlikle gözeterek”, bu korumayı Padişah’a sağlamıştır. Padişah, Cuma günü şafak vakti saraydan ayrılmış; İngiliz savaş gemisine kadar kendisine General Harrington eşlik etmiştir. Padişah, geminin amirali tarafından karşılanmış, İngiltere Yüksek Komiserliği görevlisi gemi bordasına geçerek, kendisinden son emir ve İngiltere Kralı’na iletmesini istediği mesajları sormuştur. Bundan sonra gemi, Padişah’ın ağırlanacağı Malta’ya doğru yola çıkmıştır. Bu gelişme karşısında halkta, “-şaşırtıcı olarak-” ne bir duygu ne de sevinç işareti görülmemiştir. Elçi Servet, Ankara’dakilerin yaptıkları hatayı görmekten uzak olduklarını düşünmektedir. Zira TBMM, Padişah ve nazırlara soruşturma açılmasına karar vermesi, kararı ertelemesine rağmen; İngiltere’nin Padişah’ta şüphe ve korku uyandırmasını kolaylaştırmıştır. Artık İngiltere, Hindistan’daki Müslümanların ayaklanmasından artık korku duymamaktadır.

⁷⁸⁶ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 287, İTDB, Rapor, “Siyasi Durumun Yeni Değişimi”, İstanbul, 11 Kasım 1922.

⁷⁸⁷ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 294, İTDB, Rapor, “Padişah’ın Ayrılışı ve Sonuçları”, İstanbul, 17 Kasım 1922.

21 Kasım tarihli temsilcilik raporu, TBMM'nin, gizli oturumları sonunda Şehzade Abdülmecid'i halife ilan ettiğini bildirmektedir.⁷⁸⁸ Buna göre, TBMM'nin son oturumunda, Halife-Padişah'ın; İslam ve ulus için gerekli olan özgürlüğe sahip olmadığı; Sevr Antlaşması ile ülkenin parçalanmasını ve esaretini kabul ettikten sonra, tekrar İngiltere'ye güvenmek suçunu işlediği vurgulanmıştır. Halifenin azledildiğini bildiren fetvalardan sonra, oy çokluğuyla Şehzade Abdülmecid yeni halife olarak seçilmiştir. Elçi Servet, halife seçiminin, milliyetçilerin, İngiltere karşısında düştüğü kötü durumun farkına varmaları nedeniyle yapıldığı kanısındadır. Ona göre TBMM, halifenin kurtarıcısı olduklarını ispat için, dinin en yetkili kişinin, yine ellerinde (ve güvende) olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. Elçi, bu tür seçimler için dini adetlerin ve kuralların ya da meşruluk formüllerinden haberdar olmadığı için, İspanya Dışişleri Bakanlığı'na seçimi haber veren ilk telgrafında; TBMM'nin yetkisiz olduğu izlenimini vermiş olabileceğini kabul etmektedir. İspanyol diplomat, milliyetçilerin yaptığı herhangi şeyin tartışmasız kabul edileceğinden şüphesi olmadığını belirtmekte; yine de Müslümanların bu seçimin geçerliliğini tanıyıp tanımayacaklarını bilememektedir. Abdülmecid'in diğer Müslüman halklar tarafından da Halife olarak tanınması halinde, TBMM otoritesini, şüphesiz onlar üzerinde de kullanacaktır. Şu halde, İspanyol diplomatın ilk başta, TBMM'nin halife seçiminde yetkili olmadığına inandığı, fakat fetva yayınlanması gibi prosedürlerle, seçimin meşruluğuna kani olduğu anlaşılmaktadır. Elçinin, Vahdettin'in padişahlığından sonra halifeliğinin de düşürülmesine⁷⁸⁹, İngiltere'nin korumasını talep etmesi ve ülkeyi terk etmesinin sebep olmasına dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Buna karşın yapılan seçimde temel etkenin İngiltere olduğuna inanmaktadır.

Refet Paşa, İstanbul'daki tarafsız devlet temsilciliklerine; TBMM'nin 18 Kasım günü gizli oturumunda halifenin değiştiğini ve "Abdülaziz oğlu Abdülmecid

⁷⁸⁸ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 296, İTDB, Rapor, "Prens Abdülmecid'in Müslümanların Halifesi Olarak Seçilmesi", İstanbul, 21 Kasım 1922.

⁷⁸⁹ 18 Kasım 1922 tarihli TBMM gizli oturumu ve 20 Kasım 1922 tarihli açık oturumda, Sabık Padişah Vahdettin'in halifeliğinin düşürülmesi ve Şehzade Abdülmecid'in halife seçimi için bkz., **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Dönem 1, C. 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1042-1064; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C.24, s. 562-565.

Hazretlerinin Müslümanların Halifesi” seçildiğini bildiren nota göndermiştir.⁷⁹⁰ Refet Paşa ayrıca sözlü olarak, yeni Halife’nin Selamlık’ta yapılacak törenine tarafsız devlet temsilcilerinin katılımından memnun olacaklarını bildirmiştir. İstanbul’da bulunan tarafsız devletler yabancı misyon şefleri, İran Temsilcisi başkanlığında notayı görüşmek üzere toplanmışlar; resmi törene katılmalarının halife seçimini ve dolayısıyla fiili Hükümeti tanımak anlamına geleceği için, katılmama kararı almışlardır. İspanya Temsilcisi Servet ve Hollanda Elçisi; daha dini nitelikte olan Selamlık töreninde de bulunmama ve bu konuda Hükümetin talimatını istemeye karar vermişlerdir. Bununla birlikte, İsveç ve Danimarka elçileri -bekleyen işlerin halli için -defalarca Refet Paşa’yı ziyaret etmişler, dış temsilcilerin hemen hepsi Halife’ye tebrik kartı göndermiştir. Hatta İtilaf Yüksek Komiserleri bile çevirmenler aracılığıyla Refet Paşa’yla temaslarda bulunmuşlardır. Elçi Servet resmi törenle ilgili olarak raporunda, Halife’ye ‘majeste’ muamelesi yapıldığını; ayrıca Halife’nin bir notasında, Türkiye’nin gelişimiyle ilgileneneceğini, belirtmesinden yola çıkarak, görevlerinin yalnızca dini konularla sınırlı olduğunun anlaşılmadığını iddia etmektedir. Oysa TBMM dünyevi ve dini güçleri birbirinden ayırarak, milli egemenliği; yasama, yürütme güçleriyle kendisinde toplamıştır. Bu nedenle elçi, teorideki bu ayrımın, pratikte biraz harmanlanarak sürdürüldüğünü savunmaktadır. Buna göre, dünyevi ve dini güçleri birbirinden ayrılması ve Padişah’ın ülkede hiçbir protesto ya da muhalefet olmadan yerinden edilmesinden sonra, Türkiye’de iki unsur kalmıştır. Bunlardan ilki olan Halife; kendisine akredite edilmemiş temsilcilikleri de davet ettiğine göre, yabancı devletlerle ilişkilerini korumak istemektedir. Diğer unsur olan TBMM ise, şimdiye kadar İstanbul’da olağanüstü yetkili bir temsilciyle yetinmektedir. Raporda sözü geçen resmi törenin, Topkapı Sarayı Hırka-i Şerif Dairesi’nde yapılan yeni halifeye biat merasimi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹¹ Elçi Servet’in Ankara Hükümeti’ni

⁷⁹⁰ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 301, İTDB, Rapor, “Yeni Halife ve Milliyetçi Yetkililer ile Tarafsızların İlişkileri Hakkında Danışıyor”, İstanbul, 23 Kasım 1922.

⁷⁹¹ Cevdet Küçük, “Abdülmecid Efendi”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 263-264. Küçük, çalışmasında biat merasiminin 24 Kasım 1922 günü gerçekleştiğini belirtmektedir. Oysa Elçi Servet’in raporları, biat merasiminin 22 Kasım günü, dini töreninse 23 Kasım günü gerçekleştiğini yazmaktadır.

ve onun bir kararı sonucu seçilen Halife'yi tanımaktan kaçınmak için biat törenine katılmadığı görülmektedir. Bu durum, elçinin 1922 Nisan'ında, İspanya Dışişleri Bakanlığı'na Ankara Hükümeti ile resmi temastan kaçınma tavsiyesiyle bağdaşmaktadır. Ne var ki elçiyi bu tavsiyeye sevk eden en önemli etkenin, o sırada Milli Mücadele'nin kesin bir zafer kazanmaması ve İstanbul Hükümeti ile Saltanat'ın mevcudiyetlerini koruması olduğu düşünülebilir. Oysa söz konusu raporun kaleme alındığı dönemde, Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Savaşı zaferleri, TBMM'ni Lozan Barış Konferansı masasına taşımış; yine TBMM'nin kararı sonucu Saltanat lağvedilmiş, İstanbul Hükümeti istifa ederek son bulmuş ve hatta Padişah Vahdettin ülkeyi terk etmiştir. Elçi Servert'in de kabul ettiği üzere, Türkiye'de "muhatap" olarak yalnız TBMM ve onun seçtiği Halife Abdülmecid kalmıştır. Şu halde İspanyol diplomatın, her iki unsurla resmi bir temastan kaçınması⁷⁹² ancak, İspanya Hükümeti'nin henüz bu yönde bir talimat ya da izin vermediğini göstermektedir. Raporda dikkat çeken bir diğer nokta, Halife Abdülmecid'e biat töreninin, TBMM Hükümeti İstanbul Temsilcisi Refet Paşa tarafından düzenlenmesidir. Raporda, Refet Paşa'nın yardımcılarında birinin tören saatini ve davetlilerin katılımını teyit etmek için telefon ettiğine dair bilgi bunu teyit etmektedir. Bu durum, İspanyol elçinin de işaret ettiği üzere, TBMM Hükümeti'nin kararını kabul ettirmek için attığı bir adım olarak yorumlanabilir. Son olarak, elçinin; TBMM'nin çizdiği dini-dünyevi güç ayrımının henüz kavranamadığı yönündeki tespitinin oldukça isabetli ve önemli olduğu söylenebilir.

Elçi Servert'in bu raporunu kaleme aldığı aynı gün, İspanya Dışişleri Bakanlığı'nı durumdan bir telgrafla haberdar ederek, acil talimat istediği anlaşılmaktadır. Zira bir sonraki raporunda, İspanya Bakanlığı'ndan birkaç saat öncesinde aldığı olumlu talimat üzerine, 23 Kasım günü gerçekleşen törene katıldığını

⁷⁹² Aynı nokta, kapitülasyonların ilga edildiği 1915'ten bu yana, yabancı temsilciliklerin berat almalarını gerektirecek -ve böylelikle kapitülasyonların ilgasını tanıyacak- bir eylemden kaçınma tutumlarını hatırlatmaktadır.

bildirmektedir.⁷⁹³ Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan davette, Halife'ye, Refet Paşa eşlik etmiştir. Elçi, Refet Paşa'nın, Halife yanında bir dinleyiciden ziyade, nöbetçi olarak bulunduğunu; bu nedenle, şehzadeliği sırasında birçok kez ziyaretine gittiği Abdülmecid'te, bir huzursuzluk gözlemlediğini yazmaktadır. Elçi Sert, Fransa Büyükelçiliği danışmanı ve dragomanı ile İngiltere Yüksek Komiseri'nin törene katılarak; İslam dostu olarak kabul görmek için uğraştıklarını düşünmektedir. Bunun dışında törene, Lozan Barış Konferansı'na delege olarak giden Markiz Garroni yerine, İtalya Yüksek Komiserliği Ajanı da katılmıştır. Elçi Sert, raporunun sonunda, İspanya Dışişleri Bakanı'nın yönlendirmesine uygun olarak; benzer nedenlerin yaratacağı uygun fırsatta, milliyetçi yetkililerle ilişki kuracağını belirtmektedir. Bununla birlikte Bakan'ı; ister huzura çıkmak, isterse ziyaret olsun; -bütün sezdirmeler ve şerhlere rağmen- milliyetçi yetkililerin, yabancı temsilcilerin her temasını, Ankara Hükümeti'nin tanınması olarak kabul edecekleri konusunda uyarmaktadır. Buna sebep olarak milliyetçi kadroların, genç ve asker olmalarını ve farklı ölçülendirme ya da formüllerin farkına varamamalarını göstermektedir. Rapordan, İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul Temsilcisi'ne Halife'nin davetine katılmak için izni verdiği ve benzer fırsatları kullanarak, fakat Ankara Hükümeti'ni tanınma mahiyetinde olmayacak şekilde temaslarda bulunması için "yönlendirdiği" anlaşılmaktadır. Elçi Sert'in 'emir' ya da 'talimat' kelimeleri yerine 'yönlendirme' sözünü kullanması, İspanya Hükümeti'nin Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak istediğini, fakat bunun ileride herhangi hukuki ya da meşru bir nitelikte bağlayıcı bir nitelikte olmamasına dikkat ettiğini göstermektedir. İspanyol elçinin, Ankara Hükümeti yetkililerinin, diplomatik inceliklerin ayırda olmayacağına yönelik uyarısı; İspanya Hükümeti'nin bu konudaki hassasiyetinin bir emaresi olarak görülebilir.

⁷⁹³ AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 304, ITDB, Rapor, "Halife'nin Huzuruna Çıkış", İstanbul, 28 Kasım 1922. İsveç ve Hollanda elçilerinin hükümetlerden talimat alarak törene katıldıkları; fakat Danimarka Elçisi'ne herhangi bir talimat ulaşmadığı için törende bulunmadığı anlaşılmaktadır.

4.3.4. Lozan Barış Konferansı

İspanyol diplomatik belgelerinde Ankara Hükümet ve İtilaf Devletleri arasında yapılacak barış antlaşması beklentisinin, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzasıyla başladığı görülmektedir. Elçi Servet, ateşkesin tam olarak sağlanmasının ardından, Ankara Hükümeti'nin barış konferansına hazırlanacağını; üzerinde durulacak konulardan birinin de kapitülasyonlar meselesi olacağını belirtmektedir.⁷⁹⁴ İstanbul'da Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı bir gazete; Fransa Yüksek Komiseri'nin; kapitülasyonların elde tutulamayacağını ve gerekli düzenlemelerle geçiş niteliğinde yeni bir adlî rejimle değiştirilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yaptığını yazmaktadır. Elçiye göre İtilaf Devletleri, kapitülasyonlar meselesinde, tarafsız devletlerin işbirliği ile elinden geldikince avantajlı çıkmaya çalışmaktadır. Fakat savaşı ve tarafsız devletler arasındaki ayrılıktan, en çok “milliyetçiler” kazançlı çıkacaktır. Bu nedenle elçi, İspanya'nın, kapitülasyonlar meselesine değinmemesinden yanadır.

İngiltere Madrid Büyükelçiliği'nin İspanya Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği nota; Elçi Servet'in İtilaf Devletleri'nin tarafsız devletlerle işbirliği çabasında olduğu öngörüsünü doğrulamaktadır. Buna göre, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri; tarafsız devletlerin Türkiye'de kapitülasyon hakları olduğundan, Lozan Konferansı'nda kapitülasyonların ele alınacağı tarihte dinlenmelerine karar verdiklerini; İspanya Hükümeti'nin dilerse konferansa bir delege gönderebileceğini bildirmektedirler.⁷⁹⁵

⁷⁹⁴ Bkz., dipnot 775.

⁷⁹⁵ AMAE, Política, Legajo: 2702, No: 351, Madrid Büyük Britanya Büyükelçiliği'nden İspanya Dışişleri Bakanlığı'na, Nota, Madrid, 20 Kasım 1922. Aynı notanın diğer tarafsız devletlere de gönderildiği anlaşılmaktadır. İspanya Lahey Temsilciliği, Hollanda'nın konferansın kapitülasyonlarla ilgili oturumlarına davet edildiğini; bunun üzerine Hollanda'nın, Bern'deki elçisini delege olarak görevlendirdiğini bildirmektedir. AMAE, Política, Legajo: 2702, No: 125, Lahey Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lahey, 21 Kasım 1922.

İspanya Dışışleri Bakanlığı, bu teklifi kabul ederek, İspanya Bern Temsilcisi Reynoso'yu, Lozan Barış Konferansı İspanya Delegesi olarak atamıştır.⁷⁹⁶ Elçi Reynoso'dan, diğer tarafsız devlet hükümetlerinin delegeleriyle görüşmesini, aldıkları talimatlara göre konferansa yalnız dinleyici olarak mı katılacaklarını ya da oturumlara müdahil olmakla yetkili olup olmadıklarını öğrenmesini istemiştir. Elçinin Lozan Konferansı'nda izleyeceği talimatları daha sonra bildireceğini belirtmiş; ⁷⁹⁷ ayrıca İspanya'nın 14 Eylül 1782 tarihli Antlaşma'yla Osmanlı kapitülasyon haklarını elde edişinden bu yana yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemiştir.⁷⁹⁸ Elçi Reynoso'nun, konferansın kapitülasyonları aynı hafta içinde görüşeceğini bildirdiği telgrafında; Türklerin, kazandıkları zafer ve Ruslar tarafından desteklenmeleri nedenleriyle, kapitülasyonların tekrar yürürlüğe girmesinin zor gözüktüğü görüşü dikkat çekmektedir.⁷⁹⁹

İstanbul Temsilcisi Juan Servet, Lozan Konferansı'nın aynı günlerde Türkiye'de yarattığı siyasi ortamı değerlendirmektedir.⁸⁰⁰ Buna göre Türkler, kapitülasyonları her koşulda reddetmektedir. Öte yandan "Avrupalılar", kapitülasyonların her zamankinden daha fazla gerekli olduğunu, çünkü Kemalist hareketin temelinde, Hristiyan karşıtı duyguların bulunduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle, adli kapitülasyon kanunlarının, kendilerine uygun olarak yeniden düzenleneceğini düşünmektedirler. Zira kapitülasyonların değiştirilmeden doğrudan uygulanması, Türklerde dini bir nefrete sebep olacaktır. Elçi Servet'e göre, İspanya'yı birinci olarak adli kapitülasyonlarla ilgilendirdiğinden, Lozan'da sivil ve ceza davalarında konsolosluk mahkemelerinin kalmasını ve bu mahkemelerin yaptırım gücüne sahip olmasını istemelidir. Bu haliyle daha önce barış konferansında İngiltere

⁷⁹⁶ AMAE, Politica, Legajo: 2702, İspanya Dışışleri Bakanlığı'ndan, Stockholm, Lahey ve Kopenhag Temsilciliklerine Telgraf, Madrid, 22 Kasım 1922.

⁷⁹⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 88, Dışışleri Bakanlığı'ndan, Bern Temsilciliği'ne, Telgraf, Madrid, 22 Kasım 1922.

⁷⁹⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 89, Dışışleri Bakanlığı'ndan, Bern Temsilciliği'ne, Telgraf, Madrid, 23 Kasım 1922.

⁷⁹⁹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 227, Bern Temsilcisi'nden Dışışleri Bakanlığı'na, Telgraf, Bern, 27 Kasım 1922.

⁸⁰⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 37, İTDB, Telgraf, İstanbul, 28-29 Kasım 1922.

ve Fransa'nın yanında yer alınmaması şeklindeki tavsiyesine rağmen; elçinin şimdi, İspanya'nın, adli kapitülasyonlar konusunda görüşmelere müdahil olmasından yana olduğu görülmektedir. Ayrıca Avrupalılara atfettiği görüşlerin, Türkiye topraklarında yaşayan yabancılara ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler, kapitülasyonları vazgeçilmez olarak görmekte, fakat bununla ilgili kanunların, yumuşatılması gerektiğine inanmaktadırlar.

İspanya Hükümeti talimatlarını, Lozan delegesi Reynoso'ya, 28 Kasım 1922 tarihli telgrafiyle bildirmiştir.⁸⁰¹ Delegeden; konferansta İngiltere, İtalya ve Fransa'nın isteklerine destek olması; kapitülasyonlarla ilgili isteklerini ifade etmekle yetinmeyerek, aynı zamanda tartışmalara müdahil olması; talepleri çalışmak üzere bir komisyon kurulması halinde, İspanya'yı bu komisyonda temsil etmesi istenmektedir. Talimatta ayrıca, "İspanya Hükümeti'nin, Türkiye'nin meşru duyarlılıklarını göz önünde bulundurarak, İspanyol çıkarlarının güvence altına alınması yönünde, her türlü teklifi incelemeye hazır olduğu" belirtilmektedir. Bu sözlerle İspanya'nın, Ankara Hükümeti ile ikili bir müzakere için açık kapı bıraktığı fark edilmektedir. Ankara Hükümeti'nin en duyarlı olduğu konunun, tam bağımsızlık ve milli egemenlik olduğu, fakat kapitülasyon rejiminin buna ters düştüğü gerçektir. Şu halde; İspanya çıkarlarını, çeşitli imtiyazlar elde ederek koruyamaya çalışmaktadır. Bu bakış açısıyla; Avrupalı devletlerin Osmanlı ya da TBMM hükümetiyle imtiyazsız bir ilişki tasavvur edemedikleri; adı ya da görüntüsü değişse de kapitülasyonları, vazgeçilmez gördükleri yorumu yapılabilir. Bakanlığın İtilaf Devletleri'ne destek verilmesi talimatıysa oldukça ilginç bir gelişmedir. Bu şekilde, İspanya'nın, İstanbul Temsilcisi'nin tavsiyesinin tersi yönde hareket ettiği gibi; savaş sonrasında İtilaf Devletleri'nin kendisine karşı tavrını görmezden geldiği söylenebilir. Bu durumda İspanya'nın; adli imtiyazlar için Lozan Barış Konferansı'nı son etap gördüğü ve emellerine ancak, İtilaf Devletleri'ne bu aşamada göstereceği destekle ulaşabileceğine inandığı yorumu yapılabilir. Bakanlığın bir sonraki talimatı; İtilaf Devletleri'ne verilen desteğin altında

⁸⁰¹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 91, Dışişleri Bakanlığı'ndan Bern Temsilcisi'ne, Telgraf, Madrid, 28 Kasım 1922.

yatan bir diğer etmeni göstermektedir. Buna göre delegeden; Lozan’a vardığında, İngiliz heyeti başkanı ya da üyeleriyle Tanca konusunda üçlü bir konferansın ne zaman yapılabileceğini sorması; talebini, işleri zorlaştırmadan (ve ısrarsız bir şekilde) iletmesi istenmektedir.⁸⁰² Böylelikle İspanya Hükümeti, Lozan Konferansı’nda İtilaf Devletleri’ne verdiği destek karşılığında, savaş sonrasına bırakılan Tanca ve Cebelitarık’ın mülkiyet meselesini gündeme getirmektedir.⁸⁰³ Bu nokta, İspanya’nın I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler ne olursa olsun, İtilaf Devletleri’ne yakın bir siyaset izleyişini açıklayıcı niteliktedir. Zira İspanya’nın çıkarları; yalnız kapitülasyonlar konusunda değil, Akdeniz etki alanı ve Kuzey Fas’taki toprak mülkiyeti ve himaye hakları dolayısıyla da İtilaf Devletleri’ne bağlıdır.

İspanyol delege Reynoso, 1 Aralık tarihli telgrafında Lozan’da İngiltere ve Fransa heyetleriyle olan görüşmelerini aktarmaktadır.⁸⁰⁴ İngiltere Heyeti İkinci Delegesi Sir Rumbold, Hükümeti’nin kapitülasyonların kaldırılışına karşı olduğunu, çünkü Türkiye’de bu garantiler olmadıkça yaşamalarının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte İngiliz delege, Türk Heyeti’nin ısrarlı itirazları karşısında, kapitülasyonların mevcut haliyle devam etmesinin çok zor olduğunu düşünmektedir. Fransa Delegeleri Barrère ve Bompard da benzer bir şekilde, “Türkler her şeye karşı çıktıkları için” kapitülasyonlar konusunun çok çekişmeli geçeceğini düşünmektedirler. Barrère, İspanyol delegeye, Türklerin tarafsız devletlerin komisyonda dinlenmesini reddettikleri; bu nedenle, tartışmalara katılmalarına da izin vermeyebilecekleri konusunda uyarmıştır. Yine de Fransız delege, “bu zorluğun bir şekilde aşılabileceği” görüşündedir. Fransa Heyeti’nden Amiral Lacaze ise Büyük Güçler’in Türkiye’ye zaman sınırı vermemeleri halinde, hiçbir konunun çözülemeyeceği; konferansın sonsuza kadar süreceği yorumunda bulunmuştur.

⁸⁰² AMAE, Política, Legajo: 2702, No: 92, Dışişleri Bakanlığı’ndan Bern Temsilcisi’ne, Telgraf, Madrid, 29 Kasım 1922.

⁸⁰³ Bkz., dipnot 84; dipnot 107.

⁸⁰⁴ AMAE, Política, Legajo: 2702, No: 2, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 1 Aralık 1922. Elçi Reynoso bir önceki telgrafında Lozan’a, 30 Kasım 1922 tarihinde vardığını; İngiltere ve İtalya heyetleriyle aynı otelde (Otel Beau Rivage) kaldığını belirtmektedir. AMAE, Política, Legajo: 2702, No: 1, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 30 Kasım 1922.

İspanyol delege Reynoso, telgrafının devamında, Tanca üzerine üçlü konferans talebini İngiltere Heyeti Başdelegesi Lord Curzon'un kişisel sekreterine ilettiğini belirtmektedir. Sekreter kendisine, “Curzon'un tüm dikkatini alan Lozan Konferansı'nın tatmin edici bir şekilde bitmesi halinde” yıl bitiminden önce ele alınacağını; aksi halde üçlü konferansın yeni yılın başlarında gerçekleşeceğini söylemiştir.

Delege Reynoso, sonraki telgrafında, aynı gün Kapitülasyonlar Komisyonu'nun İtalya Başdelegesi Marki Garroni'nin başkanlığında toplanacağını haber vermektedir.⁸⁰⁵ İngiliz delege Sir Rumbold, kendisine oturumun sadece yöntem üzerine olacağını ve tarafsız devlet heyetlerinin katılmayacağını bildirmiştir. İngiliz delege, “böylelikle, Türklerin karşılarında tüm Avrupa'nın birleştiğini görerek, itiraz etmemelerini amaçlamaktadır.” Bu oturumda alt komisyonlar oluşturulacak, muhtemelen gelecek Salı günü, alt komisyonların birinde tarafsız devletler de yer alacaktır. Bu bilgiler, Lozan Barış Konferansı'nın atmosferini yansıtmaları bakımından önemlidir. Konferansta Türk Heyeti'nin kesin ve net tavrının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, İtilaf Devletleri, bir yandan tarafsız devletlerin oturumlara katılımıyla baskı unsurunu arttırmayı amaçlarken; diğer yandan bu baskının Türk Heyeti'nin karşı çıkışlarına neden olmamasına dikkat etmektedir.

Kapitülasyonlar Komisyonu'nun 2 Aralık 1922 günkü ilk oturumunda⁸⁰⁶ Türk Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa, kapitülasyonların tümünden kaldırılması yönünde uzun bir konuşma yapmıştır.⁸⁰⁷ Buna karşılık Avrupa heyetleri; antlaşmalar yoluyla, kendilerine yeterli güvenceler veren yeni bir rejimin getirilmesi gerektiğini

⁸⁰⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 3, Bern Temsilcisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lozan, 2 Aralık 1922. İspanyol delegenin telgraflarında kısaca Kapitülasyon Komisyonu olarak geçen ikinci komisyonun asıl adı; ‘Türkiye’de Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu’dur.

⁸⁰⁶ 2 Aralık 1922 tarihli komisyon oturumunun tutanağı için bkz., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C. II, çev. Seha L. Meray, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 1-15. İsmet Paşa'nın oturumu aktaran telgrafları için bkz., Bilâl N. Şimşir, “No. 68 İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel. No.48,49,50, 2 Aralık 1922”, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 157-160.

⁸⁰⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 5, Bern Temsilcisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lozan, 3 Aralık 1922.

savunmuştur. Hatta Japon delege, kendi ülkelerinde de kapitülasyonları kaldırmadan yeni bir rejim getirdiklerini belirtmiştir. Oturumda; birinde yabancıların ikamet ve adlî haklarının tüzüğünün; ikincisinde aynı tüzüğün ekonomik yönlerinin; üçüncüsünde de uyrukluk ve arkeolojik kazılarla ilgili konuların tartışılacağı, üç alt komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Tarafsız devlet delegeleri; kendi aralarında yaptıkları toplantıda, yabancıların ikamet ve adlî haklarının görüşüleceği alt komisyona, bildiri sunmanın yanı sıra, tartışmalara da katılma kararı almışlardır.

Bu karara rağmen, İsveç ve Danimarka delegeleri, hükümetlerinden, alt komisyon tartışmalarına müdahale etmeme yönünde emir almışlardır.⁸⁰⁸ İspanya Delegesi Reynoso, benzer bir talimat almadıkça, kendisinin alt komisyon toplantılarına katılmak için başvurusunu devam ettireceğini bildirmektedir. Fransa Heyeti Başdelegesi Barrére; Türklerin tarafsız devletlerin müdahalesine ısrarla karşı çıkmalarına rağmen, tarafsız devlet delegelerinin oturumlara katılmalarını sağlamanın mümkün olduğunu düşünmektedir. Barrére'ye göre; Türk Heyeti'nin itiraz etmemesi ve sorun çıkarmaması içini daha önceden haber vermemek; oldubittiye getirmek gerekmektedir. Öte yandan, İtalya ve Fransa delegeleri; Hollanda ve Danimarka delegelerine, yine Türk Heyeti'nin itiraz edeceği gerekçesiyle tartışmalara müdahale edemeyeceklerini belirtmiştir. Buna karşın Elçi Reynoso, "her açıdan durumun, son dakika veto edilmez ise İspanya lehinde olduğunu" düşünmektedir. Bu detay, İspanyol delegenin, diğer tarafsız devlet delegelerine göre daha aktif bir politika izlediği ve İtilaf Devletleri'nin, yine diğer delegelere göre kendisini desteklediğini göstermektedir. Aynı bilgiler, Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti'nin kesin tavrının baskın geldiğini; İtilaf Devletleri'nin bu durumun üstesinden gelebilmek için emrivakiye başvurduklarını ortaya koymaktadır. Zira henüz 19 Kasım 1922 tarihinde; dönemin TBMM İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey, Türk Heyeti'ni bu

⁸⁰⁸ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 8, Bern Temsilcisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lozan, 4 Aralık 1922.

konuda uyarmıştır.⁸⁰⁹ Buna göre, İtilaf Devletleri, çıkarlarına göre konferansa katılım taleplerini kabul ve ret hakkını kendisinde görmektedir. Bu nedenle; İtilaf Devletleri'ne; TBMM Hükümeti'ne danışılmadan verilen kararların kabul edilmeyeceği tebliğ edilmelidir. TBMM Hükümeti'nin, bu konudaki tavrı yabancı basına da yansımış; Fransız *Le Temps* ve İtalyan *Corriere de la Sera* gazeteleri; “Milliyetçi Türklerin” tarafsız devletlerin katılımına iki defa itiraz ettiğini; Lord Curzon'un bu itirazları reddettiğini yazmıştır.⁸¹⁰

TBMM Hükümeti ve Türk Heyeti'nin henüz konferans arifesinde başlayan itirazlarının görmezden gelinmiş, tarafsız devlet delegeleri Mali ve Yasal Rejim Alt Komisyonu'nun 7 Aralık günü toplanan birinci oturumuna katılmıştır.⁸¹¹ Buna göre Belçika, Danimarka, Hollanda, Norveç, İsveç ve İspanya delegeleri sekreterlik salonunda beklemiş ve Türk Heyeti'nin veto etmemesi üzerine komisyona girmişlerdir. Hükümetinin görüşlerini sonra belirteceğini söyleyen Belçika dışında, diğer tüm tarafsız devlet delegeleri, taleplerinden oluşan metinlerini okumuşlardır. İspanyol delege, oturumda okuduğu bu metni, raporuna ek olarak sunmaktadır.⁸¹² Delege, belgeyi, “gerçek, tüzel ve ruhani nitelikteki yabancı kişilerin, uluslararası hukuk ve yasal sistem bakımından Türkiye'deki yasal koşulları” bakış açısıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Belgede; kapitülasyonların yokluğunda, yabancı kişilerin Osmanlı hukuk sistemine başvurması halinde karşılaşılabilecek sorunlar anlatılmaktadır. Osmanlı mahkemelerinin, biri Kuran'a diğeri 1851 ve 1866 düzenlemelerine bağlı olarak işleyişi özetlenmekte; Müslüman ülkelerde adli kapitülasyonların kaldırılmadan önce modern yasalarla değiştirildiği vb. örnekler verilmektedir. Belge, şimdiye kadar

⁸⁰⁹ Şimşir, “ No. 6, Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel. No.2, 19 Kasım 1922”, **Lozan Telgrafları...**, s. 108.

⁸¹⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 219, Bern Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Bern, 24 Kasım 1922.

⁸¹¹ Bkz., dipnot 146. Alt komisyonun 7 Aralık 1922 tarihli oturumunun tutanağı için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s.77-86.

⁸¹² AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 1, Bern Temsilcisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, “Elçi, Lozan Konferansı II. Komisyonun I. Alt Komisyonunda Okuduğu Bildiriyi Aktarıyor”, Lozan, 7 Aralık 1922. İsmet Paşa, TBMM'ne gönderdiği telgrafta, bu konuşmayla ilgili olarak “İspanya murahhası sert lisan kullandı.” yazmıştır. Şimşir, “ No. 103, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel. No.70,71, 8 Aralık 1922”, **Lozan Telgrafları...**, s. 182.

İspanya ve diğer devletlerin ‘kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasının hukuksal olmadığı’ yönündeki itirazlardan farklı bir tablo çizmektedir. Şu şekilde İspanya’nın argümanını, adlî kapitülasyonlar üzerinde yoğunlaştırmakta; Osmanlı hukuk sisteminin yetersizliğini ve uluslararası hukuk kurallarıyla bağdaşmadığını ispata çalışmaktadır. Ne var ki Delege Reynoso’nun raporunda sunduğu metin ile Lozan Barış Konferansı tutanaklarında yer alan konuşması⁸¹³ arasında bazı farklar göze çarpmaktadır. Öncelikle, belgede İspanya ve Osmanlı devletleri arasında imzalanan 1782 ve 1862 antlaşmalarına hiç değinilmemesi dikkat çekmektedir. Oysa tutanaklara göre, delege, İspanya’ya kapitülasyon rejiminin 1782 Türkiye ile Barış Dostluk ve Ticaret Antlaşması’yla tanındığını; 1840 yılında yeni bir sözleşmeyle teyit edildiğini belirtmiştir. Ayrıca; tutanaklara göre delege, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti’nin, İtilaf Devletleri’ndeki çıkarlarını İspanya’ya emanet ettiğini hatırlatmaktadır. Ne var ki belgede buna yönelik bir atfa rastlanmamaktadır. Belgeden farklı olarak tutanaklarda, İspanya’nın, Osmanlı hukuk sistemi ya da mahkemeleriyle ilgili herhangi bir değerlendirmesi de bulunmamaktadır. Bu nedenle delegenin oturumda ileri sürdüğü tez, Osmanlı hukuk sisteminin yetersizliği olarak değil; İspanya’nın kapitülasyonların tek taraflı ilgasını tanımaması çerçevesinde belirmektedir.

Tarafsız devlet delegeleri, Mali ve Yasal Rejim Alt Komisyonu’nun ikinci oturumuna da katılmışlardır.⁸¹⁴ Oturumda, yabancıların Türkiye’ye girişi, ev sahibi olmak için gerekli belgeler, mülk sahibi olma hakkı ve savaş katılım vergisi konularında uzun tartışmalar yaşanmış; “Türklerin uzlaşmaz milliyetçiliği nedeniyle” tartışmalardan hiçbir sonuç alınamamıştır. “Türk Heyeti’nin gösterdiği direnç yüzünden”, bu alt komisyon tartışmalarının uzayacağı düşünülmektedir. Komisyonun bir sonraki oturumunda, Türk Heyeti; yabancılar arasındaki sorunların konsolosluk

⁸¹³ **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 79,80.

⁸¹⁴ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 19, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 9-10 Aralık 1922. Alt komisyonun 9 Aralık 1922 tarihli oturum tutanakları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 87-93. Başdelege İsmet Paşa’nın oturumu aktaran telgrafları için bkz., Şimşir, “No. 110 İsmet Paşa’dan Başbakanlığa tel. No.78, 10 Aralık 1922”, **Lozan Telgrafları...**, s. 191.

mahkemelerinde görülmesi taleplerine ve Türkiye’de yabancı mahkemelerin varlığına karşı çıkmıştır.⁸¹⁵ “En dikenli konu” olan yargı yetkisi meselesinde, tartışmaların Ocak ayının sonuna kadar sürebileceği beklenmektedir.

İspanya Delegesi; yabancıların yargı yetkisi konusunun tartışıldığı alt komisyon oturumunu ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.⁸¹⁶ Komisyon başkanının; Avrupalı hâkimlerin Türk mahkemelerine müdahalesini önerirken, Türk Heyeti’nin sert tepki vermesinden korktuğuna dikkat çekilmektedir. Hatta bu nedenle, komisyon başkanı öneriyi; ‘yabancıların, Türk mahkemelerine başvurmak için güvencelere ihtiyaç duyacakları’ şeklinde ölçülü ve nazik bir biçimde ifade etmiştir. Türk Heyeti’ne teklif edilen bu müdahale; Milletlerarası Daimî Adalet Divanı gibi uluslararası bir otorite tarafından önerilen bir hâkimin, Türk mahkemelerinde görev almak üzere atanması olmuştur. Bu hâkimin İtilaf Devletleri vatandaşlarını ilgilendiren konularda, Türk meslektaşlarıyla birlikte çalışacağı bir sistem getirilmesi öngörülmüştür. Hâkim; Türk hukuk sisteminin “modern yaşamın ihtiyaçlarını karşılamayabilmesi için gerekli olacak” reform çalışmalarında “kesin bir görev üstlenecek” ve maaşını Türk Hükümeti’nden alacaktır. Yabancıların Türk mahkemelerine Türk vatandaşlarıyla aynı koşullarda başvurup vurabilmesi teklifine, Türk Heyeti olumlu cevap vermiştir. Türk Heyeti’nin bu teklife doğrudan itiraz etmemesi ve “siyasi bir yönü olan diğer iki noktaya, inceledikten sonra cevap vereceğini” belirtmesi, olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Ne var ki Türk Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa’nın bu önerileri, bir sonraki oturumda, “ulusal egemenliğe sakıncalı olmaları nedeniyle” reddetmiştir.⁸¹⁷ Buna karşılık İngiltere, Fransa ve İtalya delegeleri; “Türk kanun ve hâkimlerin, İtilaf Devletleri’nin

⁸¹⁵ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 21, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 11 Aralık 1922. Alt komisyonun 11 Aralık 1922 tarihli oturum tutanakları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 93-98.

⁸¹⁶ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 26, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 13-14 Aralık 1922. Alt komisyonun 13 Aralık 1922 tarihli oturum tutanakları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 99-101.

⁸¹⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 28, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 14-15 Aralık 1922. Alt komisyonun 14 Aralık 1922 tarihli oturum tutanakları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 103-108.

Türkiye’de sahip oldukları büyük çıkarlar için güvence vermekten uzak olduğunu” savunmuşlardır. Sonuca ulaşmadan biten oturum sonunda, komisyona başkanlık eden İngiliz delege Sir Rumbold, Türk delegeye İtilaf Devletleri’nin kapitülasyonların kaldırılışını kabul etmedikleri şerhini koyarak incelemesi için bir yasal plan sunmuştur.⁸¹⁸

Kapitülasyonlar Komisyonu 13 Aralık günkü oturumundan sonra 20 Aralık’a kadar tekrar bir araya gelmemiştir.⁸¹⁹ Bu süre zarfında Türk Heyeti’nin, kapitülasyonlar meselesindeki çalışmalarını oturumlar dışında da sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Elçi Reynoso, 21 Aralık 1922 tarihli raporunda, Türk Heyeti’nin her fırsatta kapitülasyon rejiminin haksızlığını ortaya koymaya çalıştığını; en son, konuyla ilgili bir broşür dağıttığını yazmaktadır.⁸²⁰ Broşüre göre, kapitülasyonlar ikili bir antlaşmayla karşılıklı olarak tanınmış haklardan değil, fakat padişahın kendi iradesiyle verdiği ve ölümüyle son bulan imtiyazlardan oluşmaktadır. Türk Heyeti’nin bu savları, broşürde bazı avukatların görüşleriyle de desteklenmiş; böylelikle, kapitülasyonların Türkiye tarafından tek taraflı olarak kaldırılmasını haklı çıkarmaya çalışılmıştır.

İspanya Delegesi; İtilaf Devletleri’nin kapitülasyonlar meselesinde, tarafsız devletlerinin işbirliğine başvurduğunu belirtmektedir.⁸²¹ Buna göre İspanyol delege; “Lord Curzon adına İngiltere Heyeti İkinci Delegesi Sir Rumbold tarafından, tarafsız devletler adına toplu bir bildiri sunmakla görevlendirmiştir.” Bildirinin; Sir Rumbold’un, iki gün önce Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu genel oturumunda yaptığı konuşmayı desteklemesi planlanmıştır. Böylelikle, Türklere,

⁸¹⁸ Yargı rejimi için İtilaf Devletleri’nin sunduğu tasarısı için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 109-110.

⁸¹⁹ Şimşir, “No. 186 İsmet Paşa’dan Başbakanlığa tel. No.121, 21 Aralık 1922”, **Lozan Telgrafları...**, s. 260.

⁸²⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No: 13, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Rapor, “Lozan Konferansı Türk Heyeti’nin Dağıttığı Kapitülasyonlarla İlgili Broşür” Lozan, 21 Aralık 1922. Elçi Reynoso’nun raporuna ek olarak verdiğini belirttiği bu broşüre arşiv taramasında rastlanmamıştır.

⁸²¹ AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 53, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Telgraf, Lozan, 30 Aralık 1922.

kapitülasyonların kaldırılması karşılığında antlaşmalar yoluyla garantiler elde etmek için tüm Avrupa, ABD ve Japonya'nın birleştiğini göstermek ve "inatlarını bırakmaları için" Türkleri ikna etmek hedeflenmektedir. Reynoso'ya göre, bu "sakinleştirici" bildiri, İspanya adına hiçbir taahhüt vermemektedir. Öte yandan İspanya'ya, İngiltere'nin desteğini kazanmak ve İtilaf Devletleri'nin elde edeceği tüm avantajları hazırlayan antlaşmaya katılmak için fırsat sunmaktadır. Ne var ki diğer tarafsız devlet delegeleri; Sir Rumbold tarafından düzenlenen bildirinin imzasına, bir cümle üzerinde çekince göstermişlerdir. Söz konusu cümlenin metinde yer alması halinde, Türklerin; tarafsız devlet delegelerine baskı yapıldığını söyleyebileceklerini düşünmüşlerdir. Öte yandan, bu ifadenin metinden çıkarılması, Elçi Reynoso'ya göre belgenin tüm değerini kaybettirmektedir. Diğer tarafsız devlet delegelerinin son dakikada destek vermemesi nedeniyle, Elçi Reynoso, "görevinin" başarısızlığa uğradığını belirtmektedir. "Sonuç olarak; İngiltere Heyeti'nin zor zamanında yapılacak bu küçük iyilikle, İngiliz Hükümeti'nin sempatisini kazanma -ve arttırma- şansı kaybedilmiştir." Elçi; şu halde tarafsız devlet delegelerinin, "Lord Curzon'un kinini üzerlerine çekmekten" korktuklarını belirtmekte; neyse ki kendi tavrının çok dostane olduğundan, misillemeye maruz kalmayacağını düşünmektedir. Sir Rumbold adına bildiriye, -özel durumundan dolayı- Belçika delegesi okumuştur.⁸²²

Bu bilgiler, Lozan Konferansı'nda, İspanya Hükümeti'nin, diğer tarafsız devletlerden daha fazla olarak, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'yle işbirliğini açıkça göstermektedir. Hatta Rumbold'un İspanyol delegeyi "görevlendirmesinin"; işbirliği sınırlarının ötesine geçtiği söylenebilir. Bu gelişmeyi aktaran telgrafta, diğer tarafsız devletlerin metinden çıkarılmasını istedikleri cümleye yer verilmemekle birlikte; İtilaf Devletleri'nin tarafsız devlet delegelerine baskı yaptığı gibi bir izlenim yarattığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen Elçi Reynoso'nun

⁸²² Konferans tutanaklarında, komisyonun oturumu sırasında hiçbir Belçika delegesinin söz almadığı görülmektedir. Oturumda bildiride bulunan tek kişi ABD Delegesi Child'dır. **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 29-30. İsmet Paşa da bu oturumu aktaran telgrafında, İtilaf Devletleri'nin tarafsız devletleri aracılığıyla yaptıkları bu girişimden bahsetmemektedir. Şimşir, "No. 226 İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel. No.154, 29 Aralık 1922", **Lozan Telgrafları...**, s. 2691-293.

böyle bir izlenimden kaçınmadığı görülmektedir. Elçinin, bildirinin, Türk Heyeti karşısında tüm dünyanın birleştiğini göstermeyi amaçladığı sözleri ayrıca dikkat çekicidir. İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın Kasım ayında verdiği talimatlarda, İtilaf Devletleri'ne destek verilmesini emrettiği; fakat aynı zamanda Türkiye ile ikili bir müzakereye açık olduğu hatırlanmalıdır. Bu nokta göz önünde bulundurulduğunda, İspanya Delegesi'nin; adli kapitülasyonların, Türk Heyeti'nden müzakere yoluyla elde edilemeyeceğine kanaat getirdiği düşünülebilir. Dahası İtilaf Devletleri'nin yanında durarak, yalnız adli imtiyazları değil, Tanca ve Cebelitarık meselesinde de İspanya'ya avantaj kazandırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Şu halde İspanya'nın; Lozan Konferansı sırasında, İtilaf Devletleri'nin ve özellikle İngiltere'nin takdir ve onayına diğer tarafsız devletlerden daha fazla önem verdiği söylenebilir.

İspanya İstanbul Temsilcisi Juan Servet'in, Lozan Barış Konferansı sırasında kaleme aldığı raporları; Delege Reynoso'dan çok da farklı bir duruş sergilememektedir. Servet, 9 Aralık tarihli raporunda; konferansta gerek İtilaf Devletleri'nin gerekse Türk Heyeti'nin izlediği politikaları ayrıntılı olarak değerlendirmektedir.⁸²³ Raporun başlarında, İtilaf Devletleri'nin konferanstaki yaklaşımlarını olabildiğince eleştirdiği; öte yandan, başta İsmet Paşa olmak üzere, Türk Heyeti'ni başarılı bulduğu ve hatta övdüğü görülmektedir. Konferansla ilgili olarak; “Türklerin İtilaf yetkilileri üzerindeki baskınlığı öyle ki; İtilaf yetkilileri ancak -ortadan kaybolmalarına imkân olmadığı zamanlarda- dekoratif birer figür olarak kalıyorlar.” şeklindeki çarpıcı sözleri buna bir örnektir. Elçi Servet; “*Türklerin diplomatik zaferinin; ... bugün Cumhuriyet kılığındaki Osmanlı İmparatorluğu’nu, ... yeniden inşa edeceğine; Avrupalılara, mevcut avantajlarının yanı sıra, ... kapitülasyon ve imtiyazları da kaybettireceğine*” inanmaktadır. Büyük Güçler’in kapitülasyonların devam ettirilmesi teklifi ve hatta kapitülasyonları yenilemek için geçiş rejimleri gibi yöntem arayışı dahi “kaybedilmiş dava”dır. Geçiş rejimleri gibi bir düzenleme ise, “Türkiye’nin tam egemenliğini yakın bir gelecekte yok edecek zemini

⁸²³AMAE, Politica, Legajo: 2703, Despacho No: 313, İTDB, Rapor, “Kapitülasyonlarla İlgili 37 Numaralı Telgrafını (Birinci Kısım) İzah Ediyor”, İstanbul, 9 Aralık 1922.

hazırlayacaktır.” Elçi Servet, padişahların, kapitülasyon imtiyazlarını verdikleri zamanın anlayışıyla; “savaşın getirdiği derslerle birlikte bugün ülkeye hâkim olan havanın” taban tabana zıt olduğunun altını çizmektedir. Türkler “o uzak zamanlarda” askerlikten başka tüm uğraşlara küçümseyerek bakmakta; öte yandan, işçi ve çalışanları ülkeye çekmek için her türlü garanti ve imtiyazı vermek zorunda kalmaktaydılar. Oysa bugün Türkler, askerliğin, uğraşların en onurlusu olduğu fikrinden caymamakla birlikte; tam egemenliğin, her alanda tümüyle bağımsız olmakla sağlanacağına ikna olmuşlardır. Türkler; ülkeye yerleşen yabancıların, ülke kaynaklarını kullanarak zenginleştirdiğini; bununla yetinmeyerek çok daha zehirli durumlara neden olduklarını; bilerek ya da bilmeyerek müdahalelerin önünü açtıklarını ve bu müdahaleci ülkelerin hızla geliştiklerini kavramışlardır.

Elçi Servet’in bu sözlerle; kapitülasyonlar konusunda Türklerin tavrını desteklediği ve bu tavır karşısında Büyük Güçler’in, imtiyazları kaybedeceklerini vurguladığı açıktır. Ne var ki raporun devamında bambaşka bir tablo çizmektedir. Buna göre Türkler, (başka mevzuatlardan kopyalanmış) sivil yasama ve ceza kanunlarının, dünyada uygulanan mevcut kanunlarla uyumlu olduğuna inanmaktadırlar. Oysa elçiye göre; eski rejim hâkimlerinin “geri kalmışlıkları” kadar, “ünlü rüşvetçilikleri” ve bu kanunların doğrudan uygulanmasının zorluğundan dolayı, -İspanya için diğer ülkelere göre çok daha önemli olan- adlî imtiyazların devam ettirilmesine “kesin” ihtiyaç vardır. Bu sayede; diğer ülkeleri öncelikli olarak ilgilendiren ekonomik düzenden; İspanya’nın da faydalanma şansı doğacaktır. Zira “bu ülkeler, kendilerine imkânsız kılınmadıkça, (ekonomik imtiyazlara) ulaşmaktan vazgeçmeyeceklerdir.”

Elçi, İspanya Hükümeti’nin; “Türklerin gururunu kurtarmak görüntüsü altında yapılan” müzakerelere katılmasını tavsiye etmektedir. Böylelikle İspanya, durumun avantajlarından faydalanabilecektir. “Zira Türkler, muzaffer millet olmalarına rağmen, bu zaferlerine çok da güvenmemeleri gerektiğini fark etmiş olmalıdırlar. Çünkü aynı güç, kendilerine karşı kolektif bir gücün toplanmasına neden olacaktır.” İspanya; adlî imtiyazların 1782 Antlaşması’ndaki haliyle devamına çalışmalı, fakat aynı zamanda “En Çok Gözetilen Ulus” unvanını kaybetmemeye dikkat etmelidir.

Argümanlar; kanunların geri kalmışlığı ve doğrudan uygulanmalarının güvenilmezliğinin yanı sıra, konsolosluk mahkemelerinin varoluş nedeni etrafında kurmalıdır. Bu mahkemelerin, hiçbir zaman dayatma olarak görülmediği; aksine Osmanlı adalet sistemini tamamlayıcı oldukları savunulmalıdır. Karma mahkemelerde dragomanların bulunuşu da dili ve yasaları bilmeyen bir sanığın, çevirmen ve avukat olarak savunulma ihtiyacına bağlanmalıdır. Bununla birlikte Elçi Sert, konsolosluk mahkemelerinin, ulusal egemenlik meselesiyle ilintisiz olduğunu savunmanın mümkün olmadığını; dragomanların çok geniş yetkilere sahip olduğunu kabul etmektedir.

Elçi Sert, İspanya Hükümeti'nin dikkatini; konferansa katılan delegelere, Türkiye'yi tanıyan uzmanların danışmanlık ettiğine çekmektedir. Hatta İtalya Delegesi Marki Garroni'ye Türkiye'de çalışmış dragomanlar yardım etmektedir. İspanya, "Türklerden mümkün ne varsa alabilmek (uğraşısında)" bu ülkelere katılmayı ve onlarla mükemmel bir anlaşmaya varmayı istiyorsa, bu noktayı göz önünde bulundurmalıdır. Zira "kapitülasyonları düşlemenin çok da fazla olmadığı" görüşündedir. Diğer ülkelerle anlaşma sağlanamaması halinde, İspanya Hükümeti'nin, "oyundan ayrılmasını"; fakat bu arada Türklerle 1782 Antlaşması'nın geçerliliğini güvenceye alan bir uzlaşmaya varmasını tavsiye etmektedir. Çünkü elçi, nihayetinde bu oyunun kaybedileceğine inanmaktadır.

Raporun geneline bakıldığında, İstanbul Temsilcisi'nin birçok kere kendisiyle çeliştiği söylenebilir. Raporun başında, Türk Heyeti'nin Lozan Konferansı'nda izlediği taktiklerin başarılı olacağını ve Avrupalı devletlerin, kapitülasyonları kaybedeceğini öne sürmektedir. Fakat bunu takiben, adli kapitülasyonların kesinlikle devam ettirilmesi gerektiğini; hatta adli kapitülasyonların, İspanya'ya ticari ve mali kapitülasyonların kapısını da açacağını savunmaktadır. Elçinin Avrupalı devletlerin ekonomik imtiyazları elde etmeden durmayacağına yönelik ifadeleri; imtiyazların her halükarda devam edeceği gibi bir izlenim yaratmaktadır. Benzer bir şekilde; "kapitülasyonları düşlemenin çok da fazla olmadığı" sözleri; yine Büyük Güçleri'n "oyunu kaybedeceği" görüşüyle taban tabana zıtlık göstermektedir. Dahası, bir yandan Türk Heyeti'nin Lozan Konferansı'ndaki diplomatik başarısından söz etmekte; öte

yandan; müzakerelerin Türkleri hoş tutmak için, göstermelik yapıldığından bahsetmektedir. Bu durum; Elçi Servert'in konuya asıl yaklaşımını belirlemeyi güçleştirmektedir. Elçinin, Büyük Güçler ve Avrupalı devletlerin imtiyazları kaybedeceğini savunurken, İspanya'yı, bu devletler dışında bıraktığı düşünülebilir. Fakat bu şekildeki bir yorum, elçinin daha önceki raporlarındaki İspanya'nın, Avrupa ailesinden olduğuna yönelik vurgularıyla ters düşecektir. Şu halde elçinin en net görüşü olarak beliren; Lozan Konferansı'nda Türklerden elde edilecek herhangi bir kazanımdan mahrum kalınmaması gerekliliğidir. İspanya, -ister İtilaf Devletleri ile işbirliği yaparak, isterse gerekli gördüğünde bu işbirliğini terk ederek- en azından 1782 Antlaşması'nın sağladığı adli imtiyazları güvenceye almayı hedeflemelidir. Elçi Servert'in bu yaklaşımı; İspanya Delege Reynoso'nun müzakerelerde izlediği tutumla uyum göstermektedir. Bu nokta göz önüne alındığında, İspanya Hükümeti'nin Lozan Konferansı politikasını bu yönde belirlediği anlaşılmaktadır. Ne var ki bu politikanın; Elçi Servert'in, kapitülasyon meselesine değinilmemesini önerdiği, 17 Ekim 1922 tarihli raporundakinden, oldukça uzak olduğu açıktır.

Elçi Juan Servert, İstanbul basınında, Delege Reynoso'nun kapitülasyonların vazgeçilmezliği tezini öne sürdüğüyle ilgili bir haberin yayınlandığını aktarmaktadır.⁸²⁴ Elçi, haberde hiçbir yorum bulunmadığını belirtmektedir. Buna karşın Türk kamuoyunda İspanya'nın, Türkiye'nin düşmanlarıyla birlikte hareket ettiği izlenimi ve memnuniyetsizliği yarattığını tahmin etmektedir. Bu nedenle, Delege Reynoso'nun "yaptığı işi gizlemesini", fazla göze batmamasını ve İspanya'nın bu tür müzakerelerde ön plana çıkmamasını tavsiye etmektedir. Elçi, Lozan'dan ulaşan haberlere ve Türklerin tavrına bakarak Avrupalı devletlerin imtiyaz elde etmelerinin; zor olduğunu düşünmektedir. İtilaf Devletleri, kapitülasyonları şu ya da bu şekilde elde etmek için "muzaffer (Türklerin) sırtına binmekte" ve bu şekilde de onların nefretini üstüne çekmektedir. İspanya'nın çıkarına uygun olan tavır; İtilaf Devletleri'nin kendileri ve diğer ülkeler için mümkün olan avantajlara ulaşmaya

⁸²⁴AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 322, İTDB, Rapor, "İspanya'nın Kapitülasyon Meselesine Müdahalesi Haberleri", İstanbul, 21 Aralık 1922.

çalışırken, “En Çok Gözetilen Ulus” kaydını korumaktır. Böylelikle İspanya, Türk’ün düşmanlığı riskine girmeden, bu çabaların başarısızlıkla sonuçlanması halinde bile kazançlı çıkacaktır. Bu değerlendirmelerin, aslında, elçinin 9 Aralık tarihli raporunun, çelişkilerden uzak bir özeti olduğu söylenebilir. Rapor aynı zamanda, Aralık ayı sonlarına doğru konferansın İtilaf Devletleri lehine gelişme göstermediğini de ortaya koymaktadır. Zira elçi, bir önceki raporunda Türklerin, zaferine güvenmemesinin daha akıllıca olacağını yazarken; şimdi İtilaf Devletleri’nin, zaferlerine rağmen Türkleri ezmesini eleştirmektedir. Bununla birlikte İspanya’nın en düşük riskle en fazla kârı gözetmesinden yanadır.

Kapitülasyon meselesini ele alan son İspanyol diplomatik yazışmaları, Lozan Konferansı’nın kesintiye uğramasına yakın bir zamana aittir. İspanya Delegesi Reynoso; 8 Ocak 1923 tarihli raporunda; iki gün önce toplanan Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu genel oturumunu konu etmektedir.⁸²⁵ Tarafsız devlet delegelerinin katılmadığı oturumda, İsmet Paşa; yabancıların Türklerden farklı bir yasal rejime tabi olmaları tekliflerini toptan reddetmiştir. Türk Heyeti, yalnızca aile statüsüne dair davaların ilgili yabancı mahkemelerde görülmesini kabul etmiştir. İspanyol delege, raporuna ek olarak, Türk Heyeti Genel Sekreteri Reşit Saffet Bey’den temin ettiği, İsmet Paşa’nın konuşma metnini aktarmaktadır. Buna göre kapitülasyon sistemi yerine getirilen teklifler, milli egemenlik ve bağımsızlıkla uyuşmamakta; bu nedenle de reddedilmektedir. Türkiye’deki yabancıların kişisel statüsü, uluslararası hukuk kurallarına göre düzenlenecektir. Türk Heyeti, bu düzenlemelerin Türkiye’nin diğer ülkelerle eşit muamele göreceği ikili antlaşmalarla yapılmasını ve her devletle ayrı olarak müzakere edilmesini teklif etmektedir. Delege Reynoso raporunda, bu teklifle ilgili herhangi bir yoruma yer vermemektedir.

⁸²⁵ AMAE, Política, Legajo: 2702, No: 27, Bern Temsilcisi’nden Dışişleri Bakanlığı’na, Rapor, Lozan, “Konferansın İkinci Komisyonu Yabancılar Rejimi Genel Oturumunda İsmet Paşa’nın Yaptığı Bildiriler”, 8 Ocak 1923. Komisyonun 6 Ocak 1923 tarihli oturum tartışmaları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. II, s. 48-59. Başdelege İsmet Paşa’nın oturumu aktaran telgrafi için bkz., Şimşir, “No. 291 İsmet Paşa’dan Başbakanlığa tel. No.19 , 6 Ocak 1923”, **Lozan Telgrafları I** ..., s. 340-341.

İstanbul Temsilcisi Juan Servet, İspanya'nın Türk Heyeti'nin bu teklifi değerlendirmesinden yanadır. Elçi; Avrupalı devletlerin uzun bir süredir, kapitülasyonları tekrar yürürlüğe girmesi beklentilerini bıraktıklarına dikkat çekmektedir.⁸²⁶ Eski kanunlarla işlem gören Türk mahkemelerinde, kendi uyrukluklarının, Müslümanlarla aynı muamele göreceklerine güvenmemektedirler. Elçi, Türklerin bu durumun farkında olduklarını, bu nedenle ikili antlaşma teklifi önerdiklerini düşünmektedir. Bu teklifle birlikte Türkler; asla “kapitülasyonlar gibi aşağılayıcı” olmayan ve kendi çıkarlarına ters düşmeyen bazı imtiyazlar tanımaya, kendiliklerinden meyletmektedirler. Hatta İsmet Paşa'nın duyurduğu teklif, özellikle - Türkiye'ye çıkarlarına aykırı bir barış dayatmaya çalışan yönelimin dışında kalan- tarafsız devletlere hitap etmektedir. Türkler, “kendilerini aynı seviyede gördükleri medeni devletlerle” karşılıklı ilişkiler içinde, normal ve yeni bir dönem başlatmaya isteklidirler. İspanya ve tarafsız devletler, eşitlik çerçevesinde görüşmeye hevesli olduklarını gösterirlerse; Ankara Hükümeti'nden; amacına uygun ya da görünürde Türklerin çıkarlarına karşı düşmeyen imtiyazlar sağlayan antlaşmalar elde edebilecektir. Elçi Servet, İspanya'nın böyle bir hamlesinin; “Türkler karşısında Büyük Güçler'le yıllardır birlikte yer aldığı ve halen süregelen dayanışmadan ayrılmak” anlamına geleceğini yazmaktadır. Hatta elçi, tarafsız devletlerin İtilaf Devletleri için gösterdiği bu dayanışmayı “gülünç” bulmaktadır. Çünkü “özellikle ateşkes antlaşmasından beri, tarafsız devletleri desteklemek yerine, içi boş jestlerle terk etmişler; işbirliği ve desteği değersizleştirerek, Türkiye'deki tüm özel ayrıcalıkları kendileri için almaya uğraşmışlardır.” Elçi, buna karşın, meselenin çok daha karmaşık ve İspanya'nın diğer ülkelerdeki dış politikasıyla ilişkili olduğunu kabul etmektedir. Yine de Ankara Hükümeti ile ikili antlaşma yapma konusu üzerinde durulmasını tavsiye etmektedir. Böylelikle elçi; İtilaf Devletleri ile sürdürülen dayanışmanın şu ana kadar İspanya'ya hiçbir yarar sağlamamasına karşın; herhangi bir politika değişikliğinin, Tanca ve Cebelitarık meseleleri için sorun yaratabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte; İspanya'nın Ankara Hükümeti ile yapacağı ikili bir

⁸²⁶AMAE, Politica, Legajo: 2703, No: 11, İTDB, Rapor, Lozan, “Ankara Hükümeti'nin Tarafsız Devletlerle Olan Anlaşmalarla İlgili Emelleri” 11 Ocak 1923.

antlaşmayla imtiyazlar elde edebileceğini, hatta Türklerin bu imtiyazları kendiliğinden vereceğine inanmaktadır. Bu nokta, elçinin; İsmet Paşa'nın konuşmasındaki eşitlik ve uluslararası hukuk kurallarına uygunluk vurgularını göz ardı ettiğini düşündürmektedir. Hatta "Türklerin kendilerini medeni milletlerle aynı seviyede gördükleri" şeklindeki ifadeleri dikkate alındığında; elçinin Türk Heyeti'nin bu taleplerini göz ardı etmekten ziyade küçümsediği söylenebilir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin; Avrupa devletleriyle eşit koşullarda müzakere ve antlaşma yapabilecek koşullara sahip olduğunu düşünmemektedir. Bu nedenle İspanya, Türkiye ile "görünürde" kapitülasyon olmayan ama amacına uygun antlaşmalar yapabilecektir. İspanyol diplomatın, İspanya'nın Türklere karşı yıllardır İtilaf Devletleri ile dayanışma içinde olduğunu kabul ederken; yine de İspanya'yı, Lozan'da Türkiye'ye karşı dayatma içinde olan devletlerin dışında tutması ilginçtir. Bu yaklaşımın, İspanya için, bir nevi, I. Dünya Savaşı'ndaki politikasının tersi bir profil çizdiği söylenebilir. I. Dünya Savaşı politikası uyarınca İspanya, resmî olarak tarafsız; gayri-resmîyette İtilaf yanlısı bir devlettir. Oysa elçinin raporunda ortaya çıkan yeni tabloya göre İspanya; yine tarafsız devlet olarak anılmasına rağmen, resmî olarak İtilaf yanlısıdır; fakat gayri resmîyette, İtilaf karşıtı bir tutum sergilemektedir.

Bu sırada Lozan Konferansı'nda, İtilaf Devletleri heyetleri; Türk Heyeti'ne bir barış antlaşması taslağı tebliğ etmişlerdir.⁸²⁷ Türk Heyeti, taslakları incelemek için 8 gün süre istemiştir. Buna karşın İngiltere Heyeti Başdelegesi Lord Curzon, 4 Şubat günü ülkesine döneceğini; o güne kadar uzlaşma sağlanmasını umduğunu söylemiştir. İngiltere Heyeti'nin böylelikle, Türk Heyeti üzerinde yeni bir baskı unsuru kurmayı amaçladığı söylenebilir. Bu süre içinde Taraflar arasında teklif ve karşı teklifler

⁸²⁷ AMAE, Politica, Legajo: 2703, No: 42, Bern Temsilcisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Rapor, Lozan, "İspanya Lozan Konferansı Temsilcisi Barış Antlaşması Taslağını 4 Ekiyle İletmekte" 29 Ocak 1923. Delege, raporuna barış antlaşması taslağıyla birlikte, ticari rejim hakkında anlaşma taslağı, Türkiye'deki yabancılar rejimi hakkında anlaşma taslağı, Türkiye adalet sistemiyle ilgili deklarasyon taslağı ve barış antlaşması imla-basım hatası düzeltme kitapçığını ek olarak gönderdiğini yazmaktadır. Ne var ki arşiv taramasında bu belgelere rastlanmamıştır. Türk Heyeti'ne sunulan barış antlaşması taslağı ve beraberindeki sözleşme ve bildiri taslakları için bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. I, Kitap II, s. 53-129.

vererek sürdürülen yarı-resmi görüşmeler⁸²⁸; 4 Şubat günü özel toplantı gerekliliği doğurmuştur.⁸²⁹ Ne var ki toplantının uzlaşma olmadan dağılması ve İngiliz Heyeti'nin Lozan'dan ayrılması sonucu, Lozan Barış Konferansı görüşmeleri kesintiye uğramıştır.

İtilaf Devletleri, bu kesintiye, Türklerin yabancıların rejimi ve kapitülasyonlar konusundaki inatçı tavırlarının neden olduğunu iddia etmektedir.⁸³⁰ Öte yandan İsmet Paşa yaptığı açıklamada, ekonomik konulardaki talepleri nedeniyle İtilaf Devletleri'ni suçlamaktadır. İsmet Paşa, son dakika birçok konuda karşılıklı imtiyazlar verildiğini belirtmiştir; örneğin Musul meselesinin bir yıl içinde İngiltere ve Türkiye arasında görüşülmesi konusunda anlaşılmıştır. Fakat İtilaf Devletleri'nin diğer taleplerinin kabul edilmesi halinde, Türkiye'nin yeniden inşasının engellenecek ve ülkenin ekonomik olarak esaret altına girecektir. Delege Reynoso, konferans kesintiye uğramadan önce, İtilaf Devletleri'nin, Türkiye'de Adaletin Yönetimine İlişkin Bildiri Tasarısı'nda değişikliğe giderek; adli danışmanların, tarafsız devletlerin tebaasından seçilmesi teklifi getirdiğini belirtmektedir. Bu teklif üzerine, Türk Heyeti danışmanlarıyla görüşmesinde; danışmanlar İspanyol delegeye, Lord Curzon ayrılmadan önce antlaşmanın imzalanacağına inandıklarını söylemiştir. Hatta Mustafa Şerif Bey, Türk Heyeti Lozan'da kalırsa ve İtilaf Devletleri'yle antlaşma imzalanırsa; İspanya ile aynı temelde, ayrı bir antlaşma müzakere etmeye hazır olduklarını belirtmiştir. İspanyol delege, konferansın kesintiye uğraması ve Türk Heyeti'nin ayrılıyor olması nedeniyle bu konuda hiçbir şey bilmediğini yazmaktadır. Diğer heyetler ve tarafsız devlet delegeleri Lozan'da kalırken; Türklerin İtilaf Devletleri'nin tekliflerine daha sonra yazılı bir cevap vermeleri beklenmektedir. Öte yandan Konferans Genel Sekreterliği, konferansın kesintiye uğramadığını, fakat ertelendiğini

⁸²⁸ Sözü geçen antlaşma ve bildiri taslakları; 31 Ocak 1923 tarihinde yapılan Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu ile İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonunun ortak oturumunda gündeme alınmıştır. **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. I, Kitap II, s. 31-51.

⁸²⁹ Bkz., **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. IV.

⁸³⁰ AMAE, Politica, Legajo: 2703, No: 86, Bern Temsilcisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lozan, 5 Şubat 1923.

düşünmektedir. Böylelikle Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın iptalini ve düşmanlıkların yeniden başlamasını önlemeyi amaçlamaktadır.

Delege Reynoso'nun 5 Şubat 1923 tarihli bu telgrafı, İspanyol diplomatik yazışmaları içinde kapitülasyon meselesini konu eden son belgedir. Şu haliyle Ekim 1922- Şubat 1923 tarihleri arasında İspanya diplomasisinin; kapitülasyon meselesini, Lozan Barış Konferansı görüşmeleriyle ele aldığı görülmektedir. Bu belgelerde öne çıkan bir nokta, İspanyol delege Reynoso'nun yalnızca Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu'nu takip etmesidir. Hatta delege bu komisyonun yalnızca yabancıların ikamet ve adlî haklarının görüşüldüğü birinci alt komisyonuna katılmış; ekonomik rejim ve uyrukluk meselelerini görüşen ikinci ve üçüncü alt komisyon oturumlarına rapor ve telgraflarında hiç yer vermemiştir. Bu durum İspanya Hükümeti'nin adlî kapitülasyonlara; ticari ve mali kapitülasyonlardan daha fazla önem verdiğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

Lozan Konferansı'nı aktaran İspanyol diplomatik belgelerinde dikkat çeken diğer bir nokta; Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye meselesine hiç değinilmemesidir. Oysa konferansta; bu meselenin görüşülmesi için, İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonu'nda Sağlık İşleri Alt Komisyonu oluşturulmuştur. 20 Aralık 1922 tarihinden bu yana beş oturum gerçekleştiren alt komisyonda, İtilaf Devletleri heyetleri 4 farklı taslak teklifi hazırlamışlardır. Türk Heyeti; bu taslakların (tutanaklarında geçen adıyla) İstanbul Sağlık Yüksek Meclisi'nin kaldırılması dışında kalan tüm maddelerini reddetmiştir. Zira teklifler, Meclis'in kaldırılması karşılığında; İtilaf Devletleri uyruğundan üç yabancı hekimin, Türk hekim başkanlığında, beş yıllık bir süreyle görev yapacağı bir sağlık komitesinin kurulmasını öngörmektedir. Mesele, 27 Ocak 1923 tarihli genel oturumda da gündeme alınmış, fakat bir sonuca varamamıştır.⁸³¹ Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye meselesinin I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul Temsilciliği raporlarında sıkça konu edildiği göz önüne alındığında; Delege Reynoso'nun bu gelişmelere herhangi bir raporunda yer vermemesi; 1915 yılını

⁸³¹ **Lozan Barış Konferansı...**, Birinci Takım, C. III, s. 65-99; 441-461.

izleyen süreçte İspanya'nın bu konuda bir politika değişikliğine gittiğini göstermektedir.

1923 yılına ait çok az sayıdaki İspanyol diplomatik yazışmalarında konferansın ikinci yarısı ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzasına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu nedenle İspanya diplomasisinin; özellikle Lozan Barış Antlaşması'yla kapitülasyonların tümünden ve nihai olarak lağvedilmesi karşısında; yorum ve bakış açısına ulaşamamaktadır. Benzer bir şekilde, Elçi Juan Servet'in Ankara Hükümeti ile ikili bir antlaşma yapma tavsiyesinin İspanya Dışişleri Bakanlığı'na nasıl karşılandığı ve sonuçlandırıldığı karanlıkta kalmaktadır.

SONUÇ

İspanya ve Osmanlı Devletleri, 16. yüzyılda dünya siyasetinde lider birer imparatorluk konumundayken; 20. yüzyıla, büyük toprak kayıpları ve buna bağlı olarak ülke içinde siyasi, askeri ve ekonomik sorunlarla girmiştir. Her iki devlet, bu sorunlar nedeniyle, I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmesine karşın; dönemin iç ve dış dinamikleri, Osmanlı Devleti'ni savaşa dâhil olmaya zorlamıştır.

Her iki devletin benzer bir tarihsel arka plana sahip olması nedeniyle Osmanlı topraklarında görevli İspanyol diplomatların, bu süreç içinde yaşanan olay ve gelişmeleri değerlendirmelerinde; Osmanlı Devleti'yle özdeşlikler kurması beklenmiştir. İspanya'nın I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf ve İttifak Bloğu'nun karşılıklı baskısı altında olması, bu beklentinin diğer bir nedenidir. Ne var ki İspanyol diplomasinin, bu benzerliği göz önüne almadığı, tam tersine Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerin 'Doğu kültürüne özgü' olduğunu vurgulayarak, Hristiyan-Avrupa devleti yaklaşımında olduğu fark edilmektedir.

İspanyol diplomatik belgelerin üzerinde durduğu konuların da bu yaklaşımın göstergesi olduğu söylenebilir. Zira bu süreçte İspanya diplomasi ancak ülke çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konulara yoğunlaşmış ve yalnız bununla ilgili olarak siyaset geliştirmiştir. Bu konuların başında, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 9 Eylül 1914 tarihinde ilan ettiği ilga kararına karşın; kapitülasyon rejiminin devamının sağlanması gelmektedir. İspanya'nın bu karara karşı ilk tepkisi; diğer tüm devletler gibi, yürürlükteki ikili anlaşmaların tek taraflı feshedilemeyeceği noktasında protesto notası vermek olmuştur. İspanya'nın bunu takiben; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın kapitülasyonlar meselesinde izledikleri siyaseti benimsediği; yani, I. Dünya Savaşı sonuna kadar, kapitülasyonların ilgasını tanımak anlamına gelebilecek her türlü eylemden kaçındığı görülmektedir. Bununla birlikte, İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın talimatıyla; Osmanlı topraklarındaki tüm İspanyol diplomatik teşkilatı; meseleyle ilgili her durumda İtilaf Devletleri temsilcileriyle birlikte hareket etmiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yeni rejimi, çıkardığı kanun ve nizamnamelerle düzenlemesi karşısında İspanya'nın tavrını koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu durum; İstanbul

Temsilciliği'nin İspanya Dışişleri Bakanlığı'nı, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyonların tümünden kaldırmakta kararlı olduğu ve savaş sonunda ortaya farklı bir tablo çıkmaması halinde, İspanya'nın İtilaf Devletleri ile işbirliği politikasının başarısızlığa uğrayacağı yönünde uyarmasına sebep olmuştur.

İttihat ve Terakki Hükümeti ilga kararı ve yeni düzenlemelerle ilgili açıklamalarında, amacının; Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve adli bağımsızlığını ve Avrupalı devletlerle ilişkilerin, uluslararası hukukun eşitlik prensibi temelinde yeniden tesisini sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Oysa İspanyol diplomasisinde, Osmanlı Devleti'nin bu uygulamalarla ekonomik bağımsızlığını elde edemeyeceği; tam tersine ülkedeki var olan iktisadi gelişmenin, kapitülasyon rejimi içindeki yabancı devletler ve tebaalarının müdahale ve yatırımlarına bağımlı ve borçlu olduğu görüşü ağır basmaktadır. Dahası, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle ilişkilerinin temelini oluşturduğu gerekçesiyle, kapitülasyonları 'vazgeçilmez' olarak kabul etmektedir. İspanya'ya göre Jön Türklerin kapitülasyonları ilgası, yabancı olan her şeyden tek seferde kurtulmak amacından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, milli sermayeli banka kuruluşu ve çıkarılan yeni kanunlarda Türkçe kullanımının zorunlu hale gelmesi, Türk memur ve görevlilerinin çalıştırılması, eğitim kurumlarının Osmanlı idaresince teftişi vb. uygulamaları, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin milliyetçilik politikasının birer uzantısı olarak değil, fakat Jön Türklerin yabancı düşmanlığı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

İspanya'nın kapitülasyonlar meselesinde ikinci siyasi girişimiye, İtilaf Devletleri nezdinde olmuştur. İspanya, İtilaf Devletleri'yle birlikte hareket etmesine karşın; Mütareke Dönemi'nde *de facto* yürürlüğe konan kapitülasyonlardan faydalandırılmamıştır. İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul, Londra, Paris ve Roma temsilcilikleri aracılığıyla yaptığı başvurular; yine bu devletlerin oyalama taktikleriyle sonuçsuz kalmıştır. İspanyol diplomasisi bu durumu; savaşın galiplerinin, Osmanlı imtiyazlarını, yalnızca kendi vatandaşlarına ayırdığı noktasından eleştirmektedir. İspanya'nın son girişi; İtilaf Devletleri tarafından açıkça dışlanmış olmasına rağmen; Lozan Barış Konferansı'nda, yine İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmak olmuştur. Böylelikle İspanya, komisyon görüşmelerinde İngiltere'ye vereceği

destek karşılığında, hem kapitülasyon hem de Fas ve Cebelitarık meselelerinin kendi lehine çözümlenmesini hedeflemektedir. Bunun mümkün olmaması halinde, adli imtiyazların; -başka bir ad altında, fakat yine kendi çıkarlarını garanti altına alacak şekilde- Ankara Hükümeti ile ikili müzakereler yoluyla elde edilmesi, İspanya'nın ikinci planı olarak belirlemektedir. Bütün bu genel tablo, İspanya'nın siyasetini döneminin dinamiklerine göre adapte ettiğini; ortak çıkarlar söz konusu olduğunda konunun tüm taraflarıyla işbirliğini benimsediğini; bunun mümkün olmadığı hallerde Ankara Hükümeti ile ikili müzakereye açık olduğunu; fakat her halükarda, adli imtiyazları güvence altına almak amacıyla olduğunu göstermektedir.

İspanyol diplomasisinin üzerinde durduğu diğer bir konu Ermeni Meselesi olmuştur. Ne var ki İspanya'nın bu konuda, kapitülasyonlar meselesinde olduğu gibi istikrarlı bir tutum sergilemediği, söylemleri ve bakış açısının zamanla değiştiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı süresince İspanya'ya göre, Ermeni Meselesi'nin temelinde, Jön Türklerin, başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim tebaaya karşı kasıtlı düşmanlığının fanatiklik seviyesine ulaşması yatmaktadır. Buna göre Tehcir Kanunu; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermeni unsurunu zulüm ve zorunlu göç yoluyla yok etmek ya da ülke dışına çıkarmak; böylelikle, özellikle iktisadi hayatta onlardan doğan boşluğa Müslüman-Türk unsurunu yerleştirmek amacına hizmet etmektedir. 1916 yılında Ermeni Millet Nizamnamesi'ni kaldırmasını, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermeni milletinin sahip olduğu az miktardaki özgürlüğünü elinden almak amacına bağlamaktadır. Bununla birlikte İspanyol diplomatlar, Hükümet'in Ermeni Meselesi'nin doğuşunda Rusya'nın oynadığı role; Ermeni Kilisesi'nin Ermeni çetelerini, yerel halka karşı saldırı ve Rus ordusuyla işbirliği faaliyetlerinde desteklediğine yönelik iddialarına açık bir güvensizlik göstermektedirler. İspanyol diplomasisi; Ermeni taraftarı tutumunu İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi işgali sırasında da devam ettirmiştir. Ne var ki İtilaf kuvvetleriyle işbirlikçi Ermeni çetelerin, yerel halka saldırıları karşısında; hem bu saldırılarda hem de Ermeni Meselesi'nin doğuşunda, Büyük Güçleri sorumlu görmüştür. Son olarak Milli Mücadele'nin art arda askeri başarılar kazandığı dönemde, daha önce çok eleştirmiş olmasına karşın, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilere yönelik politikalarının, haklı gerekçeleri olduğunu savunmaktadır. Daha

önce, ezilen ve hor görülen bir halk olarak tanımladığı Ermenileri; devlete ihanet ve Müslüman-Türk halkına nankörlük yapmış olmakla suçlamaktadır. Ermeni Meselesi'yle paralel bir şekilde, I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'nin sonuna doğru, İspanyol diplomasinin Türk algısında da bir değişiklik fark edilmektedir. Buna göre, İttihat ve Terakki Hükümeti nezdinde 'Türk'; anti-Hristiyan, gayrimüslimlerin çalışkanlıklarıyla elde ettiği mevki ve zenginliği kıskanan, Osmanlı toplumunun tembel ve işe yaramaz unsuru olarak tanımlanmaktadır. Fakat Ankara Hükümeti nezdindeki 'Türk'; yalnızca ölüm-kalım savaşı veren, Ermeni ve Rum çetelerinin kendisine saldırmış olmasına karşın öç duygusu taşımayan, bağışlayıcı karakteri nedeniyle -İtilaf Devletleri'nin müdahalesinden önce olduğu gibi- bu halklarla yine bir arada yaşayabilecek bir millettir. Kısaca, İspanyol diplomasinin İttihat ve Terakki Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'nın mağlubu olduğu dönemdeki algısıyla; Ankara Hükümeti'nin galip olduğu dönemdeki algısı aynı değildir. Bu noktadan hareketle İspanya'nın Ermeni Meselesi'ndeki tutum değişikliğinin, Türk siyasetinin dünya siyaseti içindeki konumuyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni Meselesi'nin yaşandığı dönemde tarafsız bir komunda olan İspanya'nın konuya dair değerlendirmelerinin bu noktaya gelmesi ve daha sonra tahrif edilerek ortaya konan 'Ermeni tezi' ile örtüşmeyen bir söyleme sahip oluşu da ayrıca vurgulanması gereken bir konudur. Bu durum, Ermeni Meselesi'nin daha yaşandığı dönemden itibaren politik bir mesele haline getirildiğini kanıtlamaktadır.

İspanyol diplomasinin; Osmanlı Devleti'nin gerek 'Avrupa medeniyeti içinde' gerekse İttifak Bloğu'nun müttefiklik ilişkileri içinde eşit bir konumda yer almadığına yönelik değerlendirmesi ön plana çıkmaktadır. Buna göre Almanya için savaşın kazanımları ve savaş sonrasında Osmanlı topraklarındaki ekonomik-ticari çıkarları öncelik taşımaktadır. İspanyol diplomatların; pratikte Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari, askeri ve ekonomik olarak Almanya'nın sömürgesi haline geldiği; savaşın İttifak Bloğu'nun zaferiyle sonuçlanması halinde, bunun resmilik kazanacağına kanaat getirdikleri görülmektedir. Aynı sırada İspanya'nın, denizaltı saldırıları nedeniyle Almanya'nın yoğun baskısı altında olduğu göz önünde bulundurulduğunda; İspanyol diplomatların Osmanlı-Almanya ilişkisine dair tespit ve görüşlerine ek olarak, İspanya Hükümeti'nin tarafsızlık politikasına yönelik

değerlendirmelerde bulunması beklenmektedir. Ne var ki diplomatların, buna dair herhangi bir göndermede bulunmadıkları; Osmanlı Devleti'nin İttifak Bloğu içindeki konumuna, kapitülasyonlar ya da Ermeni Meselesi'ne kıyasla daha nesnel olarak yaklaştıkları dikkat çekmektedir. İspanyol diplomasisinin, bu durum içinde dahi Osmanlı Devleti ile özdeşlik kurmaması, yine Osmanlı Devleti'nin Doğu medeniyeti içinde değerlendirilmesiyle açıklanabilir.

I. Dünya Savaşı sonrası İspanyol diplomasisinin Milli Mücadele hareketinin niteliğiyle ilgili değerlendirmeleri ön plana çıkmaktadır. Fakat bu değerlendirmeler, Ermeni Meselesi'ne benzer bir şekilde, gelişmelere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. İspanyol diplomasinin; İzmir'in işgaline karşı Türk halkının gösterdiği tepki ve direnişi; beklenen ve hatta arzu edilen bir gelişme olarak karşıladığı görülmektedir. Milli Mücadele hareketi, 'Türk milletinin uyanışı' ve 'halkın kendi kaderini eline alışı' olarak değerlendirilmekte; Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki bu hareketin başarısı, halkın desteğinin artarak devam etmesine bağlanmaktadır. Bu dönemde, Heyet-i Milliye ve sonrasında TBMM Hükümeti'nin İtilaf Devletleri, Yunanistan ve İstanbul Hükümeti ile ilişkilerinde, İspanyol diplomasisinin, açıkça Milli Mücadele taraftarı bir yaklaşım izlediği görülmektedir. Yunan işgal kuvvetleri ve işbirlikçi Rum çetelerinin Anadolu'da gerçekleştirdiği zulüm ve yıkım faaliyetlerinde, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nin sorumlu olduğu savunulmaktadır. Yunanistan Hükümeti'nin, Anadolu topraklarını işgali ve kendisine ilhakı yönündeki talepleri; 'macera' olarak değerlendirilmekte; TBMM'nin, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için sonuna kadar mücadele edeceğine olan inanç vurgulanmaktadır. TBMM'nin kısa bir süre içinde yoktan var ettiği ordusunun ve haklı davasının; yabancı manda ve himaye altında bulunan diğer Müslüman halkları da harekete geçireceği öngörülmektedir. Ne var ki İspanyol diplomasisinin, Milli Mücadele hareketi ve liderlerine yönelik bu olumlu ve sempatik yaklaşımı; TBMM'nin Saltanat'ı kaldırmasıyla birlikte tersine dönmüştür. TBMM'nin milli egemenlik argümanlarının gerçeği yansıtmadığı; Türk halkının Milli Mücadele hareketine, gönüllü olarak değil, kanun ve yaptırımlar karşısında mecburen katıldığı savunulmaktadır. Bununla birlikte, Saray ve Babiâli'yi destekleyen ifadelere yer vermekte, TBMM'nin, İstanbul Hükümeti'ne son vermesi ve yeni bir halife seçmesi

gibi eylem ve kararlarını eleştirmektedir. Diplomatların, saltanatın lağvını büyük bir hata olarak değerlendirmesinin altında bu gelişmenin, İngiltere'yi Müslüman kolonilerinin baskısından kurtararak, Lozan Konferansı öncesi elini güçlendireceği görüşü yatmaktadır. Benzer bir şekilde TBMM tarafından seçilen bir halifenin İslam dünyası için meşruluğunu sorgulamaktadır. Bütün bu noktalarda, İspanya'nın; Doğulu ve Müslüman bir toplumda, hilafet ve saltanatın birbirinden ayrı olamayacağı inancı ön plana çıkmaktadır. Buna rağmen İspanyol diplomasisinin, Milli Mücadele hareketinin niteliğine dair kendisini yalanlayan ve TBMM'yi suçlayan ifadelerine anlam verilememektedir. Ortaya çıkan bu tabloya getirilebilecek tek açıklama; İspanya Devleti'nin anayasal monarşi rejimi nedeniyle; diplomatların, saltanatın lağvı ve Padişah'ın ülkeden ayrılmasıyla ilgili olarak olumlu ya da nesnel yaklaşımlarının, İspanya Kraliyet yönetimine tezat ya da muhalif bir tutum olarak değerlendirilebilecek olmasıdır.

Türk direnişini haber veren ilk rapordan itibaren, İspanyol diplomatlar, Milli Mücadele hareketinin bir cumhuriyet idaresiyle sonuçlanacağına dair bir beklenti içinde olmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından, Lozan Barış Konferansı görüşmelerine değin; TBMM'nin, siyasi, idari ve askeri yapılanmasıyla pratikte bir cumhuriyet niteliği gösterdiği sıkça vurgulanmaktadır. Buna karşın, yeni bir Türk devletinin kuruluşundan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun, cumhuriyet rejimi altında devam ettirileceği yorumu yapılmaktadır. Bununla birlikte, Sovyet Rusya ve İtilaf Bloğu'nun bütün devletleri tarafından tanınmış olmasına ve hatta Saltanat ve Babıâli'nin son bulmasına rağmen, İspanya TBMM Hükümeti'ni resmen tanımak konusuna tereddütle yaklaşmaktadır. Bu nedenle İspanya, Osmanlı Devleti'ne yönelik belirli bir dış politikasının olmadığı gibi; 1923 yılına değin, TBMM Hükümeti'ne yönelik bir politika da belirleyememiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri:

AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782.

AMAE, Corresdondencia, Legajo: 1783.

AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784.

AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785.

AMAE, Corresdondencia, Legajo: 1786.

AMAE, Corresdondencia, Legajo: 1877.

AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3027.

AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3047.

AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3107.

AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3127.

AMAE, I Guerra Mundial, Legajo: 3143.

AMAE, Politica, Legajo: 2702.

AMAE, Politica, Legajo: 2703.

BOA, Fon Kodu: HR.SYS., Dosya No: 2107, Gömlek No: 4.

B. Süreli Yayınlar:

Gaceta de Madrid, No: 89, 30 Mart 1901.

No: 12, 12 Ocak 1907.

No: 107, 16 Nisan 1912.

No: 52, 21 Şubat 1913.

No: 153, 2 Haziran 1914.

No: 211, 30 Temmuz 1914.

No: 219, 7 Ağustos 1914.

No: 314, 10 Kasım 1914.

No: 345, 11 Aralık 1917.

No: 4, 4 Ocak 1919.

La Correspondencia Militar, No: 7274, 5 Aralık 1901.

La Epoca, 16 Temmuz 1920.

ABC, 6 Mayıs 1924.

Luz, 24 Eylül 1932.

The New York Times, 3 Ekim 1916.

C. Çevrimiçi Kaynaklar:

<http://compactgen.com/es/m/mon.htm> , 12.06.2015.

Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990, <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> , 19.06.2015.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı,
https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html , 20.11.2015.

Fransa Ulusal Meclisi, http://www.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche.asp?num_dept=3134 , 22.11.2015.

Recordatorio de D. Juan Servert y Vest, <http://www.todocoleccion.net/postales-religiosas-recordatorios/recordatorio-d-juan-servert-vest-gentilhombre-camara-ministro-plenipotenciario~x41725486> , 14.07.2015.

Near East Foundation, <http://www.neareast.org/who-we-are/> , 19.07.2015.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Dönem 3, C. 1, İçtima Senesi:1, s. 575, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic01c001/mmbd03ic01c001ink041.pdf> , 19.02.2016.

“Treaty of Alliance Between Germany and Turkey 2 August, 1914”, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/turkgerm.asp , 09.03.2016
http://www.bibliotecapleyades.net/sociopolitica/esp_sociopol_rothschild15.htm, 15.03.2016.

D. Ansiklopediler:

Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C. 11, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1990.

Türk Ansiklopedisi, C. 27, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.2, YKY, İstanbul, 2008.

E. Sempozyumlar:

Arı, Kemal “Türk İstiklal Harbi’nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş”, **Türk İstiklal Harbinde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheleler Paneli (16 Mayıs 2014)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2014, s.1-13.

Carreras, José U. Martínez, “España en África en Torno al 98: la Aproximación Hispano-Francesa” **Anales de Historia Contemporánea**, 14 (1998), Madrid, 1999, s. 169-176.

Sarınay, Yusuf, “Osmanlı Belgelerine Göre 1909 Adana Ermeni Olayları”, **Uluslararası 1909 Adana Olayları Sempozyumu**, TTK, 26-27 Haziran 2009, Ankara.

Sarınay, Yusuf, “Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan’ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir**; İstanbul, 2005, s.133-137.

F. Kitaplar:

Akçora, Ergünöz, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyamları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II: Son Meşrutiyet (1919-1920)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-III: İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.

Alfonso XIII Un Politico en el Trono, ed. Javier Moreno Luzón, Marcial Pons, Madrid, 2003.

Alcubilla, Marcelo Martínez, **Diccionario de la administración española**, Santa María, Madrid, 1892-1933.

Anderson, Matthew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, YKY, İstanbul, 2001.

Anzerlioğlu, Yonca, **Nasturiler**, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Timaş, İstanbul, 2013.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.1-2: 1914-1995**, Alkım, İstanbul, 2005.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. I-II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Atatürk, **Nutuk**, C. I, MEB Basımevi, İstanbul, 1970.

Atatürk, **Nutuk**, C. II, MEB Basımevi, İstanbul, 1969.

Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesikalar, MEB Basımevi, İstanbul, 1969.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Balfour, Sebastian, **El Fin del Imperio Español (1898-1923)**, Critica, Barcelona, 1997.

Balkan Savaşları'nın 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politika Araştırmaları Merkezi Rapor No. 1, Ekim 2012.

Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi OKYAR (29 Nisan 1880 - 7 Mayıs 1943)**, TTK, Ankara, 2005.

Barona Vilar, Josep Lluís- Josep Bernabeu-Mestre, **La salud y el Estado: El movimiento sanitario internacional y la administración española (1851-1945)**, PUV, Valencia, 2008.

Başak, Tolga, **İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Başak, Tolga, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, TTK, C.III, Kitap 2, 1991, Ankara.

Bayur, Yusuf Hükmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, TTK, C.III, Kitap 4, 1991, Ankara.

Bebiroğlu, Murat, **Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri**, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1996.

Busquets, Julio de, **El militar de carrera en España. Estudios de sociología militar**, Ediciones Ariel, Barcelona, 1971.

Carbera, Mercedes- Fernando del Rey Reguillo, **El Poder de los Empresarios. Política y Economía en la España Contemporánea, 1875-2000**, Taurus, Madrid, 2002.

Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C. II, Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK, Ankara, 2014.

Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C. III, Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK, Ankara, 2014.

Colección de los Tratados, Convenios y Documentos Internacionales, V. 4, (1859-1862), ed. Marqués de Olivart, Madrid, 1894.

Congreso internacional 'Guerra, sociedad y política' (1808-1814), ed. Francisco Miranda Rubio, Gobierno de Navarra, Institución Príncipe de Viana: Universidad Pública de Navarra, 2008.

Cruz Seoane, María- María Dolores Saiz, **Historia del Periodismo en España, III: El Siglo XX, 1898-1936**, Alianza Editorial, Madrid, 1998.

Çelik, Kemal, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Çiçek, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

Delgado García, Gregorio, Marío Pichardo Díaz, **La Representación OPS/OMS en Cuba, Conmemorando 100 años de Salud**, PALCOGRAF, 2002.

Demiroğlu, Faiz, **Van’da Ermeni Mezâlimi (1895-1920)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

Diaz Plaja, Fernando, **Francófilos y Germanófilos Los Españoles en la guerra Europa**, Dopesa, Barcelona, 1973.

Dündar, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İletişim Yayıncılık, 2008.

Elliot, J.H., **La Europa dividida: 1559-1598**, Siglo, Madrid, 1968.

Elmacı, Mehmet Emin, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005;

Elorza, Antonio-Elena Hernández Sandoica, **La guerra de Cuba, 1895-1898: Historia Política de Una Derrota Colonial**, Alianza Editorial, Madrid, 1998.

Erikan, Celal, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1953.

Ermeni Komiteleri (1891-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.

Ermeni Komitelerin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Meşrutiyet’in İlânından Önce ve Sonra, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Espinós Moltó, Victor, **Alfonso XIII y la Guerra. Espejo de Neutrales**, Vasallo de Mumbert, Madrid, 1977.

Foner, Philip S., **La Guerra Hispano-Cubano-Americana y el Nacimiento del Imperialismo Norteamericano 1895-1902, 1898-1902**, Akal, Madrid, 1975.

Forner Muñoz, Salvador, **Canalejas y el Partido liberal democrático**, Catedra, Madrid, 1993.

Fromkin, David, **Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993.

Fusi, Juan Pablo- Jordi Palafox, **España: 1808-1996. El Desafío de la Modernidad**, S.L.U. Espasa Libros, Madrid, 1998.

García Hernán, Enrique, **La Armada española en la monarquía de Felipe II y la defensa del Mediterráneo**, Madrid, 1995.

García Sanz, Fernando, **España en la Gran Guerra, Espías, diplomáticos y traficantes**, Galaxia Gutenberg, 2014.

Goloğlu, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Goloğlu, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi II, Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Grady, Timothy Paul, **Anglo-Spanish Rivalry in Colonial South-East America 1650–1725**, Routledge, 2016.

Grassi, Fabio L., **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı, YKY, İstanbul, 2000.

Guía Oficial de España 1911, Madrid, 1911.

Guía Oficial de España 1912, Madrid, 1912.

Guía Oficial de España 1913, Madrid, 1913.

Guía Oficial de España 1914, Madrid, 1914.

Guía Oficial de España 1915, Madrid, 1915.

Guía Oficial de España 1916, Madrid, 1916.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitabevi, 2005.

Halaçoğlu, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK, Ankara, 1994.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı, Belgeler**, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2005.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler**, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Hall, Morgan C., **Alfonso XIII y el ocaso de la monarquía liberal, 1902-1923**, Alianza Editorial, Madrid, 2005.

Hall, Richard C., **Balkan Savaşları 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Halpern, Paul G., **A Naval History of World War I**, Naval Institute Press, Annapolis, 1995.

Hayta, Necdet, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 - 11 Ağustos 1913)**, ATAM, Ankara, 2008.

Işık, Gül, **İspanya: Bir Başka Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

İlter, Erdal, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silâhlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele'de Ermeniler (1890-1923)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Kahya, Esin-Ayşegül Erdemir, **Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

Kakuzo, Okakura, **Çayname**, çev. Ali S. Delilbaşı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944.

Kalelioğlu, Oğuz, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

Karaca, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, TTK, Ankara, 2004.

Kardeş, Salâhaddin, **“Tehcir” ve Emval-i Metrûke Mevzuatı**, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2013.

Kızıltoprak, Süleyman, **Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918-1938**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 13-29.

Koloğlu, Orhan, **Türk Çağdaşlaşması**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1995.

Kurtcephe, İsrail, **Türk-İtalyan İlişkileri 1911-1916**, TTK, Ankara, 1995.

Kushner, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Fener Yayınları, İstanbul, 1998.

Kutay, Cemal, **Siyasi Mahkûmlar Adası: Malta**, İstanbul, 1963.

Kümbül, Bengi, **Tercüman-I Hakikat Gazetesine Göre Osmanlı Ermenileri (1914-1918)**, Tarih Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Eskişehir, 2005.

Lee, Stephen J., **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Dost Kitapevi, Ankara, 2012.

Lewy, Guenter, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey**, The University of Utah Press, Utah, 2005.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. I, Kitap II, çev. Seha L. Meray, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. II, çev. Seha L. Meray, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. III, çev. Seha L. Meray, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. IV, çev. Seha L. Meray, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Macfie, A. L., **The Eastern Question 1774-1923**, Longman, London, 1996.

Mackie, Colin, **A Directory Of British Diplomats**, <http://www.gulabin.com/britishdiplomatsdirectory/pdf/britishdiplomatsdirectory.pdf> , s.158, 06.06.2015.

Madariaga, María Rosa de, **España y el Rif. Crónica de una Historia Casi Olvidada**, La Biblioteca de Melilla, Málaga, 1999.

Mandelstam, André N., **Le sort de l'Empire ottoman**, Payot, Lausanne, 1917, <https://archive.org/details/lesortdelempireo00manduoft>.

Mc. Carthy, J., **Ölüm ve Sürgün : Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.

McLaughlin, Redmond, **The Escape of the Goeben**, Charles Scribner's Sons, New York, 1974.

Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2001.

Nye, Joseph Samuel, **Dünya Siyasetinde Başarının Yolu; Yumuşak Güç**, çev. Rayhan İnan Aydın, Elips Yayınları, İstanbul, 2005.

Olca, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 445-586.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, İletişim, İstanbul, 2003.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921), C. III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922), C. IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918), C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

Özdemir, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009.

Özdemir, Hikmet- Kemal Çiçek- Ömer Turan- Ramazan Çalık- Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

Özdemir, Hikmet, **Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyrukluk Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Özyüksel, Murat, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988.

Peacock, Herbert Leonard, **A History of Modern Europe 1789-1981**, Heinemann Educational Books, London, 1982.

Pernot, Maurice, **Rapport Sur un Voyage d'Étude a Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie (Janvier-Aout 1912)**, Comité de défense des intérêts français en Orient, Typographie Firmin-Didot et Cie., Paris, 1914.

Pontus Meselesi, haz. Yılmaz Kurt, TBMM Basımevi, Ankara, 1995.

Quataert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Rathmann, Lothar, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

Romero Salvadó, Francisco, **Spain 1914-1918. Between War and Revolution**, Routledge, London, 2002.

Sakarya, İhsan, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1992.

Schulze Schneider, Ingrid, **La Prensa Político-Militar en el Reinado de Alfonso XIII**, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2003.

Seco Serrano, Carlos **La España de Alfonso XIII. El Estado. La Política. Los Movimientos Sociales**, Espasa, Madrid, 2002.

Seco Serrano, Carlos, **Militarismo y Civilismo en la España Contemporánea**, Instituto de Estudios Económicos, Madrid, 1984.

Seco Serrano, Carlos, **Alfonso XIII y la crisis de la Restauración**, Ediciones Rialp, Madrid, 1979.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

Simpson, Alfred William Brian, **Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention**, Oxford University Press, 2004.

Shaw, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı, 2008.

Smith, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.

Soldevilla, Fernando, **El Año Político, 1914, Año XX**, Madrid, 1916.

Sonyel, Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Basımevi, Ankara, 2003.

Soysal, İsmail, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, 1920-1945, TTK, Ankara, 1989.

Stojanović, Mihailo d., **The Great Powers and the Balkans 1875-1878**, Cambridge University Press, New York, 1939.

Şahin, Enis, **Diplomasi ve Sınır: Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.

Şaşmaz, Musa, **İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Şıvgın, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

Şimşir, Bilal, **Ermeni Meselesi, (1774-2005)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2005.

Şimşir, Bilâl N., **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Basımevi, Ankara, 1990.

Şimşir, Bilâl N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB Basımevi, Ankara, 1978.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem 1, C. 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.12, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.19, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.20, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.21, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.22, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.23, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, C.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907, Accompanied by Tables of Signatures, Ratifications and Adhesions of the Various Powers, and Texts of Reservations, ed. James Brown Scott, New York Oxford University Press American Branch, 1915.

Toker, Yalçın, **Malta Sürgünleri'nden Portreler**, Toker Yayınları, İstanbul, 2006.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Toprak, Zafer, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli Burjuvazi, Milli İktisat - Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Tratados, Convenios y Declaraciones de Paz y de Comercio, ed. Alejandro del Cantillo, Imprenta de Alegría y Charlain, Madrid, 1843.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli–1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Tusell Gómez, Xavier, **La España del Siglo XX. Desde Alfonso XIII a la Muerte de Carrero Blanco**, Dopesa, Barcelona, 1975.

Tusell, Javier, Genoveva G. Queipo de Llano, **Alfonso XIII, El Rey Polémico**, Taurus, Madrid, 2002.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, 6. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1969.

Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921), C. 3, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. 2, Kısım 3, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 1999.

Tverdohlebof, Yarbay (Lt. Col.), **Gördüklerim Yaşadıklarım Erzurum 1917-1918**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Ullman, Joan Connally, **The Tragic Week, A Study of Anticlericalism in Spain 1875-1912**, Harvard University Press, Massachusetts, 1968.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 2005.

Vat, Dan van der, **Dünyayı Değiştiren Gemi: Goeben'in [Yavuz] 1914'te Çanakkale Boğazı'na Kaçışı**, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

Villares, Ramón-Javier Moreno Luzón, **Historia de España, Restauración y Dictadura**, C.VII, ed. Josep Fontana-Ramón Villares, Crítica y Marcial Pons, Barcelona, 2009.

Walzer, Micheal, **Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations**, Basic Books, New York, 2000.

Yılmaz, Veli, **1inci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul, 1993.

100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar, ed. Mustafa Türkes, C. 1, TTK, Ankara, 2014.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2005.

Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, 1987.

G. Kitapta Bölüm:

Arı, Bülent, “Las últimas fases de la lucha por el dominio del Mediterráneo entre dos superpotencias: el imperio Otomano y la monarquía hispana”, **Cervantes y el Mediterráneo Hispano-Otomano**, Isis, İstanbul, 2006, s. 111-146.

Assereto, Giovanni, “Eugenio Camillo Garroni”, **Dizionario Biografico degli Italiani**, V. 52 (Gambacorta–Gelasio II), Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1999, http://www.treccani.it/enciclopedia/camilloeugenioarroni_%28Dizionario_Biografico%29/, 19.06.2015.

Balfour, Sebastian, “Spain and the Great Powers in the aftermath of the Disaster of 1898”, **Spain and the Great Powers in the Twentieth Century**, ed. Sebastian Balfour- Paul Preston, Routledge, New York, 1999, s. 13-32.

Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.524-527.

Bozbora, Nuray, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, **Balkanlar El Kitabı, 1. Cilt: Tarih**, ed. Bilgehan A. Gökdağ- Osman Karatay, Akçağ, Ankara 2013, s. 555-574.

Çakmak, Zafer, “Megali İdea’nın Ortaya Çıkışı ve Yunanistan’ın Genişleme Siyasetine Etkisi”, **IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)**, (Elazığ, 16–17 Ekim 2003), Bildiriler, Elazığ, 2004, s. 211-232.

Ebüzziya, Ziyad, “Ahmed Rızâ”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.124-127.

Efiloğlu, Ahmet, “Balkan Savaşı Sonrası Trakya Rumlarının Yunanistan’a Göç Etmesi”, **Balkanlar ve Göç**, ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 253-282.

Efiloğlu, Ahmet, “Fuat Dünder’in Tehcire Gereken ve Hak Ettiği Anlamı Veren Kitabı (!) "Modern Türkiye’nin Şifresi" ”, **Yücel Dağlı Anısına**, Turkuaz, İstanbul, 2011, s. 177-199.

Emgili, Fahriye, “Yunanistan Müslümanları: Balkan Savaşları’ndan 1923’e”, **Balkanlar ve Göç**, ed. Ali Fuat Örenç- İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 311-328.

Espadas Burgos, Manuel, “España y la Primera Guerra Mundial”, **La Política Exterior de España en el Siglo XX**, ed. Javier Tusell- Juan Avilés- Rosa Pardo, UNED-Biblioteca Nueva, 2000, s. 95-116.

İpek, Nedim, “Balkanlar, Savaş ve Göç”, **Balkanlar ve Göç**, ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 191-202.

Kobal, Yunus, “Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 78-89.

Kutlu, Sacit, “Balkan Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin ve Bölge Devletlerinin İttifak Hesapları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C. 1, TTK, Ankara, 2014, s.185-202.

Küçük, Cevdet, “Abdülmecid Efendi”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.263-264.

Mardin, Şerif, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, s. 618-634.

Marin Castan, Maria Fuencisla, “La Política Exterior Española Entre La Crisis de 1898 y la Dictadura de Primo de Rivera”, **La Política Exterior Española en el Siglo XX**, Ediciones Ciencias Sociales, Madrid, 1994, s. 19-47.

Meaker, Gerald H., “A Civil War of Words: The Ideological Impact of the First World War on Spain, 1914-1918”, **Neutral Europe Between War and Revolution, 1917-23**, ed. Hans A. Schmitt, The University Press of Virginia, 1988, s. 1-65.

Morales Lezcano, Víctor, “Marruecos En la Historia de España del Siglo XX”, **Jornadas El pensamiento de Joaquín Costa**, Monzón, Huesca, 1997, s. 95-102.

Okur, Mehmet, “Balkan Savaşları”, **Balkanlar El Kitabı, 1. Cilt: Tarih**, ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ, Ankara, 2013, s. 595-606.

Okur, Mehmet, “Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 8, Sonbahar 2011, s. 73-90.

Okur, Mehmet, “İtilaf Devletlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, Kasım 2003, s. 1133-1156.

Pardo Sanz, Rosa, “España ante el conflicto bélico de 1914-1918: ¿una espléndida neutralidad?”, **Coyuntura Internacional y Política Española**, ed. Salvador Forner, Alicante, 2010, s. 45-63.

Romero Salvadó, Francisco, “Spain and the First World War”, **Spain and the Great Powers in the Twentieth Century**, ed. Sebastian Balfour, Paul Preston, Routledge, New York, 1999, s. 32-53.

Sarıyıldız, Gülden, “Karantina”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 463-465.

Seco Serrano, Carlos, “África y el problema Marroquí”, **Historia de España, 11, Alfonso XIII y la Segunda República 1902-1939**, Planeta, Barcelona, 1991, s. 144-188.

Şirin, Funda Selçuk “Türk Aydınının Anadolu’ya Yönelişinde Balkan Savaşları’nın Rolü”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C. 1, TTK, Ankara, 2014, s. 557-575.

Tabakoğlu, Ahmet, “Resim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 582-584.

Tokay, Ahsen Gül, “The Balkan Wars, Ottoman Diplomacy and the Question of the Aegean Islands”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C. 1, TTK, Ankara, 2014, s. 217-230.

“Treaty of Peace with Turkey”, **Treaty Series No: 11 (1920)**, His Majesty’s Stationery Office, Londra, 1920, s. 1-100.

“The Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Germany”, **Treaty Series No: 4 (1919)**, His Majesty’s Stationery Office, London, 1919 s. 9-19.

Tunç, Salih, “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali ve İstanbul Basınına Yansımaları (15-26 Mayıs 1919)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 765-775.

Turan, Mustafa, “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 756-764.

H. Makaleler:

Açıkses, Erdal- Ebru Güher, “Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu’dan ABD’ye Ermeni Göçü (Elazığ / Harput İli Örneği)”, **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014, s. 1-10.

Aguirre de Cárcer, Nuño, “Ochenta años después: 1914-1994. El Impulso de Alfonso XIII a la España neutral en la I Guerra Mundial”, **Cuenta y Razón**, No: 87, 1994, s. 35-41.

Akandere, Osman, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi’de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 24, Kasım 1999, s. 417-467.

Akandere, Osman, “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 3, Bahar 2009, s. 343-406.

Albes, Jens, “La propaganda cinematográfica de los alemanes en España durante la Primera Guerra Mundial”, **Mélanges de la Casa de Velázquez**, V. 31, No: 31, 1995, s. 77-101.

Alvarez, Manuel Fernández, “ La Cuestión de Flandes (Siglos XVI y XVII)”, **Studia historica. Historia moderna**, N. 4, 1986, s. 7-16.

Arslan, Esat, “1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM, S. 7, Sonbahar 2002, s.18-40.

Arslan, Ozan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi** , V. 10, No. 1, s. 261-278.

Ata, Ferudun, “Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 15, 2004, s. 297-323.

Atabay, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü”, **Çanakkale Araştırmaları**, Türk Yıllığı, Yıl: 13, Bahar 2015, S. 18, s. 117-129.

Atanur, İbrahim Ethem, “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 4, S.14, s.121-139.

Ataöv, Türkkaya, “1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 22, S. 2, Ankara, 1967, s. 237-284.

Aust, Helmut Philipp, “From Diplomat to Academic Activist: André Mandelstam and the History of Human Rights”, **European Journal of International Law**, V. 25, No: 4, 2014, s. 1105-1121.

Aydoğan, Erdal, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi’nin Günlüğünde Refet Paşa’nın İstanbul’a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul’daki İlk Günleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 253-261.

Balkaya, İhsan Sabri, “Ali Fethi Okyar’ın Bekirağa’dan Maltaya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış”, **Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi**, C. 4, S. 3, 2005, s.41-57.

Bayburt, Deniz, “Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler”, **Akademik Bakış**, C. 3, S. 6, Yaz 2010, s. 45-72.

Bayraktar, Hilmi, “XVIII ve XIX. Yüzyıllar Halep Eyaleti’nde Yabancı Devlet Konsolosluklarının “Himâyân” Suistimalleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 124, Şubat 2000, s. 187-195.

Beyoğlu, Süleyman, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, Kış 2008, s.125-138.

Bilge, Necdet, “Sicil Kaydı Işığında Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Hayatı”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. V, 1990, s. 229-238.

Bilgin, Feridun, “Tunus Üzerinde Osmanlı İspanyol Hâkimiyet Mücadelesi (XVI. Asır)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış-2013, C.12, S. 44, s. 181-201.

Bolat, Gökhan, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu(Curzon of Kedleston Raporu)”, **History Studies: International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 47-65.

Bozkurt, Abdurrahman, “Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 34, 2013, s. 19-58.

Bugnion, François, “Jus ad Bellum, Jus in Bello and Non-International Armed Conflicts”, **Yearbook of International Humanitarian Law**, T. M. C. Asser Press, V. 6, 2003, s. 167-198.

“Bulgaria Armistice Convention, September 29, 1918”, **The American Journal of International Law**, V. 13, N. 4, Supplement: Official Documents, October, 1919, s. 402-404.

Bunes Ibarra, Miguel Ángel de, “El Imperio Otomano y la Monarquía Hispánica en el siglo XVI: el Conocimiento Español del Otro Extremo del Mediterráneo”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 5, 1994, s. 167-179.

Bunes Ibarra, Miguel Ángel de, “Carlos V y el imperio otomano”, **Torre de los Lujanes: Boletín de la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País**, N. 41, 2000, s. 63-76.

Bunes Ibarra, Miguel Ángel de, “La defensa de la cristiandad; las armadas en el mediterráneo en la edad moderna”, **Cuadernos de Historia Moderna. Anejos**, 2006, N. 5, s. 77-99.

Cachinero, Jorge, “Intervencionismo y reformas militares en España a comienzos del siglo XX”, **Cuadernos de Historia Contemporánea**, V. 10, 1988, s. 155- 186.

Cardona Escanero, Gabriel, “España y la Primera Guerra Mundial: la reforma militar que nunca existió”, **Historia** 16, No: 63, 1981, s. 31-37.

Cevizliler, Erkan-Ali Servet Öncü, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, **Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 9, Sonbahar 2013, s. 307-340.

Çavdar, Necati-Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, **Turkish Studies**, V. 9/4, Bahar 2014, Ankara, s. 255-286.

Çapa, Mesut, “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 21, Ankara, 1991, s. 553-566.

Çelebi, Ercan, “II. İnönü Muharebesi: Askerî, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.11, No:1, Mart 2003, s. 199-214.

Çelik, Kemal, “Çukurova’nın İşgali Döneminde Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, **Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 103-124.

Çelik, Recep, “Ermeni Katliamı İddiaları Çerçevesinde Mondros Mütarekesi Sonrası Kurulan Divan-ı Harpler ve Yapılan Yargılamalar”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 4, 2003, s. 27-41.

Çetin, İsmigül, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselelerindeki Rolü”, **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014, s. 1-11.

Çetin, Nurten, “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2010, s. 149-172.

Çiçek, Kemal, “Türk-Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri: Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, **Teori**, S. 183, Nisan 2005, s. 67-82.

Çolak, Filiz, “Trablusgarb ve Balkan Savaşları’nın Osmanlı Devleti’nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri”, **Turkish Studies**, V. 8/5, Bahar 2013, s. 151-164.

Çolak, Kamil, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s. 141-183.

Çukurova, Bülent, “15 Mayıs 1919 İzmir’de Yunan Mezalimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, S.8, Mart 1987, s. 461-471.

Delgado García, Gregorio, “Palabras de presentación del libro La Representación OPS/OMS en Cuba. Conmemorando 100 años de salud”, **Cuadernos de Historia de la Salud Pública**, N.103, Ciudad de la Habana, 2008, s. 1-7.

Dikici, Ali, “Milli Mücadele Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIII, S. 67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007, s. 339- 382.

Dündar, Fuat, “1914’te Rumların Sürülmesi Yabancı Heyetin Gözlemleri ve Seyrek Köyünün Foto Hikâyesi”, **Toplumsal Tarih**, S. 199, Temmuz 2010, s. 82-86.

Durgun, Bülent, “Italian Spark On Balkan Arsenal: Italian- Turkish War (1911-1912), **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIV/28, 2014 Bahar, s. 127-148.

Dyer, Gwynne, “The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918”, **Middle Eastern Studies**, V. 8, N. 2, May 1972, s. 143-178.

Efiloğlu, Ahmet, “Balkan Savaşı’nda Bulgar ve Yunan Ordularıyla İşbirliği Yapan Rum, Bulgar ve Ermenilere Genel Af İlanı ve Affın Uygulanışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2011, S. 20, İstanbul, 2012, s. 41- 81.

Efiloğlu, Ahmet, “Fuat Dündar’ın Osmanlı Belgelerinde Kaybolan Modern Türkiye’nin Şifresi”, **Belleten**, C. LXXIV, S. 270, Ağustos 2010, s. 531-570.

García Sanz, Fernando “Between Europe and the Mediterranean: Spanish-Italian Relations, 1898–1922”, **Mediterranean Historical Review, Special Issue: Spain and the Mediterranean Since 1898**, V. 13, Issue 1-2, 1998, s. 28-47.

Gómez Ochoa, Fidel, “Antonio Cánovas del Castillo: Historiografía de un Centenario”, **Ayer**, No: 39, 2000, s. 255-266.

Gök, Dursun, “Mersinli Cemal Paşa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII, S. 34, Ankara, 1996, s.125-148.

Gözcü, Alev, “Refet Paşa’nın İstanbul’a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 34, Nisan 2015, s. 49-60.

Gümüş, Musa, “1893’ten 1923 Chester Projesi’ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler”, **Tarih Okulu**, Mayıs-Ağustos 2011, S. X, s. 151-194.

Günay, Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, **Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 51, Ankara, 2009, s. 235-258.

Hülagü, Orhan, “Anzavur İsyanı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 40, 1998, s. 49-68.

İpek, Nedim, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S.6, Ankara, 1995, s. 257-280.

Kalelioğlu, Oğuz, “Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 11, S. 41, 2008, s. 105-123.

Karabekir, Kâzım, “Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşa’yı İstanbul’a Getirmek İçin Gelmişti”, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, S. 50, 7 Şubat 1963, s. 326-328.

Karacagil, Ö. Kürşad, “Alman İmparatoru İstanbul’da (1917)”, **Akademik Bakış**, C. 6, S. 12, Yaz 2013, s. 111-133.

Kaya, Mehmet, “Balkan Savaşları Sırasında Anadolu’ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar”, **History Studies: International Journal of History**, V. 5, Issue 6, November 2013, s. 1-16.

Kerimoğlu, Hasan Taner, “1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey’in Bir Risalesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V.13, 2006-Güz, s. 91-107.

Kısıklı, Emine, “Mücadele Döneminde Haberleşme”, **Türk Yurdu**, S. 290, Yıl 100, Ekim 2011, s. 123-133.

Kocaoğlu, Bünyamin, “Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikalarına Etkisi”, **History Studies: International Journal of History**, V. 5 Issue 1, Ocak/January 2013, s. 251-266.

Kocatürk, Önder, “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)”, **Turkish Studies**, V. 6/3, Yaz 2011, s. 1449-1462.

Koloğlu, Orhan- Mehmet Okur, “Taşnak Komitesi’nin Anadolu’da Örgütlenişine Dair Bir Rapor” , **Karadeniz**, S.10, 2011, s. 127-134.

Konan, Belkıs, “Osmanlı Devletinde Protégé (Koruma) Sistemi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 58, S.1, s. 169-188.

Korkmaz, Ender, “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 19-20, 2011, s. 30.

Korkmaz, Mehmet, “Kızıldeniz’de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi sırasında Kızıldeniz’de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, 11(21), 2013, s. 17- 43.

Kurban, Vefa, “16 Mart 1921 Moskova Andlaşması’na Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S.1, 2014, s. 143-157.

Kurtcephe, İsrail, “Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S.5, 1994, s. 235-258.

Küpel, Özer, “Gönen’de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler”, **Toplumsal Tarih**, S. 61, Ocak 1999, s. 10-18.

Linz, Juan J., Miguel Jerez, Susana Corzo, “Ministers and Regimes in Spain: From First to Second Restoration, 1874-2001”, **Center for European Studies Working Paper No: 101**, 2003, s. 1-54.

Luban, David, “Just War and Human Rights”, **Philosophy and Public Affairs** (1979/80), s.160-181.

Macías Fernández, Daniel, “Las Campañas De Marruecos (1909-1927)”, **Revista Universitaria de Historia Militar**, 3, V. 2, 2013, s. 58-71.

Malkoç, Eminalp, “Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.11, 2007, s. 93-16.

María Calero, Antonio, “La Prerrogativa Regia en la Restauración: Teoría y Práctica, (1875-1902)”, **Revista De Estudios Políticos**, No:55, Ocak-Mart 1987, s. 273-315.

Mateos Jiménez, Juan B., “Actas de las Conferencias Sanitarias Internacionales (1851-1938)”, **Revista Española de Salud Pública**, V. 79, N. 3, Madrid, Mayo-Junio 2005, s. 339-349.

Mikietyński, Piotr, “World War I in the Balkans, 1914-1918 – Third Balkan War?”, **SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences Special Issue on Balkans**, Isparta, Aralık 2012, s. 119-127.

Moradiellos, Enrique, “La política europea 1898-1939”, **Ayer**, No. 49, 2003, s. 55-80.

Murat Şeker, “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 2, 2007, s. 115-134.

Mutlu, Cengiz, “Balkan Savaşları’ndan Lozan Konferansı’na Osmanlı Devleti’nde Rumların İç ve Dış Göçleri”, **History Studies: International Journal of History**, Volume 4, Issue 2, July 2012, s. 257-288.

Nye, Joseph S., “Soft Power”, **Foreign Policy**, No:80, Twentieth Anniversary, (Autumn 1990), s.153-171.

Olgun, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, S. 7, İstanbul, 1999, s. 157-175.

Oral, Mustafa “Birinci TBMM’de Hilafet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 57, Kasım 2003, s. 1171-1191.

Orbay, Rauf, “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, **Yakın Tarihimiz**, C.1, S. 3, 15 Mart 1962, s.112-117.

Oubiña, Javier, “1898: El Ocaso de un Imperio”, <http://es.kbismarck.org/1898.html> , 12.03.2015.

Öksüz, Melek, “Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, **Turkish Studies**, V. 5/1, Kış 2010, s. 1247-1270.

Önder, Mehmet, “Milli Mücadele’nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VII, S. 20, Ankara 1991, s. 285-302.

Özçelik, Ayfer, “Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul’da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.3, S.9, 1992, s. 23-26.

Özçelik, Mücahit, “1918 Bükreş Antlaşması”, **History Studies: International Journal of History**, V. 4, Issue 4, November 2012, s. 261-275.

Özdemir, Mehmet, “İspanya Krallığı’nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. XXXV, 1996, s. 243-284.

Özgiray, Ahmet, “Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII, 1992, 65-80.

Özlü, Hüsnü, “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi’nin Analizi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVIII, S. 82, Mart 2012, s. 25-52.

Palabıyık, M. Serdar, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1916-1917) II”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 23-24, 2006, s. 206-225.

Palabıyık, M. Serdar, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 30, 2008, s.113-138.

Perinçek, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ermenilerinin Rus Ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler”, **Karadeniz**, S.10, 2011, s. 9-50.

Ponce Marrero, Javier, “La Neutralidad Española Durante La Primera Guerra Mundial: Nuevas Perspectivas”, **Ayeres en discusión [Recurso electrónico]: temas clave de Historia Contemporánea hoy**, ed. María Encarna Nicolás Marín- Carmen González Martínez, 2008, s. 159-174.

Ponce Marrero, Javier, “Under Propaganda Fire: Spain and the Great War”, **War and Propaganda in the XXth Century Conference** [Electronic Document], ed. Maria Fernanda Rollo-Ana Paula Pires-Noémia Malva Novais, IHC, CEIS20, Lizbon, 2013, s. 13-18.

Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. III, İstanbul, 1968.

Rodríguez González, Agustín Ramón, “Las guerrillas de la Guerra de la Independencia: de partidas a divisiones (1808-1814)”, **Militaria: revista de cultura militar**, N. 7, 1995, s.345-347.

Rodríguez, Jaime E., “Sobre la supuesta influencia de la independencia de los Estados Unidos en las independencias hispanoamericanas”, **Revista de Indias**, V. 70, N. 250, 2010, s. 691-714.

Romero Salvadó, Francisco, “‘Fatal Neutrality’: Pragmatism or Capitulation? Spain’s Foreign Policy during the Great War”, **European History Quarterly**, V. 33, N. 3, s. 291-315.

Rosas Ledezma, Enrique, “Las «Declaraciones de Cartagena» (1907): Significación en la política exterior de España y repercusiones internacionales”, **Cuadernos de Historia Contemporánea**, No: 2, Madrid, 1981, s. 213-229.

Rosenbuch, Anne, “*Por la Patria y por la verdad*- Germany’s Effort to Maintain Spanish Neutrality During the First World War”, **War and Propaganda in the XXth Century Conference** [Electronic Document], ed. Maria Fernanda Rollo- Ana Paula Pires- Noémia Malva Novais, IHC, CEIS20, Lizbon, 2013, s. 19-26.

Ruiz-Castillo, Carlos García, “Los fondos de las representaciones diplomáticas y consulares de España en China conservados en el Archivo General de la Administración: su contexto”, **Cuadernos de Historia Contemporánea**, V. 31, 2009, s. 223-241.

Sarınay, Yusuf, “Fransa’nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 7, Sonbahar 2002, s. 55-70.

Sarınay, Yusuf, “Balkan Savaşları ve Sonuçları”, **Türk Yurdu**, S. 303, Kasım 2012, s. 8-15.

Selçuk, Mustafa, “Çanakkale Savaşları Sırasında Osmanlı Hükümeti’ni ve Padişahı İstanbul’dan Taşıma Planları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIV, S. 70, Mart 2008, s. 195-212.

Selvi, Haluk, “Sivas Kongresi ve Damat Ferit Hükümeti’nin İstifası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVIII, S. 54, Kasım 2002, s. 849-873.

Serbestoğlu, İbrahim, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu, **Ankara Üniversite OTAM**, S. 29, Bahar 2011, s. 193- 214.

Sezgin, Mahmut Niyazi, “Ermenistan’da Dini Yapı-Dini Hayat”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM, S. 8, Kış 2003, s.153-176.

Sonyel, Salâhi R., “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları”, **Belleten**, Cilt: LI, Sayı: 201’den ayrı basım), TTK Basımevi, Ankara, 1988.

Soy, H. Bayram, “Anadolu ve Bağdat Demiryolu Çerçevesinde Osmanlı-Alman Yakınlaşması”, **Yeni Türkiye**, Yıl 6, S. 31, Ocak-Şubat 2000, s. 309- 316.

Stahn, Carsten, “‘Jus ad bellum’, ‘jus in bello’...‘jus post bellum’?-Rethinking the Conception of the Law of Armed Force”, **The European Journal of International Law**, V. 17, No. 5, 2007, 921-943.

Suna Suner, “The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire”,<http://archive.donjuanarchiv.at/go/bot/>; 12.06.2015.

Sürgevil, Sabri, “İtilaf Devletleri’nin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’ne Bakış Açılarına İlişkin Belgeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, S.8, 1988, s. 293-314.

Şahin, Harun, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü’ Vergisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2013, C. 37, S. 1, s. 45-57.

Toprak, Zafer, “İslam ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı”, **Toplum ve Bilim**, S. 29/30 Bahar-Yaz, 1985, s. 179-199.

Toprak, Zafer, “Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik”, **Toplumsal Tarih**, S. 113, Mayıs 2003, s. 10-19.

“Treaty Between the Principal Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol”, **Peace Treaties, Various Treaties and Agreements between the Allied**

and Associated Powers and Serb-Croat-Slovene State, Roumania, Bulgaria, Hungary and Turkey, Government Printing Office, Washington, 1921, s. 47-162.

Tunaboğlu, İskender, “Midilli’nin Sonunu Hazırlayan İmroz Harekâtı”, **Studies of the Ottoman Domain**, C.3, S.4, Şubat 2013, s. 37-49.

Turan, Mustafa, “II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti’nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, S. 9, 1998, s. 398-399.

Türkmen, Zekeriya, “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların I. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, 2001, s. 121-155;

“Türk Devlet Ekonomisi ve Paris Finansı”, çev. Mehmet Beşirli, Onur Zengin, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)**, S. 1, 2013, s. 201-218.

Uludağ, Osman Şevki, “Son Kapitülâsyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin Son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji”, **Belleten**, C. 2, S. 7- 8, 1938, Ankara, s. 445-467.

Umar, Ömer Osman, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, s. 297-310.

Ural, Selçuk, “Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nin Programı ve Mebusan Meclisi’ndeki Yankıları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum, 2005, s. 271-287.

Ünal Özkurt, Nevin, “Kapitülasyonların Osmanlı Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.53, S.2, Ankara, 2004, s. 83-94.

Yaman, Ahmet Emin, “Başkumandanlık Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, S. 9, 1992, s. 85-110.

Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991**, C.II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, s.885-926.

Yıldırım, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S. 1, 2002, s. 311-324.

Yıldırım, Seyfi, “Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Siyasî Faaliyetleri 1918-1922”, **CTAD**, Yıl 5, S. 9, Bahar 2009, s. 5-40.

Yılmaz, Veli, “İnci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, S. 9, 1992, s. 121-131.

Yorulmaz, Şerife, “Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 345-373.

Zeyrek, Suat, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2012/2, 2013, s. 299-336.

Zeyrek, Suat, “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Studies of Ottoman Domain**, C.4, S. 6, 2014, s. 39-64.

İ. Tezler:

Apaydın, Bahadır, **Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Kültür Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Bilge, Necdet, **Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması**, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1989.

Dağıstan, Adil, **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.

Elmacı, Mehmet Emin, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001.

González Velilla, María del Carmen, **Orientación General de la Política Exterior Espanola Entre 1898 y 1907: Los Compromisos Internacionales**, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Coğrafya ve Tarih Fakültesi, Madrid Complutense Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madrid, 1998.

Gök, Dursun, **Mersin'li Cemal Paşa'nın Askeri Faaliyetleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.

Güllü, Ramazan Erhan, **Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Kocatürk, Önder, **Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Konan, Belkıs, **Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Lowry, Carolyn S., **At What Cost? Spanish Neutrality in the First World War**, Tarih Bölümü, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Güney Florida Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tampa, 2009.

Pastor Garrigues, Francisco Manuel, **España y la Apertura de la Cuestión Marroquí (1897-1904)**, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Valencia Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Valencia, 2006.

Sánchez Sanz, Óscar Javier, **Diplomacia y Política Exterior España, 1890-1914**, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Coğrafya ve Tarih Fakültesi, Madrid Complutense Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madrid, 2004.

Sarımay, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

Süel, Ercan, **Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey**, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

Toprak, Serap, **XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Turan, Tufan, **Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2013.

Türkdoğan, Berna, **Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Uluada, Meltem, **Geçmişten Günümüze Ermeni Meselesi ve Sözde Soykırımın Uluslararası Kriterler Açısından Değerlendirilmesi**, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atılım Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Yerlikaya, Ayşe, **Osmanlı Devleti ve Kapitülasyonlar**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2011.

Yıldırım, Leyla, **Türk Gücü**, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ufuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.